This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

STANFORD UNIVERSITY LIBRARIES

STANFORD UNIVERSITY LIBRARIES

01354

ВЕОПШТА ИСТОРИЈА.

КЊИГА I. и II.

НАПИСАО

Н. С. СРЕЋКОВИЋ.

Прегледала и одобрила школска комисија.

БЕОГРАД.

ИЗДАЊЕ И ШТАМПА ДРЖАВНЕ ШТАМПАРИЈЕ

1872.

Цена 18 гр. чарш.

55

ВЕОПШТА ИСТОРИЈА.

КЊИГА I.

ИСТОЧНИ НАРОДИ.

НАПИСАО

Srečković, P. S

П. С. СРЕЋКОВИЋ.

Прегледала и одобрила школска комисија.

БЕОГРАД.

ИЗДАЊЕ И ШТАМПА ДРЖАВНЕ ШТАМПАРИЈЕ

1872.

D21
S7

ГДЈЕ ЈЕ ШТО.

КЊИГА I.

ИСТОЧНИ НАРОДИ.

СТРАНА

риступ 1
сторија 17
снова историје 18
Іта помаже да се напише историја 19
иједење историје по времену 22
ричање о постању свијета, првога човјека и о потопу 23
лавне разлике историје старога од историје новога
вијета 26
емљопис старога свијета 27
сторија старога свијета . . . .
итајци 38
нутарња историја китајска 42
итајски друштвени склоп: а) Правно стање . . 48
економно стање 53
јера и философија 56
јештине 26
аука 64
нђијци 70
орекло инђијских народа 71
ољна историја инђијаца 72
нутрашња историја инђијаца 86
јера 88
књижевност 97
илософија 99
руштвени склоп 101
ковина 107
исирци 109
ња историја мисираца 114
рња *историја мисираца* 126

28. Државе у западној Азији . . . .
29. Вавилонска и Асирска држава . . . . . .
30. Асирска држава . . . .
31. Вавилонска држава . . . .
32. Унутарња историја асираца и вавилонаца
33. Бактријци, Миђијци и Персијци . . . .
34. Спољна историја њихна . . . .
35. Унутарња њихна историја . . . .
36. Јевреји . . . .
37. Спољна историја јеврејска . . . . . .
38. Унутрашња историја јеврејска . . . .
39. Израиљско и Јудејско царство . . . .
40. Финичани. Спољна историја финичана . .
41. Унутарње живљење финичана . . . . . .
42. Мала Азија . . . .
43. Закључак . . . .

КЊИГА II.

КЛАСИЧКИ НАРОДИ.

1. Грци и Македонци . . . .
3. Мјесто живљења грка . . . .
3. Острви . . . .
4. Порекло грка . . . .
5. Основи грчке историје . . . .
6. Митологијско вријеме грчке историје . . .
7. Унутарње стање грчкога живљења митологијског времена . . . .
8. Историјска Грчка . . . .
9. Од освојења Пелопонеза до персијских ратова
10. Населбине . . . .
11. Доријци и Јонијци . . . .
12. Историја Спарћана до Персијских ратова . .
13. Историја атињана до персијских ратова . .
14. Установе грчке, по којима су сви јасно знали, да су сви један народ (Елинизам) . . . . . .
15. Персијски ратови . . . .
16. Атина постаје прва морска држава . . . .
17. Вијек Перикла . . . .
18. Пелопонески рат . . . .
19. Спарћанско првенство и устанак противу спарћана

СТРАНА

20. Тријест Тирјана у Атини 494
21. Рат с персијцима 503
22. Беотијски рат 508
23. Устанак тивљана противу насиља спарћанског . . 516
24. Тивљани, Епаминонд и Пелопид 521
25. Надмоћије Македоније у Грчкој од половине IV до половине II стол. пре Хр. Филип II; Александер Велики; судбина грчких држава до освојења њих и читавог свијета римљанима 535
26. Филип II 538
27. Александер велики 563
28. Ратовање противу Персије 569
29. Насљедници александрови и његова царевина . . 618
30. Царство мисирско 661
31. Царство селевкидско 680
32. Државе поставше у Азији 690
33. Јудејска 690
34. Кападокија 697
35. Витинија 598
36. Пергамско царство 699
37. Понтијско царство 702
38. Парћанска 707
39. Маћедонија и Грчка . . . .
Маћедонија 709
Грчка 710
40. Унутарња Грчка историја: 747
Вјера 748
Вјештине и књижевност 755
Живопис 775
Мимика 797
Идила 804
Наука:
Историја 807
Философија 823
Школа кинична (цинична) 887
Киринајска школа 892
Ораторство 901
Граматичари 419
Математичке науке 919
Закључак 924

Приступ.

Историјска свијест развијала се је мало по мало код људи. Но прије почетка развијања свијести историјске људство је проживјело на земљи много хиљада година, докле је дошло до те мисли, да му је потребно знати своју прошлост. До тога времена преминули су читави појасови и изумрли читави народи, од којих ни трага ни гласа није остало на земљи, као гођ и од другијех твари, које живе у друштву (на пр. мрави, пчеле и т. д.). О том „доисторијском“ времену дознајемо или по гробовима, који се налазе по читавој Европи, а особито покрај обала црнога мора и Дунава (куда су прошли готово сви народи из Азије у Европу), или по стању дивљих народа у Америци, Африци и Аустралији. Историјске свијести они нијесу имали. Кад се људство намножи и поче подуже на једноме мјесту боравити, људи почну биљежити у пјесмама и записима по нешто од своје радње прошле или сувремене. Тако знамо из Ведам (инђијска библија), да су живјели некада на земљи богови, или боље да речем, да су небо и земља били једно. Богови су постајали цареви а цареви постајали богови; људи се женили богињама, а богови узимали људске шћери. Китајска држава и дан данашњи се зове „небеска држава.“ Зендска (персијска) библија описује борење Ормузда с Ариманом, и од тога борења зависи човјечиј живот. Јеврејска историја казује, да је Бог живљео с људима и да је небо геометрички полукруг, тврдо као кожа, на *коме је столица Јехове*. По историји њи-

ховој сви догађаји код тога народа случили су
божијој заповјести.

На кратко да кажем, азијски народи нијесу ос
историју, и они се јоште и до данас находе у д
стању. Њина историја и свијест историјска исказ
или у хваљењу Бога, или у приповјеткама и набраја
порекла и историјских догађаја [1]). Но то религиј
читуљарско казивање није могло постати наука, н
имало слику науке. Истина, пјесме и часописи и
ских догађаја могу добро описати радњу народа,
не могу постати наука за људе. Источни народи, д
да историја треба само да приповједа људске до
нијесу тражили, да она постане наука. С тога
истоку постала прича „Хиљаду и једна ноћ." С
што су источни народи тако гледали на историј
нијесу могли даље корачити у историји. С тога к
точнијех народа и нема историјске свијести. Сва
лост источнијех народа казана је у неразговјетној
о преминувшој радњи тијех народа. Небо и земља
и људи, зло и добро, у некој су тами фантазије
стоји код источнијех народа па сљепилу и дивљ
њиховом. Код њих не треба тражити праву ис
Само небо и природа држе их у томе стању.

Источно-јужни крајеви Европе били су то
на ком је богиња историје крунисала своје чедо
историје Иродота; а најзападнији крајеви Азије
су мјесто, гдје су престали богови Азије титр
људском судбином.

Грци и Римљани стали су друкчије гледати н
шлост људску; али опет другчије, него како м
гледамо. Сазнање свијести историјске код Грка и
љана постало је само од себе и од основнијех
старинскога начина учења. Намјера грчкога ис
била је, да приволе човека на оно, шта је

[1]) *Тако набрајања порекла чине Арапи о својим коњи*

лијепо. Државне промјене и сталност прошлих кољена били су углед и наука настајућем људству. „Ја ћу бити задовољан, вели Тукидид, ако мој посао буде од користи ономе, који тражи истинитијех знања у прошлости, а тако исто и о том, што *се по ходу човјечије радње може опет догодити.*“ То прагматичко казивање надвишује оца историје, Иродота. Код њега и тога нема. Он само приповједа то, што је чуо или видјео, приповједа за то, што хоће да приповједа. Тукидид је живљео у вријеме, кад су Грци између се ратовали, и виђео је, како се губи слобода грчка у тијем ратовима. У његовој историји судбина не управља људским појасовима, него лична слобода, знање, памет и вјештина појединијех лица. Такав правац у историји одмах је почео доликовати наравној науци сјединио се с наравном философијом. Но прави предњак наравног правца историје био је Ксенофонт атињанин. Он је живљео у Атини у то вријеме, када су Лакедемонци разрушили слободну Атину. Тада је павша република имала потребу у паметним и учевним људма. С том намјером и напише он Киропедију и лакедемонску републику, да би показао сународницима, због шта су те двије државе тако силне и јаке.

За њим се појави мноштво списатеља с истијем правцем, али нијесу били тако паметни, колико он. С тога није вриједно ни спомињати их; већ да пређемо Римљанима и да видимо, у колико је код њих била развита историјска свијест.

Римљани су примили науку од Грка. Самосталне науке нијесу имали, изузимајући „римског закона.“ Знатних и ваљаних историка до свршетка републике код Римљана није било. Поштујући славно, преминувше, републиканско вријеме, они се ухвате за историју, као за једини начин, да подрже републиканско мишљење, и сматрали су историју као људску учитељку; historia testis temporum *lux veritatis, vita* memoriae, magistra vitae,

nuntia vetustatis (Cic de orat. II. 11.). Назвавши историју учитељком у људском животу, Цицерон је исказао, шта су његови савременици мислили, да је историја. Они су вјеровали у снагу угледања! Римском државнику у посљедње вријеме републике није могуће било опстати без знања историје. Без знања историје није могуће било извршавати никакав државни посао. Такво мишљење о практичком значењу историје постојало је и у вријеме императора. Најпоузданије потврђење те мисли налазимо у животоописању Александра Севера, који је написао Елиј Ламприди̂је. „Север се је особито користио свјетовањима људи свијесних у историји и питао их је, како су поступали у таквим случајевима стари римски императори и војсковође“ (с. 16.). За ту намјеру написао је Плутарк животоописање славних људи; него у исто доба са супротном намјером написао је Орози, шпански свештеник, римску историју, у којој доказује, да је Бог узео Римљанима државу због њиних незнабожачких безаконија.

Кад се тако гледало на историју и тако мислило о преминувшим временима, историја није могла наличити на науку, као што је сада та наука. Римски и грчки историци били су племићи (Svet. de cl. orat. c. 3.). Описујући догађаје, у којима су они умјешани били, или које су својим очима видјели, они су се старали, да историјске књиге напишу што је могуће лепше и разговетније, да би их више њих читало; јер да се нека књига више у оно вријеме чита, потребно је било, да је она лијепијем и слаткијем ријечма написана. Али писање лијепијем и слаткијем ријечима у оно вријеме није значило лијепо и просто казивати радње и догађаје људске, него вјешто и подпуно риторички разређивати историјску грађу. „Историја је, вели Лукан, својта појезији, а историк мора наличити на каменорјезца, који не ствара мермер, него као творац даје му лијеп изглед.“ (Сар.

45.). Из историјскијех грчких и римских књига види се, како су та два старинска народа гледала на науку историјску. Грци су хтјели у историји видјети већма појезију, а Римљани већма риторику.

Имајући пред очима практичку или вјештачку страну човјечијега духа, историја, управо рећи, није била наука. Оцјењивања људске радње, као што се чини у наше доба, није било. Мјесто оцјењивања заступао је тада навик разликовати лажна дјела од истинитијех. Поред тога, најбоља дела старих списатеља била су монографије, у којима је описиван један велики догађај или много незанијех један за други догађаја. Свеопште историје, у којој би се описивале радње свију народа, код незнабожачкијех народа није било. На ту мисао, да се таква историја напише, дошли су хришћански народи. Мишљење Полибија, да знањем појединих историја могуће је знати општу историју, одбацио је и он сам; а обећање Диодора Сицилијанца, приповједити судбину цијелога свијета, као историју једне државе, остало је неизвршено. Старински списатељи историје, имајући грађу за писање историје, поступали су с том грађом, како им је воља била, и што су хтјели хвалити, они су хвалили, а што су хтјели худити, они су худили. Списатељ историје тада је најприје имао у памјети неку намјеру, па је онда за ту намјеру и писао своју историју. У данашње вријеме историк то не може чинити. Стари нијесу гледали на догађаје онако, као што треба од стране читавог људства гледати, већ онако, као што су поједини народи гледали. С тога старински историци узимали су грађу историјску и својевољно је подчињавали своме личном наравно-вјештачком погледу или државној намјери, и према томе и писали су историју. Грчки и римски историци не износе на видик само оне догађаје, које описују, него *у том описивању* мећу на видик и *своје мишљење и употребљују* свакојаку вјештину, да

свој лични поглед уселе у читаоца. С тога
тада није могла бити огледало радње свега људств
приповиједање само о појединим догађајима некијех

Стари се свијет руши и вјера старинскијех
Настаје вријеме хришћанства. У свијем истор
књигама и љетописима средњега вијека писаоц
се књиге блаженог Августина: De civitate Dei;
људство више живи, то и његова историја већа
Особито у доцније вријеме пронађено је млого
ске грађе. Велики послови бенедектинских калу
историка 17. и 18. вијека од мање су важности
историјским пословима новога времена. У једн
вријеме, кад се издају љетописи и акта европск
жава, предузимљу се учевна путовања у друге
да би се пронашле преминувше народности и
изображеност (цивилизација). Бот, Лејард и
под каменитијем зидинама Вавилона и Ниневи
нашли су симитичку народност и изображеност
њења *Куми* и другијех списатеља показала су
прије римске и грчке изображености била је симити
браженост. Умни се поглед раширио. Дионисије
гао постићи своју намјеру, зато послије умножен
историјске лакше се почиње рад с неумитном кр
У наше вријеме четири вијека римске историје обор
критичар Нибур! Милер и доцније Грот показ
историју грчку сасвим у другој слици, а Фр. Во
слави се тиме, што скину појетијску круну с
Омира.

Но као што сваки рад великијех људи, кад
дузимају невјешти и који нијесу велике памет
први, квари се и пада, тако се догоди и са ис
Свуда почеше виђати најприје митологичке слике
ријска свијест списатеља врљала је по развалин
тологијех и мртвије љешина (скелета), без по
краја, без прошлости и будућности. У то се

појавише: „Ideen zur philosophie der Geschichte," Хердера. Основна је мисао те књиге ова: Бог редом води људство, и мало по мало дотјерује га, да се приготови за небо. Него јоште пређе хердеровиx мисли појавила се је историјска књига Босуе: „Свеопшта Историја," у којој је поглед хришћанско-богословски. Списатељ није свршио историју због тога, што није могао подвести догађаје свију времена под она начела, која су измишљена и која је он избрао.

Како се види, са таким гледањем на историју није могуће било у тој науци напредовати. Требало је тражити законе развитка људскијех друштава у самој природи људској. И у 18. вијеку, послије дугог размишљавања о римској историји, јавља се на свијет „Нова наука" Ж. Б. Вико. Он је сасвим преокренуо гледање на историју. У историји људства он је пронашао три времена: Вријеме божанско, кад су људи незнабошци и дивљи; управа је код њих теократичка т. ј. свештеничка. Затим вријеме *јуначко* (пројско), кад народом управљају јунаци. На пошљетку наступа људско вријеме, кад се људи уче наукама и другим пословима, но у исто доба то је вријеме — вријеме покварености, посртања и пропадања. Људи долазе до врха напредка, па се морају враћати у првашње дивље стање, те тако људство вјечито се окреће у том коловрату. Само се од себе види, да је та мисао погрешна и Болимбрук је доказао, да онај разум, који је царовао и напредовао у старој историји, царује и напредује и у новој и вјечито се развија и иде у напредак, дакле коловрата неможе бити.

То теоријско развијање историје много су унапредили Кондорсе, Буланже и др., којих је правац у најновије доба у Њемачкој развио велики философ Хегел, говорећи: „да је то разумно, што је стварно, и да је то стварно, што је разумно." Он је радио и на историји, која је, по *његовом мишљењу, развитак васионског духа*

у времену. Тај развитак иде непрекидно (прогресивно) у свијема моћима човјечије душе на основу потреба. На истоку — ропство; у средњим вјековима полуслобода; у нову вријеме започиње се истинита слобода.[1]) Народ развијајући државни живот *мора проћи три степена*, који се разликују један од другога. Послије породичке управе иде племићка (или грађанска), па тек наступа државна, гдје су сви равни пред законима.

Супрот теоријском правцу, који је Буше најдаље дотјерао,[2]) започиње се развитак историје вјештачко-описне, гдје сам ток људског живота показује своје назначење. Вјештачки правац писања историје одпочео је Валтер-Скот. Изучавајући историју средњега вјека, он је у својим романима описивао ток живота љуског тога доба. У њега нема ни много домишљања, нити педантизма. С тога људи са срцем и душом примили су тај начин писања, и свијест историјска постане писатељка човјечијих поступка. „l'histoire des ducs de Bourg." Баранта показује цио ред историскијх дјела тако назване „Живописне школе." На највишем степену тога правца стоји Тијери. Читајмо његове „Етиде" историје средњијех вејекова, или како су Нормани завојевали Инглиску, или о Меровингима, па ћемо видјети, као у огледалу мјеста и радње, лица давно преминувша, и она као да устају из својих гробова и говоре с нама на свом

---

[1]) Свијема је познато Хеглово дијелење историје на четири времена: источно, грчко, римско и ђерманско. Главне своје мисли о тову историјског живота људског он је исказао у Феноменологији духа, у философији историје, у историји философије и т. д.

[2]) Буше мисли: да се каже философијско значење историје једнога народа, треба знати свеопшту историју; да би се знала свеобшта историја, треба знати назначење наше планете, треба знати намјеру сунчане системе и т. д. долази до немогућности.

језику, свакн са својим особитостима нарави, обичајима и вјеровањима свога времена! Све то неисказано очарава онога, који чита та сачињења, Тај живописни правац има своју велику заслугу, него опет ми неможемо за љубав живописности одбацити историјску свијест, као што и чини, у својим списима, познати професор париског свеучилишта, послије бивши министар, Гизо.

Сви споменути предњаци историјске свијести с особитим погледима и правцима нијесу написали подпуне свеопште историје. Кривити списатеље било би не право. Они нијесу зато криви, јер управо није била одређена и разговјетно казата намјера историјске науке.

Нибур, најзнатнији историк 19. вијека, добро је познао те недостатке, и нико се неможе шњиме успоредити у заслугама учињеним историји. Овдје иде не ријеч о његовој „римској историји," него о дотјеривању начина писања историјске критике и о начину гледања на историјску науку. До њега историјска критика била је радња, коју је сваки радио, како је хтјео и знао, као што је било и у стара времена. Сувремени Нибуру критичари тиме су се разликовали од старих, што су више, него стари, читали и боље се научили употребљавати историјску грађу. Другијех општијих начина није било, нити је когођ знао. Те начине пронашао је Нибур пишући римску историју.

Нибурово мишљење о старинским римским изворима овако је: извори римске историје садржавају у себи истините вијести о прошлим догађајима римскога народа; али те догађаје измијенили су и покварили доцнији списатељи. Критичар треба да одијели и одвоји од истине риторичка украшења, измишљења и т. д. у казивању Ливија и другијех списатеља, и тако да ослободи историју од тијех доцнијих измишљенијех додатака, а само да остане првоначелна историјска истина. Очевидно, да ту *намјеру потпуно није* могуће било постићи;

али Нибур проналазећи првобитне изворе, пронађе законе историјске критике. Тиме он покаже, како треба претресати историјске изворе и у колико су они истинити.

На њега су се одмах почели многи угледати. Није прошло ни тридесет година, од како је он написао „римску историју," а Ранке написао је „критику нових историјских списатеља" — малу, али врло ваљану књигу, у којој је врло вјешто настављена (извршена) наука великога учитеља. Млогобројни његови ученици тијем правцом претресли су историју среднијех вијекова и учинили су корис од његове науке.

У то вријеме, када је Нибур предавао своје лекције у бонском свеучилишту, почну учевни људи изван Ђерманије о народским пореклима мислити и писати. Форијел, браћа Тијери и други научњаци старали су се, да изјасне господарство различитијех племена, особито владавших у Инглеској и Француској. То им млого помогне, те изјасне различне у средњим вијековима народности, које су добро и разговјетно у изворима биле нацртане. Но већина учевних људи, држећи се старине, нијесу смијели одступити од исте и даље поћи. Требало је да природословац почне говорити против тога ограничења историје, и да покаже свезу њезину са физиологијом. Године 1828. Едварс напише писмо Амадеју Тијери „о физиологијским знацима људскијех порекла и и о свези историје са физиологијом." То писмо сасвијем је потврдило мишљење Нибура и Тијери (до кога су они дошли другијем начином) о народима западне Европе, а особито у Француској.

Но природопис још у нечему своји у свези са историјом. Стари народи већ су били спазили, да од климе и природе зависи и судбина људства.[1]) Монтескије нај-

[1]) *Планинци* су јачи од живећих у равницама.

више је то мишљење доказивао, и шта више до тога је дотјерао, да је доказивао, да и човјечиј дух од тога зависи. Колико човјечији дух зависи од природе, добро је казао проф. Карл Ритер. Он вели: Земља је кућа, коју је провиђење за то створило, да се људи на њој подижу, негују и живе; земља је живи организам (тјело). Све што се на површини земље налази, као: биље, животиња и т. д. тако је удешено и разређено, да од тога зависи судбина људска. Историја камиле изјасниће судбину Арапина. Бер вели: „Ток свеопште историје зависи од спољашњијех природнијех погодба. Личност врло мало чини према природи. Личности готово само извршују оно, што је намијењено да се овако или онако изврши, а мора се извршити. Тежња, да се установи нешто ново ондје, гдје то није природно, јесте узалудна тежња и неможе дуго опстати.“ Даље Бер каже: „Само земљописно смјестиште Европе учинило је њезино изображење, и то, да она сада распростире изображење по свијем крајевима свијета. Неки европски крајеви већ не могу да израњују људе у њима живеће, с тога се они исељавају у друге крајеве свијета, а особито у оне, гдје, по ријечма Кука, човек са својом фамилијом, засијавши десет љебних древета, ни о чему се више не брине.“ Мајер вели, да човјек размноживши се брзо у изображеним земљама, преселиће се опет у топле земље.

Колико су та нагађања истинита, ми нећемо ништа говорити о томе, него смо их зато споменули, да би показали, да досада обично у историји говорило се само о људским радњама, независно од неизбјежне основе, коју нетреба мијешати са законима развитка човјечијег духа и коју није могуће извести из главе (a priori) философијом. Јер осим закона развитка човјечијег духа, има још нешто природно и неизбјежно у основи свију појава историјског живота људства, а то је земљиште и природне погодбе.

Ово, што је до сада говорено, показује, колико
потребно знања, грађе и каких начина, да би добро
као што треба изучили историју. У садање вријеме им
неколико њих, који су пишући историју све ово учинил
што је потребно, да се историја напише. Маколе је та
написао историју Инглиске, а Грот историју Грчке.

Историја у друштву с природословним наукама и п
литичком икономијом напредоваће. Темељ је метнут тим
што су закони историјске аналогије пронађени, са
треба ићи напред, а не остајати. У историје су д
лица: једно слободно створење човечијег духа, а друг
независећа од духа, природра погодба, од које радн
човјечијег духа зависи. [1]) Изучивши то двоје, истор
успјеће у својој радњи. На тај начин можемо доћи, д
схватимо законе, по којима се историјски догађаји збив
ју. [2]) У томе је историју претекла статистика. Кетле ве
„Друштвене радње, које произлазе од воље човјека св
шавају се с већом правилношћу, него-ли радње, к
зависе од природнијех узрока.“ То, што Кетле каже
статистици, мора по времену доћи и у историју. Ис
рија мора учинити у друштвеним наукама такав напр
дак, какав су учиниле природне науке по својој стру
Проналазења у природним наукама искоренила су да
нашња лажна мишљења о стварима, која су помрач
вала човјечију памет и поглед на природу. Познав
природне моћи ствари, човјек је престао приписива
им опака својства, која им неприпадају, и нетражи

---

[1]) То је исто у човјеку душа и тјело.

[2]) Треба разликовати дјела нарави од дјела — разума. Дје
нарави сваки чини за себе, изнова, и корист за остале љу
престаје одма, како су та дјела учињена; а дјела разу
корисна су за остале људе и послије смрти онога, ко их
учинио. Имена људи, који таква дјела учине, помињаће
довле траја сунца и мјесеца. На прилику: Сваки треба
чини добро за себе, не гледајући, да-ли је ко други то доб
чинио; али проналазити Америку, окретање земље около се
и около сунца, изналазити штампарију, небеску механику
т. д. то су неки људи једанпут за свагда учинили. Histo
of Civilization in England, du Buckle. T. I. London.

природе, да она своје законе мијења; познање историјскијех закона довешће људство до тога, те ће они дјела људска разумјети тако, као што треба. Како, сада, једење сунца непредсказује несрећу за људе, тако исто погрешна мишљења нашијех старијех не ће бити углед за млађе нараштаје. Људство ће се ујединити. Тада ће историја постати нешто цјелоставно, у ком ће прошло, садање и будуће једно са другим бити састављено. „Историја, вели Емерсон, неће бити некористна књига. Онда ће се у сваком човјеку остварити напредак свега човјештва. Човјек ће разумјети, да он може живјети свим историскијем животом цијелога људства. Човјек само мора друкчије гледати на рад људства и усвојити историју Рима, Лондона, проналазења, изображености и *незаборављати*, да је он врховни судија, који пресуђује тужбе народа.“

У данашње вријеме историја развија у нама смерно проматрање и рађење, без чега неможе бити истините оцјене људи и догађаја. Она показује разлику, која је међу вјечитим и непроменљивим начелима наравности и ограниченом свијешћу тијех начела у неко вријеме. О овој оцјени људи и догађаја ми ћемо овдје коју ријеч прозборити.

Како друштва, тако и државе немогу опстати без *породице*, *имања* (сопствености) и *слободне радње*. Опстанак друштва држи се на политико-икономичким законима, јер у друштвима чланови чине један другоме узајмне услуге, да би све своје потребе подмирити могли, те да тако сви буду задовољни. У зајамност услуга изравњава све чланове друштва, без изузетка, *у слободи*. Услуга, коју члан чини друштву, то је *дужност*; а услуга, коју друштво чини члану, то је *право*. Друштво је *братство*. Ко друштву нечини никакве услуге, тај неможе од друштва никаквог права ни искати. — Што је вријеме старинскије и давније, то су узајмне услуге у друштву биле неправедније, јер су једни радили а други нијесу

ништа радили, него су само од туђе муке и рада живјели. Правда и правица друштвена напредовала је, и сада напредује, остварава се мало по мало. Напредовање правде и правице у друштвима (прогрес) помиче се или *реформама* или *бунама* (револуцијама). Реформе обично чине управитељи друштвени, а буне т. ј. револуције сама друштва. Свијестне коловође људскога напредка (прогреса) у свима гранама људске радње, на основу потреба, то су паметни и *велики људи*. Ко сазнавајући или несазнавајући потпомаже то напредовање људства и руководи га, тај је *велики човјек*, то га оно дуго спомиње и памти, као свога добротвора; али ко гази законе друштвене и смета напредку људства, тај непријатељ људски, јер задржавањем напредка убија срећу њину. Онај пак, који не само што задржава напредовање људско, него и постојећи напредак уништава, тај је *изрод* људства.

Послије исказаног начела, лако ћемо изрицати пресуђивање и оцјењивање о догађајима и лицима. Из тог самог се види, да *историја није ништа друго, него друштвена наука, које је садржина кретање друштва у напредак и тежња прећи из неваљалих форми прошавшег и садањег у савршена друштва, да би достигли човјечанске среће т. ј. подпуног подмирења потреба свијех и свакога узајамим услугама.* Дакле, ток људског напредовања и јест предмет историје.

Сада да на кратко прегледамо цијелу историју.

У најстарије доба најнепоштенији људи тежили су, да живи на рачун онијех, који су слабији и простодушнији. То се опажа како код народа чергашких, тако исто и код звјероловачких и пастирских, па и тежачких.

Судбина старинских друштава истока и запада једна је иста, а то је: самовољство владалаца над својим поданицима — робовима, угњетавање сиромаха од богаташа, женскиња од мушкараца. Са напретком просвјете

ми видимо свуда једне и исте појаве — тежњу изаћи из тога неприродног, грубог, насилног стања; због тога убијају или збацују цареве, или устају против богаташа, племића или се покваре и казне се читаве масе и народи пропашћу и рушењем друштва; у исто доба напредује људство како у наукама, тако и у наравима; проналазе и дотјерују људске радње и старају се увести једнакост пред законима и правду, како између богаташа и сиротиње, тако и између мушкараца и женскиња; дух се човјечији крјепи, снажи и савлађује природу. Ондје, гдје напредак иде од народа, ту предводе народ људи, који живо сазнају општинске неправде. Тако,

У Китају и Персији угњетавају народ неограничини деспоти и чиновници. Од тога стања народ сл ослобеђава дворским сплеткама и убијањем једне деспотичке династије другом, која је исто тако деспотичка. Свагда у таком случају, страда народ, јер они добијају који и сплетке чине, а док траје унутрашња буна, обично пореметп се сав напредак, који су били учинили. Несвесна маса извршује намере сплеткаша и злочинаца и вазда страда.

У старом Мисиру и Инђији видимо робовање сиромашнијех великашима и богаташима виша касте и једнаку тежњу сиротиње, да се од тога опрости и уведе закон узајамности услуга. Тога су својства све буне инђијске и мисирске и отуда она слабост код оба народа.

У старој Грчкој великаши (аристократија) су живјели на рачун робова и демоса (народа). Отуда ратови аристократичких држава са демократичкима и у исто доба ратови против унутрашњих непријатеља, т. ј. угњетених народа. С тога истог били су ратови римских патриција (племићи, великаши) са плебејима (народом). Протестација Грахова против богаташа проузрокује грађанске ратове, у којима су изгинули најбољи грађани и изгубило се свако народно и патриотсло осећање, и

који су узрок, те код Римљана постаде империја. Цио свијет био је уједињен, поједине народности и вјере потонуше у тој грдној држави, гдје слободна радња бих ограничена, заборавише се особитости појединих народа, и тежаху, да имају једнаке права, и, — у почетку империје јавља се на земљи најсветија вјера, братсва, једнакости и јединства свега људства, а то ј. — **Хришћанство**. Стари свет искварен и упропашћен није се умео изкобељати из свога пакленог стања и нови, дивљи, одважни народи саранише га.

Докле је људство то пословање свршавало, човечији дух је већ ојачао и човечији ум напредовао је у науци и различним корисним проналазењима; човечије суце у вјери и бољем владању и лијепим вјештинама, а човечија воља у сигурности, бољим законима и обрани личности, имања и домаћег живљења. Хришћанство уједначи сво људство.

На развалинама старога свијета човјечији дух гради нову историју. Три велика догађаја помогла су, да се људи уједначе у праву, премда смо још далеко од тога, а ти догађаји јесу: Крсташки ратови срушише звјерску феудалну аристократију; реформација је побила ципјену папе, а заједно с тиме глупу духовну аристократију и напошљетку револуције, које јошт и у наше вријеме трају и имају ту намјеру, тај смисао, да искоријене свакојака угњетавања бирократије и угњетачке остатке средњевјековне капиталне аристократије.

На поред с тим појавима иде развитак човјечијег духа у свим наукама. Различна корисна проналазења чине се у свијема струкама човјечије радње. Та проналазења олакшавају рад човјеку, дају му више времена, да развија свој ум и човјек све већма и већма постаје владалац природне и њезине снаге, која замијењује човјечију снагу.

ИСТОРИЈА.

шта је историја наука о људским друштвима, и
, како је људство напредовало и дотјеривало се у
гранама радње, које је оно предузимало према
природњим тежњама, да би достигло потпуне
, т. ј. подмирења потреба свијех и свакога, уза-
услугама.
тога историја обухвата све људске друштвене радње
ни људског здруженог живљења, као: напредовање
, вјештина, правде; промјене у друштвима, лица,
у предњачила у друштвеним радњама или заустав-
те радње и уништавала. Па с тога је историја
љка свијета и процјенитељка људскијех друштве-
радња. С тога она казује стање развића свијести,
и ваљаности људства у друштвима или државама.
. гдје нема друштва, нема ни историје. С тога се
ија почиње ондје, где је постало прво друштво.
о што људство није на једанпут, него мало по-
долазило до овог стања у коме је сада, па с тога
стањима, у којима је бивало, док је до сада-
стања дошло и писало је историју. С тога ис-
треба да обухвата све те начине писања: при-
— начин писања источнијех народа; вјештачко-
љским — начин писања грчког и римског народа;
њем правог разумјевања, освијешћења и напре-
а по законима друштвеног живљења — најновији
офијски начин писања историје.
а би се по томе написала историја треба казати:
као су се установила државна друштва у различ-

ним крајевима свијета и како су живјела и шта су радила до данас; како су стајала једна спрам другијех, како су нека пропадала, а друга постајала, који су људи и како управљали судбином државнијех друштава. 2., У каком су стању науке, вјештине, трговина и уопште радња која је у тим државним друштвима била. 3., Како су људи мислили о поштењу, о другом свјету, о Богу, у какe су вјере вјеровали, у каке сада вјерују, према њином стању свјести и најазад, како су Европци дошли до тога, те управо сада управљају судбином свијета.
О првим државним друштвима мање ће се говорити, с тога, јер су она била несвијеснија, дивљачнија и рђавије склопљена, због чега нијесу могла до праве истине доћи и немогу ни да дођу; а што је људство више живјело, било је напредније у свачему, јер су људи више један с другим имали посла и већма су се изједначавали те се тако људство приближавало јединству, с тога ће и његова историја бити већа, више разграната и већма склопљенија. Накратко рећи, што је људство напредније, то је и његова историја већма разграната. Па као што природне науке временом увидјеле су цјелину у природи, тако и друштвена .наука, историја, постала је склопљенија и људство уједињеније, једноставније.

Основа (извори) историје.

Историју имају они народи, који су оставили ма какe споменике своје радње или свога живљења. Такви споменици људске радње и живљења, по којима дознајемо о народним друштвима, која су преминула, зову се „основа“ историје, а она људска друштва, која су оставила такре основе, „историјска друштва“, или „историјски народ“. Основе су историјске *неписане* или *писане*. Неписане су основе историје: 1., Народне приче, пјесме обичаји и пословице, које из нараштаја у нараштај пре-

2., Рукотворни остатци: зграде, слике, новци, одијело, оружије, посуђе итд. а писане су основе историје: 1. Написана казивања савременика, који су написали оно, што су видјели, или што су чули. Такве књиге обично се зову: љетописи, дневници, биљешке и т. д. 2., државна писма, као: закони, заповјести, наредбе, договори и т. д. и 3. Књижевност. Што који народ има више тијех историјскијех основа, што је већма напредовао, то је он оставио више основа и историја ће његова бити подпунија.

Шта помаже, да се историја напише.

Осим знања историјскијех основа, да се историја напише, потребне су још двије науке. Ево откуда долази та потреба: Свака радња људска бива *гдје год* и *кад год*. Тога живљење људско долази у историју, кад се зна *мјесто*, на ком је што било и *вријеме*, кад је што било. Без тога је двога, радња људска „*приповједка*,“ а не историја. *Мјесто*, на ком се што догодило, казује *земљопис*, *вријеме*, кад се што догодило казује *кронологија*. С тога те двије науке потребне су ономе, ко хоће да зна историју, јер судбина људских друштава свагда зависи од земље, на којој та друштва живе. Својство земље и ваздуха много чини, те су људи у тијелу оваки или онаки, богатији или сиромашнији, снажнији или млитавији, имају ове или оне потребе, ово или оно раде, оваку или онаку вјеру имају и најзад, да оваку или онаку књижевност и вјештине имају. Тежња човјечије душе за напредовањем и мјестне нужде и потребе, приморале су људе да се здруже, а од напредовања друштва и од узајамних одношаја, постајале су и различне радње друштва. Кад је таква радња записана или истинито запамћена, па од тога доба друштво почело рачунати вријеме, завиље се кронологија. У старо вријеме, кад су

друштва мање једно за друго звала и кад нијесу имал
једну општу радњу, знатну за све народе, већ свак
друштво за себе живјело, имало знатне догађаје, бил
је много таких хронологија, по којима су бројала сво
живљење и вријеме, колико су проживјела. Најпо-
знатије хронологије народа, који су имали државе
ове су:

1., Хронологија грчка, коју су они рачунали по „Оли
пијадама.“ Тако су се звали грчки сабори, који су б
вали на брегу Алфеја у западном Пелопонезу, близу ст
рог оракула и храма Зевса олимпијског. Та је светковин
бивала сваке четврте године и ту је сваки Грк пок
зивао, у чему је ваљан. 776 године пр. Хр. записано ј
да је Кореб одржао побједу. Од тога доба и почиње с
грчка хронологија, четиригодишњим роковима (олимпи
јадама).

2., Хронологија римска почиње се од онога доб
кад је постао Рим, а то је било на 733 године п
Христа.

3., Јеврејска (чивутска) хронологија, почиње се, п
њиховом казивању, од створења свијета. По том бро
јању времена, кога се држи наша српска црква, има о
постанка свијета до Христа 5508 [1]) година.

4., Хронологија вавилоноасирска, почиње се од На-
бопаласара 749 г. пр. Х. —

Грчка астрономска посматрања била су примењен
периодима Калипа у 76 година, од којих се прва го
започела 331 г. пр. Х. Овога се љет. држао Хипар и
Птоломеј.

5., Китајска, од Хо-ха.

6., Инђијска, од силазка на земљу другог лица њихн
св. Тројце.

[1]) Јевреји држе, да има од створења свијета 5721. год.

иста.

Како су народи имали различне хронологије, тако су зличпо дијелили вријеме: Једни су дијелили вријеме сунчане, а други на мјесечне године; неки су дијелили годину на 12 мјесеци, други на 10, а неки опет 13. У Европи се сада употребљава двојако бројање емена, или два календара (осим турског): 1., Календр Јулијев, који је Јулиј Ћесар саставио помоћу алекндрнјских учевних људи. По томе су календару рачули вријеме, до 16 в. (1582.) и тада опазе, да је вријеме етекло бројање т. ј. да је сувише прошло 12 дана и колико минута, па с тога, по настојавању папе *Глиурија* 13. напишу нов календар и прескоче они 12 дана. га се бројања времена држе сви хришћански народа, ји неприпадају источној цркви. То се бројање зове: *игоријанско.* Да се неби догађале погрешке у бројању и да не би изостали од времена, јер за три године лико протече времена, колико је потребно за један тав дан, установљено је, да свака четврта године буде *рестуана**, т. ј. има један дан више. Те се таким наном надокнађава оно вријеме, које није урачунато за шле три године и сувишак четврте. Први начин бро-

јесен, а други у пролеће и т. д. Хришћански народи, сада, започињу годину од *„малог божића.“* Осим тога, различно су, различни народи држали кад започиње дан: Једни су држали да се почиње дан из јутра, други с вечера; једни од подне, а једни од полак ноћи. [1])

Дијељење историје по времену.

Хиљадама година проживљео је људство и зато вријене изумирали су људски нараштаји и догађале су се знатне промјене, различни начини живљења, који неналиче један на други. Те су промјене посљеднице великих догађаја, који су мјењали људско живљење и мишљење. Таки знатни догађаји зову се: „епохе;“ а мањи догађаји, који мање промјене учине у живљењу, мишљењу и радњи људској, зову се: „периоди.“ Од како су постала прва друштва на свијету, па до нашег времена, највећи и најзнатнији догађај у историји љуства, било је обладање хришћанске вјере и кад је нестало западне римске државе 476. г. (пос. Хр.) Од тога времена постале су нове државе, са новим тежњама, новом вјером, новом радњом, умним напредовањем и наукама, које постоје и трају и дан данашњи. Тај догађај и дијели свеопшту историју људства на двије епохе:

Прва епоха почиње од постанка свијета или управо рећи, од постања првијех држава на свијету, па траје до преовладања хришћанске вјере и до свршетка зап. римске државе. Та епоха траје око 2500 г. и зове се „Стара историја“ или „Стари Свијет.“

Друга епоха почиње од 476. г. и траје до сада. Она траје око 1300 год. и државе, које су за то вријеме постојале, зову се *„Нове државе“*, а историја тијех држава *„Нова Историја.“* Нова историја има мање промијена него-ли „Стара Историја“, али због мноштва различних

---

[1]) Дан се зове вријеме од 24 сахата. — Вријеме од кога се започиње хронологија називљу: **Ера.**

појава у друштвима, који су посљедице људског напредовања, дијели се нова историја, опет, на двије епохе: а., Средњевјековна епоха, до свршетка XV. в. и б., Нова епоха — три последња вијека. Појави, који дијеле „Средњевјековну Историју“ од „Нове“ јесу: Пронађење Америке, пронађење књигопечатње, барута, компаса; пронађења у природним наукама: пронађење окретања земље, и т. д. пронађења у химији, а још пређе тога прерођење наука, вјештина, философије, пад цариградске царевине и т. д. све то скупа заједно са Реформацијом промјенило је људско мишљење, радњу и живљење и то је створило „Ново вријеме“, т. ј. Нову историју.

Причање о постању свијета, првога човјека и о потопу.[1])

Садашњи облик земље и начин живљења људи није у почетку такав био, него се мало помало ишло, док се до тога дошло. Што су год људска друштва урадила, ништа није нестало. Један нараштај премињује, а други настаје и сваки додаје нешто ново к ономе, што је урадио пређашњи нараштај. На тај начин умложава се добро и благо читавог људства, расте и мало помало олакшава људма начин живљења тиме, што природна снага ради оно, што људски разум смисли. Да људи нијесу од памтивјека овако живјели, као што сада живе, то посведочава сва људска прошлост. Како ће људи живјети у будуће, то се погодити неможе, него се морају снивати, на проживљеном начину живљења.

Људи су створени да у друштву живе. С тога се може говорити о људској радњи од онога доба, кад су они нешто урадили живећи у друштву, а сво оно вријеме, што је протекло пређе тога доба, спада у митологију.

[1]) О постанку наше планете и о променама кроз које је прошла наша планета вид. Геологију Лајела и опет Лајела: Древност човјека.

О томе се времену дознаје из различитих прича,
казују различни народи.

Како се ништа поуздано незна о постању првог
вјека, тако се исто ништа разговјетно незна ни о
рији људи, док се нијесу у друштва скупили. Гел
ске приче различитих народа, причеју различно о
времену, него све оне у томе једна на другу на
што се по њима неможе дознати како је управо
било, већ то спада у вјеру, а не у знање. Између
лих причања најпаметније оно мојсијеово, које се ос
на вјери у једно начело т. ј. у једнога Бога. Да-
сви људи од једног човјека постали или су људи у
личним мјестима, у различна времена постајали,
незна, но Мојсије прича, како је први човјек по
Колико је пак протекло времена од постања свијет
постања првог човјека, о томе се различито мисли
су људи постали послије, пошто се површина з
стврднула и осушила или, кад се одијелила во
тврде земље, то је близу памети. Да ли оно прво
земље у води, треба рачунати за потоп, или је би
нов потоп, који је измјенио облик земље, о томе не
двоумити, кад се зна, да се је земља стврдњава
врло много времена и да је око земље свуд вода

Тако исто, о *првом начину* људскога живљења з
из причања *мојсијева*, да су они најпре несвјесни
па су се мало помало освијешћавали и почели дозна
шта је добро, шта-ли је зло.

Напредујући тако у освијешћењу почну разлик
гријех од *кривице*. Сада се може знати, како је бил
људско стање, кад се није знало, шта је добро и пош
С тога људи почну живјети са свим наопако и дот
до тога, да нијесу могли опстати и живљети на з
Тако опако живљење примора људе ради свога
станка, да склопе људско живљење на основу ра
између *добра* и *зла*.

т кад је створио свијет рекао је људма, да се е и населе земљу. То је исто учинио и послије по. Од три сина нојева постану три главна људска кла. Сим се сматра као праотац народа кавкаског кла, које је предњачило и напредовало у старој и) историји. Хам се сматра за праотаца народа арап порекла. Најзад, држи се, да је Јафет праотац на монголског порекла, који живе на сјеверу и сјеостоку Азије: Китајци, Монголи, Калмики и у Европи: ни и Лапландци.

По радњи и начину живљења поједини лица дознаје како су живјели и шта су радили људи у то врјеме. дан од адамових синова био је тежак, а други чувар ке. То су били у почетку главни радови, и од та два авна рада постали су сви остали људски радови. Из га се види, да људи у старо доба нијесу мијешали раве један са другим. Људи једног племена, сви су даки рад радили. Начин живљења и радња, таким ином, постала је од различног својства земље и мјета гдје су живјели. Они, који су живјели по пустарама шумама, били су чобани и живјели су као чобани, сељавајући се са стадима с једног мјеста на друго. точна појила и извори били су мјеста њихнога састанка. адама година вила су се племена около таквијех ста, сећајући се знатности таких мјеста због чега му, а та су мјеста, у исто врijеме, била сматрана сведочанство, да јо та земља њихна, нетражећи да уга племена то признају. — Родне равнице около ка биле су мјесто живљења тежака. Благи ваздух хи и родне долине р. Еврата и Ганга привољеле уде да земљу раде. Да би још већу корист од своје они су направили јаркове за воду и т. д. Да би земље аркали на једноме мјесту, почну се опкопавати, пра куће, богомоље, споменике итд. и на тај начин по рви градови. — *Множећи се и разсељавјући се*,

они дођу и до мора, гдје почну живјети као „рибари,
од којих постану морски хајдуци и трговци, а у исто
вријеме, тамо се појављује богатство и вјештине. У стар
је вријеме трговина била̂ већа на суву, него-ли на мору
много је лакше било проносити јеспапе на камили, нег
ли водом на лађи. Дуго су вријеме људи трговали та-
ким начином. Свако је племе за себе живјело: одвојен
су живјели пастирски народи, а одвојено тежаци и свагд
су један с другим ратовали. С тога су тежаци први по-
чели правити градове, да се одбране од чергашких
народа.

Колико је времена људство проживјело у таком ста-
њу, незна се, па с тога, о томе времену неможе с
много ни говорити. Племена су врло мало имала посла
једно с другим, него је свако за себе живјело и би
му је старјешина онај, који је најстарији у племену,
доцније владика или цар.

Цареви оснују неограничене државе, а завојевањем уве-
ћају своју државу и постају противници чергашког жи-
вљења и свештеничке управе. Мојсије прича о таки
државама у Азији и Африци, а у Европи доцније с
постале државе.

Главне разлике историје старог од историје новога свијета.

Стари свијет разликује се од новога свијета,

1. *Мјестом живљења.* Стари народи, који су у држа-
вама живјели, живљели су у средини Азији у равницама о
брда Хинду-ку, и одтуда разсељавајући се дођу од сре-
диземног мора· Та су мјеста заузели они народиј кој
су оставили начин племенског и кастичког живље
и они су први почели живјети у правом друштвен
живљењу.

2., *Народима*, који су државе установили и на пре
дак у том друштвеном живљењу показали. Ти су н

роди били Индо-европског порекла. Народи пак монгалског порекла или живе одвојено од памтивјека, као Китајци, или покадкад војште на оне народе, који су у државним друштвима живјели, ма какав начин управе у тим државама био.

3., *Начином живљења.* Начин живљења старих народа накратко казати, овакав је био: а., Стари народи мало су уважавали лично право човјека, него су највише гледали од кога је ко племена из које је државе и каку је вјеру вјеровао, С тога су старински народи држали, да је човјек средство за државу; па с тога су се старински народи и отуђивали један од другог и сваки о себи мислио, да је он бољи од других народа, а други да су дивљи, варвари или парије. б., Сви су старински народи презирали занате, тежачку радњу па и занаџије, тежаке и сваког радника, и држали су да је непристојно, да људи, онога племене које влада, раде те послове, него да они имају право да господски живе и владају, а робови да им морају радити и ранити их., в., Мјесто Бога милили су се различним стварима; вјеру су држали, као згоду да лакше над људма владају, а свештеници су били чиновници. Г., У вјештинама више се тјелесност изказује, него-ли душевност. Код Грка је тек једно према другом удешено било, па и они су више марили за тјелесну, него-ли за душевну страну човјека. Д., На ствари и догађаје гледано је већма како вјера доноси, него-ли како разум. е., Установљења, суђење или је зависило од воље једнога човјека, или од касте, па је било врло нечовјечно.

Земљопис старог свијета.

У старо доба познате су биле само Азија, Европа и Африка и то не сви крајеви тијех земаља, већ југозападна Азија, јужна Европа и сјеверни бријег Африке. Људи су *се почели расељавати по свијету*, из средине

југозападне Азије. Најглавније мјесто гдје су постале државе у старо вријеме, било је около средиземног мора. Око средиземног мора биле су највеће државе, најбољи градови, а морем су људи из тијех држава, једни к другим долазили и трговали, те су тако људи из свију тијех трих земља имали посла једни с другима. Да се људи из свију тих земаља једни с другима зближе помогла су 1., врло добра пристаништа на средиземном мору, 2., Млоги острви и полуострви. 3., Мали простор суве земље до арапске отоке, преко које је био пут у Инђију, као и хибралтарски пролазак, којим се ишло на запад. Што су земље биле даље од средиземног мора, на све четири стране, тим је мање било уређених држава и земље су биле мање познате. При свршетку старе историје, међе су старог свијета биле: на сјеверу немачко и балтиско моро, на сјеверо-истоку, тибетске планине; на истоку, р. Инђ. на југу, инђиски океан и атласке висине, а на западу, атлантски океан.

Стари се свијет дијелио на *исток* и *запад*. Исток се звала *Азија и Африка (т. ј. Мисир)*, а запад — *Европа*. На истоку је било млого више суве земље (континенат) и наличи једна на другу: велике бреговите планине и широке равнице, кроз које протиче мало него великих ријека (Хуан-ху и Цјан; Инђ и Ганг; Тигар и Јевфрат; Нил са отокама). Неке су земље сасвим родне, а друге сасвим сиромашне и велике пустаре измеђ тих земља сметале су људском зближењу. На западу је пак сасвим друкчије: Ту има млого више острва и полуострва, планине су и брда мање; мале долине и равнице, а ријеке све утичу у средиземно море, те је тако по њима лако се долазило на исток. Ваздух је већма морски, а с тога умјеренији и блажији.

То земљописно стање било је узрок, те су се људи *разликовали* у начину живљења: На истоку склању с *државна друштва* силазећи с брда у равнице поред ри

, и низ ријеке долазе до мора, као што се то види
лају, Инђији, Асирији Вавилонији и Мисиру. На
ду је море и полуострви главно мјесто људског жи-
ња, напредка и мијењања земаљских ствари (про-
) и мисли. С тога, негледајући на то, што се
твено живљење раније започело на истоку, него-ли
паду, оно није могло тамо напредовати, већ узу-
а на западу једнако напредује.

је речено уопште. Сад да прегледамо *исток* и
свакн за себе:

Исток. Исток обухвата Азију и Африку. С тога
најпирје говорити о Азији, а послије о Африци.
, Азија је највећи комат суве земље, на коме се
стоку) налазе велике висине тибетско-монголске, а
паду иранске, са високим и брдовитим планинама
оло. Те се висине спуштају на сјевер ка ледепоме
, а на југ, запад и исток пружају се и свршавају
мора, различним језицима: Инђо-Китај, Индустан,
ска, Сирија и мама Азија. Брдовите планене ди-
Азију на троје; Сјеверну, Средњу и Јужну, па пре-
оме је разлика у ваздух, родности, населбинама и
жењу. — *Сјеверна* је Азија она широка просторија
е, од високих врхова алтајских до леденог мора.
просторија сва у осоју; у њој сјеверни вјетрови
дувају, па с тога је ту свагда зима, У тој просто-
има млого баруштина и шума, и за њу, у старо
, није се знало. *Средња* је Азија узвишена просто-
земље између алтајских и таврских брда. Њу су у
врijеме звали Скитија и Сарматија. Туна има ши-
просторија; ријека мало, а шум готово нема ни-
Ту се народи нијесу могли оставити скитничког
на живљења и станити се на једном мјесту. Али на
просторији има добрих пасишта, доста лугова и траве
тога је она врло добар за скитајуће се народе. Ту
живјели народи *монголског порекла*, и често су на-

падали на различне државе. *Јужна* Азија обухвата
талу просторију Азије и у њој су махом полуос
Друкчија земља, велике ријеке и млога растиња и
привољело је људе да друкчије живе, неголи у сје
ној и средњој Азији. Старински списатељи казују,
ту људи први пут почели орати, копати, трговати,
ти науке, вјештине, измишљати различне вјере и
ту постала прва државна друштва. Висине тибетске,
иске и хималајске јесу старина људства, па разсел
јући се одатле поред ријека, свако племе склапа
засебни друштвени начин живљења. У старо су вр
у јужној Азији постале ове државе: а., *Китајска*,
оснују народи монголског порекла, поред ријека Х
ху и Цјан. б., *Инђијска*, поред р. Инђа и Ганг
Иранска, крај ријеке Тигра, Инђа и пресијске о
Бактријска, Миђијска и Персјиска. г., *Араиска*, на
иском полуострву. д., *Јеврејска* и *фиnичанска*, око
дана и приморја. е., *Асирско-Вавилонска*, између Т
и Јефрата и ж., Најзападнија Мала *Азија*, као мос
међу истока и запада, гдје је било млоштво држа

а., Африка је суви комад земље, који се готово
не пружа у море; па с тога је готово свуда зем
воздух једнаки. Каменита брда, пјесковите и не
равнице, с тога ни до данас у њој нијесу могле
тати државе. Само су биле државе у Африци, у
вријеме, поред ријеке Нила (мисирци) и на сјев
страни (картагењци).

2., *Запад* обухвата јужну и неколико западне
пе. Европа је триугљаста. Источни сувоземни ди
ропе наслања се на Азију, а сјеверо-западни и ј
падни пружају се у мора и океане, са млогим ост
и полуострвима. У старо су доба позната два полуо
балканско и *апенинско* (земља знатних народа:
римљана). Та два полуострва састају се код Алп
су оба та полуострва грапе од алпијских брда —

завршују равницама на сјеверу, падујском, а на исто- дунавском; оба се започињу код 45° с. ш. и готово свршују једнако: Апениско полуострво — Сицилијом, ју раздваја од суве земље месенска отока, а балкан- Морејом, коју сједнињава са полуострвом истмијска евлака. Оба се мијешају са изображеним старинским мљама: Из Сицилије и Малте је најближе Картаген, из Грчке — Мисир. Но она се и разликују: Апенинско полуострво уже и због Шпаније примакло се Америци, с тога је оно и распрострањавало просвјету на запа- у и пронашло Америку; а балканско је шире, пружа на исток преко мале Азије, која сједињава Азију са Јевропом, па с тога је имало посла са Азијом. То је право судбина та два полуострва. При свршетку ста- рога свијета улазеу историју — ове земље: Халија, Ђер- манија, Шпанија или Иверија (пиринејско полуострво), Британија, Скандинавија, јевропска Сарматија и Скитија.

I.

Историја старога света.

Најстарије државе постале су у Азији и Африци на 3000 г. пор. Христа. Све су те источне државе основали завојевачи. С тога у свакој влада насилник или као цар или као владика, што је свеједно. Они су држали своју власт силом страхом. Они су били војсковође и са војском, над којом су заповједали, држали су народ у запту и послу- шности. Изображење није било душевно, народно, јер то насилнички владаоци нијесу допуштали, већ је било спољашње изображење, које води разметању. Кад они глобећи осиромаше народ, кад разметање и трошење преотме м'а, тад се обично жене уплећу у државне по- слове, тада су и државе пропадале, како се појави други који насилник, јер народ није био освијешћен, није сам са собом *управљао, па с тога није ни* марио за насил-

ничком владом, нити је што губио, кад је ње нестја
и све му је једно било, једна или друга власт била н
њиме. Насилничка управљања над народима и поделе
на касте, било је код свију источних, азијских народ
а то није дало, да постане права друштвена држав
Млогоженство и држање породице, као у ропству, см
тало је напредовању домаћег живота. Како су једни уж
вали земаљска блага и земаљске сласти, а други им р
бовали и служили, с тога код источних народа није
било правог друштва. Због таког насилничког живље
несигурности, благостања или робовања, а у исто до
преовладања фантазије над памећу, права наука ни
могла напредовати. Као што народи нијесу били сл
бодни ни у какој радњи, због насилничке војсковођс
и владичанске владе на истоку, па стога ни вјешти
нијесу могле напредовати, дотјеривати се, већ су би
израђиване за угађење војсковођама и владикама, па
тога су биле незграпне. Накратко рећи, у свима исто
ним државама било је насиље, робовање, слободног м
шљења, слободних срдачних осећања није било па с то
ни напредовања у освијешћењу.

Китајци.

Мјесто живљења Китајаца. Сва источна брдови
Азија, зове се Китај, на којој од памтивијека живе скит
јући се народи. Под Китај још подпадају и двије ра
нице, поред ријеке Хран-ху и Цјан, где живе постоја
Китајци. Те двије рувнице зову зе управо Китај К
тајци су се доселили у те равнице, из високих тибе
ских планина.

Те су равнице Китајци назвали: „средње царств
Те двије ријеке дијеле читаву китајску равницу на
комата и у свакоме комату има по један велики гр
у сјеверној је Пекин, у средњем Нанкин, — а у јужн
— Кантон. Нанкин је управо најстарији град китајс

а. Птоломеј описује земље од сиамске отоке до Кан- и прича, о некој вароши код мора, коју Каштисора е, а на исток од ове вароши налази се град Thinae ropolis. по свој прилици Кантон.[1]) Стари китајски исто- и приповједају, да је Марко-Аврелије шиљао посла- е у Китај, који су вративши се натраг донели од фанта костију, рог од носорога и драгог камења. Осим а китајски историци казују, да су Китајци, млого пре лумба пронашли Америку, и пловили чак до Калифор- је, и да су свагда имали посла са Бухарцима, Пер- сијанцима и Јерменима. — Европци су дознали за Китај средњим вијековима, а добро су за њега дознали у 17. столећу.[2]) Од тога доба започели су да дознају китај- у историју и китајско напредовање. По китајским ље- тописима и старостављим књигама њиховијем, китајска историја дијели на двије епохе, а свака епоха има [illegible] периоде.

[1]) Аријан прича о „Serici“ и о свиленом платну, које су они доносили у Бухарију.

[2]) У 2. столећу п. х. цариградски списатељ — мисирски трго- вац Козма индопловац. у својој „Topographia christiana“, много пута спомиње о „Цинници“ и о Цајлану, као и о пу- товима, којима Китајци путују преко азијских планина у Персију и Цариград. Арапски путници и мисионери млого су више знали о Китају. Има двије књиге, у којима се описују земље около китајског мора, од којих је једну написао Ибн- Вахаб, а другу Абу-Сејд, при свршетку 9. ст. У тим се књигама много прича о Кан-фу, о томе шта се у њему ради. Догађаји, за које ови списатељи казују, да су се догодили за вријеме велике буне 878. г. посведочавају и китајски ље- тописци. Али о начину живљења у тој великој царевини, ис- причао је, први пут, Марко-Поло (1214. г.) у својој књизи „De mag. mirabilibus mundi“. — При свршетку 17. ст. пошљу у Китај своје Језуите — мисионере најпре Португалци, а последње Шпанци и Холандци. Ти мисионери спишу велику карту Китаја, наштампају је 1760. г. на 104 табака, са про- страним толковањем. Затим *напишу земљопис* Китаја и почну *да преводе китајске књиге. (Највише су на* том послу радили:

I. 1. *Вријеме митологијско* (почиње се на 3000 год. пр. Христа). То вријеме познајемо из књиге Премара, коју је он написао по књизи *Шу-бизин*. Митологијско се причање почиње казивањем, како је постао овај свијет и људи, па се тамо каже, да је првом човјеку било име *Туаң-Ку*, и он је одвојијо небо од земље. Послије *Туаң-Куа* иду три племена, владаоци: *Небески*, *земаљски* и *људски*. Послије овога иде 10 великих периода и за то вријеме владају нови господари и стварају се нова створења. Та се створења појављују на земљи у сликама напр. змије, дракона са девојачким лицем и т. д. Прича вели, да су та створења пронашла свирку, слова и прва државне установе. Но друге св. књиге веле, да је то све прошао *Фо-хи*, за вријеме владе кога, доселило се 100 китајских породица —, од којих је постао китајски народ, — са западним високих планина, у долину *Ц-зин* (сада Шенси), која је била дивљачна. Земља је била обрасла шумом, р. Хуан-ху,

---

Буле, Реми, Амио, Премар, Гросјер, Фурано). Рад тих мисионера штампан је између 1776—1795 г. у Паризу, у 15 књига и зове се: Mémoires, conc. l'histoire, les sciens les arts, la politique etc. des Chinois, par les missionaires de Pekin.« Још је раније написао Pater Duhalde: »Descriptions géographique, historique etc.« v 4. Paris, 1735. г. У половини 18. в. били су протјерани ти мисионери, тога се њихна радња на вријеме била прекратила, али од француске револуције поједини људи почну да упознавају Китај, као: Staunton, Davis и т. д. Затим Abel Remusat (»Mélanges asiatique. V. 2. 1824 г.), Stanislas Talien, Basin и др. Од Руса: Измајлов, руски мисионери, Тимковски и Јоакинф Бичурин (Китај, его жители, нрави и просвјещеније, 1840. г. и Статистика Китаја, 1842 г.) У најновије вријеме најзнатније је описивање Китаја које је Х и к написао. Он је путовао два пут преко Китаја. Посљедица цјелокупне радње тих свију учених људи била је та, што су они познали китајску књижевност и начин живљења. Ово су најзнатније китајске књиге: I Свијете књиге које су основ за начин владања и поступања у животу (*китајска библија*), написане по науци Кхун-дзиза и ди-

ајући пролазка да утиче у море, једнако је поплавља-
свуземљу; дивљи су се звјерови отимали с људма око-
емље и људи су тада били налик на звјериње. Фо-хи,
н-нонг и Хуан-Ћи, синови небески, а цареви земаљ-
, упитоме и земљу и људе. Фо-хи, на 3000 год. пр.
иста пронађе слова на леђима дракона, Ши-нонг т. ј.
и тежак научи људе, да ору и да сију жито. Хуанћи
ијели земљу на 9 четвртина: средњи део земље да се
ађује за државу, а остале дијелове даде разним пле-
нима. Он је први одпочео да пише китајски љетопис
2600 год. прије Христа.

2. *Вријеме од владалачке породице* Хо, *до* Ву-Ва-
(2357—1112 г. пр. Х.). Послије три цара владало је
дан за другим пет владика, од којих су два последња
и Шун били углед за китајске цареве. Од Хо по-
ње Кхун-Дци (Конфуциус) праву, разговјетну китајску
торију. Овај је цар урадио знатна дјела: просјекао горе

јеле се на два дјела: I. Четирекњиштво — Си-Шу, у коме се налази философија и богословија. Прва се зове Љун-Јуј (беседе); друга — Миндци о владању у животу; зове се по имену списатеља, старинског мудраца; трећа Дта-Сју (велики наука) и четврта, Џун-Јун. II. Петокњиштво, које Китајци уважавају више, него све друге књиге. У томе петокњиштву ове су књиге: а., И-дзцин (књига промијена), у којој се налази наука о Богу и природи. б., Шу-дзцин (стара историја), у којој се описују догађаји од 2365—255. г. пр. Христа т. ј. од владалачке породице Јао до Џеу. На ту су књигу мрзили и спаљивали је. в., Им-Дзцин (старинско пјесништво), у којој се налази 4 књиге: Го-Фун Да-Ја, Схо-Ја и Сун. г., Чун-Чију (прољеће и јесен), у којој се налази историја кнежевине Лу, од 722—481. г. пр. Х. и д., Ли-цзи, о обредима, извађена из 185 књига.

II. Осим китајских св. књига, они имају своје љетописе, историје итд. Најзнатнији је „дворски дневник“, који је започет на 2000 година пр. Хр. па се и дан данашњи једнако пише. Најзнатнији су њихови историци: Че-Мат-сју, Тал-Џин-Кан-Му (кога *је превео на француски* Pater du Mailla: *„histoire générale de la Chine — Paris*. 1777.) и Јан-Џсу.

и планине и начинио корито р. Хуан-ху, да утиче у море; истребио и попалио шуме, истребио дивље звјерове у Китају и установио мјесечну годину. Он лиши свога сина царског насљедства за неваљалство и изабере за насљедника ваљаног човјека Шу-На. Од тога доба, па до данашњега дана, сваки цар сам избира себи насљедника. За владе Шу-На, веле књиге китајске, догодио се васионски потоп.

Због заслуга, које је учинио Ју при осушивању земље, Шун га избере за насљедника, и од њега води порекло владалачка породица Гија (2100. г.). Од тога времена, па до сада, управљали су над Китајем цареви од 26 различних породица. Од тога доба много је промјена у китајској царевини било. Двапут су туђи народи освајали Китај, па и сада влада у Китају породица туђа, а не китајсќа, Ман-Џу.

Све те владалачке породице, по китајским љетописима, наличе једна на другу: све оне једнаке радње раде. Први владаоци из сваке породице бивају људи врло велики доброчинци и мудраци; него то доброчинство није свијесно поступање и извршавање својих дужности, него су тако чинили по потреби онога времена, када су живјели. Буном долазе на пријесто, и она их приморава да мудро владају. Послије неколико појасева, старинска мудрост ветри, владаоци постају неваљали. Они већма волу да иду у лов, да се часте, да једнако са женама у арему сједе, него- ли да раде државне послове. Тада се рађа незадовољство у народу и јавља се њекакав мандарин (чиновник) или кнез, као народњи вођа. У исто се вријеме јавља мудрац, који ће да поправи покварене људске нарави. Одма се народ буни и збацује с пријестола стару породицу, а поставља на пријсто нову породицу, која ће радити онаке исте послове, као и она *коју су збацили*. Китајци, за вријеме сваке таке проми*јене осећају* потребу, да се курталишу стјешњеног по-

ког начина живљења, него они буновници, који се јављају у таква времена, или боље рећи назад- (конзервативци), нестварају ништа ново, боље, већ ају оно, што је било у старинско доба. Осим тога знати, да Китајци врло нерадо мијењају свој на- живљења и управе. С тога код њих државно жив- остаје без промјене и побољшања. С тога код бивају једне исте радње, налик на промијену дана и, с том разликом, што се сваки дан више осећа ба промјене. То се види из тога, што буне бивају е, веће и дуже трају. Царовање породице **Гија** —1760. г. пр. Х.) и пред њоме пет владика и доц- влада породице **Шан** (1760—1110. г. пр. Х.), јесте авније вријеме у историји китајаца, које они опи- овако: Владао је над народом китајским цар, отац да, син неба и на њега су се угледали и наличили старјешине појединих породица и племена, над ко- су они били најстарији. Сва је земља била подје- на 900 комата: 800 комата земље обрађивала су на кољена, а осталих 100 дијелова сви су зајед- и обрађивали за државу. Около свих комата била ведена вода унаоколо. Цијела је земља била по- љена на 9 округа: над осам су владале племенске јешине и звале се: пастири, а над деветим, који је у средини земље, владао је сам цар. Народ је био , поштен и добродушан; сваки је млађи поштовао вјега, као да му је отац: син је био роб своме оцу. на радња народа била је земљорадња. Главна ост цара била је, да људи у његовом царству, што огуће више живе и да су добри. Вјера им је била, нављују жртве и да се моле: *Небу*, *Земљи* и *Душама* х старих. Небо је предало своју власт над земљом е сину цару. Власт се је код китајаца одржавала, кам *поштовањем небескога сина*, а народскога оца. *тога, имали су правила*, како треба поступати у

најмањим ситницама и у домаћем живљењу; туда су писали правила на судовима, на домаћим стварма, пјевали су их у пјесмама (Го-Фун) и учили их у школама.

То је најславније вријеме китајског живљења. Оно је трајало, доклен су владали у Китају цареви из породице **Шан.** Људи се у наравима почну кварити за владе посљедњег цара из те породице *Цеу-Вана* (1122 г.), за кога китајски историци кажу, да је био као најгори источни насилник. Ево једног његовог поступка, по коме се најбоље може познати какав је он био: Цеу-Ван и његове жене били су најневаљанији и најпокваренији. Један му његов рођак, који је мудрац, каже, да не ваља што тако живи. Цар заповједи да ухвате тога рођака, да му изваде срце и донесу да види, чим се разликује срце мудраца, од срца осталијех људи (Китајци вјерују да душа борави у срцу). Кад жестоким поступањем дојади и додија читавом народу, он се побуни против насилника, и избере за цара *Ву-Вана* (војнички цар). Цеу-Ван ненадајући се, да ће моћи остати цар, обуче се у најскупље одијело и спали се у своме двору. *Ву-Ван* уђе у двор и својим рукама поубија раскалашне жене цеу-ванове и почне да царује.

3. *Треће вријеме од* **Ву-Вана** до **Цзина** (1112—240. г. пр. Х.). Вријеме царовања породице Цеу може бити названо буновно доба у китајској историји. Китајци теже да се опросте стијешњеног начина породичког живљења, али им неизиђе за руком. **Ву-Ван** завојевавши све одметнуте земље разда 15 округа најближњим својим рођацима; 40 — потомцима пређашњих царева, а 1800 округа различним кнежевима, који су му помогли да се зацари.

Таким начином, тај цар, оснује у Китају државу, налик на средњевјековне европске вазалске државе, с том *разликом*, што су раздана била имања његовим рођацима *и кнежевима* пређашњих царева, због тога, што су они

још тиме, што је у Китају цар заповједао, а ва-
су слушали т. ј. имали су дужности без права.
је било по закону (de jure), а не у дјелу (de
).

ок је над Китајцима моћна породица ву-ванова ца-
ла (4 вијека од 1112 — 722. г. пр. Х.) у Китају се
ело породичким начином живљења, и сав се народ
равао цару, као оцу читаве државе. Китај је била
држава и трговина је напредовала. Сваки је кнез
ео у својој кнеживи, као цар, зидао градове, на-
вао у њих људе, постајао богат, а старао се да и
ви људи буду богати. Него кад људи постану бо-
, онда се освијесте и хоће да имају неко право и
да буде независни, а у исто се доба царска поро-
пропевалали. С тога кнежеви престају да поштују
е законе и иду на то, да постану независни. Они
који су били јачи, отимљу земље од нејачих. То
морало проузроковати *ратове*. С тога китајски ис-
ци и дијеле вријеме владе те породице, на двоје,
је вријеме било, кад су млоги владали (Мо-Хо). У
ријеме сви теже на то, да освајају земље од других
о је бивало од 722 — 480. г. Посљедица унутра-

раштаја, који, поносећи се својим изображењем рио је: „Зашто ми само да волимо родбину, а не тале људе?“ То показује, да је тада већ био ос начин породичког живљења, да је народ тежно и дошло било вријеме, да се ослободи од вјечитог вања и непунољетства. Тадашње стање ствари показује, да је требало промијенити сав склоп држ Нови нараштај био је толико изображен, да је ув да неваљају старинска државна уређења, али није толико знања, да разговјетно искаже, како треба чије да се држава уреди. Могуће је било довести да се освијести и јасно позна оно, шта је желио, назадњаци недопусте да се крочи унапредак. Поја се два реформатора — мудраца: Кхун-Дзи и Лао Први хоће да избави државу тиме, што хоће да по и утемељи старински склоп друштвеног живље други хоће, да држава буде боља промјеном вје би тако Китајци оставили старински начин живл Тиме је учинио то, те је народ усвојијо само церем Видећи, да га је млађани нараштај наопако раз он је завршио тиме своју радњу, признавши, да мудрац треба у пустињи само да живи: „Мудрацу!“ он: „ако те савременици неразумију, обрни им л сачувај највеће благо — мир и тишину.“

Клунд-Дзи (551—575. г. пр. Хр.) су назвали мудрости.“ Он је описао у својим књигама сву ки философију, са њеним добрим и рђавим особинама. гова наука о доброме владању, оснивала се на то треба повратити и дотјерати старински, породичк чин живљења. Китајци су били приправни, да се сте старинског склопа друштвеног, а Кхун-Дзи их поврати у то старо стање. Он је углед монголско драца, и знао је врло добро својства свога народа нијe за то, да ум но напредује. С тога је он узакон само треба радити оно, што је корисно (utilitas),

ме се драго дошло до користи. Он је скупио у једно обичаје, начин мишљења и све оно, што је народ знао о својој прошлости, избацивши из тога све оно, што је било мислено и духовно, и што је народ својим дугим друштвеним живљењем постигао био. Тиме он препречи пут свакоме напредовању у Китају. Таким начином баци Китај у оно мртвило, у коме се и сада налази, и од кога тешко да се може ослободити. Због тога, што је његова наука била супротна народним тежњама, народ је и није доброводно примио, него је њу насилништво и приморавање у народ увело.

Лао-цзи (око 600 г. пр. Хр.) је био четовођа мањег броја људи, који разговијетно нијесу знали шта хоћеју. Осим тога, његова је наука била измијешана са инђијским мишљењем, јер је он дуго вријеме живјео у Инђији, усвојио туђе мисли за монголско порекло, па их је хтјео да наметне монголском пореклу, које није кадро да усвои тако мишљење. Мјесто тога, што се Китајци моле природи, он је хтјео да се они моле *нијвишем разуму* (Тао), из кога, као из извора (еманација) истичу нови појави. Мало је људи могло схватити његову науку и разумјети је. Истина, прост народ усвоји ту науку, али без духа и живота, као голе церемоније. С тога се његова наука преокрене у којекаква будаласта сујевјерства, церемоније, накратко рећи, та се његова наука *покитаји*. Треба знати, да је и Лао-цзи скупио стариске обичаје, него је задржао у њима појетијска својства. Историјска радња *Кхун-Дза* сасвим је званичног својства и правца: то је историја царева и њихових породица. Радња Лао-цза, напротив, садржи у себи народње живљење — то је историја китајског народа. Први се допадао владаоцима, кнежевима, великашима и народским старјешинама, други простом народу, али и то не свом.

На свршетку 5. в. за владе *Вин-вана* (480 год.), праоца друге гране *бивше породице,* били су велики

унутрашњи ратови и није законите власти у земљи било. Китајци зову то вријеме „*пролеће* и *јесен*". То се вријеме свршава овако: а., од 1855 области постаје 124, па доцније од тих 124 постаје 7 великих царевина. б., сви ти 7 царевина усвајају науку Кхун-дза. Од тога китајски историци започињу друго вријеме нестанка бивше владалачке породице, па то вријеме траје од 480—223 г. пр. Хр.. и догађа се оно, у већој мјери, што се догодило за вријеме „пролећа и јесени" у мањој мјери. Седам царева непрестанце ратују један с другим, док напошљетку, један не осваја сав Китај и оснива једну државу, а то је био **Цзин.**

II. 1., Вријеме. Породица *Цзин*, започиње да влада 240 г. Знатна је с тога, што се бринула, да избави китајце од старинског, породичког, друштвеног склопа живљења, али се њена радња свршава врло несрећно, као и у пређашње вријеме, кад је сам народ тежио да то учини. Најзнатнији владалац од те породице, као реформатор, био је **Хуан-ђи.** Он учини крај обласним кнежевинама, обогати азну и сазида „китајски зид." Он је мрзио на науку Кхун-дзи и гонио је. Он изнесе на видик мисао *да држава мора корачати у напредак.* Да би то достигао, он спали старинске историјске књиге, написане по мишљењу школе, која је била оруђе владино и старала се, да одржи онај поредак ствари, какав је био за вријеме „Пролећа и Јесени" т. ј. ратовање царевина.

Гонећи кхун-дзину науку, која је дубоко била пустила корен у китајском народу, он је поступао жестоко. Оног истог дана, кад је спалио и кхун-дзине књиге, он спали 460 људи, који су веровали у оно, што је било написано у тијем књигама. До тога доба вјеровали су у науку кхун-дзину, па сада она добије и оно чим се обично разликују нове вјере и признају за истините т. ј. у очима народа она добије својства

ченичка за истину. То даде тој званичној науци тост, коју она није имала. *Хуан-ћи* умре још у младсти, добивши име „насилник“, који је завидио слави својих предходника, па је хтјео, да уништи њихову адњу и спомен њиховог имена. Синови Хуан-ћа изину у бунама, које су плануле послије његове смрти.

Ступивша на владу, послије *Цзин*, породица **Хан** 202 п. Хр.) сву своју пажњу обраћа на то, да поврати таринско стање ствари и да задобије на своју страну не, који су вјеровали у кхун-дзијеву науку. Благодарећи владаоцима из те породице, наука кхун-дзе постаје званична у држави, што траје и до дан данашњи. За владе те породице нападали су на Китај чергашки народи Кунну (Куни?), па да би се одбранили и сачували од тијех народа, Китајци продужавају зидање „великога зида.“ Осим тога, да би се избавили од нападања чергашких дивљих народа, владаоци од те породице удају своје кћери за њихове човође: „То је било последње понижење и срамота за Китајце,“ вели временни китајски љетописац. У осталом, негледећи на мирноћу китајаца, они су се борили са варварима и склапали савезе са другим племенима. С тога се порађа нов појав за вријеме владе те породице: посланства и саобраћај са народима западне и јужне Азије, и се ти саобраћаји шире чак до Арапске. У то се вријеме распрострла китајска изображеност у Јапану.

Послије породице **Хан** иде жалосно доба *трију царства*, са свима посљедицама и тегобама анархије и пожења централне власти; у свима царствима страдања и владе жена и удворица, које су необходно зло сваке породице. Те три царевине сједини у једну државу породица **Дцин**, која издa закон 1., Да се жене немешају у државне послове; али такав закон у самој ствари ништа нечини. — Римљани дођу у саобраћај с Китајом за вријеме владе те породице у Китају.

Послије породице *Дцин* (460 г. п. Хр.) Китај се распадне на двије државе: Сјеверна, у којој буде престолница Пекин. Јужна — престолница Нанкин. Пет породица владавших послије **Дцин**, ничим **другим** нијесу познате, осим што су се непрестано бунили мандарини колебали државе и тек 618 г. династија **Танг** сједињава Китај уједно.

2., То друго доба, друге епохе, траје од 618 д нашег времена. Други император из те породице, описан је у китајским љетописима, као углед мудрог владаоца. Он је оснажио Китај и задобио поштовање Китају; он је издао законе „о испитима на државн дужности“, и тиме мете темељ учевним бољарима у Китају, с тога китајска књижевност крочи унапредак Кад је преминула та породица, догодили су се он исти догађаји, што бивају за вријеме сваке промјен владалачких породица, али само у врло много већо мјери. Та и пет других породица, које су ступале н владу послије ње, владале су у таком времену, кад ј свуда била анархија, кад су заповједале жене и удворице и кад су нападали Татари на малаксану државу Напошљетку докопава у шаке владу породица Си (936—1279.). Сви владаоци те породице тежили су, д учине реформе и за владе првих императора, за породаце *Сињ*, буде пронађена књигопечатња, с тога с изображеност брже распростре у Китају.

Славни су *Сини* тежили на то, да изведу Китај из породичког стања живљења и да униште форме тог живљења, које су изгубиле важност и значење, па тога и биле тегобне. Осим тога, желили су, да се приближи Китај са страним државама. То је обоје проти државне науке **Кхун-Дза**. С тога сретну велику опозицију унутра и препреку с поља. За њихове владе почињу да нападају на Китај манџурски татари. Њим добро дође мирноћа породице **Сињ** и унутрашње бу

које су се појавиле у држави због новоувођења. Они прекину све пређашње договоре, учињене са владалачком породицом **Хањ**, па нагрну у равнице китајске. Тада народ баци сву кривицу на безбожне реформе цара, што је тежио да уништи породички склоп државе. Овај пак дозивље у помоћ татарско племе, кога челавођа *Кублај-Хан*, узбија и прогони манџурске татаре, а доцније сам завојевава Китај. Таким начином 1279 г. ступа на пријесто китајски туђа породица **Ију-Ењ** и влада до 1365 г. пос. Хр. Поглавити појави за владе нове, туђинске породице били су: 1., Начињен је велики водовод и напредовало се у том правцу. Посљедица тога рада буде — сједињење свију канала и ријека. 2., Буде премјештен пријесто у Пекин и 3., Гони се наука и школа кхун-дзина, а на мјесто ње почиње се увлачити будијска вјера. Опет су биле спаљене књиге кхун-дзијеве, али су Китајци тако јако били усвојили ту науку, да је гоњење те секте било главни узрок нове буне и новог устанка. Рат обухвати готово сав Китај, *владалачка породица*, татарска, буде збачена и опет ступи да влада китајска породица **Мињ**. Око три вијека владала је та породица и борила се против спољашњих непријатеља, који све већма и већма нападају на Китај, а и унутра почиње да расте незадовољство, а у след тога и буне. Тијесне и старинске породичке форме живљења, нијесу могле дати Китајцима довољно снаге и јачине, да се одбране од спољашњих непријатеља.

1644 г. нападну Манџури на Китај, чији су предци нападали на „поднебесну царевину“ јоште за владе породице **Дан**, освајају Китај и на владу ступи 26-ста династија, која влада јоште и дан-данашњи. Неизображени и дивљи Манџури заузму државне дужности с тога посрне и китајско изображење. Али како се свуда догађа, да дивљи и неизображени побједитељи усвајају начин живљења побјеђених, него изображених

народа, то се исто догоди и у Китају: Манџуре се покитаје. Од како је завладала та породица, европци долазе у саобраћај са Китајом, и они пуштају у своју земљу европске мисионере. Премда се још држи та породица, благодарећи Инглизима, који заједно са китајском владом ратују против бунтовника Тајпинга, али ћемо, од све прилике, скоро видјети на пријестолу китајском нову породицу, јер унутрашње буне, ратови и незадовољство опет ће довјести Китајце до тога, да понове оне исте догађаје, који се чине у Китају већ има око 5000 година.

Унутарња историја Китаја.

Друштвено напредовање Китајаца врло је стародревно, самостално и непромјенљиво. У томе је управо и сва његова важност. Што се тиче уплива на друге народе, Китај нема никаквог значења. Китајци нијесу готово ништа примили од других народа, нити су што дали изузимајући јапанске и инђустана. Китајско порекло и њихово друштвено живљење и напредовање врло је мало познато. По њихном казивању, предци „средње, небеске царевине“ јесу потомци оних 100 фамилија, које су се доселиле у китајске равнице са западнвх планина. Неки мисле, да су мисирци однијели у Китај прво изображење. Други пак мисле (што је сада већ признато за лаж), да су јевреји још у незапамћено вријеме продрли у Китај и однијели тамо прво изображење. Тако су некада мислили, кад су држали, да сваки народ мора позајмити од другог друштвени склоп живљења и установе. У данашње пак вријеме та су мишљења (хипотезе) одбачена. Наравно, да може занимати историка питање о пореклу, населбини и т. д. неког народа, него изводити друштвено напредовање једног народа са стране и признавати, да је оно по-

љено, када о томе нема нигдје ни спомена (и канда ци нијесу сами створили своје напредовање), врло непаметно и нема никаквог основа. Ако је китајско редовање у нечему налик на изображење јеврејско мисирско, то зависи од једнаког стања свијести код х народа. Изображење и напредовање китајско раз-ло се само собом савршено самостално. Узроци су ког развића: 1., Спољашње прилике земље, гдје су ивјели: планински чобани нијесу могли остати у чер-шком стању живљења, кад су већ сишли у берићетне авнице и морали су предузети тежачку радњу. 2., Фи-олошка и психичка својства монголског порекла, од ога су произишли китајци. Главна својства тога по-екла, по мишљењу Каруса јесу: а.) Непокретност, овојство душе и волење посредственост, с тога мон-олско порекло и ствара „порекло сумрака између свје-лости и мрака." б.) Материјализам и немање моћи уо-бражења и саможивно гледање на оне прилике, које га опкољавају. в.) Склоност ропски се покоравати свакој власти. Китајац је по томе, истинити облик чо-вјека монголског порекла, и сва та својства има у нај-искваренијем стању, а то и јесте основа китајске поко-рности, самозадовољства и саможивства. Признавајући самостални начин развитка китајске друштвености, ми одричемо историјски уплив на живљење китајаца, ер се налазе трагови инђијског уплива на китајце у учењу Лао-зци и Буде, него је то било врло доцне.

Цијел и намјера радње „небеске царевине" (како су називали први дошљаци Китај), показује се у на-писаној слици, којом се пише име те царевине. Та је слика круг, на ком су намалана *„уста* и *мач"* (ријеч и мач). Ово друго име т. ј. мач, важило је онда, кад су дошљаци завојевали земљу и упитомили је. Тада је та земља подпала под владу првог знака т. ј. ријечи. И заиста, доцније ћемо виджети, да китајска умна радња

управо није ништа друго, већ голо изучавање ријечи. С тога самог умна њихна радња морала се изцрпети и зауставити се. Китајска држава, услед ропског покоравања власти, како је била вајкада склопљена, у таком се стању и дан данашњи налази. Те старинске, деспотичне форме већ су изанђале и иструнуле. С тога китајци у вријеме преврата нимало ненапредују. Новодошавша владалачка породица опет упреже покорне китајце у старе форме живљења и опет тјера и влада по старински. У данашње вријеме китајци већ невјерују да се може тако живјети. С тога се је могуће надати, да ће их се већ скоро отрести. Говорећи о непокретању и непомицању китајском, ми тиме невелимо, да су китајци неизображени и дивљи. Ми кажемо да китајци дошавши до неког стања изображења неиду даље, него се окрећу у томе стању. Ми несравњавамо китајско изображење са европским, али у исто доба неуспоређујемо их са дивљим народима, који живе у средњој Азији.

Китајски друштвени склоп.

а.

Правно стање.

По китајским законима њихн је друштвени склоп смршен и заплетен. Породица је слика и углед китајске државе или друкчије рећи, китајска држава нећe да је ништа друго, већ велика породица под управом једног отца т. ј. цара. С тога китајско законодавство гледа на чланове државе, као на дјецу, тежи да их научи дјетињском начину мишљења и осјећања, па да би достигло ту намјеру, оно употребљава онака средства, кака употребљава отац за своју дјецу. У том случају, сво старање и сва брига обраћана је на спољње

дање. Оно пази особито на спољње лцјепо изгледање учтивост. Највише се брине о извршивању спољњних церемонија и држи то за највеће благо. Унутарње душевно развиће, највеће срдачне потребе, вјечити назнај човјека, сасвим је забачено.

Углед је китајске државе *породица*. Да видимо кав је тај углед, да би боље познали саму државу, која е по томе начину склопљена.

Намјера је брака, по мишљењу китајском, само рођење дјеце, која би поштовала и клањала се својим очевима, да и сама изроде дјецу са таквом истом намјером. Женидба је управо куповање дјевојака, по договору, што чине родитељи непитајући момка ни дјевојку. Затим се момак жени по церемонијама, које су прописане у закону. Брак је код Китајаца многоженство (полигамија) У осталом по једна је жена главна а то она, која буде узета с том намјером. Остале су јој жене подчињене и њихна деца дужна су је поштовати као своју мајку. Ако би умрла та главна жена, сва чељад морају носити за њом жалосне хаљине, као што је у закону заповјеђено. С тога самог женскиње у Китају у жалосном стању. Оне раде у кући, а изван куће ништа не значе, и проводе живот у затвору, да их не би виђели други људи. Жена није толико друг своме човјеку, колико слушкиња. Женскиња, по китајском закону, неможе имати сопствености ни као кћер, ни као жена, ни као мајка. Као жена, она је *„имина свога мужа.“* Неимајући право продати своју жену, муж се може заједно ш њом продати у ропство; може је продати другоме човјеку за жену, ако би она побјегла од њега пређе, него ли што се шњиме по церемонијама распустила. Муж се може распустити са женом, ако му је она невјерна, ако непоштује његове родитеље, ако много говори, ако краде, завиди или ако он на њу мрзу. У првом случају *мора* је одпустити.

За живота очина, дјеца неимају никаког имања. Мо-
рају да га слушају и да пред њим *„благоговију."* Св
што зараде морају давати оцу. Отац може да прод
своју дјецу — мушкиње и женскиње, и ако их убије н
одговара пред законом. Него он одговара за све по-
ступке своје дјеце и добија награду за њихна добр
дјела. Кад умре отац, најстарији син добија сва прав
очина, а млађи стоје према њему, као према оцу. За-
коном је одређена жалост за рођацима, јер сви рођац
састављају најтешњу породицу и највећу *„јерархију."*

Из тога се види, да је китајска породица измајсто-
рисана, па је с тога груба, несавршена и много гор
него ли код оних народа, гдје породички одношај
стоје изван закона. У китајској је породици главно кр
о сродству душевном, нравственом, готово нема н
спомена.

***Је-ли се користила китајска држава од тога, шт
сматра државу, као породицу?***

„Глава је китајске државе син неба, сам једин
владика земље и отац читавог народа." Тако му ј
званична титула. Као представник божанства, он влад
не само над људима, него и над духовима, који упра-
вљају различним силама и појавима природе. Њему с
поклањају као божанству и приносе жртву као Богу. О
је отац свога народа, с тога је његова власт неогра-
ничена: све законе он сам пише. Сву државну радњ
он покреће и она му опет долази у руке. Он се влад
по једној књизи, у којој су написана неваљалства
добра дјела оних људи, који владају над другима.

Цар управља државом преко чиновника, који су из
држали испите за разна звања, па из тог броја о
бира чиновнике. Од тих чиновника саставља се „др
жавни совјет", у ком предсједава сам цар. Том су с
вјету подчињени шест судова, који управљају различни
грапама државних послова. Од тих шест судова зави

равни пред неограниченим царем. Негледећи на то у Китају нема племства сав народ можемо по- ити на оне који *управљају* и на оне, над којима *прављ*. У први ред спадају сви они, који су *учe-* али нетреба разумјевати учене људе, као у Европи, тако учевне људе, који су прогутали *званичну ко-ку знања*; они састављају највећи део народа. Они које је између њих изабрао цар за чиновнике, са- љају виши ред чиновника — *Мандарини*. Манда- се дијеле на 14 редова, гледећи по знању и зва- ња. Сваки се ред разликује од других редова спољ- знацима, као кићанкама и громуљицама. По тим вима постепено се једни другима покоравају и сваки ндарин нижег реда, син мандарина вишег реда т. б вишега, а сваки је виши, отац нижега т. ј. нео- ичени заповједник. Премда су по закону изречене еће казнице чиновницима, који би узимали мито, се зато нигдје на свијету неузимље мито као у ају, а то с тога, што нема *јавности*, већ се све ради са от на бијело, у четири зида. — Сва остала гомила ода може бити подјељена на два реда: 1., Трговци рађанци, тежаци и у опште раденички редови, које

и понижење. По варошима, гдје се та сиротиња особито гомила и плоди, несрећни *пролетарије* (који нема нигдје ништа и нема прилике да заради) бацају своју дјецу у воду или свињама да их поједу. Овај други ред људи нема никаквог изображења нити нравствености, па ни изгледа, да се може избавити од тога стања, јер немају чим да живе, а испит је скуп. Како се поступа у породици: онако се исто поступа с робовима: господар потпуно располаже животом и смрћу свога роба.

Као што стоје један спрам другог редови мандарински, онако исто стоје сви градови (15,845) и села (100,789.) подијељена на редове, и према томе подчињена су једна другима. Мандаринска власт градова 1 реда, простире се на све друге редове и т. д. Сва је администрација до најмањих ситница одређена по прописима; сво дјеловођење, сви савјети, испити, суђење, рјешења — све то ради писмено и пише се у протокулима. Док једна парница прође кроз сва *„митарства“* и постане „извршителна,“ подпише се 612 пута! То се писање простире и на приватно живљење, и све се ради по заповјести власти, и то тако, да све што се ради у Китају, ради се по заповјести још пређе прописаној. *„Регула“* влада у Китају у пуном смислу те ријечи. Нико несмије живјети у друштву по својој жељи и како би могао, већ онако, како се заповједа. Одијело и куће кроје се по *регули*; начин узајамног саобраћаја, извршава се по *„регули“*; најопширније су написана правила учтивости: број поклона и поздрава, како се морају држати на пр. један укочен, а други погрбљен с једне педи, двије, три и т. д. и то у различним приликама различно: у предусретању, поздрављању, примању и т. д. То и јесу оних 10.000 китајских церемонија. Главна средства, којим китајце дотјерују, те срећно живе, јесу: а., правила о нравствености *кхун-дзе*, б., званично ванцирање и в., батине — *бамбук*. Ово пошљедње средство

потреблавају за све сталеже без разлике, почињући д првог министра, до последњег сиромашка.

Из свега што смо казали, види се, да је китајској ржави једанут скројен калуп, по ком ће се кретати, од надзором *власти и батина.*

Грађанског живота у такој држави неможе бити и напредак је китајцима непозната ствар. Читава држава, веле Китајци, то је машина; кола су те машине различни редови у држави. Ту машину навија и њоме управља цар, који стоји на вру те јерархије заједно са државним совјетом. Да се пак неби машина покварила или пошла брже, мора је чувати од свега што је ново и што се неслаже са школским књигама и установама. Још љепше пјесници китајски описују тај измајсторисани склоп: Китајска царевина су кола, која вјечито иду једним и једним путем; син неба њин је кочијаш; виши мандарин — његове руке; нижи — амови и улар; закони — уда, а бамбук — шамџија, којом он тјера коње т. ј. своје подајнике.

6.

Икономско стање у Китају.

Икономска је радња у Китају онако исто окована у „регулу", као и грађанска. Благостању је одређена мера „преко које несмије китајац прекорачити." Човјек је дијете, које живи у великој породици, па јој се попрaвка. Китајци највише поштују тежачку радњу, јер о одржава породичке свезе.

Земља као сопственост, у Китају се овако дијели: 1. земље богодихапове (цара). 2., Земље државне. 3., мандаринске (они не плаћају порез). 4., најмљеничке и 5. земље, од које се рани војска, Дуго су се препирали Китајци о својству земаљске сопствености у Китају: Језуити су мислили, да земља, по китајским законима,

може припадати влади, већ и појединим људма;
су пак мислили, да то неможе бити по китајским
нима. Истина, већи део земље припада Богодих
појединн људи узимљу земљу под кирију. Намје
владе била та, да се и најмањ₃ парчета земље
ураде; него неправедан начин купљења пореза,
грабел мандарина, који служе у финанцијалној
стоји на путу китаjском напредавању. Шта виш
је све у горем стању, него-ли што је пређе
Узрок је она иста стара китајска рђа, по којој
ђују земљу по „регули" и „заповјестима" Кхун
сада као у најстарије вријеме људи сами вуку
Сточарство је у најгорем стању. По старинск
конима, у Китају су направљени општи кошев
су готово свагда празни. Најзнатнији су сељачк
изводи; пиринач, чај, памук и свила. Китајци н
граде тањире од порцелана и свилено ношив
тајци су на двије и више хиљада година знали з
лене бубе, а Европци тек у 6. в. п. Хр. па су их
раду претекли и надмашили. Китајци су велик
у израђивању најситнији ствари; за машине, кој
кшавају људма рад, у Китају готово незнају.
подведено под регулу, *шта и како* треба рад
како се радило у старо доба, онако се и сад
радити.

Китајска је трговина највише унутарња, нег
штво ђумрука, у свакој вароши, убија трговн
сваком кораку. Китајци слабо тргују са други
родима. 1., С тога, што немају добрих лађа 2.,
што се боје владе. Уопште трговању стоји н
мноштво монопола, немање кумпанија и приста
Имају нешто налик набанк, него је управо „*зелена*
Поглавити је предмет спољње трговине чај,
сваке године извози до 92.500.000 ин. фунти.
потребу у продаји својих производа, али, осим о

памука, све остало узимљу у размијену. Инглизи воже у Китај на 30 милиона ф. памука и на 20 мил. опиума, који олакшава китајцу срећно живљење у средњој, небеској царевини.

У Китају има много средства, да се унапреди трговање, али Китајци се задовољавају са старинским начином. Они имају велике ријеке, него их нијесу очистили; имају *иоште*, али у врло рђавом стању и носе путнике нараменима, у једној батари, на носилама. Закон одређује проценте, али се узмље троструко; новчана је система сасвим несавршена; златних и сребрних новаца сасвим немају, већ сваки пут, кад купују или кад продају, мјере метал у маси. Само имају бакарне паре, са грбом на обе стране и рупом на сриједи, да би их лакше на конпу нанизане носили.

Финансијска је струка смршена и заплетена, а то с тога, што нешто узимљу у новцу: арач, порез, ђумрук и цар годишње добија около 479,000.000 фр. а све остало се узимље у природним производима, те се тиме израњује војска и мандарини, који сами себе никад незаборављају, већ краду и грабе, негледећи на царевско смирење и бамбукову батину.

Да је војска у најгорем стању, показало се за вријеме ратовања са Инглизима око опиума. Већ је прошло неколико вјекова, како се рачуна, да у Китају има око 700,000 војника. Цару су подношени тевтери, да има толико војске, па су добијане велике суме, да се рани и обдржава та војска; међутим у вријеме рата са Инглизима дозна се, да Китајци немају више од 60,000 војника и то у најоскуднијем стању. Остали пак број био је само на артији, а раном те војске на артији, богатили су се мандарини. Цар је мислио, кад је имала војска записана на артији обогаћавати мандарине, да ће та иста војска поплашити Инглизе, па заповједи, да намалају на даскама и артији којекакве аждаје и

аветиње и ставе пред инглијску војску, које, р
мје се нијесу поплашили Инглизе. Китајци су з
да праве барут прије двије хиљаде година, а
исто и да напуне топ, него неумију да нишан
топа. Они држе, да могу поплашити непријатеља је
пуцњавом.

1. *Вјера и философија.*

Најстарија вјера китајска готово није позната. У кн
И-зцин садрже се појми о Богу и природи, а ту је кн
написало митолошно лице *Фо-хи*, а доцније је њу
пунио и неке измјене у њој учинио *Јан-Ђи* и *Вин-*
Но шта су дометали и измијенили, незна се, јер је
те редакције спалио *Хуан-Ћи*, заједно са књи
кхун-дзиним. До нас је дошла редакција вин-вана,
је попунио његов син Чјану-Чун око 110 г. пр.
и толковања Кхун-дзе. У тој је књизи поглед на
сионску по начину китајског научника Чјан-Чуна.
науку Чјан-Чуна усвоје учевни људи у Китају,
није влада и она је сада главна вјера у Китају.
кратко рећи, ево каква им је вјера: Корен и поч
свега и врховно божанство китајско јесте — *живећ*
разумна природа. Они је зову: „врховно небо" (Т
шанг-ћи). То „врховно небо" нема гласа, ни за
већ је само узрок сједињења и корен свију ствар
свијету. С тога и нема почетка ни краја. Од пок
тога „почетка" произлази *топлород* (Јан),
(шанх-ћи) или активно *мушко начело*. Од његовог
којног стања произлази *водород* или страдајуће *же*
начело, земља. Та два начела, у осталом нијесу
лита. Од те двије главне силе у васионској ство
се 5 хемичких пратварки (стихије): вода, ватра, д
руда и земља. Свака тварка на свијету има *своје* влас
особине, али су све постале од једног начела. Од

ела постало је најпаметније створење — *човјек*, лика. Небески је закон створио *мушкиње*, а зе- — *женскиње*. Човјек има 5 особина: човеко- правду, пристојност (церемоније), знање и вјер- то су производ онијех 5 химичких основака: ва- ета, воде, руде и земље. Рад је човјека у прав- животу оно, што су физичке ствари у природи долазе све физичке несреће — од наравних них закона.

ога се види, да китајци држе природу за Бога. хришћани хтјели превести на китајски језик Бог", морали су употребити двије ријечи *Тјан-* господар неба, владалац природе. Разум, који иписују природи, управо је тјелесан и ради слове кад је спокојан или кад није (водород и д). Због немања духовног начела у њихној вјери, признали цара за посредника између неба и Кад су обоготворили владалца, они га тим при- да одговара за све појаве природне, који на- оду људма. Двама главним начелима сам цар жртве. Мањим духовима и душама предака при- ртве мандарини. Кад се спремају да приносе они посте, умивају се, моле се и тада приносе ву волове, овце, козе и т. д. и то у свиленом Најважнији је празник у Китају *тежачки*, држи за спомен заповјести, гдје се вели; „да е земљу од првог гријеха, орући је плугом и јући је." Тај празник светкују у пролеће и сам оре неколико бразда на свјетој земљи и за- та сјемена. Осим тога празника, најзнатнија нова година." Међу церемонијама, које чине дио китајске богомоље, особито су важне цере- за част умрлих им родитеља. Церемоније су равствена обвезаност с поконвјека једне и исте. еменој китај*ској књижевности*, на извршивању

тих церемонија, оснивају се замршаји и размршаји многобројних романа и драма. Осим многих и различитих молитава, Китајци се сваки дан моле за читаву државу и за своје породице.

Китајска стара вјера, како се види основана је на философији; њихна нравствена богословија написана је у књигама *Кхун-дзи* и *Мен-дзи* њихових противника — *Лао-дзи* и *Буде*.

Кун-дзи је био највише нараводучитељ. Као прави китајац он се није пуштао у метафизику и свјетовао је свје ученике, да презиру ту науку. Он је ишао на то да нравствено прествори китајско друштво, на основу стародавних нравствених правила, који се народ држао с поконвијека, него која су се почела кварити, због старости самих правила и политичких преврата. Та је правила он списао, развио и склопио науку, која је написана у првој књизи четворокништва (Љун-јуј-бјеседе). За усавршавање своје, човјек, мора: 1., Васкрснути у себи науку првашње јасности — разумну природу. 2., Непрестано тежити, да достигне највеће добро и савршенство, док га постигне. Зло је то, кад над човјеком завладају страсти; разум мора довести страсти унормално стање и кад се то постигне, тада треба ићи по нагонима природе, да би се могло што добро учинити. Ту своју нравствену науку потврђује доказима из психологије. Кад се душа налази у спокојном стању, то се зове: „непромењлива средина правог разума.“ Кад се пробуде страсти у души, тада треба да над њима разум влада. Да би пак човјек живјео, како се пристоји човјеку живјети, мора се довести у разумно стање и ништа не радити напред непромисливши, дал се заиста налази у разумном стању. Човјек мора ове добродјетељи у себи усавршавати: благоразумље, спагу и љубав. Прво је — вјештина самог себе познавати и са малим се паметно задовољити: друго је

начин држати се у правој „средини“, ма гдје живјео човјек, а тако поступају прави мудраци; љубав је то, да човјек добра жели свима људма, а то нагони човјека да поправља друге, *кад је већ сам постао поштен.* Него љубав невуче нас свима људима без разлизе. Први предмет љубави, то су родитељи, а други — мудри људи. Таква се љубав особито захтјева од цара, јер онај, који се нестара о својој кући, која за њега мора бити најмилија, може-ли имати тежњу, бригу, тврдоћу, да даде добар правац и спокојство читавој држави, која за њ га мора бити мање љубазнија, него-ли родитељи и другари? Када он тако преобрази своју кућу и државу, тада ће се и друге државе угледати на њега (за вријеме кхун-дзијево Китај је био подијељен). Оснаживши државу, он ће доћи до срећног живљења. О другим народима Кхун-дзи ништа неговори, „јер над њима треба владати, као над животињом.“ Таког се правца они држе у међународном праву.

Појми о држави са свим су сложни са старинским, китајским обичајима. У друштву има 5 одношаја: 1., између цара и народа, 2., оца и дјеце. 3., мужа и жене, 4., старијх и млађих и 5., између другара. Права се 4 оснивају на овоме; цару, оцу, старијему и мужу — неограничена власт; друга се страна мора ропски покоравати. У осталом, ако отац погријеши, син је дужан да га изведе на прави пут. То исто морају чинити мудраци са старјешинама. Ово последње била је сувремена потреба, кад су цареви били огрезли у неваљалству. С тога су његове књиге пуне хулења и ружења на старјшине. „Цар мора много више чинити добра, него-ли остали људи, јер мора бити углед за друге; он мора пазити свој народ, као своју дјецу и старати се о његовом благу. Мора познавати народне потребе, па се мора старати, да их *задовољи; мора* се више бринути о *народу, него-ли о себи. Њега треба* убити, кад он више

воли лов, жене и добра јела, нег-ли народње благо.“ Све то Кхун-дзи посведочава примјерима из пређашње историје. То није нешто ново, већ је врло лијепо написано. Његова је наука *званична* нравственост, као што им је и вјера *званична*. Његова је наука примљена послије 100 година, по настојавању његовог присталице *Мин-цзи* — Мин-цзи је први наравоучитељ послије Кхун-дзи. У осталом, он је само усавршио политичке мисли свога предходника. „Патње народа са неваљалих владалаца постале су нестрпиве,“ вели он: „одричући се доброчинства, они постају насилници, које треба убијати. Пунећи своје кујне јелима, арове коњма, у то вријеме, када сав народ страда и под ведрим небом пропада и умире од глади, ви тако поступајте, као да каљете своје поданике, да их даве дивљи звјерови,“ говори Мин-цзи једном сувременом Цару. Као одговор на ту бјеседу, букне буна и *Мин-цзи*, као мудрац — консерватор, нехотећи измјенити државни калуп, сам подкопава главно начело своје науке, — ропску послушност сину неба. Он није ништа допринео у науку свога учитеља, већ је само оштрије проповједао његове мисли.

Протестовање против те старинске вјере одпочне се у Китају врло рано. То је започео *Лао-цзи* (око 600 г. пр. Хр.). Његова се секта зове „Тао,“ а доцније буде донешена у Китај будијска вјера из Инђије и највише су почели у њу да вјерују у Тибету.

Вјера Лао-зца има у себи много *ведаизма*. Портје мисли, да се та наука склопила од старинског китајског вјеровања и нових мисли инђијских. По науци Лао-зца пређе свега и више свега је „Тао,“ божанство вјечно — *врховни васионкски разум*. Тао ствара јединицу, јединица — двојцу, а ова тројцу. Тројце је — првоначелни хаос женског реда. Из тога начела створена су ова створења обухватају и мушко начело, које *се сједињава* са женским посредством плодног дија-

. Сва створења истичу из општег начела и прошавши земаљско живљење, опет се враћају у главно нало. Људи се налазе у непрестаном додиру с духовима неки се од тих духова могу дозвати, помоћу дозивања. Ученици лао-цзини објаве, да су они посредници међу духова и људи. Знајући народне потребе и живећи на народни рачун, они преокрену лао-цзину наку у занат. Науку лао-цзину о духовима они сасвим преокрену на своју корист, зеведу обреде, посредством којих призивљу духове у помоћ људма: они постану мађијаши, астролози и врачари.

Много је више китајаца примило вјеру *будијску*, Бошто-ли вјеру Тао. Оне китајце који су у ту вјеру вјеровали, не само да нијесу гонили, већ су их бранили за владе монгола (13 и 14 в.). Први свештеници будијске вјере дође у Китај 65. год. пос. Хр. за њима дође мноштво других, а у 3. в. намноже се они, који су вјеровали у будијску вјеру. Китајски будијци описују нам историју будијске вјере не само у Китају, већ и у Инђији. Њихна је религијско философска књиженост врло богата. Осим св. књига, које су по њихном мишљењу добивене с неба, они имају мноштво митологијских књига, које нико није видјео и које нијесу написане људским писменима. „Да се сав океан претвори у мастило, а трска горе Меру у перја," говори одушевљении један будијац: опет се не би могло написати једно предложење пете књиге, која садржи у себи све главе закона." — Будијска се наука о вјери дијели на двоје: философско-унутарња и спољне-народна. Главна је намијера и прве и друге науку — уништење личности у општем јединству. 49-њи Буда вели своме ученику: „Ми дознајемо једним мишљењем очима закона, дивну суштину небића. Нема већ науке од науке виђеног бића и *небића*, којој те учим, да *учиш*."

У својој философији будајци уче, да све ствари и створења изтичу из општег начела и у њ се повраћају. Створења се дјеле на виша и нижа — анђеле и ђаволе. Космологијска наука овако говори о створењу: Буда, који је свијет створио, најприје створи два највиша лица, која ш њим састављају тројицу. Троица створи твари вишег реда: 4. буде, а ови пет створења нижег реда т. ј. 6 будића. Буде и будићи силазе на земљу и рађају се, да спасу свјет, кад му прети нека пропаст. То је философска-унутарња вјера. Народна вјера само се разликује од ове тиме, што је усвојила китајску митологију од тибетских чудајаца. Врховно је божаство те вјере Фо (Буда), ког малају са различним ликовима. Они вјерују у преселење душа. Та вјера има мноштво церемонија и свештеничку јерархију. Њихни свештеници зову се „бонзе." Такође имају мноштво калуђера (аскета), који живе у манастирима и муче своје тијело. Пет правила они држе за основ нравствености: 1., Неубијај ништа, што живи. 2., Некради. 3., Неживи неваљатно. 4., Нежали и 5., непи ништа, што опија.

Китајци готово неразликују те вјере једну од друге, јер без топлоте срдачне вјерују у те вјере. Мандарини вјерују у „*званичну*" вјеру, јер треба из ње држати испит, а у души све му једно, вјеровао он у „Буду", или у „Тао" или у „Прво Начело." Ето зашто се тешко прима хришћанство у Китају, јер оно захтева срдачне топлоте и убјеђења, а китајци мало о томе мисле, јер све раде по заповјестима, упућењима и под батина. То је убило у њима свако самостално осећање и напредовање.

2. *Вјештине.*

Управо говорећи, у Китају нема вјештина. Узрок је *прост: ситни*частво, покорност природи и држање на-

а није могла вјештачки да развије. Црквена архитектура наличи, на просто грађење кућа, а куће им на гостионице, у основи којих је не идеја љедобра, већ — користи. „Пекин је, вели један еж: једна велика гостионица.“ Изузимајући „кизид“ они немају ни једне велике бине. Њихне се одликују ситницама, а не љепотом. Те бине нени инђијске громадности, ни грчке љепоте. То се може рећи о *скулптури и молерству.* Молерство преливања боја или сјенки, нити видика. Китајци ски шарају куће и друге зграде. *Музика* тако је на. да су тамо први пут језуити однијели ноте! *ја* је некада цватила, али је то било давно и да-Тамо је богата књижевност романима и то већма *чкоћи.*него-ли по *каквоћи.* Они имају много поних и нравствених романа, ода, појема и припо-и. њихних је романа неколико преведено на европзике, него скраћено.[1]) Јунак романа обично бива н. добронараван китајац, који врло красно зна онија, најточније обред „*чинопочитанија*“ и врло издржава испит. Замршај састављају препоне, у чине другари, у његовом напредовању. Размр-

ска дјела, с тога је код њих драма врло развијена: они имају много трагедија, од којх су многе преведене на инглиски језик. Изигравају они та дјела грубо. У комедијама врло је развјена посмјевка (јумор). Живости окретања и особитости, неможе чојек наћи у тим театорским дјелима, јер се она изигравају по два и по три дана. [1]) Накратко рећи, у китајској књижевности нема природности, нити фантазије. Па неможе ни бити, јер се све ради по заповјестима, њихни су јунаци: паметни људи, очеви породица, осушитељи бара и т. д.

3. *Наука.*

Ми смо већ казали, да у Китају нема других племића, осим учених и сво китајско правителство, почињући од последњег практиканта, до првог министера, све је издржало учевне испите. Осим тога, у Китају је већи број, који знају читати и писати него-ли у свима европским државама, па и опет китајска просвета готово није учинила никакав напредак и стоји ниже, него-ли у најнепросвећенијој европској држави. Зашто? Да приморамо најпре науку, а послије ћемо и сами видјети узрок. Сва наука и сво знање китајца највише се састоји у знању језика. Главних ријечи у китајском језику има 450, а све остале ријечи, којих има више од 80.000 постају од различног склапања тих главних ријечи, или од мијењања гласа у изговарању. Они немају падежа, родова, склањања, спрезања. „То није језик, већ кристал од различних пратварки (атона) механичким начином склопљен.“ С тога, праведно, веле списалци о китајцима, да они неговоре ријечима, него гласом. Ко хоће да подпуно зна китајски језик, ваља му знати 80.000 ријечи или гласова. Осим тешкоће, коју човјек налази, док их схвати у разговору, треба их јоште

---

[1]) Histoir de la Chinois, tra. et cet. 1830 r. Paris.

знати прочитати. Њихна писмена нијесу *фонетичка*, већ *идиографичка*. Они немају шару да њоме означе *звук*, већ условне знаке, који означују или *појам* или *предмет*. С тога веле да китајска слова наличу на *„мимички језик глувонијемих"*, који да би исказали мисао, употребљавају знаке. С тога ко хоће, да се научи читати, треба му знати све знаке. Знање граматике и јесте главни предмет мандаринског знања, који постепено издржавају испите, гледећи колико ко научи ријечи. Учећи језик китајски учевни људи уче и главну науку знања, која је скупљена у једну књигу у XVIII. в. од 300 тома, по савету француских мисионера. С тога сво њихно знање наличи на један велики ријечник. Врло је мало таких, који знају сав језик. Најучевнији једва дотјера до тога, да зна до 50—60 фиљада ријечи. Науке физичке и физиологичке оснивају се на овој њиховој космичкој измишљотини (теорији). Све се створило од различног склопљења начела *активног* и *пасивног* — топлорода и водорода, света и таме. Као што има пет претварки (стихија), тако исто има 1). 5 укуса: сладак, горак, кисео, љут и слан. 2). 5 боја: жута, зелена, црвена, бјела и црна. 3). 5 планетних уплива: сатурна јупитера, марса, венере и меркирија. 4). 5 унутарности: трбу, слезина, срце, цријева и џигерица. Ови даље нијесу пошли унапредак. Све су им друге науке у дјетињском стању, изузимјући земљопис, рачуницу, астрономију и геометрију, које су им донијели хришћански мисионери. Грађанска им година има 12 месеци, од 29—30 дана, а послије неког времена придодају и 13-ти мјесец. Круг сунца се свршава 60-те године. Они су изучавали астрономију, него даље нијесу пошли — њихни астрономи пишу календаре, дотјерују сахате и т. д.

Већи су напредак учинили у историји; али то управо није историја, већ кронологија царева. Код двора имају „дворски биљежници", који пишу дневник,

који прође кроз неколико надлежателства и када он побришу све оно, што држу да неваља, онда га предају у архиву. У тим дневницима неможе се наћи истинитог знања о преминувшем времену. Него се зато у њима налази кад је који цар јио, пијо, шта је рекао како је имао одијело и т. д. *Земљопис* они најбоље знаду, а то с тога јер су китајски посланици ишли у околне земље, а особито у оне, које су им плаћали данак. Из таке основе написан код њих земљопис садржи у себи доста знања о Монголији, Тибету, Кореи Туркестану, Јави, Формози, неколико о Сибиру и Персији, о Инђији, Сиаму, Тонкину и Јапану. Најбољи њихни земљопис налази се у зборнику учевног *Ма-ту ал-лу-ња*, који се зове: „*Вин-ван-и-тун-хао*“ (вјерно истраживање старинских споменика), има 100 томова 348 књига. Тај је зборник налик на „Historia naturalis“ Плинија. Осим ових књига, имају много коментара књигама Кхун-дзи, Лао-дзи, Мин-цзи и Буде и т. д.

Китајско школовање, као и сво њихно живљење врло је скучено, стјешњено, и у тијем се школама уче онако, како су још од вајкада учили. Тако се школовање у китају обдржава *бојем*. Сва наука и сво школовање само усавршава памтење. Китајци се нестарају да развију у дејтету памет и самостално мишљење да га тако науче, како би оно постало самостално и способно, да само продужи учевну радњу, већ једно и исто вјечно повторава. Школе су двојаке: 1., Народне (нормалне) и срезске. У тим школама уче „четирикњиштво“ до 13 година, и то све напамет, текстове. Од 13-те године уче их томе истоме, само што им толкују и уче их писати. 2., Педагогичка школа (Го-цзи-цзјан, а прве се зову: И-сју и Сјан-сју Шу-јуђ). У тој школи спремају учитеље и мандарине за веће испите. Учевни су им заводи 1., астрономички и 2., *учевни*, нешто налик на европске академије. Све књиге

морају бити написане „красноријечиво" и онако, како власт заповједа. Школске књиге њихни учевници цензурирају. *Цензурисање* им је глави посао: они прегледају дворске дневнике и љетописе и све бришу, што им невде у рачун.

Да је китајска наука неваљала и ништавна, најбоље се види у држању испита, који су стекли онаку славу, као 10.000 церемонија. Испити се трипут држе пред старјешинама градова 1. 2. и 3. реда и тек тада онај који је држао испит добија *прву* учевну диплому. Научници *другог* реда иду у окружну варош и ту држе испите *другог* реда, па тек тада иду у Пекин и пред „сином неба" држе опет испит и ако издрже добро, онда добија право, да буду мандарини већег чина. Понеки китајац држи испит у 70-тој и 80-тој год. и т. д, и тако цио вијек држи испите. Ванцирање у Китају бива по годинама службе и ко зна више ријечи. Како пак има много таких мандарина, који су издржали испите, а нијесу у државној служби, то добијају званија они, који се клањају власти, подмићују је и улагују јој се.

Из тога се види, да наука у Китају не напредује. Зашто? Зато 1., Што је њихова наука сасвим спољашња формалност. 2. Што се немијешају са осталим народима, а главно с тога 3., Што се све ради по заповијестима и што влада одређује колико се сме учити и колико је доста. Осим тога, влада издаје сама књиге и то онаке, каке је сама учила. 4., Највећи чиновници, то су све старци, а старци су обично конзервативци иневоле промијена. *У Китају нема друштвеног мишљења, већ све значи кондуита мандаринска.* По испитима пишу биљешке и највише хвале онога, чије је памтење *прождријело* највише *званичне формалности* чија се памет окорела, закалила, само себе закопала, убила и сатрла учећи ријечи. Наученост је у Китају еснафлук. Свакy књигу *најжешће цензурирају и* што год у њој нађу ново

или да одступа од старог реда, то немилице бришу и уништавају. С тога Китајци, који су били у старо доба изображенији од свију држава у свијету, сада су најнеизображенији, јер *они уче све старе књиге и читају их, па се ничему новоме немогу ни да науче.*

У 18. в. било је људи, који су хвалили Китај јер га нијесу добро познавали. Они су видјели како су китајци учтиви један спрам другог у канцеларијама, него све похвале пропадоше кад боље познадоше Китај, па с тога почеше о њему друкчије мислити. Да се промијеоп мишљење о Китају допринело је ово: 1., жестоке патње и батињање, које чине китајци у породици 2., глад, који опустошава читаве крајеве, а власт неумије да помогне народу, са шта сваке године неки број дјеце убијају. 3., самовољство и насиловање мандаринско над народом. 4, продавање званија, чинова, мњење, неналазење правице код судова и т. д. 5., што нико неможе да изађе пред „сина неба“ т. ј. цара и 6., непоштење, плашљивост, мито свуда унакрст, утварање и лагање, за које причају сви путници, како стари, тако и нови. Истина, они су учинили велики напредак у овоме: нигдје на свијету нема веће учтивости, нигдје на свијету нема толико закона, као у Китају. Све је размерено, одређено, заповеђено и за најмање ситнице имају законе, *па да има у Китају онолико дрвених људи, колико китајаца, они би све то извршивали јер немају о чему мислити, већ само да се покоравају и да израђују све послове по законима и прописима.* Ко најмање преступи закон, њега одма батинају. Код таке множине закона, човјек је увјек крив; али је зато све предвиђено и пареoriginally, како треба да се ради. Потоме китајци живе као дјеца под очинском влашћу. Да би могли видјети кака је то влада, треба помислити китајског чиновника — мандарина, који носи *свилу, једе најбоља* јела, спокојно спава знајући не-

колико хиљада ријечи и знакова свога језика, носи по законима жалосне хаљине, зна 10.000 церемонија, зна на памет „четиркњиштво и петокњиштво“, него тај исти мандарин, ара народње благо, нечовечно зеленаши, узимље мито, глоби тужилца и оптуженог, правог и кривог, закива људе у кладе, меће у кврге и на муке несрећног китајца, кад нема чиме да се одкупи и т. д. Можели се човјек уздржати, а да некаже, да је такав мандарин варвар и тим још гори, јер је с поља учтив и глеђајсан, држи се за најучевнијег на свијету с тога, што је знао на испиту неколико хиљада ријечи, гди је предсједавао „син неба“, јединити владалац земље и отац народа!?

И тако китајци су народ најстарији, него имају најгори државни склоп; најнаученији, — а најмање — — имају истиниског знања; — највише уче напамет, а најмање разумију: — имају највише закона, а највише се чини кривде; — народ векики— у ситницама; народ у вјечитом дјетињству; —народ познат, а незнатан. У Китају поштују људе по запамћеним шарама. Ко зна 3000 шара — мандарин је 2-г реда; а ко зна 4000 — мандарин 3-г реда и т. д. Живот се људски троши на изучавање шара и усавршавање памтења. Може-ли разум људски сачувати енергију, кад се сав потроши то учећи! Такав правац имао је своје посљедице: каменио се изображење и никад се није могло подићи до самосталног рада и мишљења. Китајци су пређе европљана имали све начине за просвесу; имали су компас, него нијесу препловили море; знали су астрономију, а и досада држе, да кад се сунце једе, але га једу; — барут, а невјешти су у војевању; молерство, — незнају за сенке; нараву философију, а живе у ропству; књиговештињу — немају друштвеног мишљења, статистичке бројеве, а немогу народ од *глади да сачувају*. С тога је

Бен. Констан право за китајце рекао, да су они „највећ идиоти и највећи варвари у читавом свијету."

ИНЂИЈЦИ.

Мијесто живљења Инђијаца. Инђију инђијци зову „*Јамбудвана*" (мијесто, гдје је дрво живота). Инђија с дијели на два велика полуострова. Доње полуострово — загорје азијско, одваја се од горњег једном дугом косом. Горња Инђија или права Инђија, јесте велика триугљаста просторија земље и граничи се од запада р Инђом и инђијским морем, од истока — Браматуром и бенгалско-морском отоком, од југа инђијским морем и напошљедку, од сјевера високим хималајским бреговима, највиши врх којих зове се Давалагир. Почињући од тих брегова пружају се брда и брежуљци, (одкуда извире много рјека, што чини, те је земља најљепша и најроднија), и што је ближе од двије велике ријеке Инђа и Ганга, то су долинске равнице веће. Те красне земље око Ганга инђијци држе за свете и на тима мјестима прве су инђијске државе постале, има највише инђијских споменика и они се тима земљама поносе. Туна је варош Бенарес — престолница, гдје су највеће науке и главно мјесто браминске вјере; Алахаб, куда инђијци иду на хаџилук; ту је била стара краљевина Агра и Полиботра. Преко јужне стране тече Ганг, у кога утиче 11 великих рјека. Инђијци држе, да је Ганг света ријека. С тога многи инђијци иду те се купљу у њему, да им се грехови опросте. Осим тих красних земаља, у Инђији има јоште хладних и дивљих мјеста, која се пружају к мору стрменитијем врлетима и која чувају Инђију од морских таласа. Ту је најзнатније мјесто било, у земљи Празији, Полибрата, бли данашње Патне. У Полибрату се улазило на 64 врата

-ала је 570 кула, које су биле сазидане на бедемима, и сада се виде порушене зидине тог старинског града са порушеним кулама и црквама; у Мисори град ...но-Сахиба: у Карнату град Хидерабад, близу кога знатна црква Елора; у Малабру, трговачка варош ...мбај, а на исток се пружа Мадрас, Пондишери и т. У тијем земљама свако је мјесто знатно и подсећа ...уде на многе знатне догађаје. У Инђији има мјеста, ...дје снијег нигда некопни; има мјеста, гдје је свагда ...елика врућина; има доста брда и долина, има свако...ког биља и рода; има свакојаке животиње; има сва...којаког, па и драгог камења. Многобројне ријеке чине, ...е се летње врућине могу подносити.

Порекло инђијских народа.

Инђијци су кавкаског порекла и разликују се од ки...тајаца изгледом, начином државног уређења, и начи...ном живљења. Најстарија казивања инђијска веле о инђи...ском пореклу, или бар о највишој касти, да је дошла у Инђију са сјевера, гдје је била старина људства, а то ...у западна Азија, одакле су изашли зендски или ариј...ски народи. То је мјесто било она узвишена — равница, ...гдје је извор Дсихума (Аму, Оксус) и Гахуна (Сахон, ...Јаксарт). Тамо су они живјели, као пола свештеничко, ...пола војничко друштво, пак су сишли у инђијске до...лине, као освајачи и законодавци, и ако је могуће тако ...рећи, оснују најстарије ритерско царство, покоривши ...тамошње жилце, који су много рђавије од њих ...друштвено и државно уређење имали. Дио тога племена ...стане у хиндушким, сјеверним, узвишеним земљама, а ...мање у Бактрији као господареће племе, које се ...зваше Мађијци и Персици. Они су и задржали своје ста...ринско име Арийци, Иранци или Зенди. Други пак дио ...тог народа прође теснацом *хиндушким* и освоји сје-

верну Инђију, гдје је главни језик Санскрит Аруја, ил *чистих људи*, за разлику од људи Млека или обичних нечистих људи. И заиста видимо, да су они основали таку државу, да су се сасвим и одвојили од нечистих људи. Та сјеверна дружина, из сјеверне Инђије, насели праву Инђију поред три ријеке: Инђа, Ганга и Брамапутре, гдје и јесте главно мјесто њихнога државног живљења и напредовања.

Спољња историја инђијца.

Стара историја инђиска врло је мало била позната грцима и римљанима. У средњим вјековима врло су мало европци знали о Инђији и тек су је почели познавати од 18. вијека.[1]) Спољња историја инђијска може бити подјељена на 4 времена. 1., Влада инђијска. 2. Влада муамедоваца. 3., Влада монголска и 4., Влада европска.

I.

Први пут о Инђији спомињу мисирци казујући, да је Сезострис, владалац Мисира (на 17. в. пр. Хр.), на-

[1]) Најстарија историјска књига о Инђији јесте: а., света књига Ведам, коју је скупио и подјелио на дјелове Виасо Инђијци држе, да им је ту књигу дао њихн бог. Свети Виаса живјео је на 1580 г. пр. Хр. Из те свете књиге се види, да су инђијци били учевни још у оно вријеме. У тој се књизи прича, да су се искупили анђели око Бога и упитали га: »О Рудеру (боже)! Ми желимо да знамо, како је састављена душа с тијелом, како је постао овај свијет: како се душа слива у божанство; колика је васиона, сунце, мјесец, колике су звијезде, колика је земља, и зашто је све то створено?« и т. д. б., *законик Мену*. Написан је прије Х. за 12 вјекова. У том законику описано је тадашње стање Инђије. У њему се говори о трговини, банку, процентима, кредитним заводима и т. д. Краљ Мену био је унук Брамe; за-

[в]ладао на Инђију: доцније (на 500 г. пр. Хр.), ударио је на Инђију персијски цар Дарије Истапс; него осим тога ништа се друго неказује о Инђији. Много се више зна о војевању на Инђију Александра маћедонског, који је у њој затекао велике краљевине. Од тог доба до 7. века послије Христа т. ј. до дога доба, кад су муамедовци освојили Инђију, ништа се незна. Пређе пак тога времена, по казивању брамина, Инђија се дијелила на 10 малих државица, од којих су најзнатније биле Брамаверта и Брамарши. За двије хиљаде година прије Христа, у књизи се Мену вели: „У Инђији је било четири главне државе, које су једна с другом биле у слози, пак су им све друге мале државице плаћале данак, него доцније подијели се на мноштво малих државица.“ Ратовање описано у Магабарати догодило се за 14 в. пр. Хр. Ратовале су двије тада цароввше породице *Панду* и *Коуру*. Панду надвлада Коуру. Но у историји инђијској најзнатније је вријеме *Викрамадита* великог, који је владао на 50 г. пр. Х. и познат је, као највећи подпомагач наука и вјештина. Од тога времена, до 7. в. мало се што зна о Инђији, а од 7. в. историја Инђије много је познатија и истинитија. На Инђију почињу нападати туђинци и настаје несрећно вријеме за инђијски народ, што траје до на-

коник се дијели на 12 књига. У почетку се казује како је овај свијет постао, затим се говори о школовању, браку, домаћем стању, поштењу, служби божијој, о државној управи и свршава се о судбини душе. в., *Пурани* т. ј. њихна јеванђеља, у којима се говори како је бог постајао човјеком и живјео на земљи. Тијех Пурана има онолико, колико је пута бог силазио на земљу. Осим тијех књига главне су пвв. т., *астрономичке таблице Лобера*, посланика краља француског Луји XV. д., Essay on Vicramaditya aud Salivahana д., Asiatic researchs e., Revne de Paris, sed. 1832. m. Pauthier з., Дјела Колбрука, Шлегеља, Милмена, Ујлсона Попса, Голцмана. У данашње вријеме пишу о инђијцима Силвестр-де-Саси, Ремиза, Бирнуф, Ласен, Болен и т. д.

шег времена. Кроз сво то вријеме господарило је не-
колиао породица. Свака од тих владалачаих породица
кад је владу губила, многа је инђијска крв проливена
па и до данашњега дана инђијци се налазе у ропству
и нијесу кадри, да се сједине и да се ослободе.

II.

Арапи су први освојили Инђију, кад је она била
држава. 654 г. нападну Арапи на Инђију под војско-
вођом Емиром Муамедом и опустоше Мултан, а 711 г.
двадесетогодишњи јунак Муамед-Хазим, војвода калифа
Валида, удари на исту земљу и примора жилце, те
приме муамедову вјеру, сазида много џамија и кад га
брамини наљуте поубија у једној вароши све жилце,
који су имали више од 17 година. Затим непрестано
ратују муамедовци, на Инђију, а особито авганистанци
и то, од 10. в. за владе породице Хазневида. Најзнат-
нији цар из те породице Муамед I. *завјетује се*, да
потурчи инђијце и да надвлада своје непријатеље.

Дванајест је пута он нападао на Инђију за 26 го-
дина. Куд је год пролазио, рушио је цркве, убијао све-
штенике и хиљадама људских лешева остајало је у
онима мјестимај кроз која је он пролазио. С тога 1009
г. сложе се сви владалци Инђије, од Кашемира до Нер-
буде, и изведу на сусрет Муамеду 150.000 војника;
може бити да би инђијци и надбили Муамеда,
него слон посрне под војсковођом, он падне, инђијци
се препадну и разбјегну се. (Тај се случај догађао не-
колико пута у Инђији.) Тада Муамед неке владалце
учини својим вазалима, а других земље сасвим освоји.
Тридесет његових нашљедника, кроз 150 год. једнако
опустошавају равнице инђијске. Хуршид-Муамед 9 пута
нападао је и освајао Инђију, а 1193 г. његов војсковођа
Кутбедин-Ејбук (Кутуб) освоји на јуриш *Деклију*. Д

утуба су само Авганци опустошавали Инђију, а Кутуб се први послије смрти Муамеда прогласи за независног владалца Инђије и оснује *Дехлијско царство*. За знак побједе над браминима, он, 1193 г. сазида побједну кулу „Кутуб-Минар.“ Његови су насљедници владали Инђијом до Ганга. Дехлиски су цареви били силни и моћни; имали су 2000 елефанта, 3000 кола и 50.000 коњаника. Код двора се дехлијског налазило тада 24 владалца, који су добјегли дехлијском цару тражећи помоћи и одбране од страха и силе монголске. Име монгола већ је чувено било на истоку и већ су двапут нападали на Инђију, али их надбије дехлијски цар, баш код Дехлије. Он надбије дивље монголе, али је то тако ослабило државу, да је почела малаксавати. Владалци се често мијењају и обично је онај бивао цар, који је докопавао султански *шатор* и *амрел*.

У осталом, још је била велика дехлијска држава снажна и била је знатна са свога богатства. Као и пређе пред султанима су разгонили народ, да не би штогод смело путовању „*сунца земље*.“ Послије лудог Мухамеда III. (1325—51.) мирно је владао Фируз III. (1351—78.) „старавши се о срећи својих поданика“, веле љетописци. Послије његове смрти кроз 11 година владало је 10 султана и тада у читавој држави били су највећи нереди и својевољство, а на једанпут дође глас (1397 г.) у Дехлију, да Тамерлан (Тимур-Хан) прелази с војском преко Ганга. Тамерлан је говорио да му је Бог заповједио, да освоји сву земљу: „Није добро“, говорио је он: „да буде на земљи више од једнога владалца.“ Ево комат из његовог дневника односећи се на Инђију, који најбоље казује шта је он тамо радио: „Ја сам заповједио“, пише он: „да иде у Инђију 1000 камила, 1000 коња и 1000 људи, и да ми људи јаве, шта се тамо ради. Ја дознам, да је Тин Тхумиш-Хана побједио Орус-Хан, и да ме први моли

да га одбраним. Ја дознам да кнежеви инђијски ратују између себе, — да је Махмуд у Дехлији, Мула у Лахори и Сарпнх у Мултану, и да ратују један с другијем. Ја науми да освојим Инђију, што и учиним. Кад сам био у Дехлији, дознам, да је римски цар (т. ј. Пајазит) ступио у моје земље на западу, и да су Ђурђијци заузели неколико мојих градова. Ја пресудим: Ако останем у Инђију, побуниће се и Персија; уредим моју, инђијску државу и пођем на римског цара; надбијем га и завојујем његову државу." [1])

Тамерлан се је бавио у Инђији 5 мјесеци: Септемврија мјесеца 1398 г. дође он у Инђкју, и све је попалио и опљенио до Дехлије. Из читавих округа љрди су одбјегли у планине; а који нијесу могли утећи, сами су се убијали. Дошав до Дехлије, Тамерлан је имао 100.000 робова; пред последњом битком, бојећи се побуне робова, заповједи, те их све изсјеку. 3. Јан. (1399) уђе он у Дехлију и кроз 4 дана варош је постала гариште, затим се одма крене из Инђије држећи, да је све незнабожце поубијао. По његовом одласку, одпочну се опет ратови и тако је стање трајало читаво стољеће. Напосљедку се појави славни ритер, султан, самаркандски, **Бабер,** по оцу праунук Тамерлана, а по мајци био је од Џинхис-Хана. Био је најпре владалац мале Фархане, а у 17 години постане султан Самарканда и Бухаре. При свршетку 1525 г. предводећи 30.000 војника, он уђе у Кашмир и на равници Панипата сусретне дехлијску војску. Владавши тада у Инђију Ибрахим имао је више од 100.000 војника и 1000 слонова; него га Бабер надбије. Авганци који су владали у Инђији више од триста година, буду побјеђени и Бабер оснује у Инђији монголско царство.

---

[1]) »Политичке и војничке наредбе Тимун-Хана,« тако се зове тај дневник.

III.

Бабер, суврeменик Карла V. био је човјек врло паметан, није мрзио на друге вјере, био је учеван, волио је поезију и уживао сва задовољства, по начину источних владалаца. Он је оставио своје биљешке, о тадашњем стању Инђије; цио је вијек стишавао буне и умре 1530 г. неуредивши државу. Његов син Хумајум, волио је већма да учи астрономију, него-ли да управља државом. Он сазида у свом двору 7 великих одаја и намјени их седам планетама. Како су једнако бивале буне у његовој држави, то је морао бјегати из земље а тек опет почне владати послије 15 година, али скоро падне са стуба и умре. Историк Феришта вели: „Он је био сувише добар, него што би требало да буде добар султан.“

Овог дана кад је умро Хумајум почиње се знатно царовање његовог сина *Акбара*, „најмудријег и најзнатнијег султана монголске породице“, вели поменути историк. Њему је било 14 година кад је почео да влада а тада су у земљи биле буне. Да би стишао буне, он изабере два начина: допусти да сваки слободно, у његовој држави, може свју веру држати и брзи начин војевања. Сам је свагда предводио војску и нимало није штедио свој живот. Тако војујући са бенгалцима дође до Ганга, па како је непријатељска војска била с оне стране ријеке, он нечекајући своју војску, са стотином коњаника преплива ријеку, заповједи да се затруби, улети у непријатељеву војску, убије војсковођу и војска се поплаши и разбјегне. Таким се дјелима много прослави. Народ је вјеровао, да га се и ђаволи боје и слушају га. Он завојује све народе у Инђији од Кабула до Кандагара. У почетку своје владе пресели се из Делије у Агру и почне се звати „докански цар.“ То је било у оно вријеме, кад је краљица инглијска Је-

лисавета подписала први устав „инђискг друштва“ у Лондону. Кад је стишао буне и освојио сву Инђију он је подијели на 16 војводства (суба), које су се дијелила на округе (пергана). Суба је владао као царев намјесник (набаб-заповједник).[1]) Осим тога наредио је, да се инђијске удовице спаљују, *ако хоће драге воље*, а не насилу, као што је до тога доба било. Он као и његов дјед Бабер, није био фанатик. У то вријеме, кад је инглијска краљица Марија спаљивала лутеровце, Акбар се је старао, да изједначи инђијце са муамедовцима и није гледао на разлику вјере. Чувши за хришћанску вјеру, он пошље да види учитеље те вјере; него дознавши за послове свете инквизиције на малабарском бријегу, он, да би се избавио од њих заповједи им, да прођу кроз ватру заједно са једним *факиром*, који се сам-наметуо, да то учини. Но кад се свети оци одрекну; тада их он одма протјера.

Први његов министар био је знатни историк *Абул-Фазл*. Он је преписао дневник акбаров, у ком се налази историјско и земљописно описање Инђије. Акбар уништии све намете и порезе, осим данка на земљу, и то трећину. С тога је њега благосиљао народ и престао да бјега у планине. Он је добијао годишње данка око 20,600.030 дуката. Унапредио је све гране народне радње. Прокрчи путове, прокопа водопроводе, ископа бунаре, направи чешме и у читавој држави било је мирно. Он сазида астрономичке куле у Агри, Дехлији и Бенаресу; по свима селима установи народне школе. Вкадао је 50 година и умре 1605. г.

Онај дан кад је он умро и сва је његова радња занемарена, јер у земњи, гдје нема народне самоуправе, гдје нема слободних општина, гдје нема сталних народних установа, нити закона; у земљи, — гдје нема ништа постојаног, осим неограничене вла-

[1]) У Европи га зову „Субаб.“

сти насилника и неограниченог ропства подајника, „*велики човјек*“ — то је „срећан случај“! у земљама, гдје се народ није навикао да сам мисли о својим потребама, нити да сам предузима радње, гдје живи, као некакав туђинац и очекује, шта ће му се заповједити, такови добри владаоци, још горе смету људе и избију им из главе и оно мало свијести, што је било, па се никада немогу навикнути, да што сами раде. У таким државама, кад умре валики владаоц остаје земља, као нека пустољина, на којој се познаје, да су људи живјели ... То је доказала влада свију источних владаоца и све источне државе, то доказа и монголска држава у Инђији ...

Послије Акбара почне да влада њелов син Селим који се прозвао: „*Џеган-гир*“ (завојевач свијета); одма баци у тавницу свога сина Чузера, који му је хтјео преотети царство. Владао је 22 године, поводећи се по својој милосници, коју су с њене љепоте знали „Нурџехан“ (насионско видјело) и „Мир-ељ-Ниса“ (женско сунце). Она је радила, штогод је хтјела, па је по некад и војску предводила. Задовољавајући се са свима земаљским сластима, она науми, да се купа у води од руже. Како је сунце било припекло, почне се одвајати од руже миришљава маст и од тога доба дозна се, да може бити од руже маст (аттар), коју почну вјештачки правити од руже. — Двору су селимовом двапут долазили инглизи и молили га, да могу трговати у Инђији. Први пут је долазио (1600. г.) *Хаукинс* (Houwkins) и био је примљен врло лијепо. Него португалци, бојеће се инглиза, поклоне џехановој милосници један драги камен и инглиз је мотао оставити Инђију, недобивши никакав одговор, „јер се цару над царевима непристоји, да пише таком малом раци (инглијском краљу), као што је инглијски краљ.“ Све што је добио тај посланик било је, да може трговати

на 4 мјеста. 1616 г. дође у Инђију Тамо Ро (Roe). Његов доктор Баутен излијечи цареву кћер и зато добије право, да може трговати по читавој држави, а у исто доба и одговор краљу Јакову I, коме инђијски цар ни имена неспомиње. [1]) Велике су биле последице те *дипломе*, коју је добио Баутен!

Селима удави његов син и почне да влада, назвавши себе *Шах-Џехан*. По сведочби инђијских историка, он је био праведан, него само онде, гдје се ствар није њега тицала. Он је сазидао много зданија и најзнатније је Таџ-Махал, које је сазидао за љубав своје жене (кошта 2 милиуна дуката). Он подјели сву своју државу на 4 своја сина. Најмлађи *Ауренгзеб* владао је у Декану, у све се мјешао и живо је радио. Био је врло богомољан, с тога се здружи с факирима, једнако се молио Богу, као најбољи муамедовац. С тог што ће мрзио на брамине заволе га муамедовци и војници; а то му је и било потребно.

По држави се разгласи, да је на смрти Шах-Џехан. Сва 4 сина дођу с војском к своме оцу. Ауренгзеб се сједини са својим братом Муамедом говорећи му, да ће га зацарити, а сам хоће да иде на Ћабу, да се моли гробу пророковом. Цар оздрави, него ствар дође до рата и сврши се тиме, да Ауренгзеб своју браћу једног отрује, другог удави, трећег убије, оца баци у тавницу, а сам почне да влада 1656. г. Десет година дана држао је оца у тавници и десет му година показивао највеће синовско поштовање. Подијели Инђију на 21 намјесништво; поданика је имао 64 милиуна, а годишњег прихода више од 66 милиуна дуката. Његова је влада најпознатија европцима и муамедовци веле, да је владао „славно," са шта га назову „велики." То је био

---

[1]) У почеткту је било ово: „Законитом краљу, која произлази од својих старих, и који је научен в о ј н и ч к и м с т в а р и м а, навикнут да му се п о ч а с т и ч и н е и п р а в о с у д и."

највећи фанатик муамедове вјере. Он се понекад тако јако за вјеру муамедову заузимао, да је хтио све инђијске брамине поубијати. Његове се жеље неиспуне у том претјераном фанатизму, а буду узрок, те се побуне *Сејки и Мурата* за своју старинску вјеру и обичаје и постану највећи непријатељи за монголско царство. Влада Ауренгзеба била је последње знатно вријеме монголске државе у Инђији. Муамедовски списатељи називљу његово царовање „златно вријеме“ у Инђији. Он је мрзио на разметање, живјео је просто и гонио неваљалство. Како зора забјели, он је устајао, примао своје подајнике, саслушавао њихне тужбе и одма право пресуђивао, негледајући на власт и богатсво. Ако је вјеровати муамедовским списатељима, то влада монголска од Акбара до Ауренгзеба, била је најсрећнија за Инђијце, *јер цареви монголски нијесу дирали инђијцима у њихну вјеру*. Да пак списатељи, који су муамедовци сувише хвале муамедовце — монголе, доста је прочитати савременог путника Берње, који је био у Инђији, па се види да то није тако. Ради угледа, како је тадашњи владаоц Инђије судио, само ћу навести овај примјер; „цару се потужи један млад човјек, да му је мати послије очине смрти насљедила 200.000 рупии, па му од тога неда ништа. Цар заповједи, да она дође пред њега и рекне јој: Да даде четвртину имања сину; једну четвртину да остави себи, а двије половине да преда у његову касу. Удовица му рекне; „сину треба да дам, јер он има право на очевину, него какво имаш ти право на имање мога покојнога мужа, мирног трговца, ја неразумијем царе.“ Цар јој каже, да она право говори и одрекне се од оне половине рупии.“ Муамедански списатељи немогу да се начуде тој доброти цара и веле, да је он најправији цар био. „Ми видимо туна, продужава Берње, мијешавину природног несвијесног добродушија и самовољства; у овом случају добродушије

претегло је самовољство, а у хиљадама других случајева самовољство је побједило добродушије: тупа нема свијестне правде, па ни сљеда истинске правице." Него ако је право радио, то разма у Агри и Деклији. Остали су подајници подносили најреће непвавде и муке. Влада је била у рукама *„људи, који би, да могу, прождријели цио свијет,"* као што каже Берње. „Свв чиновници арају, као лопови на путу, претварају се сиромасима, па оглобивши народ до коже у једном крају, они послије гледе да се премјесте онамо, гдје је народ био богатији."

Тај исти Берње, први је описао монголску војску и показао евроцима, да монголска војска није непобједна. Најбоља војска у монголској царевини, то је коњичка војска, које је било 150.000. Топџија и пјешака свега је било 15.000. Оно, што су пређе држали за пјешаке, били су робови, кочијаши, кувари и друге слуге. Он невели, да нијесу јуначни, али додаје, да незнају ни за какав ред, па да се даде Конди 20·000 солдати, било би му доста, да освоји Инђију. Та је књига била наштампана у Европи у половини 17. в. на сто година пре освојења Инђије и што нам објасњава брзо догодивши се преврат, који би иначе морали прогласити за чудо.

Као што је напоменуто, због гоњења браманске вјере и гажења инђијских обичаја побуне се Сејки и Марати, а то је поглавити узрок пропасти монголске државе. Марата је било 6 милиуна. Они су говорили: „Пријесто владаочев — коњска су леђа скиптар — мач; а свака земља, до које се додирну ноге његовог коња — његова је." Они устану и почну хајдуковати. У осталом, не би могли ништа учинити, да се није појавио човјек, каки се обично јављају у таким приликама, те оснивају државе. *То* је био *Севаџи*. У 17 години одмете се у хајдуке, освоји неколико

градова и почне пријетити султану беџапурском. Издајући се за вазала монголског владаоца, он у вријеме нападања Аурензеба на Беџапур био је самосталан кнез, па је помагао једноме или другоме, како му се кад свидило, да је за њега боље. Придобијајући једнако на своју стртну мале раџе, он је рушио градове, освајао земље и није припознавао над собом ничије власти. Аурензеб пошље на њега војску, надбије га, ухвати и постави га „омром“ другог реда. Севаџи на скоро побјегне у гору и дошавши у *Пуну* прогласи се за владаоца читаве маратске земље, па се крунише. Од тога доба он је непрекидно ратовао са монголском државом. Затим се здружи са кнежевима Декана против Аурензеба, али на скоро умре (1680. г.). Кад чује Аурензеб, да је умро Севаџи врло се обрадује. Смрт севаџина, око кога су се искупили сви брамини и патриоти Инђије, упрепасти марате; него покрет је био учињен, мисао је била исказана, народ није могао, нити је хтио одустати од велике намјере свога јунака — да поврати, одбрани и избави старинску віеру, обичаје а тиме и праву стару Инђију. Синови севаџини поставу народне четовође, и када Аурензеб погуби једног сина севаџина, Самбоџу, то се други син севаџин Рама није могао задовољити, а да неосвети свога брата и марати опет одпочну да ратују. Кад се сасвим отму од монголске државе, они уреде државу налик на Ђерманију; главни је цар био *Пејша*, престолница *Пуна*, гдје се родио Севаџи.

Маратски коњанички војници били су много бољи од монголских коњаничких војника. Монголски су војници били оклопници, а њихне војсковође јашали су на едефантима, опкољени војском, као бедемима. Иако је војска била врло удесна за равнице, па с тога су маратске планине биле за њих неприступне. Марати су били лакопаоружани коњаници. Коњи су им мали,

чврсти и брзи. Њих је сама природа створила за четовање. Њихно оружије: дугачка копља, кратке палошине и округли штитови. Помоливши се Богу, они су полазили у бој, имајући на коњу само једне бисаге брашна. Маратска се војска нигда није смањивала, већ се једнако увећавала, јер је то био народни устанак.

С таким је непријатељима војевао Ауреизеб. Он је био већ стар, буне су буктиле на све стране и његови су синови били у свађи. Ево шта он пише сину, ком је давао пријесто послије своје смрти: „Стар сам, слаб сам, немоћан сам и немам снаге у тијелу. Као туђинац дошао сам на овај свијет, и као туђинац остављам га. Ништа незнам о себи: нити шта сам ја, нити шта ће бити од мене. Царовање се моје свршава, а савјест ме мучи.Ја нијесам добра учинио народу. Најбоље сам године узалуд провео: У мом је срцу био стражар мога поштења, него сам ја главу окретао од њега. Ништа нијесам донио на овај свије нити шта односим, осим моје старости. Ја се бојим за моју душу и са страхом гледам на паклене муке, које ме чекају. Велика је милост божија. али се немогу пребројати моја зла дјела. Све шво што сам урадио, урадио сам за тебе. Нико није видјео, како се разстаје душа с тијелом, но ја осећам, да ме она оставља.“ — Марати су се јуначки борили и бранили свој земљу. а Ауреизеб умре у почетку 18. вијека.

Смрт Ауреизеба одреши свима народима руке, и унутарњи се ратови одпочну на све стране (1707. г.). За првих 11 година било је убијено 5 царева и 6 отимача о пријесто. Једни су другима вадили очи, једни су друге давили и убијали; најпосле се докопа пријестола праунук Ауреизеба Муамед XIV. који се подуже одржи на пријестолу, него се за вријеме његове владе највише зла Инђији учинило. Царовавши у то вријеме

у Персији, Надир, поиште од Муамеда, да му се изда неколико његовијех подајника, који су били одбјегли у Инђију. Кад му овај нехтједне њих издати (неки веле, да је Надира дозвао издајник Низам-Мула), он пође на Инђију са 160.000 војника. Размажена војска муамедова није могла да надбије планинце и Надир отме Дехлију. Куд је год пролазио, он је палио и рушио и поубија више од 150.000 људи. Надир је могао постати цар монголске царевине у Инђији, али није хтио, већ само узме за сина кћер муамедову и као мираз уз њу ове земље: Кабул, Кандагар и Пенџаб. 35 дана пљачкана је Дехлија. 1000 елефанта, 7000 камила и 10.000 коња однело је пљачку из Инђије у Персију. Самих новаца однето је више од 1500 милиуна дуката, драгог камења више од 200 милиуна дуката и много топова. Најзнатнија ствар, у тој пљачки, био је ауренгзебов пријесто, окићен драгим камењем свакојаких боја и сјенки.

Муамед се звао султанов, до 1749 г. него кроз сво то вријеме није господарио, него се мучио. Побуни се холконски судбар и са маратима приморају Муамеда, да им уступи четвртину данка, од оних земаља, које су прегажене биле копитама њихних коња. Муамед падне у очајање и за живота начини себи гроб у Бенџапуру. Како умре, одма се побуне сва планинска племена! Бенгалци, Сејки и Аудци и постану независне државе. Марати освоје Гуџерат, Берару и Арису; а наслједнику Тамерлана осим ђжена царског и града Дехлије, није ништа више остало. 1760 г. *„Монголска држава“*, није ништа значила. Са сјевера почињу нападати авганци и сукобе се с маратима, с тога је *„Цар над царевима“* морао тражити одбрану код једних или код других, гледећи по околностима. Свуда устану мали книжевићи и Инђија се почне дијелити на мале државице, као што је било у старинско доба. У то вријеме по-

чињу да насљеђују имање „*великог монгола*“ и *цара* „*над царевима*“ инглези. Они најпре узму земље на одкуп (под кирију), а затим их сасвијем и освоје, али су као Римљани, правили уговоре са набабима и раџама, доцније се помјешали у управу, па како су набабе и раџе почињали штогод сами да раде, или да вичу на своје пријатеље инглизе, инглизи су их сматрали као непријатеље, ударали на њих и освојавали њихне земље. То је све радило једно трговачко друштво, а главне војсковође тог друштва биле су: Уелеслеј и Клајф. У првој половини садашњега столећа Инђија са 150 милиуна жилаца постане имање „источно-инђијског инглеског трговачког друштва.“

Унутарња историја инђијца.

Најстарије инђијске приче казују, да су инђијске старосједиоце покорили дошлаци (бијели у лицу људи), од племена *Брамини* и *Бонцана*, који су дошли од хималајских брегова. После крвавијех битки они освоје Инђију, оснују државу и наметну им своју просвету, учинивши старосједиоце „паријама.“ По начину постајања свију кастичких држава, морали су се борити војници са браминима и први одрже побједу.

Сво друштвено живљење и напредовање оснива се на кастичком склопу друштва. Касте су пак доцније законом биле припознате и уређене. Склоп каста оснива се на религијском вјеровању, да су *брамини* (попови) створени од главе бога Браме; *кшатрије* (војници) од божих груди; *вајши* (трговци) од божијег трбуха, а *судра* од божијих ногу. Сво напредовање инђијско, као: вјера, философија, књижевност, архитектура и т. д. оснива се на овоме веровању.

Пређе него-ли што почнемо да прегледамо њихно развиће, морамо рећи неколико ријечи о њихном љетопису.

Инђијци се диче стародревношћу свога постанка. Они дане преокрећу у године, а милиуни — постају јединице. Вријеме броје по *Магајугама* т. ј. вјеликим столећима. Свака југа има по 4 столећа. Ми сада живимо по инђијском љетопису у четвртој југи.

Прва југа (саћа-југа), која се зове „златна", трајала је 1,720.000. То је било вријеме поштења в среће: „Јер су тада" вели св. књига Ведам: „владали брамини." Људи су тада живјели по 100.000 година.

Друга југа — „сребрна", трајала је 1,296.000 година. Над народом је владала каста војничка; у људима је било неваљалштине $^1/_4$ дио, а три — среће и поштења; људи су живјели по 10.000 година.

Трећа југа „мједна", трајала је 860.000 и владала је каста — вајши; међу људма изједначи се зло са добром т. ј. полак је било неваљалства, а полак поштења; људски се живот скрати на 1000 година.

Напошљедку, од дан смрти *Кришне*, за 3102. год пр. Хр. 10. Фебр. у 2 сахата, 27 минута и 30 секунди, почиње се четвртај уга „гвоздена", а ово је вријеме неваљале судре (4. к.) и мора трајати 432.000 година; људи највише живе 100 година. Сада у свијету три четвртине има неваљалства, а само једна четвртина добра.

Југе једну од друге дјели васионски потоп.

Круг таке четири југе Инђијци зову: „велика југа." Хиљада такијех југа чине један дан **Прабраме**, који кроз сво то вријеме даје власт над свијетом једноме од 14 духова — *мену*. Вријеме владе једног таког духа зове се *менуатар*. Ми живимо у 51 години *Прабрме*, један дан кога чини више од 4 хиљаде милиуна година.[1])

[1]) Бротон је свео ве њихне године на 7278 година.

1. *Вјера.*

Вјера инђијска била је у почетку једнобоштво. Но по времену, због људске тежње, да гледа своје божанство у спољним знацима и облицима, једнобоштво преокрене се код инђијца у многобоштво и они почну вјеровати у мноштво богова, богиња, небесних и паклених духова измисливши свакоме особити облик. Први инђијски бог био је нестворено биће *Брама*, душа васиљене, која је свуда и у свему. Анђели су упитали Браму, да им каже шта је он: „Кад би био когод мени раван“, одговара он: ја би казао какав сам, упоређујући себе ш њиме. Ја сам од памтивијека и бити ћу вјечно. Ја сам први узрок свега, што је на истоку, сјеверу, западу и југу, горе и доле, на небу у амбису. *Ја сам све.* Ја сам старији од свега; ја сам цар над царевима; ја сам истина; ја сам дух постања свијета и створитељ; ја сам свијест, знање и свијет; ја сам свемогућ.“ Бог брама јавља се у три лица: *Брама*, *Вишна* и *Сива*, а то је инђијска *тримурти* т. ј. тројица. Један бог има три својства: *творити чувати и рушити.* Творење и рушење почело се у једно вријеме, и то је основа браминске науке.

Браминска вјера о постању свијета овако говори: „у почетку је свијет био у божијој мисли *невидимо* и *неисказано*, као у сапу или у сјенки. Тада Брама помоћу пет стихија створи све што се види, распростре своју мисао по свијету и разагна таму. Брама је — све; он је дух коме нема имена и он се може само схватити духом; он нема ногу и тјела, а свуда је: нема руку — свим управља; нема очију све види; нема ушију, а све чује. То је душа читавог свијета. дијање природе, кога да нестане — сав би свијет пропао (даље

иду многобројна имена брамина.) Он науми да створи свијет, који и постане по његово мисли. Он створи најпре воду, мете у ту воду сјеме, које постане јаје — свијетло као злато, јарко као сунце. Из тога јајета он се сам излијеже, и то је појав у овом свијету првог невиђеног узрока — *богочовјека*. Разбивши јаје на измаку вјечности — послије неколико билијуна година, од једне љуске он створи небо, а од друге земљу и саспе у њу водено сјеме, од кога се свашта створи. Затим се у лицу дјетета нијао *„на води“* лежећи на цвијету лотоса и држећи велики прст ноге у устима за знак вјечности.“ Занијевши се у мислима, он скоро порасте и рекне: „Ко ће сачувати то што сам ја створио?“ Из његових се уста у тај мах појави плаветни пламен и рекне: „Ја.“ Брама му надене име „Вишна“ (чувар). Послије тога он учини, те сам постане мушка и женска страна. На тај начин по други пут појави се у лицама, и још већма раздвоји своју божанску природу. Но пређе створења предходило је рушење, у след чега се и појави „Сива“ (разрушитељ). Послије тога иду ове ријечи св. Ведам: „Неизбројени су васионски преврати створења, рушења и понављања. Свемогући их осмејом свршава. Даје смрт послије живота и живот послије смрти.“

Та три својства свемоћног Браме: творити одржавати, рушити и означавају се у Ведам трима именима: ***Брама***, ***Вишна*** и ***Сива*** и јесте инђијска *Тримурти* (Тројица), коју они малају у слици с једном главом од три лица. Ово је посао сваког лица. Свијетом управља Брама, Вишну и Сива; први је стварајућа моћ; други — чувајућа мудрост; треће — рушећа јарост правосуђа; први је оно, ода шта све постаје; други — просторија у којој све живи, а трећи — вријеме, које све руши; први је видјело, које даје живот; други — вода која га *одржава, а треће* ватра која све

прекаљује; први је оно, што је прошло; друго оно што је сада, а треће је оно што ће бити.“

Брама, од кога је постала троица, опет доцније остане самсамцит и почне само о себи мислити. Вишна и Сива непрестанце раде. Кад се пак свијет врло исквари, па хоће с тога да пропадне, онда се та два лица, једине тримурти, јављају на земљи, у људскоме облику, што инђијци зову: авантар (отјељесење). Вишну је 9 пута силазио на земљу и рађао се, а Сива двапут. Божанство долазећи на земљу свагда се јављало у другом облику, па му се и друкчије почасти чине: а с тим се заједно множи и број предмета за обожавање и поштовање.

Тако је од једног Браме постала „тримурти“, а због честог јављања бога на земљи, у различним облицима — много богова. Инђијски пјесници почну и народне јунаке, који су се прославили великим дјелима домети у ред богова. Народ пак почне обожавати природне ствари, стихије, небеска тјела, дрва изворе и т. д. Број богова, богиња, светиња, јако се умножи.

1832. год. у Лондону је издао књигу о инђијској вјери учевни брамин Рам-могун-рој, из које се види да има сада, а у старо је доба било у Инђији, управо двије вјере: једну вјеру држи свештенство и крије је од народа, а другу држи за народ да вјерује у њу.[1]) Брамини се особато старају, да науче народ науци „о преселењу душа.“ Душе, по браминској науци, не само послије смрти за добра или хрђава дјела иду у рај или у пакао, него уче да је и земаљско живљење, као плата или казнига. Ко се роди од касте браминске, то значи да му се добро чини за пређашња његова дела, а ако је брамин рђавог владања, његова се душа послије

[1]) С тога нико несме толковати „Веда“, осим брамина а нико песме читати, осим кшатрија

смрти може преселити у нижу касту или животињу. С тога се млада удовица спаљује или фанатик леже пред кола, која вуку слику бога, да га прегазе или се дави у св. Гангу и т. д. Према радњи инђијске тримурти, инђијци јој се и моле. Као што *Брама* мање има посла са свијетом, па га и не малају. Чувару — Вишни много се више моле и малају га са 4 руке. Он се девет пута рађао на земљи и то: 1., појави се у слици рибе, те сачува људе од потопа, 2., појавио се као корњача, те сачува свето брдо, да се не сурва у вријеме земљотреса, 3., појави се у облику вепра, те убије џина Паладаса, затим се јавља као лавски човјек, човјечуљак — брамин, богочовјек и т. д. и на пошљедку се појави на земљи као чобанин — Кришна. Последњи ће пут доћи на бијелом коњу да искорени грјех на земљи. Његовој је жени име **Зри** и она благосиља људе.

Сива је бог рушења и с тога је најстрашнији; њега зову: обожавања достојан, велики и моћни бог, или га зову: огањ, пламен и т. д. Њега малају са триугљастом капом на глави. Сав је бео, а око њега су муње и громови: има три ока, из којих огањ сјева и осам руку: у једној мач, у другој штит и т. д. а осму је стегао у песницу. Око врата му је огрлица од људских глава, а ногама гази некаквог џина: неки га малају са 30 руку. Он живи на високим брдима и око њега су блажени људи, небески пјевачи и пјевачице. Он суди људма на оном свијету заједно са богом Јамом. Његова се жена зове *Кали* и њој спаљују, као жртву сваку животињу, а и људе. Створена је од морске пјене и мајка је великог племена богова.

Свако лице тримуртије има свој рај, а најбољи је Брамин рај.

Послије тримурти Брама створи Мајсасура и силество анђела, којима *заповједи да га хвале и прослављају. Они су славили и хвалили* вишњег неколико

милиуна година. Доцније се Мајсасур погорди, одмете се од свога творца и побуни један део небеских анђела, те одпадну од њега. Брама опет створи нови свијет — 15 небеских звијезда од којих је земља усредсреде. Седам нижих, да се на њима згрешивши анђели муче, а седам виших да се оправдају. Када згрјешивши анђео прође кроз 87 тјела, онда долази у човјека (мурд). Кад се на тај начин згрешивши анђели поправе, онда иду у брамин рај. — Они пак анђели, који нијесу згрешили, силазе у „свијетове кајања", да помажу својој браћи у кајању и поправљању. Они се могу да јављају у свакојаким облицима; њих поштују и зову их *Дева* (добар дух) и мисле, дв деве бог шаље, да бране људе од злих духова *(деут)*. Добрих анђела има око 300 милиуна, а злих око 80.[1]) Тежња поштовати једнога бога више, него другога, узрок је постања различних секта и калуђерских редова. Још одавно у читавој Инђији начињено је мноштво цркава код којих се обично наоди шумица, ријека или језеро. Народ долази тијем црквама, доноси жртву и купа се у води, која је крај цркве, држећи, да се тиме опростио грјехова. Богомоље су им врло дугачке. Инђијци у богомољи употребљавају једне исте молитве свагда па гдје му драго молили се они богу.

Празника има онолико, колико различних догађаја и они пред празнике посте. Пост траје обично 12 да-

[1]) Инђијци вјерују, да има 7 небеса; свако је опкољено водом и свако небо чувају стражари. Осим казаних богова, инђијци поштују још ове духове: 1., Индра „цар над мањим боговима", 2., Агни — богиња „живождер." 3., Јама — цар пакла. 4., Нирити — бог драгог камења. 5., Варуна — бог мора. 6., Павана или Вајиј, — бог ветрова, који чисти смрад. 7., Куверас — бог новаца и трговине. 8., Изана — Прозерпина. Осим ових обожавају мноштво богиња, па се моле и Хуру — брамину. Жене браминске, једном у години, *моле се* брамину, називајући га „живим облаком бога *Вишне*."

ва. На тијем празницима најважније послове изврша-ају *бајадерке* — калуђерице, које својим тјелом до-носе добит манастирима

Сви инђијци нијесу једне вјере, него су се поја-виле јереси, те су тако од главне браманске вјере, по-стале још двије вјере, *будијска* и *џамајска*. 1. *Буди-ска* је вјера једнака са браманском у овоме: Учи онако исто као и браманска, како ће се доћи до блаженства; даље, да се душе пресељавају из једног тијела у друго, а људи иду по смрти у рај или у пакао и поштује животињу. Главна је намјера те вјере, да се људи слију с божанством. Најбољи су начини, да се то постигне, мучење тијела и одрицање од овога свијета. Ра-зликује се пак од браманске вјере овиме; непризнаје старе књиге, у којима се говори о подељењу људи на касте, па с тога, по њеној науци сваки човјек може бити брамин. Може се рећи, што је у Европи лутерова вјера према папској, то је у Инђији будијска према брама-нској.

Будијску вјру није један човјек установио, него више реформатора и то: у Инђији, Сиаму, Китају и Тибету. С тога је та вјера на различним мјестима и ра-злична. Ти реформатори живјели су у различна времена, а зову се „буде“ (мудрост.)

Основ је будијксе вјере, као што је казато — вјера браманска, али буде објаве, да они „*пречишћавају*“ ту стару вјеру. Они почну викати на многобоштво и учи-ти да се вјерује у једнога бога: почну неприпозна-вати касте и учити, да су добротвори и поштени људи достојнији много већег поштовања, него-ли влада-ри и великаши, који су се случајно родили у ви-шести или реду грађанском. Како је та нова вј-ера одбацивала вјеру браминску, бdevamini почну го-нити нову вјеру, *те тако у њој буде* мученика, због *чега множтво људи прими, а особито* они, који су

вишим кастама робовали. Основа је практичке будијске богословије ова: „нетреба убијати; не треба поштовати књиге *Ведам и пуране*, јер оне захтјевају крвне жртве: нетреба лагати, забеђивати, клети се богом, него треба говорити истину, пошто добро познате ствар и нетреба тећи имање штетом других људи." Најодличнија су својства ове вјере, ова; вољење других људи и одрицање од земаљских сласти.

Главни догмати ове вјере јесу: „сав свијет живи једном душом, која се јавља у материји, у небројеном множеству облика, него она сама ништа нерадн, а са свијетом управља *судбина*. Човјек може радити шта хоће и добро и зло. Бог се немијеша у његове послове, како за вријеме овог живота, тако и послије смрти; него од радње свакога човјека, по вјечним законима те судбине, зависи и судбина његове душе по смрти. Кад умре човјек, који је праведно живјео, душа његова изгуби свијест и слива се са божанством и то му је плата за његова добра дјела. Послије смрти има тра свијета: свијет тјелесних створења, над којима богује Брама; свијест створења, која имају прозрачно тјело, над њима богује дух и свијет нетјелесних створења. У прва два свијета човјек зна за себе, а у трећем незна. Грјешне душе прелазе у животињу, а одтале у мртве ствари и напошљедку иду у пакао."

Народ није разумјео ту мудру вјеру, јер му је потребно, да он то види у сликама или облицима. С тога су наишли на таке мисли, да обожавају „*земаљске буде*."

И у будијској вјери појаве се многе јереси од којих има једна, која је управо пантеизам. Људи те вјере држе, да „постоји сама једна нествορена материја; она је вјечна и има моћ, да може стварати. У васионству се само руши спољни облик и одма се прелива у други."

По будијској вјери, бог ништа нерадн, него само

д треба ствара по неколико буда. Сваки пак буда, ствара по неколико *будића*. Овај свијет, који ми видимо, то је сјенка и зло. Буде шаље бог на земљу, да спасавају људе од зла.

Досада је било на земљи 22 Буде. Особито се поштују 7 последњих, а од тих 7 највише поштују оног најмлађег — *Сакија* или *Готама*. Језуитски мисионер Башар описује, по будијским сијамским књигама, како се јавио тај буда', на овај свијет, овако: праву дјевојку задахне божанство, она оде у пустињу, гдје њу освијетлила је зрака божанска; она роди чедо. Како није имала млијека, она је мотрила около себе и спази свето биље *лотос*. То биље развије лишће, заклони оно дијете и одрани га; његову мајку, обнезнањену, однесу анђели на небо; један побожни путник нађе то дијете, избавити га од убилаца, однесе га у Хамбију и надјене му име Готама, и овај одма почне да учи људе новој вјери.' Има мноштво других казивања, али се сва у томе слажу, да је рођен од мајке без оца.

Облици буда свагда се праве као да сједе, замишљени и врло угојени. Около сваког буде има мноштво светаца и праведника. Свештеници те вјере — *бонзе*, наличе на облике буда т. ј. једва се мичу од дебљине. Та се вјера у Китају зове *Фо*; у Бирману, на Јави, Суматри и Малаки *Гатама*, а у Тибету, Монголији и Татарској *Далај-ламска* вјера.

У данашње доба има много будијских старинских цркава; најзнатније су оне, што су под земљом у *Елори* и у *Адџунти*, које су изсјечене у камену.— Диван размер у ширини и висини са дивним сводовима чини, те те цркве наличе, на цркве годског изгледа.

Књижевност будијске вјере велика је, и има више од 84.000 књига; народ разумје тај књижевни језик.

2 *Џамајска* је вјера на средини, између вјере брамапске и будијске. Она *се појавила* у доцније вријеме

и највише је примљена у Хуџерату, Раџапуру и Канару — Џамајци као и будијци вијерју, да бог ништа нерадн; држе, да је материја вјечна, моле се свецима, старају се да неубију ни најмању животињу, немају нашљедног свештенства, невјерују у *Ведам*, него држе, да се у тој књизи иалазе добра правила за живљење, неспаљују животиње при богомољи и држе, да је највећа плата човјеку за добрр дјела, кад изгуби свјест и слије се са божанством. У другом које чему много су ближи брамонској вјери, него-ли будијској. Они сасвим неодбацују касте и не само да поштују све браманске богове, него су их још више умножили, напр. Они држе да има 22 богиње Кали; бог Индра има 64 облика и т. д. Само немају браманске *јерархије*. Браманска тримурти упоређена је са осталим боговима. Они имају свеце, којима се особито моле. Њихни су свеци танки и сувоњави: било их је 24; сада их има 24 и још ће их бити 24. Најзнатнији су им свеци: Рисхоба, Парнасата и Магавира. Ови су од све прилике основали ту вјеру. Малају их голе, за знак да су свети. — Немају калуђера, а попови — *џати* — носе бијеле хаљине, црне штапове и метлу, да бришу пут пред собом, како неби нагазили на неку животињу.

Џамајске су цркве велике и лијепе, са ниским покривачом, мноштвом стубова н широком авлијом. Унутра у цркви, осим слика има мноштво олтара са намаланим свецима и по негдје се виде стопе, куд су одали свеци. Најбоље развалине од таке цркве налазе се у Абу.

Кад би чојек ушао у цркву инђијску, лако може познати, које је вјере по архитектури и молерству: Ако се виде облици са многим рукама, незграпне слике, гдје је људски изглед сједињени са животињски, — ако се види намалана крава, мајмун, паун, трезубац, лингам, то је црква вјере браманске; ако се

цркви види кубе налик на звоно, — ако свеци и
гови имају облик људски са двије руке и ако се виде
лици бога Вишне, од којих је десети Буда, то је бу-
ијска црква; а ако црква сасвим наличи на будијску,
его се само разликује тиме, што у њој има 24 облика
ли стубова, за знак 24 свеца, то је џамајска црква.

Књижевност.

Инђијска је књижевност написана старинским санс-
критским језиком, којим сада нико неговори. Тај ста-
рински санскритски језик врло је лијеп и врло до-
тјеран. [1]) Најбоље су инђијске умотворине, књиге *свете*
и *епијске.* У број првијех спада Ведам, а у број дру-
гијех спада — мноштво појема, од којих су најзна-
тније: Рамајана и Мага-барта. У Рамајани, коју је на-
писао Валмик — описују се дјела Раме, освојење Ца-
лона и знатна дјела бога *Ханумана;* у Мага-барати
— јунаштво бога *Кришне.* Те двије књиге највише
хвале: Шлегел, Ујлсон, Џонс и др. Појезија у те двије
песме наличи на умотворине Омира. Маг-барату није
написао један човјек. Почетак је те књиге написао
Вааса, а свршетак Санти. У два епизода — Наали и
Дамајани, описује се домаће живљење, У тијем старин-
ским пјесмама жэнскиње се особито поштују и ономе
се обећава рај, који живи само са једном женом. [2])
Инђијска се теогонија мало помало предругојача-
вала и то је узрок, што су се појавили многи збор-
ници, у којима је религијски садржај и зову се „пу-
рани“; свега их има 18; свака књнга има пет гла-
ва, у којима се говори о створењу, уништењу и по-

[1]) Најбоља је граматика о том језику Панињија.

[2]) На латински је језик те књиге превео Шлегел, а на руски Жуковски.

навлађу свијета; тако се исто говори о отјелесењу, рођењу и пореклу богова. Већи дио тих књига превели су на инглијски језик: Уилсон и Мекензи.

„Џита-говинда“ и „пјесме џајдеви“ јесу углед инђијске идилске (пастирске) појезије. У читавој се пјесми види источна разњеженост, па како у таким умотворинама немора бити особити начин мишљења, ни енергије, с тога је тај дио појезије најбоље дотјеран код инђијаца.

Сатира је врло слабо напредовала у Инђији. *Басне* *аак* први пут су се појавиле на саскритском језику и особито су рађење. Већи дио тих басана прешао је у књижевност других народа па и „хиљада и једна ноћ.“

Најбоље је нам позната *драматичка* књижевност инђијска. Најзнатнији су списатељи драма: Калидас и Бавабути. Првог зову; „драги ламен у круни Викрамадитовој.“ Викрамадит док је царовао, много је инђијску књижевност подпомагао. Бавабути је живјео на 300 година послије Калидаса. Од обојице је остало по три драме и по двије су преведене на инглиски језик. Калидосова је најбоља драма „Сакунтала.“ Инђијци у својим драмама клоне се трагичког свршетка. Садржај је узет или из митологије, или епијске појезије, или из домаћег живљења. На театору се често јављају богови и владају се као и остали људи. Број промјена није одређен, већ их бива онолико, колико по својству предмета треба.

Најбоља је инђијска појзија она, која *описује* предмете. Они најрадије описују мирну природу и замишљеног човјека. Лијепи изгледи у природи, висока брда, ријке, шуме, биље, старински споменици архитектуре, јесу предмети те појезије, и они све то описују доста истинито, лијепо и просто. За углед тога реда појезије може бити „Мегадута,“ коју је превео на инглиски

језик Ујислон. Садржај је њезин врло обичан: дух истјерани из раја, наручује облаку, да поздрави његове другове у рају, па затим описује мјеста кроз која ће облак проћи. Списатељ је избрао најбоље доба године, кад започиње грмљавина и падање кише; он описује жеђ земље за водом и радост живих створења, што ће скоро пасти киша; он описује, како редовима лете тице под небесима; он описује хиљадама изгледа, мноштво вароши, преко којих ће облак прелетјети и у исто доба напомиње историјске догађаје, који су били у тијем мјестима. Напошљедку тужи и жали тај дух за изгубљеним рајем.

Књижевност исказује стање народа, који ненапредује, него се само слади прошавшим живљењем и описивањем нејестествених предмета.

Философија.

Основа је инђијске философије она иста, која и у вјери. Учевни људи дијеле инђијску философију на шест различитих мишљења. То дијељење нема управо основа, јер сва та мишљења имају за основу метафизику. Инђијски учевни људи сматрају овај свијет, као нешто, што није важно, нити налазе да је душа тврдо спојена с тијелом. По мишљењу инђијских философских школа, тјело је тавница слободне душе; живот људски на земљи није тако важан, да би о њему требало мислити, јер је главна намјера душе, да се што пре ослободи тавнице. Да би се постигла та намјера, треба научити начине, како спољни свијет долази до људске свијести и како се људи поводе по њему. *Различни начини учења*, како се људи поводе *по природи*, јесте садржај инђијских философских књига. „Најбољи је начин, да човјек надвлада своје рђаве тежње и да свагда познаје своју душу. Свијет није сродан души. Када душа позна себе, онда се враћа богу и слива се у њега."

Из тога се види, да таква наука препречује на-предовање у Инђији; она одклања људе, те они не размишљавају о овоме свијету и о ономе, што посто[ј]и, него их наводи, те губе вријеме размишљавајући и фа-нтазирајући о ономе, што се дознати неможе. Саки[ј] и његове присталице овако веле о мудрацу: „Мудра[ц] мора једнако мислити *о себи;* његов мирни живот не[ка] нико неузнемирује· Треба ријетко дисати, мучити тије[л]о и приближивати се оном начину живљења, као што жив[е] духови. Када мудрац сврши ту науку, он ће знати шт[а] је било и шта ће бити, знаће шта му мисле прија-тељи и неприатељи; постаће јак као лав и брз ка[о] вјетар; он ће моћи летјети, ићи по води и знати шта је у земљи; он ће моћи и кроз затворена врата про-лазити и отвориће му се памет, па ће све знати.“

По науци вандатиној, за коју веле, да је постал[а] од виасине науке, душа је честица божанства, с тог[а] је и несамртна. Душа може да ради, али је њој својстве-но да се слије у божанство.

Инђијска философија ништа неговори о људма, нег[о] само о души и стара се, да је сачува, а по свима разли-чним философијским наукама, она ће изгубити свијес[т] и слити се са божанством. Њеки су инђијски мудрац[и] једнобожци, а њеки свебошци (пантеисци). Има и та-ких мудраца, који мисле да нема овога свијета. Такв[о] мишљење зове се *Мајја.* По том мишљењу нема ни-шта осим Браме: нема неба, земље, воде, ваздух[а], људи, животиња и т. д. нема ништа осим божанств[а], све је остало мајја — обсена, омана. Све што видим[о], чујемо или осећамо, то је — *сањање.* Сав је живот — сан, а кад човје умре, тек онда почиње да живи.

Од како се то мишљење појавило у Инђији, им[а] више од двије хиљаде година. Оно се немијења и им[а] мноштво људи, који тако мисле. Код другог народ[а] такве науке придржавали би се занешенаци, а у Инђи[ји]

придржавају се ње мудраци и философи. У осталом, томе се нетреба чудити, кад се помисли, да у Инђији има милпунима људи, за које ништа невреди, што постоји земња и све што је на земљи!

Друштвени склоп.

1., *Касте.* Света књига Ведам вели, да је Брама створио четири реда људства, т. ј. касте: 1., брамини. Њима је одредио Брама, да људе уче и да владају над њима, с тога их је створио од своје главе. 2. Кшатрије. Брама је одредио да они бране државу, па с тога их је створио од груди, гдје је снага 3., Вајши. Њих је Брама одредио, да ране брамане и кшатрије, с тога их је створио од свога трбуа и 4., Судра; а њих је Брама одредио, да служе три прве касте, с тога их је створио од својих ногу.

Прве три касте имају нека права; судра нема никаких права и сматра се као свака ствар, која човјеку може бити на послузи.

1., *браминска каста.* Брамин је „син сунца, пореклом од браме, бог међу људма“ како их називљу, а по законику Мену — „глава свију створених створења.“ Сво васионство у његовој је власти; а остали људи што живе, живе само због њихних молитава. Њихна клетва кадра је уништити војсковође скупа са војском. Брамина треба више поштовати, него-ли краља, Брамина нико несме такнути на овоме свијету, јер га брани криминални закон, а на оном — страх од пакла. Ако судра увреди брамина ријечима, узакоњено је, да му се метне у грло вруће гвожђе од полак аршина, ако се усуди, да учи чему брамина, да му се нcraspe вруће масти у уста и у уши, Сваки може лажно и клети се на суду, само да сачува брамина. За брамине има само једна каштига — да се протјера из земље или из касте. Брамини толкују закон, служе у цркви и предска-

зују шта ће бити. Но онај губи право да предсказује, који трипут слаже. Брамини и лијече људе „јер болест долази од бога“ и само они суде. Накратко казати, у рукама је брамина и *закон* и *право*.

Чудни је начин, како се брамини школују. Још кад је браминка трудна, учевни брамини долазе к њој те се ш њоме разговарају, „да би припремили дијете, да може усвојити мудрост.“ Сав живот брамина дијели се на 4 рока. Прије и послије рођења бивају различне црквене церемоније. Послије 12 дана надјевају му име, послије 3 мјесеца — брију му главу, а послије три године, дају га у школу. Код свог учитеља он пробави 15 година и што гођ учитељ хоће, то дијете мора да ради. Кад му буде 15 година, он се прерађа т. ј. опасују га шалом и као по други пут рођен — ступа у нов живот. У другом се року жени, толкује *ведам*, прима дарове и дијели милостињу (није им допуштено ловити, свирати, играти и картати се). У томе року само могу јести љеб и месо од жртава. Брамин по закону „мора бријати косу и браду, носити бијело широко џубе и чувати се од сваког неваљалства.“ Они кад по улицама иду, поштапају се, носе у рукама књигу Ведам и у ушима минђуше. Штап брамина мора бити већи од њега (војника — до чела; трговца до врата а судра несмије, по закону, да носи штап). Брамин се погани, ако сједне за један астал са краљем.

Трећи рок живовања настаје за брамина, кад му се наврши 40 година. Тада одлази у пустињу и постаје *пустињак*. Рани се корењем и воћем; нестриже косу и несјече нокте; спава на голој земљи или на камену и живи „без куће, ватре, ни с ким ријчи неговорећи.“ Мучи своје тијело, опасујући се, стојећи на киши, на највећој жеги и т. д. „Иди даље,“ вели се у Сакунтали: „иза те свете шуме; тамо ћеш наћи благочастивог јоги (брамина — калуђера). Он непомично

стоји, гледећи у сунце; његову дугачку, густу, неочешљану косу вјетар развија..... разгледај га добро. Тијело му је покривено земљом, коју су донијели бијели мрави, појас су му змије; на врату му густа шума расте, а на плећима његовим легу се тице ...“ — Кад побожниц Јоги тако проживи 22 године, он ступа у четврти рок живљења, ослобођава се земаљских мука и невоља и радосно чека смрт, кад ће његова душа да остави тијело, „као што тица оставља гранчицу.“ Она управо иде к богу и спојава се ш њиме. Но треба знати, да брамини уче оне, који ће да буду краљеви, они су министри и законик Мену вели; „здравље. уважење, живот, дјеца, имање на овоме, а блаженство на ономе свијету, пропашће, ако се брамину велика писанија неда.“

2., *Кшатрије.* Законик Мену вели; „брамини немогу опстати без кшатрија (војн каст.) и супрот. Мир у читавом свијету зависи од њихне слоге т. ј. од слоге знања (вјере) и мача. Кшатрије су преотеле сва она права, која народу осташе иза браминске касте. Кшатрије немогу толковати Ведам. Сви кнежеви и старјешине бивају само кшатуије.

3., *Вајши* имају право, да раде и ране брамане и кшатрије, но немогу да читају Ведам, већ само да слушају. Њима је као и онима све прописано и одређено, како да живе и да се владају.

4., *Судра.* Законик Мену вели: „Судра служи брамине, кшатрије и вајше.“ Најбоље је служити брамине, послије кшатрије, па послије вајшу. Душа судре, који сав свој вијек прослужи брамину, прелази послије смрти у другу касту. Грјехота је да судра и види Ведам, а онај брамин, који би судри толковао Ведам. послвје смрти одлази у пакао. Судра се рани трошицама своје господе и носи њихне дроњке. „Несмије ништа имати, да се непогорди и да *неоаблазни* брамина. Ако би се

судра усудио сјести код бramина, или гдје је овај сједио, да му се опрљи врућим гвожђем она страна тјела. Ријеч судре,“ вели законик Мену: „то је посмјевање, а убити судру — то је грјехота, за коју нема каштиге.“

У колико је кастичко стање инђијско зло за мушкиње, још је много горе за женскиње. Мушкарци се могу ожонити по други пут, него се женскиње тешко могу удати. Виша каста може узети дјевојку ниже касте, пак ће дјеца бити средње касте, него жена више касте, ако се уда за човјека из ниже кастê погани себе и потомство. Судра се може женити самоса дјевојком из своје касте. Брак друге касте са судром порађа *погану* касту, а *најпоганја је* она, која бива од судре са браминком. Њин пород се зове: „*чандали*“ и могу бити у држави само џелати; ако се *чандал* додирне до лица, из више касте, одма га убијају, а онога прогоне из касте.

Још су поганији од чандала „*парије*.“ Они и чандали раде најгоре послове.. Они сдиру кожу са мрцина, те граде себи потребне ствари, а месо једу. До чега се они год додирну, то све постаје погано и људи и ствари. Они живе у особитим махалама и пију воду из особитих извора. Нигдје несмију изићи да их виде. Сјенка парије погани брамина и овај, ако види парију, мора се окупати у Гангу, да би се очистио. Још су поганији од *парија пулије*. Они живе у рупчинама и несмију погледати на племића инђијца. Кад виде човјека из три више касте, они вичу и крију се, јер у противном случају убијају их као гадове.

Но и од пулија има презренији и несрећнији ред људи, који се *париарије* зову, Они немају никакове вјере и од њих се сваки инђијац гнушава.

Сваки онај, кога протјерају из касте бива *париарија*, и сваки инђијац јако се љути, кад му когод каже: „ти нијеси ни у каквој касти.“ Стога је добро за *судре* што су у касти.

Створивши таке законе и навикнувши народ, да им се покорава, инђијцима није потребно било, као китајцима, да се зидом ограђују да инђијски народ не би видио и усвојио начин живљена других народа.

б., Начин управе. У законику Мену вели се, да краљ треба неограничено да влада, и за своје поступање одговара само Брами. Краљ треба, по законику Мену да настоји, да се право суди, да да брани народ од непријатеља, да буде милостив према друговима и *издашан* према браминима: брамини га уче политици, праву, метафизици и богословију. Први је министар краљев брамин, и краљ мора подпуно вјеровати, да је све оно онако, како му он каже и знати само за оно, и онако, како му он јави. Краљ само избира мјесто, гдје ће да живи, избира краљицу и свога свештеника. Краљ мора живјети онако, како је написано у закону: устајати рано, молити се богу и спаљивати жртву, ићи у вијеће, учити се војничкој вјештини, купати се и тада ручати. У вријеме ручка у мислима оцјењује чиновнике. Послије ручка прима писма, а вече му је одређено, да са својом породицом проводи, У кујни краљевој мора бити вјеран човјек; на асталу морају свагда бити лијекови од отрова; цар мора свагда носити оклоп и свакога, који би желио да пред њега изађе, морају распасати и прегледати, — О политици законик мену овако говори: на најближе државе треба гледати, као на непријатеље: на оне, које су иза њих, као на пријатеље, а на оне, које су далеко, као на неутралне. — Како су све насилничке државе основане насиљем, па се тиме и одржавају; то су им потребни шпиуни, јер нема слободног мишљења. У законику мену шпиунима се даје велика важност и свјетује се, да се за шпиуне избирају они, који су *„отишли били у пустињу да се испаштају и посте, па су побјегли из пустиње, банкроти и претворни богомољци.“*

Војници инђијски били су коњаници и пјешаци; њихно је оружање било: стријеле, мачеви и штитови. *Колесница* су биле мјесто садањих топчија, а такође су употребљавали и слонове при војевању. Војнички су закони доста благи. У њима се вели: нетреба стријељати са отровним стрјелама, неубијати рањене, ненаоружане, оне, који су пали, који бјеже и оне, који моле за опроштај живота. Коњаник несмије убити пјешака, кад двоица дијеле мегдан, трећи се несмије мијешати и т. д.

в., *Закони и суђење.* Као свуда на истоку, најстарији је суђаја — краљ. Он може наредити, да суде брамини, као што ови доиста и суде. При суђењу поступа се овако: гледа се на мијењање у лицу парничара, и на сведоџбу. Кад когођ нема сведока, онда се употребљава „суд божиј:“ ватра, вода, отров, врућа маст, вруће гвожђе и т. д. Законик о кривицама врло је строг, а касте су ту строгост довеле до зверског поступања. Ево за углед неколико *правила из тога* законика: „ако когођ удари знатнијег од себе руком или ногом, да му се одсјече онај дио тијела, с којим је ударио: ако когођ пљуне на човјека од прве касте, да му се осијеку усне. Ако жена изневјери мужа, да се баци да је пси поједу, у благ дан, свијету на видику; милосника треба привезати за гвоздени кревет, метути га на огањ, да тамо стоји дотлеи, докле кревет непобијели, а милосник непретвори се у пепео и т. д.“

Грађански закони нијесу тако строги. У законику се најпре описује, какав треба да буде судија, и каже се, да кад му мине 60 година неможе више судити, јер „ум слаби у то вријеме,“ Ево некелико правила из тога законика: „Да би човјек повратио новце дате у зајам, може употребити ове начине: молбу, свјетовање, судити се и напошљетку, отети.“ — „Дјевојка се може удавати од 8 година, ако је неудаду до 11 година, онда она сама себи бира мужа. — Бракова има

осам и зову се: брамински, боговски, светитељски, творски, духовски, небеских трубача, џиновски и вампирски. Први шест бракова чисти су и дозвољени су браминима, а последња су два *погана*.“ Ево шта се каже за бракове: „кад отац да својој шћери прћију и уда је за *брамина*, то је брак бога Браме“ (т. ј. најбољи); кад се девојка уда за брамина без прћије, то је боговски брак; кад отац узме новаца у кућу за дјевојку — „брак светитељски“; творачки је брак онда, кад човјек удајући кћер рекне; „слушајте се по закону и множите се.“ Кад се момак и дјевојка заволе, па се узму, то је брак „небеских трубача.“ Брак на силу, то је брак џиновски.“ Брак је „вампирски,“ кад мушкарац буде с дјевојком у вријеме спавања, или кад је дјевојка суманута или кад је превари.“ По законику женскиње нигда немогу имати права као људи. Синови наслеђују оца, па онда кћери, а за тијем усиновљеници, јер је потребно молити се за мртве и чинити жртве и т. д.

Трговина.

Инђијци су трговали, у старо доба, највише са стварима, које су за накит и раскош служиле, и те су ствари биле врло скупоцјене. Слабо се што зна о инђијској трговини до времена царовања Птоломеја у Мисиру, јер мисирци су тек од тога времена почели са Инђијом трговати, што је учињено по паметном плану Александра маћедонског. С тога су нашљедници Птоломеја хтјели, да сједине црвено море са средиземним, преко Арсиноје (Суjез). Кад се то неучини, мисирски владаоц оснује град Вереницу, код црвеног мора, и ту је било главно мјесто трговине са Инђијом. Еспапи су ношени од Веренице сувим до Нила, а послије Нилом у Александрију. Од Веренице су ишле лађе у Инђију, или управо *до брегова малабарских*; трговање тим је

путем незгодно; пут је био дугачак и све су пловили поред брегова. — Персијци су трговали са инђијцима много, јер је пут из Персије у Инђију, преко персијске отоке, много краћи. Главне ствари којима су инђијци трговали јесу: мириси, драго камење, бисер, свилене и памучне материје. Но главна трговина одпочела се са Инђијом од оног времена, кад је Васко-де-Гама препловио до Инђије, поред острва доброг надања.

Како стоји народ у Инђији и шта он важи?

Инђијски народ у каком је стању био прије Христа и како је онда стајао, тако исто и дан данашњи стоји. Он живи у својој земљи, као робови у туђој. *Народ није* писао законе, него брамини и насилници, који су гледали да њиме буде добро и да се утврде, а народ само да им робује и ради, како би они благовали. Народ је плаћао све намете и данке незнајући ни зашто плаћа, ни коме плаћа. Они пак, који су примали и трошили данак, ништа се нијесу о народу бринули. С тога народ, не само да није дошао до државне свијести, него незна да су сви инђијци од једног народа. Истина у Инђији постоје општине, у којима управљају нашљедни кметови и суде јавно на скупу. „Те општине“ и дан данашњи, вели Ч. Миткелф, „наличе на републике, које немаџу спољашње власти. Оне имају право — свагда трајати, и то у земљи, гдје падају највеће државе, мијењају се владалачке породице, владају инђијци, авганци . . . . . . Општине пак и села инђијска остају једнако у онаком истом стању, у ком су биле у најстарије доба. За вријеме буна, села чувају своје међе, па кад се приближе непријатељи, она се затварају у сеоске опкопе заједно са стоком, затварају врата, руше мостове, па са опкопа гледају непријатеље, невређају их, нити их изазивљу на бој, већ се држе, као неутрална и кад се стиша, они се покоравају ономе, *ко је надвладао.* Ако је село слабо, оно се сели у друго

и тамо чека док се неумири. Кад буне дуго трају, то многа села опусте и по некад један нараштај помре у другом селу, али други нараштај враћа се опет у своје село. Неразвијена свијест, религијско воспитање, живљење као у туђој земљи, вољење онога мјеста, гдје се во родио, јесте узрок, те се инђијски народ није ни на длаку промијенио до данашњега дана." Народ управо и нема историје, већ касте, завојеватељи и насилници.

МИСИРЦИ.

Мјесто живљења мцсираца. Мисир је у Африци. Но по физичким својствима земље и по начину живљења народа, који је у Мисиру живио, Мисир већма наличи на азијску, а не на афричку земљу. — Да би се могла познати вјера народа мисирског, његов државни склоп и напредак, неизоставно је потребно, да човјек зна својства земље у којој су кисирци живели. Физичко својство Мисира узрок је, те је онај народ који је у њему живио, имао онаку вјеру, какз је имао и онакав склоп, какав је код тога народа био. Ријека Нил учинила је, те је мисирски народ онакав напредак у своме живљењу учинио, какав је учинио. Да није Нила, Мисир би био налик на ливијске пустаре. С тога су људи само поред Нила и имали државе и ту су свој напредак како у државном, тако и у свачему другом учинили Ријеку Нил, стари мисирци поштовали су, као свету и мислили су. да се неможе никад дознати, одаклен она извире. Сада пак ана се, да Нил извире из два језера: из Викторије — Нианзе (прон. Спик) и Алберт — Нианзе (прон. Бекер). Поред ријеке Нила имају три различног својства земље: Абисинија у почетяу Нила; Нубија до Абисиније и најпослије Мисир. Но свака та земља има по неколико мањих просторија или долина. Мисир се налази *између два каменита брда*, почињући од нилског

водопада, до средиземног мора и дугачак је 6000 к. м
Ријека Нил, која кроз сред Мисира тече, брда која с
са обје стране Мисира налазе и облаци, које та брда
одређено вријеме привлаче, чине, те је Мисир врл
родна земља и има свакојаког биља у њој, негледећи
што су около Мисира пијисковите пустиње. Од исток
до нилске долине налазе се висока брда, оних брегов
(plateau) који су поред црвенога мора и та су брд
пресјечена долинама, којима се иде к црвеноме мору
У тима долинама има много мисирскијех споменика
као: људских слика, зидина од кућа, обелиска и т. д
Од запада нилске долине, налазе се каменита брд
и пијесковите косе. Та западна брда заустављају, т
из африканских пјесковитих пустиња вјетар не нанос
пјесак у нилску долину. Но као што та природна од
брана, није могла сачувати нилску долину од нанос
пијеска, па с тога је начињено мноштво зидова, да б
зауставили нанос пјеска и те су грађе многе засут
пијеском.

Мисир обично деле на *горњи доњи* и *средњи*. У
горњем Мисиру има највише споменика људскога жив-
љења и ту је била знатна варош Тива (око које да с
обиђе требало би 45 сах. ода) најстарија. У њој с
најприје мисирски цареви живјели. На свој просториј
горњега Мисира, с обје стране ријеке Нила, има мнош
тво цркава, које изгледају, као брегови, мноштво ста-
туа, сфинска и обелиска, и све је то тако велико, д
се човјек мора чудити и дивити. На западној стран
има једна врло велика развалија са мноштвом кула
до самога брда, с тога је врло мало остало мјесто, гдј
би људи могли живјети. То је био мемнонов двор, црк
ва, и друго којешта. Сва та зграда нашарана је ко
јекаквим знацима, који осначавају догађаје из историј
мисираца. На источној страни, налазе се развалин
Лунксона и Карнака и ту се налазе путање, поре

којих се налазе статује од сфинска. Те су путање дугачке 6000 стопа и само су 10 стопа једна од друге удаљене. У брдима, од западате долине, налазе се само катакомбе, лагуми, рупе и све је то изсјечено у камену. У тим мјестима има много слика, које показују, како су мисирци живјели у најстарије вријеме.

Средњи је Мисир најроднија долина нилска, гдје су се у најстарије вријеме били направљени прокопи за воду и ту је мисирски народ у своме начину живљења највећма напредовао. Ради бољег живљења било направљено меридове језеро, а такође и лабиринт. Тај је лабиринт врло велика рупа, која јо била пуњена водом, из које се у многе друге мање рупе вода пуштала. Главни град у средњем Мисиру, био је Мемфис, у коме су цареви средњега Мисира, за вријеме Аврама и Јосифа, живјели. Често су на средњи Мисир нападали скитајући се народи из арапских пустара и освајали га, као што су учинили Хикси, због чега су тада мисирски владалци морали се селити у Тиву. Ниже Мемфиса, на лијевој страниНила, налазе се пирамиде негдје по једна а негдеи повише њих скупа. Оне су више, него ливијски брегови. Велико усиљавање и велико стрпљење потребно је било, док су се те пирамиде начиниле. Хеопсова пирамида висока је 450 фат. а темељ јој је широк около 570.000 кв. стопа; њу је градило за 40 година 100.000 људи; к чему су оне намијењене поуздано се неможе казати. По својој прилици, у њима су се сарањивали зареви.

У доњем Мисиру или делти (Δ) налази се много старих споменика људског живљења и много вароши, као: Саис, Навкратис и Александрија.

Нилска долина која је створила те три плодне земље, јесте узрок и унапређења земљорадње и онијех знатних дјела, која је учинио народ, који је у тој

нилској долини живио. Сваке године од мјесеца Августа, па до мјесеца Октомврија, Нил се разлива и плави сву долину, овлажи суву и пјесковиту земљу мисирску и оставља на површини земље шљам, који нагнојава земљу и чини, те она бива врло родна. Кад Нил опадне, људи само засију нагнојене њиве, и о њима не воде бригу док не дође вријеме жетве.

Страшни вјетрови, који у Африци дувају и *пијесак* носе, могли би учинити, да све што је засијано пропадне, него од те несреће и незгоде чува Мисир вијенац каменитијех брда, која окружавају родну мисирску долину. Још има једно зло, које би потрло сва растиња и родност у Мисиру, а то су страшне африканске врућине и припека сунца; него од те незгоде бране Мисир облаци, који у одређено вријеме надносе сє над свом нилском долином и бране, да сунчана припека не спржи оно, што у нилској долини расте. Сама је природа створила у сред пустиње тај родни врт и сама је назначила, кака људска радња на том месту може најбоље напредовати, а то је земљорадња.

Спољња историја Мисираца.

Старински су списатели много више написали о Мисиру, него ли о Инђији и Китају, а то с тога, што су мисирци живјели много ближе до старог изображеог свијета. Осип тога мисирци су се много више мијешали са јеврејима, грцима и римљанима и напошљетку, њихи особити начин живљења и поступања, као и особита својства њихне земље, привођевало је учевне људе, из сусједних народа, те су ишли у Мисир и о њему писали. О Мисиру су писали јеврејски списатељи — Мојсије, пророци и љетописци, и грчки списатељи Иродот, Диодор сицилијски, Страбон. О Мисиру је писао још

и мисирски свештеник Манефон.[1]) Но о Мисиру почело се писати и дознавати тек од почетка 19. вијека, и за тало вријеме много се дознало. Што се сада много о Мисиру зна, највише су учинили учевни људи, које је повео са собом Наполеон I; Шампалион млађи, учени људи, које је послао пруски краљ, а предводио их је проф. Лепсиус (1842—45) и два учевна путника *Хенких* и *Брухш*.[2])

Учевни људи различито говоре о пореклу старих Мисираца и о њихној науци. Већина учевних људи, држећи се грчких списатеља, библије, молерства и надписа на споменицима старога Мисира и гледајући на

[1]) Диодор је скупио приче о Мисиру без хронологије и критике. Причање Манефона о Мисиру најбоље је сачувао Јосиф у књизи: »Contra Apionem« и Георгије Синке у књизи: »Chronographia ab Adamo usque ad Diocletianum. Венец. 1729.

[2]) Но управо европци почели су писати о мисирцима и дознавати за њихи старински начин живљења 1798 г. кад је Наполеон I пошао у Мисир и повео са собом учевне људе, који су почели раскопавати развалине и проматрати пирамиде. Градећи шанчеве у Розети, французи нађу камен исписан са три стране и то, с једне грчки, а с друге двије мисирски. На том је камену била написана нека свештеничка уредба. Инглизи кад освоје Розету, отму тај камен од француза и однесу га у Лондон. Препишу оно што је на њему и разашљу најучевнијим људма по Европи. Филолози: Порсон и Хајне прочитају то, што је писано грчки, оно је исто било написано и мисирски. За тај се посао доцније заузму два човјека: инглиз Јунг и француз Шампалијон млађи и недоговарајући се један с другим пронађу, да су мисирци имали тројака слова: »Précis du systéme hieroglyphique des anciens Egyptiens et c. M. Champolion. Paris 1824 и 1828. Сви се рукописи и надписи мисирски налазе у књизи: I monumenti dell' Egitto e della Nubia disegnati dalla spedizione scientifico-letteraria Toscana in Egitto, distribuiti in ordine di materia, interpretati ed illustrati dal dottore Jppolito Rosellini. Pisa 1832.

споЉњи изглед и крој главе најстаријих житаца мисирске долине, држе, да је најстарија населбина Мисира постала, од мијешавине освојених мисирских старосједиоца арапа и освојитеља — дошљака — кавкаског (инђо-европског) порекла. Учевни људи који тако мисле, кажу, да су се људи у Мисир доселили и основали државе овако: у незапамћено вријеме, због неких догађаја, народи аријског или симитичког порекла дошли су у Абисинају, преко арапске отоке, а из Абисиније се спусте долинама у Нубију, где оснују прву населбину *Мероје*, које се налази између Нила и нилске отоке Астабораса. Као што су ти дошљаци били јачи и паметнији, па зато надвладају старосједиоце, етиопског порекла, и оснују у Мороје свештецичку (теократичку), деспотичку државу. Дошљаци постану двије прве касте — свештеници и војници, а старосједиоци постану ниже касте, које су морале трговати и радити. Само прве двије касте имале су право. Владалац се звао фараон (цар), и избирали су га свештеници, а он је у свему њих слушао. Из те меројске царевине слали су свештеници населбине низ Нил. Свака је населбина покоравала тамошње старосједиоце, освајала земљу, градила цркву, оснивала варош и таким начином постајала држава сама за себе. На тај начин постале су све старинске државе Мисира. —

Други списатељи, и то у најновије вријеме, па пр. Лепсиус и Брухш мисле, да су мисирци пореклом од старинаца сјеверно-источне Африке и своје мишљење оснивају на овоме: споменици су у доњем Мисиру незграпнији, него-ли споменици у горњем Мисиру и Нубији, па с тога и веле, да је Мисир насељаван, не низ Нил, него од сјевера уз Нил, па напосљедку је насељена Нубија и Мероје. Као што доиста људи у почетку граде незграпније зграде и све оно, што раде, а доцније те ствари праве љепше и боље, па с тога ов

последње мишљење чини се, да је истинитије. Но како било да било, или се најприје населио сјеверни или јужни Мисир, главно је то, што је у нилској долини, најстарије вријеме, било мноштво независних теократских градова, који су, може бити, припознавали над собом власт једнога града или их је било више независних градова, па су управљали подвластним себи градовима и предјелима, Таки главни градови — у горњем је Мисиру била Тива, у средњем Мемфис, а у доњем Саис. У светим мисирским причама каже се, да су владали у Мисиру 18.000 г. богови, па тек тада, почео да влада први фараон Менес, који је основао Мемфис. Из тога се казивања види, да је управа у градовима, старога Мисира, била теократичка т. ј. свештеници су владали над народом од божије стране, па кад је народу додијала теократичка влада, они су изабрали за цара Менеса у Мемфису, а може бити и по другим градовима средњег Мисира. У Тиви и другим градовима били су други цареви, као што се то види из различних читуља, у којима су записана имена фараона. Те су цареве из почетка избирали и потврђивали свештеници, па с тога су они њих слушали; по доцније помоћу војске они се ослободе од свештеничке власти. Менес је био први, који је у Мисиру почео да влада послије теократичке, свештеничке владе.

Историја мисирске државе може бити подијељена на два главна времена: прво вријеме траје. од Менеса, до Псаматика, а друго од Псаметика док нијесу персијци освојили Мисир.

I.

За вријеме од Менеса до Псаментика, код мисираца, ови су се главни догађаји случили: биле су унутрашње борбе и постала је држава; Хикси освајају средњи Мисир, мисирци се ослобођавају од Хикса: бива

славно вријеме мисирске државе, кад је владао Рам-
зес, а затим се Мисир опет дијели на много државиц
и у таком је стању био све до Псаметика. С тога т
прво вријеме може се подјелити на четири доба:

а., прво доба почиње се са постањем царске власти у
Мисиру. Пређе тога времена влада је била теократичка
што је врло дуго трајало, а послије мисирци изберу за
цара Менеса. То се догодило, по мишљењу учевних љу-
ди, на 30 вијекова прије Христа, и траје то вријеме до
Хикса (на 2000 или 1800 пр. Хр.). Главна дјела, која
су за то вријеме учињена, била су ова: насељавање
нилске долине и борба царева са свештенством или
борба свештеничке касте са војничком и отимање за
власт; грађење великих пирамида и других споменика
у доњем и средњем Нисиру. Највеће вароши или држа-
ве биле су најприје Мемфис у средњем, а доцније Тива
у горњем Мисиру. Обе те државе имале су своје фара-
оне: а године 2300 пр. Хр. сједине се и подпадну под
власт тивског фараона, који је живјео у Мемфису, а н
у Тиви.

Менес је био насљедник митологијских царева Ози-
риса, Хоруса и Тифона. У доцније вријеме спомињу се
као најзнатнији ови цареви: *Хофра* (грч. Хефрон)
Хуфу (грч. Хеопс). По казивању свештеника, обоји
су били безбожници, гонили су вјеру (т. ј. свештенике
са којима су се борили за власт) и глобили народ. Они
као што свештеници причају, забрањивали су народ
ићи у цркву, него су га тјерали да ради и да прави пи-
рамиде. Као што су у то доба сами свештеници, у Ми-
сиру, кад ко умре пресуђивали, заслужуе-ли, по својим
дјелима, да се сарани, или не: то они нијесу допусти-
ли, да се та два фараона сарану у сазиданим гробни-
цама — пирамидама. За тим се спомиње Менкер (грч.
Микерин). Но најзнатнији фараон, сједињеног Мисира
био је Акенем III (грч. Мерис), за вријеме кога је н

тињено меридово језеро. То је језеро ископано за то, да плављење Нила нечини штоду. За вријеме његово још је сазидан и *Лабиринт* за то, да се у њему вода чува за употребљавање преко читаве године. Било је још и других царева, него су управо само ови, који су споменути били, знатни. При свршетку овога првога доба, народ због једнако трајавшег кулучења и робовања малакше, изгуби старинско јунаштво и патриотство, па с тога кад удари на Мисир дивље, чергарско племе Хикси, које је живјело око арапске отоке, мисирци их нијесу могли одбити и Хикси освоје доњи и средњи Мисир, на 2000. пређ. Ар.

Мојсије прича, да је послије Јосифа почео владати у Мисиру некакав фараон, који није ништа знао за Јосифа. С тога може се мислити, да је тај фараон био од Хикса и да су Хикси освојили Мисир у вријеме између Јосифа и Мојсија. Од тада настаје б., друго доба у мисирској историји — *ропско доба*. Оно је трајало, као што једни мисле 900, а као што други мисле 500, а трећи опет држе, да је трајало 200 година. То ропско доба владе под фараонима (пастирима), било је нерећно доба и за народ и за свештенике. Хикси фараони убију бившег цара фараона, развале цркве, намету велики намет на народ. и да би га одржали под својом влашћу, размјесте своју војску по градовима. Ти фараони живјели су у доњем Мисиру. Царева из те породице било је шест. У горњем су Мисиру, у то доба, били тифски старински фараони, но плаћалису су данак хиксима фараонима. Као што су хикси фараони своју власт силом народу наметули и насилнички владали и гњели га, па с тога народ није могао да сноси ту него се побуни и послије дуге борбе, фараон Тутмозис III прогнавши Хиксе ослободи Мизавојевача. Од тога времена започиње се треће сирске истопје·

в., То *урсће доба*, зове се доба *Рамезеса* (или Сезостриса) и *траје до 1200. год. пр. Христа.* Тутмозис III, ослободивши Мисир од Хикса. сједини га у једну државу, и он је у Тиви живио. Царовање породице Рамезеса јесте знатно доба у мисирској историји. За време царовања те породице, мисирци су освајали друге земље, вјештине су напредовале и мисирска је држава добила друкчије установе. По мисирским причама, они су за вријеме царовања Сезостриса освојили многе земље у Африци, Азији и Европи и сазидали су у горњем Мисиру и Нубији споменике, да се запамте та освојења. Ти споменици тако су вјешто начињени, да им се људи и данас чуде. Најзнатнији фараон тога доба био је Рамезес II Миамунт (грч. Сезестрис велики), за кога се каже, да га је бог Амон родио, и да је био син сунца а цар послушног народа. Он је углед мисирског јунаштва и господарења, па с тога су мисирци и држали, да је он све оно урадио, што је добро и знатно урађено у Мисиру. Он је био највећи јунак и завојевач. Освојио је Етиопију. Ливију, готово сву познату у његово доба Азију, до Мединент-Абу и Карнака у Инђији, а освојио је и Тракију у Европи. Он је, као што мисирци кажу, друкчије мисирску државу уредио. Да би уједињио Мисир, он је начинио од пређашњих независних мисирских вароши (државица) округа (номе) и у сваком поставио началнике (номарке). Унапредио је земљорадњу, прокопавши канале и раздавши народу земљу, да је обрађује. А да би се његово царовање памтило, натјера освојене народе, те сазидају многе дивне споменике у Нубији и горњем Мисиру. Најзнатнији је његов споменик, двор „*Рамезеј.*“ Он је правио споменике у свима земљама, које је био освојио. Особито је знатна она зграда код Евфрата, која је уједно и црква и кућа цара Рамезеса. По смрти Рамезеса, мисирски фараони опет су владали само над

сирском долином. Рамезес је био знатан и славан, је и могао промијенити старински мисирски државни лоп. Из онога, што је о његовом царовању казато, ди се, да је он дао нови склоп мисирској држави, јим се понижавала свештеничка каста. С тога, пореје његове смрти, једнако у Мисиру касте једна с угом ратују. Фараони, који су послије њега царовали но су знатни тиме, што су градили споменике, углеујући се на своје старе.

г., Гложење и ратовање каста једне с другом, ло је узрок нереда у земљи и Мисир тако малакше, да у 8. в. пр. Х. Етиоци освоје. Те је етиоце предводио Саон и они су владали над Мисиром око 50 година. После лобођења Мисира од етиопаца, опет се заваде двије авне касте, свештеници и војници, око власти. Да је ештеничка каста, у то вријеме била моћна и снажна, и је после етиопаца она владала у Мисиру, види се отуда, р кад је Сенакериб војштио на Мисир, владао је Сетос, свештеничке касте, јер је он предводио мисирце про асираца. Војничка каста није хтјела ићи са Сетосом, се бори против Сенахериба. С тога је Сетос морао узме у војску народ и мајсторе. Но битке није било р се појави чума у асирској војсци и Сенахериб се рао повратити натраг. Та дуготрајућа свађа између ије касте сврши се тиме, што војничка каста побједи ештеничку и послије смрти Сетоса, Мисир буде појељен на 12 малих државица (додекархија). У броју ех 12 кнежева био је и *Псаметик*. Као што је његова државица била у приморју, он прими многе грке своју државицу, па с тога ова почне напродовати. тога, што је он примио туђинце у своју државу, тии старинске народне обичаје, па с тога устану га свештеници и остали цареви и истерају га из земље. Но он помоћу грчких и карийских на-, који су по свој прилици били морски хајдуци,

удари на остале мисирске цареве, побједи их и сједини сав Мисир у једну државу. Он је живјео у Мемфису, а понегда и у Сајису. Од тога доба почиње се права мисирска историја.

II.

Друго вријеме мисирске историје почиње се 670 г. кад је започео да влада Псаметик и траје до 525 г. кад је Камбиз, цар персијски завојевао Мисир. Од тога времена почиње се истинита историја мисураца, догађа се промијена у друштвеном склопу живљења и сав живот мисираца узима сасвим друкчији правац. Мисир постаје приступан свима странцима, јер Псаментик најприје доведе у Мисир грчке најамнике, а затим је допустио, да сви туђинци могу трговати са мисирцима. Грчки најамници и трговци доносе друкчији начин мишљења и живљења у престарјелу свештеничку и кастичку државу. а то је био узрок, те је пао пређашњи склоп друштеног начина живљења, у коме су људи били подјељени на касте. Та промена убије важност свештеничке касте, а војничкој то небуде право и одсели се у Етиопију. С тога постане нови склоп у Мисиру, што даде мисирској држави друкчији изглед. Таким начином Псаметик свијестно извршује своје старе намјере и стара се фараонска држава сруши, како дође у додир са другим државама, а особито од оног времена, када је Мисир постао главни пут за трговину између Инђије и средиземног мора. Псаметик је начинио велику флоту на мору, а да би увећао своју државу хтио је да освоји Сирију. него буде задржан освајањем Азота, сиријског пограничног града. Како су старински народи били невјешти у освајању градова, види се из тога, што је Псаметик освајао Азот 29 година и једва је натјерао жилце тога града, те се предали.

Нашљедник Псаметика, син његов *Нехао* (616—600 . Хр.) имао је велику морску и сувоземску војску. Он хтио да сједини средиземно и црвено море, прокопши сујезки прокоп. Као и његов отац освајао је мље у Сирији, с тога стекне многе непријатеље који у недадну да изврши своју намеру, а у исто се врином старао, да пронађе пут на исток, којим се водом може у Инђију доћи. Да би освојио западну Азију, он е крене с војском Ефрату. На том путу сусретне га цар јудејски Јосије. Нехао се старао да задобије Јосију на своју страну, него Јосије непристане на то и одпочне битку с мисирцима, на равници мегидонској. Војска му буде надбијена и он сам погине од стреле мисирске. Нехао пође даље Евфрату и заузме град Бархемиш (Цирцезију). Враћајући се отуда, он удари преко Јудеје, зароби цара Јоахава и постави на његово мјесто брата му Јоакима.

Оне земље, које је Нехао завојевао у западној Азији, није могао под својом влашћу да одржи. Небукаднецар (Навукодоносор) вавилонски опет скоро освоји Цирцезију. Нехао му изађа на сусрет с војском, него га Небукаднецар надбије и освоји све земље, које је Нехао био покорио у Сирији.

Кад је Нехао освојио земње у западној Азији, он је послао финичане, да плове око све Африке, покрај предгорја „доброг надања.“ Они сврше то пловљење за три године и атлантским и средиземњм морем врате се натраг у Мисир.[1])

---

[1]) Продот (IV. 42.) причајући о тој пловитби око Африке, вели, да је то лаж, јер мисирци казују, додаје он, да кад су ти мисирци били иза Африке, то је њихна сјенка падала на југ, а не на сјевер. Но то и јесте баш прави доказ, да је то истина. Стари се свијет није тим пронађењем ништа користио, јер људство још није било ссвјешћено, да би се могло користити тим пронађем. Тек послије 2000 година

За вријеме владе нехаовог сина Псамиса, који је на штету ратовао са етиопцима, Грци пошљу у Мисир посланике, да позову мисирце на свој олимпски сабор. Послије Псамиса мисирски цар Апри (Хофра) завојшти на финичане и освоји Сидон. Он се договори са јудејским царем Седекијом и обећа му помоћ, ако би на њега завојштио Набукаднецар. Када пак завојшти Набукаднецар на Јудеју и обседне Јерусалим, Апри не оде у помоћ, јер су мисирци памтили, како су код Кархемиша били надбијени, те тако Седекија буде надбијен.[2])

Но наскоро затим и Априју несрећа постигне. Грчка населбина *Кирине* завати сусједне ливијске земље. Адикан, један од прогнаних ливијских кнежева, замоли Априју за помоћ, и овај му пошље велику војску; али непошље грчке најамнике, него саме мисирце. Киринејци надбију мисирце, и то је било узроком погибији *Априја*, јер га мисирци окриве, да је навлаш послао саме мисирце, како би сасвим искоринио војничку касту, па с тога букне буна по свом Мисиру. Апри пошље једног свога великаша по имену Амазиса, да утиша буну; али мисирци изберу Амазиса за цара и одпочне се рат између мисираца, и за вријеме тога рата Небукаднецар опљени доњи Мисир. Послије боја код Мемфиса сврши се мисирска буна: Апри буде надбијен, заробљен и по жељи мисираца, удављен.

Амазис је (569—525) био врло патетан човјек. Он је придобио на своју страну свештеничку касту и утврди своју власт. Он је онако владао, као и цар Апри и живјео у љубави са грцима. Он се још ш њима оприја...

кад су учињена и друга пронађења, и кад тај пут пробаја Васко-де-Хама, људи су се почели њима користити.

[2]) О тој пријевари мисирској прича пророк Језекиљ у глави 29.

њво, оженивши се са неком киринском књегињом. Он чини још већу флоту на средиземном мору и освоји острво Кипар, те тако добије у своје руке земљу, гди је било много горе за грађење лађи. Он је, као и пређашњи мисирски цареви, тежио да освоји западну Азију. То је још лакше могло за руком испасти, јер је вавилонска држава за његово вријеме (са којом су пређе мисирци на штету своју војевали) већ била пропала. Да би достигао ту намјеру, он се здружи са лиђијским царем Крезом, против Кира цара персијског, него Кир побједи цара лиђијског, те тако Амазис недостигне своју намјеру. Амазис је дуго владао над Мисиром. и још је више узео у своју војску грчких најамника, а допусти грцима, да се могу досељавати у доњем Мисиру, да могу градити цркве, а да би их још већма задовољео, давао им је многе повластице. С тога и онај остатак војничке касте, сасвим се исели из Мисира у Етиопију. Пријатељство са грчким државама, са Киреном и са Самосом [1]) и освојење Кипра, увећа мисирску трговину, због чега финичанска трговина посрне. За вријеме његовог царовања ишли су у Мисир грчки мудраци Солон и Питагор. Него његово здружење с вавилонцима и лиђијцима, против Кира, учини, те персици постану непријатељи мисираца. Но они нијесу мисирцима шкодили за живота амазисова, него послије његове смрти, за вријеме царовања његовог сина Псаменита (525 г. пр. Хр.) Како Псаменит почне да влада Камбиз, син Киров, завојшти на Мисир. Псаменит му пође на сусрет и у битци код Пелузије буде побјеђен и Мисир као и све источне државе од једне битке пропадне. Псаменит, са оно мало раштркане војске побјегне у Мемфис, него послије кратке обседе град буде освојен и цар заробљен. Камбиз зароби његову

---

[1]) У Самосу је владао Паликрат.

дјецу и послије неког времена поубија сву његову породицу и мноштво мисирских свештеника а Псаменита отрује.

Камбиз је био страшан непријатељ мисирске вјере и свештеничке касте; он поубија свету животињу; полупа слике богова, опљени цркве и каштигује свештенике онаким начином, како се каштигују робови. Персијци су држали, да је свештеничка мисирска каста, природан непријатељ њихног господарења над мисирцима, због чега су свештенике гонили. То гонење свештеничке касте имало је велике посљедице. Нигдје није било веће народње мржње, него-ли између мисираца и персијца, јер је у Мисиру била кастичка држава а у Персији није било каста. Много су се пута Мисирци старали да се ослободе од персијца, него узалуд, јер се свака буна стишавала и мисирци су страшно каштиговани бивали. Мисир је био под владом персијском 200 година, до Алесандра маћедонског, који освоји Мисир 331 год. пр. Хр. По смрти Александра Мисир постане независна држава, под управом царева грчког порекла, од породице Птоломеја. Док је владала та породица, она је живјела у Александрији, у доњем Мисиру. У Александрији тада живјели су најучевнији људи тадашњег времена и највише се туде трговало. На тријест година прије Христа римљани освоје Мисир.

Унутарња историја Мисираца.

Прва мисирска управа, била је теократичка. У народу, који такву управу има постоје касте.

1., *Касте.* Казато је, да је Мисир био родна земља због Нила. Физичка својства земље, воде и климе била су узрок, те је народ онако живјео, као што је живјео и имао онако изображење, као што је имао. У источним брдовитим мјестима, живјели су скитајући

е народи, а покрај Нила и његових отока, у доњем Мисиру, живјели су лађари и рибари. У родним земљама нилске долине, средњег Мисира, живјеле су пак четири касте: свештеници, војници, тежаци и трговци. Те су четири касте у почетку биле државно друштво.[1]) Касте су постале у Мисиру на онај начин, као и у Инђији. Из законика се види, да је свештеничка и војничка каста била пореклом од кавкаског племена, и они су дошљаци и освајачи у Мисиру. Они пак које су они освојили, били су пореклом од етиопског племена.

Свештеничка је каста у Мисиру, као и у Инђији, прва и најважнија. Та је каста чинила населбине и у свима населбинама, које су у различна времена постале свештеници су над њима владали. Такве су населбине постале а., у нилској долини, б., на лукама, у ливијским пустињама, в., код знатне цркве оракула јупитера Амона, г., на исток од Нила но оближњим брдима. Црква им је била свагда на средини населбине и око ње град. У таком су стању с почетка живјеле, независно једна од друге, мисирске свештеничке државице, од којих је доцније постала једна држава мисирска, а те су мале државице постале окрузи и звали се „номе.“ Свака је нома имала свога особитог бога и по једно свето животно. Према томе, како су стајале населбине една спрам друге, биле су одређене породице од свештеничке касте, да владају над тима населбинама: а према старјешинству, према дужности, служењу особитим боговима и троносању цркава, чињено им поштовање, наприлику свештеник амонов у Тиби, није могао постати свештеник сунца у Хелиополису, него

Кад је Продит био у Мисиру, биле су ове касте: 1., свештеници, 2., војници, 3., тежаци, 4., пастири (номади), 5., мајстори, 6., толмачи, и 7., лађари. Ир. књ. II. гл. 164.

син хелиопољског свештеника, ком је отац нам
вао то мјесто при рођењу. Свака свештеничка
лија имала је свога нашљедног старјешину — св
ника, који је неограничено владао у своме округ
цар. Као што су свештеници у Мисиру судили, лиј
учили народ и највјештије занате радили, па с
је у рукама њихним била воља божија, људско
и здравље а и сва судбина мисираца.

Војничка каста у Мисиру као и у Инђији, би
најзнатнија каста, послије свештеничке. Они су
своја села, која су их морала ранити. Имали су
више села у доњем Мисиру, гдје је била гран
гдје су најчешће скитајући се народи нападал
Мисир. Над тим војничким населбинама свешт
нијесу заповједали. У војничкој касти, од времен
времена, бивао је попис људства и сваки је човј
војничке касте записиван. Војници су се у одр
вријеме учили војничкој вјештини. У биткама н
су мисирски војници; на глави шлем, који је би
стављен памуком и огртали су се танком хаљин
танком поставом од гвожђа, налик на средњеве
панцире. Главно оружје, којим су се они хвал
славили биле су стријеле. Пјешаци су имали у
кола, која су имали многи старински народи
грци, у вријеме тројанскога рата, него су мисир
мали много и добро наоружаних убојних кола.

Што су у Инђији „парије", то су у Мисиру
пастири, — најнижа и најпрезренија каста. Сва
мисирац гнушавао и мрзио на пастира. Жилци ни
долина, који су земљу радили, а и у вјештини напр
били, мрзили су на скитајуће се народе (нома
бојали су се од њих, као од својих природних неп
теља, који су могли напасти на мсирце, отети им
и уништити све оно, што су они били установ
имали сталног.

2., *Вјера.* Као што мисирски кастички склоп државе наличи на инђијски, тако исто и вјера им је налик у нечему на инђијску. Мисирско-етиопска митологија признаје једно главно биће, коме је име Јао или Амон. Од тога главног боштва, постала су три боштва налик на инђијску тримурти, гледећи на тројаку радњу тога бића — *Кнеф, Фта и Тот* (Kneph, Phta и Thot). Осим тога главног тријединог боштва, они су у облику Озириса обожавали стварајућу моћ природе. У облику светог бика Аписа, они су обожавали биље и родност Нила. У тај број боштва спадају, такође познатих, седам дебелих крава фараонових.

Та вјева измијени се у мисирском народу, према различним крајевима мисирске земље и остатцима старинске вјере. С тога се управо може рећи, да народ није вјеровао у ону вјеру, коју су свештеници држали, јер је народ обожавао ону животињу, која му је особиту корист или шкоду чинила, као: крокодиле, црне бикове, псе, мачке, тицу ибиса (лелек), змије и т. д. а и различне природне ствари, које су им биле шкодљиве или корисне, као на прилику, обожавали су сусједну пјесковиту пустињу и страшан вјетар самум у облику злога бога Тифона.

Још није добро позната система мисирске богословије с тога, што главни бог има различна имена. Озирис се понегда поштује, као бог видјела и живота, а понегда као бог родне моћи природе. Аму или Амон, поштује се као моћ природна. Богу Озирису супротан је Серапис — бог таме и смрти. Сестру озирисову Изиду поштују у зимњој умртвљеној природи, која са сузама тражи изгубљеног Озириса. Но у то вријеме, кад [illegible]да тражи изгубљеног Озириса, над умртвљеном природом влада Тифон, бог свакојаког зла и пакости, који [illegible]убио свога брата Озириса. Тифон влада зими док

ненастане пролеће, кад се његов изгубљени брат пронађе и одпочне да богује.

Та вјера показује, да је она удешена према земљорадњи мисираца. С тога је код мисираца астрономија с вјером била сједињена, и различни пољски радови били су свршавани у одређено вријеме и са одређеним- светковинама. Но астрономија је, у стара времена, била сједињена и са астрологиом,[1]) па с тога је у Мисиру свако пронађење и радња зависила од звијезда. Какве радње и кад, по назначењу звијезда, треба чинити, казивали су свештеници. С тога, што су мислили, да од звијезда зависи судбина свакога човјека, постала су разна сујевјерја, која постоје и данас код дивљих африканских племена.

Од обожавања природе, што су мисирци чинили, зависјело је њихно владање и поступање у животу а и мишљење, шта бива са душом кад човјек умре. О томе се двојако мислило: једни су вјеровали да се душе по смрти пресељавају из једне ствари у другу, а други су опет вјеровали, да душа дотле живи, док је тјело читаво. Може се мислити, да су се првог мишљења држали свештеници, а другога народ. Према томе су измишљене установе, да би душа послије смрти човјека, што више трајала. С тога су свештеници одређивали судбину свакоме човјеку послије смрти и пресуђивали

---

[1]) An historical Survey of the Astronomy of the Ancients. By sir George Cornewall Lewis. Лондон 1862. „Историја астрономије, вели он, у многом које чему тумачи општу историју старога доба. У старо вријеме није било кориснијe науке за људе, од астрономије. Земљорадња и мореплововство оснивало се на познању небескога свода. Старинска астрономија није била тако дотјерана, као сада, али је била много кориснига за људско живљење и све оно из ње, могло бити корисно људима, гомово им је било познато.“ Но он најпослије вели,, „да су они од астрономије направили астрологију.“

су, или ће добро или зло бити човјечијој души по смрти. По томе може се разумјети оно, што Иродот каже: „да су мисирци први измислили да душа човјечија неумире," и онај обичај код мисираца, да се пресуђују дјела свакога па и цара, кад умре. Мисирска вјера показује, зашто су мисирци балзамирали људска тјела и старали се, да она неиструну. Балзамирање чињено је на овај начин; из мртвог тијела вадили су мозак и цријева, па је та празнина напуњена са неком смолом, коју Иродот зове „салитра." Послије тога, тијело су обавијали и утезали, па га онда метали у ковчег и заклопцем затварали. Тај мртвачки ковчег смјештали су у катакомбу. Као што су држали, да душа живи код тијела, па с тога су они гробнице правили налик на собе. Мисирци су веровали у ораколе, од којих је био најзнатнији оракул аммонов, близу нилске долине у једноме лугу (оазису).

3., *Вјештине, мануфактура и трговина.* — Мисирци су саградили многе и знатне споменике. По свом Мисиру и дан данашњи има мноштво зидина, цркава и других којекаквих бина и развалина, којима се човјек дивити мора, кад их гледа. Ти споменици, који су сада забатаљени и засути пијеском, прављени су од камења вађеног из брда, која се налазе између Нила и арапске отоке. Највише се споменика налази у горњем Мисиру, него су најстарији они споменици (као што се у најновије доба дознало), који се налазе у доњем Мисиру. Сва мисирска архитектура показује, да су у тој земљи владали свештеници и фараони. Све зидине, које су у Мисиру биле: или су цркве или двори фараонски или споменици, које су фараони градили, да би им се име дуго спомињало. У тјем зградама нема праве љепоте, јер они, који су те зграде градили, нијесу имали на уму љепоту, него мишљење вјере, с тога су такве *зграде тврде*, изпупчасте, округле,

налик на брда, на која су се они угледали, кад су их правили. Па с тога су све те зграде налик на *пирамиде.* Мисирци су највише зидали: 1., цркве и обелиске, 2., дворове и 3., парамиде и катакомбе. — Мисирске су цркве врло велике и требало је да прође много година, да се једна таква црква сазида. Особито су биле велике оне цркве, које су у Тиви грађене. Садање село Карнак заузима само мали дио, једне старе тивске цркве, а село је такво велико, да је потребно полак сахата, да се обиђе. Спољни зидови у врху се састављају; пред црквама је било, упоредо, мноштво стубова, а тако исто и у цркви. Унутра је у црквама било тамно, црквени је свод обично био плав и на њему су биле намалане звијезде. Свод подупирали су дугачки и лијепи стубови, а за неколико преграда у цркви, у зачељу, био је олтар, у ком се налазила *светиња.* Све то скупа наводило је људе, те су се бога бојали и молили се. — Неки списатељи мисле, да су и *обелисци* били цркве намијењиване богу — сунцу. Обелисци су четвороугласти стубови са широким темељом, а у врху се свршују малом пирамидом. Они су прављени од једног камена. Најпре су обелиске намијењавали сунцу, а доцније побожним фараонима. Многи су обелисци донешени у Европу и метнути на пијацама ради украшења вароши, као на прилику, луксорски обелиск у Риму. — Дворови су били већи и шири, него цркве. Најзнатнији двор био је *лабиринт* [1]) са 3000 соба и *рамсзеј*, двор цара Рамзеса. *Пирамиде* и *катакомбе* прављене су на гробовима. Пирамиде су велике, четвртасте зграде, које имају широки темељ, а на врху су затупасте. Највећа је хеопсова пирамида, која је широка у темељу 110½ хвати, а 70 је висока, и она је већа, него икоја зграда у Европи. У старо су доба пирамиде биле покривене

[1]) *Неки мисле,* да је Лабиринт направљен за воду.

мермером, у унутра су биле многе преграде, гдје су били гробови фараона (саркофаг), а у њима су била чувана мртва тијела.

Мисирци су умјели вјешто да тешу камење и да граде од њега различне слике. Најбоље су умели да праве *колосе* и *свинксе*. Колоси су врло велики људски облици, начињени од једног камена. Особито је знатан мемнонов облик, који је издавао од себе глас при залазку сунца. Мисирци су правили људске слике у мирном људском стању, и те су слике врло незграпне, јер они нијесу умјели, да направе слику налик на човјека, него су обично руке биле прилепљене уз тијело. — *Свинкс* је изрезана од камена нека животиња, са женском главом. Њих су метали с обе стране ћутова, од једне цркве до друге. Многи су донешени у Европу.

Молерство је код мисираца било сједињено са каменорезањем т. ј. оне слике, које су грађане од камена, бојадисали су са различним бојама. Они су се највише старали, да у својим вјештинама искажу величину и неку тајност. То управо и доликује мириској природи, јер немјењајући се ред мисирске природе, жалосни изглед велихих пијесковитих просторија, незнање мјеста, гдје Нил извире — све се то исказало у мисирској вјештини.

Вјештине, као што се види, нијесу код мисираца унапређене, али је унапређен добар и угодан начин домаћега живљења. Да су они добро земљорадњу унапредили, показује се у различним приликама њихног живљења, а види се отуда, што је у Александрији живјело 4000 баштована. Да су виногради у велико били обрађивани и да су имали много вина, дознаје се отуда, што је грожђе и лишће од лозе изрезивано и малано на споменицима.

Најбоље је код њих било унапређено ткање. Памук и лан највише су у Мисиру сијали и израђива-

ли, под управом свештеника, јер је ткање различних платна било право свештеничко. Потка и основа најприје је бојадисана, па послије се од тога ткало платно и са златним или сребрним везом и различним цветовима украшавало. Боје су биле врло свијетле, као што се то обично радило, а и сада ради, на истоку. За преливање боја мисирци нијесу знали, с тога им је свако платно било једне боје. Особита су платна ткана за свештеничке и царске хаљине и она су морала бити најбоља.

Вјештина копања руда, у доцније вријеме, унапређена је код мисираца. По свој прилици, они нијесу знали лити и ковати гвожђе. У намаланим, на споменицима, сликама судова, нема судова од злата и сребра, него од мједи и од бронзе.

Мисирци су дрвене, мједне и бронзане ствари вјештије израђивали, него икоји савремени њима народ. Они су градили врло лијепе кревете и клупе за сједење, које могу бити још и сада за углед. Њихне гусли (арфа) много су љепше и вјештије начињене, него-ли садашње. Женско одијело и котарице, у којима су жене носиле свој рад, показују, да је врло добро био унапређен њин домаћи живот.

Такође су мисирци градили од земље врло вјешто и домаће посуђе. Особито изглед њиних домаћих судова показује, да сви судови нијесу били намијењени за кућевне потребе, него и за богомоље. Такви судови обично се налазе код мумија или у оним мјестима, гдје је била света животиња. Мисирске чиније (ваза) врло су лијепе и могу се упоредити са најљепшим грчким и етруским чинијама.

Мирска трговина започиње се од времена царовања Псаметика, који је отворио пристаништа на средиземном мору. Као што су свештеници јако мрзили на туђинце, па с тога је трговина у Мисиру до Пса-

метика била врло незнатна. Тива је била средина сувеземне трговине, између јужне Азије и западних земаља, а тако исто и између Етиопије и сјеверне Африке. На камилама су доносили из средине Африке: злато, слонове кости, коже и робове до Сијене, а из арапске су доносили: тамјан, мирисе и миришљаве траве. Те су ствари мисирци продавали грчким и финичанским трговцима, недоносећи их сами, на средиземно море. Из њихне земље највише се извозило жито и различна лијепо изаткана платна.

4. *Наука*. У свима кастичким државама само су, свештеници учили науку. С тога наука није могла у таким државама напредовати. Главни је предмет науке био вјера, и врло мало учило се је ономе, што је било потребно за људски живот. Но тешко се може оцијенити мисирска наука, јер су свештеници сматрали науку, као неку тајну. па су писали, књиге потајним словима. Слова су та била тројака: 1., јероглифска, која сликама означавају предмете, напр. прстен, значи вјечност, 2., ијератичка, која су налик на јероглифска, али се ш њима лакше и брже писало и 3., демотичка, која наличе на слова семитичких језика. — Она хваљена мудрост мисирска није ништа друго, него практично знање, које су мисирци добили познањем земљописног стања Мисира. Изливање Нила натјерало је мисирце, да добро знаду кад придолази Нил, да им неби то придолазење штету чинило. С тога су направили водопроводе и језера, да им се велика штета нечини и одредили, када што треба радити, према времену године. С тога је у Мисиру најбоље напредовала практичка астрономија, механика и геометрија. Остале науке код мисираца начиниле су на маштанију или начин чинити чудеса. Кад су хтјели јевреји да оду из Мисира, онда су многе вјештине у чињењу такових чудеса показиване. Исход *гл. 7. су. 11.* То показује, да код

њих праве науке није било, јер сва она чудеса којим су се они учили да чине, наличе на оне ствари: „како се може учинити, да конац, о коме виси прстен, изгори, а прстен непадне"?

Како су свештенници били научевнији и знали законе, они су у име вјере судили и нарећивали.

ДРЖАВЕ У ЗАПАДНОЈ АЗИЈИ.

Катајска, инђијска и мисирска држава, у старо доба, биле су саме за себе, усамљене, осим свију држава. Катајци створили су државну управну, која наличи на породичку управу; инђијци и мисирци створили су кастичке државе, у којима је теократичка или свештеничка управа. Но ни китајци, ни инђијци, ни мисирци, може се рећи, нијесу имали праве државе, као што би требало да је држава. У свима тима трима државама, једни су имали само права, а други само дужности. У свима њима власт долази с неба, с тога је непромјенљива и вјечна. Породичка држава није могла напредовати, јер се људи, у такој држави, сматрају као дјеца, коју свагда и у свачему треба учити; а тако исто и теократичка држава није могла у свачему напредовати, него само напредује у ономе, што се свештеничке или војничке користи тиче. С тога је у таким државама напредовала само црквена књижевност и архитектура скупа са насилничким споменицима. Народ је управо робовао, да би само свештенници, војници и фараони угодно живјели и сав свој вијек градио цркве и споменике. Такве државе, како познаду стање других држава, морају пропасти, па се с тога и уклањају од сваког додира са другим народима, а кад дође вријеме, да су се оне морале са странскима државама упознати, онда оне и пропадају, као што је пропала мисирска држава послије Псаметика. Старјешина је *у породичкој* држави *отац*, као самовољни заповједник;

старјешина пак у кастичким државама — *свештеник*, који замијењује на земљи бога. С тога су и сва права припадала ономе, који са људима у име бога управља; па с тога је народ таким старјешинама само робовао и никако се није смио противити, нити се могао освијестити. Народ у таким државама није ништа значно. Народ није имао имања, јер је сва земља оца породице, или црквена, или војничка. С тога кад туђирски који народ нападне па такову државу, народ се не мијеша у то, јер се њега то ништа нетиче — *он нема шта да брани.*

Сасвијем друкчије су живијели они народи, који су били између каспијског мора и персијске отоке, од јерменских и бактријских брда на сјеверо-запад и сјевероисток, а од кавкаских брда на југоисток. На тој просторији, која је била старина свега људства, биле су у старо доба различне државе, које су владале над свом западном Азиом. Такве државе биле су: асирска, вавилонска, миђијска и персијска. Асирци и вавилонци најприје су заједно владали над народима западне азије, па послије — миђијци и персијци. Асирци су и Вавилонци симитског порекла, а миђнјци и персијци аријског порекла. Миђијци и персијци преотевши владу од асираца и вавилонаца над народима западне Азије и, освојивши сву готово познату, у то доба Азију тежили су, да освоје и Европу: али у тој борби пропада Персија, а с њом скупа (пропада) и првенство Азије и од тога доба заузимљу првенство у свијету европски народи.

И у тима државама има врло мало основа за право људско друштвено напредовање. Као што у Инђији и Мисиру, због кастичког склопа државе, *није се могла* да обезбједи личност човјека и да његова радња буде слободна: тако исто, у државама западне Азије, још већма се човечија личност и слобода губи, пред војничким насиљем завојевача. У кастичким државама само неки људи угодно *живе, користећи* се трудом и муком

других људи; а у насилничким војничким државама, све се ради на корист насилничког завојевача и свачија личност и имање у рукама је једног човјека. С тога кастичке државе довијале су се, да пошто потсвагда остану на миру, да би само неке касте угодно живјели и сласти овога свијета уживале, и старале су се, да вјештине напредују и да се чине пронађења, како би они своју главну намјеру — угодно живљење, достигли. Но све је то чињено ради угађања богу и на корист свештеничке касте, а не свију људи. Војничке пак државе, достизавајући ратом оно, што су кастичке миром, имале су потребу, да свагда војују и освајају. С тога на војничке државе треба гледати, као на пријелаз од теократичке државне управе к људској државној управу, негледајући на то, што и у таким државама угодности по праву један ужива. Потоме и Нимврод сматра се, као први осниватељ људске државе а асијриска држава, као прва *људска држава*.

Спољa историја западних азијских народа јест само мијењање владајућих породица. Но то се неможе рећи за историју финичана, који су живјели у малој Азији. Они су први трговање унапредили и њина држава може се сматрати, као прва трговачка држава у свијету. Њихна је држава пријелаз од азијских држава европским државама.

Вавилонска и Асирска држава.

Мјесто жјвљења вавилонаца. Вавилонска је држава била између р. Тигра и Евфрата. Просторија је њена триугљаста. Основа је тога триугља на сјеверу у таврским брдима, а врх је, гдје се Тигар и Евфрат састају. То се међурјечје дијелило на два комата. Први звао се *Месопотамија,* на средини у том међурјечју. *Средина* је тога међурјечја пијесковита пустара, испрје-

сјецана мноштвом брегова, језера и лугова, гдје су живјела скитајућа се чергашка племена и гдје је било мноштво нојева и дивљи магараца. Само покрај те обје ријеке расле су шуме; земља је била родна и били су велики градови. — Други — звао се *вавилонска* или *Сенаар*, код саставака обје ријеке и био је велики око 100 миља. Тај комад земље на западу је узвишенији, а на истоку је нижи. Ријека Тигар и Евфрат створиле су својства вавилонске земље. Евфрат је река плитка, тихо тече и има обале ниске; Тигар је дубок, тече врло брзо и обале су му високе. Кад су почињали да копне снегови на јерменским планинама, Евфрат је придолазио и плавио сву долину. Како су у вавилонској велике врућине, а слабо пада киша, па с тога то плављење чинило је, те је земља била родна онако исто, као и у Мисиру. Но то плављење чинило је и штету, па с тога су се морали побринути, да се од те штете сачувају и да имају воде за заливање њива кад је потребно. С тога су меканичке науке врло рано почеле напредовати у вавилонској, као и у Мисиру. Да би се сачували од штете, коју је Евфрат разливом својим чинио, а уједно, да би свагда могли имати воде, копали су канале, језера и баре и градили насипе. Мука вавилонаца, коју су они око тога потегли, није била узалудна. Сви старински списатељи кажу, да није било родније земље од вавилонске. На једном је класу рађало од 200— 300 зрна. У вавилонској није било шуме, камења и винограда. Због немања шуме и камења, архитектура је вавилонска узела други правац: нијесу се зграде правиле од камена и дрвета, као у Инђији и Мисиру, него од земље и смоле. Вавилонска је била на згодном мјесту, које је згодно за трговину, јер се налазила, између средиземног и инђијског мора, а Вавилон је био главно мјесто провозне трговине. Град Вавилон" вели *очевидац Иродот:* „био је најљепши од

свију градова, које сам ја видјео.“ Он је био четвртаст (три миље), налазио се са обе стране Еврата и био сједињен мостом, коиј је био покривен. Сав је град био подјељен на мале четвртине (махале) и свега је било тијех четвртина 676. Око Вавилона било је мноштво рупа, у које су воду пуштали из Евфрата. Спочетка је био град само озидан на западној страни ријеке, гдје је била црква Белуса, (најстарија зграда, и око ње град). Нови град, на источној страни ријеке направили су халдејци. У доцније вријеме, Небукаднецар, уљепшао је тај град и у њему начинио свој двор. Белусову цркву зову „нимродова кула.“ Она је висока око 600 фати и била је много виша, него-ли икоја мисирска пирамида. Око те куле унаоколо, спољa, биле су велике стубе, које су биле тако начињене, да су по њима лако могла ићи на врх натоварена кола. Код те куле била је вавилонска башта, ни на небу ни на земљи. На кули пак, била је слика бога Ваала. Сав је Вавилон био опкољен двоструким зидом, а између тијех зидова, била је вода. Зидови су били дебели 87, а високи 300 стопа. Преко те је воде било мноштво мостова са гвозденим вратима. Разрушене зидине Вавилона (код вароши Хилле), које у садање вријеме одкопавају и проматрају учевни људи, изгледају, као брегови од цигље и креча. На тим бреговима расте дрвеће, међу којим има дрво Тагер, које је врло давњашње. Гране су му још зелене, а изнутра је иструлило и шупљо. Може бити, да је то дрво још од оних дрва, која су сађена у баштама за које казују, да су биле ни на небу ни на земљи и које су — баште — биле, једно од седам чуда старинског свијета. На једном бријегу, који се зове *Бирс-и-Нимруд*, стоји сада до половине срушена кула, у коју је по свој прилици гром ударио. Она је и сада тако висока, да се около њеног врха вију облаци, а по *рупчинама* се лијегу лавови. Учевни људи мисле, да је

то остатак *„вавилонске куле,“* коју су људи градили, као што се прича у библији, да их потоњи људи запамте. (Бит. 11. 4.).

Мјесто живљења асираца. У различна времена различне су биле асирске границе. Асирија је управо била на сјеверу од вавилонске, са оне стране Тигра, између јерменских и иранских брда. Асирска земља на југу равна је, родна и до дан данашњи добро насељена. Од сјевера и истока находе се планине, у којима има много ораове шуме. Те су планине заклањале Асирију, да скитајући се народи, на њу ненападају.

На источној страни р. Тигра била је Ненивија, главни град асирске, која се тако зове, због Нина, који је њу основао. Ниневија је била, као и Вавилон, четвртаста, налик на све азијске градове. Зато су на истоку четвртасте вароши прављене, што је требало градити око њих бедеме, како би се смјестио у њих читав чергашки табор. С тога су ти градови бивали велики. Пророк Јона каже, да је Ниневија велика три дана хода и у њој има сто и двадесет хиљада душа. У таким варошима, у почетку, живјео сав неки народ или главно племе, које је тај град и градило. Зидови Ниневије описују се као неко чудо: они су били 200 стопа високи, а двјеста широки и троја кола могла су по њима ићи у поредо. Ниневија је била начињена од цигље и дрвета. За жилце тога града, пророк Јона и Наум веле, да су били врло неваљали и покварени људи.

Пошто миђијци оборе асирску владу, Ниневија је дуго била пуста. Гдје је Ниневија била паселила су се доцније многа села, До скора није се знало. гдје је и била Ниневија. У садање вријеме нјесто гдје је некада Ниневија, сасвим је пусто; све је обрасле шумом и коровом, само се виде по негдје остатци од зидова.

Спољња историја Асираца и Вавилонаца.

Од старих списатеља, Мојсије први спомиње о вавилонцима, казујући, како су се људи раселили по свијету, а послије тога, о вавилонцима и асирцима спомиње се у књигама о „царству.“ Осим тога о њима напомињу пророци: Данило, Исаија, Јеремија, Језекиљ; историк Иродот, који је собом био у Вавилону и Бероза, кога казивања о вавилонцима налазе се у књизи De Beroso Chaldaeorum historiae veteri scriprore — scripsit Pichter. Lipsiae, 1825. [1]) Кад се упореде казивања Берозе са недавно пронађеним споменицима, види се да су *халдејци* најприје основали државу у вавилонској и научили млогом којечему народе семитичког порекла. Халдејци су се доселили од јерменских планина и населили се, најприје око ушћа р. Ефрата, између земље јерменске и персијске отоке и та земља, гдје су се населили, прозове се *Халдеја*. На две хиљаде година пр. Хр. цар Нимврод оснује Месопотамску, а асирску др-

[1]) Бероза хаидејски свештеник, прича, да је у вавилонској владало седам различних породица, почињући од потопа па до цара Кира, који је освоjио Вавилон. Прва је била породица нимродова, која је владала 309 година. Друга — м и ђ и н с к а, јер су миђинци освојили Вавилон и владали њиме 224 године За трећу породицу Бероза каже, да је била, а како се звала и колико је владала, о томе се ништа неговори. Четврта — х а л д е ј с к а, да је владала 458 година. Пета а р а п с к а, која је владала 215 година. Шеста је породица била њихна из Асирије, па је владала 526 — година. Казивање Бероза о часовању шесте породице подудара се са казивањем Иродота, који вели у I. књ. гл. 95. да је царство трајало 520 година. Од царевића шесте породице почиње се права историја вавилонаца и асираца. Осим напоменутих списатеља о историји вавилапаца и асираца говори и Ктезије; његова казивања о њихној историји налазе се у књизи: Ctesiae Persica e. Bähr. 1824.“ Осим ових врло је важна ова књига: Nouveau Voyage aux ruines des Ninive et de Babylone, par M. Layard.

жаву, Ассур оснује. Шта је било послије тога времена у вавилонској и асирској, ништа се незна, само што се спомињу имена пет владалачких породица. Права историја асираца и вавилонаца започиње се од Нина цара асирског; он је произлазио од Ассура, освоијо Вавилон и постао цар вавилонско-асирске државе.

По старинским причама, најзнатнији цар асирски и вавилонски био је Нин, његова жена Семирамида и пошљедни цар, од њихне породице, Сарданапал. Нина и Семирамиду вавилонци и асирци држе, као највеће завојеваче на свијету и кажу, да су сва освојења и све зграде, које је зидало неколико нараштаја, кроз неколико стољећа, њих двоје учинили. Сарданапал је пак слика поквареног и изнемožденог источног насилника, који обично влада у вријеме, кад се источне државе руше.

Нин, син бога Бела, завојевао је Јерменску, Персију, сву малу Азију, приморске земље црног мора чак до Дона и Бактрију. Кад је Нин отимао град Бактру, онда је први пут видјео Семирамиду. Семирамида, кћер богиње Деркете, кад се родила била је бачена, да је звијерови поједу, али они је непоједу, него је голубови цркве, намијењене богињи Деркети, одране. Кад Семирамида одрасте она се уда за једног нинoвог војсковођу и у мушким хаљинама свуда је ишла заједно са својим човјеком. Она помогне Нину, те освоји Бактру, улетивши у град са једном четом војника. Нина опчини њезина лепота, памет и јунаштвом и он ју отме од њена човјека, па је сам узме за жену. Прича се, да је Семирамида била неисказано лијепа: ко је гођ њу видјео, свак је њу завољео; али је она убијала свакога, који је њу завољевао и кога је она својом љепотом опчињавала. Први њен човек сам је себе убио; другог т. ј. Нина, она је сама погубила. Тако је исто она урадила и са многим људма којих се *гробови налазе у Азији*, и за које се прича, да

су у њима закопани људи, који су Семирамиду завољевали ш њене љепоте.

По смрти Нина, син му није био дорастао да царује, с тога његова мајка Семирамида владала је мјесто њега. Она је носола пола мушке, а пола женске хаљине. С тога је, веле, така ношња постала народна ношња вавилонаца и асираца. Семирамида је владала као паметна царица и јуначка женскиња. Она начини мост преко Евфрата, башне ни на небу, ни на земљи, велике зидове око Вавилона и начини путове у својој држави.

Осим тога, она се као и њен муж старала, да осваја друге народе, па с тога пође са великом војском да освоји Инђију. Немогући освојити Инђију, она се врати у Вавилон, преда владу свом сину *Нинијасу*. Како се чудновато родила Семирамида, онако је чудновато и умрла: Једни веле, да је њу син убио, други веле, да је њу јако мучила савјест, што је свога мужа погубила, па је на његовом гробу сама себе уморила glađу; трећи пак веле, како су је одранили голубови богиње и мајке њене Деркете, с тога се она претворила у голубицу и одлетила са овога свијета.

По причама, сва велика и знатна дјела урадили су Нин и Семирамида, а њихни нашљедници, само су уживали сласти овога свијета и живјели у арему. Нинијас и владавших послије њега 30 царева изгубили су све оне земље, које су завојевали Нин и Семирамида. Последњи цар Сарданапал, живио је у арему са женскињама, па се бијелио, руменио и женски рад радио. С тога, што је он само то радио, побуне се народи у његовој држави. Њих су предводили: Арбак, старјешина Миђије и Белезис, старјешина вавилонске. Сарданапал се бранио од побуњетика три године, држећи се у Ниневији и када види да се неможе да одбрани, то покварени и изможђени насилник источни спали се у

свом двору са својим наложницама и са свим својим благом (888 г. пр. Хр.). Тада је по свој прилици, престала да влада нинова породица и у том комешању одцјепе се асирци од вавилонаца, а тако исто и миђијци, а и сви народи сјеверо-источне Азије и оснују сваки за себе државу. Од тога доба, па до 610 г. пр. Хр. асирци су имали државу за себе, а вавилонци опет за себе.

а. Асирска држава.

Пошто се асирска одцијепи од вавилонаца почиње да влада у асирској Фул, около половине осмог стољећа пр. Христа. Док нијесу асирски цареви почели да освајају земље, у којима је јеврејски народ живјео, дотле се ништа незна шта су радили. Цареви од Фулове породице били су онако исто војничког духа и рабри, као и пређашњи. Само се у томе разликују од пређашњих царева, што су они освајали земље у сјеверно-источној Азији, а ови од породице Фулове, хтјели су да освајају земље, које су биле на западу и југу од долине Тигра и Евфрата. Но само се зна за оне асирске цареве, који су војиштили на јеврејски народ, или су о њима штогођ напоменули јеврејски списатељи. Фул је први завојштио на израиљце, кад је над њима владао Манаим (Менахем). Манаим, да би се избавио од Фула, да му хиљаду таланата сребра и обећа се, да мора војштити на оне народе, на које Фул завојшти. Послије Фула зна се за асирског цара Салманасара (Схалман-Ассур око 730 г. пр. Хр.) Кад му Осија цар израјиљски није хтјео да плати годишњи данак и договори се са царем мисирским да удари на асирце, Салманасар завојшти на царствои зраиљско, освоји послије три године, главни град Самарију и сву израљску царевину. По обичају источних насилника, пре-

сели сав израиљски народ у Асирију, а на његово мјесто насели други народ.[1]) Салманасар је осим израиљске, освојио све земље и градове до средиземног мора, осим Тира, који због тога, што није флоте имао, није могао да освоји. Послије Салманасара почео је да влада Сенакирим (Санхериб или Сеннахериб око 720 г. пре Хр.). Он као и Салманасар науми да осваја туђе земље и почне да ратује са мисирцима. Но појавивша се чума у војсци његовој смете му, те немогне ништа учинити мисирцима. Та недаћа и рђаво управљање са асирским народом учини, те се против њега побуне његови синови: Адрамелех и Сарацер, убију га у цркви и разгласе, да је он постао бог. Ассаргадон, син Сенакиримов, устане против своје браће Адрамелеха и Сарацера, надбије их и почне да влада. Али се у исто време побуне сви околни народи на асирце. Набопаласар, старјешина вавилонски и Циаксар, старјешина миђијски, обседну Ниневију. Ријека Тигар тако је била придошла, да је порушила један дио града. Град буде освојен и порушен. То се догодило 610 г. пре Хр. Последњи асирски цар био је Сарак, за вријеме владе кога је и срушена Невије.

б. Вавилонска државо.

Кад се вавилонска одвојила од асирске (око 888 г.), она је била држава за себе и и послије Белзиса; зна се за имена ових царева, који су владали у Вавилону: Акиз, Меродах — Валадан и Елиб. Елиб је убио Меродаха и заузео његово мјесто. Треће године његоае владе асирски цар Сенахирим удари на Вавилон. Елиб буде надбијен, заробљен и са свим својим благом послан у

---

[1]) Тај се народ помјеша са израиљцима и отуда постану самарићани.

Асирију. Сенакирим постави свога сина Асаргадона за старјешину Вавилона. Кад асаргадонова браћа убију свога оца, онда Асагардон удари на браћу, надбије их и почне да влада над вавилонцима и асирцима. Кад мађијци и вавилонци 610 год. освоје Асирију, онда у Вавилону почиње да влада, као што Бероза каже, седма породица, која се звала „халдејска," по свој прилици с тога, што је сам Набопаласар био халдејац.

Од тог времена сва тигарска и евфратска долина подпада под власт вавилонаца. Вавилонски цареви, као пређе и асирски тежили су, да освајају земље на западу, с тога су се сусрели као и они, са мисирским царевима, који су такође тежили да господаре над земљама западне Азије. Вавилонци су морали узбити мисирце, па тек да овладају тим земљама. Отвори се рат. Набопаласар (Набо-пул-асар), због болести није могао предводити војску против мисираца, него је преда своме сину Небукаднецару (Небо-Кал-асар, Навукодоно-сор), с којим је Небопаласар још од пређе дијелио царску власт. Набукаднецар удари се с мисирцима (606 г.) код Кархемиша (Цирцезије) и вавилонци надбију мисирце. Небукаднецар је јунак асирско-вависки историјског времена, онако исто као што су били Нин и Семирамида јунаци митологијског времена. Побједивши мисирце, он освоји њипе земље у западној Азији, удари на јудејско царство, освоји га, разруши Јерусалим и одведе јудејце у ропство, као што су пређе асирци одвели израиљце. Послије тога Небукаднецар освоји и финичанску и Тир (послије петрајестогодишње обседе 590 г.). Источна казивања веле за њега, да је он сазидао оне бине, које је зидала Семирамида, као што је црква Бела, мост преко Евфрата и баште ни на небу, ни на земљи. Те је баште он градио с тога да угоди својој жени Нитоктриси, која је била миђанка, да би је те баште подсећале на њезин завичај — брдовиту Ми-

ђију. Но може се мислити, да је западни дио Вавилон направила Семирамида, а источни — Небукаднецар, је зидине од зграда, на источној страни, много су доцниј грађене, него-ли оне на западној страни. При свр шетку своје владе Небукаднецар је био полудио. Про рок Данило, који то казује, вели, да је он био начинио некаквог *новог* бога од злата и по читавој земљи запо вједио, да му се моле, а затим, да је снио некакав страшан сан и хтјео да поубија све учевне људе, што нијесу могли погодити, шта је он снио. То, што је он стару рђаву вјеру свога народа замијенио са новом боњом вјером, по свој прилици било је узрок, што су га сматрали, да је под старост полудио.

Послије Небукаднецара вавилонско-асирско царство почне пропадати. Његов нашљедник Евилмеродах, морао се борити са унутарњим бунама. 560 г. пре. Хр. његов га зет, *Неглигласар*, збаци с пријестола и убије, и сам погине у битци са персијцима (556). Сина његовога Лаборозархода, као дијете, убије *Набонет* син евилмеродаха. Иродот називље овога *Лабинед*, а пророк Данило, *Валтазар*, (т. ј. Бел-алт-асур). Валтазар је био налик на Сарданапала т. ј. управо источни, покварени насилник. Он је само трошио и уживао насладе и имао посла са наложницима и ушкопљеницима (евнуци). Персијци су пак напредовали и Кир је већ био опколио Вавилон. Како стари народи нијесу имали справе за освајање градова, то је та опседа дуго трајала. Валтазар, вели пророк Данило, позове своје великаше и евнуке са наложницима на вечеру, и у таком друштву пијући вино из златних судова попљачканих у Јерусалиму и лежећи около пуне совре, благодарио је својим боговима за такве насладе . . . . . Кир пак одврати р. Евфрат и кад дно буде суво, уђе с војском у Вавилон. Војници почну пљачкати и арати, затеку Валтазара на том весељу, убију пијаног цара и његову дружину

Кад асирско-вавилонска држава пропадне, над за-
ом Азијом завладају Миђо-персијци.

Унутарња историја Асираца и Вавилонаца.

Вавилонска и асирска држава разликују се од ин-
ке и мисирске у томе, што у вавилонској и асирској
дави нема каста, него је сав народ у њима био без
квог права. С тога у тим државама није могла на-
довати архитектура, као што је то било у Мисиру
Инђији, али се у вавилонској и асирској појавила
прије насилничка држава, у којој влада неограничен
рјешина, који се ослања на војску. У њима нема
елбина, ради земљорадње, као у Мисиру, него главна
ствар ратовање и освајање туђих земаља, а више се
о чему другом неводи брига. Цар је био војсковођа,
и је могао да ради, што год му је воља. Њега није
аничавала свештеничка каста, него га сви поштују,
бога, и он се називаше син или брат сунца или ме-
а. С тога се вјера и државна управа спајају уједно.
роди, као што су били вавилонци, свагда су рабри
јуначни; они теже, да уживају земаљске сласти. Цар
живјео у двору свом са робовима и мноштвом на-
жница. Вавилонци и асирци у многоме наличе на
рке. Код њихних царева налазио се дворски чинов-
к — везир, — који је пред вратима царскога двора
едио, те слушао тужбе и одма пресуђивао. Од везира
ћи је чиновник био главни царев стражар, који је
повјести цареве казивао, а од њега још већи — ста-
ешина над ушкепљеницима. Ушкопљеници су најприје
стали у Асирији, који су чували арем. Ушкопљеници
највише били малани на споменицима. Главни је
сао цара био: рат или лов. Војничка је вјештина
або код њих напредовала. — Код вавилонаца очеви
јесу имали *право, да своје кћери* удају, него су их

мо̀рали изводити на пијацу и продавати по најскупљој
цјени. Узете новце морали су давати ружним девојкама,
како би оне могле купити себи мужеве. Из тога
се види, да управо брака није било код вавилонаца,
јер се свршавао по заповјести државе — куповином.

Какву су вјеру асирци и вавилонци вјеровали, не
зна се управо: колико се зна, њихна је вјера била врло
груба и сујевјерна Они су се молили природним ства-
рима, сунцу и звјездама (сабејство), по свој прилици
тога, јер ријетко је гдје небо свагде ведро и ријетко
гдје да звијезде свијетле, као у Вавилонској. Највећи
њихн бог звао се Бел или Ваал,[1]) т. ј. сунце, кога је
алегоријско значење са историјским врло помјешано.
Послије Ваала, највећма су поштовали богињу Мелиту,
која је налик на сирску богињу Астарту. Осим богова
поштовали су знатне људе и жене, напр. Семирамиду.
Њихна богомоља, ако се може рећи, да је то богомоља,
било је чињење најсрамотнијих дјела (проституција).
Најстарија и најзнатнија њихна црква звала се *Сухот-Бенотх* (т. ј. кућа девојачка), а код ње је била непо-
штена кућа. Рађање дјеце сматрало се, као дјело богу
угодно.

Осим те вјере, била је и друга, коју су донијели
они дошљаци, који су се населили у вавилонској из
јерменских брда. Људи те вјере молили се Сандану
(богу огњу) тиме, што су се кадили и спаљивали на
ватри животињу. — Свештеник је могао свакп бити.

Вавилонци су највише учили астрономију и астро-

[1]) Тај бог имао је много слика, које су означавале различна
својства његова, на прилику: Ваал—гад, бог среће; Ваал
— Самен, бог неба; Ваал — Цефон — бог љубави; Ваал
Зебут или Белзибут — бог лова и т. д Халдејци су таким
именима звали, не само сунце и звијезде, него и краљеве
Црква је бога Бела била уједно и обсерваторија.

су науке највише учили халдејци. С тога су
в. пос. Хр. у римској држави звали астрологе
аше *халдејцима*. Они су много напреднији били
аца у астрономији, јер су имали одређену го-
знали су да погоде, кад ће се јести мјесец.
они су били најучевнији људи у старо доба.
астрономичко знање много је помогло, да се
математичке и механичке истине; али њихна
мија била је узрок постања сујевјерија и које-
аштанија, као и вјечног календара и сановника.
старински списатељи кажу, да су вавилонци
јвећи разметачи и најнокваренији људи на исто-
показуіе, да су они били врло вјешти радници
ци. Они су највише копали руде и правили од
зличне ствари. Осим тога, врло су добро знали
масну смолу и ткати платно и чоху од паму-
уне. Те ствари у старо су доба вавилонци нај-
пали правити и од њихног црвеног платна, ца-
правили хаљине. Њихни ћилими, због доброте
те рада, дошли су били у приповјест. Памук је
лон донешен из Караманије и Сирије. Они су у
трговачким варошима имали своје дућане. Нај-
у они знали правити различне мирисе, гладити
, правити печате, прстење и т. д.
вилонци, као и сви старински народи, већма су
али еспапе сувим, нег-ли водом. Они нијесу
јешто правити лађе, јер нијесу имали грађе. Но
су их подпомагали финичани. На персијској
имали су они дућане, гдје су финичани доносили
памук и дрвенарију. Они су трговали са сјеве-
инђијом, одкуда су добијали злато, драго каме-
бру вуну. Еспап је њихн ношен преко Бактрије,
био главни трговачки пут за трговање са исто-
Азијом.
-ли су вавилонци трговали са китајцима, незна

се; него су трговали са Тибетом и другим земља… средњој Азији. Најкраћи пут, којим су своје еспа… запад носили био је преко месопотамских пуста… јерменских брда, и туда су водила два пута: је… Сирију, а други у малу Азију.

За асирске и вавилонске вјештине почело се… знавати тек од 1843 г. када су Боти и Лејард по… изтраживати и дознавати њихне старине. Близу… Харзабада и Кинџуке, у брежуљцима од креча и… гаља, они су одкопали неколико великих зграда са… штвом одаја и кујни. Прозори су у тим зградама… на крову. На зидовима има много надписа (¹) раз… них слика, начин свршавања богомоље, начин ка… излазили пред цара, коко су ловили, како су се… лили и частили. Многе од тијех слика наличе на… сирске, а неке се пак разликују напр. крилати л… лавови и вепрови са људским главама и брадама. … ки, од пронађених споменика однешени су у Бри… Музеј, а неки су у Лувр. О асирској и вавилонској… штини може се ово рећи: она је наставак мисир… вјештине; него нема пирамидалског изгледа и мно… разгранатија и дотјеранија. У њој више преовлада… мисли о вјери и друштву, него-ли о породици. Њи… су вјештине већма израђиване за угађање насилн… него свештенству и у њима нема потајних слика и… роглифа. Вавилонске вјештине биле су доцније у… персијским и грчким вјештацима.

БАКТРИЈЦИ, МИЂИЈЦИ И ПЕРСИЈЦИ.

Мјсто живљења Миђо-персијаца. Сва просто… земље, између каспијског мора и персијске оток…

(¹) Асирци и вавилонци имали су једнака слова, нали… клинове, који су нарецкани. Сваки се учеван човјек зва… Сваки је човјек могао књигу учити.

Оксуса и високих планина Парапамиса, звала се
и на тој су просторији живјели народи зендског
ијског порекла. Кад су перспјци освојили све те
, онда се та сва просторија назове Персија. Пе-
је узвишена равница. Земља није свугде једнака.
рње земље наличе на пустаре, у којима су живј-
ола дивли народи: караманци, хедрози, хирканци,
јанци и т. д. и готово нигдје нема ријека, осим
језера — Сарех (aria lacus), него су све само
ховите пустаре. По крајевима је земља, на западу
веру, добра за људско живљење и напредовање, а
ља је на југу. Клима је у унутрашњости Персије
а и хладна и само се може живјети у долинама.
рајевима је клима блага и земља родна, а особитȍ
каспијског мора, гдје расте свакојако биље, али је
одиија земља у јужним крајевима, гдје је клима на-
на климу инђијску.

То је речено уопште о свој земљи, у којој су ари-
или зенди живјели. Сада ћемо да прегледамо по-
не земље. Прва је *Персида*, или *Фар*, између пу-
а караманских, Партије, Сузијане и персијске ото-
На сјеверу је брдовита и врлетна и има доста тра-
а пашу. У средини су Персиде врло родне долине,
ојима расте свакојако биље као: поморанџе, лиму-
грожђе и т. д. У Персиди је био најстарији свети
д Персепол, у ком су зими живјели персијски цареви.
је град оборио Александер велики, цар маћедонски.
данашње су вријеме туна само остале развалине од
а града, које зову „Кхехл-Менај“ Пасагард је био
золеј царева (гробнице). Ту је била азна и светиња
сијске.

Друго *Миђија* (Адербајеџан и Курдистан), била је
дијељена на двије: на сјеверу — мала Миђија или
ропотена и на југу Велика Миђија. Сјеверна Миђија
западним крајевима каспијског мора, има климу вр-

сели сав израиљски народ у Асирију, а на његово мјесто насели други народ.[1]) Салманасар је осим израиљске, освојио све земље и градове до средиземног мора, осим Тира, који због тога, што није флоте имао, није могао да освоји. Послије Салманасара почео је да влада Сенакирим (Санхериб или Сеннахериб око 720 г. пре Хр.). Он као и Салманасар науми да осваја туђе земље и почне да ратује са мисирцима. Но појавивша се чума у војсци његовој смете му, те немогне ништа учинити мисирцима. Та недаћа и рђаво управљање са асирским народом учини, те се против њега побуне његови синови: Адрамелех и Сарацер, убију га у цркви и разгласе, да је он постао бог. Ассаргадон, син Сенакиримов, устане против своје браће Адрамелеха и Сарацера, надбије их и почне да влада. Али се у исто време побуне сви околни народи на асирце. Набопаласар, старјешина вавилонски и Циаксар, старјешина миђијски, обседну Ниневију. Ријека Тигар тако је била придошла, да је порушила један дио града. Град буде освојен и порушен. То се догодило 610 г. пре Хр. Последњи асирски цар био је Сарак, за вријеме владе кога је и срушена Невије.

б. Вавилонска држава.

Кад се вавилонска одвојила од асирске (око 888 г.), она је била држава за себе и и послије Белзиса; зна се за имена ових царева, који су владали у Вавилону: Акиз, Меродах — Валадан и Елиб. Елиб је убио Меродаха и заузео његово мјесто. Треће године његоае владе асирски цар Сенахирим удари на Вавилон. Елиб буде надбијен, заробљен и са свим својим благом послан у

---

[1]) Тај се народ помјеша са израиљцима и отуда постану самарићани.

сирију. Сенакирим постави свога сина Асаргадона за старјешину Вавилона. Кад асаргадонова браћа убију свога оца, онда Асагардон удари на браћу, надбије их и почне да влада над вавилонцима и асирцима. Кад мићијци и вавилонци 610 год. освоје Асирију, онда у Вавилону почиње да влада, као што Бероза каже, седма породица, која се звала „халдејска," по свој прилици с тога, што је сам Набопаласар био халдејац.

Од тог времена сва тигарска и евфратска долина подпада под власт вавилонаца. Вавилонски цареви, као пређе и асирски тежили су, да освајају земље на западу, с тога су се сусрели као и они, са мисирским царевима, који су такође тежили да господаре над земљама западне Азије. Вавилонци су морали узбити мисирце, па тек да овладају тим земљама. Отвори се рат. Набопаласар (Набо-пул-асар), због болести није могао предводити војску против мисираца, него је преда своме сину Небукаднецару (Небо-Кал-асар, Навукодоно-сор), с којим је Небопаласар још од пређе дијелио царску власт. Набукаднецар удари се с мисирцима (606 г.) код Кархемиша (Цирцезије) и вавилонци надбију мисирце. Небукаднецар је јунак асирско-вависки историјског времена, онако исто као што су били Нин и Семирамида јунаци митологијског времена. Побједивши мисирце, он освоји њине земље у западној Азији, удари на јудејско царство, освоји га, разруши Јерусалим и одведе јудејце у ропство, као што су пређе асирци одвели израиљце. Послије тога Небукаднецар освоји и финичанску и Тир (послије петрајестогодишње обседе 586 г.). Источна казивања веле за њега, да је он саздао оне бине, које је зидала Семирамида, као што је црква Бела, мост преко Евфрата и баште ни на небу, ни на земљи. Те је баште он градио с тога да угоди својој жени Нитоктриси, која је била мићанка, да би је те баште подсећале на њезин завичај — брдовиту Ми-

ђију. Но може се мислити, да је западни дио Ва
направила Семирамида, а источни — Небукаднец
зидине од зграда, на источној страни, много су д
грађене, него-ли оне на западној страни. При
шетку своје владе Небукаднецар је био полудио.
рок Данило, који то казује, вели, да је он био на
некаквог *новог* бога од злата и по читавој земљи
вједио, да му се моле, а затим, да је снио не
страшан сан и хтјео да поубија све учевне људе
нијесу могли погодити, шта је он снио. То, што
стару рђаву вјеру свога народа замијенио са
бољом вјером, по свој прилици било је узрок, п
га сматрали, да је под старост полудио.

Послије Небукаднецара вавилонско-асирско ц
почне пропадати. Његов нашљедник Евилмерода
рао се борити са унутарњим бунама. 560 г. пр
његов га зет, *Неглигласар*, збаци с пријестола и у
и сам погине у битци са персијцима (556). Сина
вога Лаборозархода, као дијете, убије *Набоне*
евилмеродаха. Иродот називље овога *Лабинед*, а п
Данило, В*алтазар*, (т. ј. Бел-алт-асур). Валта
био налик на Сарданапала т. ј. управо источни,
рени насилник. Он је само трошио и уживао на
и имао посла са наложницима и ушкопљеницима (ев
Персијци су пак напредовали и Кир је већ био
лио Вавилон. Како стари народи нијесу имали
за освајање градова, то је та опседа дуго трајала
тазар, вели пророк Данило, позове своје велик
евнуке са наложницима на вечеру, и у таком др
пијући вино из златних судова попљачканих у Ј
лиму и лежећи около пуне совре, благодарно ј
јим боговима за такве насладе . . . . Кир пак о
р. Евфрат и кад дно буде суво, уђе с војском у
лон. Војници почну пљачкати и арати, затеку Вал
на том весељу, убију пијаног цара и његову др

Кад асирско-вавилонска држава пропадне, над за-
дном Азијом завладају Миђо-персијци.

Унутарња историја Асираца и Вавилонаца.

Вавилонска и асирска држава разликују се од ин-
ијске и мисирске у томе, што у вавилонској и асирској
држави нема каста, него је сав народ у њима био без
икаквог права. С тога у тим државама није могла на-
предовати архитектура, као што је то било у Мисиру
и Инђији, али се у вавилонској и асирској појавила
најприје насилничка држава, у којој влада неограничен
старјешина, који се ослања на војску. У њима нема
насеобина, ради земљорадње, као у Мисиру, него главна
је ствар ратовање и освајање туђих земаља, а више се
ни о чему другом неводи брига. Цар је био војсковођа,
који је могао да ради, што год му је воља. Њега није
ограничавала свештеничка каста, него га сви поштују,
као бога, и он се називље син или брат сунца или ме-
сеца. С тога се вјера и државна управа спајају уједно.
Народи, као што су били вавилонци, свагда су рабри
и јуначни; они теже, да уживају земаљске сласти. Цар
је живјео у двору свом са робовима и мноштвом на-
ложница. Вавилонци и асирци у многоме наличе на
турке. Код њихних царева налазио се дворски чинов-
ник — везир, — који је пред вратима царскога двора
сједио, те слушао тужбе и одма пресуђивао. Од везира
већи је чиновник био главни царев стражар, који је
заповјести цареве казивао, а од њега још већи — ста-
решина над ушкепљеницима. Ушкопљеници су најприје
постали у Асирији, који су чували арем. Ушкопљеници
јвише били малани на споменицима. Главни је
цара био: рат или лов. Војничка је вјештина
код њих напредовала. — Код вавилонаца очеви
имали право, да своје кћери удају, него су их

морали изводити на пијацу и продавати по најскупљ
цјени. Узете новце морали су давати ружним девојкам
како би оне могле купити себи мужеве. Из тог
се види, да управо брака није било код вавилонац
јер се свршавао по заповјести државе — куповином.

Какву су вјеру асирци и вавилонци вјеровали, не
зна се управо: колико се зна, њихна је вјера била врл
груба и сујевјерна Они су се молили природним ства
рима, сунцу и звјездама (сабејство), по свој прилици
тога, јер ријетко је гдје небо свагде ведро и ријетк
гдје да звијезде свијетле, као у Вавилонској. Највећ
њихи бог звао се Бел или Ваал,[1]) т. ј. сунце, кога ј
алегоријско значење са историјским врло помјешано
Послије Ваала, највећма су поштовали богињу Мелит
која је налик на сирску богињу Астарту. Осим богов
поштовали су знатне људе и жене, напр. Семирамиду
Њихна богомоља, ако се може рећи, да је то богомољ
било је чињење најсрамотнијих дјела (проституција)
Најстарија и најзнатнија њихна црква звала се *Сукот*
Бенотх (т. ј. кућа девојачка), а код ње је била непо
штена кућа. Рађање дјеце сматрало се, као дјело бог
угодно.

Осим те вјере, била је и друга, коју су донијел
они дошљаци, који су се населили у вавилонској и
јерменских брда. Људи те вјере молили се Сандан
(богу огњу) тиме, што су се кадили и спаљивали н
ватри животињу. — Свештеник је могао сваки бити.

Вавилонци су највише учили астрономију и астро

---

[1]) Тај бог имао је много слика, које су означавале различ
својства његова, на прилику: Ваал—гад, бог среће; Ваа
— Самен, бог неба; Ваал — Цефон — бог љубави; Ваа
Зебут или Белзибут — бог лова и т. д Халдејци су так
именима звали, не само сунце и звијезде, него и краљев
Црква је бога Бела била уједно и обсерваторија.

ју. Те су науке највише учили халдејци. С тога су у I. в. пос. Хр. у римској држави звали астрологе ињијаше *халдејцима*. Они су много напреднији били исираца у астрономији, јер су имали одређену го- и знали су да погоде, кад ће се јести мјесец. иво они су били најучевнији људи у старо доба. ско астрономичко знање много је помогло, да се нађу математичке и механичке истине; али њихна ономија била је узрок постања сујевјерија и које- их маштанија, као и вјечног календара и сановника.

Сва старински списатељи кажу, да су вавилонци највећи разметачи и најнокваренији људи на исто- То показује, да су они били врло вјешти радници рговци. Они су највише копали руде и правили од различне ствари. Осим тога, врло су добро знали асну масну смолу и ткати платно и чоху од паму- вуне. Те ствари у старо су доба вавилонци нај- знали правити и од њихног црвеног платна, ца- су правили хаљине. Њихни ћилими, због доброте оте рада, дошли су били у приповјест. Памук је илон донешен из Караманије и Сирије. Они су у трговачким варошима имали своје дућане. Нај- су они знали правити различне мирисе, гладити правити печате, прстење и т. д.

Вавилонци, као и сви старински народи, већма су али еспапе сувим, нег-ли водом. Они нијесу вјешто правити лађе, јер нијесу имали грађе. Но су их подпомагали финичани. На персијској имали су они дућане, гдје су финичани доносили памук и древарију. Они су трговали са сјеве- ндијом, одкуда су добијали злато, драго каме- вуну. Еспап је њихи ношен преко Бактрије, главни трговачки пут за трговање са исто- ом.

су вавилонци *трговали са китајцима*, незна

се; него су трговали са Тибетом и другим земља
средњој Азији. Најкраћи пут, којим су своје еспа
запад носили био је преко месопотамских пуста
јерменских брда, и туда су водила два пута: је
Сирију, а други у малу Азију.

За асирске и вавилонске вјештине почело с
знавати тек од 1843 г. када су Боти и Лејард п
изтраживати и дознавати њихне старине. Близу
Харзабада и Кинџуке, у брежуљцима од креча
гаља, они су одкопали неколико великих зграда с
штвом одаја и кујни. Прозори су у тим зградама
на крову. На зидовима има много надписа (¹) ра
них слика, начин свршавања богомоље, начин ка
излазили пред цара, коко су ловили, како су се
лили и частили. Многе од тијех слика наличе н
сирске, а неке се пак разликују напр. крилати
лавови и вепрови са људским главама и брадама
ки, од пронађених споменика однешени су у Б
Музеј, а неки су у Лувр. О асирској и вавилонско
штини може се ово рећи: она је наставак мис
вјештине; него нема пирамидалског изгледа и ми
разгранатија и дотјеранија. У њој више преовла
мисли о вјери и друштву, него-ли о породици. Н
су вјештине већма израђиване за угађање насил
него свештенству и у њима нема потајних слика
роглифа. Вавилонске вјештине биле су доцније
персијским и грчким вјештацима.

БАКТРИЈЦИ, МИЂИЈЦИ И ПЕРСИЈЦИ

Мјсто живљења Миђо-персијаца. Сва прос
земље, између каспијског мора и персијске ото

(¹) Асирци и вавилонци имали су једнака слова, ...
клинове, који су нарецкани. Сваки се учевни човјек ...
Сваки је човјек могао књигу учити.

Оксуса и високих планина Парапамиса, звала се и на тој су просторији живјели народи зендског аријског порекла. Кад су персијци освојили све те онда се та сва просторија назове Персија. Пе- је узвишена равница. Земља није свугде једнака. арње земље наличе на пустаре, у којима су живј- пола дивљи народи: караманци, хедрози, хирканци, ијанци и т. д. и готово нигдје нема ријека, осим језера — Сарех (aria lacus), него су све само ковите пустаре. По крајевима је земља, на западу евeру, добра за људско живљење и напредовање, а ља је на југу. Клима је у унутрашњости Персије и хладна и само се може живјети у долинама. крајевима је клима блага и земља родна, а особитѣ каспијског мора, гдје расте свакојако биље, али је дивија земља у јужним крајевима, гдје је клима на- климу инђијску.

То је речено уопште о свој земљи, у којој су ари- зенди живјели. Сада ћемо да прегледамо по- земље. Прва је *Персида*, или *Фар*, између пу- карамански, Партије, Сузијане и персијске ото- На сјеверу је брдовита и врлетна и има доста тра- пашу. У средини су Персиде врло родне долине, раcте свакојако биље као: поморанџе, лиму- грожђе и т. д. У Персиди је био најстарији свети Персепол, у ком су зими живјели персијски цареви. град оборио Александер велики, цар маћедонски. ашње су вријеме туна само остале развалине од града, које зову „Кхехл-Менај“ Пасагард је био царева (гробинце). Ту је била азна и светиња јуже.

о *Миђија* (Адербајеџан и Курдистан), била је а на двије: на сјеверу — мала Миђија или и на југу Велика Миђија. Сјеверна Миђија м крајевима каспијског мора, има климу вр-

ло сурову, с тога је била врло мало насељена: на
тнији град у њој био је Таурис (Табриц). — У
кој Миђији има врло доста траве за стоку, са ш
Миђијци држали велике ергеле и имали најбоље
у свијету. Најзнатнији град у в. Миђији био је
Екбатана (Хамадан) је била главни град читаво
ђијског народа, кад су миђијци владали над ари
као Суза и Персепољ, кад су владали персијци. П
јски су цареви обично живјели љетом, кад су на
врућине, у Екбатани. Сада се незна гдје је била
су зграде у том граду биле покривено шимширом
неке и златом. Преко Екбатане био је велики пу
Вавилона у Туран (д. Бухарија), којим су долазил
пријатељске војске у Миђију.

Треће *Партија* и *Бактрија*. Оне су биле на с
ро-истоку, У Бактрији се први пут започела прва
жавица од зендскога народа, а у Партији је била
шљедњи пут држава од зендског народа. Парти
на истоку од Миђије, покрај Елборуса, у касп
равницама. Та је земља на југу пијесковита и
а на сјеверној страни, гдје се планине спушта
низастрану к мору теку ријеке, када копне сн
на великим планинама, земља је родна и клима т
С тога туна роди грожђе, урма, расте шећерна
и особито има много меда. — Најдаље, на сј
Ирана, била је Бактрија, између ɗ. Оксуса (са
Маргитане и Арије (са зап.), Сатагите и Каб
(од југа) и вјенца високих планина Хинду-Ку (од
У брдима је било мноштво свакојаког камења
странама — врло добрих лугова и паша, а у д
пама — свакојаког биља, С тога је и клима н
зличним мјестима, различна. Равнице су у Бак
пијесковите пустиње. а вјетрови су тако јаки,
пијеском затрпавали не само путове, него и п
ке. Преко тијех пијесковитијех пустара, као прек

рало се путовати, управљајући се по звиједа-
лавни је град био Бактра код једне отоке р.
, Она је била главна пијаца азијске трговине.
брежуљци од креча и пијеска (близу вароши
показују мјесто, гдје је била стара Бактра. 10
ровода, кроз које је довођена вода у равнице,
ију, да је Бактра била негда највећи град у за-
Азији. Шест миља од Бактре започињу се оне
овите пустаре. Бакријци су слали у рат 30.000
ика, који су у старо доба били на гласу војници.
етврто *Сузијана*, између Персиде и Вавилонске,
од Миђије, врло бреговита земља. Сузијанци
врло добри војници и живјели су у чергаш-
стању. Суза им је била најзнатнија варош, близу
ске отоке. Све су зграде у Сузи биле начињене
гаља, као што су биле зграде у Вавилону. Она је та-
трена, да се управо незна ни мјесто гдје је била.
то. Између р. Оксуса и Јаксарта била је нај-
ерсијска земља *Согдијана*. У њој се био ста-
дио народа, а други се је скитао и жи-
чергашком стању. Они согдианци, који су се
танили, живјели су по варошима и селима, па
или обрађивали земљу. Највише су на Сог-
на Јаксарта ударали чергашки народи. Нај-
им варош била Мараканда (Самарканда).
есто. На југо-исток од Персиде била је *Кара-*
(у њој је гл. вар. Карамано) и *Хедрозија* —
пјесковита и нема шуме.
су ове земље између р. Тигра и Инђа. Доц-
персијци освојили све земље између Тигра и
ног шуме.

сторја бактријаца, миђијаца и персијаца.

ли аријци населили су се на узвишеној
кој од р. Тигра *и Инђа и од* р. Оксуса

до инђијског мора. Они се разликују од својих народа монголског порекла, како спољним ти тако и језиком и друштвеним установама. Тако они разликују и од западних својих сусједа у вјери, а врло млого наличе на своје сусједе и То, што они врло много наличе на инђијце, и п рииске њихне приче казују, сведочи. да су ари зенди индоевропског порекла.

Главне књиге из којих дознајемо њихну и јесу: 1., Авеста [1]) (њихна библија), коју је напи роастер. Основно правило владања и поступањ воту, које се у тој књизи налази, види се из ријечи бога Ормузда, кога је запитао Зороасте ко ти је створење најмилије?" а он одговори: кога је чисто и праведно срце: које неграмзи гом; које хоће да чини добро свима створењ земљи. Срећан је онај човјек. који тако посту тим Ормузд каже Зороасту тајно неба и земље учи га, каква треба да буде држава и вјера. персијских пјесника: Фирдуси и Мирконда; 3., је пророци и књиге: Јездра, Нејемија и Есфир 4 списатељи: Ктезије, који је дуго вријеме жи Персепољу, Иродот, Ксенофонт и Аријан и 5., новије су вријеме писали су о начину персијск вљења и њихној књижевности: Гротенфен, Ра Бирнуф, Нибур и др

По напоменутим књигама и списатељима, зедског племена најприје је живјео у „рајско ерцјене — видио," а таје земља на истоку од Ба на граници Инђије. [2]) Због неког природног н на земљи, гдје су они живјели, један дио зе

---

[1]) Zendavesta, ouvrage de Zoroastre, traduit en fran L' original Zend par Anquetil du Perron, Paris, 17

[2]) Caucasus indicus,

оставн ту земљу, оде на запад и насели се у и, Миђији и Персији. Према различном својству гдје су се доселили, зенди су и предузимали ње радње, па су се мало помало упитомљавали, љавали, измјењавали скитнички начин живљења, са племенским, а доцније са државним. Друш- је живлење најприје постало у Бактрији, доц- Миђији, а најпослије у Персији. Кад су бактри- миђијци живјели већ у друштвеном склопу, пер- су још дуго вријеме пресељивали се с једног мје- друго, и тек доцније станили су се на једном и одпочели државним начином живјети. Према ву —, у ком су различна зендска племена прела- од стања живљења скитничког у стање живљења ско, а из тога, у стање државно и владала су над зендским племенима —, њихна историја дијели се времена: вријеме *бактријско*, *миђијско* и *персијско*.

Прво *боктријско* вријеме може бити названо *мито-* . Отоме времену дознајемо из светих прича (ле- [1]) Те све приче јесу религијеке и појетијске ране зендскога племена. У њима се казује о не- борби богова и првијех царева са злим духовима народима. Ти први цареви мало су помало и приучавали људе, да настањено живе и зендску, тежачку државу. У то је вријеме царо- владалачка породица *Пинџабија*. Најзнатнији цар и зендског јунака, у то вријеме, био је четврти цар породице **Џемшид**. Он надвлада и побиједи зле и установи сунчану годину. Његово царовање налик на оно вријеме, кад је био рај на зем- људи нијесу умирали, него је све живјело и на- и људи и природа.*

ige Sage und dar gesammte Religions Sistem der al- tirer' Meder und Perser, oder des Zendvolks von J. de. Francfurt, a. M. 1820.

Скити су живљели иза Дунава, поред азовског мора т. ј. у данашњој јужној Русији. „Скитска је земља четвртаста" вели Иродот: и колико је широка поред мора, толико се пружа унутра од мора." Скити су плавооки и имају русу косу: једни су се тада већ били станили и живјели на једном мјесту, радећи земљу, а други су се скитали с једног мјеста на друго. Молили су се својм особитим боговима и спаљивали су им, као жртве оне људе, које су као неприатеље у војни били заробили. Куће су им биле од дрвета и живјели су врло просто. Најбољи јунаци носили су о појасу, као накит, непријатељске лубање од главе. Код њих се није знало које је чија жена, па с тога, вели Иродот, живе између себе сви као рођаци и незавиде један другом.

Кад чују да на њих иде Дарије с војском, и знајући да га они немогу на равници дочекати, одма позову на скуп све мале околне народе и њихне цареве. Народи који су послали скупштинарце на ту скупштину звали су се: таври, агатирси, неври, меланхлени, гелони, будини, антрофаги и савромати.

Кад су дошли скупштинари од свију казатих народа, онда им буде казано, шта је и како је, и да ће персијци све њих појединце освојити, с тога треба сложки изаћи на сусрет персијцима. Послије дугог разговора и договора поцепају се на двоје: гелони, будини и савромати пристану уз ските, а остали одговоре: „да ви нијесте вријеђали персијце и започињали ш њима рат, ми би вам помогли, јер би ваше дјело било праведно, а тако непристајемо. Но, ако они нападну на нашу земљу, онда ћемо војевати ш њима.

Кад се тако на скупштини догоди, онда они пресуде, да нестунају у битку с персицима, него да се измичу испред њих попаливши све. Персијци, идући за

Тада је почео да влада Астиаг, син циаксаров.
ебукаднецар је већ био умро и вавилонска је по-
ела да малаксава. У Лиђији је владао астиагов шу-
ак, Крез. Чинило се, да је Астиаг најмоћнији цар
ада био. Но персијска племена, немогући више по-
дносити насилничку власт астиагову, побуне се и
униште државе бивше у западној Азији. Тада је
пропало миђијско господарства и прешло у руке пе-
рсијцима. Човјк, који је предњачио у буни, која је
државе у западној Азији уништавала, био је родом
из Перзиде. Он, по уништењу тијех држава, сједини
све зенде у једну државу. Зашто су и миђијци пома-
гали персијцима у тој буни, види се из ове персијске
приче: кад се већ није могло подносити насилништво,
ада Аградат, од породице Ахеменида, искупи људе у
Перзиди и да им свима српове у руке и заповједи, да
адан жњу. Другог дана врло их лијепо почасти, па
и послије упита: шта је боље: радити или се час-
тити? Они одговоре, да је боље частити се. Кад је
боље, рекне он, онда треба да се ослободимо, да за-
вједамо, па ћемо се частити. Ова прича најбоље по-
казује, зашто су бивале све источне буне и какви су
били њихни цареви и државе.

Ово је настало *треће вријеме* историје зендских
народа, када сви зенди саставе једну државу под вла-
дом персијском.

Од зендских народа персијци су најдоцније оста-
вили дивљачки начин живљења, а били су најјаче пле-
ме од свију зендских племена. Они су се дијелили на
племена, од којих, пасагарди и марафи, били су
племићи. Три друга племена: пантилејци, деру-
и хермапазијци били су тежаци и најзад: дајци,
дропци и сангарти живјели су, као скитајућа
вена. Сва су та племена имала своје племе-
тарјешине и сви *су људи у тијем* племенима

Скити су живљели иза Дунава, поред азовског мора т. ј. у данашњој јужној Русији. „Скитска је земља четвртаста“ вели Иродот: и колико је широка поред мора, толико се пружа унутра од мора.“ Скити су плавооки и имају русу косу; једни су се тада већ били станили и живјели на једном мјесту, радећи земљу, а други су се скитали с једног мјеста на друго. Молили су се својм особитим боговима и спаљивали су им, као жртве оне људе, које су као неприатеље у војни били заробили. Куће су им биле од дрвета и живјели су врло просто. Најбољи јунаци носили су о појасу, као накит, непријатељске лубање од главе. Код њих се није знало које је чија жена, па с тога, вели Иродот, живе између себе сви као рођаци и незавиде један другом.

Кад чују да на њих иде Дарије с војском, и знајући да га они немогу на равници дочекати, одма позову на скуп све мале околне народе и њихне цареве. Народи који су послали скупштинарце на ту скупштину звали су се: таври, агатирси, неври, меланхлени, гелони, будини, антрофаги и савромати.

Кад су дошли скупштинари од свију казатих народа, онда им буде казано, шта је и како је, и да ће персијци све њих појединце освојити, с тога треба сложки изаћи на сусрет персијцима. Послије дугог разговора и договора поцепају се на двоје: гелони, будини и савромати пристану уз ските, а остали одговоре: „да ви нијесте вријеђали персијце и започињали ш њима рат, ми би вам помогли, јер би ваше дјело било праведно, а тако непристајемо. Но, ако они нападну на нашу земљу, онда ћемо војевати ш њима.

Кад се тако на скупштини догоди, онда они пресуде, да нестинају у битку с персицима, него да се измичу испред њих попаливши све. Персијци, идући за

скитима, све су више и више залазили у Скитију и трпјели у свему оскудицу. Кад се тако измучи и умори даријева војска, онда им скити пошљу: птицу, миша, жабу и пет стријела, за знак, да ако могу одлетјети или се сакрити у рупу, или отићи у воду, онда се тек могу сачувати од скитијских стријела, и брже похитају на Дунаво, гдје је био мост, кога је чувао Хистије и почну наговарати грке, да развале мост, да неби ни један персијанац изнио главе из Скитије, те ће се тако и они и грци опростити од персијца. Грци им обећају да ће тако радити и тако скити заокупе персијце који побјегну, оставивши немоћне. Знатан атињац Милцијад, старјешина у Херсонесу, који је зависио од персијске владе, исто је onaко, као и скити наговарао Хистија да уради: него Хистије, (тиранин Милета) нехтедне тако да уради и помогне Дарију, те се врати с оно мало оставше војске преко Дунава. Затим, Дарије остави у Тракији Мегабаза, са 80.000 војске, а сам се врати у Азију. Дарије за вјерност и заслугу Хистија, а доцније бојећи се невјере од њега, позове га к себи и више га није пуштао натраг да се врати. На његово пак мјесто за старјешину у Милету, постави његовог својту Аристагора. Незадовољни Хистије и Аристагор побуне малоазијске грке против Персије. То се догодило овако: народ прогна племиће (аристократе) са острва Наксоса и установи републику т. ј. народску управу. Племићи пак и све старјешине (тирани) у различним крајевима мале Азије, који су им се или сами за старјешине наметнули, или их је персијска власт поставила свагда су се ослањали на персијског цара, с тога сада и племићи наксоски преко Аристагора и замоле персијце, да им помогну завести у Наксосу опет насилничку племићску управу. Дарије пошље им војску упомоћ, коју је предводио персијац Мегабат и Аристагор,

но они немогну да учине оно, што су били наумили. С тога Аристагор, бојећи се одговорности пред Даријем за учињене трошкове у тој војни, по саветовању Хистија, одмете се од персијске владе и установи у Милету народну управу (демократију), 504 год. и побуни малоазијске грке против персијске владе, који су то једва дочекали. Одма све јонијске вароши установе народну управу, а све пређашње старјешине (тирјане), на које је народ мрзио, протјерају или поубијају и поврате старински начин народске управе. Ове протјеране старјешине побјегну у Персију под закриље даријево.

Аристагор, подижући малоазијске грке против персијске владе, већма се уздао у европске грке, него-ли у грке из мале Азије. С тога одма оде у Грчку, да тражи помоћ за ослобођење грка у Азији. Најприје он оде у Спарту, него му спарћани нехтедну дати никакве помоћи; атињци га једва дочекају, пристану на оно, што је он желио, с тога, што су они мрзили на насилничку власт персијску, желили су, да ослободе своју браћу у малој Азији од таке владе, а још и с тога, што је Дарије примио под своје закриље Хипију, атинског насилника, кога су атињци били протјерали и који је од Дарија тражио помоћ, да се опет поврати за насилника атинског. Уз њих пристану еретријци и одма пошљу војску у помоћ малоазиској браћи, да се ослободе од насилничке владе персијске. Грци освоје град Сардис и спале га (500. Дарије чувши то, пусти стријелу у небо, заклињући се, да ће се атињцима осветити и заповједи, да му сваки дан трипут говоре: „царе! памти атињце!“ Затим он умири буну и намисли да освоји сву грчку и да каштигује грке. Скупи велику војску и спреми флоту, над којом постави војсковођом свога зета Мардонија. Већ су се готово били персијци

превезли преко Хелеспонта, но бура им отјера лађе к бријеговима свете горе, а на извезавшу се војску нападну тракијци, те многе поубијају, њеки се пак подаве, те се тако Мардони морао повратити у Азију. Дарије ипак крене другу морску и сувоземску војску, над којом је поставио за заповједнике Датиса и Артаферна и спремио синџире и слонове кости, да са синџирима окује грке, а од слонових костију да гради споменике. Но атињци са платејцима, под својим војсковођом атињцем Милцијадом, сасвим их побједе на пољу Маратону (490). Дарије и трећи пут спреми војску и науми да је сам предводи на грке, али буна догодивша се у то вријеме у Мисиру и свађање у његовој породици, око насљедства царске власти, смете му те неучини што је наумио, а наскоро се разболи и умре.

За вријеме царовања даријевог, персијска је држава била најславнија и најмоћнија, јер је склопљена унутарња управа и увећана држава. Но као што је тај склоп учињен по начину осталих источних, војничко насилничких држава, па с тога је и персијска држава, као и све источне државе морала пропасти. Централна насилничка управа, као неприродна, сасвим осиромаши и упропасти народ, па с тога, такав склоп државни, као неприродан и распадне се. Такве државе наличе на ону светлоћу, која ноћу на небу светлуцне, па је на ма' нестане. У таким државама народна се снага неподпомаже, него се немилице троши и убија. Особито су много упропастили народ персијски: ратови с грцима, сатрапске буне, (који су имали грађанску и војничку власт) и буне у Мисиру. Стога од смрти Дарија почиње да пропада персијска држава, јер послије њега бивало је отимање око царске власти, разузданост чиновника и угњетавање народа, аремске сплетке, мучка убиства и тровање. Ако је по неки цар и добар би-

вао, као наприлику Артаксерс дугоруки, но опет ништа није могао добро за државу учинити, јер је све у највећем нереду било. Није нимало чудно, што је Александер маћедонски онако лако оборио тако трошну државу.

Нашљедник Дарија, његов други син Ксеркс, — најзнатнији од свију персијских царева, а може бити најпознатији од свију на свијету царева, који су икад царовали, због своје плашљивости и надувене гордости. Он је подигао небројену војску од својих поданика, различних народа, на слободне грке и у тој борби увидјело се је, да слобода и волење отачаства свуда и свугде одржава побједу. Ксеркс је одма, како се зацарио, морао стишати буну у Мисиру, послије тога намисли, да изврши намеру свога оца и да освоји грчку; но грци га надбију и он је морао побјећи у Азију.

Од тог доба персијска држава почиње брзо клонити се на пропаст, као што се брзо и узвисила. Начелник коњаничке војске Артабан, заједно са старијим сином ксерксовим Даријем убије Ксеркса (465 г.) и одмах похита млађем брату даријевом Артаксерксу, те опадне старијег му брата и добије заповјест да га убије. Тада убилац зацари Артаксеркса, надајући се да ће мјесто његе царовати; него Артаксеркс, да освети оца и брата, погуби Артабана заједно са његовим другарима.

Артаксеркс (465—424.) *дугоруки* задржао је персијску државу, да се још тада нераспадне. Источни списатељи кажу, да је он био правичан и умјерен. Он допусти Јездри и Нејемији, да наставе зидање цркве јерусалимске и потврди јудејцима ону слободу, коју им је Кир био дао. — И он је војевао са грцима и трошио новце и људе узалуд, па напошљет-

ку морао се помирити ш њима, припознати независност малоазијских грка: уклони сасвим своју флоту из јегејског мора и персијска војска није смјела бити ближе до граница грчких, него на три дана хода (449).

У то вријеме када је Артаксеркс војевао са грцима, догоде се буне у његовој држави: Хистапс, брат артаксерксов, побуни бактријце и са великом муком била је та буна умирена; у Мисиру пак побуне се Амиртеј и Инар, цар Ливије, кога мисирци изберу за цара, и атињци им пошљу у помоћ флоту. Здружени мисирци и атињци надбију персијце и у једној битки погине брат артаксерксов. Но Мегабиз, сатрап сиријски опколи буновнике у граду Библису. Инар се преда, а Амиртеј побјегне и са својим присталицама јако нашкоди персијској држави четничким ратовањем. Артаксеркс поводећи се по својој мајци, умори Инара и оне људе, који су се предали, страшним мукама, због чега се Мегабиз, коме се на вјеру предао Инар, јако ражљути, [1]) побуни Сирију (447.) и надбие цареву војску. Он је тако успјевао у војевању, да је цар морао пристати на оно, што је Мегабиз хтио; доцније Артаксеркс ухвати Мегабиза, и док је год живио, у затвору држан је био. Због те преваре и нечовјечног поступања са Мегабизом, његови сродници, син и присталице, побуне се, и више су се година борили са Артаксерксом.

По смрти Артаксеркса (424.) почне да влада његов син Ксеркс II, — јединац, него од других жена Артаксеркс је имао 17 синова. Један, од тијех синова, Согдијан, убије Ксеркса (послије зацарења 45 дана).

[1]) Мегабиз је био један од оних седам великаша, који су збацили с пријестола лажног Смердиса. Он је био најважнији Дарију I. и освојио му је Тракију. Његов син Зопир задобио је Дарију Вавилон.

Други пак син артаксерксов Оху (Беху) отјера Согдијана (423.) и сам почне да влада, назвавши се *Дарије* II. (*Копиле*). Због мијешања његове жене Паризатиде у државне послове, царство персијско још брже се почне упропашћавати. Поједини сатрати постају још својевољнији и независнији. Мисирски бунтовник Амиртеј користи се тим свеопштим нередом, побуни своје земљаке и извојује независност мисираца, плаћајући неки данак персијицима. [1]) Тада је било најзгодније вријеме, да грци сруше персијиску царевину, него због свађе између себе немогну то да изврше, и персијци задобију своју партају у грчкој. Спарћани познавајући другога сина царевог Кира, кога је отац поставио да управла над западним земљама и знајући тежњу Кира, да буде цар персијски, даду му 10.000 војника. да би га придобили на своју страну.

Како умре Дарије II. и његов син Артаксеркс *Мнемон* предузме да влада, а Кир млађи његов брат, са својом војском и 10.000 грчке војске крене се, да отме царство од брата. У први мах Кир је одржао побиједу и тешко би се одржао Артаксеркс, да није погинуо Кир у битки код Кунакса, и грци су се морали вратити натраг из средње Азије преко Јерменске, сјеверних земаља мале Азије на црноме мору. То стишање буне није унапредило, нити поправило персијску државу, као што ћемо најбоље видјети, кад пр гледамо аремско мијешање у државне послове и ратовање са грцима. Двије жене биле су главни покретачи у држави: Паризатида и Статира. Паризатида, мајка кирова, ишла је на то, да потамани све оне људе, за које је мислила да су криви,

[2]) Ови су цареви послије Амиртеја владали у Мисиру: Амиртеј до 449; Павзирис или Псаметик — 400; Нефереј — 396; Акорис — 378; Нектанеб I. — 365; Тахос — 36[illegible]; Нектанеб II. — 354; и ове године персијци опет освоје Мисир.

што је погинуо њезин син, а Статира, жена артаксерксова, губила је све присталице и бивше привърженике кирове, па због ње су на превари изгинули и грчке војсковође. Те двије жене из арема, нијесу давале мира људма, како код двора, тако и у читавој држави. Грци се користе тим бунама и науме, да руководе по својој жељи течај ствари у Персији. — Грци су и пређе тога доба добијали помоћ од персијца, да ратују један с другима; па с тога и сада неке грчке државе почну тражити помоћ од персијца. Персијци то једва дочекају, па почну помагати свима партајама у грчкој, како би их смели и уништили њихно предузеће против Персије.

Персијци најприје почну да раде против спарћана, што су они помагали Киру млађем, а спарћани пак, које је предводио Агезилај, пређу у Азију и почну да напредују; али немири у грчној, које је проузроковало персијско злато, приморају Агезилаја, да се врати натраг. У то су доба атињци помагали Артаксерксу, кад је он ратовао са мисирцима, али због свађе војсковођа грчких са персијскима, нијесу ништа могли успјети: мисирци отму острво Кипар, збаце персијску владу и грци се у свој западној Азији побуне. Тада је опет персијска држава била близу пропасти, али благодарећи издајству спарћана, или боље рећи, персијским новцима, буде учињен мир повољан персијцима (Анталкидов мир 387.). Персијске ствари од тога се непоправе, него настане још горе стање у држави. Артаксеркс је имао 118 синова. Само су тројицу родиле жене, које су се називале царицама: Дарија, Ариаспа и Оха. Најстаријег Дарија, цар назначи, да влада након њега, него се скоро завађе око једне љепотице у арему, гркиње Аспазије [1]. Дарије склопи завјеру против свога оца, али се

[1] Као што су персијци узимали у своју војску најамнике грчке, тако су узимали у своје ареме лијепе гркиње.

тај план и завера пронађе и Дарије плати главом са још 50 своје браће, који су били ш њиме у јелноме колу. Кад умре Артаксеркс Мнемон, тада Оха убије свога старијег брата и предузме владу, каштиговавши смрћу остале чланове царске породице.

Кад је предузео да влада надјене себи име, Артаксеркс III. Он је био храбар и јуначан цар, него је био онако исто жесток и горд, као и кад је ступио на пријесто. Артабаз, сатрап мале азије, видећи да сви мрзе на цара, дигне буну и дозове у помоћ атињце и тиванце; него буде надбијен и побјегне у Грчку. Артаксеркс је III тако исто био срећан са финичанима и мисирцима. Најприје он освоји финичанску, а доцније мисирску (354). Како пак персијци нијесу ништа штедили, што је било свето код мисираца, с тога су они и дочекали Александра маћедонског као избавитеља. Напошљедку Артаксаркс освоји Кипар, па се врати у Сузу, ода се аремским насладама, а управу над државом преда евнуку Багоју, који кад види, да ће цар да се ослобођава од њега (333 г.) отрује га и поубија све његове синове, осим *Арцеса*, кога подигне на владу, како би могао мјесто њега да влада у земљи. Непрође више од двије године, Багоје увиди, да се Арцес спрема, да освети оца, па и њега убије (336. г.). Од свију сродника-породице Дарија I, Багоје је највољео Дарија III Кодомана, који није произлазио од праве лозе царске и није васпитан код двора, па уздајући се, да он није кадар да царује, подигне га на владу. Дарије III Кодоман бојећи се судбине својих предходника, отрује Багоја. Дарије је био посљедњи владалац од породице хистаспове. Цар маћедонски пређе у Азију и послије три битке обори персијску владу, а Без евнух, надајући се, да ће он господарити, убије Дарија. Таким начином жене и евнуци упропасте персијску државу, па и

без витештва маћедонских јунака, она би се сама морала срушити (330 г. пр. х.)

Унутарња историја бактријца, миђијца и персијца.

Зендски су народи најприје одпочели своје друштвено живљење у Бактрији. Зентски су народи инђојевропског порекла. Становши се у тијем странама, Зенди су себе разликовали од онијих народа, који су унаоколо њих живјели и држали су себе, да су они „*чисти*.“ Чистоћа је управо њихно прво својство, с тога су они били углед за остале околне народе, а то је опет посљедица брегнвите земље, здраве климе и свјетлости. Посљедица је пак чистоће, ред и пословање. Код њих су сви дани у години били намијењени њекој радњи или послу, као што им је заповиједио Ормузд створитељ васионске. Сви списатељи и споменици, који су од њих остали показују, да су зендски народи били велики раденици и здрави људи.

Најстарије живљење зендских народа није баш добро познато, као и живљење инђијца и мисираца. У доцније пак вријеме, много се више зна за њихно унутрашње живљење и склоп друштвени. Велика је разлика између државе зендског племена и онијех држава, којих већ историју знамо; на првом мјесту нестоји свештеник, но неограничени владалац. Као најстаријег цара спомињу, Џемшила, који је био законодавац, научио људе да обрађују земљу, те тако склопио прво друштвено живљење и учинио, те је народ одустао од скитајућег се начина живљења. Премда се спомињу четири касте — свештеници, војници, тежаци и мајстори, али је то дијелење било у њеким мјестима и већма је својствено миђијцима, него-ли читавом зендском племену. Осим тога, то је управо било још у митологи-

Други пак син артаксерксов Оху (Беху) отјера Согдијана (423.) и сам почне да влада, назвавши се *Дарије* II. (*Копиле*). Због мијешања његове жене Паризатиде у државне послове, царство персијиско још брже се почне упропашћавати. Поједини сатрати постају још својевољнији и независнији. Мисирски бунтовник Амиртеј користи се тим свеопштим нередом, побуни своје земљаке и извојује независност мисираца, плаћајући неки данак персијицима. [1]) Тада је било најзгодније вријеме, да грци сруше персијиску царевину, него због свађе између себе немогну то да изврше, и персијци задобију своју партају у грчкој. Спарћани познавајући другога сина царевог Кира, кога је отац поставио да управла над западним земљама и знајући тежњу Кира, да буде цар персијски, даду му 10.000 војника, да би га придобили на своју страну.

Како умре Дарије II. и његов син Артаксеркс *Мнемон* предузме да влада, а Кир млађи његов брат, са својом војском и 10.000 грчке војске крене се, да отме царство од брата. У први мах Кир је одржао побиједу и тешко би се одржао Артаксеркс, да није погинуо Кир у битки код Кунакса, и грци су се морали вратити натраг из средње Азије преко Јерменске, сјеверних земаља мале Азије на црноме мору. То стишање буне није унапредило, нити поправило персијску државу, као што ћемо најбоље видјети, кад пр гледамо аремско мијешање у државне послове и ратовање са грцима. Двије жене биле су главни покретачи у држави: Паризатида и Статира. Паризатида, мајка кирова, ишла је на то, да потамани све оне људе, за које је мислила да су криви,

[2]) Ови су цареви послије Амиртеја владали у Мисиру: Амиртеј до 449; Павзирис или Псаметик — 400; Неферej — 396; Акорис — 378; Нектанеб I. — 365; Тахос — 36?; Ноктанеб II. — 354; и ове године персијци опет освоје Мисир.

што је погинуо њезин син, а Статира, жена артаксерксова, губила је све присталице и бивше привржениве кирове, па због ње су на превари изгинули и грчке војсковође. Те двије жене из арема, нијесу давале мира људма, како код двора, тако и у читавој држави. Грци се користе тим бунама и науме, да руководе по својој жељи течај ствари у Персији. — Грци су и пређе тога доба добијали помоћ од персијца, да ратују један с другима; па с тога и сада неке грчке државе почну тражити помоћ од персијца. Персијци то једва дочекају. па почну помагати свима партајама у грчкој, како би их смели и уништили њихно предузеће против Персије.

Персијци најприје почну да раде против спарћана, што су они помагали Киру млађем, а спарћани пак, које је предводио Агезилај, пређу у Азију и почну да напредују; али немири у грчној, које је проузроковало персијско злато, приморају Агезилаја, да се врати натраг. У то су доба атињци помагали Артаксерксу, кад је он ратовао са мисирцима, али због сваће војсковођа грчких са персијскима, нијесу ништа могли усијети: мисирци отму острво Кипар, збаце персијску владу и грци се у свој западној Азији побуне. Тада је опет персијска држава била близу пропасти, али благодарећи издајству спарћана, или боље рећи, персијским новцима, буде учињен мир повољан персијцима (Анталкидов мир 387.). Персијске ствари од тога се непоправе, него настане још горе стање у држави. Артаксеркс је имао 118 синова. Само су тројицу родиле жене, које су се називале царицама: Дарија, Ариаспа и Оха. Најстаријег Дарија, цар назначи, да влада након њега, него се скоро заваде око једне љепотице у арему, гркиње Аспазије [1]). Дарије склопи завјеру против свога оца, али се

[1]) Као што су персијци узимали у своју војску најамнике грчке, тако су узимали у своје ареме лијепе гркиње.

Склоп персијске државе јесте прави углед источних, насилничких држава. Цар је био неограничен господар живота и имања својих поданика, који се називали његовим робовима, и поштовали су га за господара и држали га за светињу. Обичаји код двора сасвим су одговарали том склопу државном. Царски двор и правителство звало се „порта“ (αἱ πύλαι αι θύραι). Држање цара за светог и бојање било је узрок, што му нико није смео излазити пред очи другчије, него на кољенима са обореним очима у земљу и са великим даровима као богу. Рјетко му је когод излазио на очи, него су се обично у предњим собама налазили чиновници, који су јављали цару за сва дјела и звали се „царске очи и уши“ и т. д. Код двора персијскога цара било је толико много слугу, да је по сведочби Ктезија сваки дан ручавало око 15.000 људи.[1]) За самога цара било је спремано особито јестиво и пиће. Како је он био неограничени господар земље, то му је било спремано за јестиво све што је било најбоље и најскупоценије у свој држави: цар је пио само воду из р. Хоаспа, коју су, кад је он путовао, носили у сребрним судовима. Из Ливијске је пустаре, од храма амонова добијана за цара с'о. Само је пио халибонско вино и јио пшенични љеб еолијски.

Цару су доносили све што је најбоље у свој земљи, па с тога су му доводили све најљепше женскиње. У арему персијских царева било је врло много женскиња. Њих су доводили из свију страна државе и давали под надгледање аремских стражара (ушкопљеника). У књизи Есфир. врло је добро описан царски арем. Он се дијелио на два подјељка: у првом су живљеле дјевојке, које су спремане за цара, а у другоме оне, које су већ биле код цара. Но од тијех наложница разликују се

[1]) Polyaen. Strateg. lib. IV. s. 3.

аве царице, које су свагда бивале од породице Ахе-
нида.[1]) Њих су називали царицама, оне су носиле
руне, него су живјеле у арему, као и остале женскиње.[2])
ад се заведе код персијског двора раскошлук, раз-
етање, безумно арчење и кад се персијски цареви за-
ку у арем, тада ушкопљеници и женскиње узимљу м'а
ад царем, и арем постаје мјесто страхотних злочин-
тава и убијства и настају да владају цареви, који су
вој вијек проводили у арему.

Од владе Дарија I. Суза постаје мјесто живљења
царева. У осталом су персиски цареви у различна вре-
мена године живјели у различним градвима: зимовали
су у Вавилону, љетовали су у Екбатани, а у пролеће
су живјели у Сузи. Кад се цар премештао из једног
града у други, то је наличило на пресељавање дивљих
народа, који су опустошавали земље, преко којих су
ишли: тако је бивала велика пратња царева. С тога су
обично ишли преко земаља, које су биле родне, да би
се имали чиме одранити, док се преселе.

Код двора персијских царева био је некакав суд,
који је судио људма по законима и тумачио те законе.
Тај суд, негледећи, што је сваки дан цару говорено:
„царе! устани и побрини се о дужностима, које ти је
наложио Ормузд, кад те учинио царом“, није ништа
вално и цареви су били неограничени насилници и ра-
дили су онако, како су хтјели, а не по законима, као
што најбоље ово показује: на питање Камбиза: „може
ли брат узети сестру за жену?“ Судије одговоре, да
таког закона нема, који би то допуштао, него има

[1] Иродот у К. I. гл. 235, налази разлику између царице и на-
ложнице. Он вели, да није истина, да је кћер мисирског
цара Априја била жена Кирова, јер да је она родила Кам-
биза, он би био копиле.

[2]) Дарије је имао у своме арему 360 женскиња.

други: „цар може чинити шта год хоће."[1]) Тип арем-ског неограниченог персијског деспота цара — јест Ксеркс, који каштигује море, баца у њега окове и за-хтјева, да га служи и сама природа.

Насилничка се власт у Персији одржавала великом војском, у коју су се спочетка узимали само персијци а доцније почну примати најамнике, а у случају по-требе, сав је народ морао ићи у војску. Тако је по-ступио Ксеркс, кад је пошао на грке, и Иродот на-браја 56 народа, који су се разликовали по одијелу и оружију. У тој је војсци било инђијца у шареним ха-љинама и етиопци у лавовим кожама; у тој су војсци били пола голи ловци, са замкама у рукама, без ика-квог другог оружија и војници у панцирима. Било је ливијаца на колима, која су вукли четири коња и арапа на коњима. У обично вријеме један је дио војске пра-тио и чувао цара, а други — живјео у земљама у др-жао народ у стеги, да се небу побунио и збацио пер-сијску владу. — Сва је држава била подијељена на 20 сатрапија, у којима су управљали сатрапи, а за-током управе надгледале су царске „очи и уши." Са-трапи су имали велику власт, него су пред царем треп-тали, као и остали робови. Велике сатрапије и влас

[1]) Иродот књ. III. гл. 31. Пресуда судија: *Τῷ βασιλεύοντ Περσέων ἐξεῖναι ποιέειν, τὸ ἂν βούληται.* Осим тога, и ова прича о Дарију, врло лијепо показује поглед персидског цара на народ, и показује, како се у опште ми-слило у Азији о царској власти: Кад је Дарије постао цар онда га они његови другари нијесу хтјели да поштују, ка прећашње цареве. С тога он узме леђен, у ком је прао ноге па од њега начини слику бога, и сви су се људи молили то слици као богу. Дарије им тада каже, да они негледају шт је он био прије (као онај лећен), него нек пазе, шта је сад (бог). Прича вели, да су ријечи Даријеве имале „надлежне последице!

ђанска и војничка у јединим рукама, дадне сатра-
ма могућност, да се буне и да владају, као неогра-
ени насилници. Цар је Дарије установио сатрапије
у исто вријеме и поште, да лакше узимље порез. На
сто пређашњег обичаја, по коме су све земље да-
ле цару дарове, Дарије одреди годишњи данак. Тај
данак доносио прихода у вријеме Дарија око 6 ми-
уна дуката, изузимајући друге приходе и дарове, који
доношени цару. Ови су новци ишли управо у цар-
у касу, а сваки је сатрап ударао особите намете у
ојој сатрапији, а највише су сатрапима давали на-
ете у израђеним стварима, чим је он ранио своје
уге, јер је његов двор наличио на царски. Вавилон-
а је сатрапија била најбоља. Осим многог сребра,
трап је вавиленски и све друго добијао, што му је
ило потребно. У аровима тога сатрапа било је 800
ребаца и 1 .000 кобила. Он је имао тако много ло-
вачких инђијских паса, да је четири села ослобођено од
свакојаког намета, него само да ране његове псе. Цар
је обично друговима и вјерним чиновницима, мјесто на-
граде, давао читаве градове и земље. Осим тога, свака
је сатрапија морала напити оне војнике, који су у њој
бивјели и мотрили да се неби побунила.

Персијци су презирали све друге радове, осим зем-
љорадње. Жена је могла имати своје имање, а ро-
дитељи су били неограничени господари над својом
децом. У осталом, сва је земља била царска соп-
ственост.

Од обичаја персијских вредно је споменути, како
су они лаж држали за највећу срамоту, с тога су осо-
бито презирали онога ко се задуживао, јер онај, ко се
задужује, мора да лаже.

Вештине у Персији, колико се може судити по
зградама и споменицима, нијесу биле дотјеране, а

особито није била дотјерана црквена архитекту
је било с тога, што им је вјера била друкчија, нел
Мисиру и Инђији. Као што је у Инђији и Мисир
постајао од цркве, коју су опкољавале куће, та
Персији град постајао од великог дворца и у н
њега мале куће. С тога је свјетска архитектура
много дотјеранија, као што је било дотјерано и р
Персијска архитектура заузима средину између ар
туре мисирске и грчке. Њихне зграде наличиле су
зграде, које су грађене у тигро-јефратској долини
чно су дворови грађени тако, да млого светлости
продире, а покрај двора правили су врло велике
вртове.

Меканичну вјештину и мануфактуре персијци с
мили од вавилонаца, али их нијесу усавршили умн
Исто тако персици нијесу били морепловци, ни
говци. Као сви азијски народи, они су вољели да
хаљине ад јарких боја и све су вјештачке ств
цара и великаше добијали из грчке, а народ је
онако, како још што је живјео у почетку.

Персијци, као војнички народ, и појетичан
и најбоље се код њи развила епијска појезија; али
јење Персије маћедовцима, а доцније муамедовцим
шти старе њихне лирске пјесме. Осим Зендавесте
старији њихов епијскоп споменик јесте Шах-Нам
књига царева, војничка пјесма, у којој има 60.000 с
Фирдусија. Као продужење Шах-Наме може бит
трано дјело Мирконда и његовог сина Ихопдемир

Персијци су слабо учили науке, а то с тога
су више вољели ратовање, а науку су оставили
ђеним народима: вавилонцима, миђијцима, мисир
мало-азијским грцима. Персијска дјеца припада
државп: мушка дјеца су расла код куће до 6 г
послије тога су морала ићи у школу и нијесу се р

од кућа, већ им је донешено јело у школу. До 15 година њих су учили војничким пословима, поштеном живљењу, послушности и умјерености. Од све прилике у тим школама нијесу их учили књизи: Кад је персијац постајао пунољетан, свршавало се и његово изображење.

Сво живљење персијско исказало се — у вријеме, кад је држава била моћна и снажна — у освајању, а у вријеме, — кад се држава клонила пропасти — у аремским интригама и сатрапским бунтовима.

ЈЕВРЕЈИ.

1. *Земљопис Сирије, Финичанске и Палестине.* Као што је једнака судбина била асирско-вавилонских народа, тако исто имали су једнаку судбину народи, који су живјели у сирским земљама.

а.) *Сирија.* Грци су понегда називали „Сиријом“ земљу у малој Азији и Месопотамији, која се граничи са сјевера амонским брдима, од истока р. Евфратом, с југа арапским пустарама, а од запада средиземним морем. На том комату земље била је Палестина и Финичанска. Управо пак Сирија била је на сјевер од ове обје земље, у којој су биле родне долине и неколико градова: једина повећа ријека у Сирији била је Оронт.

Сирија се дјелила на три главне земље: Камогеп — на сјевероистоку, Келосирију на југу, између Ливана и Антиливана, а између ове двије — Селевкија. У првој су најзнатнији градови: Самосата поред р. Евфрата; Тапсака, стари трговачки град; Хијерopол, у ком је била најљепша црква — сирске богиње Бероје. У Келесирији — Дамаск, старински знатни град, чувени још у вријеме Аврама, главно трговачко место; а у вријеме римљана у њему је грађено челично оружије, које је познато и до дан данашњи (пр. сабље димискије); Хелиопољ.

главно мјесто за оне, који су држали да је сунце бо
Сада стоје само развалине тога некада славног града.
Селевкији највећи град био је Селевкија, која је била
једном брду, коме се само с једне стране доћи може,
Антиохија код Оронта, коју је Селевк Никатор подига
Лаодикија, Емеза, и у једном лугу сирijске пустиње гра
Тадман или Палмира, који је подигао Соломун.

Сирија постала је позната послије смрти Александр
маћедонског.

6. *Палестина* се звала још Ханаанска и границе
јој управо биле, од источне стране Јордан; него Јевреј
су живјели и с оне стране р. Јордана, а у време Давид
Палестини је била граница са истока р. Евфрат, од сје
вера и југа свагда је Палестини била граница Ливан
каменита Арапска, од запада — средиземно море, али н
југу од брда Кармила живјели су у Палестини Финичан
Палестина је бреговита. Почињући од голих и каменит
брда Ливана настају брда: Хермон, Кармил и Тавор. Т
брда и долине између њих, неке су врло родне, а друг
неродне. Кад су се Јевреји ту населили, они су, доносећ
земљу учинили, те су и оне постале прилично родне
живјело је доста народа. У Палестини је највише ра
ђао виноград маслинке и пшеница; у планинским и каме
нитим мјестима патило се доста пчела; а такође се у њ
правило много балсама и било је доста стоке.

Палестина је у различна времена, различно бил
дијељена. У почетку су у ханаанској живјела различн
арапска племена. Кад су палестину заузели Јевреји, он
је подијеле на једанаест својих племена. а доцније је о
подијељена на двије царевине: Израиљску и Јудејску
најзад, Палестина се дијелила на четири комата:

1.) *Галилеја;* у њој је главни град Дан и два нови
града, код генисаретског језера: Капернаум и Тиверија
Осим ових особито је познат град Мегидон и Назарет. 2

самарија; на југ од Галилеје, у којој је главни град био Самарија, који је Салманасар разрушио, него га је Ирод ... поновно и назвао Себаста; осим овога града познати ... Сихем, Неаполис, близу планине Гаризима, главно мјесто гдје су се самарјци богу молили. 3., *Јудеја*, у којој је би најзнатнији јеврејски град Јерусалим. Јерусалимски су град најприје били начинили Јевусеји на брду Сиону, који јо Давид од њих отео и начинио лијеп двор ... чега се Јерусалим прозове давидов град. Ниже овога града који је био на брду Сиону, био је још један градић, који је Соломун уљепшао, и звао се „кћер сионова." На брду Морнјаху Соломун је начинио знатну јеврејску цркву. Ирод Агрипа начинио је још један град, у ком су живјели трговци и мајстори. Осим Јерусалима били су у Јудеји ови главни градови: Цезарија у ком је живјео римски намјестник, Јафа и Газа, Азот и Аскалон, стари филистимски градови. У средини Јудеје био је свештенички град Хеврон. Витлејем и Јерикон ханански градови. 4. *Переја*, са источне стране Јордана, гдје је народ моавитски и амонитски живјео, у којој су најзнатнији били ови градови: Рабатах Амон и Рабатах Моав, и доцније град Пелла.

На југ од Палестине, с оне стране сајских брда, била ... земља едомска, коју је Давид освојио. Та је земља била гола, сува и неродна и жилци едомски били су хајдуци, који су се скитали с једног мјеста на друго. Као што је преко њихне земље водио трговачки пут, па с тога они ... су преносили трговачке еспапе или отимали. Главни град у тој земљи био је Петра.

Спољња историја јевреја.

Од свију народа, о којима је досада говорено, јевреји имају најбоље основе, по којима се може написати

њина историја. Они не само да имају љетописе од оно
времена, кад су склопили државно друштво у Палестин
него имају љетописе и онога доба кад су се још скитал
као пастирски народ. Историја јеврејског народа при
причана је у *библији*. Према општим законима напредо
вања свакога друштва (а као што сведоче љетописи је
рејски), њихна спољња историја може бити подијељена н
три времена: чергашко или пастирско време; за т
вријеме над њима влада онај, који је најстарији у читаво
племену; теократички начин живљења, под управом пле
менских старјешина или судија (као код мињејца) и нај
зад, начин живљења у државном склопу под управо
царева.

1. *Вријеме пастирско.* Јеврејске књиге веле, да с
се јевреји доселили у Палестину из Халдеје. У Пала
стини је било мноштво племена— која су имала сво
цареве, на које је наличио и праотац јеврејског народ
Аврам. Цар је био неограничени заповједник читаво
племена. Јеврејска казивања о Авраму, Исаку и т. д
показују, да су они били пастири и ишли с једног мје
еста на друго заједно са стоком. Да су рђово или ни
како радили земљу, види се из тога, што су морал
ићи у Мисир, да се љебом одране. Као обично чергашк
народи и Јевреји се одселе у Мисир, најзнатније мје
сто старинске просвете и државног уређења код ста
ринских народа. У Мисир их је одвео Јосиф, а из Ми
сира их извео Мојсије. Као што јеврејске књиге све
доче, Мојсије је био ученик мисирских мудраца т. ј
свештенства, као што се то види из оног склопа дру
штвеног, који је Мојсије установио код јеврејског на
рода. Из Мисира они побјегну с тога, што су их ми
сирски цареви држали као робове, и волећи свој пре
ђашњи, чергашки начин живљења, удаље се у пустар
између црвенога и мртвога мора. Јевреји живећи у Ми

у многоме су се којечему изучили, што пређенијезали, а то им је помогло, те су могли освојити ханан дивља племена и уредити своју државу. Они најприје оре аморејце, мадиамце и амоните, али у исто врие, као и мисирци, они се нијесу хтјели мијешати са им племенима и држали су их за *нечиста*, с тога и убијају све мушкарце мадиамске. С тога Мојсије одди, *којом* ће земљом *које* племе владати и уреди жаву по начину теократичком. Мојсије је узаконио, је сва земља божиа т. ј. црквена. Мојсије умре око 00 г. пр. х. а за старјешину буде изабран Исус Нав (Јосуах) и около тога времена пређу јевреји пре р. Јордана у Палестину. Најзнатнија племена, која у то вријеме у Палестини живјела била су: хетејци, сеји, хергесеји, евеји, хананеји, ферезеји, и т. д.

Јевреји су се већ били прославили као јунаци и су били заплашили мала хананска племена. С тога почну да освајају та племена. Они освоје Јерихон, ковиници им се сами преладу (но једва су тек посли 400 година освоили сву Паластину) и т. д.

2. *Теократичко вријеме*. Послије смрти Навина зави се напредовање јевреја у освајању, а то с тога. о није било једине власти, под којом би био сав над и која би наставила посао мојсијев. Како се разла племена јеврејска настане у Палестини, одма су ла тежила, да се поједипце бране и освајају, а не у скупу. Осим тога, они су поубијали бивше жи у оније мјестима, која су освојили, па с тога су али само земљу да раде. Државни склоп, који је ије намијечно јеврејима, није могао бити извршен, р то могуће било учинити, кад би земља, коју су освојили, била заузета без боја. С тога нека пле врејска одма се помијешају са туђим племенима у се свађе између самих јевреја. Те незгоде је

врејског народа филистимци и месопотамци употре по своју корист и покоре јеврејска племена. Особи је за јевреје била несносна влада филистимска, јер их они држали као робове. Сваки пут, кад су се јевре бунили, да се ослободе, њих су освајали и отимали самo оружије, него и алат чим се гради оружије. „Н је се могло наћи ни једног ковача у земљи јеврејск Филистимици су одводили не само коваче, него су од нијели и све оно, чиме се оштри ораоник, сјекира, м тика и будак.“

Погдјекад су бунили народ јев. племенске стар шине или судије, који су били пратриоти и ослобођ вали га, али како то није била ствар општа, то је он скоро подпадао под друге освајаче. Испод власти ца месопотамског избавио је јевреје Готонило „и јевре су били на миру 40 година,“ а Гедеон је ослободи јевреје од мадиамаца. Но скоро амонити освоје јевреј али их побуни и ослобади Јефтај (копиле из Галад најприје се био одметуо у хајдуке, а доцније је п стао кнез галадски). Пошавши у рат, он обећа бо жртву, па кад се врати спали на жртви своју кће Но најзнатнији је био судија Самисон, који је б народни јунак. Кад се напије, он чини јуначка дј ли, која нијесу од користи његовом народу, али исто вријеме показује умјешност и мудрост свога н рода, и лично се прославља. Послије Сампсона ј врејски народ почиње увиђати потребу, да треба мијенити склоп државни и склопити државу, као ш је било код миђијца.

3. *Државно вријеме.* Начин живљења под теокр тичком управом, није могао учинити, да јевреји о воје Палестину и да живе, као самостални народ. М сир је имао друкчије околности и прилике, а јевре са теократичким склопом друштвеним нијесу мог

стати међу народима, који су имали војничку управу. С тога народ устаје против теократије и избора цара, него је још теократија била доста јака, с тога видимо борбу свештеничке владе са државном влашћу, а затим побјеђује царска власт и најзад, кад већина јевреја почиње живјети у државном склопу, као и остали околни народи, онда се јеврејска дијели на двије државе, које нијесу имале толико снаге, да се боре против азијских завојевача. Државно жвљење јеврејског народа може се подијелити на двоје: вријеме, кад је јеврејска држава била снажна и владала свом Палестином и, вријеме пропадања јеврејске самосталности. Пред најзнатнијим временом јеврејске државе била је борба царске власти са теократијом, а пред временом пропасти, било је подијељење царевине Теократију је бранио Самуило, а царску власт Саул.

а.) *Самуило и Саул.* Још за зрijеме теократије јевреји су тежили да имају онаку државу, као и остали околни народи. Гедеону су предлагали, да га зацаре, али он није хтио. Доцније Сехемци изберу за цара гедеоновог сина Авимелеха; но њега сви јевреји нијесу хтјели примити; он почне да натјерује јевреје, да га признаду за цара и скоро погине. Свештеници су опет заповиједали, али њихно непоштено поступање с народом и несрећно војевање са филистимцима, особито за владе првосвештеника Илије, буде узрок, те јевреји омрзну на свештеничку управу. „Боље је,“ говорио је јеврејима син гедеонов Авимелех: да ја један владам над вама, него-ли њих седамдесет (сенедрион). Идоиста је теже било сносити свештеничку касту и бити у туђинском ропству, него ли под влашћу једнога насилника, каки су тада били моћни освојачи Азије. С тога је народ само очекивао прилику, да се избави свештеничке

управе, а та се прилика деси, кад је остарио Самуило, а *правице није било у суђењу.* Јевреји се искупе у Арматему и кажу Самулу: „Да они хоћеју да имају цара, *као и остали народи,* који ће над нама да влада и да нас избави од непријатеља.“ Самуилу, као старјешини свештеничке касте „не буду миле те ријечи“ и он им опише цара, какви су били у то доба цареви т. ј. да ће цар да мучи народ, да ће да отимље од људи имање, синове и кћери, да ће их учинити робовима и поред свега тога *да ће узимати десетак.* Но јевреји непослушају Самуила и изберу Саула за цара. Саул је био човек висок, лијеп, благ, да бољег није било међу свијема јеврејма.

При каким је незгодама почео владати Саул, најбоље се види из овог његовог поступка, кад је он позвао народ у рат противу амонита. Он закоље двије краве, исијече их на комаде и пошље по гласоношама по један комат у свако племе и каже им, да овако кажу: „*Ко непође за Самуилом и Саулом, овако ће његово тијело бити изсјечено.*“ Он надбије амоните, а доцније и филистимце и прослави се како он, тако и његов син Јонатан; па кад се утврди, он више није хтјео да му свештенство заповједа. Осим тога, тешко је било утврдити државну владу, јер му је стајала на пут, како мржња између племена, тако исто републиканско-кастички мојсијев склоп државе. С тога се скоро изроди свађа између цара, који је хтјео да поступа као *цар* и свештенства, које је хтјело да се одржи и да влада, као што је и *пређе* владало.

Послије побједе над амаликићима Саул хтједне да очува живот амаликићском цару Агагу и успротиви се Самуилу, који је хтјео, по занешености за својом вјером, да га спали на жртви. С тога се они заваде и Самуило управо побуни народ против Саула и разгласи у наро-

ау, да му се због грехова сауловпх више Јехова (Бог) нејавља „ни у сну, ни у звијездама, нити преко пророка“ и почне народ навраћати, да се Саулу непокорава, и избере из племена јудиног, које је било најаче, цара, по имену Давида, а тиме придобије то снажно племе на своју страну. С тога Саул борећи се у земљи са Давидом, кога је свештенство бранило, а осим тога, војујући са сусједним народима и видећи свуда издајство и пријевару, озлоједи се и почне протјеритати свештенство, поубија предсказатеље и заклињатеље мртвијех. Све те незгоде јако су га узнемиривале и он је понегдје бивао готово као луд. С тога јеврејски љетописци кажу, да је ђаво понекад улазио у њега и мучио га. Саул је погинуо у битки с филистимицима. (1055 год.)

б. *Давид и Соломун* (2055—975). Давида нијесу признала сва јеврејска племена за цара, него је над оније̂м племенима на сјеверу и иза Јордана владао до 1048. год. син саулов Јевостеј. Унутарње је ратовање трајало дотлен, док Давид пријеваром није погубио Јевостеја и његовог војсковођу Авнира. Тек што се Давид избави од својих противника, кад дигне против њега буну његов син Авесалом, јер осталих десет племена нијесу хтјели припознати, да је најбоље племе јудино. Ту буну стиша давидов војсковођа Јоав, али се јеш једном побуне племена јеврејска на сјеверу, кад их је предводио Савеј.

Кад је Давид стишавао унутарње буне, он је у исто доба морао ратовати и са јевусејима, који су живјели у граду Сиону. Давид их побједи, освоји на јуриш њихн град Сион и почне у њему живјети. Давид је освојио готово сву Палестину: надбије у приморју Филистимце, на сјеверу — Сирце, на југу — Едомце и рашири своју државу до р. Евфрата. Он је поступао

онако, као што су поступали завојевачи азијски; таки
поступањем он је довео народ јеврејски у сукоб са ње
говим унутарњим склопом и живљењем: он је само
пшао на то, да држава буде снажна и јака, а није мо-
трио на постојавше законе и обичаје свога народа,
премда је свагда стајао у слози и љубави са свеште-
ничком кастом. Давид је био насилник и отимач,
као и сви тога времена азијски цареви, али је био
и учеван човјек тадашњега времена и писао је пјесме о
Богу. Давид је хтјео и да влада, као цар и да одржи
свештеничку касту у оној важности, у којој је она била
у вријеме теократије. Но то није могло бити, него је
морала пропасти или теократија или царска власт.

На то је исто тежио и давидов син Соломун, који
је почео да влада послије Давида (1015. год.). Он је
био учеван човјек тадашњег времена. Он се је дружио
са сусједним владаоцима и женио са туђинкама, па је
и сам држао њихну вјеру. Давид се држао на царству
освајајући друге народе и држећи свој народ у стеги.
Саломун, који није освајао сусједне народе, да би ос-
тао као цар, свакојако се довијао. Градећи цркву, он
се упозна са туђинским трговачким народима, што и
буде узрок, те он, да би са средњом азијом могао трго-
вати, сазида град Палмиру; а да би могао трговати са
јужном азијом и Африком, он начини пристаниште у
арапској отоци Еџијон; он је градио флоту и најмљи-
вао за лађаре тирце. Поступајући тако он се обогати
и његово се име прочује надалеко — до Евфрата. Но
то није учинило добра јеврејском народу, јер он упо-
знавши се са бољим начином живљења трговачких на-
рода, почне се разметати, па и његов народ није мо-
гао сировином уживати туђе фабрикате, а то је било
шкодљиво за њих потоме, што су они били пастири и
тежаци. Соломуново трошење и разметање буде узрок т

народ осиромаши и немогне да даје онолико данка, колико се трошило, па с тога кад Соломун умре (975. г.) и почне да влада његов син Ровоам, — који је био још гори насилник, него његов отац, а није имао очине вјештине и памети, народ захтје, да му цар смањи данак и терете, па кад он одговори, да ће их он још горе мучити, онда се десет сјеверних племена јеврејских одцјепе од два јужна и изберу за цара Јеровоама, који је још за живота соломунова дигао био буну, па кад се није могао одржати, он је био одбјегао у Мисир, а кад је умро Соломун, он се опет поврати из Мисира, побуни десет сјеверних племена и оснује *„израиљску“* царевину, а племе јудино и венијаминово оснују *„јудејску“* царевину.

Изриљско и Јудејско царство. [1])

У обје царевине, борили су се о државном склопу начину живљења и око власти; па у тој борби једни теже, да склопе државу, као што је мислио Мојсије, а други теже, да живе, као околни народи. Што се пак тиче спољне радње, у обје царевине, она је зависила од сукоба и преобладања над западном Азиом асираца, вавилонаца, мисираца, маћедонаца, а доцније сираца, мисираца и римљана. С тога код већине јевреја преовлађава туђинска вјера и покоравају их околни народи.

([1]) Јевреји су имали неколико имена. Потомци исакови, по Јакову, назову се израиљћани, а послије подијељења царевине, тим се именом звала сјеверна држава јеврејска. Јужна се назове јудејска, а то с тога, што је то кољено било највеће, највише освојило ханапејаца и заузимало четвртину читаве Палестине и од њега је била царска породица.

Свеза између сјеверних и јужних племена јеврејских давно је била прекинута, а Јеровоам, да би за свагда ту слогу и јединство укинуо, уништи у израјљској царевини свештеничку касту и заведе вјеру мисирску т. ј. начини цркве и у њима златне волове (аписе), каке је видјео у Мисиру (к. цар. III. гл. 12. ст. 28.). Ровоам пак, у judejској, заведе амонићску вјеру и начини цркве на свима брдима и под зеленим дрвећем (III. ц. г. 14. ст. 23.). Против таког поступања устану патриоти, који су желили, да се обдржи старински мојсијев склоп друштвени, а то су *пророци*; они су по некад и повраћали старинуску вјеру, али је сав народ био *народ свога доба*, пак је био одан тадашњим вјерама. Честе промјене владалачких породица, убијства и збацивања с пријестола, као и спољашње околности, доведу оба царства до тога, те Салманасар, цар асирски, 732 побједи израиљског цара Осију, уништи израиљску царевину, и већи дио народа одведе, као робове и насели у асирској држави. — Царство пак јудејско држало се још неко вријеме. Као што су цареви израиљски тражили помоћи у Мисиру, против асираца, тако су јудејски цареви од туђинаца тражили помоћи. Особито су важне последице биле за јудеје и за судбину свију народа западне Азије, од битке код Хархемиша. Јоаким се пак цар јудејски и послије те битке уздао у Мисирце. С тага Небукаднецар удари на јудејску, освоји Јерусалим и одведе цара јудејског и око десет хиљада јудејаца у вавилонску, а постави за цара над свом јеврејском земљом Седекију. Седекија је владао једанаjест година, али га постигне судбина јоакимова с тога, што се је договорио са царом мисирским Хофром, да војује против вавилонаца. У јудејској је било двије странке: цар и његове присталице држали су се миси-

раца, а већма увиђавнијих људи, као што су наприлику били Језекиљ и Јеремија, држали су се вавилонаца. Хофра крене војску из Мисира, и Седекија устане против Небукаднецара. Но Хофра се предомисли и врати се натраг, а Небукаднецар озлојеђен на Седекију, отме Јерусалим, спали цркву, погуби царску породицу, а Седекији извади очи и онако слијеног одведе са већином народа у Вавилон у ропство (588. г.). У Judeји је још остало Јевреја и с њима остане и Јемемија, кога је Небукаднецар пазио с тога, што је био његов присталица. Над јеврејима остане да управља намјестник Небукаднецара, али бивше војсковође седекијне опет дигну буну и поубијају вавилонску војску и царског намјесника: тај поступак заплаши оставши народ у Judeји и он заједно са Јеремијом побјегне у Мисир.

Остала судбина јеврејског народа може бити казана у неколико ријечи: ропство и страдање учини, те над јеврејима преовлада свештенство, па када Кир допусти, да сваки народ у његовој држави слободно своју вјеру вјерује, и да живи на своме земљишту, онда се јевреји поврате у Палестину из вавилонске и из других мјеста и оснују свештеничку државу. Кад Александер маћедонски освоји персијску државу и јевреји му се покоре. Ратовање нашљедника Александра маћедонског — Селеквида и Птоломеја учини, те у јеврејској се опет одпочне тежња, да се створи држава за време Макивија. Кад римљани освоје Азију, онда и јеврејска подпадне под њихну владу, али унутарње партајске борбе учине, те је најприје Помпеј освајао Јерусалим, а доцније Тит, седамдесете године послије Христа, освоји Јерусалим, спали нову бившу јеврејску цркву, поруши град и оне јевреје, који су остали живи, распрода, као робове и разсели по читавој ри-

мској држави. Остатак јевреје буде надбијен и разтеран за време Андријана. Од тога времена јевреји и живе раштркани по читавом свијету.

Унутарња историја Јевреја.

Јвреји су се доселили у Хананску земљу из Халдеје. У то вријеме живјели су, као чергашки народи, и главна им је радња била сточарство. Селећи се с једног мјеста на друго, они су живјели, као сви скитећи се народи у шаторима. Да они нијесу били тежаци, види се отуда, што су морали чешће ићи у Мисир. Они су се разликовали (послије ропства у Мисиру) од свију осталих савремених народа (као Мисирци и Инђијци) по овоме: држали су остале народе за *нечисте* (као што и сада држе); други су се народи дотјеривали и напредовали сами собом, а они су најприје добили законе скројене по неком калупу, па су људе дотјеривали, да буду онаки, како закон хоће. Најзад, они су од најстарији времена држали Бога за нешто одвојено од природе, који може да предругојачава законе јестаства.

За вријеме боравлења јевреја у Мисиру, који је тада био главно мјесто живлења учевнијех људи старога свијета, родио се тамо и изучио тадашњу науку код мисирскијех мудраца јеврејски законодавац, Мојсије. Као што је у Мисиру најважнија ствар у народњем животу била вјера, тако је исто и он узаконио да буде и код јевреја. Према томе су и сва остала државна уређења била удешена.

а). *Вјера*. Каква је била вјера јеврејска до Мојсија, управо се не може казати. Из љетописа јеврејских види се, да је Аврам спаљивао жртве на високим брдима, као и остали савремени народи, и да је био обичај спаљивати на жртвама и људе. Име божије

пагда је у множини употребљавано, почему се може мислити, да су вјеровали у онаке богове, као и други народи, што показује поступање рахиљино — кад је украла слике богова из куће свога оца. Мојсије је управо одредио, каква треба да је вера јевреја. Та мојсијева вјера, накратко рећи, овака је била: Један је Бог, који је створио свјиет за шест дана. Први су људи — Адам и Јева — живјели у рају, били голи, нијесу ништа радили и ранили су се воћем. Послије згријеше и Бог их протјера из раја, да раде земљу и да се ране. Послије тога почну се одјевати, најприје лишћем, а послије кожама. Осим свијета и људи, Бог је створио и анђеле, који су га дуго вријеме славили и хвалили, па послије један дио анђела нехтјене да слуша Бога и постану ђаволи. Мосијева вјера заповједала је људима, да неубијају, да не краду, да нелажу, да дјеца поштују родитеље и т. д. Ту науку чували су и учили њој људе свештеници. Но ту вјеру народ није разумјевао, нити се је сав ње придржавао, јер су у то доба сви народи, који су опкољавали јевреје, били многобошци, па су се на њих и јевреји угледали, нити им је шта могло стати на пут, да невјерују у многе богове и то онаке, каке су виђели у Мисиру т. ј. да обожавају природу у облику бога аписа. Таку су вјеру завели у израиљској држави, израиљски цареви, а у граду Дану била је начињена црква и у њој златан во, коме су се израиљци молили. Свештенство је одржало мојсијеву вјеру. Прије него што ће јеврејске државе нестати, код њих се појаве у вјери три секте: *фарисејска, садукејска и јсејска;* највеће присталице есејске секте звали су се *назореји*. У V. в. послије Хр протумачена је мојсијева вјера и унешено у њу много којешта, што пређе није било. С тога се јевреји у вјери подпјле на двоје: *талмудоце* и *нелмудовце*. Талму-

довци вјерују у библију и у талмуд, а ови други, вјерују само у библију. Те двије вјере код јевреја постоје и дан данашњи.

б. *Јеврејски друштвени склоп.* Како је вјера код јевреја била најважнија ствар, па стога су и свештеници били први људи у држави и најважнија каста. Народ није имао земље, јер је Бог владаоц све земље, на којој су јвреји живјели т. ј. сва је земља била црквена (вакупска), а жилци су били најамници, којима је земља дата у најам: „земља је моја,“ вели Бог: „а ви сте дошљаци пред мојим очима — ви сте моји робови.“ По освојењу земље у Палестини, свако јеврејско племе (осим левина) добије њеку просторију земље. Како је земља божија т. ј. црквена, јевреји су, као најамници, морали давати *десето* од свега свога имања свештеницима; с тога јевреји нијесу могли продавати земљу, него су управо продавали само род (к. м. 55.). Свештеници могли су бити само од племена левина (4. к. м. 3, 9.). Свештеници су живјели по свој земљи јеврејској. Они су жијвјели од *жиртви* и *десетка*, које су узимали од народа и били су, као у Инђији и Мисиру: и свештеници, и тумачи закона, и судије, и писари и учитељи и т. д. Но овај склоп државног живота код јевреја није био постојан, јер су цареви отели власт од свештенства, као и у Мисиру.

в). *Закони и суђење.* Јеврејски народ до Мојсија није имао писаних закона; Мојсије је њима дао закон, кој је био удешен према кастичком склопу, потребама црквеним и вјери у једнога Бога. Ти закони највећу каштигу прописују онима, који одступају од мојсијеве вјере; који се мјешају са туђинцима, који би из другог ког племена, осим левиног, радили свештеничке послове. По јеврејским обичаима, они су могли имати више жена. Суђење је код јевреја било, као код свију кастичких

да, гдје свештеници све послове судске раде од не божије.

2). *Наука и вјештине.* Јевреји су имали школе и има су учитељи били свештеници, и учили људе штеничке касте. Школе је установио првосвеште- Самуило. Они, који те школе изуче, а нијесу били штеници, бивали су учитељи, врачари (пророци), тори и уопште учевни људи. У школама јеврејским о се учило вјери. Такви су учевни људи већином, јевреја, били гоњени и убијани с тога, што су али у народу икоријенити сујевјерства. Од свију на- код њих је најбоље била унапређена *историја*, јер имали бињежнике, којима је био главни посао, да исују шта се догађа. Послије историје највећма је јевреја унапређена *појезија*. Догађаји јеврејскогога ода, дали су много грађе за цјесме на похвалу Бога, је, по мишљењу јевреја, све оно урадио, што су урадили. Хваљење и прослављање Бога и тугова- у ропству, главни је предмет јеврејске појезије. Нај- е су пјесме о хваљењу Бога, цара Давида; о ту- њу у ропству — пророка Јеремије, а у *идилској* зији највећма се одликовао Соломун. *Пјесме* на по- у Бога биле су пјеване уз различне свирке. — *Ар- ктура* код њих није била унапређена, јер кад је омун хтио да прави цркву у Јерусалиму, морао је ати фиgivчане. Та је црква била врло лијепо саг- ена и главно је мјесто било олтар, уком се чувала ејска *светиња над светињама* т. ј. ковчег у ком је законик мојсијев и штап аронов.

Најважнија радња јевреја. била је — земљородна, говину су водили у њихној земљи тирци и ...

ФИНИЧАНИ

Мјесто живљења Финичана. Узка приморска про-
сторија земље, између Келесирије, брда Кармила
Палестине, звала се у старо вријеме Финичанска.
ширину није имала више, него седам сахата. Мо
ударајући о брѐгове, направило је много приморск
острва, на којима је постала прва трговачка држава
старо доба. Острви су били добри за стоваришта
напа, а пристаништа — за склањање од вјетра лађ
Најзнатнији финичански град био је Сидон. Послиј
њега највећи је био стари Тир, кога су звали „кће
Сидонова" (на континенту и нови на острву) а затим
Арад, Триполис (населбина из сва три прећашња града
Библус, Беритус, (д. Бајрут) и други. Између тије
градова свуда су људи учесто насељени били, с тог
је сва Финичанска изгледала, као једна велика трго
вачка варош.

Спољња Историја Финичана.

Финичани су знатни, како својим државним скло
пом и друштвеним живљењем, тако и због многих на
селбина, које су они населили као: у Картагену, Х
јопи, Утици, Хадесу и т. д. Судећи по језику, они с
били симитичког порекла. — О историји су фин
чанској писали: Финичанац Санхонијатон; јеврејск
списатељи, а собито пр. Језекиљ и грчки, а најви
Иродот и у најновије вријеме, Мјеверст, Херен др. Ф
ничани су први склопили трговачку државу, па с то
су морали свагда имати посла са другима народима
поступати према њима онако, како је захтјевала њ
хна трговачка корист. Осим тога, они су први држа

ајамничку војску, која је за њих, кад је потребно било, ојевала са њихним непријатељима, а они су само радили воју трговачку радњу. Но у морској војсци нијесу наамнике држали, него су сами на својим лађама били ао војници.

Финичани нијесу, као остали азијски народи тежили, да освајају друге народе, него су само тежили, да господаре на мору и да тргују са осталима државама. Због трговине они су имали посла и са најудаљенијим народима старинског доба. Они су, може се рећи, били углед грцима у трговању. Не тежећи за освајањем других народа, нити да их споје са собом, они су гледали, да могу код њих своје трговачке ствари протурати. Исељеници из Финичанске, који су се ма по каком случају иселили, постајали су самостална држава и само су са Финичанима имали посла због трговине. Но како Финичани, тако и њихни исељеници били су врло себични, што их је довело, те су према другима врло неправични били.

Као трговачки народ, они су господарили на средиземном мору, на острвима кога, имали су своје трговачке зграде.

Најприје су Финичани заузели острво Кипар. Туна није било само мјесто за трговање, него управо провинција финичанска. Они су такође некада држали Крит и друге острве архипелашске. У Сицилији и Сардинији имали су станишта за даље путовање по мору у Шпанију (Мексику или Перу старог свијета) и даље кроз херкулесове стубове на запад. Они су, осим Картагена, Утике и т. д. населили многа мјеста у Африци поред мора.

Трговање и насељавање населбина главна је радња финичана, па с тога историја њиних краљева готово нема никакве важности. Финичанска држава била је скло-

пљена од различних малих „сједињених државица,"
праву историју имају само они финичани, који су
Тиру живјели. За владе царева Абикала и Хирама (с
временици Давида и Соломуна) Финичани су почел
трговати са народима у Палестини и направе своја тр
говачка станишта на персијској отоци, црвеном мору
по сирским градовима. За владе цара Пигмалиона
због његовог злог поступања са својом сестром Дидо
ном (Елиса), она побјегне са мноштвом финичана и
Тира преко средиземног мора и насели Картаген.

Салманасар цар асирски освајајући друге народ
нападне и на Финичанску и опседне Тир; али га ниј
могао освојити. Послије тога удари на Тир Небукадне
цар вавилонски и освоји га. Тада се тирци измјест
на острво и оснују нови Тир. Тај Тир подпада по
власт Кира цара персијског. Између владе над Тиро
Небукаднецара и Кира, догоди се буна у Тиру и тад
царску власт заузму *суффети* (судије, консули), те тако н
мјесто царске власти постаје влада богаташко-републи
канска. Персијци су оставили финичанима, да сами
своје државне послове раде, но они су, по свој прили
ци, повратили код финичана царску власт. Но фини
чани ипак нијесу могли да трпе персијско господар
ство. У Сидону направи се завјера против персијаца
четвртом ст. пр. х.; но као што завјереници нијесу би
ли сложни, с тога персијци освоје Сидон, најбоље љу
де поубијају, остали се поплаше и спале се заједно с
својим богатством (то се исто догодило и у Картагену
Кад је Александер маћедонски ударио на персијск
царство он освоји и Тир, који је још и тада био зна
тан због трговине и разруши га, па да се не би ни
када Тир подигао, он оснује нов трговачки град Алек
сандрију, те тако уништи прву трговачку државу ста
рога свијета.

Унутарње живљење Финичана.

Финичани се разликују од свију других азијских народа, вјером, државним склопом и радњом. Њихна вјера, истина, наличи на вјеру вавилонаца и асираца; али се из тога неможе извести, да су они своју вјеру њима наметули или од њих примили. Финичани су постали од мјешавине различних племена, која су се станила на ускоj приморској земљи. Та племена нијесу била једнака у изображењу, јер су једна живјела (пређе свога станка у финичанској) у пећинама близу црвенога мора, а друга на хананским брдима, па их је тада нужда приморала, да постану морски хајдуци, као што су њекада живјели праочеви грка, који су живјели за морским острвима. И тако њихна земља привољела их је да тргују; али та иста њихна земља и брда (са источне стране) дијелила су их од осталих народа, па с тога нијесу могли они на друге народе имати никаквог уплива, нити други народи на њих. С тога, негледећи на то, што су они водили опширну трговину, они нијесу могли много унапредити цивилизацију људства, него су само били трговци, који су се само бринули о својој личној користи. Истина да Финичани стоје више осталих народа, о којима је досада говорено, јер су их они надмашили својим радом и склопом; али како су се они само поводили по својим користима, с тога неналазимо о њима нигдје доброг одзива: старински су их народи држали, да су хајдуци, нечовјечни, алави, да воле насладе и да су варалице, па с тога о њима неналазимо ништа разговјетно написано, а тако исто ни о њихној вјери и споменицима. Њих ни у чему није могуће успоређивати са бившим азијским државама. Они се разликују од свију других народа:

1.) *Вјером.* Њихна вјера неналичи ни на мисирску,

ни на вјеру народа зендских; они нијесу обожава животињу, нити мислено начело у природи. Они су об жавали природну снагу и моћ рађања, па с тога им вјера била управо обожавање проституције и задовољ вање најгаднијих страсти. Обожавање природних ствар бивше код азијских народа, код њих се јавља у об жавању Ваала — знак мушке природне моћи и у об жавање Астарте — женске природне моћи. Осим та д главна божанства они су се молили Мелкарту, оснива тељу града и предходнику грчког Херкулеса, који слика и углед народа, који је трговао и насељавао на селбине.

2.) *Друштвеним склопом и живљењем.* Њихи ј друштвени склоп прijелаз од азијских насилничких кастичких држава слободној грчкој републици. Њих је друштвени склоп и живљење у толико боље, о склопа и живљења перијсиског: у колико је персијск боље од кастичког и ово од китајског склопа друштве ног. Њихни градови, који су прекрилили били финичанск почињући од моћног града Сидона, изгледали су нали на један врло велики град. Ти су градови били трго вачка друштва, која су имала једна са другим пос *само због узајамних* интереса и потреба. Они су има цареве, али су ти цареви били ограничени. Њих су о граничавали најбогатији трговци и они су (цареви) на личили на мљетачкеduждеве, а финичанска на мље тачку богаташку републику. Они су имали једну н мјеру, да се обогате, па с тога су свакојаке н чине употребљавали само да се та намјера постигн С тога и њихно патриотско већма наличи на жртво вање филена,[1]) него-ли на праву љубав спрам отач

[1]) Филени, — два брата картегенци; њих су живе закопали земљу киринајци.

бине. С тога самог, гдје се год они сукобљавају с грцима и римљанима, ови их надвлађују. Њихно је јунаштво очајање трговца за богатством, а не свијестна одбрана отачбине.

3.) *Мануфактуре и трговине.* Хиљадама је пута било пропричано, како су финичански лађари готовећи ручак пронашли стакло; како је њеки чобанин дознао за пурпурну (црвену) боју. Но у томе није њихна заслуга за остале људе. Њихна је заслуга управо у томе, што су први почели да употребљавају црвену боју за бојадисање платна и сукна и распрострли по свијету употребљанање те боје. То се исто може рећи наприлику о словима, као и о рачунању и вођењу тевтера. Нема сумње, да је све то било много пређе њих познато другим народима, него само код финичана оно није било тајна или манопол свештенства, које је крило од народа ту тајну. С тога се може двоумити, да-ли су то све они први пронашли, јер су много пређе биле стаклене фабрике у Сарепти, него-ли код финичана. С тога се може мислити, да су се они прављењу стакла и бојадисању научили у Мисиру, па ту вјештину, као трговачки народ распрострли по свијету и боље дотјерали и усавршили ту вјештину. Осим тога, за црвену су боју знали и вавилонци; они се нијесу тој вјештини научили у финичанској, него у Инђији. Финичани су први почели ткати шарена платна, са различним шареним жицама. Ткање је код њих била управо главна вјештина. У тој вјештини они су претекли мисирце одакле су добијали врло добру основу. С тога самог они су куповали лан и памук, па су га обрађивали у својим фабрикама и ткали га. Како други народи или нијесу смијели или нијесу знали да плове по мору, с тога су врло скупо и продавали еспапе. Осим ткања и разношења еспапа они су још рјезали, били златари и гра

дили су ствари од слонових костију и којекакве играчке (bijouterie) и то су били главни предмети и њихне фабрикације.

Финичани су водили сувоземну трговину са многим народима свога времена, али је њихна главна трговина била морска. Они су дуго вријеме господарили на средиземном мору и о њима су говорили, у старо доба, да они богују на мору. На мору су они имали своју велику флоту, као у данашње врјиеме инглизи. Главно мјесто куда су они тежили, било је Шпанија (Тарсис), гдје су они били освојили руде и тамошњи жилци копали су те руде, што је радила доцније — њихна населбина — Картаген. Из Шпаније су они пловили у јужну Британију, гдје су копали врло добро олово. Они су даље пловили до брегова источног мора, одаклен су добијали злато и драго камење. Преко арапске и персијске отоке они су пловили у јужно море и трговали су са Инђијом, Цајлоном и Африком. Они су обпловили Африку около предгорја „доброг надања" за вријеме цара мисирског Нехао.

Финичанска трговина има три главна пута: преко Арапске и Мисира трговали су са Инђијом; преко Вавилона — са средњом Азијом и сјеверном Инђијом и најзад — преко Јерменеке са кавказким и осталом сјеверним народима.

Најприје су финичани имали станишта на црвеном мору, путујући преко јужних земаља Арапске, из Јемена, преко арапски пустара и носили су: тамјан, смирну, драго камење и злато са брегова Африке; тако су исто доносили (у доцније вријеме) на лађама ствари из јужне Инђије и Африке, као: кору, слонове кости и јововину. Да је била велика трговина финичанска тијем путом види се из ових ријечи пророка Језекиља: веданци и јафанци (сигурно су ово градови на путу Библуса)

у Мандеб доносе пређу на вашаре; ковано гвожђе и мирисе (acorus calamus). На Дедану су (једно острово у персијском заливу) трговали са стварма потребним за јахање коња и за кола. Арапи и сви кнежеви Кедарса (чергашко племе сјеверне арапске) ишли су им на руку у том трговању; они су им продавали јагњад, овнове и јарчеве. Трговци из Себа (Себа у јужној арапској) и Рајеме (арапски град у персијској отоци) тргују са финичанима. Ту се доносе свакојаке миришљаве траве, свакојако драго камење и злато и т. д. Тако су исто они имали своја станишта около персијске отоке.

На исток су финичани најприје носили трговачке ствари у Палестину и Сирију. Како Палестина уопште није била родна, то су финичани одвозили им жито и узимали у размијену посластице, мед, зејтин и балсам. Тим начином финичани су трговали са свима крајевима Палестине: из Дамаска су и Алепо (Хелбна) добијали најбоља вина и бијелу вуну; из Идумеје и других околних земаља: рајска зрна, црвену боју, мерџане и т. д. Са средњом су азијом финичани трговали преко Вавилона и сириских пустара, због чега Соломун у договору с финичанима оснује Палмиру.

Са сјеверним земљама Азије финичани су трговали преко Сирије. Прор. Језекиљ вели, да они продају своје трговачке ствари јонским грчким насељеницима и да носе своје товаре у Тхубан и Месех земље код каспијског и црног мора. Своје товаре они су мијењали са тијем народима за робове и посуђе од руда.

Сви најзнатнији сабори у Палестини, који су обично бивали код цркава, бивали су и главни вашари, гдје су финичани продавали свакојаке еспапе.

МАЛА АЗИЈА.

У малој Азији није било једне велике државе, ни особитог каквог напредка и правца, кои би имао

уплив на читаво људство. Малоазијске државе већма су посрнуле у своме напредовању, јер оне губе споља значење пред великим азијским царевинама, које су биле сусједи малоазијских народа са источне стране; али малоазијци имају велико значење због изображења, које су предавали на исток и са истока опет су предавали изображење на запад.

То мјесто између Азије и Европе, — старог и новијег свијета, — насилничког склопа живљена и новијег свијеснијег живљена: јесу земље мале азије. У тима је земљама Азија дошла до врха своје могуће радње: оне свезују историју азијских народа са историјом грчком. Њихно је живљење било полу-азијско и полу-европско; природну снагу и силу упитомила је слобода грчка; али су и грци много кејешта позајмили од азијских народа, као што се види у њихном живљењу.

Особито значење тога полуострова, које је између црног, средиземног и грчког мора, показује се и у самом имену „Мале Азије", из кога се види како су те земље и између себе стајале. То је мјесто названо малом азијом за владе римске, а то показује, да народи, који су у малој азији живјели, нијесу били далеко надмашили осталу Азију. Грци су, под именом азија, разумјевали персијиску државу и цареви су се персијски називали „царевима Азије." За римљане персијци нијесу имали никаквог значења; све земље азијске они су држали као освојене варварске земље. Преко грка те су земље биле спојене са Европом. У доцније вријеме појављује се име „Мала Азија," да докаже, да се сва велика Азија на овој малој просторији, у малој слици, могла видјети.

На малоазијском полуострову живјели су народи различног порекла: тракијског, финичанског, сирског и т. д. и т: у западним мјестима била је 1., Мизија, 2., Лиђија, 3., Карија; у јуж. 4., Ликија, 5., Памфилија, 6.,

Ликија; у сјев. према црном мору 7., Витинија, 8, Пафлагонија, 9., Понт; у средини мале азије 10., Фригија; на ист. 11., Галатија, а јужније 12., Писидија, још већма на исток 13., Ликаонија и на исток 14., Кападокија и 15., Мала Јерменска.

Од тијих земаља или управо страна најзнатније су ове:

1., *Мизија.* Границе Мизије често су се мијењале, него се обично држи, да су јој биле границе: Лиђија, Витинија, Пропонтида и Јегејско море. На тој је просторији била а., Еолида, б.. Тројанска, в., Абретенска, г., Мизија јелинска са мноштвом малих грчких градова, д., земља Долијена или Кизикија. — У старо је вријеме био најзнатнији град Троја, а доцније, — Пергам.

Како је грчка била покрај земаља мале Азије, то је она била у тјесном саобраштају са старинским народима мале Азије. Историја је Мизије дио грчке историје. У Мизији се налазила тројанска држава, и догађаји те државе пола спадају у митологију, а пола у историју. Пјесме Омира описују тај азијски народ на 1100 година пр. Х., који по наравима и изображењу наличи на грке. Парис је био примљен у грчкој као грк. Главни град тројанске — Троја (или Илион) био је близу мора, гдје тече поток Ксанф и Симоис. Основатељ је Троје Дарданус. Врло удесно положење земље помогне тројанцима, те се обогате и постану моћни; него су у исто вријеме на њих нападали њихни сусједи. Лаомедон начини бедеме около града и прича се, да су те зидове сазидали богови Аполон и Нептун. Послије неког времена Херкулес се озлоједи на Лаомедона због пријеваре, освоји град, убије Лаомедона и постави за цара млађаног Пријама. Ово је био пошљедњи цар тројански, јер син Пријама и Хекубе, Парис крађом Јелене проузрокује тројански рат и тада буде уништена

тројанска држава. Између царева тројански славили су се, осим Дардана, још Теукер, Ерихтоније (пронашао је убојне колеснице), Илис или Лаомедон и Подаркес или Пријам.

2. *Лиђија.* Лиђија је била између Мизије и Карије и у њој је био главни град Сардес. Та је земља родна; у њој је најбоље родио виноград. Она је постала самостална држава још около 1579. г. пр. Х. У њој су се настанили људи племена каријског, изкоријенивши оне људе, који су живјели у тијем мјестима прије њих. Лиђијанска држава постаје познатија за вријеме владе царева од хераклидске породице [1]). Пошљедњег цара од те породице, Кандола, убије Гигес, оснoватељ мермиадске породице [2]). Од тога се доба започиње права историја лиђијска. За вријеме владе Гигеса буду пронађене богате руде између Пергама и Атаре, чим се јако обогате лиђијци. Гигес, да би распространио своју земљу до мора, одпочне ратовање са милетским населбинама и најприје освоји Колофон; него у исто вријеме дође у сукоб са миђијском државом за владе Цијаксара. Обе су се државе припремале за ратовање, кад изненадно нападање кимерijца на Лиђију примора лиђијског цара, да се ш њима бори. Та борба с кимеријцима учини, те се није рат започео са миђијицима. Нашљедници Гигеса — Ардис (678—629) а доцније Садиат и Алиат протјерају кимеријце и посљедњи освоји земље до р. Халиса. Ратовање са населбинама није престаја-

[1]) Лиђани су имали три, једну за другом, владалачке породице: I. породица Атиадитска (од 1579—1292. г. пр. Хр.); II. породица Херкулеса (1292—727.) и III. породица Мермиадска (708—547 г.).

[2]) Кандол је увредио царицу и због те увреде његов га чиновник убије, сам се ожени са царицом и одпочне нову породицу. О Гигесу говори Платон у »Републици« и Цицерон у књизи de officiis III. c. 9.

. Посљедњи цар лиђијски био је Крез, познати са
оје несреће. За вријеме његове влада лиђијци су би-
најјачи. На исток је Лиђија допирала до Халиса, и
запад до грчких земаља. У Сардес су се сусрело ис-
очно разметање и грчка изображеност. Код крезовог
вора бивали су најзнатнији људи из грчке, па веле, да
ту био и атињац Солон. Како Кир, цар персијски поч-
е да напредује, Крез склопи сајуз против њега са спар-
анима, мисирцима и вавилонцима, — пошто је запи-
ао двапут делфиског оракула за совијет и послао ве-
ику писанију у делфијску цркву, — он се крене с
ојском у Кападокију на сусрет персијцима, који га над-
ију и заробе. Лиђијци су се још једанпут бунили про-
ив персијца због чега их је Кир хтио распродати као
обље, него их Крез очува посовјетовавши Киру, да
м забрани носити оружије, а да им заповиједи, да но-
е скупоцјене хаљине, да уче дјецу свирању у цитру,
јевању и ситничарској трговини. Од тога доба лиђиј-
и постају налик на друге азијске народе. У доцније
вријеме били познати, као људи непоштени и раз-
ратни, као свирачи, играчи, меанџије и уопште људи,
оји држе свакојаке куће и најгорим начином добијају
ебн љеб.

3. *Фригрија.* Фригрија је била покрај мора од
ња потока Меадра до Партена. На тај начин њене
границе биле три мора: Егејско, Пропонтиско и Понт
ксински, а на исток до Халиса, на југ пак до Ликао-
ије. — Фригија је особито важна за грчку, а то с то-
што је из те земље старо богослужење, преко Тра-
ије, пренешено у грчку. Под именом богиње Кибеле по-
товали су облик природње родности земље. Свештени-
тога божанства *„корибеќани* [1])" празновали су то бо-

[1]) Кориб, Кариб, Курет, Корибант и т. д. имали су много
имена.

жансаство са дивљим играма, са свиркама и вел
уком и буком. Та је Кибела била мајка грчких бо
ства. па јој се грци молили, као Деметри и Дионису
Бахусу (божанствима родности природе).

Фригијски владаоци спадају у митологију и
више се зна за Мидаса и Гордија. Први је позна
своје луде жеље, због чега је добио велике уши, а д
ги постане цар од простог земљорадника, па нами
цркви своја кола и јарам. Тај је јарам тако вјешто
зао, да га нико није могао одрешити, па је рекао:
одреши овај завежљај, поста ће господар од чи
Азије.“ До Александра маћедонског нико није у
одрешити тај завежљај, а Александер га разсече
чем, којим је читаву Азију освојио.

Остали грчки градови и државице у малој А
имале су једнаку судбину са грцима јевропским у с
струкама људске радње.

Из историје ових држава, о којима смо до сада
ворили, види се, да се у њима остварио државни с
тројаког начина: у Китају је постала и остварил
држава у стјешњеној слици породице: гдје су сви
ди налик на дјецу; у Инђији и Мисиру касте су те
државе, па с тога нема равноправности, нити су
људи, *људи*; у Персији нема важности како старије
породице, тако ни касте, него су сви робови неогр
ченог насилника. У свима тима пак скупа државама
мају људи права грађанска. Људи неживе као љ
него као потребре ствари *породичком* старјешини,
касти или *неограниченом насилнику.* С тога је у њи
сва умна и материјална снага потрошена служећи

породичном старијешини, или кастама или деспоту, а о држави нема спомена. Науке су и вјештине згода, да се служи тијема трима господарима. Историја њихна, то је управо историја или *оца народног* или *свештеника божијих* или *насилника земље*. Како, у том случају, нема личне свободе, него страх и презање, то им је историјски живот описан врло лијепо, за те три тројаке владе и окићен причама, чудесима и добротворством оца спрам дјеце, свештенства спрам људи и насилника спрам народа. У сва три случаја нема слободе, већ се свуда види ропство и страховање.

Истина, та три начина државног склопа стоје више чергашког живљења онијех народа, који немају никаквог државног склопа, али опет ове државе стоје безконачно ниже слободног друштвеног склопа и живљења *грчких* и *римских грађана*.

КЊИГА II.

КЛАСИЧКИ НАРОДИ.

I.

ГРЦИ и МАЋЕДОНЦИ.

Грчки народ и земља, на којој је он остварио историјски живот, са свијем се разликује од склопа и живљења бивших преће њега историјских народа старога свијета. Грци их надмашују својим остварепим напрётком; а земља је грчка различитија и много боља, да се на њој свестраније развије и унапреди људска радња и живљење. Све земље од грчке па исток и југ имају своје једностране особине. Тако: Месопотамија је равница врло родна, кроз коју протиче само двије ријеке, али нема планина, брда, шума, ни камења; у Персији нема ријека нити је земља за обрађивање, па нема ни морских пристаништа; Сирија је пијесковита пустара и којегдје има врло мало лугова и врло мало мјеста добрих за земљорадњу; у Мисиру има више згода за људско напредовање: велика ријека, опкољена брдима и делтом стоји у свези с морем; али је та уска долина дугачка около 160 сахати, а широка тек 3 сахата и врло је у незгодној свези с морем, и што је најзнатније, Мисир се у свему одржава том ријеком. Само једна грчка има све згоде за унапређење људства; има различне предјеле, може се у њу доћи

са свију страна и непреоблађује ни један услов за добро живљење и унапређење људи. У грчкој, имају снијежне вршине Олимпа, родне долине, равнице и приморја, — доста шуме за грађење лађи, свакојаких руда, читава брда мермера; у исто доба нема ни особито велике ријеке, која би преоблађавала у земљи, ни хланаца брда, који би спречавао свезу између различних дијелова Јеладе. Грчке брегове није могуће свести у неку систему, а тако исто ни ријеке. У читавој грчкој не само да је мало равних просторија, већ их је мало, које би биле прилично широке. [1]) У старо доба биле су родне, као и данас тесалске равнице, долина код Кефиса и бријег код језера Копаида у Беотији; западни дио Елиде, равница Стратоса на međи акарнанској и етолијској и равна мјеста код Памиса у Месенској. Сва остала грчка земља врло је згодна за киклопске зраде.

Из тога особитог створа земаљског произлази тешкоћа унутрашњих свеза у грчкој и нечувена у другијем земљама различност климе и природних појава. Тако је Марта мјесеца у месенским равницама *љето* у Лаконији *пролеће*, а *зима* у Аркадији. [2]) Чини се, канда је сама природа ишла на то, да створи разопштење и разлику код грчког народа учинивши, да на такој малој просторији земље има тако много земљописних преграда и разлика климе..[3]) Али управо због ти-

---

[1]) У садањој грчкој краљевини има свега простора 47,600,000, грчких стрема, па 26,500,000 су планине, кршеви, ријеке. језера и само имо добре земље за обрађивање 21,000,000. Strong, Statis. of Greéce, p. 2. London 1842,

[2]) Gell, Journey in Greece p. 355—359

[3]) Жилци Етолије, планинци, немогу да проживе неколико дана у барушљивим равницама Брахоре, а да се непободу. Fiedler bd. 1, p. 184.

јех земљописних разлика морала су понићи удруживања и унутарњи саобраћаји различних мјста, јер кад је у равницама жито већ пожњевено и сва растиња од сунчане жеге спрљена, на брдовитим је мјестима жито још зелено и по луговима најбоља паша за стоку. Отуда је произишао обичај да тјерају стоку у пашу сходно тој промјени природној. Таким начином само од себе стајала су и стоје у свези брда са равницама.

Још је већма приморавала грке, да се налазе у узајамној свези близина мора са свију страна и сувише дугачка морска обала на спрам простора читаве сувоземске грчке. Различни изгиби и морска пристаништа онако су исто знатна, као њихне ријеке и брда. Због мноштва морских залива, који су далеко продирали у унутрашњост земље, готово су сви дијелови грчке земље били у додиру с морем. Изглед Пелопонеза, са три морска залива: арголичким, месенским и лаконским, још су старинци упоређивали са листом платана; Ксенофонт хвали дупло море около Атике; Ефор — троструко море Беотије, са шта се у њу може доћи са сјевера, запада и југа, а о важности залива коринтског и сароничког (што је учинило, те је Коринт постао средсреда трговине између Грчке, Талије и Мале Азије) готово нетреба ни спомињати. Треба се пак сјетити, да није само то Грчка. „Непрекидна грчка" — Ἑλλὰς η συνεχής [1]) имала је мноштво острва и још више населбина по обалалама црног, јегејског, средиземног и јадранског мора и заузимала грдан простор од Трапезунта до Марсеља са "Великом Грчком" у Талији.

Таква је разлика по мјесту живљења грка од исторајских народа пређе њих бивших. Још је већа раз-

---

[1]) Dicaearch p. 460 ed. Fuhr. Scyl. c. 35.

лика у самом склопу живљења грка од старих пређе њих бивших народа. Грци су тежили, да свако племе, свака варош и страна да живе самостално. Та тежња за особинама личности, разликује грчку од предходивших јој у историји народа. Та тежња да свако племе буде за себе и сваки град и свака страна и да развију многостручан живот [1]) оствариле се у Гучкој онако, као у данашње вријеме у Сјеверној Америци. Тешко је могуће ту тежњу и да разумију људи, који су се навикли на бирократију и централизацију. Тако је, на малом острвићу Пепарету или Аморгу било по двије или по три општине са свима својствима самосталних држава. Послије Токвиља, немамо потребе да разлажемо важност и значење десцентрализације, јер само гдје је десцентрализација, ту се мож развити и напредовати слободан људски живот и може се развити слобода и благостање људско, које уноси у историју људства истинско напредовање. Тај десцетрализирани начин гчког живљења навео је грчке философе, да промотре законе, по којима се управљају људска друштва. Они су врло добро били свјестни о разлици између вароши морских и сувоземских, као што су врло добро схватили разлику између људи живећих по селима и варошима. У приморским градовима људи су променљивији, итрији за новости, јако им развијена моћ уображења, воле туђе обичаје и уопште су окретни. У варошима сувоземским људи живе просто, свагда једнако, тврдо чувају своје старинске обичаје, а мрзе на туђе, имају искључиве антипатије и симпатије и тешко напредују у развићу мишљења, Између вароши и села опет се види велика разлика, коју су врло добро схватили били грци. Живљење по селима — по мишљењу

[1]) *Πολυσχημονεστατη* — Страб. II. ст. 127.

грка — нема свију услова, који су потребни човјеку за његово благостање. Сељани незнају шта је безопаснот, јер немају стијена около села; ако на њих нападне непријатељ, они морају да бјегају у шуме, и мало их је да би могли имати све што им је потребно. Село је разломак цијелога — града. Град пак и држава, то је све једно. Скуп људи у друштва, мањи од града, није у стању задовољити потребе људске, у којима се разбудио духовни живот; стога је град нешто потпуно, што постиже свогу цијел. [1]) Грци су нерадо признавали над собом ма чију власт изван њихног града. Градови су им пак стајали једни спрам других, на основима међународног права. За неколико сахати изван Атине, атињац је био у земљи друге државе, као туђинац: али не варвар, нпр. био је туђинац у Коринту и Персији, т. ј. живио по међународном праву, али је овог другог држао за варвара. Сваки грчки град тежио је да се сам управља и да развије свој живот сходно својм условима живљења. Свака варош и сваки народ имали су своје особине и грци су врло вољели те особине. Тако су, по ријечима Дикеарха (Frag. c. 145. od. Fuhr.) сви градови у Беотији имали своје особине, не само физичке, већ и наравне и политичке: Спарта, Аргос Коринт и Сикион, премда су били сви даријски градови, али су се разликовали у говору. живљењу и државним уредбама, а још је више било разлике између јонијских градова.

Сва просторија земље, острва и море гдје су живљели грци звала се „Еллада“ и сви су се поносили што у њихним жилама тече „елинска“ крв, што су једне народности и једне вјере. Свако племе, свака земља и сваки град имали су своје особине; али су

[1]) Арист. Пол. 1, 1, 8.

опет зато живљели у јединству и пријатељству много ближе између себе, него ли они народи, који су их опкољавали и живљели заједно у једној држави. Грци нијесу спаљивали људе на жртву, нијесу допуштали да се сакате људи, да би угодили богу, нијесу каштиговали људе сечењем руку, ногу, носа, ушију, нити су ушкопљавали људе; нигдје родитељи нијесу продавали своју дјецу у ропство, нити су држали много жена и најзад, нигдје није владала форма управе теократичка или уопште ма каква форма управе источних народа, већ слободне форме управе сходне духу живљења у појединим грчким земљама ... Сродство по језику и крви, општи богови и празници и уопште рекавши, једнаки обичаји и склоности — ово су опште свезе, које су чиниле све грке, да су они један народ, народ слободан, гдје су сви грци, слободни, па би било срамота од свега се тога одрећи, рекли су атинци персима: „Сви јелини имају једну крв и један језик и цркве су им опште и жртве су им опште и обичаји једнаки; да издаду атињци све то није лијепо.“ [1])

Мјесто живљења грка. — Грчка се земља у старо доба звала *Еллада* и јесте најбоље и најсавршеније полуострво. Народ грчки пак није *само* живљео у тој правој „Елади“, већ у сва три комада земље старога свијета. У најбољим мјестима мале Азије, у јужној Талији и Сицилији и по приморју црнога и средиземног мора, а за вријеме Александра великог, грчки језик, обичаји и населбине распростру се у Азији до р. Инђа и Оксуса и у Африци дуж мора свуда се населе грци. Управо пак грци су живљели и развили свој историјски живот у сјеверној, јужној и средњој грчкој, на архипелашким

[1]) Ирод. VIII. 144.

трвима, у јужној Талији и малој Азији са острвима.

Грчка је између 36° и 41° с. ш. имајући у дужину
0, а у ширину 35 кв. м. Са сјевера се граничи Ма-
кедонијом и Илиријом; са истока — јегејским и мир-
ојским морем; са југа — ливијским морем, а са за-
пада морем јонијским. Сва су та мора дијелови једног
средиземног мора и стварају мноштво залива, који су
шивали, те су готово све стране грчке биле у свези с
морем. У јегејском мору има три залива: *пегазејски,*
малијенски и *опунтски; миртојско-лаконски* и *месенски;*
нијско-кипаријски, крисејски, коринтски и *амвракиски.*
И тако, сва површина грчке, у таком малом простору
имала је највеће на свијету приморје. Како је пак из-
међу три комата свијета, она је створена за предузи-
мачки и трговачки живот, а тако исто за најбоље про-
ширивање материјалних и умних радова и ствари.
Само пак сувоземна Грчка испресецана је и изукр-
штана брдима и долинама са родним равницама; са
ријекама и језерима; како нема великих ријека, ту јој
штоду накнађују морски заливи. Сама је природа по-
дијелила грчку на троје:

1.) *Сјеверна грчка.* Тај дио земље сједињава се са
осталим грчким земљама високом планином *Пидном*
(7000 стопа в.) од које се протеже хланац брда преко
сјеверне Грчке, и парчајући се на неколико брда
на запад ствара брдовити предјел Епир. На исток се
Пидн разракљава на двоје: мањи брдовити хланац
Камбунски или *Воло* јесте граница између Тесалије и
Македоније и свршава се код сароничког залива брдом
Олимпом (6000 ст. в.); други дио, брдо *Отрис* ствара
јужну границу Грчке до залива Воло. Између те
двије гране брда на истоку упоредо са Пиндом узви-
шава се брдо *Пелион*, сјеверни крај кога, *Оса*, при-
мыча се Олимпу, а јужни се крај сједињава са Отри-

сом, малим брданцима. Између Пинда, камбунијских брд[а]
Пелиона и Отрисе била је најважнија земља грчка *Те-*
салија, најстарије мјесто живљења свију грчких племен[а]
са три је стране ограничена брдима *Етом*, Пиндом [и]
Олимпом, а са четврте морем. Између Оссе и Олимп[а]
је најроднија *Тампејска* долина кроз коју протиче р[.]
Пенеј. Хланац брда *Ете* пружа се до мора и свршав[а]
се близу мора, тако, да остаје само један добар пу[т]
између брда и мора којим се може доћи у средњ[у]
Грчку и то је *Термопила*. У Тесалији су јелини почел[и]
да обрађују земљу и одтален су населили остале грчк[е]
земље. Најзнатнији су градови били у Тесалији: Ларис[а]
и Фарсал. Епир се граничио са сјев. з. Илиријом, о[д]
југа и запада амбракијским и јонским морем, гдје ј[е]
земља обрађивана као и у Тесалији; најзнатније мјест[о]
у Епиру са свога оракула била је Додона. Иза р[.]
Пенеја губио се грчки језик и живљела су негрчк[а]
племена.

2.) *Средња Грчка*. Она се управо звала „Еллада"
и имала је 8 засебних држава. Идући из Тесалије [у]
Елладу морало се проћи преко а) Дориде, између Ето-
лије, Локриде, Фокиде, Тесалије и залива малијског:
ту је био сајуз 4 града. Одтален су се иселили до-
ријци. Западно је од Дориде б.) Етолија и Акарнанија.
Њих је једну од друге дијелила р. Ахелоје. Чак у доц-
није вријеме етолијци су постали познати, а у Акар-
нанији била је битка Антонија са Октавијаном послиј[е]
које Октавијан завлада читавим свијетом. Источно о[д]
Дориде настаје в.)Локрида између Фокиде и мора ев-
бејског и у њој је Термопила т. ј. пут којим се иде и[з]
Тесалије у Елааду. г.) Фокида између Локрије и Локри-
де, одијељена од Беотије брдом Парнасом, на јужно[ј]
страни кога је био узвишени пролазак и теснац Делф[и]
гдје је био оракул Аполона. Туна је био суд амфикти[-]

јски и у ту су цркву са свију страна Грчке долазили људи како на богомољу, тако и на *питијски сабор* и ту су се код касталског потока надметали појети који је боље дјело написао у вријеме сабора, гдје су добијали вијенце. Од Фокиде на исток је била д.) *Беотија* опкољена брдима: Хеликон, Китферон и Парнас. Многе ријеке с тијех брда створиле су копајско језеро и учиниле земљу родном. Сви су готово беотијски градови познати у истори, јер се готово свагда судбина грчке рјешавала у Беотији: Код *Платеје* су били надбијени персијци и очувана слобода грчка, а код *Херонеје* била је изгубљена грчка слобода; код Танагра су одржали побједу спарћани, а код *Левктре* били су надбијени и морали су уступити првенство тивцима, а Тива је била глава беотијских градова. Иза Беотије на југ, била је *Мегарида* између Коринта и Атике са главним градом Мегаром. Мегарци су очували своју слободу у рату између атињаца и коринћанаца. Од Мегариде и Беотије на исток је е.) Атика, са три стране опкољена мртојским морем; ту су земљу највише љубили богови, као грци, и она је била прва земља међ свима грчким државама. То је била мала просторија земље имајући ширину највише 6 к. миља; земља није била родна, и с тога у Атици није могло да роди толико жита, колико је било потребно њеним жилцима да се одране, али је за то било изобилно масличних дрва, меда у планини Химетте, мермера у брду Пентеликону и сребрна руда у брду Лавриону. Жилци су радом и предузимљивошћу надокнадили оно, што нијесу имали од природе. Земља је свуда врло лијепа за изглед и била је врло добротворна. Главни град Атике била је Атина далеко од мора једну миљу, између двије ријеке Кефиса и Илиса, на равници изукрштаној брежуљцима, и на врху једног брда град (акрополис)

Атина, а у наоколо тога брда — варош Анополис. Ко је хтио ићи из вароши у град морао је проћи кроз *Пропилеје* — дивна бина налик на капију, гдје су биле намалане и изрезане најдивније слике из ратовања грка са персијцима; у граду је била црква богиње *Атине*, бранитељке града, а иза те цркве на лијево је била црква еректејска, а на десно *Партенон*. У доњем је граду био с једне стране *Одеон*, гдје су појети читали своје умотворине и театор *Бахуса*, у који је могло стати 30.000 људи а с друге страре *Пританеј*, у ком су чувани закони и свети огањ и гдје су атињци издржавали на државни рачун заслужне људе. Атина је имала 10 капија. Около Атине биле су лијепе башче, у којима је био *Лицеј* и *Академија*, гдје су предавали своје лекције најзнатнији грчки философи. Од доњега града била су начињена два велика зида до три атињска пристаништа: *Пиреја*, *Мунихије* и *Фалерона*. У Пиреју је било много цркви, пијаца, дућана и било је много живље, него-ли и у Атини. У Атици је био Елезвин, мјесто светих таинства и Маратон, гдје су грци надбили персијце, а спроћу Атике било је острво Саламин.

3.) *Јужна грчка* (Пелопонез). Полуострво Пелопонез узвишена је над морем просторија земље, или управо хлапац брда, са брдским гранама на све стране, међу којима су родне равнице, кроз које теку ријеке. Сво је полуострво опкољено морем изузимајући мале коринтске превлаке, а земља је коринтска између два залива и између Мегариде и Арголиде. Самосталне државе на полуострву Пелопонезу биле су: а) Коринтска, са главним градом Коринтом, који је знатан као трговачка варош између залива коринтског и сароничког. У коринтској земљи, на *истмијској превлаци* држани су истмински сабори. Иза Коринта на југ иде б.) Арголида између Ахаје, Аркадије, Лако-

[ри]је и мора. Та је земља знатна још за пројско вријеме. Најзнатнији су њени градови: *Тиринт*, одклен је [Х]еркулес започео да се прославља; *Микена* — престолница агамемнонова; *Немеја*, гдје је био сабор *немејски* [у] част Нептуна. Остали врх Пелопонеза заузимала је [Л]аконија и Месенска. в.) *Лаконија* је била велика 80. [к]. м. Земља је сурова и брдовита. Код р. Евротоса била је престолница Лаконије Спарта, главни град доријског савеза. Спарта није била опкољена бедемима и њу је састављало 6 села. г.) Месенска, на запад од Лаконије, између мора, Елиде и Аркадије, најроднија земља у Пелопонезу; њу је рано освојила Спарта и тек ју је ослободио Епаминонд. Најзнатнији су градови: *Мессена* и *Пилос*. д.) *Елида* на запад од Месенске између Ахаје, Аркадије и мора, преко које протиче пот. Алфеј, на бријегу кога био је свети луг и у том лугу црква Зевса Олипијског, гдје су бивали олимпијски сабори. Главни град Елиде био је намијењен богу Зевсу и није имао у наоколо бедеме. е.) *Ахаја* на сјеверу од Елиде у њој је било 12 савезних градова. ж.) Између тијех земаља у средини Пелопонеза била је Аркадија, много налик на ужички округ или Црну Гору. Аркађани су се највише занимали патењем стоке, одани су били слободном живљењу, бранили своју слободу и живљели просто. Свуда унаоколо опкољена брдима била је заштићена од непријатеља и тек у доцније вријеме постали су знатни градови у Аркадији: Мегалопољ, Тегеја, Мантинеја и Орхомен и сви су били засебне државе. з.) *Сикионија* и и.) *Флиазија* врло су мало познате и к.) *Кинурија* — мала земља, између Арголиде, Лаконије и Аркадије; око ње су ратовали спарћани и аргосци.

Клима у читавој Грчкој одговара њеном земљописном склопу. Нешто мјестоположење грчке, нешто пак високе и снијежне вршине планина, проузроко-

вало је доста велику ладноћу у ваздуху. У осталом, како је било разнообразно мјестоположење грчке, тако је исто била разнообразна клима и природни производи. Најзнатније су ријеке у грчкој биле: Пенеј и Перхеј, које утичу у јегејско море; Ахерон и утичућа у њ Коцит утиче у јонијско море; Ахелоје, два Кефиса, Илис и најзад Алфеј и Евротост. Још су знатна два језера; Копајско у средњој и Ахерузијско у сјеверној грчкој.

У свом грчком приморју има много добрих пристаништа. Западно су море звали јонијским, а источно (архипелаг) *јегејским.* Најзнатнији су заливи; тампејски (сада салонијски); малијски (зејтунски); уски пролив између средње Грчке и острва Евбеје на најужем мјесту звао се Еврипа; на исток од Истма звало се егинско море и, најзад су најзнатнији заливи: арголијски (наплијнски), лаконски (колонитски); месенски (лорнски); корнитски (лепантијски) и амракијски (артски).

Острви.

Гчка земља свуда је опкољена острвима, од којих су њеки припадали најближим на материку државама а њеки били засебне државе.

А,) Острви су на Јонском мору:

1.) Коркира (у старо доба Сферија, или острво феака, а сада Крф) знатна са своје берићетности, пристаништа и лађа. 2.) Левкадија (санта-Мавра), позната с трагичке смрти појеткиње *Сафо 3.) Итака* (Ћеаки) постојбина Улисова и 4, *Китера*, коју су држали за царство Афродите.

Б.) Острви на источној страни грчке:

а,) Егина; дуго су се жилци тога острва борили са атињц има око власти на мору; б.) Саламин познат

с битне код њега и побједе грка над персијцима в.) Евбеја, готово највеће острво, на ком су били знатни градови Халкида и Еретрија.

В.) Острви су архипелашки брдовити, као и сви острви јужне Европе; не стоје усамљени, већ су хлапац брда у мору и продужење грчких брда и брда западног дијела мале азије. С тога је врло лако могуће одијелити европске острве од азијских. Већи дио острва, који су у јужном дијелу тога мора, били су у старо доба подијељени на двије гомиле: *Киклади* и *Споради*. Првог су имена острва јевропска, а другога — азијска негледећи на то, што о њима тако нијесу стари народи мислили. Најзнатнији су кикладски острви: 1.) *Делос*, најзнатнији од свију кикладских острва, јер је, по вјеровању грка на њему рођен Аполон и Диана. с чега су се на њему, главним начином молили Аполону и то је острво било средсреда трговине. *2.) Парос*, са рудом најљепшег бијелог мермера и *3.) Наксос* највећи од киклада. — Од спорадских острва најзнатнији су: 1*.) Самотракија*, на коме су свршавана таинства грчке богомоље. *2.) Патмос*, мјесто затвора св. Јована 3.) *Кос, постојбина* видара Хипократа и 4.) *Тазос* најдан златних руда. 5.) *Самос*. *6.*) *Лесбос*, *7.*) *Хијос*, 8.) *Родос*, с познатим родоским колосом. Осим ових припада Европи *Крит*. (Кандија) гдје су биле остварене најприје доријске установе; знатан град Кносос и брдо Ида и најзад *Кипр*, на ком је била црква Афродите и на ком роди познато добро кипрско вино.

Послије тога земљописног познања грчке земље могуће је известити оваке пошљедице:

1.) Земља је грчка тако раздробљена и испријечана, да на њој није могла постати једна велика држава: тешко су тесалци могли владати над љу-

дима с оне стране Ете, а још теже атињци у Пело
понезу и обратно· 2.) Земља грчка није најбоља з
земљорадњу, али нема од ње боље земље на сви
јету за предузимачку радњу. У осталом, у разли
мјестима била је добра и за обрађивање и за сто
чарство и за трговање: у Месенској су биле нај
боље њиве, у Аркадији паша за стоку, у Атици зе
јетин и мед, у Тесалији најбољи коњи, а најбоље
су руде на Тозосу и у Лавриону. За трговину су нај-
бољи приморски градови и многи острви. С тога је
поникла и остварила се многобројност начина живље
ња и многобројне мисли и то је узрок постању раз
них држава. И 3.) С острва на острв ишло се и
Грчке у малу азију, Финичанску, Талију, Мисир
Крим и т. д.

I. Порекло Грка. Грчки је народ једнога поре
кла с „аријским" народима, који су живљели иза Се
мита на исток. Један дио тога народа населио се о
Ганга и Инђа, а други се кренуо на запад. Један ди
овога дијела, који се кренуо на запад, насели се н
полуострву названом „Јелиско". То је племе одпочел
праву људску историју и напредовање у знањима. Да-л
је то читаво племе дошло у један мах или не, то ј
све једно. Филологијско проматрање језика јасно по
казује, да су Келти, Ђерманци, Грци и Славени пр
изашли од тога „аријског" племена. С тога се и при
знаје, да су праочеви овијех народа дошли сувоје
путем, с истока на запад, у Европу.

Та грана „аријског" племена, подијеливши се н
двоје заузме два полуострва грчко и талијанско
њихни језици најсроднији су један с другим — оба
народа гране од једнога стабла. О њихном путу, ко
им су дошли у Европу, може се рећи, да они нијес
дошли у Европу преко земаља семитских народа и о

чени грка нијесу дошли преко мора, јер иначе, они би морали најприје заузети острве на јегејском мору. Зна се пак, да су те острве населили Каријци из мале азије и да су те острве грци населили послије карјица и то из „Еладе". С тога су праоци Грка и Оска морали доћи у Европу са сјевера покрај црнога мора и заузели долину дунавску, па с обале јадранског мора населили се једни у Талији, а други у Елади.

Већину пак балканског полуострва, на југ од Дунава, заузели су били и живљели у тијем мјестима људи племена илирског и тракијског и били су дивљи така им је била и земља, гдје су живљели: они су се налазили у чергарском стању, били су чобани, војници и хајдуци. Да-ли су грци та два народа затекли, или су они послије дошли у та мјеста, ништа се поуздано не може рећи. Морамо се задовољити тиме, да су ти народи *једног* порекла и језика заузели били сву просторију грчког полуострва. Изданци су тога дивљег народа албанци, а има их у Румунији и јужним балканским земљама. Трако-илирски народи упорно су се одупирали туђинској навали, па се у њихн језик умјешале ријечи и форме туђинских језика, из кога се види, да су јоште и данас остале многе ријечи и форме старинског илирског језика. [1])

Да-ли су Грци у „Еллади" затекли какав други народ, не зна се. Као поуздано може се рећи, да су људи од племена „Арија" — дошљаци — грци — заузели земље од кераунијских брда и Олимпа до Тепира, а такође и Акарнанију. Само ријеч „Епирос" показује, да су Грци некада господарили у тијем мјестима.

---

[1]) Pott, indogerm. spach. p. 85.

Кад су ће праоци „Еллина“ одвојили од друштва племена аријског, они нијесу већ били у дивљијем стању; они су знали за њеке заметке и започетке изображења, које су донијели у нову постојбину. Називање поља, кућа, домаће животиње, код грка наличи на имена санкритска; они су знали за употребљење многих ствари. Инђијска ријеч „дева“, код аријца — „дев“, код Грка „теос“ (лат. deus). Коријен те ријечи означава свијетлост, дан, видјело. Бог највишег неба, инђијски „Варуна“, код грка „Уранос“; имена домаће животиње код инђијица „авис“, код грка — „оис“; бик се инђијски зове „гаус“, грчки — „боис“; дивљи се бик инђијски зове „стура“, а грчки — „таурос“: псето инђијски „еван“, а грчки „кион“. Кућа се инђијски зове „већа“, „васту“ и „домас“, а грчки „оикос“, „асту“ и домос“; „врата инђ. „двар“, грчки „тира“; јарам инђ. „југа“, а грч. „зигон“; осовина инђ. Achse = акша“, а грчки „аксон и т. д. [1])

Код грка се запамтило казивање, да су њихни предходници живљели на југу од Олимпа. Тамо је била тајна „сина земље“ и први је народ био, за који њихне приче причају „пелазги“. Појета Асион са острва Самоса (у друг. пол. осмог в. пр. Хр.) вели: „Да је црна земља родила богоподобног Пелазга са родом смртних људи“. (Pausan. 8. 1.). Такође Хезиод у својој историјској пјесми вели, да је Пелазг син земље (ħeciod. frag. 135. ed. Goetting.) Омир спомиње име Пелазга у свези са светињом додонском (4. 16. 234). И тако, онај народ који је живљео около Додоне, имао је особито име. Омир га још називље теспотерима (Odys. 14, 315. Aesch. prom. 830. Strab. 325. Paus. 1, 17). Ови су теспотери били друга грана пелазгијска, над којима су први

[1]) Kuhn, in Webers indisch. Studien d. 339.

владали; тако су исто господарили пелазги и над Тесалијом (hellan. bei Dion halic. 1. 11. 17). По пелазгима се Тесалија називала Пелазгија а по Хајемону сину пелазгову „Хајемонија“ и најзад по Тесалу унуку пелазговом Тесалија (Steph. Byzant. Ἀἱμονια,). Пелион се називало велико брдо пелазгијско (Apoll. Khod. 2, 1240.) Спиже Пенејона била је долина пелазгијска (Eusfath. ad 2. 681.) и Лариса њихин град, који је назван по имену сестре пелазгове; даље је на југу, код извора Амироса била друга, а код Отриса трећа Лариса. Просторија тесалска од Ларисе и Пенејоса до Скотуса у историјско вријеме звала се „Пелазгија“; и на југ до Јолкоса и пристаништа пелашког била је славна пелазгијска богомоља — „пелазгијски сабор“ (Apoll. Khod. 1. 14. 3, 66. Dion perieg. 534.). У Беотији су такође живљели пелазги (Diod. sic. 4, 72.). На брду аргоском био је град Лариса, као и у Тесалији. Потоме пелазги били су први жилци у Аргосу. Гроб Пелазга показују у Аргосу близу цркве „пелазгијске Деметре“ и ту је син пелазгов сазидао три цркве (Aesch. suppl. 250. Appol. 2. 8. 1.). Осим тога пелазги су живљели у Аркадији, која се звала Пелазгија. Пелазгов син Ликаон назвао је по своме имену брдо Ликајеос, гдје је доцније начињен град Ликосура и он је имао пет синова, који су доцније владали у Аркадији. [1])

Скупивши уједно све те приче може се из њих видјети, да су умјстне пелазгове ријечи код Есхила: „Ја сам Пелазг, син старе земље (palaechthos). Од мене, рођеног славнога цара, засијава род пелазгијски ро- [illegible] земље и све области, кроз које теку Аксион и [illegible]ном, над којима ја владам. Моје се царство простире до Олимпа, с оне стране Пинда до близу Пеона

[1]) Paus 2, 22. 8, 22. Gesiodi frag. 136. Paus. 8, 2. 8, 38. 8, 3,).

(до утока Стримона) и брда додонског и гранич
једним морем — дотле ја владам!" (Sup. v. 250).
торијци су ту ствар тако исто разумјевали. По
доту се „Елада" називље Пелазгија. Теспотери у Е
и жилци Тесалије јесу пелазги, као што су пелазги ат
и аргивци; доријци и аркађани називали су се пелазги
57. 2, 56, 176. 7, 95). И они су се Јонијци нази
пелазгима, који су живљели на сјеверним краје
Пелопонеза (8. 44). Ефор вели, да су пелазги на
рије племе, које је владало у Еллади и да се нази
Пелазгијом Тесалија и Пелопонез, да је Аркађија
вно мјесто њихног живљења, па и Страбон вели, д
Пелазги владали над свом Елладом, а главно им ј
есто живљења Аркадија и Тесалија. [1])

На тај начин пелазгијско племе обухватало је
грчку, као што су доцније Ахејци и чак доцније ј
ни. С тога су се називали полазгима и Теспоте
Атикци и Аргивци и Аркађани и Јонијци и Еол
И тако је то најстарије грчко име, и то су први
живши на грчкој земљи и предци грчкога народ
тога је Пелазг син старе (црне) земље и појетск
ворећи „син родне ријеке Асопоса или Инака".
жилац и оцаковић грчке земље, па и господар
син своје земље или своје владе (као н. пр. χαμ
humus, homo). Само име Пелазг означава људе с
земље, оне, који су најприје рођени. [2]) То је Гр
прво опште име.

Пелазгијско име сачувано у причама важно
тога, што су они установили богомољу у Додо
одпочели да раде земљу и да зидају градове. Он
се разселили из Тесалије и Беотије на острве Им

---

[1]) Strab. p. 220. 221. 321. 345.
[2]) Pott, etymol. forsch. 1, 40, 131.

с до Хелеспонта и у доцније вријеме задржана грка та старинска вјера, коју су они извршава- Додони. [1])

I. Основа грчке историје. Најстарија књига из дознајемо грчку историју јесте Илијада и Одисеја ва. Омир стоји на међи два времена митологијс- историјског, сам пак припада митологијском вре- У вријеме Омира, вели Грот, стваријуће народне нијсу имале другога употребљења, већ да ства- митологију, па и народ није ништа друго ни зах- Сви су гледали на свијет једнако: Тачка гледи- била је многобошкорелигијска. У појавима при- и човечанском животу, грци су видјели радњу имих духова, који су личности. Што је за нас фантазије, то је за њих била стварност. Земља и имало је страсти, осећања и остала својства чо- ског тијела. На мијесто сунца, како га ми гле- и небесних свјетила и закона, по којма се она , грци су видјели великога бога Хелиоса, који из- ујутру с истока, на својим бијелијем коњма и залази на западу, гдје његови коњи утишавају таласима океана. Кад је доцније Анаксагор ка- а је сунце груда камења — планета, а не бог, су грци окривили. Највећи је био онај човјек, у оба, који је могао онако казивати, да му је ка- е одјевено у форме сходне ономе земану и духу а. Такви људи били су списатељи Илијаде и Оди- . j. појете, а послије њих долазе учитељи вјере, афи, историци и најзад философи. Такав је ток ла основе грчке историје.

а Илијадом и Одисејом иде Гезиод, списатељ „дневни рад." Човјек, који обрађује земљу, са- ц у природи, непомажу му чудеса, духови и ирои.

[1]) Dunck. gesch. des Alterth.

Истина, он извршује своје дужности спрам њих, али тек сам мора радити; с тога се појета тужи на савремено му стање и с поштовањем говори о преминувшем времену и утјешава се тиме, да ће богови наградити онога, ко добро ради; њега су назвали: *„илотски појета!“*

Све се ближе подилази стварноме животу. За вријеме Архилоха (680—660. г. пр. X.) мијења се размјер и исказују се личне мржње и лична љубав. Симонид, Алкеј, Сафо иду још даље и описују сасвијем личне ствари. Калин, Мнимерм и Тиртеј већ се *користе* митологијом за своје цјели ... Уодушевљење списатеља и љубав слушалаца обраћају се на опкољавајуће их прилике. Настаје вријеме писања прозом, јер је било много материјала, који ји требало сачувати од заборавности. И заиста се тек тада почиње права историја, а у иста се доба посмијевају Омиру и Гезиоду: „Треба Омира протјерати и бити батинама“, вели Хераклид.

Историјци неописују просто оно, што се прича већ критизирајући прошло вријеме подијеле се на двоје: једни су вјеровали у сву митологију, други су нешто од митологије усвојили, а нешто одбацивали. Свакки је историјац имао свој начин гледања на проживљени живот свога народа. Тако:

Иродот је био човјек религиозан и држао, да богови одређују правац историјским догађајима, с тога свагда говори с поштовањем и страхом о дјелима вјере. Он је вјеровао у митологију и само се покадкад прокраде и у њега гдјекоја сумња: „много којешта неразумног казују јелини и Херкулу“, вели он: „али, ако је он био човјек и притом један, је-ли то при- управо неможе казати, која су грчка. Други т. ј. Павзаније боље се држи грчких казивања. Он описује све што је чуо и казује кад гдје има неподударања. „При-

родно, да он убија хиљаде људи!“ Потпуно је вјеровао свештеницима мисирским и бринуо се да исправи на неким мјестима омирове фалинке;

Тукидид неприча ниједно народно казивање без критике. Ток догађаја види у људској радњи и много је мијењао, додавао и само оно казивао, о чему се лако и није могао ни да посумња. Погријешка му је најважнија ова: он је гледао на старинско живљење и људе и догађаје, као на сувремене догађаје и онако их изјашњава.

Други пођу тијем правцем још даље. Тако:

Ефор и *Калистен* избаце из историје сво вријеме, све догађаје и казивања, о којима се прича прије почетка хераклида. То је мишљење врло важно и управо од тога доба почињу писати у данашње доба праву грчку историју.

Евгемер напротив, употребио је други, лажан начин писања историје и *преокрене* причање у историју: „богови и ироји (јунаци) били су људи и за њихна су им дјела обоготворили“— то му је главна мисао о старој грчкој историји. „Њеки,“ вели Палефат, који се угледао на Евгемера: „њеки због глупости вјерују у све басне, које народ прича, а њеки *сасвијем* у те басне невјерују и ови су паметни.“ Сам он иде средњим путем, па њека извјестија одбацује, а нека прима. Таким су начином писали Поливије и Страбон.

Диодор и *Павзаније* ближе приступе описивању саме историје. Први описује догађаје без критике и саглашавања, а о митологији вели: „у митологији нетреба *чепајући* тражити истину; нетреба клеветати на прекрасна дјела.“ У другим мјестима заборавља те своје ријечи и пише историју Урана, Кроноса и т. д. Он је попрпио своја дата из различних списатеља и тако је смрсио, узукрштао и збркао казивања, да се

ступајући да пишем грчку историју, ја нјесам вјеровао у многе приче, али кад сам их *изучио, видим, да су паметне*. С тога сам и скупио све приче", вели он.

И тако у вријеме Паквазанија јасно се искажу два начина писања грчке историје: пола — историјски и алегоријски. Првим су начином писали говорећи о проjима (јунацима), а другим — говорећи о боговима. Првим су почели писати логографи и продужили историјци, а другим философи.

Многи учени људи новога времена усвојили су овај философијски начин писања грчке историјие. С тога ћемо о њему овдје да кажемо своју оцијену.

Философи су најприје доказали, како се неможе одржати народље причање т. ј. да оно није стварност. С тога су једни нападали на народну митологију Омира и Хезиода; други су проналазили, са свога гледишта, у мифими такав скисао, који није ни наум падао грчком народу. Тако:

Ферикид сирски (520 г. пр. Х. еклектик — богосл.) тумачи Зевса, Кроноса и Хтони као да су то начела свега;

Питагор, Парменид, Хераклид и Емпедокл видјели су у митологији тајанствени смисао и сваки по своме начину тумачили мифе, а сви скупа давали су им опако значење, каког није било у митологији, дакле их *толковали* алегоријским начином, на пр. по Емпедоклу је Зевс — ватра; Хера — земља; Аидонеј или Ад — ваздух. Од све прилике он је подијелио *овај* свијет па *богове* и *демоне*, да би приписивао све што је добо боговима, а све што је рђаво и зло *демонима* и т. д.

Теаген регијски *први* је почео да преокреће у алегорију, митологијске слике (жив. около 520 г.), а Анаксагор и његов ученик Метродор лампсакски да-

ње су пошли тијем правцем: Анаксагор је тумачио богове да имају умно значење (етијско), а Метродор физичко т. ј. признавао богове, да су то разни физични елементи, па чак је тако тумачио и ироје (јунаке). Тога су се начина тумачења праисторије грчке у новије доба држали Уљшот, Фатер и д. — У вријеме Платона и Ксенофонта алегоријско тумачење грчке историје било је у највећем јеку, а нарочито су Омира хтјели представити, да је био чудан и велики мудрац, који је *крио* од народа своје велике мисли и обукао их у форму *митологије*. Преобладање алегоријског начина тумачења грчке митологије било је у III и IV. в. послије Христа, када су стоици и неоплатонци хтјели се упоредити са тумачењем божанства хришћанским — алегоријским, и очувати грчко-римску вјеру, као што су то чинили и јеврејски списатељи. У опште су алегоријским начином тумачили богове, а ироје су изјашњавали историјски. Метродоров се начин тумачења мање усвојио, него-ли евгемеров—претворити све богове у историјска лица. На тај начин те двије теорије (измишљотине) измеђ себе подијеле митологију: једни су их испаравали у појмове нравствене и силе природне, а других их преокретали у историјска лица.

Алегоријским тумачењем могуће је било изтолковати, *забедити* миф (mihf), како је коме било воља или тако је ко дугим размишљањем нашао да је најбоље. Како је ко гледао на свијет, онако је приморавао Омира и друге старе пјеснотворце да гледају и они на свијет т. ј. наносио на њих биједу и приписивао им оно, што им на ум ни на сну није могло пасти. Врло лијепо то забеђивање карактерише Сенека (пис: 8.) „то чине Омира стоиком, то епикурејцем, то перипатетиком, то академиком. Очевидно је, да од света тога у

Омира нема ништа, јер је у њега *све.** Доиста, у Омира још није била свијест разгранана; она је безразлична, па је у њега све, јер нема ништа разговетног одјелитог. Код Омира ми видимо сасвијем друго стање свијести, него-ли што је код нас или код старих мислитеља, који хоће да докажу, да је Омир онако мислио, као што су они мислили. Философи се нијесу могли да ослободе погледа на ток ствари свога времена и да се спусте до омировског времена гледања на ствари, (као што код нас, наши историјци и трагедијци толкују нашу историју и приписују своје мисли преминулим временима); па с тога и налазе у Омира своје погледе на појаве васионства и приписују му онаку тачку гледишта и онаку мудрост, коју он нити је имао, нити је *могао* имати. Најтеже је било објаснити, шта је навело Омира да *крије* од народа своја опширна знања и да го онако безбожно омаује; али се алегоријци и ту досјете: једни су приписивали то неразвијеном стању народне свијести и дивљих појима, а други — вољи богова, који неволе да се о њима просто говори, Тумачима прве мисли није ни на ум падало, да-ли може човјек и најгениалнији, да толико надмаши све своје савременике, како они говоре за Омира: а још мање су били свијестни измишљачи друге измишљотине, јер за кога богови нису били лични богови — лица, а знаци наравствених појима и физичких сила, он се није имад кога бојати и он би се само утварао.

Из овога се види, да су тумачи оба начина (полак — историјског и алегоријског) дошли до тога желећи дати важности и значење митологији и тако су били заузети појединостима митологије, да се у њихиим главама није могло ни родити питање, како су постали мити. Они су само питали шта значе они? па су налазили историјске доказе или теоричне истине. *Како*

и *због чега* се исторично дјело претворило у миф и и *како* и *због* чега теорична истина, обучена у миф, могла је учинити, да у њу вјерују народи и да задобије власт над њихном религијском свијешћу? они нијесу ни пробали да разјасне, нити се то питање код њих могло заподјети, а све су приписивали *самовољсту* појета. Како оно, што постаје од самовољства, тако рећи, није у реду природних закона: то пошљедица таквога погледа буде: подпуно самовољство и својевољство при тумачењу мифова. Тако је онда било а и сада, све незналице. све приписују страстима, својевољству и т. д. и сва историја народа није ништа друго, већ историја страсти, својевољства. — *необузданологија*. Ево неколико прилика, како су алегористе изјашњавали мифове: У вестремановој збирци мифографа, један непознат списатељ вели: „сваког личног или носећег име бога могуће је објаснити троструким начином, или *историјски* = *πραγματικῶσ* држећи, на пр. да је он био цар; или *психологијски* = *ψιχικῶσ* дајући на пр. Хери значење душе, Зевсу-духа: или физичко-стихијски = *Στοιχειακῶς* показујући, да је Аполон — сунце, Посејдон — море, Хера — горњи ефир, Атина — нижи слој ваздуха, Зевс — горње и Кронос доње поднебије. Па гледећи на та три начина тумачење, треба бирати онај, који се покаже наудеснији.“ У Галевој збирци митологијских списатеља, Саљустије вели, да су мифи постали од богова и називље појете *Θεαληπτοι* т. ј. „богоодухновени„ и вели, да су богови били милостиви спрама оних, који о њима причају достојне мифове, па послије моли богове, да благосклоно приме његова објашњења. Он дјели мифове на пет реди: богословске, физичке, духовне, материјалне и смјешане. По његовом мишљењу, приче о оманама, преварамо, клетвопреступним поступцима и насиљама богова, измишљене су с

великим разлогом и мудрошћу, јер паметни људи одмах ће увидјети, да су то алегорије, и на тај начин доћи до закључења, да су и остали мифи алегоријски. Хераклид признаје алегоријско тумачење за једини начин разумијевања божанских дјела и тек тада „*Омир може бити ослобођен од окривљења у безбоштву.*“ Тако он опширно доказује, како аполонове стријеле у првој пјесми Илијаде не значе ништа друго, већ кугу: Атина уздржавајућа Ахила, да не посјече Агамемнона — благоразумије и т. д. Други опет списатељ у вестермановој збирци преокреће у алегорију Сцилу и Харидну овако; „прва означава тјелесне страсти, друга —душевне немоћи због којих је тешко човјеку преплoвити пут овога живота.“ Догађај Одисеја са Еолом, по његовом мишљењу показује, како добар човјек не треба да иде врачарама у вријеме опасности, јер се спочетка и може спомоћи, али најзад излази наопако; он неке мифе тумачи *астрономски* и вели: „приличи ли светињи богова мислити, да је Еней син афродитин, Минос-зевсов или Ескулап-марсов? Није, они су се родили под благосклоним планетама, које носе име тих богова“ и т. д. Највише су у томе правцу радили стоjици и преокретали мифе у алегорију. Цицерон у књизи: de natura deorum, даје нама мноштво слика таквог тумачења мифа: „Уран, говорили су они, с тога нема мушке моћи, што је небо, које он преставља ефирно, ватрено суштаство, божија душа свијета, производи све из себе и нема потребе у другоме лицу.“ Кронос потоме ждере своју дјецу, што вјечност ждере пролазеће година, Њега је оковао син његов Зевс т. ј. вријеме се је раздијелило“ и т. д. Сва та изјашњења занимљива су као философијске системе, али немају никаквог стварног значења. Она су наметута митологији. Тако исто и изјашњења неоплатоника, н. пр. Прил ста-

и *због чега* се исторично дјело претворило у миф и и *како* и *због* чега теорична истина, обучена у миф, могла је учинити, да у њу вјерују народи и да задобије власт над њихном религијском свијешћу? они нијесу ни пробали да разјасне, нити се то питање код њих могло заподјети, а све су приписивали *самовољсту* појета. Како оно, што постаје од самовољства, тако рећи, није у реду природних закона: то пошљедица таквога погледа буде: подпуно самовољство и својевољство при тумачењу мифова. Тако је онда било а и сада, све незналице. све приписују страстима, својевољству и т· д. и сва историја народа није ништа друго, већ историја страсти, својевољства. — *необузданологија*. Ево неколико прилика, како су алегористе изјашњавали мифове: У вестремановој збирци мифографа, један непознат списатељ вели: „сваког личног или носећег име бога могуће је објаснити троструким начином, или *историјски* = *πραγματικῶσ* држећи, на пр. да је он био цар; или *психологијски* = *ψιχικῶσ* дајући на пр. Хери значење душе, Зевсу-духа: или физичко-стихијски = *Στοιχειακῶς* показујући, да је Аполон — сунце, Посејдон — море, Хера — горњи ефир, Атина — нижи слој ваздуха, Зевс — горње и Кронос доње поднебије. Па гледећи на та три начина тумачење, треба бирати онај, који се покаже наудеснији.“ У Галевој збирци митологијских списатеља, Саљустије вели, да су мифи постали од богова и називље појете *Θεαληπτοι* т. ј. „боговдухновени„ и вели, да су богови били милостиви спрама оних, који о њима причају достојне мифове, па послије моли богове, да благосклоно приме његова објашњења. Он дјели мифове на пет реди: богословске, физичке, духовне, материјалне и смјешане. По његовом мишљењу, приче о оманама, преварамо, клетвопреступним поступцима и насиљама богова, измишљене су с

великим разлогом и мудрошћу, јер паметни људи одмах ће увидјети, да су то алегорије, и на тај начин доћи до закључења, да су и остали мифи алегоријски. Хераклид признаје алегоријско тумачење за једини начин разумијевања божанских дјела и тек тада „*Омир може бити ослобођен од окривљења у безбоштву.*“ Тако он опширно доказује, како аполонове стријеле у првој пјесми Илијаде не значе ништа друго, већ кугу: Атина уздржавајућа Ахила, да не посјече Агамемнона — благоразумије и т. д. Други опет списатељ у вестермановој збирци преокреће у алегорију Сцилу и Харидну овако: „прва означава тјелесне страсти, друга —душевне немоћи због којих је тешко човјеку преплoвити пут овога живота.“ Догађај Одисеја са Еолом, по његовом мишљењу показује, како добар човјек не треба да иде врачарама у вријеме опасности, јер се спочетка и може спомоћи, али најзад излази наопако; он неке мифе тумачи *астрономски* и вели: „приличи ли светињи богова мислити, да је Енеј син афродитин, Минос-зевсов или Ескулап-марсов? Није, они су се родили под благосклоним планетама, које носе име тих богова“ и т. д. Највише су у томе правцу радили стојици и преокретали мифе у алегорију. Цицерон у књизи: de natura deorum, даје нама мноштво слика таквог тумачења мифа: „Уран, говорили су они, с тога нема мушке моћи, што је небо, које он преставља ефирно, ватрено сушташтво, божија душа свијета, производи све из себе и нема потребе у другоме лицу.“ Кронос потоме ждере своју дјецу, што вјечност ждере пролазеће године, Њега је оковао син његов Зевс т. ј. вријеме се је раздијелило“ и т. д. Сва та изјашњења занимљива су као философијске системе, али немају никаквог стварног значења. Она су наметута митологији. Тако исто и изјашњења неоплатоника, н. пр. Прокл ста-

Послије свега тога треба се одређи писања историје на основу митологије, вели Грот. Из митологије дознајемо душевно стање људи онога времена, када су се стварали мифи у скупу са опкољавајућом природом и њеним појавима. Спољни историјски догађаји праисторијског времена грчке историје, то је тако вријеме, у које човјек не може доћи „ни пјешке, ни на лађи", као што вели Пиндар за хиперборејску земљу. С тога ћемо ми поступати сходно самоме току и развитку грчке историје, [1]) представивши је онако, како се сам живот народни развијао, по законима развитка свакога друштва. Све грчке приче о првом насељењу њихних праотаца у Еллади, о народима и догађајима оног земана, са свијем су појетијског својства и тешко је одвојити истину од измишљотине. То тако траје безмало до 776 год. прије Христа т. ј. до прве записане олимпијаде, Избацити из историје та појетска казивања није могуће, јер се у њима садржи историја, долазак, насељење и заузеће земље народима грчког порекла, — садржи се унутарња историја њихног гледања на васионство, на друштво, на онај свјет, — садржи се у њима развиће свијести грчког народа у оно доба. С тога самог могуће је подијелити историју грка на двоје: I.) митологијско и 2.) историјско вријеме грчке историје.

I.

Митологијско вријеме грчке историје.

Како су се грци звали *пелазгима*, у прво вријеме њихне историје, и како се прича о њеким туђим дошљацима међу њих, и најзад, како се појављује имс

[1]) Grote a history of Greece. lon.

а не народ? Како су и да-ли су они могли држати, да знаду истиниту митологију, и да је њихова митологија првовјечна и староставна, а народна искварена? Очевидно они то нијесу знали, нити су могли доказати; јер народна је митологија сачувана од онога земана кад се почела стварати митологија и кад је постала. Философијска тумачења постала су доцније. И тако, митологија философа није истинита у прастарм, староставном значењу, већ су то мисли поникнувше из умова доцнијх мислитеља из проматрања митологије. Њихна снага била је у умним погледима, а не у историјским доказима. За нас, дакле, оне имају значење само као алегоријско тумачење митологије, а са свим немају значења смисла истинског и староставног — праве митологије. Ми знамо из каких су побуђења те мисли поникле; можемо представити њихну историју и оправдати њихов појав, али никако неможемо допустити, да оне садрже у себи староставни садржај митологије. Још више, ми одричемо *са свијем* сваки измајсторисани садржај вјештачким начином обучен у митологијску форму. То би могуће било тек у том случају помислити и предпоставити, кад би било доказано, да је грчку митологију створило свештенство, које је било примoрано, да проповједа грубим и дивљим грцима своја религијска, физичка и историјска знања у облику и сликама символичким. У овом случају народ би усвоијо символичке облике мифа, а истински смисао остао би сопственост свештеника. Тек послије такве предпоставке могуће је допустити алегоријско или символичко толковање грчких мифова. Ту предпоставку измислили су у новије вријеме они учени људи, који се држе тог алегоријског тумачења грчке митологије н. пр. Крјцер. Како је пак та предпоставка лажна, онда је лажна, и сва зграда основана на лажном основу.

вии град Орхомен и најзад су обдјелавали земљу на југоистоку од Беотије у Атици, у Арголиди и Сикиону. Како су стајали између се та племена грчка, незна се. Причање пак сачувало је имена њеких њихних вођа, од којих су најзнатнији: Огигес, који је владао у Беотији и Атици на 22 стотине година прије Христа, и цар аргоски Инах за кога мисле, да је живљео на 19 стотина година прије Хр. За владе првог, прича се, да је био потоп у Беотији и Атици и потопио све онамошње жилце. Име *Инаха* прешло је у пословицу, кад се хтјело рећи, да је нешто било одавно. Најважнија држава тога земана био је *Орхомен*, ког су се жилци, од све прилике, по имену једног племена називали, *минијци*. Орхомен је био у сјевероисточној Беотији, као престолница *минијаца* и био је у најстаријем времену знатан са свога богатства. Околне су земље биле врло усрдно обрађене, а прокопани канали сједињавали су језеро копаидско са евбејским морем и бранили су земљу од поплаве. Архитектура је била врло унапређена у Орхомену. Од тијех најдаљих времена (најстарије историје грчких праотаца) уцијељеле су у грчкој особите зграде, за које се у доцније вријеме причало, да су их градили полубогови *Киклопи*. Те се зграде зову киклопске (*циклопске*). Још се и данас могу видјети којегдје у грчкој развалине таких бина на пр. у Микени, у Арголиди, за коју се прича, да је била ризница Атреја и одломци зидова тога града са капијама, над којима се налази два лава изрезана од камена, а то је најстарија грађа грчке архитектуре. Осим тога унеколико су остале још до донас читаве такве бине у Атици, Аргосу, арголидском граду Тиринту, у Орхомену и т д. Таких одломака има и у Талији. Циклопске су бине начињене од великог камења, грубо отесаног и прављене су бине без креча и пијеска по-

лусводом изнутра. Те бине прављене за вријеме пелазга њеке су грдно велике, налик на мисирске и мора бити, да су их градиле читаве гомиле народа, који се покоравао или свештеничкој касти или неограниченом насилнику, који је их приморавао да то раде. Послије пелазга није било свештеничке касте, нити је когођ приморавао друге грке да таке радове раде. [1])

Пелазги су, на тај начин, праоци грка, живши у пастирском и тежачком стању, какима су чак и у доцније вријеме остали у Аркадији, гдје су се између брда очували пелазги онакима, каки су били и у најстарије вријеме. Спомен се о пелазгима очувао у Епиру код додонске богомоље – средсреде светиње свију грка; у Тесалији, гдје су одпочели обрађивати земљу; у Беотији, гдје је била моћна пелазгијска држава Орхомен минијца и прокоп од копајског језера до евбејскога мора; у Аркадији, мјесту најстарије богомоље Зевсу ликејском; у Аргосу, гдје је владао цар Инах.

2. Причање о дошљацима са истока у грчку. Како су мисирци, финичани и други малоазијски народи много пређе грка учинили били напредак у свима грапама људске радње, то као сусједи, морали су имати уплива на грке. Да је то тако доказује 1) народно причање, јер се казује, да су се доселили у грчку из Мисира Данај у Аргос, и Кекропс у Атику (1582 год. пр. Х.); из финичанске Кадм у Беотију (око 1519 год.) и у половини 14. вијека пр. Х. дође у Пелопонез фригијац Пелопс. 2) То исто сведоче старински грчки појети и 3) о томе упливу истока на грке говоре најзнатнији грчки научени људи, као на пр. Иродот и Платон. И тако, нема сумње да су имали уплив на грчку финичани, мисирци и малоазијски народи. Само пак причање о до-

---

1) Неки мисле, да су пелазги правили те зграде бојећи се потопа.

пљацима није истинито, већ измишљено народњим причањем, да се у једноме лицу искаже тај уплив. Да је то тако, види се из самих причања, у којима се доказује сродство дошљака са грцима. Свезе трговачке са финичанима, који су копали сребро на острву Тазосу, имали своје населбине на остр. Родосу, Самотракији и т. д. допринело је како размијену производа, тако исто и размијену мисли. Тако је исто било и са мисирцима, а што се тиче Пелопса, то се види, да је сасвијем по пореклу грк. Осим тога, сви догађаји с потомцима тијех досељеника доказују, да су они сасвијем грци. Уосталом, како је то праисторијско вријеме и како су доцније те фамилије биле знатне у историји грчкој, ми ћемо укратко да кажемо о њима народно причање:

а.) Најприје се доселио у Атику (прича се у *јонијским* причама) *Кекропс*, из мисирског града Саиса. Њега врло добро дочека и прими цар атички, уда за њега своју кћер и доцније он предузме да влада. Атине није било, и он начини тврдињу Кекропију. Њему се има благодарити, по причама, за то, што се у Атини одпочео државни склоп и што су људи почели да живе у друштву. У ствари пак, вели Иродот (8, 1..): Атињци су се звали пелазгима и кранерима у пелазгијско доба; за владе Кекропса звалисе кекропци и тек завладе Ерехтеја, који је завладао послије Кекропса, назову се „атињци." Кекропс је, по причама, први човек и праотац атичког народа: он је установио на брду Кекропији богомољу, измислио начин сарањивања мртвих, показао како да раде земљу и како да сију и да раде маслинке. Он је, веле, ујединио народ у једну државу.

б.) 1511. год. дође у Аргос мисирац Данај са својих 50 кћери и читавом гомилом људи. У Аргосу одпочео он да влада послије Пелазга и аргосци добију име данајци. Пелазгов гроб показују у Аргосу, у цркви

пелазгијске богиње Деметре, а Данајев — близу богомоље Аполона. Особито су многобројне приче о данајевим потомцима Персеју и Херкулесу. Персеј син Зевса сврши на Пегасу (крилат коњ, као момчилов Јабучило) многа славна дјела, али ћемо ми о њима на своме мјесту говорити.

в.) Мало прије Данаја, 1519. год. веле приче, да је дошао у Беотију *Кадм* син Агенора цара фиричанског, а брат Феникса и Европе. Како је Европа била пропала некуд, он пође да је нађе и дође на Тазос, а одатлен на бријег тракијски. По божијем упутству он је ишао за једном кравом и гдје је она легла, ондје је он основао град, а то је било код извора Ареса. Ненашавши сестру, коју је Зевс украо, он се несмједне да врати натраг кући већ оснује град Тиву у Беотији: установи богомољу, научи пелазге да раде виноград, да копају руде и донесе им писмена. Судбина је његових потомака знатна особито с тога, што је над њима била божја освета за гријех Едипа.

г.) Најзад се, по причама грчким, досели на западни бријег јужне грчке из Фригије Пелопс, син цара лиђијског Тантала и ожени се са кћерком онамошњег цара и насљеди власт. У доцније вријеме, веле, он освоји цело полуострво, које се од њега прозове Пелопонез. Његови су потомци — Агамемнон цар микенски и његов брат Менелај цар спарћански — челновође у рату тројанском.

Те четири приче немају историјске стварности, него стоје у свези са религијским причама грчким. Грци су доиста се многоме којечему научили од фиричана и фригијаца, а може бити и од мисираца, са којима су стајали у трговачкој свези, па да би изјаснили доцнији списатељи позајмљено од њих напредовање, измишљена су ова лица.

3. Јуначко вријеме у животу грчког народа. Пелазги заузевши сву грчку земљу и дошавши у додир са напреднијим финичанима, мисирцима и мало-азијским народима сами постану напреднији у свима струкама људске радње. Тада и настаје јуначко вријеме у животу грчкога народа, и с јуначким временом они добијају друго опште име *Ахејци*. Омир их у својим пјесмама назиње *Ахејцима* и *пан-ахејцима*, *данајцима*, *јелинима и пан-јелинима*.[1])

Приче изводе обично имена народа од појединих лица и у доцније се вријеме измисли читава историја о томе лицу, које није никада ни било на свијету. Најстарије грчке приче казују о „гигесовом потопу", а доцније опет о новом потопу, који се догодио у вријеме Девкалиона. Одтален и именима нових грчких праотаца изјашњавају нова имена грчких народа, која су они у доцније вријеме добили у разним државама, које су постале послије пелазгијског доба, кад су добили политичку важност друге гране народа пелазгијскога племена. По причама се вели, да је Девкалион живљео за 16 стотина година пре Хр. Отац је девкалионов полубог Прометеј, помомак неба и земље, човјек имавши божији дар, па је хтио да створи људе, као што их је и Зевс створио; он направи тјело човека и украде с неба ватру, те га тиме задане т. ј. даде тјелу душу живу. Зевс га за то каштигује и прикује за кавказку стијену, гдје му јастреб трзао и кљувао срце. Херку-

---

[1]) Име „јелини" и „јелинска" постало је у доцније вријеме или од подводних и блатних мјеста *τα ελη*: или тачније од *ἕλη* које значи, сунчана свјетлост, видјело (hesych *ἕλα*). Исто тако од *σέλας* јасност и *ἥλιος* долази *σελήνη* и *ἕλενα*; *ἕλενα* је старија форма. Хеллопија=јелински значи „свјетлоока", а еллас=земља видјела. Селлен и хеллен=свјетлост видјела; Зевс еленски=видјело зевса.

лес ослободи Прометеја и Зевс му опрости и обдари га несамртношћу. Тумаче то причање тако, као да је Прометеј пронашао ватру и извео из дивљег стања народе около Кавказа. Син његов Девкалион био је несретан, јер се у његово вријеме догоди потоп и све људе подави, а само благочастиви Девкалион и његова жена Пирра буду очувани на лађи, коју су ради тога и направили били. Послије девет дана пловитбе по води њихна се лађа заустави на брду Парнасу. Девкалион и жена његова Пирра по заповиjести божијој опет произведу на свијет људе, бацајући преко себе камење. Од камења баченог преко себе девкалионом постану мушкиње, а од камења, које је Пира преко себе бацала, постану женскиње. С тога су грци држали Девкалиона за праоца људи. Како су се сви називали јелинима, то прича вели, даје Девкалион имао сина *Јелина*. Како се грчки народ по својим нарјечијама дијелио на четворо: ахејце, јонијце, еолијце и доријце, то прича вели, да је Јелин имао три сина: *Еола* или *Ајола*, *Дора* и *Ксута*, а Ксут је пак имао два сина: *Јона* и *Ахеја*. Тако се казује у причама, а у ствари, као што се види из језика, обичаја и како вели историјац Тукидид, јелини су потомци Пелазга т. ј. то је онај исти пелазгијски народ само што је већма постала оштријом и ушла у употреблење ријеч „јелини“ т. ј. људи виђела, а заборављена и забатаљена ријеч „пелавг“ т. ј. син црне земље. Јелини су већ били народ, који је учинио и велики напредак и његова се радња остварила у јуначким дјелима. Та његова дјела исказују се по времену самог напредка народа грчког у земљама посебице, гдје су јелини живљели. У том случају најприје видимо дјела појединих јунака и начин друштвеног склопа; а доцније предузећа читавих држава и најзад, јуначка дјела свију грчких народа и влада. На тај начин овамо долази:

нов склоп држава и јуначка дјела појединих људи земљама понаособ, гдје су се први пут грци наста-лн. 2.) Унутрашњи тивски ратови. Општа предузећа рода грчког: 3.) предузеће аргонавта. 4.) Тројански ат и 5.) пошљедице тога рата или повратак хераклида.

1. **Нов склоп државни.** Најприје се почиње нап-едовање грка на морским острвима, а доцније излазе а бину историје грчки народи, који су живљели на орским обалама и најзад постају историјскима наро-и, који су живљели на материку. Нови државни склоп рчког народа, различан од склопова свију других на-ода, појављује се на острву Криту. У старо је доба а острву Криту владао цар Минос — први грчки за-конодавац. Његови закони и владалачка мудрост, тако е била прослављена, да се мислило, да је стајао у вези с божанством и када је умро њега су и њего-ога брата Радаманта држали за судије на ономе свије-у. По миносову склопу и законима сви су људи у руштву међу собом равни и главна је тежња законо-авца, да се одржи код људи јуначко витештво и нергија. На остр. Криту није било приватног имања опствености): све се држало да је свију; људи су орали ручавати сви заједно. Царска је власт била не-граничена само у рату; правитељством су били сами равноправни држављани, а администрацију је извршао савјет лица изабраних држављанима. Земљу су адили само *робови*. Млађани се нараштај васпитавао а рачун државни и главна је намјера васпитања била: а се у дјеци развије физичка снага, јунаштво, скро-ност и умјереност. Минос је научио крићане да буду обри морски војници и имао је велику морску војску. о Миноса су главни трговци на мору били карийци, а су у исто доба били и морси хајдуци. Минос са-ада те хајдучке чете и очисти море од њих. Он

освоји све острве архипелашке од Тракије до Родоса и бринуо се да утврди критску владу основањем населбина на разним острвима и на мало-азијском бријегу. На тај начин Крит постане прва морска држава у грчкој. Минос је основао три града на остр. Криту: Кнос, Кидонију и Фест.

У једним се причама грчким вели, да је за владе овога, а у другим да је за владе Миноса II. живљео у Криту *Дедал* и његов син Икар — први грчки вјештак. Тај *Дедал* начинио је за владе Миноса II. *Лабиринт*. У то је исто вријеме чинио многа зла људма на острву Криту дивљи бик *Минотавр*. Једне приче веле, да га убио Херкулес, а у другима се вели, да је био Минотавр зетворен у Лабиринт. Лабиринт је био близу гр. Кноса и тако је био смршено направљен, да је сваки човијек у њему морао залутати и требало је нешто особито да се догоди, да онај, који је у њ ушао, натраг се врати.[1]) По причама, Минос II. далеко је раширио своју државу и чак је био освојио атињце. У исто доба на острв. Криту постану моћни и силни жилци града Хортине. Миносова држава пак почне малаксавати и већ за вријеме тројанскога рата крићани су имали само неколико лађи, а на мору је било мноштво хајдучких чета.

Остале радње грчког народа јуначког времена, једне су опште свију грка и морају бити описане посебице, а друге су радње појединих држава и ми ћемо их овдје изложити по реду. У продужењу јуначкога времена познате су грчке државе: Арголида, Локонија, Коринт, Атика, Беотија, Етолија и Тесалија. У доцније вријеме свуда се измијени стање ствари пелазгиј-

[1]) У новије вријеме тражили су тај Лабиринт и ништа друго нијесу нашли осим мјеста, гдје се вадило камење близу Кноса. Од све прилике, лабиринт је умотворина фантазије.

ког времена осим Аркадије. Аркадски су жилци доније с пуним правом себе назвали *„старожилцима“*. равим грцима, негледећи на то,. што су они сви пра- грци и потомци пелазга. Ми ћемо по реду описати адњу и догађаје у тијем државама праисторијског (ми-тологијског) времема:

п.) У Арголиди су владали потомци данајеви. Два његова праунука *Акризије* и *Прет* заваде се и подијеле државу. Акризије владао је у Аргосу и околним предјелима, а Прет владао над осталом Арголидом; он начини град Тиринт. Кризије имао је само једну кћер Данају, која зачне од бога Зевса и роди сина Персеја. Оракул каже дједи, да ће му унук доћи главе. С тога како се роди Персеј његов дјед заповједи да мету у један сандук Данају и њезина сина и да их баце у море. То буде учињено; али је Данаји и њезином сину бог помогао, те они сретно преплове море и радосно буду примљени онамошњим царем. Кад Персеј одрасте он одплови на обалу западне Африке да убије *Медузу* — Хоргону т, ј. једну од три сестре, која је имала главу уплетену змијама и кад је на кога погледала, одмах би се онај од ужаса окамешио. Од те три оргоне само је Медуза била самртна. Под заштитом богиње Минерве, Персеј њу убије. Враћајући се у грчку а окамењеном главом медузином ослободи *Андромеду*, кћер етиопског цара, одређену, да је изједе њека морска ветиња и ожени се ш њоме. Дошавши у домовину помири се са својим дједом, али га на сабору неотице бије диском и сам постане цар аргоски. Доцније промијени своју престолницу за Тиринт, но није хтио сјети у њему већ направи град *Микену*. Персејев унук *Евристеј* не само да постане цар микенски, већ покори све потомке персејеве. Најзнатнији потомак Персеја но је син Зевса и Алкмене, Херкулес или Херакл на-

јзнатнији грчки јунак као код нас Краљевић Марко. Херкулес или Алкид није се могао другчије ослободити из под владе Евристеја, због убијства своје деце, већ пошто изврши дванајест јуначких дјела, које му је наредио Евристеј. Херкулес јуначки изврши сви дванајест дјела. Најприје оде да убије лава, у *немејској* шуми, који је давио људе, па како га није могуће било убити оружијем људским Херкул га рукама угњави. Кожу тога лава свуда је носио. Затим убије Хидру т. ј. змију, која је имала много глава, живила у лернејској бари у Арголиди и нико је није могао убити с тога, јер је на мјесто једне одсјечене главе нарашћавало нове двије. Херкулес се довије злу и како досјече главу он одма оно мјесто опржи. Треће и четврто његово јуначко дјело било је, да ухвати знатног јелена и страховитог вепра живишег у Аркадији у планини Еримапту. Вепра он однесе живог Евристеју. Затим је морао избацити ђубре за један дан из арова елидског цара Авгија, гдје се држало 3000 волова, ухватити дивљега бика на остр. Криту и прогнати страшне грабљиве тице харпије, које су живљеле код стифалског језера у Аркадији. Све то он изврши и с највећим опасностима и доведе Евристеју дивље морске коње тракијског цара Диомеда, који су се ранили људскијем месом. Осим тога донесе му скупоцени појас Иполите, парице јунакиња амазоники и златне јабуке из башче Хесперида (три виле — нимфе — живљеле су у западној Африци и поставиле биле дракона, да чува те јабуке). Најзад, Херкулес изврши најтруднији посао, јер је ишао у ад и из ада довео Евристеју паклено троглаво псето Цербера и опет га натраг одвео.

Тада се тек он ослободи од Евристеја, пак је још урадио много дивних дјела. На тај начин он постане углед грчкога јунака, који је својом физичном и нарав-

ског времена осим Аркадије. Аркадски су жилци доцније с пуним правом себе називали *„староживљцима"*, правим грцима, негледећи на то, што су они сви прави грци и потомци пелазга. Ми ћемо по реду описати радњу и догађаје у тијем државама праисторијског (митологијског) времема:

а.) У Арголиди су владали потомци данајеви. Два његова праунука *Акризије* и *Прет* заваде се и подијеле државу. Акризије владао је у Аргосу и околним предјелима, а Прет владао над осталом Арголидом; он начини град Тиринт. Кризије имао је само једну кћер Данају, која зачне од бога Зевса и роди сина Персеја. Оракул каже дједи, да ће му унук доћи главе. С тога како се роди Персеј његов дјед заповједи да мету у један сандук Данају и њезина сина и да их баце у море. То буде учињено; али је Данаји и њезином сину бог помогао, те они сретно преплове море и радосно буду примљени онамошњим царем. Кад Персеј одрасте он одплови на обалу западне Африке да убије *Медузу* — Хоргону т, ј. једну од три сестре, која је имала главу уплетену змијама и кад је на кога погледала, одмах би се онај од ужаса окаменио. Од те три хоргоне само је Медуза била самртна. Под заштитом богиње Минерве, Персеј њу убије. Враћајући се у грчку са окамењеном главом медузином ослободи *Андромеду*, кћер етиопског цара, одређену, да је изједе њека морска аветиња и ожени се ш њоме. Дошавши у домовину помири се са својим дједом, али га на сабору неотице убије диском и сам постане цар аргоски. Доцније промијени своју престолницу за Тиринт, но није хтио сједити у њему већ направи град *Микену*. Персејев унук *Евристеј* не само да постане цар микенски, већ покори и све потомке персејеве. Најзнатнији потомак Персеја био је син Зевса и Алкмене, Херкулес или Херакл на-

по причама казна, што се није могао насп
задовољити, кад је све имао и био цар. Танталс
Пелопс преваром убије елидског цара Енома, о
је хтио отети и кћер и царство. Доцније он убиј
мова сина Миртила, који му је помагао у извршен
говог предузаћа за половину царства. Миртило
био син Нептуна и од тога доба непрестано је
тога Бога гонила род пелопидов. Међусобице и уб
постала су природна својства пелопидовића. Од
пелопсових највише се прославили и прочули *А*
Тијест владалци Микене, који су подијелили међу
то царство. Живљели су непрестано у кавзи међу
убијали један другом дјецу и чинили свакојак
чинства један другом из пизме и кавге. Најзад,
син тијестов убије Атреја, а Агамемнон син а
убије опет Тијеста, прогнв Егиста и отме му ца
Доцније се Агамемнон ожени са кћерком спарћа
цара Тиндареја *Клитемнестром*; предводио је
рату тројанском и најзад га убије Егист и његов
вјерна жена Клитемнестра, а његову дјецу Ифи
Електру и Ореста постигне судбина свијех пелоп

Кад је Агамемнон владао у Микени онда је
конији владао цар Тиндареј; имао је два сина: *К*
и *Полукса* (диоскури) и двије кћери *Клитемне*
Јелену. Оба сина и кћер Јелена управо су била
бога Зевса, а Тиндареј се тек онако називао
отац. Јелена је била најљепша женскиња у Гр
углед љепоте. С тога нагрну просиоци са свију
и тако их је било много, да се њезин отац по
од њих, кад би их његова кћер одбила изабравш
ног, и закуне их, да њега бране и његову кћ
увреде, коју би му могли учинити одбачени момц
лена даде руку *Менелају*, брату агамемнонову, кој
што призни диоскуре за богове, постане цар лак

в.) Најстарији владалац Коринта, ког је име познато, био је *Сизиф*. Њему је суђено на ономе свијету да за његова зла дјела мора вјечно износити на високо брдо један тежак камен, који се одма откотрља низбрдо тек што га он изнесе и, *Сизиф* опет мора ићи доле да га изнесе: али се опет камен доле одкотрља и тако вјечито. Потомци сизифови скоро су изгубили владу над Коринтом, јер је над њиме завладао Агамемнон.

г.) У Атици су владали цареви од разних владалачких породица. За владе *Еректеја* дође у Атину син јелинов *Ксут*, узме за жену кћер цареву *Креузу*, али је на скоро са својим синовима Јоном и Ахејем морао отићи из Атике. Приче су народне уплеле у атичку историју та митологијска лица с тога, што су атичани били су јонијци. Осми цар послије *Кекроиса* био је *Егеј*, који је ратовао са критским царем Миносом II. Приче веле, да је био убијен у Атини син Миносов Андрогеј и Минос је отпочео рат да се освети атињанима за убијство сина. По истом причању атињци су били надбијени и морали су пристати да кроз сваки девет година шиљу у Крит седам младића и седам девојака, да их поједе *Минотавр*. Још за живота Егеја, његов син и наследник, *Тезеј*, ослободи атињце од тога срамног данка. Тезеј је живљео пре Хр. на тринајест стотина година и послије Херкулеса највећи је грчки јунак. Он се није родио у Атини, већ у арголитском граду *Трезени*, гдје га је Егеј оставио, као мало дијете заједно с мајком, која је била кћер тамошњега цара. По заповјести очиној Тезеј није смио прије отићи оцу у Атину већ кад порасте и постане тако снажан, да је могао подићи једну литицу, под којом је Егеј оставио мач и опанке (сандалије). Кад је Тезеју било 16 година он оде оцу са тијем знацима. Путујући тражио је прилике

да се прослави и прочује. Прилика је пак било д
Он најпре убије знатног хајдука *Перифета*, који ј
падао на путнике и убијао их гвозденом батином
је ослободио свијет и од другога зликовца, к
живљео на Истму, било му је име *Синис*, и та
био јак, да је растове савијао. Кад би кога пу
ухватио, онда је савијао два раста, па привезивао
ног путника једну ногу за један, а другу за
раст; тада је пуштао растове, који су путника на
растрзали. Тезеј савлада Синиса и мете га на
муке. Керкион је било име трећем злочинцу, ког
убио. Овај је приморавао кога гођ сретне да се ш
рве и одма га обарао и убијао. Најзад, дође Те
међу између Мегаре и Атике, гдје је живљео стра
хајдук *Скирон*. Сједећи на литици он је примо
путнике да му перу ноге и тада их је бацао у
Тезеј га умори истом смрћу. Послије тога кашти
је хајдука *Прокруста*. Овај Прокруст дочекивао је
нике врло лијепо, али их гостио најцрњим нач
имао је два кревета: један сувише дугачак, а
сувише кратак. На први су морали легати људ
лени и као ради тога, што је дугачак кревет
тако протезао, да су они умирали у страшним му
Путнике пак високе водио је на кратки кревет и
цао им је ноге колико су дуже биле од кревета.
тога Тезеј у путу поубија грабљиве зверове и
дође у Атину, учини оцу врло велику услугу: У то
Егеј се само називао да је цар, а власт је згр
била у руке једна богата фамилија и знатна врач
Медеја, која је била утекла из Коринта у Атину.
прогна отимаче царске власти и поврати власт свом

Мало послије тога Тезеј ослободи атињце од
ног давања данка крићанима. Он заповједи, да га
у број младића, који су били послани по угово

о. Крит. Кад оде у Крит допадне се *Ариадни* кћери цара Миноса; она му помогне, те се избави из Лабиринта т. ј. даде му клубе конаца и каже, да привеже један крај од клупчета при уласку у Лабиринт, и непрестано да га одмотова идући унутра. Он то учини; убије Минотавра па држећи се конца изађе из Лабиринта, сједне на лађу заједно с Ариадном и пође натраг; у путу, на о. Наксосу морао ју је оставити, јер му је бог Бакхус казао, да ју је он себи изабрао за жену. — Лађа је одпловила на о. Крит са црним вјетрилама за знак, да носи атињце на смрт и тако се исто врати натраг. Тезеј је пак обећао своме оцу, да ће метути на лађу бјела вјетрила, ако срећно изврши свој посао, него у хитњи заборави. Отац његов увидавши лађу с црним вјетрилама из очајања за сином скочи у море и удави се, и од тога се доба вели прича, то море прозове *егејско*. Атињци су из благодарности, што се ослободили од срамног данка, сваке године кроз неколико вијекова слали лађу с писанијом цркви бога Аполона на острву Делосу.

Тезеј одпочне да влада по смрти свога оца и учини тако много добра атињцима, да су га у доцније вријеме признавали за свога добротвора. Од памтивијека Атика је била подијељена на дванајест округа или области; мало помало та свеза слаби и готово се прекине тако, да су већ сви окрузи постали самосталне државе и често једна с другом ратовале. Тезеј опет сједини све округе у једну државу и наговори их те се одрекну од предјелне управе и прихвату Атину за престолницу и главно мјесто *суђења*. Да би се то сједињење утврдило, Тезеј установи „празник свију атињаца„ (панатенеи) и намијени га богињи Минерви. Државни је склоп, на тај начин, био сплетен са вјером жилаца т. ј. да се моле Минерви или Паладиј Атини, као врховном божанству. Њу при-

знаду за заштитницу и главну богињу покровитељку читаве Атике и назову главну варош по имену те богиње *Атина*. На том се тврдом темељу оснивало доцније напредовање атинскога народа. Да тога није било, Атика би се као и Беотија распала на неколико малих республика, које би биле врло немоћне, да постану знатне. Осим тога, Тезеј се одрекне у неколико од своје власти ради блага народњег и преда грађанима законодавну власт у руке, те се народ мијешао у управу и суђење. С тога су атињци тако брзо и крочили у напредак. Не гледећи на све то, кад је Тезеј остарио, народ омрзне на њега, па под предводитељством бољара *Менестеја* прогна га из Атике. Он оде своме другу, владалцу ос. Скироса, на исток од Евбеје, који га, незна се зашто, убије. У петом веку пр. Хр. Атињци свечано донесу тијело тезејево у Атину и почну му зидати цркве, као полу-богу.

По грчким причама, Тезеј је свршио још много славних дјела и пошто је постао цар. Та су дјела таква, која је он могао урадити, кад је био још млађан и дивљачан. С тога, треба мислити, да је то дјело уображења, да би га похвалили, као владалца. По тим причама, Тезје је ишао са Херкулесом амазонкама и најзад се вели, да је узео за жену њихну царицу Иполиту. Послије тога, тако се здружи с *Пиритојем*, да је та њихна дружба постала пословица. Тезеј му помагао у рату с кентаврима (центаврима) и једном је са својим другом силазио у пакло, да украду царицу онога свијета Прозерпину. С помоћу свога друга Тезеј изведе с онога свијета и лијепу Јелену, али га њена браћа приморају да је поврати. Кад умре Иполита он узме за жену сестру ариаднину *Федру*, која као маћија тако опадне код њега његовог сина Иполита, да га прокуне и умоли Нептуна, тега умори.

д.) *Беотија* је била најзнатнија држава у јуначком времену грчке историје. Изузимајући причање о пелопидима, највише се код грка причало о трагичким догађајима тиванске владалачке породице. Жилци Беотије, еолијског племена, у почетку су имали двије државе: *орхоменску* и *тиванску*. Жилци су се прво називали *минијци*, и земљорадњом и трговином тако се обогате, да их држали за најбогатије људе у читавој грчкој. Неко вријеме тивци су плаћали данак минијцима, али њихно благостање пропадне послије тројанског рата и у доцније вријеме само је знатна била Тива у читавој Беотији. У 4. в. пр. Хр. тивци сасвијем поруше Орхомен.

Историја тивске почиње се доласком финичанина Кадма, око 1519 го. Приче веле, да је Кадма послао његов отац Агенор да нађе своју сестру Европу и да се без ње нипошто не враћа кући. Не нашавши нигђе своју сестру, упита делфијскога оракула, шта да ради и добије одговор, да иде за првом кравом коју увиди, и ондје да оснује град, гдје крава легне. Кадм тако учини и оснује град Тиву. У исто доба он убије некаквога дракона, па по савијету бога посије зубе те гаде, од којих израсте мноштво наоружаних људи. Ти се људи одмах почну клати између себе и сви изгину осим петорице (спарти = посијани) и то су били праоци тивског племства. Кадм узме за жену Хармонију кћер Марса и Венере и у броју поклона добивених том приликом, они добију од једнога озлојеђеног бога *ђердан* и *плашт*. Те су двије ствари постале за кадмову породицу извор највећих зала и несрећа. Кадм је имао једнога сина и четири кћери: *Семелу*, *Ино*, *Агаву* и *Атонoју*. Њихни је живот био несрећан и стоји у свези с богом Вахком, који је био најважније боштово тивско.

знаду за заштитницу и главну богињу покровитељку читаве Атике и назову главну варош по имену те богиње *Атина*. На том се тврдом темељу оснивало доцније напредовање атинскога народа. Да тога није било, Атика би се као и Беотија распала на неколико малих република, које би биле врло немоћне, да постану знатне. Осим тога, Тезеј се одрекне у неколико од своје власти ради блага народњег и преда грађанима законодавну власт у руке, те се народ мијешао у управу и суђење. С тога су атињци тако брзо и крочили у напредак. Не гледећи на све то, кад је Тезеј остарио, народ омрзне на њега, па под предводитељством бољара *Менестеја* прогна га из Атике. Он оде своме другу, владалцу ос. Скироса, на исток од Евбеје, који га, незна се зашто, убије. У петом веку пр. Хр. Атињци свечано донесу тијело тезејево у Атину и почну му зидати цркве, као полу-богу.

По грчким причама, Тезеј је свршио још много славних дјела и пошто је постао цар. Та су дјела таква, која је он могао урадити, кад је био још млађан и дивљачан. С тога, треба мислити, да је то дјело уображења, да би га похвалили, као владалца. По тим причама, Тезје је ишао са Херкулесом амазонкама и најзад се вели, да је узео за жену њихну царицу Иполиту. Послије тога, тако се здружи с *Пиритојем*, да је та њихна дружба постала пословица. Тезеј му помагао у рату с кентаврима (центаврима) и једном је са својим другом силазио у пакло, да украду царицу онога свијета Прозерпину. С помоћу свога друга Тезеј изведе с онога свијета и лијепу Јелену, али га њена браћа приморају да је поврати. Кад умре Иполита он узме за жену сестру ариаднину *Федру*, која као маћија тако опадне код њега његовог сина Иполита, да га прокуне и умоли Нептуна, тега умори.

годи загонетку. Свинкс се сурва у амбис, а Едип постане тивски цар, узме за жену сестру креонову т. ј. своју мајку и ш њоме роди два близнака сина — Етеокла и Полиника и двије кћери Исмену и Антигону. Доцније се прокопа и дозна ко је и шта је Едип. У очајању Јоакаста се сама убије, а Едип, ког је народ збацио с пријестола, извади сам себи очи, прокуне своје синове, који су се здружили с његовим непријатељима и оде из Тиве. Кад су га сви оставили и одрекли га се, само није хтјела то учинити његова добра кћер Антигона, већ је водила по свијету слијепога оца, кога су фурије гониле и најзад умро је близу Атине.

Синови се едипови заваде около пријестола. Полиник буде протјеран и оде аргопомскоме цару Адрасту, који уда своју кћер за њ га и пође с војском да му завојује тиванску државу. Војску су предводили осим Адраста и Полиника још пет рођака адрастових. Тај је рат био од прилике около 1230. г. пре. Хр. Полиник задобије несрећне дарове кадмове, с чега се рат сврши рђаво за њ га и његове помагаче. Све војводе осим Адраста, изгину, а Полиник и Етеокл убију друг друга на мегдану. Тада у Тиви почне да влада њихни ујак Креон, као тутор етеоклова сина. Он свечано сарани Етеокла, а лешине осталих непријатеља и Полиника остави на бојноме пољу, да их звјерови поједу забранивши строго да их нико несмије сахранити. Нико се није усудио да преступи заповјест цареву осим Антигоне, која узме и сарани мртво тјело свога брата. Креон тада, да је каштигује, заповједи, те је живу закопају у земљу негледећи на то, што је она била вереница његовога сина Хемона, који се из очајања убије на њеном гробу. Када син етеоклов *Лаодамант* почне да влада, то синови *седморице* освете се за смрт својих

отаца новим ратом против Тиве. Рат је трајао десет година и зове се у историји „*рат епигона*" т. ј. рат синова — посмрчади. Тај се рат сврши тиме, што је Лаодамант морао побјећи у Тесалију са дијелом својих поданика, а у Тиви постане царем Терсандр, син Полиника. Његове је потомке непрестано гонила проклета и жалосна судбина едипова, док их све није утаманила. Така је жалосна и трагична судбина рода кадмова. Та прича најбоље показује, шта је судбина.

д.) У Етолији се први жилци помијешали са дошљацима. По изображењу држало се, да су етолијци и аркађани најдивљији и најгрубљи међ свијема грчким племенима. Уосталом, у јуначком земану грчке историје они су били онаки, као и остали грци. У њихним причама тога доба казује се о *Енеју* и његовим синовима *Мелеагру* и *Тидеју*. Енеј је владао у граду Калидону, прије тројанског рата. За његове владе чинио је много зла људма у његовој земљи *калидонски вепар*. Мелеагр, да би убио тога вепра позове у лов све грчке јунаке. Около тога, који је убио вепра и ко ће да узме кожу његову заваде се етолијци с једним сусједним грубим народом — и у том боју погине Мелеагр. Синовци пак енејови хтјели су отети пријесто од стрица; кад их Тидеј поубија њега стану гонити остали рођаци и морао је кудгођ да побјегне, а синовци енејеви, од другога брата, збаце Енеја с пријестола, затворе у тамницу и тако га мучили, да су те муке постале пословица. Чак доцније син тидејев *Диомед* појави се као избавитељ и осветитељ свога дједе: он поубија све енејеве синовце и Енеј опет постане цар и владао је врло догој, јер је врло дуго и живљео. Тидеја врло добро прими аргоски цар *Адраст*, и уда своју кћер за њега. Адраст је био у првом рату против Тиве и онамо погине, а његов син постане цар у Аргосу.

е.) Најстарије приче *тесалијске* говоре о рату *ла-пита с кентаврима:*

а.) За кентавре се прича, да су то била њека руба створења упола људи, а упола коњи. Опет се прича а кентавра *Хилона* да је један од седам мудраца. Лапити су као и кентаври били груби и дивљи. Они се аваде на свадби лапитскога цара *Пиритоја.* Окићене ином кентавријске старешине увреде Пиритоја и ње-ов народ. С тога се одпочне бој, у ком се прославио иритој и његов друг Тезеј. Кентаври буду надбијени ставе мртве на пољу битке и побјегну. Тај се рат рши тек доцније: кентаври буду протјерани из Те-алије и сви поскапљу од глади.

б.) У јужној Тесалији била је *Фтија* и њени се лаци називали *фтиотијци, ахејци, јелини и мирми-онци.* Прича вели, да су се онамо доселили мирми-онци са острва Евбеје, гдје је над њима владао *Еак,* ји је по смрти постао трећи члан суда у аду, на оме свијету. Син еаков Пелеј убије свога нерођеног ата, с тога је морао побјећи из Евбеје и са мирми-онцима оде у Тесалију, гдје се ожени са ћерком фти-тијског цара и добије уз девојку мираз — фтиотијске мље. По смрти таста Пелеј завлада свом земљом. Цар елеј од друге жене, богиње мора Фетиде, имао је на Ахилеса или Ахила, најзнатнијег јунака у тројан-ком рату, који је погинуо још за живота очина.

в.) На југоисточној страни Тесалије биле су двије жаве *Фтерија* и *Јолк,* које су много важиле у раисторијско вријеме грчке историје. Фтерски цар *дмет,* знатан с љубуви своје жене *Алкесте:* кад се он разболео, бог Аполон пристане да га може замје-ити когођ други, ко му је ближњи рођак. Алкеста ма пожртвује собом за својега мужа. Но како се Ад-није никако могао утјешити жалећи своју добру

жену, то његов друг Херкулес оде на онај свијет и п
врати му његову Алкесту. За вријеме Адмета владао
у Јолку цар П*елије*, који је безаконски збацио с пр
јестола свога брата по оцу, Језона. Овај је пак им
сина Јазона. Јазон је одрастао и учио се изван сво
отаџбине и први се пут показао да је јунак у кал
донском лову. Његовом је стрицу Пелију казао ораку
да се чува човјека, који му дође без једног опанк
(сандалије). Догоди се тако, кад се Јазон враћао н
траг у *Јолк*, прелазећи преко неког потока изгуби је
дан опанак и дође тако босоног своме стрицу. Тада м
Пелије каже шта је и како је и упита га, шта би он
таком стању радио. Јазон одговори да би послао та-
кога човека у Колхиду да донесе „златно руно." Вла-
стољубиви стриц изврши тај савјет и пошље синовц
на тај опасан пут. На тај начин Јазон и Пелије стој
један спрам другог онаке као Херкулес и Еврисе.
Уосталом, ми ту долазимо до општих предузећа свију
грчких племена, пак ћемо их по реду описати.

3. **Предузеће аргонавта.** У тој се причи исказују
путовања грчка по мору ради трговине, користи и на-
селбина. Дјело аргонавтско догодило се, како мисле
около 1263 год. пре Хр. али је оно било пошљедица
догађаја, који се догодио на сто година пређе њих.
Прича се ово: *Атамант*, њеки владалац неког комат
земље беотијске, распусти се са својом женом *Нефелом*
и узме за жену кадмову кћер *Ино*. Њој Зевс даде
млађанога Вахка, да га одгаји и очува, а жена зевсов
— богиња пошље на њих свакојаке биједе, јер је мр-
зила на Вахка; она усели у срце Инино велику мржњу
спрам атамантове дјеце од првога брака *Фрикса* и *Хелле*.
С тога се Ино свакојако старала да их утамани и с
тога подмити посланике послане њезиним мужем ора-
кулу, да кажу кад се врате, да му је оракул заповједио

е.) **Најстарије приче** *тесалијске* **говоре о рату** *лапита с кентаврима:*

а.) За кентавре се прича, да су то била њека груба створења упола људи, а упола коњи. Опет се прича за кентавра *Хилона* да је један од седам мудраца. Лапити су као и кентаври били груби и дивљи. Они се заваде на свадби лапитскога цара *Пиритоја.* Окићене вином кентавријске старешине увреде Пиритоја и његов народ. С тога се одпочне бој, у ком се прославио Пиритој и његов друг Тезеј. Кентаври буду надбијени оставе мртве на пољу битке и побјегну. Тај се рат сврши тек доцније: кентаври буду протјерани из Тесалије и сви поскапљу од глади.

б.) У јужној Тесалији била је *Фтија* и њени се жилци називали *фтиотијци, ахејци, јелини и мирмидонци.* Прича вели, да су се онамо доселили мирмидонци са острва Евбеје, гдје је над њима владао *Еак*, који је по смрти постао трећи члан суда у аду, на ономе свијету. Син еаков Пелеј убије свога нерођеног брата, с тога је морао побјећи из Евбеје и са мирмидонцима оде у Тесалију, гдје се ожени са ћерком фтиотијског цара и добије уз девојку мираз — фтиотијске земље. По смрти таста Пелеј завлада свом земљом. Цар Пелеј од друге жене, богиње мора Фетиде, имао је сина Ахилеса или Ахила, најзнатнијег јунака у тројанском рату, који је погинуо још за живота очина.

в.) На југоисточној страни Тесалије биле су двије државе *Фтерија* и *Јолк*, које су много важиле у праисторијско вријеме грчке историје. Фтерски цар *Адмет*, знатан с љубуви своје жене *Алкесте:* кад се он био разболео, бог Аполон пристане да га може замјенити когођ други, ко му је ближњи рођак. Алкеста одма пожртвује собом за својега мужа. Но како се Адмет није никако могао утјешити жалећи своју добру

као свештеник, пророк и појета умолио је богове, да буду наклоњени аргонавтима, обдржавао је међ њима љубав и слогу и оне непријатеље, које није могуће било надвладати оружијем побјеђавао је чаробном снаго својих небеских пјесама. Путујући за златно руно они ударе на Лемнос и Самотракију, преплове Хелеспонт и Босфор и покрај мало-азијских брда оду у Колхиду. Код брда мизијских остане Херкулес и оде да тражи свога љубазног Хиласа, који је био с аргонавтима и наједанпут га нестало. Дошавши у Колхиду они кажу цару Еету рад чега су дошли, а он им обећа дати руно само ако Јазон изврши дјело, које му он одреди. Ствар је била у томе, да оба она бика, од којих огањ сјева, ухвати у плуг, да пооре њеку просторију земље, да посије онамо зубе драхонове и да погуби наоружане људе, који поникну од тијех зуба. Јазон све то изврши помоћу царске кћери Медеје. Медеја се заљуби у аргонавтског челловођу, па како је зпала мађије, она помогне Јазону; али Еет не само, да им не дадне руно, већ намисли да спали њихну лађу и да их све поубија. Опет Медеја помогне ономе кога је вољела, помоћу опсена они добију златно руно и одма с Медејом побјегну. Еет похита за њима и достигао би их, да га Медеја није зауставила нечовечним дјелом: она убије свога млађег брата, ког је повела са собом, мете му главу на један крш, а остале комате разбаца путом. Еет увидивши крваву главу свога милог сина и остале комате зрустави се да их искупи а аргонавти срећно умакну.

Различне приче говоре различно о путу, којим су повратили аргонавти. Уопште, у свакој се причи казује за друкчији пут, јер је сваки путник знао други пут, па се о многима путовима прича, као да се аргонавти њиме повратили натраг у Јолк. Причања о чи

има Медеје одговара сувременом стању свијести код рка, који су причали о чудесима у другим далеким емљама, за које се пођешто знало. Шта су пак учиили с онијем руном пошто се вратили, ништа се неа, нити се игдје причало да има у грчкој тог руна.

Аргонавти путујући натраг обишли су све крајеве, дје су у доцније вријеме били грци и нема такога јеста, гдје би се у доцније вријеме грци населили, а а онамо нијесу долазили аргонавти. Тражење тога лата није ништа друго, већ грчка пронађења нових енаља и трговачке користи, које су отуда имали. О амом пак руну веле, да је та прича постала од бивег обичаја на Кавказу, да кроз руна протиче вода оних отока, који су ваљали златан пијесак, пак се у вуни адржавало веће грумење златног пијеска.

Јазон по повратку у грчку или никако није ни постао цар, или је постао, али је скоро био збачен с пријестола, са шта је морао отићи у Коринт и онамо живљети о смрти. У Коринту се, веле приче, он разведе с Медејом, која му родила неколико дјеце и узео био за жену ћер коринтског цара Креона. Тада Медеја убије и њеову младу и своју дјецу и одлети некуд, а Јазон из чајања сам себе убије.

4.) **Тројански рат** (догодио се између 1193 и 1183 од. пре Хр. Он је најсјаније јуначко дјело грчко у ихној митологиској историји; он је уодушевљао и оцније грке, који су дошли у рат с азијским народима да се славно боре. Ми ћемо укратко пропричати о ратовање онако, како се приповједа о њему у ричама:

Да је тројански рат исторички факт, о томе неможе ити сумње; да је све измишљено друго осим самог факта атовања и ту нема сумње. Те приче могуће је успоредити а нашим пјесмама о Краљевићу Марку, са пјесмама о

ке скупљене од народних
Илион био је на мало-азиском
онога мјеста, гдје се Хелеспон
морем. Био је начињен код брд
— Пергам. Околне земље припа
ревима, којих породица била је
мемнонова у грчкој. Тројанци су
с грцима, јер се неразликују ни у
јима, нити у вјери, а у исто врије
народи нијесу грци, који су дошли
из Азије. Тројанци се разликовали
су били богатији, вјештији и гово
људма, који су неизображени. Још пр
грци су ратовали с тројанцима,
приче о Херкулесу. То је дакле че
се може мислити, да су се често
вуположна бријега борили између
свагда налазе неке узроке, који су
случају ствар се тиче породице
веле да је побјегао из Азије у грч
агамемнонову, а цару спарћанском,
сланике цар тројански *Пријам*.
био је син пријам

Јелена заволе Париса и побјегне ш њиме у Троју. је био, по причама, узрок тројанског рата, а задана ества оцу јелениним, примора све грчке јунаке да рају против Троје.

Тај су рат водили сви грци од остр. Крита, до ыне границе пелопонеске и до сјеверних граница салије, осим *акарнанаца* и *доријаца*. На страни ојанаца били су сви жилци западне мале азије, као али или као помагачи — савезници. На тај начин, није био рат око једног града, већ рат људи на је стране јегејскога мора т. ј. Европа је била устала отив Азије. Грци су се превезли у Азију на 1186 ла-, а свега је војске било више од сто хиљада; троци пак нијесу имали војске ни педесет хиљада говори у причама.

Најглавнији јунаци у рату тројанском били су: Хеор син пријамов и Енеј, син Анхиза и богиње Вере. Најзнатнији јунаци грчки: Агамемнон Атрид, цар кенски, чеовођа војске. Ахилес син Пелеја — чевођа мирмидонаца, најјуначнији и најљепши човјек читавај војсци, а Патрокл му је био рођак и друг. *јакс Мали*, син Оила, четовођа локријаца. Ајакс Темон, владаоц острва Саламина, послије Ахилеса најепши и најјуначнији; ш њиме је ишао његов брат *евкр*. *Нестор* цар Пилоса у Еллиди, најстарији и најештији међ свима грцима. Његова старост ушла је у ословицу. Одисеј или Улис владаоц острва Итаке, ајлукавији међ свима грцима; Филоктет из Тесалије, обар стријелац, имао је стријеле херкулесове. Осим их постао је познат код Троје грк Терсит и прослао се неваљалим и смијешним дјелима, безобразан, аљивац и подсмијевач.

Сви се грци искупе у Беотији, у пристаништу Авиди, гдје се задрже због преступљења агамемнонова и

Артуру и његовом округлом асталу, са пјесмама о Одину, Балдеру, Фингалу и т. д. Тај се рат описује у двије збирке пјесама (Илијади и Одисеји) за које се прича, да их је спјевао слијепац Омир, који је живљео на 80 година послије тога рата. Уосталом, доказано је, да су те двије књиге скупљене од народних пјесама. Град Троја или Илион био је на мало-азиском бријегу, у Мизији, близу онога мјеста, гдје се Хелеспонт сједињава са јегејским морем. Био је начињен код брда *Иде* и имао је замак, — Пергам. Околне земље припадале су тројанским царевима, којих породица била је тако моћна, као агамемнонова у грчкој. Тројанци су били једног племена с грцима, јер се неразликују ни у језику, ни у обичајима, нити у вјери, а у исто вријеме види се, да они народи нијесу грци, који су дошли тројанцима у помоћ из Азије. Тројанци се разликовали од грка у томе, што су били богатији, вјештији и говоре о грцима, као о људма, који су неизображени. Још прије тројанског рата грци су ратовали с тројанцима, као што се види из приче о Херкулесу. То је дакле чешће бивало. С тога се може мислити, да су се често људи са два противуположна бријега борили између себе. Приче пак свагда налазе неке узроке, који су као главни. У овом случају ствар се тиче породице пелопидове, за кога веле да је побјегао из Азије у грчку. Менелају, брату агамемнонову, а цару спарћанском, једном пошље посланике цар тројански *Пријам*. Главни међ посланицима био је син пријамов *Парис* или *Александер*. Још прије тога посланства, три се богиње препирале, која је од њих најљепша, па оду на суд Парису, који пресуди да је најљепша Венера. Зато му она обећа да га ожени с најљепшом женскињом у свијету. Најљепша је пак била у то вријеме жена менелајова Јелена, у чијој је кући Парис врло лијепо био дочекан. Богиња Венера учини

те Јелена заволе Париса и побјегне ш њиме у Троју. То је био, по причама, узрок тројанског рата, а задана клетва оцу јелениноме, примора све грчке јунаке да ратују против Троје.

Тај су рат водили сви грци од остр. Крита, до јужне границе пелопонеске и до сјеверних граница Тесалије, осим *акарнанаца* и *доријаца*. На страни тројанаца били су сви жилци западне мале азије, као вазали или као помагачи — сајузници. На тај начин, то није био рат око једног града, већ рат људи на обје стране јегејскога мора т. ј. Европа је била устала против Азије. Грци су се превезли у Азију на 1186 лађи, а свега је војске било више од сто хиљада; тројанци пак нијесу имали војске ни педесет хиљада говори се у причама.

Најглавнији јунаци у рату тројанском били су: Хектор син пријамов и Енеј, син Анхиза и богиње Венере. Најзнатнији јунаци грчки: Агамемнон Атрид, цар микенски, челивођа војске. Ахилес син Пелеја — четовођа мирмидонаца, најјуначнији и најљепши човјек у читавај војсци, а Патрокл му је био рођак и друг. *Ајакс Мали*, син Оила, четовођа локријаца. Ајакс Теламон, владаоц острва Саламина, послије Ахилеса најљепши и најјуначнији; ш њиме је ишао његов брат *Тевкр*. *Нестор* цар Пилоса у Еллиди, најстарији и највјештији међ свима грцима. Његова старост ушла је у пословицу. Одисеј или Улис владаоц острва Итаке, најлукавнији међ свима грцима; Филоктет из Тесалије, добар стријелац, имао је стријеле херкулесове. Осим ових постао је познат код Троје грк Терсит и прославио се неваљалим и смијешним дјелима, безобразан, шаљивац и подсмјевач.

Сви се грци искупе у Беотији, у пристаништу Авлиди, гдје се задрже због преступлења агамемнонова и

тек тада пођу, кад Агамемнон доведе своју кћер Ифигенију, да спали на жртву, али је богиња Диана очува и однесе у Тавриду, гдје је она била свештеница у једној цркви, Грчка војска пројђе мимо острв. Лемноса, гдје због рана остане Филоктет. Бијући се с тројанцима грци се извезу на бријег азијски; први је ступио на обалу Протезилај, али први и погине. Кад се сви извезу на азијску обалу они одма опколе град Троју, али га нијесу могли отети, јер је унаоколо града био велики прокоп и велики бедем. Неколико су пута грци јуришали на град и нелолико се пута борили с тројанцима, који су истрчавали из града. Приче веле, да су се највише бориле војсковође, а не сва војска. Сваки је остављао своју војску, па пјешке или на убојним колима излазио у бој с непријатељима. Како Агамемнона грци нијесу слушали, то су често бивали раздори у грчком логору. Многе четовође на мјесто да се боре, због немања ране пошли су, те тражили рану и пљачкали околне стране. С тога, што је Ахилес својевољно поступао завади се с Агамемном и није хтио више ратовати. Тада велике несреће постигну грчку војску: тројанци ударе на њихи логор и Хектор убије Патрокла. Тада се тек Ахилес поврати да освети друга, надбије тројанце и убије Хектора. На скоро погине и Ахилес преваром, јер га убје Парис у вријеме договарања и то у пету, јер иначе није могао Ахилес погинути. Грци се заваде около ахилесова оружија и кад Агамемнон пресуди, да то оружије добије домишљан Одисеј, озлојеђени Ајакс Теламонид полуди и у лудилу сам себе убије. На мјесто Ахилеса дође његов син Пир и опако се прослави, као и отац. Одисеј пак доведе Филоктета, без чијих се стријела град није могао отети, а тако исто уђе у Троју с Диомедом и украде „*Паладиум*“ т. ј. добијен с неба лик богиње Паладе

(минерве) јер онај се град никако није могао овојити, у ком је Паладиум био. Одмах послије тога, Филоктет устријели Париса и тада дође час пропасти Троје, јер грци освоје град пријеваром, начинивши великог коња од дрвета и сакривши у њему много војника грка, а сами сједну на лађу и као пођу у грчку. Кад тројанци однесу тога коња у град, онда они грци из коња изађу са оружијем, а они се с лађама поврате, те тако освоје пријеваром Троју. Грци одма почну пљачкати, убијати и палити, и само се спасе Енеј с нешто мало људи, а сви остали изгину; сједог старца Пријама, Пир, син ахилесов извуче за косу и убије код олтара бога Зевса. Сав град сруше и ватром сагору. Отете робове грци подијеле: Хекуба жена пријамова постане робиња Одисеја. Она је претрпила много несрећа и најзад је бог претвори у псето. Хекубина кћер Креуза, а жена енејева, некуда пропадне, а друга кћер — Касандра морала је претрпити много несрећа, како у добру, тако и у злу, а то с тога, што јој је бог Аполон дао, да све знаде у напредак. Њу је за косу вукао дивљи Ајакс, а за тим постане агамемнова ропкиња и најзад погине у Микени заједно с Агамемноном. Њену сестру *Поликсену*, најљепшу кћер пријамову, постигне највећа несрећа: њу је просио Ахилес и кад су послије освојења Троје дијелили пљачку, из гроба се ахилесова за чује глас, гдје и он иште свој дио и несрећну дјевојку убију на његовом гробу. Жена хекторова Андромака, знатна са искрене љубави, како је вољела свога мужа, западне у дио Пиру, који је одведе у Тесалију и послије много претрпљених мука поврати се у Азију и умре у Пергаму.

Као што има пјесама, у којима се описује ратовање грка на Троју, тако исто има много пјесама, у којима се описује повратак грка из Троје. Да су се дои -

ста њеки грци повраталп натраг. који нијесу изгинули код Троје, о томе се нетреба сумњати, али у причама то је тако уображењем народним окићено, да се тешко може одвојити истина од измишљотине. У исто доба, те су приче важне још с тога, 1.) јер се у њима огледају обичаји народни и 2.) с тога, јер су те приче имале велики уплив на епске пјесме доцнијих европских народа. Те се пјесме садрже у Одисеји, у којима се описује повратак *Улиса* или *Одисеја*.

Одисеја најприје занесу вјетрови тракијској, а доцније афричкој обали, одаклен он одплови у Сицилију. На том путу сусретне људоједа киклопа *Полифема* и једва умакне, пошто изгуби неколико друга, да и њега не изједе тај људождер. Од Полифема он се ослободи тада, пошто га ослијепи. То је опет била несрећа за Одисеја, јер га почне гонити бог Нептун отац полифемов. Када Одисеј дође до једног острва еолијског, острво је било намијењено богу вјетрова, гдје га врло лијепо дочекао Еол и даде му мјешину пуну вјетрова, који би му дотјерали лађу у грчку. С помоћу тијех вјетрова Одисеј дође до остр. Итаке, али га снађе бура с тога, што његова дружина није умјела да поступа како треба с оном мјешином и вјетар му забаци лађу у средиземно море. Одисеј опет сврати Еолу, али овај тада увиди, да је Одисеј човјек, кога богови гоне и отјера га. Пловећи Одисеј дође у земљу *лестригона* људождера, који су живјели у Сицилији или јужној Талији, гдје му пропадне много другова и само му остане једна лађа. Затим дође на острво чаробкиње Цирцеје (Киркеје), која својим штапом претвори многе његове другаре у свиње; али с помоћу бога Одисеј је примора, те их преокрене у људе. Потом одлази на онај свијет, да се посавјетује с пророком Тиресијем и тек тада је морао пловити покрај острва, на којима су жи-

вљеле *сирене* т. ј. авети — женскиње с дугачким потајним ноктима и тако су лијепо ціевале, да сваки онај, ко би их чуо није се могао одвојити, већ је морао изаћи на обалу и оне су га одма на парчета растрзале. С муком се Одисеј избави те опасности, али је морао ударити још на гору опасност т ј. проплорити између Сцилле и Харидне, а то су биле аветиње, које су сваког прождирале, кој им се примакао и ту Одисеј изгуби шест другара. На острву пак Сицилији његови другови нијесу поштовали сопственост бога — Сунца усљед чега, како он одмакне од острва, заталаса се море од ветрова, разбије његову лађу, подави његове другове, а сам се Одисеј ухвати за једно брвно, и девет су га дана морски таласи грували и бацали тамо и овамо, док га најзад неизбаце па острво *Огигију*, на ком је живљела само једна чаробкиња *Калипсо*. Она се обрадује доласку Одисеја, прими га врло радо и задржи седам година. Још га је молила да остане обећавајући му, да ће вјечито бити млађан и несамртан; али Одисеј није могао прегорети домовину и оде. Послије седамнајест дана пловидбе, на маленој лађици, он дође до острва Коркире, на ком су живјели *Феаки*, кад бог Нептун увидивши његову лађицу разбије је и једва је Одисеј могао достићи до обале. Врло га добро дчека феачки цар Алкиноје и одтален оде на лађи у своју земљу.

У кући пак његовој догађале се несреће и никакве није било власти. Његову жену П*енелопу* просило је 96 владалаца и чекајући за кога ће поћи, живљели су у одисејеву двору и упропашћавали му имање. Много су зла од њих трпјели: његова жена Пенелопа, отац *Лаерт* и син *Телемак*, ког је учио одисејев друг Ментор. Када се појави Одисеј у кући, најприје га позна његово псето и пресвисне од радости, а он каштигује

просиоце и срећно проживи у отачбини до самрти. Нијесу били тако сретни остали тројански јунаци. Тако: Агамемнон се одма врати натраг, али га постигне несрећа у његовој кући. Његов брат од стрица Егист задобије љубав Клитемнестре и кад се поврати Агамемнон, они се договоре и убију га. Егист почне да влада у Микени, а син агамемнонов Орест живљео је изван отачбине (јер га је сестра Електра одвела била другу очином цару фокидском Строфију: онамо је он одрастао и учио се заједно са строфијевим сином Пиладом и од тога доба постану верни догови) и намисли, да освети оца, са својим другом Пиладом оду Егисту, као посланици строфијеви и јаве, да је умро Орест. Цар се и царица врло обрадују, дочекају их добро, и скоро буду убијени . То страшно злочинство орестово т. ј. убијство своје мајке, почне га гристи, почну га гонити евмениде — богиње освете, недајући му покоја ни дању ни ноћу. Немогући наћи нигдје мира и утјехе лутао је Орест по грчкој заједно са својим другом и оракул му каже, да тражи утјехе у цркви дијаниној у Тавриди. Оба друга оду у Тавриду, али бише заробљени и буде им објављен обичај тамошњи по коме један од њих мора бити спаљен на жртву. Сваки је хтио да умре за свога друга и најзад Орест преклони Пилада да умре за њ га и буде послан, да се спали. Свештеница пак те цркве била је његова сестра Ифигенија и они се нијесу познавали. Већ је она била извадила нож да закоље Ореста, када овај викне: „Тако је некада умрла у Авлиди сестра моја Ифигенија.“ Ту се познаду и сви троје побјегну у грчку. Орест узме за жену кћер менелајеву *Хермиону*, почне владати над спарћанском државом, а доцније освоји и Микену. У старости Ореста уједе змија и од тога умре. Ифигенија је била свештеница и на многим мјестима завела богомоље Дијани, а

лектра се уда за орестова друга Пилада и сви су роје умрли својом смрћу.

У причама се још говори о Менелају, Диомеду, евкру и млађем Ајаксу: по освојењу Троје, Менелај пет узме Јелену, дуго је лутао по афричким и финианским обалама, куд га је била забацила бурја, а заим дође у своју земљу, гдје је остало вријеме проживљео и имао једну кћер Хермиону, која се удала за Ореста. О Јелени се прича много разних причи. — Диомед је морао претурити преко главе много мука, а то с тога, што је у борби с Енејом ранио стријелом енејеву мајку богињу Венеру. Кад се поврати својој кући његова жена изневјерила га и намислила била са својим иљосником да га убије. Он брже сједне на лађу, оде у Талвју, онамо оснује неколико градова и умре, а његову земљу по смрти узурпатора насљеди Орест. *Мали Ајакс*, у вријеме освојења Троје нађе у минервиној цркви кћер пријамову Касандру, гдје грли богињину слику. Ајакс је потргне за косу и том приликом обори слику богињину, са шта богиња, кад се он враћао наведе лађу његову на камен и прем да се неудави, али како се много хвалио и пркосио богињи, то се сви богови озлоеде и њега или је убила Минерва или потопио Нептун, к није жив препловио море. Тевкр, брат другог Ајакса, рећно се врати у отачбину на острво Саламин, али га тац прогна, што није осветио брата. С тога је морао ажити други Саламин. Он отплови на острво Кипар, снује населбину и прозове тај град Саламин.

5. **Повратак хераклида** (около 1140 г. пр. Х.) Дуго вљење најзнатнијих грчких владалаца у рату тројанком, смрт многих од њих или код Троје, или у путу, ли по доласку у отачбину, буне и раздори у њихним мљама — све то скупа онемоћа грчке државе јуачкога доба, те се почне распадати ондашњи ред

ствари и проузрокују промијене влада и народа. По јављују се, као главна, нова грчка племена, која прије тога нијесу била позната у историји. Ови нови народи освоје и надмаше у свему ахејце, као што су ахејци у свему надмашили грчке државе пелазгијскога времена преоблада опште свима грцима име „јелини" и постаје најзнатнија грчка држава у Пелопонезу. Због тога превrата у грчкоме друштву једна племена покрену друга и приморају их иселити се или у друге стране или на острве. То размјештање грчких народа продужавало се около 400 година, а у причама се вели, да је свршено у једанпут и за кратко вријеме. Најприје се покреће племе тесалијско и сели се из Епира у Тесалију. Онамошње жилце оно или потисне даље или их освоји, преокрене у робове, који се почну звати *пенести*, а два се потиснута племена: *беотијци* и *доријци* из Тесалије одселе у грчку. Први се крену у Беотију, гдје су они јоште прије живљели, вели се у грчким причама и освоје минијце и тиванце, а други оду у Дориду, гдје су се још прије били населили људи њихног племена. Тако се исте промјене догодиле на западној страни у Етолији и Акарнанији. С тога преврата жилци на сјеверној и западној страни грчке изгубе ону важност, коју су имали док је трајало јуначко вријеме; они далеко изостану у напредовању од осталих грка и тако су били забачени, да су сасвијем изгубили свој уплив на даљи ток историје.

И у осталој грчкој догоде се промјене налик на оне у Епиру и Тесалији. Већи дио доријца заједно с многим етолијцима опет се крену даље и освоје већи дио Пелопонеза. Са шта су се они даље кренули (око 1104 год.) управо се незна. Приче веле, да када је хераклиде т. ј. потомке Херкулеса протјерао из земље Евристеј они се станили код доријца и склоне их да освоје Пе

лопонез. С тога се то доселење дорија у Пелопонез и зове *повратак хераклида.* Још је син херкулесов *Гилло* неколико пута пробао из Атине да освоји очинство своје; али није могао постићи своју намјеру. Послије његове самрти хераклиди оду доријцима; заједно ш њима пређу из Тесалије у Додиру и отален су двапут пробали да освоје своју дједовину, али им неиспадне за руком. Најзад ту своју намјеру срећно изврше, по причама, праунуци Гилла: *Темен, Кресфонт* и *Аристодем* и са 20.000 војске освоје Пелопонез. Уз њих су пристали били многи етолијци, које је предводио *Оксило.* Тако се прича, алу у ствари они су освајали само Пелопонез у продужењу читавих столећа и то, не само са сува, већ су морали најјужније делове Пелопонеза освајати с мора.

Аркадију пак и Ахајју нијесу могли освојити. Грчке пак приче казују да су та три брата освојивши Пелопонез уједанпут, овако га подјелили: Темен узме Арголиду; Кресфонт — Месенску, а како Аристодем умре док је рат трајао, то његова два сина близнака *Евристем* и *Прокл* заједнички постану владалци Лаконије. Коринт припадне четвртом унуку херкулесовом *Алету.* Сикијон такође заузме један члан породице хераклидске, а у Елиди постане цар етолијац *Оксило.* Цар аркадски учини свезу с новим властницима и уда своју кћер за Кресфонта. У Ахаји само се задрже ахејци и протјерају бивше код њих јонијце. Осим тога, доријци заузму и сусједну мегарску државу. Већи дио побјеђених ахејаца одсели се преко архипелага у Азију. Судбина пак ахејех, који су остали у Пелопонезу није била једнака: најгоре су ш њима поступали у Лаконији, гдје су се они више пута бунили и најзад су постали робови, а само мали дио од њих постану грађани. Жилци су Елиде били етолијци, као и они, који су их освојили, с тога они

скоро постану један народ. У Коринту и Сикиону доријци споје се уједно са освојенима а тако исто и у Арголиди.

Од тога доба Пелопонез постане земља доријска, као што је пређе био земља ахејска. Од тога доба читаво полуострво постане нешто одвојено од остале грчке. Како су прије били главни микенски цареви, тако сада постану лаконски. Та држава стрепећи од освојених жилаца узме други правац, него-ли сви остали грци. Осим тога, освојење Пелопонеза доријцима и промијене у Тесалији, приморају многа племена, те се изселе из грчке. С тога се на исток и запад појаве многе грчке населбине. Те су населбине постале на свима обалама црног и средиземног мора. Благостање населбина њихно напредовање и изображење имало је велики уплив на саму грчку. Освојењем Пелопонеза свршава се вријеме пресељавања грчких народа, а у једно се свршава јуначко вријеме грчке историје. Сва се грчка племена стално стањују у заузетим земљама и почиње се развиће друштвеног живљења; стварају се народности јелинских племена, а у исто доба развија се општенародни облик читавог јелинског народа. Ови појави већ су чисто историјска дата.

Унутарње стање грчког живљења митологијског времена.

Тукидид вели, да су грци у старо доба живљели сасвијем сиромашки; отимали су један од другог што је ко имао и били дивљи. Није било ни једно мјесто безопасно од грабежа. Неизбјежне потребе приморавале су људе да раде, јер није нико био обезбеђен од грабежи. Морски хајдуци нападали су на лађе, а све су лађе биле прављене налик на хајдучке. Накратко, није

није било сигурности и безбједности;[1]) али и у том мрачном, необезбеђеном времену, грци су имали своје државе, своје владе, друштвени склоп и учињен је њеки напредак. Да је то тако, види се из онијех причи и пјесама, које су пјевали грчки народни појете, о разним пређашњим догађаима и преминувшем времену. Те су пјессе пјевали на гостбама, празницима и светковинама и пјевали су их уз китару или уз лиру од седам жица. Пјеваче су називали *раисодима*. Као што наши гуслари или слијепци пјевају пјесме о Краљевићу Марку, Кнезу Лазару, тужној кнежевој вечери, пољу Косову, Обилићу, Душану, Новаку и т. д., тако су грчки рапсоди пјевали о јунацима тројанскога рата и о другим славним дјелима. На двије стотине година послије пропасти Троје, путовао је по мало-азијским грчким населбинама један рапсод, сиромашан, стар, слијеп имајући само лиру од седан жица и уз њу је пјевао страдања славног града Илиона (Троје), јунаштво Ахилеса и лутање Одисеја. Име му је било *Омир*. Гомилама су га слушали људи, од њега учили њеке пјесме или му друге казивали и те су пјесме пјеване на све стране, а у њима се описује *слава богова* и *јунака*. По смрти тога слијепог старца, седам се грчких градова препирало о мјесту гдје је он рођен и сваки је доказивао да је он његов суграђанин; у другим мјестима зидали су му цркве као богу. Пјесме Омира и других *раисода* прелазиле су од уста до уста, од једног нараштаја другоме и чак послије четири вијека биле су искупљене, дотјеране у ред у двије књиге: „*Илијада*“ у којој се описује отимање Троје, од кад се појавила чума, до смрти Хектора, и „*Одисеја*“, у којој се описује лутање и патња домишљана Одисеја, а и за све се грчке пјесме и дру-

[1]) Thukyd. 1, 2—10.

гих рапсода почне доказивати, да су то пјесме једнога најславнијег рапсода старога слијепца *Омира*.

Те двије књиге грци су поштовали као свете и биле су темељ народњег васпитања. Онај је грк био глуп и неотесан, који није знао пјесме омирове. Читајући пјесме омирове у грудима грка играло је срце од милине, јер се у њима живо описује старо стање грчко, које је било темељ друштвеног развитка, склопа и напретка: у њима су описани најмилији грцима јунаци, битке, нарави, обичаји и њихна вјера. У њима је грк видјео своју прошлост и садашњост, која се оснивала на тој прошости. Без знања васцелог развитка и склопа народњег живота, није могуће бити од користи народу, а у тијем се пјесмама описује оно, што је најмилије свакоме грку; с тога су ове биле тако миле грцима, као нама наше народне пјесме и њих је и старо и младо слушало, као ми наше гусларе, који пјевају нам уз гусле о нашој прошлости, — пјевају о добру, слави и јунаштву, али у исто доба и о неваљалству, плашљивости и туги, а тиме се стварају карактери у народу и тиме се гаји у народу понос и дика његова и остварава народ у пјесмама оно, што га чини *народом*. С тога су грци тим пјесмама почињали и свршавали васпитање. Из народњих грчких пјесама, а највише из причи Хезиода о златноме времену, види се, да су грци живљели породичким начином живљења под управом својих кућних старјешина. Пошто се умножи народ, онда стање постојавше на крвноме сродству мало по мало руши се. Настене вријеме нереда, насиља и господарења грубе физичке снаге. Племена мијењајући мјеста помогну, те се брже сруши породичко живљење и појави друго стање четничко. Свуда и у свакој прилици на првом мјесту видимо *јунака*. Ниђе се не види поштовање закона, већ сваки ради по личним пагонима и

жњама; непрестано се види или *лично* јунаштво и випштво или крвничка жестина, или *лична* освета, или *лично* волење сродника и другова. Још се виде траови породичког живљења, али надваљује живљење плеенско т. ј. види се прелазак из стања живљења поодичког у стање живљења племенско. Свуда пак изршују велика дјела *јунаци*. У осталом, у свима њихим поступцима види се, да су они сви грци, али свезе оје показују, да су они један народ, још се невиде.

Главна им је радња *тежаштво* и *патење стоке.* сим тога, предузимљива њихна радња била је: *лов* јерова, рибе и *ратовање*. Сељани су обрађивали жито, ино и градинарство. Коње само упрежу у убојна кола ли за јахање, а у обична кола ватају волове и јашу азге и магарце. Највише су патили говеда, овце, козе свиње. Теже послове раде робови; њих су заробљаали у рату или куповали од морских хајдука. Грци знали пловити, али им лађе нијсу имале крова, ни вјетрила, већ су их тјерали веслима. Слабо или гоово сасвијем нијесу трговали, већ се обогаћали ратоањем или хајдуковањем на мору. Знали су за многе уде, али су их мучно обрађивали; новаца готово саијем није било. Посуђе су правили од руда, слонове ости, земље и дрвећа. Описање ствари њихних докаје, да су већ почели распознавати лијепе ствари од ужних. Осим тога, знали су да зидају зграде, јер се есто спомиње о селима и градовима, о стијенама, на има имају куле и врата, царске куће направљене од амена, с много соба, доксата и баште око куће.

Музика и *појезија* врло су биле важне у војничом животу грка и тјесно су биле скопчне са гостбама, етковинама и ратним пословима. Музикални су инструменти били: лира са седам жица, свирала (флејта) рог. Трубе су почели употребљавати у доцније ври-

јеме. У свиралу су и рог свирали чобани и тежаци, а уз лиру су пјевали пјевачи и појете; у лиру су свирали често цареви и свагда се пјевало уз њу о јуначким дјелима живих или већ умрлих јунака, као код нас што пјевају слијепци или гуслари пјесме на саборима састанцима, славама и т. д.

Трговину су у то вријеме водили у грчкој Финичани. Они су доносили и продавали грцима различне наките и украсе, ткане материје, злато, слонове кости и за то су узимали у размјену коже, вуну, козјину и робове и варали су грке само ако су их могли да преваре. Финичанина грци у Одисеји назиљу „злобни варалица, зао злочинац од кога је много људи пострадало.“ — Сребро и гвожђе врло је било рјетко, а скупоцјене се ствари правиле од злата; оружије — од „безжалосне“ мједи; па и у самом начину ратовања разликују се стари грци од новијих. Оплити т. ј. тешко наоружани у доцнијем времену правили су тврду линију; они су се борили с непријатељима копљима стојећи у реду. Јунаци пак Илијаде и Одисеје бацају копља из руке; сваки је имао своја убојна кола са два упрегнута коња, са кочијашом, који је управљао коњма; јунаци су на колима изтрчавали пред непријатеља и бацајући копље њиме гађали непријатеља, који би им изишао на мегдан; пођекад су силазили с кола и хватали се у кости јуначке и били се или мачевима или ножевцма. За вријеме битке пјешаци нијесу стајали у реду, нити су у једанпут ударили копљем, већ како ко зна и како може борио се с непријатељима, који су се исто тако борили сваки за себе. У биткама се виде само јунаци, који су доиста својом снагом засведочавали име „јунака“, а остали војници били су ништа незначећа светина. Како су градови били ограђени бедемима иза којих је била рупа свуда унаоколо града, а справа за отимање гра-

дова нијесу имали, то су отимали градове или на превару, као Троју, или су их дотлен држали у опсади, док се нијесу сами предавали (као тивци).

Вјера грчка тога доба била је основа из које се развила доцније њихна вјера. Она није била скалупљена у систему. Они су мислили, да се брдо Олимп дигло у небо и да је како небо тако и земља насељена различним створењима, која су налик на људе, само што их људи нијесу могли видјети, што су била јача, бржа и мијешала се у земаљске људске послове. Богови су живљели онако, као и људи, сама много боље, љепше и пријатније. Њихна је вјера била антропоморфизам, а то значи, они су мислили да богови наличе на људе. Главно њихно божанство звало се Зевс; Аполон је био бог сунце, а Посејдон бог мора. У шумама, потоцима, долинама и брдима живљеле су нимфе, налик на наше виле. Осим цркве у Додони, била је још црква делефијска у Фокиди. али те цркве у то доба нијесу сви грци поштовали. Осим тога, имали су „прорицатеље", за које су мислили, да они имају посла с божанствима, да су особито паметни и мудри и питали су их за савјете, кад су што знатно хтјели да раде. У вријеме општих несрећа и страдања њих су питали за савјет, како ће се спомоћи. Најзнатнији су били: *Орфеј*, бивши с аргонавтима; *Амфиарај*, бивши са онима, који су ратовали против Тиве и *Тирезије* тивански пророк у то исто доба и у вријеме рата Епигона; најзад *Калхант* пророк грчки за вријеме тројанског рата. Ти пророци нијесу значили оно што свештеници у Мисиру и Инђији. На њих су гледали као на људе, који их могу помирити с божанством и као на савјетнике. Њихна [illegible]вања нијесу свагда примали и у случају, ако се оно [illegible] догодило што су казивали, њих су каштиговали. [illegible]штеника нијесу имали, већ цар је приносио жртве

за своју општину, као што су очеви за своје домаће и за себе. Богомоља им је била то, што су спаљивали жртве и молили се. Цркава је било врло мало, него је код сваког града био простор земље на ком је био жртвеник. У осталом, нијесу само на таким мјестима спаљивали жртве, већ су често и на сред пољане правили жртвеник и спаљивали жртве. На том су жртвенику спаљивали неколико комада меса у част богова и сипали у ватру мало вина, а остало су јели они, који су били, кад су се молили. Сабори су њихни били весеља, гдје се играло и цјевало. Грубих церемонија као код источних народа, код грка није било.

Премда је у њихним државама тога доба било племића и неплемића, али се важност првих оснивала не на крви и пореклу, већ на томе, ко је најјачи, највјештији и најитрији. На тај начин, разлике између сталежа нијесу се оснивале и одржавале сујевјерством и преваром, као касте на истоку, већ на личној врлини и уверењу, да њеке фамилије имају особите војничке способности и да су их сами богови одредили да руководе људе, кад је требало бранити отачбину. Само су праве способности, по мишљењу грка, давале човјеку право на особито преимућство. Управа је била племићско-монаркична, или се ослањала на свијест и одобрење народа. Држава је била савез снажних и енергичких људи и предводитељ је морао поступати онако, како су хтјели племићи, а у важним пословима морао је питати и свјетовати се с народом.

Грци тога доба били су подјељени на мноштво државица, које су биле у свези између себе и нијесу се они разликовали по наравима, обичајима, начину живљења и вјери. У држави заузима прво мјесто цар (василевс) као вођ, судија и свештеник народа. Он је био *први* међ племићима и нашљедник пријестола по праву; али је

рао и тијелом и душом надмашавати све племиће т.
по праву је био цар, али да буде и члан друштва
да га поштују као цара, морао је имати својства на-
љег задругара. [1]) Због његових личних врлина до-
вољно му се покоравали племићи и његови другари;
тога, што је он био по праву старјешина на-
да — била је његова власт неограничена над
родом. Како је он надмашавао све друге личним
аштвом, памећу, увиђавношћу и мудрошћу, народ се
оравао његовоме гласу, примао његове предлоге и
оравао се заповјестима, јер је вјеровао, да је бла-
ов божиј на цару и његовој кући, а и цареви су че-
водили своје порекло од богова. Да би цар, тога
ачкога доба, одржао у народу тако мишљење о
и, морао је све људе надмашавати личним врлинама.
лабога старца, који је истрошио снагу" престају да
твују народи. Омировски су цареви јуначни у боју,
дри у собјету и красноријечиви на скупштини; јачи
и снажнији од осталих људи и премда се руже и
ују, као и остали људи (Ахилес и Агамемнон на-
љу један другог пијаница и т. д.), али се и сами
тови исто тако руже, као и цареви. Цареви су доче-
вали у својој кући посланике других царева и држава
угошћавали странце. Доходи царева били су доброво-
и поклони подајника, већи дио плачке и производи
ових добара. Знаци царског достојанства били су:
тап у руци и пандури пред њиме. На светковинама
дао је цар на првом мјесту и давали су му двапут
лико да једе и пије, колико другим људма. Они су
и по читав бут печеног вола. Срећући цара поздра-
али су га, али у том поздрављању није било кла

[1]) Као код нас у задруги: право припада најстаријему, али он
мора бити и мудар и јуначан и праведан и умјети се
молити и т. д.

њања и источног пузења, већ су поступали у том
чају, као и са осталијем људма — грцима. Осим
цар суди људма, али већином са *вјештим* старцима
мићима. Они суде као у изборном суду, гдје
њег зову да им пресуди и свагда бране слабиј
јачег. Док се ко не пожали, па ма шта ко учинио,
га за то не суди.

Цара опкољавају војводе, који се такође зов
силевси. јер воде своје порекло од памтивијека и
машују друге памећу и снагом. Они су били ц
савјетници и састављају царски собјет. У остало
собјет није имао самосталне власти: они су сам
вали цару савјете, али их он није *морао* послу
Још је мање важности у омировско вријеме имал
родна скупштина (агора) или управо скуп на
Гласници су сазивали народ на скуп. Кад се н
било је у обичају да сједе, јер ако нијесу хтјели
означавало је незадовољство. Осим тога, захтјева
да народ ћути. Цар је отварао скупштину својим
длогом, затим су започињали претресати тај пр
старци и војводе, наговарајући народ, да приста
оно, што цар предлаже. Тиме се и свршава тај
јер Омир не спомиње, да су купили гласове. Из
се види, да те скупштине нијесу биле ништа д
већ да цар своју мисао и предлог саопшти на
Народ је имао право — слушати, а вође — заповје
и пословати.

У опште су код Омира на првом мјесту вој
њима се чуде, хвале их и пјевају им пјесме. О
народ дијелио се на људе слободне и робове.
слободнијем људима особито се поштује мајстор: з
ковач, онај који штави коже (чарукџија), видар,
рок, пјевач, рибар и биров и сви се звали *димиј*
Они су имали своју сопственост (имање, баштину

значавали међе и јако их чували. Већи дио земље није био обрађен и били су добри пашњаци. Стока је била поглавити знак богатства и главни предмет кавге и свађе; љеб и месо било је главно јело грка тога времена. Имања богатих људи обрађивали су робови, чували им стоку; али су често то исто радили и слободни људи, који нијесу имали баштине и звали се *тети* (theti). Они су ишли у рат са својим господаром, или у ишли у хајдуке сувопутне и морске, јер су рада имали само онда, кад је било радно доба.

Са робовима нијесу поступали жестоко, јер су сви сталежи људски по осећањима, изображењу и вкусу били једнаки; с тога је роб мало горе живљео, него-ли његов господар. Најбоље се поступало с оним робовима, који су чували стоку и на њих су гледали као на чланове породице, а то с тога, јер су им они били финансијске. Ропство је било несрећа, која је могла постићи свакога. Најжалоснија је судбина била *ропкиња*. Њих је било више, и ш њима се поступало строжије. Оне су радиле најтеже послове: оне су носиле воду и млеле брашно окрећући жрвањ рукама, јер није било друкчији водениција. У осталом, заједно су ш њима радиле тешке послове њихне госпође и кћери господара: заједно су прале и ткале, ишле на воду и прале кошуље. Негледећи на то, као и на обичај куповати дјевојку од родитеља (а тај је обичај доносио собом то, што жене нијесу имале никаква права), жене јуначкога доба много су слободније и много веће послове раде, него-ли у доцније вријеме. Приче су грчке особито интересне за читање описивања женскиња: Јелена, Пепелопа, Андромаха, Клитемнестра, Јоакаста, Хекуба и т. д., стоје на првим мјестима или по љепоти, или по врлинама, или по јунаштву или по страдању. Како муж често није код куће, то га жена свуда заступа.

Општих закона, који би бранили свакога човјека, није било, а све се радило, како је ко хтио и осећао да треба радити и како је било уобичајено. Ријеч *номос*, која значи *закон* у Омира нијђе нема: у то су вријеме знали за *заповјести Зевса* или *сфемисте* и за *обичаје*, који су се оснивали на твјем заповјестима, као што се код нас говори, да се нешто *ваља*, а нешто *неваља*. Ти су обичаји ограничавали лично самовољство и по њима: треба се држати заклетве, помоћи туђину, дочекати, испратити,. заштитити онога, који моли да га заштите, али није било ништа, што би *приморавало* човјека, да то мора чинити или нечинити. У том се стању најсјајније показују добра дјела. У осталом, те су свете обичаје и заповијести често нарушавали, а понекад на најгрубљи и нечовјечан начин, негледећи што су те обичаје у пјесмама пјевали и поштовали и што су богови каштиговали оне, који их нарушавају: страховите каштиге читавог потомства кадмовог основане су на том осећању и поштовању светих обичаја: али су богиње *Ата* и *Пагуба* непрестано помрачавале памет јунака и одмамљивале га да неизврши *свете обичаје*. Особито се немилице и жестоко крв пролева и убијства догађају јавно или тајно: Ахелес је заклао 12 тројанаца на гробу патрокловом, а његов син Неоптолем, не само да убија сједог старца Пријама, већ довата за ногу дијете, сина хекторова и треска га о земљу с једне куле у Троји. Па људи се негнушавају од тих неваљалства! Да и како ће, кад је тако вријеме, да Ахилес, Менелај и Одисеј арају као лопови, гдје само што могу да зграбе и не само, као јунаци да на силу узимају, већ употребљавају најгоре начине и шеретлук, само да постигну своју намјеру. У то вријеме поштовано је хајдуковање на мору . . . *У* опште, ко сам себе није могао одбранити, тај није налазио одбране. У

друштву. Шта више, по гдјекад јунаци грчки поступају срамно, као најгори људи: сви су се грчки јунаци ругали над мртвим трупом Хектора и ударили га копљима! За вријеме пак персијских ратова најсрамотнија је ствар била увредити труп непријатеља па ма из личне освете. Убилац омировског времена, није се бојао друштвене каштиге, већ личне освете рођака и другова убијеног. Да би се избавио те опасности, морао је бјегати из своје домовине или платити крвнину и умолити рођаке да му опросте. Осветити се требало је да учине другови, а нарочито сродници.

II.

ИСТОРИЈСКА ГРЧКА.

1. Од освојења Пелопонеза до персијских ратова.

(Од 9 до 6).

С преселењем тесалијца, беотијца а нарочито доријаца, готово су све царевине јуначкога доба биле уништене и замијењене новим државама, које се базмало све одржале до коначне пропасти грчке. У томе је само разлика, што су њеке државе и племена прије постала историјскима, а друга доцније. За вријеме тога преображаја, који се догодио због преселења, почну дијелити све грке на четири племена, производећи њихно родство од синова девкалионових. У то доба име „јелини" постало је опште свима грцима, а за вријеме јуначкога доба, таким се именом звало једно грчко племе у Тесалији, а у исто доба појављује се и друго име за оне људе, који нијесу грчкога порекла — „*варвари*." У почетку је то име значило, да остали људи нијесу грци. Кад грци у просвети надмаше све друге

народе, то је име означавало човјека грубог и неображененог. Заузевши стално своја мјеста, грци израђују своје друштвено живљење и види се, да се свако племе подало мјесту свога живљења и оним приликама, које су га опкољавале; израђују се све могуће форме друштвеног живљења, а особито се оштро исказују и падају у очи разлике између јонских и доријских држава, јер се сав грчки народ дијели на четири племена: *доријци*, *јонијци*, *ахејци* и *еолици*. Доријца је било највише у Пелопонезу, гдје су они владали изузимајући Аркадију, Ахају и Елиду. Доријци су углед грчких држава на суву, које се лако неподају, да иду унапредак. *Јонијци* су живљели на тврдој земљи само у Атици, јер су се они раширили на мору и Атина је углед јонијских приморских грчких држава, које теже за напретком. Највише се осиле и постану моћни јонијци у Атици и доријци у Пелопонезу; они су имали противне правце, били су најмоћнији, њихни су градови били највећи, около њих се окреће готово сва грчка историја до Александра великог. Ахејско племе свршило је своју радњу у вријеме јуначкоги доба грчке историје, а послије тројанског рата пропадају ахејске царевине и тек при свршетку грчке историје опет се појављују ахејци. Они су потпали под власт тесалијца; у Пелопонезу — под власт доријца и само се одрже, као самостална држава у Ахаји, осим населбина; у Азији се они споје с еолијцима, а на западу, као мале државице нијесу имале никакве важности. *Еолскога* су племена били најзнатнији жилци грчке изузимајући Атику, Дориду и Мегару и насељеници у Азији. Најважнија држава тога племена била је Беотија, која је тек у доцније вријеме постала прва грчка држава. Само један народ у грчкој није припадао ни једноме од та 4 племена — *аркађани*. Још од онога доба, кад су се

грци први пут доселили у грчку они нијесу мијењали своје мјесто живљења. Живљење грка од коначног размјештења народа постало је у свему напредније, а главни појав у свима грчким државама јесте: измјена друштвених склопова од царевина у республике. У оно неколико држава као у Спарти и Епиру гдје се очувала царска власт, тако је била ограничена, да се само за њу знало по имену. Те нове форме республиканске владе у већини грчких држава биле су промијењиване и дотјериване. Њихне установе и друштвени склопови били су тако многобројни, како није било ни код једног народа осим сјеверне Америке, која се опет од грка разликује својом политичком централизацијом и већим развићем укупно свију сједињених држава. У грчкој је било готово двапут онолико држава, колико сада има у читавој Европи и свака је имала свој особити државни склоп, којим се разликовала од других. Политички живот грка разликује се од сувремених држава јоште већим унапређењем главне мисли државне — свијеснијим схваћањем и упражњавањем суверенства државе. Све грчке државе, па и аристократске имају темељ народњи — демократски. У свима њима народна скупштина је легални, државни фактор, издавала законе и управљала или контролисала правителство државно и уопште говорећи, ни један слободан грађанин грчки не само да се није слијепо покоравао и извршавао установе владине, већ овако или онако учествовао је у управи. Осим тога, готово до свршетка грчке историје слободни људи нијесу предавали своја права управитељима народа или посланицима — већ свуда су састављали народне скупштине сви слободни грађани. Готово свуда у читавој грчкој избирали су званичнике само на једну годину. Званичници су били одговорни пред народном скупштином, а то с тога, јер је народ

по мишљењу грка, главни суверен и извор власти, а званичници су само извршитељи народне воље. Народна скупштина или је сама била главни суђаја, или је избирала за судије људе из читаве гомиле слободних људи; само је у Спарти био изкључиви засебни ред људи, који су судили. По мишљењу грка, држава је обимала све околности људског живљења у држави. Код њих држава није била калуп или форма људскога живљења, већ само живљење и јесте држава. У грчким државама сваки је приватан посао могао постати друштвеним послом и ни један се грк није могао да уклони од извршивања државних послова, или да живи у држави незнајући за њу, као на истоку, а то с тога, јер су они сви и састављали државу и владу, па с тога видимо, гдје се народ стара и брине о вјери, наравима, друштвеним весељима, саборима, јер су то били државни — људски послови. То се тако радило, јер је сав народ владалац, па се и брине о свима својим пословима.

Двије главне разлике видимо у свима грчким државама историјскога времена. Због тијех разлика и сав грчки народ дијелио се на двоје, на племена, гдје су установе и склоп био сасвијем или онако, како сав народ (демократија) хоће (т. ј. грађани), или онако, како хоће богатија мањина т. ј. великаши (аристократија). Сасвијем су демократске биле јонијске, а аристократске доријске државе. Јонијска су друштва одбацила све установе јуначког времена, кад народ није имао онако значење, као што је имао доцније и сви су грађани били изједначени у правима и учествовали у управи земаљској. Доријска су племена задржала много старинских установа, а у том броју и главну мисао јуначкога доба, да се власт мора налазити у рукама неколико знатних фамилија. С тим старинским формама она су задржала и старинску грубоћу и била су назадна, конзервативна. Друга је разлика између јоница и доријца у томе: кад

су доријци освојили Пелопонез, они су стијеснили и сгњечили освојене жилце живше у Пелопонезу, па да би могли тако насилнички владати земљом, обрате главну пажњу, да доријци постану снажни, јуначни и да су војници, а све друге гране људске радње и врлине забаце на страну. С тога доријски грађани постану просто ритери и био им је главни посао да се уче да буду војници и да насилно владају над другима. Такав се ред ствари обдржао само у двије доријске државе: у Спарти и на острву Криту, а остале нијесу могле њњи против времена, већ постану као и остали сувремени напредни грци. С тога се код њих није могла развити и унапредити солдатија, нити онај склоп друштвени као у Спарти. С тога већи дио доријских држава морао је усвојити демократски јонијски склоп друштвеног живљења. У Таренту, доријској населбини, била је усвојена сасвим јонијска демократија. Јонијци пак свуда су оснивали сасвим демократске државе и пођу путем напретка и изображености: кад су унапређене све гране људске радње и све оно, што је грке прославило и оставило њихно име вјечитим код потомства, доријци су оставили спомен о снази људској, која може да преноси свакојаке несреће, биједе и строгости.

У пређашње јуначко вријеме, док су над грцима владали цареви и док је народ слушао те цареве, нико их није презирао, нити их рачунао за безаконике и насилнике: али кад се грци обогате, унапреде своје стање, промијене мјеста свога живљења, пропадну добри спомени о царевима, онда се појављује код грка име *„тиранин.“* Тиранином су грци називали свакога човека, који се докопавао власти против закона и без избора слободних људи једне државе. Ријеч „тиранин“ код нас значава човјека, који злоупотреби своју власт, па почње да гњечи, да дави и мучи народ, а грци су звали

доцније се населе у доњој Талији. Али се и ту нестане већ оду у Марсилију, гдје су прије сто година основали населбину и стане се. Они су најприје почели пловити до Шпаније, градити велике лађе и пренели у јужну Француску и Шпанију грчку изобраажено ст и показали како се раде маслинке и виноград. Њихна је трговина вођена у средиземном мору, гдје им је била и најзнатнија населбина Марсељ. *Теосци* пак одплове са својим женама и дјецом на обале тесалске, онамо се населе и оснују град *Абдеру*, жилци које су доцније постали знатни због своје глупости, те постану пословицом за израз будалаштине.

Острво *Самос* било је врло родно; жилци *Самоса* много су радили за унапређење морепловства и вјештина. Поглавита пијаца самосаца биле су афричке обале и они су први проопловили гибралтарски пролив. Прије Атине њихна је престолница Самос била најљепша варош и бивша у њој црква богиње Јуноне, — највећа у читавој грчкој. У свима се грчким причама казује, да су се најприје развиле грчке вјештине на острву Самосу и да је лик јунонин изрезао суврееменик дедалов *Смилис*. Доцније пак два самоска вјештака пронађу начин топљења бронзе. У Самосу непрестано бориле се партаје: племићска и демократска, а по неки способан и вјешт грађанин користећи се борбом грађана дохватао је у своје руке власт; теке су људе код грка звали *тиранима*. Од свију тирана самоских најзнатније је био Поликрат (око 565—522 г.). Он се држао најамничком војском, великим предузећима, која су народу давала радњу и сјајним живљењем што је заслијепљавало народ. Као што је некада Минос тежио да освоји све острве архипелага, тако је исто и Поликрат. Он доиста освоји много острва и приморских градова у м. азији, ступи у сајуз с мисирцима и

персицима и свакојако се довијао да има доста новаца, да издржава велику сувопутну и морску војску и да живи сјајно. У свима својим предузећима био је и сувише сретан и све то наједанпут изгуби. Он надбије силне милећане на мору, угуши буну, коју су подпомагали коринтћани и спарћани и био је тако богат, да је имао више од сто војничких, великих лађи, стражу више од хиљаду људи и велику војску. Да би се његово име прочуло подпомагао је вјештине и науке. Код његовог су двора дуго вријеме живљели Симонид и Анакреон; он је основао и најстарију библиотеку. У осталом, негледећи на све то, он је био жестоки тиранин, насилник и сви су на њ га мрзили и њеки од његова зла побјегну из земље, као напр. философ Питагор. Због користољубља пропадне: он је живљео у љубави са персијским царем Камбизом. Сатрап мале азије, Орет, користи се тим и позове га да се договоре, како ће моћи Поликрат учинити нова освојења и када он дође, заповједи те га убију. Тада у Самосу букне буна, а персијци се тиме користе, те освоје острво Самос. У Самосу почне владати, као вазал персијски, брат поликратов *Силосон*, кога је брат био протјерао из земље и који се био удворио Дарију. Самосци заједно с јонијцима устали су против персијца, али искварени тиранском владом у вријеме битке пређу персијцима издавши своју браћу и припомогну, те персијци надбију њиху браћу — грке. У доцније вријеме Самос изгуби своју важност и никад се није могао оснажити и подићи.

На острву *Лесбосу* било је шест независних градова, од којих *Митилена* постане најмоћнији и освоји остале. И туна, као у другим грчким градовима народ борећи се около начина владе подпадао је под власт појединих насилника. Уморени свађама и насиљем митиленци 589 г. изберу за неограниченог владара про-

слављеног мудрошћу философа и мудраца *Питака*. Питак је владао десет година, утврдио законе, обичаје и тада се одрекне владе. Митиленци нијесу дуго уживали благо републиканске слободе и управе, јер су се морали покорити персијцима са свима мало-азијским грцима. У најбоље вријеме живљења лесбићана живљела је на томе острву појеткиња *Сафо* и појет *Алкеј*; у доцније вријеме још је био појет *Терпандер*, који је унапредио музику и држе, да је он први изнашао ту вјештину.

Колофон је био најстарија средсреда грчке *философије*; а у граду *Ефесу* била је знатна црква богиње Диане коју је спалио Хијерострат 356 год. пр. хр. Град је *Теос* знатан 1., због оданости теосаца слободи и 2. с тога, што се у њему родио појет *Анакреон*. Кад су персијци већ хтјели освојти *Теос*, жилци нијесу могли прегорјети слободу и одселе се на тракијски бријег.

На острву *Родосу*, много прије доласка доријца, у вријеме тројанског рата, биле су унапређене вјештине и трговина се водила увелико. Родосци унапреде пловљење на мору, населе мноштво населбина у приморју шпанском. Најбоље су живљели родосци послије Александра Великог, и били су постали у ондашњем свијету оно, што су били мљечићи у средњим вјековима. Родосци су први издали морске законе и увели их.

Халикарнас постане знатан послије освојења персијца, а то с тога, што је постао престолница Карије, гдје је владала једна породица, као вазали персијскога цара. Од владалаца каријских најзнатније су биле двије Артемизије. Град *Книд* и острво *Кос* знатни су с тога, јер је онамо била црква Ескулапа, родио се Ипократ и било је мјесто најстарије лекарске школе грчке.

3. Населбине грчке на сјеверном крају мале азије — на обалама Понта Евксинскога (црно море). Већину тијех населбина основале су мале грчке државице, највише на земљи налик на језик, у мору. Иза тијех населбина живљела су дивља, чергашка племена. Знање и радња грка преокрене околне стране у лијепе вртове и сусједна дивља племена морала су подпасти уплиjву и влади малих грчких насељеника. У доцније вријеме, кад су у грчкој настале несретне околности наука и вјештине напредовале су у тијем грчким населбинама. Од њих су најзнатније: *Хераклеја* у Витинији и за разлику од других хераклеја звала се *понтијска*. Њу су населили жилци из Мегаре. *Синоп* у Пафлагонији; трговачки град на црноме мору. Од тален је био знатан кинијски филозоф Диоген. *Керасунт* у Кападокији, населбина Синопа. Из те су вароши донешене у Талију вишње и назване *cerasum*. *Трапезунт*, синопска населбина, постао је знатан на свршетку средњих вјекова и досада је важно пристаниште.

У *Колхиди*, на источној страни понта евксинскога, били су градови: *Фазис* (с. Поти) и *Диоскурија* (с. Искурија) оба у Мингрелији и оба су населили милећани. Диоскурија је била важно мјесто, одклен су грци ступали у свезе са дивљим племенима кавказским и на онамошњој се пијаци, веле грчки списатељи, зборило на три стотине разних језика и нарјечија.

На обалама морским, данашње јужне Русије, милећани су основали многе населбине преко којих су грци трговали са дивљим племенима скитским. Од њих су најзнатније биле у Тавриди (Криму) или близу Тавриде. *Пантикапеја* и *Фанагорија* постали су доцније главни градови босфорског царства. *Танаис*, код утока Дона био је главна пијаца сусједних чергашких племена и ту се куповале и мјењале коже, робови и вуна

за одаткане материје, вино и друге израђене ствари. *Олвиа* је била подалеко од мора гдје утиче Буг у Дњепар.

На *западној* страни понта евксинскога био је знатан град Одееса, населбина Милета, близу данашње турске тврдиње *Варне* и највише се трговало у том граду усољеним месом и рибом.

3., Црно се море сједињава са архипелагом преко цариградског пролива (тракијски босфор), мраморнога мора (Пропондите) и Хелеспонта (Дарданела). Европско приморије припадало је Тракији, а азијско — Мизији и Витинији. У оба приморја било је мноштво грчких населбина. При изласку из цариградског пролива у мраморно море на азијском бријегу био је *Халкедон*, а на јевропском *Византија*. Халкедон су населили мегарци, али га надмаши *Византија* — доријска населбина и најзнатније историјско мјесто од свију грчких населбина. Најприје се доселили 659. г. пр. Хр. иселљеници из Мегаре, а доцније многи атињци и милећани. Византија опкољена са сува родном земљом, крај мора у ком има доста рибе, с најбољим пристаништем и основана на међи два комата свијета — Азије и Европе — на таквом је добром мјесту, каквог нема у свијету. То се доказало доцније, али у старо доба византијци су трговали сланом рибом и житом. Византија је била порушена два м'а: на пет стотина год. пр. Хр. сруше је персијци за владе Дарија I.; и 196 год. пос. Хр. по други је пут поруши римски император Септимије Север. Од како је насељена, па до данас, била је отимана 29 пута и 8. су је пута освајали непријатељи. У првој половини. IV. в. Константин је велики прогласи за престолницу римске царевине и од тога се доба почне називати Костантинопољ; славенска плетена назову је Цариград, а турци Стамбол.

4., У Пропонтиди, на азијском бријегу, најзнатнији био град *Кизик* (населбина милеђанска около 776. г.) познат због богатства кизиканаца и први слободан град старога свијета. Био је врло тврд и врло згодан за римљане у азијским ратовима. Близу је њега брдо *Диндим*, гдје је била црква богиње *Кибеле*. Било је још друго брдо Диндим у Фригији и с тога се често та богиња називала Диндименом. Та је богиња означавала земљу или природу и често су држали да је мајка богова. Тајни, тјелесан и посебице неваљао начин молења тој богињи, преко Кизика увукао се у неке грчке градове. На европском су бријегу још знатни градови *Силимврија* и *Перинт*. Први су населили мегарци, а други самосци.

Код Хелеспонта су били градови насељени милеђанима: Лапсак и Абидос, а у Европи против Абидоса еолијски град *Сест*. Сви су важни, јер су били мјеста гдје се прелазило из Азије у Европу и обратно. Лампсак је за грке био важан још сбог вјере. Главно је боштво било у Лампсаку *Приап* (син Венере и Бахуса), бог поља и вртова, а у ствари је био бог, који представља рађајућу душку снагу природну, као код источних народа. Молило се томе богу развратом, а обреди су му били још поганији и гнуснији, него ли и богиње Кибеле. Такво је богопоштовање поникло у Фригији и преко Лампсака пренешено у грчку, да и у грчкој, као доцније и у Талији исквари просту вјеру паметнијих народа фантастичким тајнама и развратним обредима.

На *јужном* бријегу Тракије и Маћедоније били су најзнатнији градови: *Абдера*, населбина бјежавших теиђана; *Амфиполис* — населбина атинска; *Стагира* насељена људма са острва Андроса и домовима философа Аристотеља; *Олинт* и *Потидеја* населбина *Коринта*.

5., Због преврата у грчкој проузрокованог доласком Хераклида многи се грци населе на острвима јегејскога

мора. На кикладима — јонијци и доријци, а највише на Лемносу, Тазосу, Самотракији и Имбросу. На њеким од тих острва живљели су финичански насељеници, који су од старине имали посла с мисирцима; на некима од њих држала се старинска вјера не-грчка и послије јуначкога доба у многоме приме је грци. Ђаба је те вјере била Самотракија и свештеници су казивали људма ту вјеру у разним таинствима. Многи грчки државници и појете били су примљени у та друштва и преко њих се распростру те тајне по грчкој и с тога је та вјера унела у грчку вјеру многе гатке (мифе) и мисли источних народа.

Острво су Евбеју населели атињци, гдје постану знатни градови: *Еретрија* и *Халкида*. У старо је доба још врло знатно острво *Егина* између Атике и Арголиде и дуго је вријеме била у пореду са Милетом, Фокејом и Самосом. На томе острву населили се доријци послије хераклида и доцније су егинци имали најјачу морску силу. Имали су много лађа и били богати људи због трговине, и први су почели да лију сребрне новце у грчкој (у половини 8. вијека.). Острво је било насељено густо, па како самосци, тако и атињци завидили су им и ратовали ш њима. Кад је Дарије I. послао своју војску на грчку, егинци се због трговачких интереса одма покоре персијцима, а атињци се тиме користе, да униште своје супарнике. С тога су жестоко каштиговали егинце. Доцније они јуначки показаше да волу своју слободу и постојбину; али их то не спасе од погибије, кад атињци постану најјачи на мору. 60 године послије персијских ратова егинци пропадну; острво освоје атињци, жилце растерају и продаду, а своје насељенике онамо настане. На острву *Кипру* били су се населили финичани и грци, и острво је дуго било под владом финичанском. У доцније вријеме на њему

останe много малих државица и нијесу могле бити моћне. Важност је Кипра за грке у томе, што су они многа сујевјерства финичанска с тога острва усвојили. — Острво на *западној* страни грчке најприје су населили еолијци. Само су на Коркири се населили доријци из Коринта, који је населио неколико градова у јадранскоме приморју, од којих је најзнатнији *Дирахиум*.

6., Грчка населбина *Кирена* најбогатија трговачка држава на рамној узвишености, коју су стари римљани називали Киренаика, а сада се зове *Барка*, по имену једног старинског грчког онамо бившег града. Сав је предјео брежуљчаст, има много извора, роди и има свакојаких растиња, а на граници Триполиса опкољен морем и пустарама. Кирену су населили грци у половини 7. столећа са маленог кикладског острва Тере, гдје су се станили људи доријскога племена. Сувишак жилаца због гладне године морао се кудгођ одселити и обрате се оракулу, да им он каже, гдје ће бити најбоље да се населе. Тада цар терски подмити оракула, да их упути у Африку. На тај начин они оснују град Кирену, а доцније киренци оснују још четири града. Тих пет населбина обично се називљу *Пентаполис* (пет градова). Насељеници наименују царем онога, кој их је довео и та се форма управе задржа око 200 година и њихни се цареви по череди звали Батти и Аркезилаи. У осталом, и они су имали самоуправу, као и сви остали грци. Њихно се напредовање одпочне около 560 год. пр. Х. кад је владао Батт II. срећни, а од тога су доба највише ратовали са онамошњим чергашким племенима. Њима дођу још многи изсељеници из Крита, Пелопонеза и других грчких земаља. Притешњени онамошњи чергашки народи замоле мисирског цара Априју (Хофра) да им помогне, али га киренци надбију и његов на-

шљедник помири се ш њима. Тада они почну шири-
своју земљу на исток и запад. С тога и дођу у суда-
са моћним картагењцима и послије дуге борбе они опре-
дијеле међу, преко које нико није смио прекорачавати.
С тога што нијесу сви киринајци имали једнака пра-
одпочну се унутарње борбе и комешање. Цареви њихови
пак почну тежити да буду насилници и не само да и
њих омрзне народ, већ и њихна фамилија. Један дио
недовољних жилаца остави Кирену и оснује Барку. Ми-
ра, задовољства и слоге опет међ њима није могло
бити, доклен је гођ у животу било неправде и они се
обрате делфијском оракулу, који им пошље аркадског
грађанина из Мантинеје *Демонакса* да утврди ред и
државни склоп. Он подијели грађане на три реда: 1.,
потомци првих насељеника; 2., потомци оних из Пело-
понеза и Крита, и 3., насељеници из свију других грч-
ких земаља. Сваки ред добије своја права, а држава
буде преокренута од царства у племићску републику;
цару пак остану царске почасти, нашљедно звање пр-
восвештеника и доходак од царског имања. Нарав-
да им се то није допадало и почну тежити, да добију
пређашњу неограничену власт. Па кад један од тих
царева попроба да обори тај склоп и да постане на-
силник, он причини грађански рат. Царска странка по-
зове у помећ персијце, који опусте сву земљу. Гра-
Барка буде готово сасвијем оборен; Кирена одбије на-
падање персиске војске и тада видећи, да се никако не
може изаћи на крај са насилницима, киринајци униште
царску владу 432 год. пр. Хр. а остане племићска ре-
публика. Али, како су владали земљом само племићи,
почну се опет унутарње борбе и ратови и сврши се
тиме, да Кирену 232 г. освоје цареви Мисира, грчког
порекла и тада је на свагда она изгубила своју само-
сталност. — Киренци и остали људи Пентапоља т

говали су с горњим Мисиром, по Нубији. с Грчком и малом Азијом. Афричким народима киринајци су продавали жито и ствари грчке радње, а у грчку су одвозили коње, вуну, изаткане материје и растиње *силфиум*, аменисте, ониксе, карнеоле и друго драго камење, које су добијали из унутарњости Африке и од арапске отоке. Растиње Силфиум само је расло у Киринаики. Друга растиња, која наличе на исто, била су израђивана у Миђији и источној Персији. То су растиње употребљавали за различне ствари: лишће је било најбоља рана за овце; а стабло су грци и римљани јели, као најбољу посластицу; сок пад од те траве метан је у многа јела, да су бољa и да се лакше вари јело. То се биље продавало подједнако као и злато т. ј. на пр. драм силфиума коштао је онолико, колико драм злата. С тога је силфиум био главни производ киринајаца. Они су израђивали много жита, вина, кајмака, шафрана и других јужних производа. У њихним вртовима биле су најзнатније руже, лилије, љубичице, од којих су они градили најбоље миришљаво масло. Такође су патили овце, држали ергеле и њихни су коњи били најбољи у старо доба. — У вјештинама су они познати били као добри каменорјезци, ливци (најбоље су новце лили); од наука најбоље се развила философија „киринајска" (Аристип и његова кћер Арета).

7., Грчке населбине у апенинском приморју. *а., у јужној Талији и Сицилији.* Те су населбине много важније. него-ли оне у малој азији. По грчким причама у Талији се грци почели насељавати одма послије тројанскога рата. Насељеници су трпљели многе сметње; јер на свој просторији, гдје су се они населили, није било ни једног доброг пристаништа, мјеста су била нездрава, због шкодљивих испарина и многбројних бла-

Од грчких населбина
тније су: Сиракуза и Аг
њих су населили доријци
основали су халкидци, а
родосци и месенци. С тога
упола грчка земља и у њо
него-ли у наше вријеме.

Сиракуза је била у ста
лије (основана около 735 го
врло је згодно, са два прист
острво Ортирија. Град био је
острву, а тек је доцније пре
био је тако оппиран, да се
Старинци онамошњи буду з
бовима. Особито се намножи
ства. Тога трећег реда људ
нијесу имали право мјешати се
у рукама старинских дориј
каста, неравенства у прави
честе буне. Неколицина вла
могле су се одржати на К

римљана, а тим дали римљанима могућност да се шају у њихне послове и освоје све грчке населбине оњој Талији.

Град *Кротон* населили су ахејци кад и Сибарис, постане најмоћнија грчка населбина у доњој Та-; кротонци су били на гласу с тога, што су живи просто, чували чистоћу тјелесну и душевну, а бито се бринули да буде здраво тијело, пак ће и а бити добра. Најзнатнији атлет т. ј. борац *Милон* је кротонац. Да се у Кротону очува поштење и тоћа међ људима највише је учинио философ *Питагор*. је дуго вријеме проживљео у Мисиру, гдје изучи ирску вјеру, друштвени склоп, управу и мудрост, адне му се, да једна учена каста људи (свештеници) ју власт у шакама и да их служи прост народ. Усајући такав ред ствари и обузети мислима о строгој авствености, Питагор смисли да уљудно побољшање и облагорођавање људи мора бити *циљел сваке каве*, и да се та намјера као и тврд ред и спокојс може достићи само ондје, гдје је власт у рукама ди *добрих и паметних*, коима би се несвијесно поавали сви остали. Кад је увидјео на истоку, да они владају састављају касту, имају преимућства, чу у тајности своје религијске и политичке намјере исли и управљају народом као дјецом, Питагор је ало, да се тај склоп може пренијети и у Грчку, у чистијој и бољој форми. У многим грчким држа владала је олигархија т. ј. неколико великаша. ога он намисли да оснује „друштво мудрости и дности“, да прикупља у то друштво најбоље људе се чланови тога друштва усаврше у мудрости и тењу, те да тако припреми и створи управитеље ајбољу олигархију, јер би се на тај начин припре велико друштво људи, који су способни да над

та и бара. Али радни грци свладају све те сметн
праве пристаништа, осуше баруштине и обраде
земљу борећи се са тиренским и етруским морски
дуцима. — Удоњој Талији населили су се грци на
ној обали, а и у унутарњости земље нпр. у Кум
населбина било је тако много и тако су биле нап
да онамошњи жилци усвоје грчке обичаје и јез
свој Калабрији говорено је грчкијем језиком ч
15. столећа. С тога се јужна Талија назове „Вели
чка", јер у њој било је највише грчких населбина.
знатније грчке населбине на југо-источном бријег
чињући од сјевера, биле су: *Тарент* (с. Таранто)
су основали спарћани на 700 год. пр. Хр. Око
столећа пр. Хр. Тарент постане најбогатија варош,
је јаку морску силу и велико трговање. *Метапон*
селбина ахејска; *Сирис* код реке Сириса или Хер
знатан с тога, што се држали у њему амфиктиони ј
талијских населбина. *Сибарис*, насељен ахејцима
год. пр. Хр. Сибаријци су водили врло велику трг
и, у Талији под њима је било 4 племена и 25 гр
Да се обиђе Сибарис требало је ићи 2½ сахат
њему је живљело 100.000 пуноправних грађана.
рijци су живљели тако богато и раскошно да
име уђе у пословицу. „Сибаријац" значило је ч
њежна, мекушца и оданог чуственим насладама.
510 г. Сибарис освоје јуначни кротонци и како с
зили на сибаријце, они, све колико су их гођ ухва
поубијају, град оборе и наврате једну ријеку да
њега тече, како се не би запамтило ни трага ни
од Сибариса. Кад прође 60 година бјежавши сиба
с помоћу атињаца оснују близу пређашњег град
град *Тури*. Туријци се тако обогате да започну
тарентијцима, али су доцније морали тражити п

ко кротко, и тако је вољео правду, да су му се у оцније вријеме молили у особеној цркви као богу. Био таст Гелона сиракузског и борио се код Химере са артагињцима. Његов син почне владати тирански и рађани га протјерају. Тада у Агригенту буде склопљена република и уведен нов устав, који је, веле, написао философ *Емпедокл* и, то је учинио пошто се одрекао царске круне, коју су му били поднели грађани. У доцније вријеме више су пута аргигенћани патили од тирана, картагињаца и римљана. — *Селилунт* су основали иселеници из Мегаре — Хибле. Да је тај град био знатан, сведоче још и сада оставше од њега зидине.

На сјеверној страни Сицилије било је двије населбине: *Сегеста* и *Химера*. Обе су основали иселеници халкидски из града Занкле, ако се и прича, да су Сегесту основали тројанци. Код Химере су грци одржали побједу 480 г. а 409 картагињци оборе град, жилце или поубијају или их преокрену у робове.

На источној страни Сицилије најзнатније су биле ове грчке населбине: Занкла, Тавромени, Наксос, Катана и Мегара. *Занкла* је кумска населбина али је у половини 7. ст. отму месенци. Од тога се доба називала Месенија, а сада Месина. — *Тавромени* (с. Таормина) халкидска населбина, знатна са свога театора. *Наксос* је знатан с тога, што је најстарија грчка населбина у Сицилији. — *Катана* (с. Катанија) насељена за вријеме првог насељавања Сицилије и знатна са законодавства, које су доцније узеле све халкидске населбине у Сицилији, доњој Талији, у Турији и т. д. Законодавац Катане био је *Харонд* из Катане. Од све прилике био је савременик Залевка. Његово законодавство наличи на локријско: главна му је намјера била нравственост људска и из онога, што је до нас дошло види се правац законодавца; тако се особито строго

другима владају. С таким *источним* мислима дође Питагор у своју постојбину Самос, гдје је владао Поликрат и немогне да оствари своје мисли. Одтален оде у Кротон и нађе стање ствари гдје је сасвијем могао да оствари свој план. Питагору је помагало још и то, што је био најизображенији човјек свога времена, био је надалеко чувен, лијеп, поштен и рјечит; његове бјеседе и наука тако приволе к њему кротонце, да се у Кротони учини преврат у наравима и установама, — шта више, чак жене скину са себе украсе и накит и поклоне у цркву богиње Јуноне. Тада Питагор установи у Кротони знатно „*друштво питагорејско*", као школу, у коме да се изобразе паметни и поштени људи, који би били добри за управитеље. Сваки онај, који је хтио ступити у ту школу, морао је дуго вријеме бити на *искушењу* да се дознају његове мисли и да се спреми за поступање у то друштво: дугим ћутањем слушањем и точним извршивањем својих дужности. То је друштво, као језуитско, имало неколико реди прелазење из једнога у други морало се чинити по њеким обредима. Код њих је све било опште и све се вршило по регули и заповјестима. Сваки су дан сви заједно ручавали и занимали се ученим разговорима молили се, упражњавали се у гимнастици и претресали јавна дјела и послове. Наука се питагорејска дијелила на есотеричку т. ј. тајну и екзотеричку т. ј. јавну Прва се казивала само члановима друштва, друга се могла казивати свима и свакоме. На Питагора су гледали његови ученици, као на пророка, кога им је бог послао. Његове су ријечи биле највећа пресуда и „он је тако рекао" било је највећи доказ. Његову науку радо усвоје грци и у другим населбинама. Престолница је пак те науке био Кротон. Питагорејци су учили, да *они само* знају праву владалачку мудрост а народ

у предиковали, да буде миран, послушан и да вје-
рује. То учини те је дух истока оживљео у Талији и
чинило се да је за грке настало вријеме владе све-
штеникче и аскетичке. Већ су неколико десетака го-
дина они владали у Кротону; та је судбина очеки-
вала и друге грчке населбине, али природна, неоп-
варена памет грчког народа, одржи побједу над том
ајсторијом и сруше се све наде тога језуитског пи-
тагорејског друштва. Одма како пропадне Сибарис,
кротонски народ устане против питагорејске власти и
избере за вођу човјека, кога они нијесу хтјели при-
мити у своје друштво: њеке чланове тога друштва
поубијају, а остале протјерају. Таква је судбина по-
стигла то друштво и по другим градовима. Сам Пи-
тагор или је погинуо у тој буни, или је умакао у
Метапонт, гдје и умре међу људма, који су га прије
држали за пророка, а послије мрзили као на ђавола
и најгорег човјека. Тако се несрећно сврши проба
људи, који су хтјели да пренесу кастичку управу у
грчку, да владају народом као дјецом, да промијене
народњи друштвени склоп и нарави по којекаким за-
хтјеваним, измишљеним кастичким теоријама (изми-
шљотина) и да докопају у своје шаке и људску са-
вјест и икономичко благо. Слободан дух народа гр-
чког уништи ту стегу и замке њеколико људи, који
су хтјели да им врше трње на главама предикујући
смјерније, послушност и вјеру другима, да би их мо-
гли лакше опасати у лику. То се питагорејско дру-
штво још неко вријеме тајно држало, као језуити
пошто су их били уништили, са њеким знацима, по
којима су они друг друга познавали, али без икакве
важности. Сама *наука* питагорејска одржала се дуже
и било је још у доцније вријеме људи, који су се
те секте држали. За владе питагорејаца кротонци ос-

воје и поруше Сибарис, а предводио их борац Мило
Од тога доба Кротон постане најјачи град у доњ
Талији и био је такав докле није ојачао Тарент.
Кротону је напредовала појезија, рјезање и науке. О
је би средсреда љекарске науке и кротонци — љ
кари дуго су вријеме сматрани за најбоље љекаре
свијету.

Град *Локри Епизефирски* (западни) насељени грч
ким исељеницима из различних земаља и разних пле
мена и, није толико знатан због трговине и богатства
колико због свога особитог друштвенога склопа
управљао се по најстаријим писаним законима, у којим
је одређена и каштига за преступљење. Њихи зако
нодавац био је *Залевк* (около 660 г. кад је била
основана населбина). Како се у том граду били на
селили људи из разних земаља, с тога се одма у почетку
изроде немири, који нијесу могли бити друкчије из
бјегнути, него јасним и точним законима, у којима б
било јасно означено право свакога локријца. Залев
је рођен у најнижем сталежу; он највише обрати па
жњу на наравствено живљење и одржање чистоће
поштења. Из његовог се законодавства види, да ј
гледао на државу, као на школу за све грађане,
више га се тицало поштење, вјера и правосуђе, нег
правителствене и административне форме државне. О
је склопио *бољарску републику*. Законодавна се скуп
штина састојала од хиљаду грађана, а за чланове пра
витељства могли су бити изибирани људи само из ст
најбољих фамилија. За нарушавање свакога закона бил
је одређена каштига, а тако исто и за ружне ријеч
и псовку. Пиће се није могло пити друкчије осим ка
лек кад препоручи љекар. Ни једна женска није могл
носити златан накит, нћи поћу изван града, и долаз
ити на јавна мијеста и у друштва са више од једн

метрополију посланике, које су боље дочекивали у метрополији, него-ли посланике других градова и држало се за безакоње водити рат с метрополијом без велике нужде и невоље.

Населбине грчке имају врло велику важност у грчкој историји: 1 због мјеста, супарништва, богатсква од трговине; у њима се пређе, него-ли у метрополијама, развију сви склопови друштвеног живљења: аристократија, демократија, тиранија, а у исто доба епска појезија и философија. 2., распрострле су грчку народност, изображење и унапредиле науку.

Пређе, него-ли што ћемо одпочети излагати историју два главна народа грчка, који су представници свију грка, т. ј. атињана и спарћана, морамо укратко казати историју Коринта и Сикиона.

Коринт је био знатна трговачка варош још много прије Атине и имао је доста велику морску силу. Корићани су почели рано напредовати с тога, што су живљели па превлаци, између два мора сједињавајући средњу грчку с Пелопонезом. Како се населе грчке населбине у Талији, оживи трговина између мале Азије, доње Талије и Сицилије. Тадашњи морепловци незнајући за компас обично су пловили покрај морских обала; па су ријетко пловили чак около Пелопонеза. С тога, како са запада, тако и с истока пловили су Коринту, гдје су товаре преносили сувијем путем преко превлаке до друге морске обале и товарили на друге морске лађе. С тога Коринт постане средсреда грчке трговине. У њему је обично живљело мноштво странаца, људи су били богати, брзо се унапреде вјештине и трговачке радње, али је у исти доба у Коринту био најпокваренији народ, што иде са обогаћењем. Коринћани униште царску власт, а заведу олигархију (великашку управу). Ти великаши дођу у сукоб с народом, заваде се и на-

киде и Еретрије и то је најстарија грчка населбина на западу. Име тога града најзнатније је с оракула, гдје су пророчицу *Сивилу* особито поштовали житељи средње Талије. Њена пророштва записана свештеницима дуго су вријеме чувана у Риму, као свете књиге.

Од грчких населбина на острву Сицилији најзнатније су: Сиракуза и Агригент, а најстарија Наксос; њих су населили доријци и јонијци. Јонијске населбине основали су халкидци, а доријске коринћани, мегарци, родосци и месенци. С тога се држало, да је Сицилија упола грчка земља и у њој је живљело више житеља него-ли у наше вријеме.

Сиракуза је била у старо доба престолница Сицилије (основана около 735 год. пр. хр.). Мјесто Сиракузе врло је згодно, са два пристаништа, међ којима је мало острво Ортирија. Град био је најприје начињен на томе острву, а тек је доцније премештен на тврду земљу и био је тако опширан, да се дијелијо на четири града. Старинци онамошњи буду завојевани и учињени робовима. Особито се намвожи житеља трећег реда људства. Тога трећег реда људи били су слободни, али нијесу имали право мјешати се у управу, јер је власт била у рукама старинских доријских породица. Због тих каста, неравенства у правима, у Сиракузи су бивале честе буне. Неколицина владајућих дориских породица могле су се одржати на Криту и у Спарти, гдеје су се владајући редови вечбали у оружју, борили са спољним непријатељима и унутарњим незадовољницима, а у Сиракузи тога није било, јер су се главне породице занимале трговином и обогативши се навикавале на насладе и „*комоцију*“, с тога су у њихној војсци служили најамници, али се из тога породе нове опасности. Груби најамници знали су да они обдржавају државу и и онај начелник, кога су они волели, лако је могао

Б.

ДОРИЈЦИ И ЈОНИЈЦИ.

Два главна грчка племена. Та два главна племена историјске грчке, развила су особине грчког народа, колико су гођ грци могли учинити напретка у свему: први су остварили начела великашка, олигархијска, а други народња, демократска. Први су избјегавали све што је напредно, вољели прост и једнак начин живљења и нијесу ишли за науком и просветом; други су вољели промјене у живљењу, највеће унапређење демократије, богат, слободан и раскошан живот. Овако или онако, али су сва грчка племена пристајала уз једне или уз друге. Та два правца читавог грчког народа виде се и остварени су тијем двама племенима, а главни су им градови и престолнице били: за доријце — Спарта, за јонијце — Атина.

I., **Историја спарћана до персијских ратова.** Да је путник хтио ћи из Беотије у Пелопонез за младости Иродота, морао би проћи преко много снажних и моћних држава, док би дошао у Спарту. Најприје би морао проћи преко Мегаре, која се простирала од мора до мора т. ј. од коринтске до сароничке отоке. И-за ње би ударио на коринтску превлаку, гдје је била знатна тврдиња; већма на западу, на бријегу коринтске отоке био је Сикион у малој, али врло родној равници; на југ и југоисток, прешавши преко малих области Флиунта и Клеона, шириле су се арголичке земље до јегејског мора, заузимавше већи дио приморја у кључу арголичке отоке. То су арголичко острво заузели били аргосци и грађани доријских градова епидавријци и трезенци. Још даље к југу, прегази-

далеко од мора, *пет села*,
су пет села били она стра
сторијом од извора Еврото
дали су спарћани. Брдо Та
сторију на двоје: Лаконију
била је најроднија земља у
ничила се с Аркадијом и Тр
јесу господарили спарћани.
ница месенске на сјеверу, из
ријска племена трифили, пиза

Сами жилци знали су да
тивјека, већ је тако доцније п
чких племена у Пелопонезу, б
вог реда догађаја, који се св
свију племена. за која је знас
у Пелопонезу били: аркадци,
Дорпјци су дошљаци по сведо
чких списатеља. Они су најпр
Ете и Парнаса; мали је дио
земља се звала „Дорда" или „
је, по грчким причама, живље
отац доријског

И тако хераклиди нијесу се повратили у пређашњу своју постојбину, већ су завојевали Пелопонез и населили се у њему. Сво доријско племе није уједанпут дошло у Пелопонез, већ по дијеловима и ево како:

Близу Аргоса има брдо *Темеџион*, о коме пишу Страбон и Павзаније. [1]) На томе брду било је знатно село због гробнице јунака *Темена*, коме се доријци молили и долазили на гробницу. Тај Темен напао је с доријцима на Арголиду, заузео најприје то брдо и одтален предводно војску против Тисамена и његових поданика ахејаца. Тако се исто казује за брдо *Солигеј* близу Коринта. И њега су најприје заузели доријци; на њему је био њихн логор, кад су ратовали против пређе живших и у коринтској земљи жилаца. Теменион је на бријегу арголичког, а Солигеј на бријегу сароничког залива. „Та два мјеста“, вели Грот: „нијесу била изабрана случајно и налазећи се на бријегу мора била су логорна мјеста за освојење Пелапонеза.“ И једно и друго мјесто заузели су завојевачи дошавши с мора. [2]) Таквим се пачино дознаје (што се заборавило у причи), *да* су и *како* доријци освојили Аргос и Коринт т. ј. друкчје, него-ли како су освојли Лаконију и Месенску. Да су пак доријци знали пловити, види се из казивања аристотељева о пловидби Ипота, оца алетова, по малијској отоци и из причања Одисеје, како доријци живе па острву Криту, куда су отишли на лађама, а тако исто и из историје дриопа, који се иселили од брда Ете, па су тако могли учинити и дорици.

Да су доријци одвоптом трупом војске завојевали Аргос и Коринт, а одвоптом Лаконију и Месенију, потврђава се међународним стањем ових доријских гра-

---

[1]) Страб. VIII с. 368. Павз. II, 38, 1.

[2]) Доцније војујући против спарћава та је иста мјеста заузео Ники.

дова: Аргос је био на спрам доријских градова Флијунта, Клеона, Сикиона, Епидавра, Трезене и Егине оно, што је Тива спрам беотијских градова. Сви су ова градова били савезници и подајници Аргоса. То је трајало још 514. г. пр. х. јер је Аргос одредио да Сикион и Елида плате новчану каштигу 500 таланата с тога, што су помагали спарћанском цару Клеомену, кад је он нападао на аргоске земље. Егинци нијесу хтјели плаћати ту глобу, а сикионци се свађају не о томе, да не морају плаћати, а о томе, да се та каштига смањи на 100 таланата.

Лаконију и Месенију доријци су освојили сасвијем дркчије, а не онако, као што су завојевали Аргос и Коринт. Како Спарта, главни град Лаконије, тако и Стениклер главни град Месенске, били су далеко од мора, на сувој земљи, у Пелопонезу. У Спарту се неможе доћи од мора, а готово тако исто ни у Стениклер. Оба су могла бити освојена само сувијем путем. С тога се може мислити, да су те двије земље освојене онако, као што суе у причама казује о повратку хераклида. Сасвим *друга* доријска дружина пође из Тетропоља кроз брдски теснац, — код садашњег села Границе, — у долину онога Пинда, који точе с јужне стране Парнаса, на југ коринтској отоци. Том ријеком они допру до Навпакта (с. Лепанта) гдје, како се вели у причама, преплове на сплавовима узану отоку, која дијели коринску отоку од јонијског мора и Етолију од Пелопонеза. То је могуће било учинити само с помоћу етолијаца, као што се доиста вели у причи, да је предводио доријски логор „трооки“ Охсило, цар етолијски и, да је један дио етолијаца прешао отоку с доријцима и заузео Елиду. Та „божанска Елида, над којом владају Епеи“, како се вели у Одисеји, била је у историјско вријеме под владом Елеја, који су били сро-

неколико породица, већ шест стотина изабраних грађана, који су били ожењени, имали дјецу и чији су предци, *најмање дједови*, били грађани Масилије, састављали су општи савјет, а петнајест људи изабраних између тих 600, сачињавали су „*мали савјет*“ и морали су извршивати све текуће послове. Од тијх 15. грађана избирано је три човјека, као кметови или оно, што су бивали бургомистри у сред. вијеку, у слободним варошима. На тај начин сва правителствена власт била је у рукама грађана, који су врло добро знали и сами се држали права и нарави своје домовине и који су били, како избори сведоче, најспособнији и најпаметнији људи у Масилији, — који су при том имали имање, кућу, жену и дјецу. Њих су избирали на сав живот, да би сачували земљу од потреса и рђавих посљедица честог мијењања званичних лица; како пак њихна права нијесу била наслједна, нити везана за њеке и њеке породице: то су избјегли олигархије. Правителство и званичници радили су своје послове јавно, а да би их грађани могли контролисати, закони, које су они још донијели из грчке, били су написани и постављени свима на углед, да би знали своја права и да не би нико присвајао себи више власти. Јавност пак суђења избави их од зала инквизиторскога суда. Радећи и бранећи се од спољњих непријатеља, масилци су били врло умјерени и штедљиви у живљењу, с тога су били издани строги закони против раскошлука. Женама буде забрањен сувишан накит; осим тога, женама и малољетнима било је забрањено свако пиће које опија; у театрима се није допуштало давати дјела шкодљива за наравственост. Масилци нијесу трпили туђинце, који би, ништа нерадећи, живјели на рачун радећих грађана, а тако исто нијесу трпјели никакве „*благочестиве*“ нераднике. Сваки странац долазећи у Масилију, морао је скидати

оружије и тек му се давало, кад је одлазио из Масалије. Масилци су вољели науку и основали врло добар научан завод. Уопште масилци су готово у свему били онаки, као республиканци, женевци.

У Шпанији је било много масилских населбина, али је најзнатнија населбина жилаца са острва Занте — *Сагунт* (с. Мурвиједо). Грађани те вароши знатни су највише са своје јуначке смрти, с које се одпочве други пунички рат.

Све грчке населбине разликују се од новоевропских населбина: оне су одма постајале самосталне државе, а европске обично су продужење државе, која их оснива. Само има један изузетак у Потидеји, којима је метрополија избирала за управитеља једног свога грађанина. Код грка су биле оне свезе између митрополије и населбине, које саме собом постоје, а то је, што су населбине гледале на метрополије друкчије, а не као на остале државе, јер су им показивале особито поштовање. Грчки град или држава, држала се као једна породица, с тога у пританеју или општини сваког града начињен је био олтар богињи Вести покровитељки породице, на ком се чувао вјечни огањ, као углед општег огњишта свију грађана. Населбина је била као кћер опште породице, која се удала за другу земљу и постала самостална. Населбина, као удата кћер, у својим жељама и поступцима већ више независи од мајке, али је била њезина кћер и свагда јој показивала своје поштовање и љубав. То се показивало у томе, што су иселеници узимали огањ из пританеја и метрополије и запаљивали њиме нови огањ, на новом огњишту, у новоме пританеју. На тај начин поступало се сасвијем људски и нимало није стјешњавана самосталност населбина. На општим свечаностима или предузећима иселеници су давали прво мјесто гостима из метрополије и слали

метрополију посланике, које су боље дочекивали у метрополији, него-ли посланике других градова и држало се за безакоње водити рат с метрополијом без велике нужде и невоље.

Населбине грчке имају врло велику важност у грчкој историји: 1 због мјеста, супарништва, богатсква од трговине; у њима се пређе, него-ли у метрополијама, развију сви склонови друштвеног живљења: аристократија, демократија, тиранија, а у исто доба епска појезија. и филозофија. 2., распрострле су грчку народност, изображење и унаприједиле науку.

Пређе, него-ли што ћемо одпочети излагати историју два главна народа грчка, који су представници свију грка, т. ј. атињана и спарћана, морамо укратко казати историју Коринта и Сикиона.

Коринт је био знатна трговачка варош још много прије Атине и имао је доста велику морску силу. Коринћани су почели рано напредовати с тога, што су живљели на превлаци, између два мора сједињавајући средњу грчку с Пелопонезом. Како се населе грчке населбине у Талији, оживи трговина између мале Азије, доње Талије и Сицилије. Тадашњи морепловци незнајући за компас обично су пловили покрај морских обала; па су ријетко пловили чак около Пелопонеза. С тога, како са запада, тако и с истока пловили су Коринту, гдје су товаре преносили сувијем путем преко превлаке до друге морске обале и товарили на друге морске лађе. С тога Коринт постане средсреда грчке трговине. У њему је обично живљело мноштво странаца, људи су били богати, брзо се унапреде вјештине и трговачке радње, али је у исти доба у Коринту био најпокваренији народ, што иде са обогаћењем. Коринћани униште царску власт, а заведу олигархију (великашку управу). Ти великаши дођу у сукоб с народом, заваде се и на-

род пристане уз *Кипсела*, једног свога суграђанина, те оборе олигархијску владу. Али Кипсел превари грађане и докопа власт у своје шаке (657 г. пр. Х.). Поставши тако тиранин, владао је кротко, задобије љубав народа, а тим угађањем и допадањем народу задобије од народа нашљедство своме породу. Његови потомци могли би владати у Коринту, да су се као и он владали и поступали по закону. Син кипселов *Периандр*, својим злоупотребљенима и насиљем, доведе народ до тога, те омрзне на тај начин владе. Владао је од 627—587 г. пр. Хр. Њега су унели у списак 7 мудраца. Као и Поликрат самоски и сви други тирани, који теже да их прославе удворице и стихотворци, он је потпомагао вјештине, владао насилнички и својевољно и учинио многа зала. Његов нашљедник пође његовијем трагом, коринћани га збаце с пријестола с помоћу спарћана, који су ишли на то, да у Коринту влада олигархија (великаши). С тога одма и буде заведен олигархички начин управе. Такав је начин владе остао у Коринту кроз сво вријеме њихне историје.

Историја *Сикиона* врло много наличи на историју Коринта. У Сикиону около 700 г. пр. Хр. грађанин *Ортагор* постане тиранин и ту влас учини нашљедном у својој породици. Он је поступао са народом благо као и Кипсело. Знатан је од његових нашљедника последњи тиранин, *Клистен*. Он је владао као и Ортагор али се незна, да-ли је био збачен или је умро као тиранин, већ се зна, да кад је престала његова влада (око 600 г.) у Сикиону буде установљена република. За владе тирана у Сикиону унапређене су биле вјештине.[1])

---

[1]) Vid· Weltgesch. Schlos. и Geschich dês Alter. M. Dunch.

Б.

ДОРИЈЦИ И ЈОНИЈЦИ.

Два главна грчка племена. Та два главна племена историјске грчке, развила су особине грчког народа, колико су гођ грци могли учинити напретка у свему: први су остварили начела великашка, олигархијска, а други народња, демократска. Први су избјегавали све што је напредно, вољели прост и једнак начин живљења и нијесу ишли за науком и просветом; други су вољели промјене у живљењу, највеће унапређење демократије, богат, слободан и раскошан живот. Овако или онако, али су сва грчка племена пристајала уз једне или уз друге. Та два правца читавог грчког народа виде се и остварени су тијем двама племенима, а главни су им градови и престолнице били: за доријце — Спарта, за јонијце — Атина.

I., **Историја спарћана до персијских ратова.** Да је путник хтио ићи из Беотије у Пелопонез за младости Иродота, морао би проћи преко много спажних и моћних држава, док би дошао у Спарту. Најприје би морао проћи преко Мегаре, која се простирала од мора до мора т. ј. од коринтске до сароничке отоке. И-за ње би ударио на коринтску превлаку, гдје је била знатна тврдића; већма на западу, на бријегу коринтске отоке био је Сикион у малој, али врло родној равници; на југ и југоисток, прешавши преко малих области Флиунта и Клеона, шириле су се арголичке земље до јегејског мора, заузимавше већи дио приморја у кључу арголичке отоке. То су арголичко острво заузели били аргосци и грађани доријских градова епидаврвјци и трезенци. Још даље к југу, прегази-

вши малу реку Танос, ступио би у спарћанску држа
која је владала над свим јужним Пелопонезом од и
точног до западнôг мора. Прешавши брдо Парнон
дошавши у долину евротоску, нашао би у тој доли
далеко од мора, *пет села*, без зидина и бедема и т
су пет села били она страшна *Спарта*. Над свом пр
сторијом од извора Евротоса до Малеје и Акрита вл
дали су спарћани. Брдо Тајгет дијелило је ту сву пр
сторију на двоје: Лаконију и Месенију. У овој дру
била је најроднија земља у читавом Пелопонезу и гр
ничила се с Аркадијом и Трифилијом, над којима н
јесу господарили спарћани. Ријека Неда била је гр
ница месенске на сјеверу, иза које су живљела не
ријска племена трифили, пизатидци и елидци.

Сами жилци знали су да тако није било од п
тивјека, већ је тако доцније постало. Такво стање
чких племена у Пелопонезу, било је пошљедица чи
вог реда догађаја, који се свршили прије 776 г.
свију племена. за која је знао Иродот старожилци
у Пелопонезу били: аркадци, ахејци и кинурийци.
Доријци су дошљаци по сведочби и увјерењу свију
чких списатеља. Они су најприје живљели између бр
Ете и Парнаса; мали је дио доријаца онамо оста
земља се звала „Дорда" или „дориски тетрапољ." Т
је, по грчким причама, живљео Дорос син Елина, п
отац доријског племена. Ми смо већ споменули к
се прича о пресељењу доријаца у Пелопонез, као
је то извршено по заповјести делфијског бога Аполо
као да су они освојили Пелопонез уједанпут, а за
се ништа неказује шта је било у Пелопонезу кроз
година. С тога 1.) није истина, да су доријци уједан
освојили Пелопонез; 2.) није истина да су доријци
освојитељи одма и земље међу собом подијелили.

[1]) Ирод. VIII, 73.

И тако хераклиди нијесу се повратили у пређашњу своју постојбину, већ су завојевали Пелопонез и населили се у њему. Сво доријско племе није уједанпут дошло у Пелопонез, већ по дијеловима и ево како:

Близу Аргоса има брдо *Темеџион*, о коме пишу Страбон и Павзаније. [1]) На томе брду било је знатно село због гробнице јунака *Темена*, коме се доријци молили и долазили на гробницу. Тај Темен напао је с доријцима на Арголиду, заузео најприје то брдо и одтален предводио војску против Тисамена и његових поданика ахејаца. Тако се исто казује за брдо *Солигеј* близу Коринта. И њега су најприје заузели доријци; на њему је био њихн логор, кад су ратовали против пређе живших и у коринтској земљи жилаца. Темснион је на бријегу арголичког, а Солигеј на бријегу саронинчког залива. „Та два мјеста", вели Грот: „нијесу била изабрана случајно и налазећи се на бријегу мора била су логорна мјеста за освојење Пелапонеза." И једно и друго мјесто заузели су завојевачи дошавши с мора. [2]) Таквим се начинo дознаје (што се заборавило у причи), *да* су и *како* доријци освоjли Аргос и Коринт т. ј. друкчје, него-ли како су освојли Лаконију и Месенску. Да су пак доријци знали пловити, види се из казивања аристотељева о пловидби Ипота, оца алетова, по малијској отоци и из причања Одисеје, како доријци живе на острву Криту, куда су отишли на лађама, а тако исто и из историје дриопа, који се иселили од брда Ете, па су тако могли учинити и дорици.

Да су доријци одвојтом трупом војске завојевали Аргос и Коринт, а одвоитом Лаконију и Месенију, потврђава се међународним стањем ових доријских гра-

[1]) Страб. VIII с. 368. Павз. II, 38, 1.

[2]) Доцније војујући против спарћана та је иста мјеста заузео Никн.

Притана, син Евнома, стриц и тутор цара Харилаја. Тога се мишљења доцније држао Аристотељ, а по њему излази, да је Ликург живљео около 880 г. пре. х. Ератостен и Аполодор мисле, да је живљео на неколико година прије прве олимпијаде и најзад Тимеј, да би савладао противне гласове казује, да је било два Ликурга.[1]) Из тога се види, да у трећем вијеку прије Христа ништа се извјестно није знало о Ликургу. По мишљењу Грота најправедније је мишлење Тукидида, који ништа неспомињући о Ликургу вели, да су спарћани 400 год. и мало више прије пелопонескога рата, избавили се од својих унутарних нереда и примили „свој садашњи склоп друштвени." [2]) О тијем унутарњим нередима говори Иродот и Исократ. [3]) С тога, што су они своили нови склоп државни, одпочиње се њихна успјешни радња за вријеме цара Телекла. На тај начин, Ликург је дао спарћанима законе између 830 и 820 г. пре Хр. Рећи да Ликурга није било, није могуће, али у исто доба треба казати, да приче преносе на њега све оно што се тиче спарћанскога државнога склопа и што се урадило кроз стотине година. Тај знатан човјек о коме се Питија делфијска сумњала, дали ће га назвати човјеком или богом, и називље га богом, — коме је била намијењена црква и спаљивали му жртве, човјек ког је оцу било име Евном (благи закон), а сину Евкосм (благи поредак) дошао је у народно причање. О њему се казује, да је био тутор свога синовца — посмрчета, да је морао оставити Спарту и путовати по Криту, Јонији, Мисиру, Либији, Иберији и Инђији и чак да је зборио с Омиром. У то пак исто вријеме историјац Хе

[1]) Ирод. I, 65. Плут. Лик I. Арист. Пол. II. 7, 1.

[2]) Тукид. 1. 18.

[3]) Ирод. 1 68. Исокр. Панат. 177. У Страб. VII. с. 366

лланик (који је живљео много пређе Иродота) вели, да су спарћански склоп установили први дориски цареви *Прокл и Евристен*, а појет Пиндар хвали спарћане зато, што се они тврдо држе дориских закона Емигија.[1]) С тога причање о Ликургу није главна ствар у историји, већ у томе како су спарћани гледали на тај нови ред ствари. Милер мисли, да су спарћанске установе доријске, а Грот, — да ликургови закони нијесу били доријски, већ чисто спарћански, јер се њима разликују спарћани од свију доријских племена, као што сведоче сви списатељи старога времена.

Да би свијесно могли разумјети и схватити, шта је Ликург ново унео у спарћанску државу, треба се опоменути склопа државног јуначког доба, пак кад изложимо оно о чему се говори, да је Ликург урадио, лако ћемо моћи видјети заслуге и рад Ликурга. Главна су лица у омировским јуначким државама: цареви снажни тјелом и паметни, љубимци и питомци зевсови и владају над народом неограничено. У важним дјелима сазивљу народ и светују се са својим знатним људма, који наговарају народ, да онако ради како хоће цар. Знатни људи састављају царев савјет и кад они говоре, народ само слуша, Постоји и скупштина, али се некупе гласови. Ту се види у заметку три власти: цар, царев савјет и скупштина и као два сталежа — јунаци и прости људи (λαοι).

Ми знамо какав је био доријски склоп друштва код доријца на острву Криту (стр. 236). На основу доријских установа у законодавству ликурговом развијен је „*доризам*“ до крајности и може се сматрати, као особина само спарћанске државе; Спарта је пак представитељка доријског племена и за себе — старћанска држава. Да прегледамо главне црте државног склопа

[1]) Пиндар пит. 1, 129

и закона спарћанских, пак ћемо увидјети, шта је ново установио Ликург у Спарти.

По времену остварило се законодавство ликургово у Спарти овако: На првом је мјесту царев „савјет стараца — герусија“ (*βουλὴ γερόντων*) у коме је 28 људи и 2 цара, свега 30 људи. Затим је била скупштина спарћанског народа (*ἁλια*), која се скупљала на чистини између потока Кнакиона и моста Вавике и имала је право примити или непримити у цјелости оно, што је предлагала *герусија*. Рјешења и закони герусије — савјета нијесу ништа важила, ако их народ није примио и одобријо. Такав је био склоп спарћанске државе, који је Ликург изложио у својим *ретрама*, — који је донио од делфијске цркве и народ се спарћански заклео, да ће га се вјечно држати.[1])

[1]) Ликургове „ретре“ налазе се у описању живота ликургова код Плутарха и притом исквареве. Гетлинг и Урлих су се о њима препирали. Ми наводимо ретре ликуркове по Плутарчу са поправкама. каке су учињене. „*Διὸς συλανιου καὶ Ἀθηνᾶς συλλανιας* (исквареио; обично исправљају — *Δ. Ἑλλανιου καὶ Ἀθανᾶς ἑλλανιας*; исквареио Улрикса — *Δ. Βουλαίου καὶ Ἀθ. Βουλαίας*) *ἱερὸν ἱδρυσάμενον, φυλὰς φυλάξαντα καὶ ὠβὰς ὠβάξαντα, τριάκοντα πρεσβυγενέας συν ἀρχαγέταις γερουσιαν καταστήσαντα, οὕτως ὥρας ἐξ ὥρας ἀπελλάζειν μεταξὺ Βαβῦκας τε καὶ κνακιῶνος, εἰσφέρειν τε καὶ ἀφιστασθαι. δάμῳ δε κυριαν* (или *ἀγορὰν*) *ἦμεν καὶ κράτος* т. ј. Да подигне најпре цркву Зевзу Силанском и Атини (Минерви) Силанској, да задржи племена и да се раздјели на општине, да установи савјет од 30. стараца, рачунајући ту и предводитеље (цареве), и тако од времена на вријеме да се скупља између Вавике и Кнакиона, да уводи законе и да уништава, и народ да има власт највишу и господарство.

Гетлинг је из овога начинио оваке стихове:

Εκυλλαιου Διὸς ἱρὸν ἱδρυσάμενον καὶ Ἀθήνης
Φυλὰς φυλάξαντα καὶ ὠβὰς ὠβάξαντα
Θεῖναι μὲν βουλῆς ἀρχηγέτεας βασιλῆας,

ад је који цар умирао, жалостан глас разносио се по вој Лаконији и свака је кућа морала изаслати по једног овјека да буде при сарањивању цара. Хиљадама освојених ахејаца долазили су у Спарту, облачили па се жалосне хаљине, посипали пепелом главу и тако је трајало десет дана. Ако је цар био убијен у битки, то су правили од древета царску слику и чинили то исто. Најзад су цареви спарћански одржавнли свезу с делфијским оракулом, избирали питију (ποιϑιοι) у делфијској цркви и заједно су ш њом читали и чували ријечи аполонове. С тога је често питија говорила онако, како је спарћанима ишло у рачун!

Негледећи на сво то поштовање својих царева, најглавнија су лица у држави били ефори. По имену једнога од њих звала се година: ефори су били права *влада:* они су спремали државпе послове и непредвиђене случајеве размршавали. Та страшна власт ефора умањена је и ослабљена свакогодњим избором.

Рат и мир највише је зависио од савјета и народне скупштине. Скупштинарцима су били сви спарћани, који су имали 30 година, а скупштина се звала „*халија*" (ἀλια). Без решења скупштине није могао изаћи ни један закон, али је скупштина само оно поднашано, што је било промотрено у савјету. У скупштини се говорило кратко — *лаконски* и требало је горорити без нарочитог спремања. Тако је било до Лизандра, а овај је говорио у скупштини написану бјеседу и то је није могао он сам написати, већ му је написао Клеон Халикарнаски. Гласало се вичући;[1]) гласове нијесу бројили, с тога је често надваљивала она страна, која је жешће викала. Није било допуштено чинити измјене, већ онако како је дошло из савјета, требало је или све усвојити или од-

[1]) Тук. 1, 87. *Βοῇ καὶ ου ψήφῳ.*

спарћани су само копљаници и борили су се у густим трупама. С тога се праведно може рећи, да су спарћани донијели свој склоп друштва из Дориде, па је тај склоп Ликург нашао готов у друштву само га утврдио. Зашто? Зато, што се спарћани нијесу могли да одрже у новој земљи, коју су они освојили, па им је потребно било одвојити се од побјеђених и имати такав склоп, који би био не *доријски*, већ *спарћански*. Шта је требало урадити, показује сами склоп спарћанске државе. Он је био овакав:

У зачељу су склопа државног два цара, од двије гране царске породице, потомци најзнатнијег грчког јунака Херкулеса. Прича вели, да се облизнила аристодемова жена и како није знала, које је дијете старије, то оба постану цареви, а то су били Прокл и Евристен. Што се пак они презивали по унуцима Аристодема: Агису — Агиди и Еврипонту — Еврипонтиди објашњавају мржњом спарћана на своје прве цареве, који су вољели ахејце. Влада два цара врло је важна особина Спарте. Они су имали једнаку власт и ријетко су били сложни. Од тога су често страдале опште ствари, али опет такав склоп спречио је, те се нијесу могле догађати промјене, које би један частољубац могао учинити.[1]) Осим те установе, која је сама собом постала, налик на два римска консула, царску власт доцније још већма ограниче *ефори*, који су налик на римске трибуне — браниоце народа.[2]) Ефоре су избирали сви грађани, како вели Аристотељ, њеким дјетињским начином,[3]) и још с почетка били су представници на-

---

[1]) Платон много поштује таку установу и вели, да је врло добра. leg. III. p. 691. 8. Арист. пол. II. 6, 20.

[2]) Ciceron. de Rep. fragm. II. 33. Ut contra consulare imperium tribuni plebis, sic illi (ephori) contra vim regiam constituti.

[3]) Полит. II. 6, 16: *παιδαριώδης λιαν*.

одне скупштине пред царевима и савјетом.[1]) Да је то ако види се из заклетве, јер су се сваког мјесеца залињали цареви ефорима, а ефори царевима: цареви се клињали, да ће поступати по постојећим законима, а фори, да ће царска власт остати неокрњена (ἀστυφέλικτος).[2]) У доцније вријеме ефори преотму власт од арева и ови су их морали поштовати, као своје очеве.[3]) форнат постане извршителна власт унутарњих и спољних дјела и врховни политички суд у држави.[4]) На тај ачин сва власт пређе у руке ефора: они су издавали аповјести, прегледали рачуне и звали на одговор чиовнике и цареве, а како нијесу никоме одговарали, то преступали спарћански начин живљења.[5]) Цареви су држали религијска права; суђење у породичким тварма, суђење о нашљедству, надгледање путова и редвођење војника у ратно доба. Прешавши с војском реко спарћанске границе, цар је тек онда постајао иктатор (στρατηγὸς αὐτοκράτωρ).[6]) Као такав имао је раво над војском: да погуби, каштигује и награђује ез суда; он је заповједао шта да ради војска и колико е се трошити. Кад се доцније увиди, да ту цареви лоупотребљавају, (417 г.) одреде им за савјетнике дeет људи и два ефора. Како се цареви с војском враали до границе спарћанске, одма је падала њихна иктатура и они су морали да даду рачун о своме половању, ефорима. Једанпут су ефори новчано каштиовали цара Агезилаја, што се улагивао народу, а Ксе-

¹) Ефори нијесу били само у Спарти, већ су били у доријској насеобини Кирени, на остр. Теру и т. д.

²) Ксеноф. Лак. др. 15.

³) Полиб· 24. 8.

⁴) Пол. Ар. II. 6, 14.

⁵) Арис. Пол. II. 6, 14.

⁶) Ирод. VI. 56.

нофонт вели, да су ефори могли уапсити цара, на ког се подозревало, да хоће да учини издају.

На тај начин цареви спарћански, хераклиди, били су први спарћани међ првима, а поштовали су их с њихног порекла и светиње њихне породице, јер су њихну породицу од памтивијека богови вољели.[1]) Они су били врло богати;[2]) они су узимали данак од перијека (*βασιλικός φόρος*) и доста знатан доходак од свију кожа оне животиње, коју су спаљивали на жртву,[3]) јер су царевима те коже пропадале. Цареви су били представници народа пред боговима, приноситељи жртава и нашљедни свештеници Зевса Лакедемона и Зевса Ураније. Царска свештеничка права постану још већа: они су добијали осим коже дио ртенице жртвене животиње, а имали су право кадгођ хоћеју да спаљују жртве. Они су ручавали за општом трпезом и добијали дупло јела; било је у обичају звати их на све забаве и свечаности и двојином их угошћавати. Осим тога, они су добијали првог и седмог сваког мјесеца: „*медину*“ пшенице, по лаконске четвртине вина, и по једну жртвену животињу. Како се пак држало, да су они пореклом ахејци, добијали су данак од перијека и особити погреб кад умру:

---

[1]) Дријци су добили право да освоје Пелопонез због својих царева, јер је Зевс помогао хераклидима, да освоје њскадашњу њихну земљу. Тирт. Отр. 1:

Αὐτός γὰρ Κρόνιων καλλιστεφάνου πόσις Ἥρης
Ζεὺς Ἡρακλειδαις τήνδε δέδωκε πόλιν.
Οἷσις ἅμα προλιποντεσ Ἐρινεον ἠνεμόεντα
Εὐρεῖαν Πέλοποσ νῆσον ἀφίκόμεθα.

Еринеј — град у Дориди на страни Парнаса.

[2]) Цара Агиса хтјели су каштиговати са 100.000 драхми (45 пуда сребра). Тукид. 5, 63. Имање млађег Агиса сина Евдамидова, коштало је око 600 талан. т. ј. 1600 пуда сребра. Плут. Ag. 9.

[3]) Ксеноф. Лак. држ. 15. Плат. Алкив. 1.

д је који цар умирао, жалостан глас разносио се по ој Лаконији и свака је кућа морала изаслати по једног вјека да буде при сарањивању цара. Хиљадама освоје- іх ахејаца долазили су у Спарту, облачили на се жа- осне хаљине, посипали пепелом главу и тако је тра- ло десет дана. Ако је цар био убијен у битки, то су равили од дрвета царску слику и чинили то исто. ајзад су цареви спарћански одржавали свезу с дел- пјским оракулом, избирали питију (*ποιϑιοι*) у дел- вјској цркви и заједно су ш њом читали и чували иjечи аполонове. С тога је често питија говорила нако, како је спарћанима ишло у рачун!

Негледећи на сво то поштовање својих царева, нај- славнија су лица у држави били ефори. По имену јед- ног од њих звала се година: ефори су били права *влада:* они су спремали државне послове и непредвиђене случајеве размршавали. Та страшна власт ефора ума- љена је и ослабљена свакогодњим избором.

Рат и мир највише је зависио од савјета и народне скупштине. Скупштинарцима су били сви спарћани, који су имали 30 година, а скупштина се звала „*халија*" (*ἁλια*). Без решења скупштине није могао изаћи ни један закон, али је скупштина само оно поднашано, што је било про- мотрено у савјету. У скупштини се говорило кратко — *лаконски* и требало је горорити без нарочитог спремања. Тако је било до Лизандра, а овај је говорио у скуп- штини написану бјеседу и то је није могао он сам на- писати, већ му је написао Клеон Халикарнаски. Гласало е вичући;[1]) гласове нијесу бројили, с тога је често одваљивала она страна, која је жешће викала. Није било допуштено чинити измјене, већ онако како је до- шло из савјета, требало је или све усвојити или од-

[1]) Тук. 1, 87. *Βοῇ καὶ ου ψήφῳ.*

бацити. Па шта више, кад се осилила олигархија, било је установљено, да цареви и савјет могу да уништ народње решење, ако нађу да је оно *„криво."* С тога је у Спарти народна скупштина била готово једна проста формалност. С тога народ није ни морао да бива у таквој скупштини, гдје његов глас готово није ништа важио, и у вријеме Ксенофонта у ту је скупштину долазило неколико *„одборних"* људи — „мала екклезија" (т. ј. мала скупштина.[1]) На тај начин, сва власт народна пређе у руке ефора, који је замјене. Савјетници су били непокретни са својих столица до смрти, али опет нијесу били у стању да стану на пут олигархији, јер су и сами били олигархија (великаши).

Још у омировско вријеме савјет стараца, *βουλή γερόντων*, заузимао је важно мјесто.[2]) Савјетницима су могли бити знатни људи; они су судили јавно. То је заметак спарћанске *герусије*. Спарћани су — особито много поштовали старце. „Младићи и одрасли људи вели Пиндар, треба да се одликују копљем, пијевањем, свирањем и сјајном итрином; свјетовање припада старцима." С тога су у Спарти избирали за савјетнике људе, који су имали 60 година. Савјетником је могао постати човјек, који се лично одликовао и кога је народ поштовао; од добре фамилије; коме се није имало шта пребацити и који је већ осведочио био своје поштење. Како их нијесу мијењали, па кад је један умирао морао се други да избира, сав је народ могао да обрати пажњу на тај један избор. Избирани су у народној скупштини, њеким дјетињским начином, али је онај, кога су хтјели избирати, морао најприје да изјави, да жели бити савјетник. Он није давао никоме рачун за оно што ради, већ је

[1]) Арис. Пол. V. 6. 7.
[2]) Одис. 20, 21.

нама; осим тога, сваки члан поједине трпезе морао давати својм члановима по комад од животиње, коју је спаљивао на жртву. Чланови сваке трпезе били су свагда једни и исти, а да дође у њихно друштво њеки нов члан, требало је, да га једногласно сви чланови једне трпезе изберу и приме. Сваки спарћанин, ако је хтио да буде пуноправан грађанин, морао је од младости докле је жив, бити задовољан с таким простим једењем. Јело су готовили нашљедни кувари онако, како су им јели предци и једнако за све спарћане. По ручку чланови *сиситија* могли су угошћавати своје другаре разним посластицама, али куповати их било је забрањено. Вино су пили у пола помјешано с водом. Након општег ручавање било је пјевање.

Опште ручавање било је у свези с *војничким подељењем народа, са гимнастиком и суровом дисциплином.* Почињући од седам година сваки је спарћанин живљео *публично* или сам учећи се књизи, гимнастици и војевању, или гледајући и критизирајући друге; сваки је био стијешњен и морао живљети као у војничком логору пола-аскетички, незнајући самосталности кућног домаћина: тајно је бивао код своје жене, послије женидбе готово и није знао. које су управ његова дјеца. Сав његов живот налазио се под надзором власти и суграђана. Дању је проводио вријеме у јавним пословима и за општим асталом, а ноћ — у општој спаваћој соби оне трпезе, гдје се налазио. Осим војничког учења, морао је извршавати строгу дисциплину, којом се ишло на то, да он постане снажан, итар и вредан војник, који је кадар да подноси свакојаке терете: да непомично подноси бол тијела, глад, жеђ, врућину, зиму и умор; да хода бос по чапурју, зими и љети да носи једно и исто одијело, да немисли ништа о себи и да

грађанства. Уопште, у спарћанском друштву није имал
важности рођење, већ васпитање и начин живљења
Дјеца илотска васпитана спарћански имала су сва права
правих грађана спартанских и постајали су највећи
званичници н. пр. Гилип, Лизандр, Каликратид, а прави
пак спарћани, који нијесу живљели по одређеном на-
чину, губили су нека права и равенство грађанско. [1])
Равни су били опи спарћани, који су били *једнако* ва-
спитани и једнаким начином живљели. Како је васпи-
ње главна ствар, да се буде спарћанским грађанином,
с тога странце нијесу примали у број грађана осим по-
ета и свирача. Ни они илоти нијсу могли постати гра-
ђани, којима су њихна господа давала слободу т. д. С
тога је било много имена, којима се означавале раз-
лике међу разним степенима људства [2]).

2., *Перијеки* су били освојени — варошани — ста-
рожилци. Њихно је стање било доста добро. Они су
трговали и радили предузимачку радњу: они су копали
и лили руде, обрађивали земљу, трговали по мору. Ст
лаконских вароши биле су у доста добром стању. По-
литичких права нијесу имали: плаћали су данак царе-
вима, морали се покоравати спарћанским званичницим
и ефори су их могли каштиговати без икоквог другог
суда. У осталом, често су се борили за Спарту, као и
спарћани и у боју код Платеје било их је 5000 тешко
наоружаних; на острву Самотракији било је заробљен
120 перијека и 170 спарћанина. Цар Демарат вели (Ир
7, 234:) „УСпарти има 8000 спарћана, који су равн
по јунаштву; остали лакедемонци, који живе у околни
варошима, нијесу тако рабри, али су опет јуначни.
Међу спарћанима било је доста ахејских породица, ка

[1]) Ксеноф Лак. гос. 10. Елин раз. ист. 12, 43, — Плутар. уре
лак. ст. 252. — Hutt. лак. 252. — Ксеноф. Ел. 5, 3, 9.

[2]) Ксеноф. у Ел. III, 3, 6. и Мирон у Атенеју: 6, 102.

и међу овима спарћанских и звали су се и они лаконци или лакедемонци. Они су се разликовали воспитањем :перијеки су били синови — отачбине, а спарћани синови — воспитања.

2. Илоти (εῖλωτες) су живљели у селима или засеоцима унаоколо Спарте и около перијечких вароши. Спарћани су их затекли у земљи. Да-ли су они били ахејски робови, незна се како и то, одкуда су они добили име *илоти*. Ефор мисли, да то име долази од вароши Хелоса. Истина је то, да име *илот* и *заробљеник* значи једно исто. Илоти су били привезани за земљу, као римски *колони*. Радили су земљу и плаћали арач својим спахијама, који су живљели у Спарти, али су имали куће, породице, и узајамне свечаности и весеља. Њих није било слободно продавати, нити им се допуштало ићи изван земље. Да су они имали имање види се из тога, кад је Клеомен, III — да би поправио државну касу, — обећао свакоме илоту слободу, који плати пет атичких мина т. ј. 5. фун. и 32. д. сребра, скупно је 500 таланата, а то значи, да се имало чиме откупити 600 илота. Њима је било у Лаконији боље, него-ли робовима у Атини и Хиосу. У Спарти готово није било сасвим робова. Спарћани су се свагда бојали од илота, па их на сваки начин утамањивали, као што су учинили осме године пелопонеског рата: они позову све оне илоте у Спарту, који су учинили какву заслугу; њих дође до 2000. Спарћани их частили и надјели на њих вјенце, али ни један од њих није изнио главе. О том гнусном догађају прича Тукидид и вели да се незна куда су се дјели. Осим тога, спарћани су измислили начин да често убијају најбоље илоте, а то је „криптија“ (κρυπτοι): сваке су године спарћани објављивали рат илотима и наоружани ножевима летјели по Лаконији, да ноћу — тајно убијају илоте.

ињоштва дјеца допуш
ако куштарањ, само
али је многоженство
Сви списатељи сведоч
тајне аширите и брач
много је била обичнија
Овај друштвени с
освајао се, утврди и ук
њено било имати посл
свуда правили у старо до
њиве пријеме видимо, да
се у вишим друштвима дјед
је то било најдаље доп
ања на границу без допуш
дозвољено. Друго се бавит
носили туђинске обичаје н
ску земљу: допуштали су
рово, али је закон о сврави
бити свадба употребљена пр
ј. могли су их свадба прет
Доцније је постао већи
братства — друштв

ма; осим тога, сваки члан поједине трпезе морао дати својим члановима по комад од животиње, коју је ваљивао на жртву. Чланови сваке трпезе били су свада једни и исти, а да дође у њихно друштво њеки ов члан, требало је, да га једногласно сви чланови едне трпезе изберу и приме. Сваки спарћанин, ако је тио да буде пуноправан грађанин, морао је од младости докле је жив, бити задовољан с таким простим едењем. Јело су готовили нашљедни кувари онако, ако су им јели предци и једнако за све спарћане. По учку чланови *сиситија* могли су угошћавати своје друпре разним посластицама, али куповати их било је забрањено. Вино су пили у пола помјешано с водом. Наон општег ручавање било је пјевање.

Опште ручавање било је у свези с *војничким поељењем народа, са гимнастиком и суровом дисциплином.* Почињући од седам година сваки је спарћанин живљео *ублично* или сам учећи се књизи, гимнастици и војеању, или гледајући и критизирајући друге; сваки је ио стијешњен и морао живљети као у војничком лопру пола-аскетички, незнајући самосталности кућног омаћина: тајно је бивао код своје жене, послије женидбе готово и није знао. које су управ његова дјеца. ав његов живот налазио се под надзором власти и сурађана. Дању је проводио вријеме у јавним пословима за општим асталом, а ноћ — у општој спаваћој соби не трпезе, гдје се налазио. Осим војничког учења, моао је извршавати строгу дисциплину, којом се ишло то, да он постане снажан, итар и вредан војник, ојн је кадар да подноси свакојаке терете: да непоично подноси бол тијела, глад, жеђ, врућину, зиму и мор; да хода бос по чапурју, зими и љети да носи дно и исто одијело, да немисли ништа о себи и да

се у свему покорава старијему; да говори мало, ал умјетно, да буде свагда при себи, а када ништа нерадн, то да наличи на стојећи кип, — то су била својства потпуно изображеног спарћанина (*Καρτερια* — *πειθαρχια* — *ἀρκινοια* — *βλαχυλογῖα* — (лаконизам) — *ὀμόνόια* — *σωφροσυνη* — *ἄτολμον* — *Εὐεξια*). Често с се спарћански младићи дјелили на два логора и борили на пољу платанијском, под надзором старјешина, па и ако нијесу имали оружија борба је бивала крвава: један су другог уједали и један су другом избијали очи. Млађани су спарћани подносили ћутећи жесток бој код олтара Артемиде, па су многи од боја умирали неиздавши гласа. Млађаним спарћанима нијесу давали доста јела, и то су могли надокнадити ловом или крађом, али да тако украду, како их нико неби ухватио, јер су их у противном случају жестоко били [1]). Спарћанска је гимнастика усавршавала војника, а не атлета (борца).

Аристотељ вели: да је Ликург хтио да и спарћанске женскиње живе као и мушкиње; али се оне одупру томе и Ликург се одрекне своје намјере. Жене су спарћанске, вели Аристотељ [2]) живљеле раскошно и неуздржано и више су чиниле шкоде у великим опасностима, него-ли добра. По њима су се поводили људи па и у државним пословима: готово половина непокретног имања била је у њиховим рукама. Над њима нико није пазио, с тога су оне тако живљеле, како нигђе у грчкој, јер су жене у осталим грчким земљама живљеле мирно код својих кућа и рјетко се показивале у свијету. Спарћани су живљели сувише умијерено, а њихне жене сувише раскошно, с чега у доцније вријеме постану развратне.

[1]) Ксеноф. Анав. IV, 6, 14; Лак. др. 2, 6.
[2]) Пол. II, 6, 5;

Друкчије описује спарћанске женскиње Ксенофонт и Плутарх [1]) т. ј. као сурове женскиње, које су достојне њихних мужева. Оне су биле чланови државе, а не породице. С тога су и морале бити снажне и јуначне. Училе се гимнастици као и мушкиње и упражњавале своју снагу у борењу, трчању и песничком боју. Спарћанске дјевојке учествовале су у богомољи: пјевале, играле на свечаностима и гледале кад се мушкарци учили гимнастици. Њихно одијело показује, да су биле снажне: оне су носиле хитон и членови тијела били су упола голи и изложени непогоди и зими [2]).

Та два противна описања показују, да су у почетку и женскиње живљеле, као и мушкиње, али се доцније ослободе богате женскиње и њих је и описао Аристотељ. У Спарти је било, вели он, много дјевојака, које су биле једине нашљеднице великих имања; мираз се давао велики и очеви су већма остављали имање кћерима, а не синовима. Уосталом, и да су добијале под једнако нашледство с браћом, опет су оне морале бити богатије, јер спарћани нијесу могли да увећавају трговањем и домаћом радњом своје имање. Па обично колико бива женскиња, онолико и мушкиња, с тога су женскиње имале на половину добара. Спарћанкиње се обогаћавале (Аристотељ објашњава то брачном Ареса са Афродитом) благодарећи доброти њихних људи, и то није ништа било шкодљиво за државу, јер женскиње нијесу биле војници.

По љепоти, лаконске женскиње биле су на гласу у читавој грчкој; њихна љубав спрам отачбине била је такође углед за све грке: „Врати се са штитом или на штиту,“ обично су спарћанкиње говориле својим синовима полазећим у бој. Свака се спарћанкиња до-

---

[1]) Лак. др. 1, 3—4. Плаут. лик. 13—14.

[2]) Јул. Полидев. VII, 55.

цне удавала, кад је подпуно одрасла и била кадра ро-
дити добру дјецу [1]). Брак је свршаван с том намјером,
да се роде снажна дјеца — браниоци отачбине. Нез-
набошка вјера допуштала је свезу женскима са неко-
лико мушкараца, само да би имале добру извђену дјецу,
али је многоженство било најстрожије забрањено [2]).
Сви списатељи сведоче, да се није знало у Спарти за
тајне интриге и брачна љубав, вјерност и њежност
много је била обичнија у Спарти, него-ли у Атини [3]).

Овај друштвени склоп и начин живљења ојача,
оснажи се, утврди и укоријени с тога, што је забра-
њено било имати посла са странцима. На сранце су
свуда мрзили у старо доба у грчкој, као што у дана-
шње вријеме видимо, да инглизи немогу подпијети, да
се у њихна државна дјела мијешају странци. У Спарти
је то било најдаље дотјерано: спарћанин није могао
ићи за границу без допуштења, нити је туђинцима било
дозвољено дуго се бавити у Спарти, јер је могао до-
носити туђинске обичаје и мисли шкодљиве за лакон-
ску земљу; допуштали су им, да могу долазити на ври-
јеме, али је закон о странцима т. ј. *ксенеласија* могла
бити свагда употребљена против туђинаца — гостију т.
ј. могли су их свагда протјерати.

Ликург је потоме већма био оснаватељ војничког
братства — друштва, него-ли политички законодавац.
Чланови тога *братства — друштва* — живљели су, вели
Плутарх, као пчеле у кошници, живећи само за своју

---

[1]) Обично су одбјегавале или су их отимали, кад је отац њезин
на то пристајао. Узети туђинку било је забрањено, с тога
спарћански цареви нијесу били у сродству ни с каквим ца-
ревима.

[2]) Ксен. л. др. I, 9; Ирод. V. 40;

[3]) Möll. Dorier. IV. 4. I—5.

општину, којој су они били одани душом и тијелом, а нијесу знали сладости породичког и људског живљења. Дисциплина ликургова правила је од човјка јуначног *солдата*, снажног у тјелу, али слабог духом: он није могао бити ни кућанин, ни добар домаћин, нити изображен човјек. Ти грађани—груби солдати, кадри су били побједити, али нијесу умјели користити се побједом, нити се помирити с побјеђенима. Ликург до тога није био законодавац, што је забранио писмене законе: кад би се десио случај сумњив, он се уздао, да ће спарћански званичници рјешити дјело у корист отачбине благодарећи спарћанском васпитању. Ликург наличи на војничког воспитатеља, а његов друштвени склоп на *доријски логор*, који се непрестано спрема и спреман је да ратује или са спољним или унутарњим непријатељима. Платон и Аристотељ веле, да је спарћанско васпитање једнострано, да спарћани живе као какав гарнизон. Такво пак једнострано, војничко воспитање изјашњава се особитим и изванредним живљењем спарћанским, бившим у вријеме Ликурга и тежњом, да малобројно племе доријско влада у Пелопонезу. „*Нас је мало — и ми владамо над многима; ми се можемо одржати само ратом и побједом*," казао је спарћански цар Бразид у вријеме пелопонеског рата. Тежња покорити друге, држати их у непрестаном стр'у, живљети на њихн̓ рачун и недопустити, да им ко други преотме господство, сјединила је *доријце* у *спарћански логор*, те су основали друштво, налик на које неналазимо слике нигдје на свијету. И та је држава кадра била одгаити грубе солдате, али не *људе*.

Најзад, треба да претресемо онај закон о равној деоби имања у Спарти, за који причају сви историјци до Грота, наводећи за сведочбу ријечи плутархове. Плутарх казује да су били нереди у Спарти због неједнаких

имања, због глобљења сиротиње богаташима и многобро
них сиромаха, који нијесу имали шта јести. Ликург, да би
избавио земљу од нереда и умирио, снова је подел
на 9000 равних комата и разда их спарћанима, а оста
Лаконију раздвјели на 30.000 и разда их перијеки.
Најзад, забрани златне и сребрне новце и заведе гво-
здене, да не би могао један човјек имати много новаца.
Али то није истина, и ево зашто:

1., О томе закону ништа неспомињу историјци на
пр. Иродот, који у I. „музи" опширно описује са
склоп спарћански; Тукидид казује, како сви спарћан
једнако живе т. ј. како богати, тако и сиротиња (1, 6)
а о томе ништа неговори; тако исто вели Ксенофон
да спарћанским богаташима није вајде од њихна блага
јер они живе као и остали спарћани (7). Тако исто о
томе ништа неговоре: Платон, Аристотељ, Исократ и т. д.

2. Да се Лаконија могла подијелити међу спарћа-
нима, морала је бити освојена, а ми знамо сасвим про-
тивно т. ј. да је тек Лаконија чак доцније освојена; —

3. Сви списатељи сведоче, да у Спарти није би
закона о дијелењу земаља;

4. Златне и сребрне новце није могао уништава
Ликург с тога, јер су у грчкој први пут почели ли
новце на сто година послије Ликурга, у вријеме ца
Фидона.

Да је пак тај закон измишљен доцније и упра
за владе цара Агиса III, о томе неможе бити никак
сумње и да би се тај закон већма допао, подмету,
је то још ликургов закон. У половини трећег вије
владао је цар Агис и ево како је било стање ства
у Спарти: За вријеме персијских ратова било је
Спарти 8000 грађана, а за владе Агиса III, било је 7
од којих су само 100 имали баштине, а остали су би
пука сиротиња. То стање ствари водило је Спар

пропаст. Велики патриота Агис III, како описује лутарх у осмој глави, *усни сан* и у томе сну увиди ио стање ствари, како је било уређено ликургом, а илософ Сферос, ученик зенонов, који је писао о Ликургу, пусти у свијет глас, како је земљу био подијено Ликург и почне цар да остварa своју намјеру т ј. а отме земље од богаташа и да раздаде сиротињи, те и тако опет било грађана у држави; али се превара рокљуви, Агис погине и од тога ништа не буде.

И тако Ликург није дијелио земљу у Спарти. Прича се пак за Ликурга, да кад је издао законе, закуне своје суграђане, да ће их чувати, док се он невраи; оде из земље и више се никад није повратио. Умирући заповједи те његов пепео развију на вјетру, да га не би однијели у Спарту и преступили законе. Спарћани му се молили као богу, начинили му цркву и светковали његов дан једанпут у години. Навикнувши се на живљење у табору, спарћани скоро надвале све народе у Лаконији. У то вријеме, кад се појавило ликургово законодавство међе спарћанске биле су близу саме Спарте, јер је сусједни до Спарте град Амикли био независан. Перијека још није било; били су побједитељи — спарћани и побјеђени — илоти. Спарћани почну да освајају Лаконију за владе цара Телекла, што су продужавали около 300 година и у вријеме Тукидида они су владали над $^2/_5$ земље читавог Пелопонеза.

На први м'а спарћани освоје град Амикли и то освојење овјековјече спомеником Зевсу Тропеју. Тарис и Геронтр готово се сами предаду заплашени судбином кољнијег града Амикли. За владе телеклова сина Алкмеона буде освојен и порушен приморски град Хелос. Затим су спарћани ратовали с Фидоном аргивским; али је најзнатније ратовање против Мèсеније.

То је ратовање опширно описао Павзаније (4, 4—24)

по критском појету Рнану (овај је написао епску пјес о другом месенском рату), Мирону из Пријене, и прем у павзанијеву описању има много неистинитог, оп зато може се укратко описати рат с месенцима ова

Први месенски рат трајао је од 743—724. г. пр. а други од 685—668. г. пр. Хр. Појет Тиртеј тако по говори, али вријеме од првог до другог месенско рата неозначава, већ у вријеме другога рата вели: „О наших отаца освојили су Месенију",[1]) а то значи, да више протекло времена између првог и другог ра него-ли како казује Павзаније. На међи, између Лак није и Месеније била је њихна општа црква боги Артемиде. Како једни, тако и други казују, да се међу њих заметула свађа у вријеме спаљивања жрт у тој цркви. Шта је даље било незна се, а Тиртеј са вели, да је рат трајао двадесет година, да се у ње прославио спарћански цар Теопомт и да се сврши ратовање, кад су спарћани отели месенску престолни Итому и сав народ освојили. „Као магарци сувише товарени, они су носили својој господи половину сво бериђета обливени сузама, у невољи и плакали су з једно са својим женама о самрти својих владаоца" (3 — 6.).

Устанак њихних потомака за слободу против спа ћана, назива се други месенски рат. Тиртеј је живљ у вријеме тога рата, а био је из Атике из града Ат дне. Спарћани угушујући буну и ратујући са месенци били су у најгорој опасности, не само због спољних, и због унутарњих непријатеља и тада им делфиј оракул каже, да позову у помоћ ромога појета Тирте Тиртеј дође и доиста их унутра умири, пробуди у њи јунаштво, одушевљење и благодарећи томе, они срећ

[1]) Тиртеј стр. 3—6.

надбију месенце и покоре опет њихну земљу. Ратовање је било жестоко и одважно с обе стране; месенцима су помагали Писати и Трифили. Њихн цар Пантелеон свјетковао је сам сабор у Олимпији 34 олим. т. ј. 644 год. С тога се држи, да се рат одпочео 33 ол. и био је послије првога рата на 70 год. Трајао је пак рат, по Павзанију 17, а по Плутараху 20 година. Сва је земља до р. Неде постала спарћанска. Послије 150 год. месенци опет устану, али тек добију слободу послије битке код Левктре.

Пошто спарћани освоје Месенију, они почну да освајају друге земље. Иродот казује, да су цареви спарћански Леонт и Хесикл около 600 г. ишли на то, да завојују сву Аркадију и тек тада, од тога одустану, кад им је казала питија, да пробају своју срећу против једне Тегеје. Они нападну, али несрећно, и тек она буде освојена за владе њихних нашљедника, кад је био донешен у Спарту пепео Ореста, сина агамемнонова. Тегеја призна првенство Спарте.

Много су више имали посла спраћани на источној страни Пелопонеза, гдје су около 800 г. живљели и владали ахејци; али кад су крезови посланици дошли у Грчку (око 547 год.) да траже помоћи, тај крај Пелопонеза био је већ под влашћу спарћана. Кад су они тај крај освојили, незна се; нама је познат пошљедни рат спарћана с Аргосом за Кинурију, која је била између те двије државе. Около 557 г. аргивци попробају да отму од Спарте тај комад земље и то је довело до битке, коју су дуго време славили и пјевали доцнији појете, описивали љетописци и причали грчки народи. По договору обје ратујуће стране буде склопљено, да питање, ко ће владати тијем коматом земље, прекину бојем три стотине војника са обадве стране; војске су се морале повући натраг, да се они могу слободно борити

у пољу, а оне да гледају. Тако и буде: двије гомиле јунака ступе у бој и тако су се жестоко борили, да од триста остане у животу само три човека: Алкенор и Хроми — аргивци и Ортриард — спарћанин. Аргивци држећи, да су надбили спарћане, похитају натраг, а Ортриард остане на бојишту и однесе оружије убијених непријатеља у спарћански логор: и он је држао да је побједитељ! Како аргосци тако и спарћани нијесу хтјели признати, да су побјеђени и ствар буде рјешена општом битком у којој надвале и побједе спарћани. Ортриард је остао жив, али се нехтје вратити у Спарту и проборази сам себе на пољу битке својим мачем. Спарћани освоје Кинурију.

То је било пошљедње освојење спарћанско. Од тога доба Спарта је владала над свим јужним Пелопонезом од Кинурије на истоку, до р. Неде на западу. Сви људи на тој просторији покоравали су се Спарти и није остала нигдје ни једна општина, која би била самостална; сељаци — илоти, и варошани — перијеки били су подајници Спарте. Истина, ти су подајници мрзили на своје заповједнике и очекивали прилику да устану, али ни један град, нити округ, није био толико моћан и снажан да устане против Спарте за своје ослобођење. Спарћанска је влада оштро пазила и предузимала свакојака средства да им то недопусти, пак их је држала у непрестаној неслози. Спарта је била највећа и најмногољуднија држава грчка, а у исто доба у ње је била највећа централизација. Ни једна држава грчка није могла помислити, ни да се успореди са Спартом, и кад ток грчких ствари доведе их до питања о *првенству* или супарништву, нико се није могао о томе препирати са Спартом. Већ пред персијским ратовима, због стања ствари у Атини, Спарта скупља војску у свом Пелопонезу и води је у рат за *цел, кога* остали ншита не-

знају; у вријеме персијских ратова Спарта се јавља, као предводитељка *читаве* Грчке. То првенство (гегеномија) било је у томе, што су спарћански цареви предсједавали на саборима пелопонеских држава, у мирно вријеме, а били предводитељи свију грка у ратовима са спољним непријатељима. Тако моћна спарћанска држава била је углед олигархијске (великашке) државс и непријатељ свију демократских грчких држава.[1])

2., **Историја атињана после персијских ратова.** Коринтска и сароничка отока дијеле *праву* Еладу од Пелопонеза. У Елади ненадвлађује матерак, нити море, већ равномјерно расположење оба услова, чини, да она стоји у свези с једним и с другим: једном страном стоји у свези с грчким матерником а двијема другима — с острвима и морем. Згоде матерака уплетене су са згодама острва; Елада није раскршће међу суседним земљама: то је земља, која може да има самостално развиће и морала се уплетати у историју грка на материку (тврдој земљи). Море пак чини, да је Елада средсреда Грчке, али није у стању да је одбрани од нападања са сува и она, по своме земљишту, морала је постати средсреда грчког историјског напредка.

Атика се граничи са сјеверозападне стране Китероном (знатно брдо муза; свуда обрасло у шуму,) с оне стране кога је — од Беотије — Платеја; на југ — елевсинска равница преко које протиче поток *Кефис;* у тој је равници први пут плуг преврнуо бразду и било засијано жито. С источне стране од Китерона — брдо Парнет, на вршини ког је, у старо доба, био направљен жртвеник богу Зевсу, а то је највеће брдо у Атици. На сјеверној страни Атике био је пола — атички, а пола — беотијски град Ороп, близу ког је равница маратон-

[1]) V. Пропилеи. III.

ска. На југ је од Парнета брдо Пантелик, у коме
мермера и добрих извора. Јужни крајеви тога брд
пиру до камените Химете *„брда кадифлије“*, а
тога, јер при заходу сунца, гледајући из Атине, с
Химета онаке боје, као да је била застрта кадифо
брдо има два крака од којих се један зове Анидр
ј. брдо на коме нема влаге, јер у њему нема из
нити се икада вијају облаци. На Химети нема п
воде, али је зато велика трава, која због цвијећа
изгледа као најљепше сеџаде и свагда је у њој
доста меда. Близу је отоке сунијске била знатна
брна лавријска руда, одаклен су атињци вадили м
сребра.

Брдовита страна Атике, на југ од Химете, свр
се *Сунионом*, а то је узак комат земље с три ст
опкољен морем и није добар за тежачку радњу, а
врло добар за морепловство и трговање. Та се ст
Атике у старо доба звала *Паралија* и њени жил
вријеме Солона и Пизистрата састављали су посе
партају у Атини. Узвишена планинска просторија зе
између Химете и Парпета, звала се у старо доба
акрија (или Хиперакрија). На свој тој просторији
вљели су пастири, — диакри, најсиромашнији дио
рода у Атици; у доцније су вријеме били приста
пизистратове.

Најбољи је дио земље у Атици, кекропсова рав
το πεδιον, гдје су живљели племићи — *„педији“*.
сјеверо-западу се та равница дијели од елевси
равнице малим косама Корплом и Егалјеом, и он
продужење узвишеног Саламина. Она је са три ст
опкољена брдима, са четврте морем и природа је
раскошно излила своје дарове на то „љубљено с
рење богова“, како су ту равницу звали атињци.
брежни савијутци, изглед брда и страна, топал,

зрачан воздух улијевају у гледача њеку чаробну милину и љепоту. С источне стране брда нијесу тако висока, да би задржала добротворне зраке сунчане, а од сјевера заклања Атику високи Парнет, врхови кога много ослабљавају духање Бореја „који страшно духа из Тракије." Сасвијем пак незаклоњена је с оне стране одклен дува Зефир, најпријатнији од свију ветрова; о њему су много писали старински пјесници, а малали га „на атињској кули вјетрова", као да је то био млађан лијеп дечко, с голим грудма, цвећем у рукама и чаробним погледом очију. Преко кекропсове равнице протиче „ријека градина" — Кефис; зими се разљева, као све грчке ријеке, без да то коме чини штету. Рано у пролеће Кефис опет тече својим коритом, а влажна равница кити се травом и цвијећем. С тога су други мјесец, послије зимњег покрета сунца, звали „мјесец цвијећа." Већ се више ваздушна влага на брдима непретвара у бјеле снегове, у равници непада киша, а само роса. На 35 дана туна прије сазрева јечам, него ли у Пелопонезу. Опет зато атичка земља није родна, као беотијска, нит је ваздух влажан; клима атичка непривољева човјека, да дебља и да се гоји, већ га побуђује на рад. Жилци атике знатни су са своје итрине, витког стаса и танког развића осећања. „То су ерехтиди", вели Еврипид: „који итро ходе по сјајноме зраку." „Девет свети пијеријањки (муза) изазвале су туна златну хармонију, и Киприда носећи вијенац од миришљавих ружа, заитајући таласе лијепотекућег Кефиса, распрострла је у земљи тијо лепршање вјетра и са мудрошћу вјенчала је љубав.[1])"

У Атици није било превната, као у Полопонезу, који би сметали развићу и напредовању најприје ондје

[1]) Медеја р. 820. Müller's Attika, abth. I. t. 6. ст. 215. и Hellenica, Berlin, 1837.

насељених грка. Народ је ишао тврдим корацима унапредак и сам дотјеривао и усавршавао своју државу. „Ни у једној грчкој држави није била тако јака снага прошавшег живљења, — моћ, која је супротна ономе, што је ново, као у атинским демама. Непребројна казивања (traditia) смршују сав коријен атинског живљења и заједно се ш њиме повлаче у тамну дубљину пелазгијског времена; она дивна, сјајна Атина, стојећи у зачељу јелинског народа — створ и склоп највећма грчки — није изгубила свезу са пелазгијским земаном и осећала је сумрачно своје порекло.[1])" Да наведемо неколико примјера, који то доказују. У Атици налазимо силество породица и племена, која показују, да су живљела на тијем мјестима од памтивјека,[2]) на пр. хезикиди — у светом се мучању молили боогињи Деметри и Персефони; керикидска породица — од које су бивали света викачи елевсинске цркве; евмолпиди — свети хијерофанти елевсинске цркве, који су до најдоцнијег времена задржали били право да суде о свађама између рођака; фиталиди — чувари свете смоковнице; најзнатнија била је у Атици породица *бутада*, од које је бивала свештеница богиње Атине и свештеници бога Посејдоса Еректеја, а та су боштва била у Ерехтеону, — најстаријој цркви у атинском граду. Та је породица била тако знатна, да је име *будата* постало пословица, кад се о коме хтјело рећи, да је знатне породице негледећи на то, што презиме *бутад* незначи ништа друго већ чобанин говеди.[3])" Такав је исто био знатан пород *Бузига*, који су ватали у јарам бика, да се изврши светковина светога орања, а њихи праотац Бузиг, старн упитомљач бикова, препоручивао је људма, да буду до-

[1]) Очер. греч. фил. Каткова. Т. I. стр. 348.
[2]) У Беслера и Мајера набројано је таких породица до 72.
[3]) Куторга одт. I. Стр. 184.

ри и изрекао велику клетву — *Βουζύγειοι ἄπαι* — поављану свагда, кад су свршавали богомољу свештеици од породице Бузига: „да су проклети они, који едаду другоме воде и огња, да су проклети и они који ећеју да кажу пут ономе, ко залута и, да су проклети они, који оставе мртваце несарањене.“ Од бузиговог орекла био је највећи човјек грчке, Перикл; исто су ако знатне породице Диогенида, Зевксантида, Кодрида, оллида и т. д. Најзад ћемо још навести само породицу Финикида (*φοίνικες*), потомци које особитијем се ачином молили Посејдону, — староме и страшноме богу ора, за кога многи мисле да је то *Ваал*, главни бог иничанскога народа,[1]) али га у Атици побједила боиња Атина, јер је она створила маслинку, а он коња, тада га она побједи.

У обичајима и казивањима о атинским породицама иде се прастари одломци живљења атичана у најстаије доба. Но за историјско освијешћење врло су важне е само посебице атичке фамилије са њихним обредима митологијским значењем, већ су оне важне с тога, јер е у њима види најстарији *друштвени* склоп народа у тици. Наравно да је и у Атици била „фамилија“ као свуда најстарији друштвени склоп. То се може поедочити општим упоређењем (аналогијом) с другим ародима, а у исто доба имамо сведочбу, да је то тако ило. У лексикону Стефана византијског налазе се под

[1]) Иродот вели, да су грци узели тога бога од ливијаца. Хергард, да би то потврдио казује, како тај бог није грчког порекла; усамљен стоји на Олимпу и нема дјеце. Најбоље је пак казао, који је тај бог, Штарк, у својој књизи: Forschungen zur geschichte und Alterthumskunde des hellenischen Orients. Bd. I. Gaza und die philistäische Küste (Jena, 1852) ст. 174—294. Говоре, да ливијски Посејдон јесте Ваал или Кронос или Тифон Семита, коме се молили у свом афричком приморју.

„πάτρα“ ове ријечи Дикеарха, ђака аристотељевог: „Патра је један склоп (вид) од три обична удружења (сједињења) људи, као: патра, фратрија и фила. Патра се звало удружење (сједињење) сродника у другом кољену, а пређе тога сродници су били у свези, која произлази од брака посебних људи са посебним женама; називала се по имену старијега и најјачега у роду, као што н. пр. ми говоримо *еакиди* или пелопиди. Име фратри или фратрије произишло је кад су њеки удали своје кћери у туђу патру, јер она која се удавала, престајала је да учествује у светим пословима своје патре и припадала је патри свога мужа; оно исто, што је бивало пређе, кад су се браћа женила са сестрама, сад је постало ново удружење (сједињење), ради обопштавања људи у светим пословима, а то је удружење (сједињење) и добило ново име фратрија; па као што је патра постала од сродства родитеља с дјецом и дјеце с родитељима, тако је и фратрија — од сродства браће. Филе или филети (кољена) постала су послије удружења људи у градовима и у тако названим племенима, јер сваки дио од удруживших се дијелова називало се кољеном.“ [1] И тако се у Атици народ дијелио на фамилије (патра), фратрије и филе.

Сви старински списатељи казују, да су се атињци до преврата Клистенова (529 г.) дијелили на 4 филе: хоплити, хелеонти, егикореји и аргадеји. Свака се фила дијелила на три фратрије, дакле их било свега 12, и најзад, свака фратрија имала је по 30 фамилија. Такво се дијелење задржало до најдоцнијега времена. Свака фила имала је свога начелника, који је извршивао дужности свештеника и звао се *филовасилеве* (цар филе;

---

[1]) Том. VIII. № 5.

— свака је фила имала своје особито бoштво [1]) а оппти бог свију фила био је Аполон Патрој. Фратрије су биле религијска друштва; оне су имале своје цркве *фратрионаме*, гдје су спаљивали жртве општим божанствима свију фратрија — Зевсу и Атини, или посебице, богу своје фратрије, као н. пр. што је чинила фратрија *Ахниада* — Аполону Хептомеу. [2]) Општа свечаност за све фратрије у Атини биле су апатурије трајавше три дана: у вече првог дана сви су се скупљали па гостбу и ту се није смијело наћи псето; другог дана спаљивали су жртве Зевсу, Атини, и може бити, Бкху; трећег дана доносили су дјецу, рођену прошавше године и доводили оне, које су хтјели да усинове; сваки је морао спалити на жртву козу или овцу и док је та жртва горела, купљени су гласови домаћина о записању у списак онога, кога су предлагали; ако је већина била за то, да се запише и записивали су, али ако није, онда је онај могао ићи на суд у скупштину. Осим тога, сваки који се оженио морао је казати у фратрији. Ако је когођ у фратрији убијен, договарали су се о освети, ако је нехотимично ко кога убио, онда су с њега скидали проклетсво. Патра је то исто све имала. До Солона, кад би ко умро без потомства, патра т. ј. рођаци су били нашљедници умршег без потомства. То је почетак атинског склопа, а у доцније вријеме те се форме преокрену у политичке, као и у Риму што су биле *трибе*, *курије* и *родови*.

По стању у Атини се народ дијелио на: евпатриде, хеоморе и демиурге, [3]) али су први били, вели Грот, људи знатних фамилија или може бити, њеких знат-

---

[1]) Gerhard's Arch. Zeit. 1844 № 15. Ross die Demen von Attica Hålle 1846 p. VII—X.

[2]) Böckh, Corpus inscriptionum № 463,

[3]) Плут. жив. Тезеја 24 и 25.

них фамилија од све четири филе, а остали се звали[1]) двама другим именима. Најзад, треба споменути, да се у купљењу данка атинске филе дијелиле на 3 тритије и 12 навкрарија. Свега је било навкраринја 48; имале су своје старјешине (притани) навкрарске, који су надгедали, да се купи порез и да се извршује војничка служба. То је дијељење атичко било независно од дијељења на фратрије и патре.

Тако су биле склопљене старинске атинске филе: свагда се дијелиле у једном послу на фратрије и фамилије, а у другом — на тририје и навкрарије и у свакој су живљели људи ἔθνη — евпатриди, хеомори и димиурги. [2]) Већина жилаца атинске државе (сви старожилци) били су подијељени у тијем филама. Доцније се доселе многи људи, који су били изван фила и звали их у Атики метеки (μέτοικοι).

Атинци до Слона. Од Кекропса до Тезеја, вели Тукидид (III, 15) у Атици је било много различних градова; сваки је био самосталан и тек у случају неке опште опасности они су се састајали и свјетовали под пресједништвом атинских царева, којх је град био на једном брежуљку (у доцније се вријеме тај град звао Акропољ). Тезеј је учинио, да Атика буде једна држава, а Атина — престолница. Мјестни званичници и савјети буду укинути и власт пређе у руке атинскога савјета. У то доба доселе се у Атину многи људи, град се увећа и за спомен су тога атињци, — у историјско

---

[1]) Филохор казује, да је било тридесет фамилија; а да су евпатриди били од свију фила, јасно сведочи Аристотељ: Пол VIII, 111. казујући, да су од тих евпатрида избирани филоvасилевси.

[2]) Ар. VIII, 111. Харпократион под ријечи: τριττύς. — Salmasius misc. defens. I. B. 1645и Ваксмут: de tribuum quatuor Atticarum triplici partitione. Kil. 1825.

ријеме, — светковали један дан у години *синеки* (*συνοικια*) за част богиње Атине. Филокор (спис. III . пр. Хр.) описује број градова или општина, од којих је постала атињска држава, којих је 12. Ријечи Филохора сачувао је Страбон и разговјетно се могу прочитати имена 11 градова. [1]) Трагови тога старинског подјељења видјели су се и у доцније вријеме, што се види из мржње једних општина спрам других. Епатриди су били званичници, а остали народ (демос) није имао тога права. Тежећи евпатриди да владаиу на мјесто цара, непрестано су били у трвењу с царем, који се одупирао на народ. У XI с. пр. х. кад су доријци напали на Атику евпатриди постигну своју намјеру. Ондашњи цар *Кодр*, из патриотизма, вјерујући ријечма Оракула погине, а евпатриди објаве, да нико није достојан, да нашљеди пријесто послије Кодра, укину царско звање и сами преотму власт. На мјесто цара почну владати *архонти* из реда евпатрида. Првим архонтом био је син цара Кодра *Медонт*. Послије њега владало је 12 архонта један за другим и то кроз сав живот. Друге године пошљедњег архонта Алкмеона (752 г.) почну избирати архонте на 10 година. До 714 год. сви су архонти били од породице Кодра, а те године добију право сви евпатриди, да могу бивати архонтима. Најзад 683 г. не само што почну да избирају архонта на једну годину, већ на мјесто једног почну да избирају 9 архона од евпатрида. Од тога доба државни слоп друштва у Атини био је овакав: У зачељу државе било је *девет* архотан и сваки је имао друкчију титулу на пр. *архонт епоним* т. ј. архонт, који је су-

---

[1]) Кекропија, Тетрапољ, Епакрија, Декелија, Елевсин, Атидни. Торик, Враврон, Китер, Сфет и Кефисија. Стр. IX. 1, 20, Од све прилике још Ахарни

дио породичке свађе, послове фратрија и фамилија и био је по закону заштитник сирота и удовица; његовим се именом звала година; *архонт василевс* (цар) судио је убилце и преступнике вјере: архонт *полемарх* предводио је војску, пресуђивао свађе између атињаца и странаца. Остали 6 архонта звали се *тесмотети* и пресуђивали су сва друга дјела, која нијесу спадала у дужност три прва. Упоредо са архонтима био је савјет, члановима кога су постајали архонти, само ако су предали по свршетку службе добар рачун. Тај савијест, у коме су засједавали само евпатриди (великаши) држао је своје сједнице на бријегу Ареса, у *Арсопагу*. У доцније вријеме, кад Солон установи *нови* савијет, а овај се стари звао *Ареопог.* Ареопаг је дакле био у оно доба налик на омировски државни савјет царски (*βουλή*); власт царска у Атини пређе у руке арконта и ареопаг остане као *βουλή*. У Атини је такође била народна скупштина, али онáка, као у омировском времену *агора* т. ј. није била законодавна власт у земљи. Доцнијег подијиљења власти није било. Арконти су испитивали, пресуђивали и предузимали различне послове владине. Они су били одговорни пред својом браћом евпатридима у ареопагу. Њихна су права била смршена, као и права притана навкрарских. Све су те званичнике избирали евпатриди и поступали онако, како им је доносила њихна — евпатридска — корист и интереси, а народ су гњечили. Да је то било тако и да је против њих букнуло опште незадовољство у народу, види се из тога, јер 624 г. буде одређен тесмотет (архон. и евп.) Дракоnт да састави писмене законе, [1]) који би *„били на видику“* и познати народу. Значи, да су до тога доба великаши радили, како им је било у рачуну.

[1]) Арист. Пол. 99. Дракоnт није. ништа дирао у политички склоп државни.

Зеликаш (евпатрид) Дракон т, написао је таке же-
стоке законе, за које су у старо доба говорили, да су
крвљу написани, и Аристотељ вели, да су мрски и не-
могу се подносити. Одредио је суд од 51 човјека (ефети)[1])
и засједавали су на три различна мјеста кад су су-
дили убилце. Кад је окривљени признавао да је убио
нехотимице, засједавали су у Паладиону и протјери-
вали убилца да се невраћа, док се непомири с рођа-
цима убијеног. Ако је убилац наводио узрок напр. да
себе очува, засједавали су у Делфиону. У Фреати су-
дили су онима. који су се прије повратили из прогон-
ства: они су очекивали пресуду стојећи на лађи код
обале. Најзад, филовасилевси искупљали су се у При-
танеју, да прегледају неодушевљене предмете, који су
причинили коме смрт. До Драконта, сам једини је суд
био савјет ареопага, и они су изрицали једнаке пре-
суде над свима, неледећи на различне околности. Дра-
конт је подијелио убилства и судије су судиле о њима
у три различна мјеста, а то је доказ, да је с мјестом
било у свези изрицање пресуда.

Какви су били закони Драконта и како је народ
гледао на те законе, види се у буни, коју је учинио
великаш Килон и уз њега пристало било мноштво на-
рода. Килон је био од знатног порекла, одликовао се
на олимпијском сабору и био зет Теагена владалца
Мегаре; он намисли, користећи се мржњом народа на
великаше, да завлада у Атини. Намисливши то, као
побожан човјек, оде на богомољу у Делф и запита
питију, како ће моћи да оствари своју намјеру и врати
се добивши одговор, „да се користи великим праз-

[1]) Полидевк VIII, 124; име ефет означавало је од све прилике
великог судију. Herman, lehrb. § 103. и 12. Пет судова, о
којима говори Полидевк морали су бити: Ареопаг, Паладион,
Делфион, Фреатис и Пританеј.

вишњег Зевса.“ Преко олимпијског сабора он скупи своје присталице и добије од Теагена у помоћ једну трупу људи, нападне на атински град и отме га. Спочетка је све ишло добро, али се доцније појаве притани навкрарски с народом, опседну град и како Килон није имао што јести, одступање је било немогуће: он умакне, многе његове присталице помру од глади, а остали се морали предати. Архонт Мегакле, алкмеонидске породице, ушавши у град нађе их, гдје сједе код олтара и моле за опроштај. Мегакле од јарости није на то пазио: убједи их, да се удаље од олтара и многе побија. Њеки су побјегли били у цркву Евменида, али их она неочува и они сви погину.

На тај начин буна је била угушена, али су остале жестоке мржње у грудма противника и била је дирнута религиска савјест народа. Сва је варош била опогањена безбожним дјелом Мегакла и грађани су молили богове да излију свој гњев на преступног Мегакла. Проклетство је било бачено на породицу алкмеонидску, и по општем мишљењу, они су морали ући у прогонство. Како алкмеониди нијесу хтјели пристати да оставе земљу, одпочну се грдне свађе међу самим великашима (евпатридима) и настале би велике незгоде и несреће, да није успјео Солон да наговори алкмеониде, да сами оду из земље. Ствар се сврши тиме, да се искупи у суд 300 евпатрида и пресуде, да алкмеониди оду у прогонство: живи су морали отићи, а кости умрлих биле су ископане и изнешене изван атинских граница.

Опште стање ондашњега атинскога друштва јасно се исказује у ондашњим догађајима. Стра од проклества био је тако велики код атинаца, да је мало било прогонство алкмеонида. „Атињци су били у великом страху“, вели Плутарх „од којекаквих аветиња, па како домаћи *вје-*

ити људи, тако ни прорицатељи нијесу могли да успокоје народ, нити да му помогну.“ Најзад се појави куга. Тада атињци запитају о томе делфијскога оракула и он им одговори, да дозову из Крита знатног очиститеља и мудраца Епименида.[1]) Грчки списатељи веле, да поступање Епименида, љубимца зевсова, умири народ, нестане куге и људи се ослободе страха: он пусти из Ареопага неколико бијелих и црних оваца да иду по вароши и на онијем мјестима, гдје су овце легле запоједи направити жртвенике; установи њеке религијске церемоније и успокоји религијска осећана атинских жена, које су особито биле поплашене и њихна религијска осјећања била потрешена; уопште својим поступцима он излијечи народ. Гледајући на таку велику побожност и вјеру атињаца, треба знати, да је и Епименид исто тако био побожан човјек. Он је био израз свијесности и побожности ондашњег грчког друштва, да је доиста био паметан човјек види се из тога, што кад је дошао у Атину, одма се подружи са Солоном и својим упливом помогне му те задобије општу важност поштовање.

Од овог земана прелазимо у ново доба атинске историје, гдје се огледају велика дјела и право патриотство атињских грађана, а у једно се види свијест у атињском народу, који није могао подносити неправедне законе и установе. У опште, нереди у друштвима јесу посљедице неправде, која постоји у склопу друштва његовијем законима. Одтален долазе и честе промјене. С тога негледајући ни на молитве, љубимца зевсова“, ни на прогонства, ни на очишћење, стање ствари није могло опстати, јер је код људи била развијена свијест о општој неправди. Велики су били раздори

---

[1]) Леонтьевъ, о покл. Зевсу ст. 156.

међу жилцима Атике, који се дијелили на три партаје: *партаја педијска*, које су били жилци равнице Атике и Елевсина и већином људи богати; *диакриска* — жилци брдовитих мјеста и најсиромашнији људи у Атици и *паралијска* — приморски жилци заузимали су средину међу двема првима. Около чега су се бориле те партаје, незнасе. Плутарх вели, да се *педијска* партаја борила за олигархију, а *диакриска* за демократију. Ти се раздори још већма замрсе и разпале због икономичког стања народа. Сви сиромашни жилци Атике били су устали против богаташа. Стање је ствари било жалосно и несносно са страховите сиротиње већине народа, нечовјечног и жестоког поступања с друге стране „Неће наш град погинути (говорио је Солон атињцима) с тога, што му је таку судбину Зевс одредио; неће пропасти наш град по вољи несмртних и блажених богова; ми имамо велику бранитељку, кћер моћнога оца, Паладу Атину, која нас закриљује својим рукама. Већ сами грађани хоће да упропасте велики град својим безумљем. Пакостне мисли првих у народу и није су далеке од њих велике несреће што нарушавају мјеру; они неумију да задржавају надувену вољу и да оките умјерено живљење мирном радошћу; немају они страха ни пред имањем богова, ни пред имањем државе; све се растура и односи на све стране, и непазе се поштовани закони правде,“ „Скоро ће доћи до тога, да разтрзавају наш љубазни град у душманским бојевима по сокацима.“ „Од сиротиње многи одлазе у туђе земље, продају их у ропство, у тешким синџирима (оковима) [1]) Узрок свега тога били су строги закони о дуговима. Немашан дужник судским рјешењем постајао је роб онога, од кога је узео паре у зајам и бивао је роб,

[1]) Плут. Сол. 8.

док се није одкупљивао. Осим тога, сваки је имао право узајмљујући паре продати и себе и жену и дјецу, и сестре и кћери. Сиромашни људи узајмљивали су паре залажући своје тијело и тијело своје жене и дјеце. С тога многи слободни људи постану робови, многе су продавали у друге земље, други су продавали дјецу, њеки су скапавали оковани у тавницама, а многи се бјегали из своје отаџбине, да се сакрију од судске пресуде. Њеке је постизала та несрећна судбина с тога, што су судије узимали мито, а њеке са лажних свједока. Осим тога, многа су имања била презадужена и на њима су стајали стубови ко је колико коме дао (ὅροι). Господари тих баштина, у случају несреће, могли су одма постати робови. Сав је народ готово био презадужен богаташима, који су већ готово били притисли сву земљу у држави.

Код таког стања ствари у Атици, као и свуда, како паметно вели Аристотељ, најмања ствар могла је да буде узрок великих догађаја. 594 г. стање ствари дође до тога, да владавша олигархија или великаши нијесу били кадри да наплате дугове, нити да одрже народ у послушности. Тада се великаши нађу приморани, кад даље нијесу могли заповиједати, те изберу Солона, који је био познат, као правдољубац и човјек знатан у народу с тога, што је у својим стиховима сажаљевао сиротињу. Великаши су се надали, да ће им он помоћи онолико, колико је потребно било у онијем околностима, изберу га за архонта, да му се удворе, с влашћу у ствари диктаторском. То се догодило 594 год.

Од Солона до персијских ратова. Солон, син Ексекестида, (¹) евпатрида средњег стања, најзнатнијега по-

¹) Плут. издање Вестермана, Bruns. 1840. и Диоген Лаертије (45—67).—Meursius, Solon, s. de ejus vita, legibus dictis et scriptis; liber singularis. Hafniae. 1634. 4.

рекла. Он је произлазио од породице Кодрида и Нелеида, који су водили своје порекло од бога Посејдона. Његов отац потроши своје имање живећи раскошно, а то примора Солона, да се лати трговања и прође многе земље у Азији и грчкој. То му је путовање дало грађу за размишљавање и поезију. Он рано почне писати стиховима, јер у то доба још није нико писао прозом. Он је у осталом, стиховима много простије писао, него-ли што су писали у прози доцнији оратори и списатељи као што су били: Исократ, Демостен, и др. Атињци се нијесу чудили његовим стиховима, већ мудрости, зашто га ставе у број седам мудраца. На бини политичке радње први се пут показује Солон у вријеме рата с Мегаром за острво Саламин. Дуго су атињци ратовали с мегарцима около тога острова, претрпе грдне штете и најзад забране више зборити о тој ствари. То срамно рјешење евпатрида увреди Солона и његов народни понос, и он намисли да пробуди дух својих суграђана. Претворивши се да је суманут, у хаљинама болесника, појави се у народњем збору и с онога камена, с ког обично виче званични телал, прочита народу свој елегичан састав. Он прекори атињце за њихну срамну плашљивост и тако их пробуди, да не само што се укине закон, којим се забрањивало зборити о Саламину, већ објаве рат мегарцима и Солон буде изабран за челове ђу војске. Срећа му помогне, те атињци освоје острво и Солон начини цркву на Скирди ону богу рата Енналију, а тронце суд пресуди на основу лађи и делфиског оракула, да је Саламин јонијски. Осим тога, Солон се прослави ратујући за цркву делфијску против жилаца Кирре, затим у вријеме владе Епименида, па је све то било узрок, што га 594 године изберу задиктатора и законодавца.

До такве почасти многи су људи и прије и после Солона достизавали у грчкој; али користећи се

вшим околностима, они су обраћали на своју корист
слогу партаја и постајали тирани. С тога је потребио
зати, како су гледали на Солона његови суграђани
другови; он сам говори о томе, Његове су присталице
ажиле, да се опколи присталицама и да захвати у
ке врховну власт; њему су се посмијевали, кудили га
називали глупаком, што није хтио привући к себи
ајеве мреже, у којој се било доста рибе нахватало[1])
а је он то могао лако учинити, неможемо се нимало
мњати, јер је лакше могао задржати у рукама власт
рије законодавства, него-ли Пизистрат послије. Он у
ногоме наличи на Уашингтона: вољео је слободу више
вега. Сви се зачуде, његови се другови озлоједе. све
артаје на њега омрзну и биле су незадовољне, када
и одпочне да изврши свој задатак, као честит и по
тен човјек и добар суграђанин.

Највеће је зло у Атини било страдање сиротиње
д богаташа, зеленаша и прекомјерних процената и он
е „свргао биједу с атињског народа“ знатном *сисихти-
ом* (*σεισάχθεια*). Сиротињи буде поможено јер тај за-
он уништи уговоре, по којима су људи продавали се-
бе и имање у залогу и ропство, и очисти Атику од
ужничких стубова; он изнађе могућност да се одку-
не продати у ропство, или који су били дужни да од-
говарају другима одредивши, да сто старих драхми чи-
не 130 нових; све проценте биз изузетка уништи и нај-
зад, забрани зајмове, гдје би личност дужника служи-
ла залогом зајма, а тако исто забрани продавати дјецу
и сестре у ропство изузимајућу случаја, кад сестра или
кћер постане непоштена. Осим тога, Солон опредјели,

[1]) Он сам са посмјевком о себи говори Пл. Сол. 8. а у 14 ве-
ли: „Имајући у рукама бич, као ја, други човјек рђавијех
мисли не би се могао уздржати и не би се зауставио, док
не би замутио млијеко и скинуо скоруп.“

них фамилија од све четири филе, а остали се звали[1]) двама другим именима. Најзад, треба споменути, да се у купљењу данка атинске филе дијелиле на 3 тритије и 12 навкрарија. Свега је било навкраријаја 48; имале су своје старјешине (притани) навкрарске, који су надгедали, да се купи порез и да се извршује војничка служба. То је дијељење атичко било независно од дијељења на фратрије и патре.

Тако су биле склопљене старинске атинске филе: свагда се дијелиле у једном послу на фратрије и фамилије, а у другом — на тририје и навкрарије и у свакој су живљели људи ἔθνη — евпатриди, хеомори и димиурги. [2]) Већина жилаца атинске државе (сви старожилци) били су подјељени у тијем филама. Доцније се доселе многи људи, који су били изван Фила и звали их у Атики метеки (μέτοικοι).

Атинци до Слона. Од Кекропса до Тезеја, вели Тукидид (III, 15) у Атици је било много различних градова; сваки је био самосталан и тек у случају њеке опште опасности они су се састајали и свјетовали под пресједништвом атинских царева, којх је град био на једном брежуљку (у доцније се вријеме тај град звао Акропољ). Тезеј је учинио, да Атика буде једна држава, а Атина — престолница. Мјестни званичници и савјети буду укинути и власт пређе у руке атинскога савјета. У то доба доселе се у Атину многи људи, град се увећа и за спомен су тога атињци, — у историјско

---

[1]) Филохор казује, да је било тридесет фамилија; а да су евпатриди били од свију фила, јасно сведочи Аристотељ: Пол. VIII, 111. казујући, да су од тих евпатрида избирани филовасилевси.

[2]) Ар. VIII, 111. Харпократион под ријечи: τριττυς. — Salmasius misc. defens. I. B. 1645и Ваксмут: de tribuum quatuor Atticarum triplici partitione. Kil. 1825.

вријеме, — светковали један дан у години *синеки* (συνοικια) за част богиње Атине. Филокор (спис. III в. пр. Хр.) описује број градова или општина, од којих је постала атињска држава, којих је 12. Ријечи Филохора сачувао је Страбон и разговјетно се могу прочитати имена 11 градова. [1]) Трагови тога старинског подјељења виђели су се и у доцније вријеме, што се види из мржње једних општина спрам других. Епатриди су били званичници, а остали народ (демос) није имао тога права. Тежећи евпатриди да владаіу на мјесто цара, непрестано су били у трвењу с царем, који се одупирао на народ. У XI с. пр. х. кад су доријци напали на Атику евпатриди постигну своју намјеру. Ондашњи цар *Кодр*, из патриотизма, вјерујући ријечма Оракула погине, а евпатриди објаве, да нико није достојан, да нашљеди пријесто послије Кодра, укину царско званије и сами преотму власт. На мјесто цара почну владати *архонти* из реда евпатрида. Првим архонтом био је син цара Кодра *Медонт*. Послије њега владало је 12 архонта један за другим и то кроз сав живот. Друге године пошљедњег архонта Алкмеона (752 г.) почну избирати архонте на 10 година. До 714 год. сви су архонти били од породице Кодра, а те године добију право сви евпатриди, да могу бивати архонтима. Најзад 683 г. не само што почну да избирају архонта на једну годину, већ на мјесто једног почну да избирају 9 архона од евпатрида. Од тога доба државни слоп друштва у Атини био је овакав: У зачељу државе било је *девет* архотан и сваки је имао друкчију титулу на пр. *архонт епоним* т. ј. архонт, који је су-

---

[1]) Кекропија, Тетрапол., Епакрија, Декелија, Елевсин, Атидни. Торик, Браврон, Китер, Сфет и Кефисија. Стр. IX. 1, 20, Од све прилике још Ахарни

диѣ породичке свађе, послове фратрија и фамил
био је по закону заштитник сирота и удовица;
вим се именом звала година; *архонт василевс* (ца
дио је убилце и преступнике вјере; архонт *пол*
предводио је војску, пресуђивао свађе између ат
и странаца. Остали 6 архонта звали се *тесмотети*
пресуђивали су сва друга дјела, која нијесу спад
дужност три прва. Упоредо са архонтима био је
члановима кога су постајали архонти, само ако с
дали по свршетку службе добар рачун. Тај савиј
коме су засједавали само евпатриди (великаши)
је своје сједнице на бријегу Ареса, у *Арєопагу.*
цније вријеме, кад Солон установи *нови* савијет,
се стари звао *Ареопог.* Ареопаг је дакле био
доба налик на омировски државни савјет царски (β
власт царска у Атини пређе у руке арконта и а
остане као *βουλή*. У Атини је такође била на
скупштина, али онака, као у омировском времену
т. ј. није била законодавна власт у земљи. До
подијељења власти није било. Арконти су испит
пресуђивали и предузимали различне послове вл
Они су били одговорни пред својом браћом ев
дима у ареопагу. Њихна су права била савршен
и права притана навкрарских. Све су те зван
избирали евпатриди и поступали онако, како им
ноносила њихна — евпатридска — корист и ин
а народ су гњечили. Да је то било тако и да ј
тив њих букнуло опште незадовољство у народу
се из тога, јер 624 г. буде одређен тесмотет (а
евп.) Дракон̄т да састави писмене законе, [1]) к
„*били на видику*" и познати народу. Значи, да
тога доба великаши радили, како им је било у р

[1]) Арист. Пол. 99. Дракон̄т није ништа дирао у по
склоп државни.

Великаш (евпатрид) Драконт, написао је таке жестоке законе, за које су у старо доба говорили, да су крвљу написани, и Аристотељ вели, да су мрски и немогу се подносити. Одредио је суд од 51 човјека (ефети)[1]) и засједавали су на три различна мјеста кад су судили убилце. Кад је окривљени признавао да је убио нехотимице, засједавали су у Паладиону и протјеривали убилца да се невраћа, док се непомири с рођацима убијеног. Ако је убилац наводио узрок напр. да себе очува, засједавали су у Делфиону. У Фреати судили су онима. који су се прије повратили из прогонства: они су очекивали пресуду стојећи на лађи код обале. Најзад, филовасилевси искупљали су се у Пританеју, да прегледају неодушевљене предмете, који су причинили коме смрт. До Драконта, сам једини је суд био савјет ареопага, и они су изрицали једнаке пресуде над свима, неледећи на различне околности. Драконт је подијелио убилства и судије су судиле о њима у три различна мјеста, а то је доказ, да је с мјестом било у свези изрицање пресуда.

Какви су били закони Драконта и како је народ гледао на те законе, види се у буни, коју је учинио великаш Килон и уз њега пристало било мноштво народа. Килон је био од знатног порекла, одликовао се на олимпијском сабору и био зет Теагена владалца Мегаре; он намисли, користећи се мржњом народа на великаше, да завлада у Атини. Намисливши то, као побожан човјек, оде на богомољу у Делф и запита питију, како ће моћи да оствари своју намјеру и врати се добивши одговор, „да се користи великим праз-

[1]) Полидевк VIII, 124; име ефет означавало је од све прилике великог судију. Herman, lehrb. § 103. и 12. Пет судова, о којима говори Полидевк морали су бити: Ареопаг, Паладион, Делфион, Фреатис и Пританеј.

ником Зевса.* Првог олимпијског сабора он скупи своје присталице и добије од Теагена у помоћ једну трупу људи, нападне на атински град и отме га. Спочетка је све ишло добро, али се доцније појаве притани навкрарски с народом, опседну град и како Килон није имао што јести, одупирање је било немогуће: он умакне, многе његове присталице помру од глади, а остали се морали предати. Архонт Мегакл, алкмеонидске породице, ушавши уград нађе их, гдје сједе код олтара и моле за опроштај. Мегакл од јарости није на то пазио: убједи их, да се удаље од олтара и многе поубија. Њеки су побјегли били у цркву Евменида, али их она неочува и они сви изгину,

На тај начин буна је била угушена, али су остале жестоке мржње у грудма противника и била је дирнута религиска савјест народа. Сва је варош била опогањена безбожним дјелом Мегакла и грађани су молили богове да излију свој гњев на преступног Мегакла. Проклетство је било бачено на породицу алкмеонидску, и по општем мишљењу, они су морали ићи у прогонство. Како алкмеониди нијесу хтјели пристати да оставе земљу, одпочну се грдне сваће међу самим великашима (евпатридима) и настале би велике незгоде и несреће, да није успјео Солон да наговори алкмеониде, да сами оду из земље. Ствар се сврши тиме, да се искупи у суд 300 евпатрида и пресуде, да алкмеониди оду у прогонство: живи су морали отићи, а кости умрлих биле су ископане и изнешене изван атинских граница.

Опште стање ондашњега атинскога друштва јасно се исказује у ондашњим догађајима. Стра од проклества био је тако велики код атинаца, да је мало било прогонство алкмеонида. „Атињци су били у великом страху“, вели Плутарх „од којекаквих аветиња, па како домаћи *вје-*

Осим тога државног склопа и подјељења власти, Солон је издао законе, који се тичу политике, вјере, друштвеног и приватног живљења, законе грађанске, криминалне, трговачке, о употребљењу доходка и поредка. Сви су ти закони били написани на 12 таблица. Забрањено је извозити необрађене производе осим зејтина; који би нарушио тај закон њега су јавно проклињали. Забрањено је давати право грађанства туђинцима, осим оних, који су доносили у Атину ма какав нов занат. Ако отац није научио сина никаквом занату или вјештини, син није био дужан да га рани у старости. Ни један грађанин није могао живљети без посла. Овијем законима ишло се на унапређење трговине и предузимљиве радње.

Грађани, који нијесу имали од срца порода, могли су остављати имање коме су хтјели. Синови нашљеђују сви једнако; они су морали удати сестре и дати им приличан мираз. Кад нема синова, нашљдство прелази кћерима, али је отац имао право да им одреди за кога ће се удати; ако он то не би учинио, онда најближи рођаци имали су право да судом приморају нашљеднице за њих поћи. Забрањено је женскињама сувишно кукање и нарицање жалосних пјесама при сарањивању. Забрањена је велика раскош при спаљивању жртви и давање великих даћи при погребу. Ко худи мртве или рђаво збори о живима у цркви, пред судијама или у вријеме друштвених свечаности, плаћао је глобе три драхме увређеном и двије у општинску касу. — Плаћало се за убијеног курјака 5, а за мало курјаче 1, драхма. — За крађу буде одбачена драконтова самртна каштига и одређено, да врати дупло.

Солон је особиту пажњу обратио на васпитање дјеце. Он није васпитавао млађани нараштај, као солдате, већ као *потпуно изображене људе*. Хармоничка

ђу за размишљавање и појезију. Он рано почне
стиховима, јер у то доба још није нико писао
Он је у осталом, стиховима много простије писа
го-ли што су писали у прози доцнији оратори
сатељи као што су били: Исократ, Демостен, и
тињци се нијесу чудили његовим стиховима, већ
сти, зашто га ставе у-број седам мудраца. На бини
тичке радње први се пут показује Солон у вријем
с Мегаром за острво Саламин. Дуго су атињци ра
с мегарцима около тога острова, претрпе грдне ш
најзад забране више зборити о тој ствари. То
рјешење евпатрида увреди Солона и његов народ
нос, и он намисли да пробуди дух својих суграђана
творивши се да је суманут, у хаљинама болесника,
се у народњем збору и с онога камена, с ког обично
званични телал, прочита народу свој елегичан
Он прекори атињце за њихну срамну плашљивост
их пробуди, да не само што се укине закон, ко
забрањивало зборити о Саламину, већ објаве р
гарцима и Солон буде изабран за челговођу војске.
му помогне, те атињци освоје острво и Солон
цркву на Скирди ону богу рата Ениалију, а тро
пресуди на основу лађи и делфиског оракула,
Саламин јонијски. Осим тога, Солон се прослав

да није било ништа темељитог и тврдог у држави. То је било с тога, јер није било ништа стално, што би грађани хтјели за свагда одржати. Државно је јединство било слабо спроћу снаге партаја. Солон и сам није држао, да је оно тврдо и најбоље, већ „најбољи закон за атињце, који су они онда кадри били усвојити." Грађани усвоје његове законе, али му почну досађивати тражећи или да се што поправи или допуни или изјасни. Видећи да томе неће бити краја он закуне грађане, да ће чувати те законе за 10 година, и ако неузчувају, да поклоне у делфијску цркву слику човјека од злата велику, колик човјек и оде из отачбине да путује. У то је доба био у Мисиру, Криту и малој Азији, гдје је био код лиђијскога цара Креза.

Вративши се у отачбину 560. г. из путовања, Солон нађе у највећој ватри борбу партаја и свака је имала свога челвођу: педијску је пртају предводио Ликург, паралијску Мегакл, а Пизистрат, рођак Солонов, диакријску, најсиромашнији ред људства. Најопаснији је био за атињску слободу Пизистрат, који је тежио да буде тиранин. [1]) Он се био прославио војничким дјелима и умио је заслијепити народ својом љепотом, опкођењем и љубављу спрам сиротиње. Солон га најприје свјетовао, да то нечини, и кад види да ништа непомаже, он објави народу намјере пизистратове. Све је било напразно! Пизистрат се претвори, да га гоне непријатељи, дође у скупштину сав у крви, на колима, која су вукли израњени коњи и заиште од народа заштите. Нико се несјети, да је то мајсторија, већ по предлогу некога Аристона буде му дана стража — 50 наоружаних људи. Солон је био томе противан,

---

[1]) Највише је у грчкој било тирана у VI и VII в. кад су грци одпочели заводити *републике*.

да сви они, који су били нагубили „грађанску част“ по рјешењу ефета, ареопага и филовасилевса да им се одма објави опроштај и поврати част, а то доказује, да су архонти — судије били и сувише неправедни и жестоки.

Та његова радња учини те раздори и незадовољство бивше у народу, а тако исто и мржња на њега пропадне, пак су атињци спаљивали благодарне жртве за ту установу — *сисахтију*, осим неколико зеленаша. Тај закон неодговара бившим законима, али зато одговара највећој и вјечној правди. Неправда и зеленашење чињено под закриљем рђавих закона, и јесте велика неправда, пак су Солона и изабрали не зато да влада по пређашним законима, који су у форми били закони, а по садржини највећа неправда и постали су највеће зло у земљи; пређашњи закони већ нијесу имали ни силе, ишли у рачун само богаташима, с тога их Солон није хтио ни бранити, јер он није био изабран да одбрани великаше и зеленаше, већ да помогне и спасе *читав* атињски, страдајући народ.

Та помоћ учињена народу прослави Солона, као најмудријег човјека и благодаран народ држећи, да ће он бити праведан замоли га, да му напише *нове* законе. Ми смо казали, да су се јонијци у Атици дијелили на 4 филе, а ове на фратрије и ове на породице; у финанцијалној струци дијелили се на тририје и навкрарије. Власт је пак била само у рукама евпатрида — богаташа, а сав народ није имао никаква значења. Да би уништио зло и неправду, јер је народ носио све терете и дужности државне, Солон намисли, да даде народу право т. ј. да се гледа не на порекло и крв, већ на имање и плаћање пореза, и да сви учествују у управи на онолико, колико подносе терета. Прије Солона то начело није било познато грцима, називало се тимократично, а сада се у Европи зове ценз. Солон подијели

ађане свију фила необзирући се на сталеже, филе и вкрарије, на 4 реда: *пентакосиомедимни*, *коњаници*, *зигити* и *тети*. Првог су реда били сви они, који су али најмање 500 медимна или драхми доходха; људи га реда имали су право да их избирају за архонте. ругог су реда били они људи, који су имали доходка 500—300; они су морали ићи у рат на коњу. Трећег реда били сви они, који су имали доходка од 300—200 ед. или драхми; они су морали бити пешацима тешкооружанима. Четвртог су реда били сви, који су годиње имали мање од 200 медимна; нијесу плаћали данак многи нијесу имали баштина.[1]) Данак најбогатијега еда одређивао се умножењем годишњег доходка на 12; оњанички доходак умножавао се на 10; а трећег реда а 5. У рачун се није узимало покретно имање. Кад је ило потребно ударити већи данак, то су најбогатији лаћали 6 пута више од људи трећега реда, предма је ьихно имање било једно спрам другог ка 5:2. Солоова система називала се *једнослична* за људе једнога еда, а *прогресивна* за људе различних редова.[2]) Четвртог су реда били сви они атињци који су имали годишње мање од 200 медина доходка. Највише су људи били у томе реду и нијесу плаћали непосредан данак; војничкој су служби служили, као лаконаоружани.

---

[1]) Осим ови четири реда атињског народа били су 1.: Метеки — дошљаци из других земаља, лично слободни, без права да се мијешају у државне послове. Уопште у свима грчким републикама и државама нијесу дали странцима право да заузимају званичне дужности и да участвују у скупштини. 2., Робови. Било их је врло много у Атици и радили су домаће и господарске послове. Убити роба није било допуштено, а поступало се ш њиме жестоко.

[2]) Бека у Staatshaushaltung der Athener I. 643--662, 1851 или II. 28—45

Пизистар по други пут уђе у тврдињу и приграби власт у руке.

По договору Пизистрат ожени се с ћерком мегакловом: али како је имао дјце с првом женом, није хтио да ова друга постане мајка. На то се озлоједи Мегакл, сложи се с трећом партајом, — ликурговом и Пизистар је морао по други пут побјећи из Атине. Он оде у Еретрјију, на острву Евбеји, гдје је проживљео 10 година. Одтален је он помагао Лигдаму те постане тиранин Наксоса и особито је много услуга учинио тивцима. Тада му они даду новаца, те најми војске у Аргосу, здружи ту војску с оном четом, коју је добијо од Лигдама и дође у Атину. Без икаквога одпора заузме Маратон, надбије доцније атинску војску, побјеђенима заповједи да иду својим кућама, а сам се крене у Атину и по трећи пут постане тиранин.

Да би се утврдио у Атини протјера из земље алкмеониде и њихне привржении: од оних, који су били у подозрењу поузима дјецу и пошље Лиградму, као таоце и најзад, опколи се најамницима — тракијцима. Да би се допао побожним грцима, очисти острво Делос: сви гробови близу цркве аполонове буду раскопани и кости однешене. Затим оснује у Атини најсјајнији празник *панатејски*, који се држао четврте године, а у исто доба почне скупљати пјесме омирове и почне их читати на томе празнику и најзад, отпочне да гради највећу цркву у грчкој богу Зевсу. Ту је цркву тек довршио чак Адријан.

Пизистарат је владао у Атини до своје смрти (627 год.) и тако је, веле, добро владао, да је сам једном дошао на позив у суд. Тој похвали нетреба много вјеровати, вели Грот, јер се зна, да је он држао нај-

учињене прелоге и једни бранећи предлоге, а други кудећи их, као је ко мислио и знао, и пошто је тако предлог бивао претрешен са свију страна, пошто је на тај начин, сва скупштина добро схватила добре и рђаве стране предлога, тек су се тада купили гласови. Такав начин рјешавања народних послова развије и унапреди судско и политичко ораторство; унапреди науке и појаве се велики и карактерни људи, који својим способностима и најбољим разумјевањем државних послова дођу до највиших мјеста у земљи.

2., Савјет 400 (*βουλή*). Да је Солон, пошто је установио народну скупштину као легални фактор у држави, оставио је без помоћи и непрестаног контролисања радње архонта, ови би били одговорни само на артији; али он — да би одговорност била остварена — установи савјет 400, који је био одбор или биро скупштине. Тај је одбор најприје претресао предлоге, сазивао народну скупштину и пазио, да се точно извршују рјешења скупштинска. Тих 400 људи избирани су вели Плутарх [1]), по сто од сваке филе и то онакви људи, који су имали најмање 30 година и нијесу ништа рђаво и непоштено у животу учинили. Тај је одбор у *Атини* замјењивао спарћанске ефоре и римске трибуне.

3. *Извршна власт или архонити.* Рјешења народне скупштине извршивало је 9 архонта, које су сваке године избирали из првога реда људи у држави. Њихве личности биле су свете, нијсу плаћали данак, заузимали су прва мјеста на свечаностима и строго су били одговорни пред народном скупштином. Они су водили иностранy политику, чували вјеру и предсједавали у судовима.

---

[1]) Сол. 16.

4., Давши народној скупштини одбор — са
400 — Солон не само неупишти, већ још ојача в
ареопага одредивши, да су чланови ареопага *врх*
суд, да пазе на друштвени морал, да надгледају на
вствено васпитање младежи, да се некрње држа
установе и вјера, да назе да извршитељна власт
бро извршује народња рјешења. Члановима ареоп
бивали су архонти, који су добросавјестно сврш
своју службу.

Такву је власт устаневио Солон у Атини. Као
виши архонт био је члан ареопага и по његовој ми
атински народ у „два своја савјета има ће два лев
ра, који ће га сачувати у свима бурама." [1]) Из т
се види, да је Солон склопио аристократско- демок
тску државу, у којој је преавлађавала демократија,
су архонти одговорни народној скупштини. Општи
вац солонова законодавства врло лијепо он сам опи
овјем ријечима: „Ја сам дао народу (демосу) тол
снаге и моћи, колико му је потребно, и нити сам
од њега, нити сам му сувише дао достојанства, а
који су имали власт и били први по богатству и
су морали задржати сво поштовање. Ја сам ста
пруживши тврд штит измеђ једних и других и није
допустио ни једнима да одрже неправедну побједу
Олигархија није била уништена, али је зато
народу тврд темељ (Iocum Standi), на коме стојећи
гао се борити с њоме, снабдјевши народ закон
средствима да се брани, он га увјери и свикне с т
мишљењем, да народна права могу бити очувана
ним и законитим поступањем. Законом Солона, нај
ред је евпатрида био уништен.[2]

[1]) Плут. Сол. 19,
[2]) Плут. Сол. 18.

влади и чинило се, да ће вјечито владати. Али мржња атињаца и алкмеонида надвале све те препоне и доскоче злу.

548. г. изгори црква бога Аполона у Дефлу. Сва се грчка племена старала да је направе али су трошкови били тако велики, да дуго вријеме нијесу могли да скупе потребну суму новаца. Најзад амфиктиони одреде, да град Делф плати четвртину суме. Како су делфијци били сиромаси и нијесу могли платити ту суму новаца: онда пошљу људе на све стране, да пишу писанију. Кад беше скупљена читава сума новаца 300 таланата — како је прорачунио био коринтски нејмар Спинтор, тада почну тражити човјека, који би се за ту суму новаца подухватио, да начини цркву. Алкмеониди се подухвате и доиста направе љепшу цркву, него ли како је било погођено. Они су погодили да направе цркву од пароског камена, али они изведу предњи дио цркве од пароскога белог мермера. Тиме се они прославе и прочују по свом ондашњем свијету, делфици су им били врло благодарни. Неколико с-тога, а неколико с подмићивања питије, она постане оруђе клистеново. Како је Спарта била најмоћнија грчка држава и само би она могла помоћи алкмеонидима да протјерају Хипија, ако би их питија придобила на њихну страну, то Питија почне говорити сваком спарћанину, дошао он за државне или своје приватне послове, једно те једно: „Атина мора бити ослобођена." Често повторавање примора побожне спарћане, да протјерају пизистратиде из Атине, које су они бранили.

Прва проба сврши се несрећно. Тада цар спарћански Клеомен поведе другу војску и сусретне хипојеву коњицу па је надбије и она оде у Тесалију. Сада већ до Атине Клеомен није сусрео непријатеља и заузме варош. Хипија се затвори у замаку и могао би се

дуго држати, да му непадне на ум, да испрати своју дјецу из Атике. На његову несрећу његова дјеца бише заробљена и Хипија морао је пристати на све што су од њега захтјевали само да спасе дјецу. Он оде из Атине у Сигеј у Троади. То је било 510. год. Народ се с тога веселио, а све хипијеве присталице отјера у прогонство; у граду буде начињен жртвеник с надписом, гдје се набрајају злочинства пизистратида и чланова те породице. У то доба бише направљене слике и црква за част Хармодија и Аристогитова, бише ослобођене њихне породице за на вјек од данка и буде забрањено робовима надјевати својој дјеци њихна имена. Хипија пак оде у своје имање у малој Азији, а одатле персијанскоме цару.

Послије прогонства тиранина незаустави се комешање у Атици већ још жешће букне: ствар се тицала највећег посла — склопа државног и питало се, хоће ли Атина бити демократска или олигархијска република. Било је двије главне партаје. Једну је предводио *Исагор*, син Тисандра, а другу — *Клистен* Алкмеонид. Народ је већ био освијешћен и тако се промијенило вријеме да Клистен борећи се против Исагора био је приморан, како вели Иродот [1]) *„примити у своју партају атински народ, који је прећe тога био одбачен од свега тога.“* На тај начин, Клистен ослободитељ отачбине од тиранина, када постане вођ народа т. ј. партаиста народних тежњи заједно с народом установи у Атини чисту демократију. Он уништи старо дијелење народа на 4 филе и замијени га новим, мјестним; повећа обим и умножи важност народне скупштине, а смањи значење евпатридских установа — Сената Ареопага и Архонта.

1.) *На мјесто 4 филе, буде установљено 10.* У исто-

---

[1]) Ирод. V. 66—69.

ђији народа осјећа се и сазнаје се понекад потреба, промјенити пређашње подјелење државе на ново. То бива онда, кад се хоће да збрише старо зло и стари спомени и да се нов живот даде народу и нов правац н. пр. Француска је била с тога подјељена на департаменте, без повећања саме државе. Из тога је узрока Клистен раздијелио сву Атику на 10 фила, на мјесто пређашње 4 и одма видимо, да нестаје много зала, нереда и партаја у Атици. Пређашње филе гутале су, тако рећи, државу, а нове остваре ту државу,[1]) Имена су нових фила: ерехтеида, егеида, пандионида, леонтида, акамантида, енеида (Oeneis), кекропида, хиппотоонтида, еантида и антиохтида. Свака је нова фила имала свога митологијског представника; на мјесту скупљања скупштине у Атини биле су слике тијех представника. Филе су се дијелиле на 100 дема,[2]) које нијесу биле једне филе и тиме се униште партаје: педија, паралија и дпакрија. Овим начином бише уништене старинске претензије њеких породица и увећан број грађана и чланова народне скупштине. Он је допустио у нове филе, а и у број грађана — многе метеке — робове, и метеке — странце, јер прије Клистена у Атици је било много богатих људи, који су зависили од богаташа и то су били метеки — робови — *δοῦλοι μέτοικοί*, разликујући се од странаца метека — *ξένοι μέτοικοί*. Њих је Клистен ослободио и увео у ред пуноправних грађана. Клистен је дао права грађанска само онима, који су имали непокретно имање, а остали који га нијесу имали, ма како да су били богати, нијесу имали права грађанска и спадали су у ред *тета.* Тети су тек послије персијских ратова, на предлог

---

[1]) Арист. Пол. IV. 2. 11.
[2]) Ирод. V. 69.

Аристида, постали пуноправни грађани. И тако: а.) прије солонових закона сав се народ атинске републике дијелио на двоје: *филсте* и *метеке*. Први се дијелили на евпатриде, геоморе и димиурге; други — на атичане и странце. б.) Солоновим се законима изједначе евпатриди и геомори; Клистен уведе у тај ред и многе метеке, с чега се баштинари — метеки изравнају у правима са евпатридима и геоморима, а метеки — димурги постану тети. Најзад на предлог Аристида и тети постану пуноправни грађани.

2.) *Савјет 400 промијени у савјет 500.* Пређашње 4 филе избирале су у савјет свака по 100 људи — свега 400. Кад Клистен подијели Атику на 10 фила, свака је бирала по 50 људи и тако се савјет још пошири, али се од њега одузме право контролисање финанције и одреди се за то нарочитих 10 званичника.

3.) Савјет — Ареопаг изгуби много пређашње власти. Члановима су Ареопага бивали архонти одслуживши своју годину. У вријеме Пизистрата и његових синова члановима су Ареопага бивали њихне присталице. Пошто бише прогнани тирани народ није могао изгладити из срца мржњу на ареопаг, који је подпомагао тиране и буде одузета од њега судска власт.

4.) Колико су изгубили важности и значења великаши: толико су задобили гласа и власти народ, добивши право *острахизма.* Том установом народна скупштина добије право да може по потребама државним (кад је на то пристао савјет 500 и потписало се на плочицама 6000 грађана) протјерати из државе каквог посилившег и опасног слободи грађанина. Тим се законом ишло на то, кад се ко осили у држави, а да неби притјеснио народну слободу и чинио нереде, да га на вријеме удаље из земље. Да би тај закон био користан земљи поступало се овако: Сваке шесте *прита-*

ције (атинску грађанску годину подијелио је Клистен на 10 пританија, од којих су 6. имале 35, а 4., 36 дана. То дијелење одговарало је дијелењу савјета 500 на 10 подељака, по броју фила. Сваки подјељак савјета извршавао је државна дјела за једну пританију; у то вријеме чланови извршитељи звали су се *пританима;* скупљали се сваки дан у Пританеју и живљели на рачун државни) савјет је претресао питање, да-ли је ко опасан за слободу земље. Ако се увидјело да има кога, одма се сазивала народна скупштина и сваки је грађанин писао на својој плочици, — тајно, — име опасног за републику грађанина. — Грот вели, да вође партаја нијесу могле употребљавати острахизам један против другога с тога, што је то био мач с обје стране оштар, јер прије урочне минуте, нико није знао, ко ћи морати бити протјеран из отачбине. Та је установа била од велике користи у атињској републици и замијени закон салонов, *„да сваки мора бити м'а на којој страни."* Тај суд — борба партаја, али борба мирна грађанска која се вршила законитим редом без боја и пролића крви. Атинска историја показује, да је то средство било благодетно и атињци се навикли да у политичким расправама употребљавају законита средства и да се покоравају власти м'а у чијим рукама она била: партаје се боре, али друштво нестрада. Таквог грађанског поштење није било у Атини прије Клистена, вели Грот.

5.) Право суђења отето од великашког ареопага буде предато народу и буде заведена порота од 600 поротника; морали су имати најмање 30 година и они су судили.

6.) Од архонта буде одузета управа војничка и

кашње (аристократске) државе. Н
типно Спарти и она се рјеши по
противну јој демократију. Цар
учини неколико проба да достигне
удружи се са бившом у Атини је
вом партијом. У Атини челновођ
партије, Исагор, већ више није мо
жати народ атински за слепо
оствари своје личне планове и да п
добра постигне самољубиве користи
да изврши с народом, која се већ б
права, он прибегне туђинцима да
његовом наговору (и бојећи се д
Клеомен захтје да атињци протје
„који су проклети.“ То се типало
лије. Клистен видећи да се немо
вољно оде из Атине, у прогонство
вао и Исагор, с чијом је женом о
да уништи клистенове демократске
власт у шаке Исагору, с тога се к
тив атињаца. Атинска влада постав
се: Клеомен заузме Атин...

го-ли за вријеме Пизистрата. Савјет 500 непослуша повјест да се разиђе, народ гомилама са свију страна чне врвити у Атину, да се одупре незваним гостима. Клеомен и Исагор затворе се у граду; због немања јемива, послије два дана предаду се. Атињци им ободи допусте да се врате у Спарту; али атињце грание каштигују, који су ш њима били у граду. Одма де повраћен Клистен и 700 атињских породица. У сталом атињци су се тако бојали ратовања са спарнима, с чега пошљу посланике у Сардес персијском трапу Артаферну, да учине савез с персијанцима. Сарап обећа помоћ само да им атињци даду „земљу и оду." Посланици пристану, али тај уговор у Атини одаце с презирањем. У то се доба атињци сајузе с платејцима. Како је Платеја био беотијски град, платејци у најприје молили Клеомена за заштиту; Клеомен пак најући добро да ће завадити беотијце с атињцима поаветује им, да траже заштиту у Атини. Кад су атињци паљивали опште жртве, платејци дођу у Атину, поједају на басамаке светих олтара и замоле атињце, да х ови приме под своју заштиту. Вјера није допуштала а им одрекну молбу и атињци и против воље постану епријатељи беотијца. Одпочне се рат и врло срећно а атињце. То помогне Клеомену, те по други пут саставн сајуз против атињаца са халкидцима, беотијцима житељима острва Егине. Клеомен се договори с беотијцима и халкидцима (великашким државама) да у једно вријеме сви нападну на атињце, искупи војску пелопонеских сајузника (то је прва прилика предвођења Спарте на свом Пелопонезу) и крене се да удари на Атину. С том је војском Клеомен већ био дошао до Елевсина, кад сајузници дознаду, куда их он води и сви се врате кућама, па и други цар спарћански Демарат то исто учини. Клеомену неиспадне за руком и

Аристида, постали пуноправни грађани. И тако: а.) прије солонових закона сав се народ атинске републике дијелио на двоје: *филсте* и *метеке*. Први се дијелили на евпатриде, геоморе и димиурге; други — на атичане и странце. б.) Солоновим се законима изједначе евпатриди и геомори; Клистен уведе у тај ред и многе метеке, с чега се баштинари — метеки изравнају у правима са евпатридима и геоморима, а метеки — димурги постану тети. Најзад на предлог Аристида и тети постану пуноправни грађани.

2.) *Савјет 400 промијени у савјет 500.* Пређашње 4 филе избирале су у савјет свака по 100 људи — свега 400. Кад Клистен подијели Атику на 10 фила, свака је бирала по 50 људи и тако се савјет још пошири, али се од њега одузме право контролисање финанције и одреди се за то нарочитих 10 званичника.

3.) Савјет — Ареопаг изгуби много пређашње власти. Члановима су Ареопага бивали архонти одслуживши своју годину. У вријеме Пизистрата и његових синова члановима су Ареопага бивали њихне присталице. Пошто бише прогнани тиранп народ није могао изгладити из срца мржњу на ареопаг, који је подпомагао тиране и буде одузета од њега судска власт.

4.) Колико су изгубили важности и значења великаши: толико су задобили гласа и власти народ, добивши право *острахизма*. Том установом народна скупштина добије право да може по потребама државним (кад је на то пристао савјет 500 и потписало се на плочицама 6000 грађана) протјерати из државе каквог посилившег и опасног слободи грађанина. Тим се законом ишло на то, кад се ко осили у државп, а да неби притјеснио народну слободу и чинио нереде, да га на вријеме удаље из земље. Да би тај закон био користан земљи поступало се овако: Сваке шесте *прита-*

није (атинску грађанску годину подијелио је Клистен на 10 пританија, од којих су 6. имале 35, а 4., 36 дана То дијелење одговарало је дијелењу савјета 500 на 10 подељака, по броју фила. Сваки подјељак савјета извршавао је државна дјела за једну пританију; у то вријеме чланови извршитељи звали су се *пританима;* скупљали се сваки дан у Пританеју и живљели на рачун државни) савјет је претресао питање, да-ли је ко опасан за слободу земље. Ако се увидјело да има кога, одма се сазивала народна скупштина и сваки је грађанин писао на својој плочици, — тајно, — име опасног за републику грађанина. — Грот вели, да вође партаја нијесу могле употребљавати острахизам један против другога с тога, што је то био мач с обје стране оштар, јер прије урочне минуте, нико није знао, ко ћи морати бити протјеран из отачбине. Та је установа била од велике користи у атињској републици и замијени закон салонов, *„да сваки мора бити м'а на којој страни."* Тај суд — борба партаја, али борба мирна грађанска која се вршила законитим редом без боја и пролића крви. Атинска историја показује, да је то средство било благодетно и атињци се навикли да у политичким распрама употребљавају законита средства и да се покоравају власти м'а у чијим рукама она била: партаје се боре, али друштво нестрада. Таквог грађанског поштење није било у Атини прије Клистена, вели Грот.

5.) Право суђења отето од великашког ареопага буде предато народу и буде заведена порота од 600) поротника; морали су имати најмање 30 година и они су судили.

6.) Од архонта буде одузета управа војничка и

војсковођство (полемархија) и предата десеторици *стратега*.[1])

Кад се разнесе глас по Грчкој да је у Атини установљена потпуна демократија (народна скупштинска републиканска управа) задрмају се и поплаше великашке (аристократске) државе. Највише је то било противно Спарти и она се рјеши пошто по то, да уништи противну јој демократију. Цар спарћански Клеомен учини неколико проба да достигне ту намјеру: први пут удружи се са бившом у Атини још снажном великашком партајом. У Атини челновођа великашке атинске партаје, Исагор, већ више није могао рачунати и држати народ атински за слепо оруђе, да као пређе оствари своје личне планове и да под изгледом општега добра постигне саможивне користи. Кад то није могао да изврши с народом, који се већ био освијестио и имао права, он прибегне туђинцима да му они помогну. По његовом наговору (и бојећи се демократског склопа) Клеомен захтје да атињци протјерају из земље људе „*који су проклети*." То се тицало алкмеонидске фамилије. Клистен видећи да се неможе одупрети, добровољно оде из Атине, у прогонство. Клеомен је хтио као и Исагор, с чијом је женом он живљео у љубави, да уништи клистенове демократске законе и да преда власт у шаке Исагору, с тога се крене с војском против атињаца. Атинска влада поставши наскоро, уплаши се: Клеомен заузме Атину без отпора, прогна из земље 700 атињских породица, па које је мрзио Исагор; али народ је већма разумјевао и вољео демократски склоп тада,

---

[1]) Стари списатељи нијесу праведно оцјенили законодавство Клистена, као што није добро оцијењено било у Риму законодавство *Лицинији*. Тек у најновије вријеме покажу праву цијену њихну — првог Грот, а другог *Нибур*.

пусте да се врате у Спарту; али атињце гра-
аштигују, који су ш њима били у граду. Одма
повраћен Клистен и 700 атињских породица. У
и атињци су се тако бојали ратовања са спар-
, с чега пошљу посланике у Сардес персијском
у Артаферну, да учине сајуз с персијанцима. Са-
бећа помоћ само да им атињци даду „земљу и
Посланици пристану, али тај уговор у Атини од-
презирањем. У то се доба атињци сајузе с пла-
. Како је Платеја био беотијски град, платејци
прије молили Клеомена за заштиту; Клеомен пак
и добро да ће завадити беотијце с атињцима по-
е им, да траже заштиту у Атини. Кад су атињци
али опште жртве, платејци дођу у Атину, по-
на басамаке светих олтара и замоле атињце, да
приме под своју заштиту. Вјера није допуштала
одрекну молбу и атињци и против воље постану
атељи беотијца. Одпочне се рат и врло срећно
ьце. То помогне Клеомену, те по други пут са-
сајуз против атињаца са халкидцима, беотијцима
љима острва Егине. Клеомен се договори с бе-
иа и халкидцима (великашким државама) да у

атињци прикупе сву своју силу најприје против беотијца, које одсудно надбију у једној битци, а затим ударе на халкидце, које су за углед каштиговали. Ланце у којима су били доведени беотијски и халкидски пљеници у Атину Иродот је видјео.[1]) Од пљачке бише направљена кола као трофеј у атинском граду. Дио халкидских добара разда се на 4000 сиромашних (атињских) грађана, који постану грађани, а халкидци изгубе своју самосталност. Атињци су имали још два непријатеља — тивце и спарћане, који су дијали осветом. Како једна, тако и друга страна тражила је нове савезнике. Тивци придобију на своју страну егинце, који отворе ратовање с атињцима трајавше 20 година и сврши се потпуним освојењем острва Егине. Клеомен намисли да уплете тежње и користи спрћанске олигархије са свима доријским државама и с намјерама протјераног Хипија, ког је мислио поставити тиранином у Атини. Да би постигао своју намјеру он сазове конгрес у Спарти од свију пелопонеских држава, позове Хипија да и он дође. Тада се састао у Спарти *први* конгрес пелопонеског савеза, — први у грчкој историји. Кад се отворио сабор Клеомен је захтевао, да му помогну поставити Хипија за тирана у Атини; али удари на силни отпор и Иродот нам предаје бесједу коринтског посланика Сосикла, који је жестоко протестирао против насилничког наметања тиранина атињцима. „Небо и земља промениће своје мјесто, рибе ће изаћи из воде и настанити се на суву, а људи ће поћи да живе у пучинама морским, кад се ви спарћани рјешите на дјело, међу људма најнеправедније и на које највише мрзе богови.[2]) Именом општих богова елинских умољавамо вас: одреците се од своје намјере. Ако-ли пак нећете да се од-

[1]) Ирод. V. 77.
[2]) Ирод. 90, 93.

њени од 7 градова, у броју којих је била Атина и беотијски Орхомен; амфиктиони беотијски у лугу код цркве Посидона у Анхести; амфиктиони трифилски између Пизатиде и Месенске, код цркве посидонове на превлаци Самики; амфиктиони термополиски поставши тако знатни, да њеки почну мислити, да су ти амфиктиони савуз свију грка. Чланови тога савуза скупљали су се сваки шест мјесеци, једанпут у Термопили, а други пут у Делфу, али се зна, да се ти амфиктиони одпочели у Термопили. Туна је била црква амфиктионске Деметре и Амфиктиона, митологијског праоца амфиктионског. По имену Термопиле и сам се скуп људи називао *пилејки.* — То се име употребљавало за скупове и у Делфу. Осим тога, Термопила је била средсреда племена бивших у савузу. Ова су то племена: тасалијци, беотијци, доријци, јонијци, перреки, локри, етеи, ахеи, фоки, долопи и мамсији. [1]) Ова имена показују, да је тај амфиктиони установљен још онда, кад су именовани народи били моћни и снажни. О градовима нема ни спомена, а то показује, да је и сувише то било давно. Свако је племе давало један глас. Спарта и Тива биле су тако незнатне, да им се и име неспомиње. Перебі, магнети и т. д. над коијма су доцније владали тесалци, у то доба били су равни ш њима, а то значи, да је тај савуз постао пређе познатог пресељења грка, у каком их стању историја затекла. Старински начин радње и заклетва јасно показују то што смо рекли. „Ми нећемо обарати ни једног амфиктионскога града; нећемо ни један амфиктионски град лишити текуће воде.“ [2]) То показује, да је тај савуз установљен у оно доба, кад су кћери елевсинског цара

[1]) Види —амфик. Вибикова.
[2]) Есхин о рођ. послан. 2. 35.

од Спарте и тражити сајузнике у демократским, а
аристократским државама. Челвовођа конзерватова
партаје, при свршетку VI. с. био је Милтијад — чо
способан, али не сасвим поштен; противна партаја и
ла је много даровитих људи, од коих су најзнати
готово све рођаци алкмеонида: Темистокл, у врије
персијанских ратова, а доцније Перикл и Алкивиј
Свака је партаја тражила потпору у народној скупшти

Та се борба партаја т. ј. начела показала у с
ма грчким државама, како метрополијама тако и
селбинама (при свршетку VI. и у поч. V. в.). Арис
кратске државе, под предвођењем Спарте, држале
страну консерватовачку и биле су наклоњене персиј
цима, јер су и они мрзили на демократију; демокр
ске т. ј. слободњачке државе, којих челвовођом била
атинска држава, биле су на страни прогресивне парт
Те противности и борба партаја створиле су онај м
гостручни и раднички живот, чим се житељи грчке
зликују од житеља истока. Та се противност начела
сказала код грка и у књижевности, а нарочито у л
ској појезији. Тако *Пиндар* тивски хвали и слави с
племство и код њега види витештво, доброчинств
узвишена осјећања; он је равнодушан спрам побједа
тинске демократије над персијанцима; *Симонид* кео
напротив пак, очевидац побједе грка над персијанци
дубоко поштује демократију: његови су јунаци Хар
дије, Аристогитон и они људи, који су пали за сло
ду грчке борећи се с тиранима и варварима!

В.

**Установе грчке, по којима су сви јасно знали, да
сви један народ (елинизам).**

Грчки се народ дијелио на неколико племен
мноштво самосталних држава, али су сви грци зн

да су гране једног великог стабла, — да су они чланови великог племена, елинскога. Они су били сродни по језику (говору) и крви; имали су једнаке обичаје и склоности, — опште богове и политичко-религијске установе. Ово су они завежљаји, који су чинили, те су сви грци држали, да су један народ и од свега тога да се грк одрече, „било би срамотно."

1. *Општи језик.* Као што није могуће подвести под један калуп грчка брда и ријеке: тако исто и грчка нарјечија није могуће подвести у систему. Доцније су научени људи дијелили грчки језик на 4 главна говора: јонијски, доријски, еолски и атички. То је упоређивање само спољње, кога у ствари није било, јер сваки грчки град и државица имала је своје особитости и разлике. Да језик племена, које се звало јонским није било *један* језик, дознајемо од Иродота, који казује, да ја било 4 главне разлике у говору у 12 јонијских градова у Азији. [1]) Јонијски језик доцнијих граматика био је склопљен по Омиру, Хекатеју, Иродоту, Хипократу и т. д. Књиге Сафо, Алкеја, Миртиса и Корина из Беотије, биле су извор за лесбијске и беотијске разлике у говору елинскога језика. Стари граматици говорили су о разликама разних списатеља, а ништа нијесу казали о живим грчким, народним језицима. О тој многостручности грчкога језика дознајемо из мимогредног спомињања разних списатеља и из натписа. У осталом, све те разлике нијесу биле тако далеке једна од друге, да не би сви грци један другога могли разумјети. Како су сви грци једнога народа, тако исто и те рзлике у језику биле су разлике једнога општега језика.

---

[1]) Ирод. VIII, 144.

ко ће прије протрчати *стадију* (стадија је ималао 600 олим. фута, а ол. фут — 13,666 пар. или 121.327 инг. дјујма). 776. год. Елеји су предсједавали на сабору и почну записивати имена оних људи, који покажу да су највалланији т. ј. побједитељи. Први је записан елејац Кореб. Од седме олимпијаде почну давати побједитељу вјенац од маслининог дрвета из олимпијскога луга, јер су нашли, да онај, који побједи већ је постао знатан и давали му вјенац који ништа некошта, јер се добро неможе награђивати. Од 14 олимпијаде намноже се предмети у којима је требало показати своју ваљаност: трчало се *и* седам стадија; бивао је песнички бој, а од 25 ол. уведе се трчање на колима и јахање стојећки на коњу. На олимпијском се сабору само вечбало тијело. На том сабору првих 11 побједитеља били су из јужног и источног Пелопонеза; затим се појављују побједитељи из Коринта, Мегаре и Епидаврa: још доцније из Атине и тек 41 олим. из Тиве. Олимпијски сабор постао је опште-грчким сабором, кад је Солон одредио 500 драхми свакоме атињцу, који добије вјенац побједитеља у Олимпији. Највећи је сабор био 77 олим. До тога доба сабор је трајао по један дан, а од тог времена уведе се, да траје 5 дана. Први пут је сабор светкован 5 дана, послије побједе над персијцима. На ту светковину долазили су грци од Марсела до Трапезунта.

У VI. в. пр. Хр. постану још три сабора општеелински скупови, светковине: пифијски у Делфу, истмијски близу Коринта и немејски близу Клеона између Сикиона и Аргоса. [1])

---

[1]) Krauze pie Pythien, Nemeeц und Isthimien lpz. 1841 — О поклоненији Зевсу. — О делфис. орак. Götte das delph. Orakul. l. 1833.

њени од 7 градова, у броју којих је била Атина и беотијски Орхомен; амфиктиони беотијски у лугу код цркве Посидона у Анхести; амфиктиони трифилски између Пизатиде и Месенске, код цркве посидонове на превлаци Самики; амфиктиони термополиски поставши тако знатни, да њеки почну мислити, да су ти амфиктиони сајуз свију грка. Чланови тога сајуза скупљали су се сваки шест мјесеци, једанпут у Термопили, а други пут у Делфу, али се зна, да се ти амфиктиони одпочели у Термопили. Туна је била црква амфмктионске Деметре и Амфиктиона, митологијског праоца амфиктионског. По имену Термопиле и сам се скуп људи називао *пилејки*. — То се име употребљавало за скупове и у Делфу. Осим тога, Термопила је била средсреда племена бивших у сајузу. Ова су то племена: тасалијци, беотијци, доријци, јонијци, перреки, локри, етеи, ахеи, фоки, долопи и мамсији. [1]) Ова имена показују, да је тај амфиктиони установљен још онда, кад су именовани народи били моћни и снажни. О градовима нема ни спомена, а то показује, да је и сувише то било давно. Свако је племе давало један глас. Спарта и Тива биле су тако незнатне, да им се и име неспомиње. Перреби, магнети и т. д. над коијма су доцније владали тесалци, у то доба били су равни ш њима, а то значи, да је тај сајуз постао пређе познатог пресељења грка, у каком их стању историја затекла. Старински начин радње и заклетва јасно показују то што смо рекли. „Ми нећемо обарати ни једног амфиктионскога града; нећемо ни један амфиктионски град лишити текуће воде.“ [2]) То показује, да је тај сајуз установљен у оно доба, кад су кћери елевсинског цара

---

[1]) Види —амфик. Бибикова.
[2]) Есхин о роћ. послан. 2. 35.

„периодоника“ т. ј. побједитеља на сва четири сабора узастопце. Најзнатнији грчки грађани, поносни чланови властелских и царских породица, нијесу држали за срамоту трчати по олимпијској стадији, као н. пр. Килон, Александер цар маћедонски син аминтов и т. д. Пиндар је писао оде богаташима, који се показали вањани на саборима. На тим светковинама сви су грци били равни и држали се реда.

Ми нећемо претресати свестрано значење тих сабора, већ само ћемо да кажемо како су имали значење у народу. Грчке светковине или сабори немају ништа себи равног у историји људства. Нијeдан народ није толико поштовао празничко весеље и није био у стању тако да светкује као грци. Оно што ми зовемо олимпијски, пифијски, истмијски и немејски *сабор* није било за грке просто весеље или забава, већ посао побожности и молења боговима. Вође на саборима били су богови [1]; чашћење и пјевање чињено је с тога што су грци држали, да су заједно ш њима на светковини и богови, који заједно *с људма светкују и чланови су људских сабора* [2]) Свечани дани су оно, кад су богови заједно с људма, [3]) кад људи ослобађају душу од обичних брига, зближавају се са олимпијцима и живе онако као богови.

---

[1]) Dion Halicarn. rhetor. c. 1, *Θεός μὲν γέ του πάντως πάσης ἡστινοσοῦν πανηγύρεως ἡγεμὼν καὶ ἐπώνυμος.*

[2]) Хим. Ан. 146.

[3]) Liv. II, 36. Se, ut consceleratos confaminatosque, ad ludis festis diebus, coetus quodammodo hominum deorumque, abctos esse. За грке то је још више значило „Добро је речено“ вели Страбон, X, 3, да човјек наличи на богове, кад чини добро, али је још боље рећи: кад благује т. ј. радује се, светкује, философира, одаје се музици.

а њима су добијали награде они, који се чиме одликовали. Те светковине справљали су поједини људи.

У омировој химни Аполону јарким се бојама описује велики сабор, који бива сваке четврте године, на острву Делосу у част Аполона и Артемиде. „Онамо се скупљају јонијци у дугачким хаљинама са својом дјецом и поштованим женама. Уређују свечаност и утјешавају бога песничким бојем, играњем и пјевањем, и коъо ђ их види на том сабору, онај ће зацијело у себи рећи, да су они несамртни; код свију ће видјети милу итрину и раздрагаће му се срце, гледајуће на људе и лијепо опасане жене, на брзе лађе и богаштину житеља. Осим тога, тамо има једно велико чудо, ког слава никада преминути неће, а то су делоске дјевојке, великога бога слушкиње: пошто испјевају пјесму Аполону, затим Латони и Артемиди, која се радује стријелама, оне пјевају пјесму старинских људи и жена и наслађавају људска племена.„ [1]) До војевања персијца на Грчку, овај је сабор био најбољи. Његове двије особине заслужују да се спомену: а) на том сабору нијесу се надметали само у гимнастици, већ и у музици и пјетским умотворинама. б,) На тај су сабор долазили без разлике, мушкиње, женскиње и дјеца. У доцније вријеме постану знатна само 4 сабора.

а.) *Олимпијски сабор.* Овај је сабор бивао на бријегу Алфеја у зап. Пелопонезу, близу старинског оракула и цркве Зевса олимпијскога. [2]) Тај сабор неспомиње Омир; започео се већ у VIII. в. пр. Хр. и надживљео пропаст грчке и уништио га импер. Теодосје 449. год. пос. Хр. На том сабору најприје су трчали,

[1]) Омир. Хим. Ап. ст. 150.

[2]) Corsini, Dissertationes agonisticae. Krause, Olimpia oder Dars. der grossen olym. Spiele. W. 1838.

ко ће прије протрчати *стадију* (стадија је имала 600 олим. фута, а ол. фут — 13,666 пар. или 121.327 инг. дјујма). 776. год. Елеји су предсједавали на сабору и почну записивати имена оних људи, који покажу да су најваљанији т. ј. побједитељи. Први је записан елејац Кореб. Од седме олимпијаде почну давати побједитељу вјенац од маслининог дрвета из олимпијскога луга, јер су нашли, да онај, који побједи већ је постао знатан и давали му вјенац. који ништа некошта, јер се добро неможе награђивати. Од 14 олимпијаде намноже се предмети у којима је требало показати своју ваљаност: трчало се *и* седам стадија; бивао је песнички бој, а од 25 ол. уведе се трчање на колима и јахање стојећки на коњу. На олимпијском се сабору само вечбало тијело. На том сабору првих 11 побједитеља били су из јужног и источног Пелопонеза; затим се појављују побједитељи из Коринта, Мегаре и Епидавра: још доцније из Атине и тек 41 олим. из Тиве. Олимпијски сабор постао је опште-грчким сабором, кад је Солон одредио 500 драхми свакоме атињцу, који добије вјенац побједитеља у Олимпији. Највећи је сабор био 77 олим. До тога доба сабор је трајао по један дан, а од тог времена уведе се, да траје 5 дана. Први пут је сабор светкован 5 дана, послије побједе над персијцима. На ту светковину долазили су грци од Марсела до Трапезунта.

У VI. в. пр. Хр. постану још три сабора опште-елински скупови, светковине: пифијски у Делфу, истмијски близу Коринта и немејски близу Клеона између Сикиона и Аргоса. [1])

---

[1]) Krauze pie Pythien, Nemeeц und Isthimien lpz. 1841 — О поклоненију Зевсу. — О делфис. орак. Götte das delph. Orakul. l. 1833.

Кроз то вријеме у зачељу грчких држава била је Спарта (гегемонија спарћанска). Та назадњачка држава морала је уступити првенство у грчкој још неизображенијим тиванцима, који и доведу у Грчку Филипа Маћедонског и пропадне самосталност грка.

а.) *Персијски ратови* (*496—449*)

Грци су населили све обале средиземног мора и особито населе многе земље у м. Азији, гдје се сукобе са великом персијском државом. Грчки напредак и цивилизација све је дубље продирала у Азију, а персијска насилничка влада грамзила је, да што више народа освоји. Од тога се изроди ратовање између те двије народности, које се зове у историји „персијски ратови." У том се ратовању исказује слободњачки живот грка и трошна снага велике насилничке државе, која пропада од самог покретања. Грци су у то доба били подијељени на двоје: државе аристократске са населбинама; њихи је чловођа била Спарта. Државе демократске с населбинама: њцхи је човођа била Атина. Сјајан напредак, који је учинила демократија у Атини заплаши аристократе на сјеверу грчке и тиране, те почну тражити помоћи код персијца. У исто доба Дарије Хистаси — владалац западне Азије смишљавао је како да освоји Европу. Рђав свршетак ратовања са скитима још га већма увјери, да треба најприје освојити грчку. Да би лакше постигао своју намјеру почне примати под своју заштиту грчке великаше и тиране; свуда је бранио аристократију, награђивао грчке издајнике, дочекивао одбјегше тиране врло добро дочека Хипија атинскога тиранина и уведе „тиранију" у све грчке мало-азијске градове, који су били под влашћу персијском од Кира. Ово је био узрок, што милећани устану против персијца

„периодика“ т. ј. побједитеља на сва четири сабор узастопце. Најзнатнији грчки грађани, поносни чланови властелских и царских породица, нијесу држали за срамоту трчати по олимпијској стадији, као п. пр. Килон, Александер цар маћедонски син аминтов и т. д. Пиндар је писао оде богаташима, који се показали ваљани на саборима. На тим светковинама сви су грци били равни и држали се реда.

Ми нећемо претресати свестрано значење тих сабора, већ само ћемо да кажемо како су имали значење у народу. Грчке светковине или сабори немају ништа себи равног у историји људства. Ниједан народ није толико поштовао празничко весеље и није био у стању тако да светкује као грци. Оно што ми зовемо олимпијски, пифијски, истмијски и немејски *сабор* није било за грке просто весеље или забава, већ посао побожности и молења боговима. Вође на саборима били су богови [1]); чашћење и пјевање чињено је с тога што су грци држали, да су заједно ш њима на светковини и богови, који заједно с *људма светкују и чланови су људских сабора* [2]) Свечани дани су оно, кад су богови заједно с људма, [3]) кад људи ослобађају душу од обичних брига, зближавају се са олимпијцима и живе онако као богови.

---

[1]) Dion Halicarn. rhetor. c. 1, *Θεός μὲν γέ του πάντως πάσης ... ησινοσοῦν πανηγύρεως ἡγεμὼν καὶ ἐπώνυμος.*

[2]) Хим. Ан. 146.

[3]) Liv. II, 36. Se, ut consceleratos confaminatosque, ad ludis festis diebus, coetus quodammodo hominum deorumque, abctos esse. За грке то је још више значило „Добро је речено“ вели Страбон, X, 3, да човјек налич на богове, кад чини добро, али је још боље рећи: кад благује т. ј. радује се, светкује, философира, одаје с музици.

Да је било код грка још много више сабора осим споменута четири и да су се старали, да на сваком сабору грци покажу да су најбољи, навешћемо само Теагена, који је кроз сав свој живот добио од 1200—1400 побједних вјенаца. Ако се он одликовао на саборима у продужењу 50 година, што једва ли је могуће: то је сваке године одржавао 24 или 28 побједа т. ј. више од двије мјесечно, а није могуће недопустити, да се он повекад и одмарао. Из тога се види, како је у грчкој било мноштво сабора, као код наших цркви, само да је по срећи сачуван обичај метати се камена, скакати и рвати се. Треба знати, како су грци дочекивали свога суграђанина, који је одржавао побједу: њега су предусретали у свечаним хаљинама и поносили се њиме као нечим најбољим. Хорације вели, да слава таких побједа уздиже човјека до неба; сјајно и славно одпочињани су ти сабори: објављиван је свети мир у свој елинској земљи, затим се стицало на сабор небројно мноштво људи, сјајна су била посланства различних градова, богата жртвоприношења и велике гозбе... Док су трајале игре, као: трчање, рвање, песнички бој, гађање диском у биљегу и кошија, на то се гледало; у вријеме одмора слушали су умотворине пojeта и списатеља. Једни појети нијесу добијали никакве награде, јер ко би смио и помислити дати награду појети? Последњи је дан био одређен да прославе побједитеље. Они су ишли у свети олимпијски луг. Послије сјајног жиртвоприношења, читана су имена побједитеља и сваком су давали вјенац. То је била за грке највећа почаст, каку само може добити човјек . . . . . Побједитељи су их носили у свима важним случаима. По повратку у отачбину суграђани правили су слику побједитеља од мермера и на њој рјезали његово име и име мјеста одаклен је. Послије тога нетреба се чудити, што је један старац

умр'о од радости грлећи сина, који је одржао побједу. Други пак старац Дијагор родоски, који је и сам у младости био побједитељ, дође на сабор са два своја сина и тако је био срећан, да су се оба показали ваљани, постали побједитељи и добили вјенце. Добивши пак вјенце они их мету оцу своме на главу и, да би показали пред свима грцима колико они поштују свога оца, понесу га на рукама. Гледачи су од милине пљескали у руке гледајући добре синове и преко мјере срећног оца. Наједанпут се зачује глас из гомиле: „Умри Диагоре, ти си постигао највећу срећу.“ Доиста, старац није могао поднијети толику своју срећу и од радости умре!

То су оне везе, које су чиниле да су сви грци један народ јелински. Грци су морали у почетку V. в. одбранити своју слободу и самосталност од варвара — персијца.

2.

Од почетка персијских ратова до преобладања Филипа маћедонског (од V. до полов. IV. ст. пређ. Хр.)

У продужењу тога времена грчка одбрањује своју самосталност од персијаца: у томе времену био је разцват и најславније вријеме грчкога напредка, док су вође свију грка били слободни републиканци атињци (гегемонија атинска); кад је начело демократско ушло у живац народа, онда великашке (аристократске) државе хтједну му стати на пут и почне се ратовање око првенства у грчкој (пелопонески рат) т. ј. почне се ратовање око тога, хоће-ли владати републиканска слобода и демократска управа или начела назадњачких великашких држава. У тој борби побједе великашка државна начела, која донесу с поља понижење (анталкидов мир), унутра упропашћење напретка и слободе

Кроз то вријеме у зачељу грчких држава била је Спарта (хегемонија спарћанска). Та назадњачка држава морала је уступити првенство у грчкој још неизображенијим тиванцима, који и доведу у Грчку Филипа Маћедонског и пропадне самосталност грка.

а.) *Персијски ратови* (*496—449*)

Грци су населили све обале средиземног мора и особито населе многе земље у м. Азији, гдје се сукобе са великом персијском државом. Грчки напредак и цивилизација све је дубље продирала у Азију, а персијска насилничка влада грамзила је, да што више народа освоји. Од тога се изроди ратовање између те двије народности, које се зове у историји „персијски ратови." У том се ратовању исказује слободњачки живот грка и трошна снага велике насилничке државе, која пропада од самог покретања. Грци су у то доба били подијељени на двоје: државе аристократске са населбинама; њихи је чело вођа била Спарта. Државе демократске с насельбинама: њихи је чело вођа била Атина. Сјајан напредак, који је учинила демократија у Атини заплаши аристократе на сјеверу грчке и тиране, те почну тражити помоћи код персијца. У исто доба Дарије Хистаси — владалац западне Азије смишљавао је како да освоји Европу. Рђав свршетак ратовања са скитима још га већма увјери, да треба најприје освојити грчку. Да би лакше постигао своју намјеру почне примати под своју заштиту грчке великаше и тиране; свуда је бранио аристократију, награђивао грчке издајнике, дочекивао одбјегше тиране врло добро дочека Хипија атинскога тиранина и уведе „тиранију" у све грчке мало-азијске градове, који су били под влашћу персијском од Кира. Ово је био узрок, што милећани устану против персијца

и против тирана, који су се држали персијском помоћу да постану самостални под демократском управом. У осталом, грчке населбине нијесу биле у стању да се одупру персијцима. С тога замоле главне грчке државе — Спарту и Атину, да им оне помогну. Прва се одрекне, а атињци и еретријци пошљу им помоћ. С том помоћу милећани освоје и спале Сардес. Кад се персијци опораве (европски се грци врате натраг) надбију малоазијске грке на мору и на суву освоје град Милет, оборе га и жестоко казне милећане, а тако исто звјерски каштигују све друге градове. Насељенички вођ Аристагор погине у Тракији, а Хистија персијци ухвате и разапну на крсту. Мноштво грка из м. Азије добјегне у Грчку причајући свуда ове ужасе и звјерство персијско. Појет Фриних напише драму, о освојењу Милета и у театру није било гледача, који није плакао гледајући како звјерски поступају персијци са њихном браћом. Персијци су пак ишли унапредак освајајући земље у тракијском Херсонесу и пошто буду све земље освојене цар Дарије заповједи своме војсковођи Мардонију, да нападне на грчку преко Тракије и Маћедоније. Тако се одпочне ратовање грка с персијцама, дуготрајно жестоко ратовање, које прослави грке а упропасти персијце.

Велика је била разлика у људма обје ратујуће стране. Главна црта персијца била је: ропски дух, унижење и слијепа послушност. Ниједан персијац није био слободан човек, већ пуки роб, у потпуном смислу те ријечи т. ј. роб и душом и тјелом; они су само знали да над њима влада цар, а они да су његови робови. Персијска држава била је механичка машина, гдје слијепа покорност и послушност уништава могућност напредовања, слободе и развитка. Код њих се нијесу мијењале установе према духу времена, народа и пре-

дјела, већ сѐ управљало насилнички и кретало по заповјести. Грчки патриотизам код њих је био замијењен страхом. У свима ратовима персијски је цар кретао многобројну војску и у ту се *множину* уздао; али је та војска била неуређена гомила пуке светине без изображења и свијести о своме достојанству. Врло лепо карактерише песрнјце казивање Иродота (III. 34—35) о Камбизу и Прексаспу. Прексасп каже Камбизу, како се у народу говори да он (Камбиз) много пије, а овај пусти стријелу, те убије прексаспова сина и запита га: „наличи-ли он на пијаног човјека?“ Прексасп му одговори: „сами богови не би могла боље устријелити.“ „У Персији, вели Шлосер: само су слушали улизице, удворице и оне, који су умјели *дворски зборити* . . .“

Грци су пак, у то исто вријеме, свијестно познавали своју моћ и снагу; били су подијељени на мноштво држава, снага којих није била у множини светине, већ у свијести, изображењу, љубави према отачбини и у надметању међу грађанима у свему ономе, чим се одликују слободни људи. Састав грчке војске и учење било је сасвим народно оснивајући се на народним установама и обичајима. У развитку државног живота и народње снаге огледала се проба времена и нова нарећења и нов напредак. У свима грчким државама главна војска (тешконаоружани) били су најимућни грађани, имавши велики уплив на ток државне управе. С тога њихну војску није могуће успоређивати ни са сувременом војском, разма са швајцарском или управо са средњевјековним ритерима. Војсковође су избором мијењане сваке године и састав грчке војске демократскога времена био је такав, да је сваки солдат (тешко наоружан) могао замијенити официра и већином су били тако изображени, да су могли бити чедовође, који осим војничког знања, врло су били свијестни о своме до-

стојанству. Осим тога, сваки је грк од малена био војник и најзад, и пјесме и вјера и сав склоп државни и споменици вјештина непрестино су уливали у грке љубав за слободу и љубав отачбини, у којој су они уживали ту слободу и сва блага, која може имати човјек у друштву. Таква је разлика била између грка и персијца.

Мардоније крене се с војском, да удари на грке, преко Тракије и Маћедоније 492 год. пр. Хр. На сувопутну његову војску нападну племена тракијска и маћедонска и већином је сатру, а морска сила буде застигнута бурним вјетром спроћу Атона и сва се потопи. Остатак војске Мардоније одведе натраг у Персију. Идуће године персијци освоје острво Тазос и по заповјести Дарија почну спремати нову војску около 10 .000 да ударе на грчку; Дарије пошље посланике у Грчку, да ишту „земље и воде“ т. ј. да се покоре персијцима. У Атини баце те посланике у пропаст, гдје су обично бацали злочинце осуђене на смрт, а у Спарти — у бунар, да сами узму земље и воде.[1]) Сви грци живећи на острвима објаве, да се покоравају персијцима. Тиме се користе атињци и нападну на Егину. Тај рат трајао је

[1]) У доцније вријеме почну се показивати рђави знаци при спаљивоњу жртви и спарћани се раскају, што су то учинили. Спарћанска герусија обрати се народу и упита: хеће-ли се наћи двѣ спарћанина, коiи би загладили и очистили земљу од невино убијених персијских посланика? Одма се јаве два спарћанина и оду у Персију. У путу их учтиво дочека сатрап Хиндар и почне наговарати, да буду издајници; они одбаце гу понуду и оду у Сузу. У Сузи им кажу, да се поклоне пред царем по обичају персијском; они и то одбију говорећи, да слободни грци немогу да извршују ропске обичаје. Кад јаве цару зашта су дошли он их одпусти натраг с ријечима да није тако полудио, да свине љагу с непријатеља за невино проливену крв.

до појава персијске војске, које је било около 100.000. Њу су предводили Датис и Артаферн, а ш њима је био и Хипија издајник и тиранин Атине. Та је војска била одређена да освоји Грчку. Пошто освоји кикладске острве, удари на Еретрију, гдје је била партаја олигархијска и радила у корист персијаца. Шест дана напразно нападали су персијци на град, а 7-е ноћи великаши Филокл и Еврот отворе им врата градска. Еретрија буде освојена, срушена, а еретријце насели Дарије у Азији. Затим преплови персијска војска еврипски пролив и извезе се на источном крају Атике. Како је била освојена Еретрија, атињци позову у помоћ спарћане. Они им обећају доћи у помоћ, послије пет дана јер по религијском закону, они се несмију кренути с војском пређе, него-ли што се испуни мјесец. Атињци увиде да се морају сами борити, осим што им дође у помоћ, из беотијскога града Платеје, — 1000 војника. По срећи у Атини је тада живљео негдашњи вазал персијскога цара тиранин Херсонеса, Милтијад.

За вријеме Пизистрата атињци населе населбину на европском бријегу Херсонеса. Вођ насељеника Милтијад, потомак старинске атињске фамилије, захвати власт над населбином у своје руке и постане тиранин на свом полуострву Херсонесу, гдје су живљели и тракијци. Послије смрти Милтијада владао је његов синовац Стесагор, а послије овога, почне владати његов брат Милтијад. Када сви градови и владалци Тракије принорани бише покорити се персијцима и Милтијад се покори, постане вазал персијскога цара и помагао му у рату са скитима. Видећи шта намјерава Дарије, Милтијад предложи грцима да развале ћуприју на Дунаву, а тиме да погубе цара са свом његовом војском. Дознавши то Дарије није му онда за то ништа чинио; али кад устану мало-азијски грци против цара, Милтијад је био

у опасности, с чега пебјегне у Атину са својим благом и 5 лађи. Персици полете за њим у потјеру и ухвате једну његову лађу, на којој му је био најстарији син а Милтијад са 4 лађе дође у Атину. Заробљеног сина милтијадовог милостиво предусретне Дарије, даде му велико имање и ожени с једном персијанкињом. Милтијада пак атињци одма позову на суд за то, како је смио да постане тиранин атинске населбине. Он се одговори и од тога је доба живљео у Атини као грађанин. Он је био врло добар војсковођа, познавао персијце и начине њихног поступања. Његово богатство и 4 лађе задобију му велику важност у народу. С тога атињци скупљајући војску против Датиса и Артаферна у број 10 стратега (по броју фила) изберу и Милтијада. Како се дочује да се персијска војска извезла у Атици, атинска војска пође јој на сусрет. Половина стратега није хтјела ступити у бој са таком малом силом, против грдне војске персијске, него да воде одбранителни рат. Милтијад их убједи, да треба ступити у бој.

На малој равници, близу паланке Маратона, неколико миља далеко од Атине, догоди се 29. септ, 490, год прва битка грчка са персијанцима. Над атинском је војском тога дана заповједао Милтијад. Обично је сваки стратег заповједао само један дан. Пет стратега, у том броју и Аристид, уступе своје дане Милтијаду, као најсвјестнијему стратегу. Он пак, да не би морали његови другови пасти под одговорност за то, у случају несреће, одреди, да битка буде онога дана, кад је био *његов* дан заповједања. Дивно се тога дана Милтијад користио *мјестом*, *временом* и *одушевљењем* својих суграђана и сасвим надбије персијску војску. Тога дана погине тиранин Хипија, као издајник, војујући против своје отачбине. Прсијаца погине у боју 6400 људи, а атињаца 190. Како су се пак јуначки атињци борили то-

дана, треба само споменути Кенигера, брата појете схила. Кад су гонили непријатеље на лађе, Кенигер олети до једне персијске лађе, коју су већ почели да тискују од краја, ухвати је десном руком да задржи. ад му одсјеку десницу он ухвати лађу лијевом руком, ли кад му и њу одсјеку, ухвати лађу зубима и држао отлен, док му и главу неодсјеку. Атински грађани ирсин, послије битке похита у Атину, да јави за побједу. Дотрчавши на скуп само је могао рећи: „радујте се, ми смо побједили!“ и умре од умора. Персијска флота изгубивши 7 лађи отетих атињцима, одплови покрај обале, да нападне на Атину, док се још атињска војска није натраг повратила. Милтијад се томе досјети, остави Аристида на пољу битке да сарани жртве а сам одма похита с војском у Атину. Кад персијци дођу у атинско пристаниште и опет у виде оне исте јуначне војнике, с којима су се борили на Маратону, одма одплове у Азију, јер је настало зимње доба незгодно за ратовање.

Другога дана, послије битке маратонске, дође 2000 спарћана у помоћ атињцима. Они су тако хитали да су за три дана прешли пјешке око 30 немачких миља, али само су били свједоци велике радости атињске и виђели крваво поље усијано љешевима варварским. Велике су биле пошљедице те битке: Атињци се прославе у свима грчким земљама, преобладају на мору и добију велику пљачку. У броју пљачке нађу синџире спремљене за атињце и пароски мермер, да од њега начине споменик на пољу битке, Атињци молитвама, жртвама и свечаношћу просветкују ту побједу. Особито су жртве биле спаљене богу Пану и једну му је слику поставио Милтијад, а другу атињци. Богињи Атини начини Фидије слику високу 75 стопа. Тај дан био је свечани празник гдје се надметали Есхил и Симонид

и побједио је последњи. Намалане буду три слике, престављавше три момента маратотопске битке. Лаврови вјенци и похвалне пјесме — биле су награда живима, споменици мртвима, а Милтијадов лик буде стављен на јавноме мјесту и на слици, гдје се преставља маратонска битка, намалан је он био како заповједа. То му је била сва награда, јер је варваре побједила република.

Мартонска битка била је немила великашима. Њима је била досадна побједа демократске атињске државе, над персијцима, са шта почну нападати на алкмеониде и тражити начипе да покваре демократски склоп државе. У то доба богаташ Милтијад предложи народној скупштини, да му даде 70 лађи да увећа државу, обогати сиромашне грађане и да каштигује островљане, што се покорили персијцима. Предлажући то он није хтио исказати главну намјеру предузећа — освојење острва Пароса, гдје је владао Лисагор помогавши персијцима при освајању Херсонеса. Милтијад, да би га за то каштиговао, нападне на престолницу острва Пароса. Двадесет и седам дана отимао је пароску престолницу, али не само да је неосвоји, већ добије рану и поврати се у Атину, гдје га одма узму под суд, због таког поступања. На њага су свагда подозревали као на бившег тиранина, да тежи, да се узвиси над другима. Челобођа демократије у Атини алкмеонид *Ксантиц* оптужи Милтијада, да је преварио народ, јер је врло много обећао, много потрошио блага, и да је много изгубљено људи без икакве користи. Милтијад је био болестан. Истина, другови га одбране, те га суд неосуди на смрт, али је морао платити штете около 22.000 дуката, а док не исплати, да лежи у тавници. Милтијад на скоро умре од ране, а његов син Кимон исплати пресуђену суму новаца. По смрти Милтијада власт опет дође у руке прогресивне партаје. Челобођа

у грчку код тампејске долине и пролазка, буде послато 10.000 оплита са тесалском коњицом, над којима су заповједали спарђанин Евенет и Атињац Темистокл. Та се војска туна бавила само неколико дана, с тога 1.) што нијесу веровали тесалцима, који доиста пређу на страну персијску и борили се против осталих грка, 2.) с тога, што им грчка флота није могла помагати с мора и, најзад 3.) грци дочују, да Ксеркс хоће да пређе у Тесалију на сјеверо-западној страни и да их одвоји од осталих грка. С тога та војска одма одплови на лађама у Коринт. Сада на сабору усвоје други предлог, по коме би оставили непријатељу Тесалију и предусрели персијце код Термопиле, гдје су једва могла проћи напоредо двоја кола између високог брда Ете и зејтунског залива. Тај залив имао је мноштво подводног камења и тешко се њиме могло пловити, па је флота грчка лако могла преградити пут великој флоти персијској. На тај би начин малена грчка војска могла се одржати неколико недеља, персијцима њихна флота неби могла доносити рану, Тесалија неби могла да изрании ксерксову војску и тако би глад погубио и растерао персијску војску. Из поступања грка види се да је такав њихн план био. Грчка флота оплови сјеверне крајеве Евбеје и код Артемизије дочека непријатељску флоту, а код Термопиле поставе неколико хиљада људи, да бране пролазак персијцима и успокоје онамошње житеље грке, да се ништа не боје, већ нек се у бога уздају.

Над грчкоа војском код Термопиле заповједао је спарђански цар Леонид. Ту је било аркађана, микенаца, беотијаца, фокиђана, опунтских локра, коринђана, флиучана и спарђана. Леонид из читаве војске изберe само 300 спарђана, али ни једног безкућника, већ људе у годинама, ожењене и који су имали дјецу.

чевидну опасност све већма и већма приближавајућу се, није ништа спремао, нити предузимао, због чега дође у сукоб са конзерватовцима и противницима оспажења на мору. Тада Тимистокл убједи атињце, да усвоје његове предлоге, у исто доба, да му не би сметао Аристид, буде овај прогнан острахизмом из земље. Атињци су имали за Солона 40 лађи; за Клистена 50, доцније видимо 70. Темистокл за неколико мјесеци створи атинску флоту од 200 лађи. На тај начин користивши се средствима, која свагда даровити људи налазе у државама, учини, те Атина постане први град у Грчкој и прослави своју отачбану.

Спремање и ратовање Ксеркса с грцима. Буна у Мисиру и распре синова около владе смету Дарија те не пошље нову војску у Грчку. Он умре 485 г. а његов син и нашљедник није могао одпочети рат с грцима, док се нијесу угаложиле буне. У исто доба он се припремао за ратовање с грцима, скупљао је војску од свију својих народа од Инђа и скитских земаља до Тракије и Мисира. Иродот вели, да је у његовој војсци било војника од 46 народа. Премда број ксерксових војника није истинит код грчких историка, али опет казивање, да је те војске било 1,700.000 пјешака и 80.000 коњаника показује грдну силу. Управо редовних војника није било више од 10.000, а 200.000 било је добрих за ратовање. Сама множина те војске била је много шкодљивија за њу саму од сваког спољњег непријатеља. Персјска флота имал је 1207 убојних и 3000 лађи за за превожење, а људи на лађама било је до 517.000. Те лађе морали су дати приморски поданици персијски. Најбоље су биле финичанске лађе (300). Малоазијски грци и они, који су становали на острвима даду Ксерксу около 450 лађи. Да се одрани та велика војска бише направљени амбари путем до Маћедоније. Флота

е морала пловити упоредо са сувопутном војском, да и јој могла доносити што јој буде од потребе. Да не и флота пострадала од ветра као и пређе буде прокопана превлака тракијска. На најужем мјесту Хелеспонта, по заповјести Ксеркса буду начињена два пловећа моста, за прелазак његове војске у Европу, који кад буду матицом Хелеспонта и вјетровима оборени заповједи начинити нове мостове, а оне људе, који су прве мостове градили не само да поубија, већ по казивању грка, заповједи каштиговати море бацивши у њ окове. Кад је све било спремно за ратовање он пошље посланике у Грчку да ишту „земље и воде ...“

Глас о великим спремама Ксеркса помири све Грке. Атињци, егињци и сви грци ступе у савез, да одбране своју отачбину, осим аргосаца (који нијесу хтјели пристати уз спарђане) и становника Крита и Коркире. Негледећи на то грчка је снага била малена према многобројној персијској војсци. С тога замоле Гелона, тиранина сиракускога, да им пошље војске у помоћ. Гелон изјави да хоће само тако, ако он буде главни заповједник· Грци га одбију говорећи, да траже војску, а не војсковођу. У исто доба искупе се грци на народни скуп на Истму и ту буде рјешено, да над свом морском и сувоземном војском заповједа спарђанин Еврибијад негледећи на то, што су спарђани имали само 50 лађи. Еврибијад је морао задржавати персијску флоту док се грци неспреме. Ксерксови посланици на многим мјестима добију земље и воде, а грчки шпиони тумарали су по Азији дознавајући план непријатеља, колико-ли има војске и т. д. Темистокл се највише уздао у морску војску и први пут протумачи ријечи оракула, да треба градити лађе, а други пут, — да се треба борити с персијцима на мору.

480. год. Ксеркс крене се из Сардеса с великом

30 лађи. Осим тога, ати
лађи и до мрака они пот
Идуђег дана догоди се м
персијци морали су одступ
лађе биле су пострадале,
вити то мјесто и повући с

У то доба чују грци, д
Термопиле, с тога већ ви
стоје код Артемизије с флот
међу острва Саламина и Ат
је свуда гдје су се заустављ
вио надписе, у којима позива
на страну своје браће, а а
боре колико могу мање, да т
бједити персијце. Те ријеч
на ум мало-азијски грци, оп
ници почну подозревати на
боју да заузму важна мјеста.
стани код *Саламина* у са
имали свега лађи 378. У то
сијци спалили Атину и сви
спарђани одма хтје

грчку код тампејске долине и пролазка, буде послато .000 оплита са тесалском коњицом, над којима су заповједали спарћанин Евенет и Атињац Темистокл. Та се војска туна бавила само неколико дана, с тога 1.) што нијесу веровали тесалцима, који доиста пређу на страну персијску и борили се против осталих грка, 2.) с тога, што им грчка флота није могла помагати с мора и, најпосле 3.) грци дочују, да Ксеркс хоће да пређе у Тесалију на сјеверо-западној страни и да их одвоји од осталих грка. С тога та војска одма одплови на лађама у Коринт. Сада на сабору усвоје други предлог, по коме би оставили непријатељу Тесалију и предусрели персијце код Термопиле, гдје су једва могла проћи напоредо двоја кола између високог брда Ете и зејтунског залива. Тај залив имао је мноштво подводног камења и тешко се њиме могло пловити, па је флота грчка лако могла преградити пут великој флоти персијској. На тај би начин малена грчка војска могла се одржати неколико недеља, персијцима њихна флота неби могла доносити рану, Тесалија неби могла да израни ксерксову војску и тако би глад погубио и растерао персијску војску. Из поступања грка види се да је такав њихни план био. Грчка флота оплови сјеверне крајеве Евбеје и код Артемизије дочека непријатељску флоту, а код Термопиле поставе неколико хиљада људи, да бране пролазак персијцима и успокоје онамошње житеље грке, да се ништа не боје, већ нек се у бога уздају.

Над грчкоа војском код Термопиле заповједао је спарћански цар Леонид. Ту је било аркађана, микенаца, беотијаца, фокиђана, опунтских локра, коринћана, флиучана и спарћана. Леонид из читаве војске изабере само 300 спарћана, али ни једног безкућника, већ људе у годинама, ожењене и који су имали дјецу.

... прпала. Послије дуго...
града никако неможе д...
ше, да она припада Те...
и награде очекивале Т...
пошто се [illegible] ...
с највећим почастима и ...
ваке круне, од маслине...
се враћао испрате га до ...
[illegible]. Такве почасти ...
Спарти!

Опасност још није бил...
с 300,000 војника зимовао ...
атињци били главни узрок ...
хтједе их задобити на сво...
послаником Александра I. цар...
сијскога. Он им у име Ма...
цар казао да вам све пришт...
вратити све земље, већ дати ...
ако сте ви нас сада и побјед...
с тога неподвргавајте отачб...
утврдите савуз с царем.« Зати...
и несреће, које су претрп...
да су ...

ине чудеса јунаштва, замијене себе хиљадама пер-
јских глава и битка се сврши тек другога дана пошто
свп грци изгинули, осим тиванаца похитавших на
редају персијцима. У том боју погину два брата ксер-
сова. Цар је тако био озлојеђен великим губитком,
а је заповједио мртвом Леониду главу одсјећи и на
рсту га распети; грци пак обезсамрте то јунаштво
ачинивши споменик на мјесту битке с надписом: „Пу-
нче! кажи лакедемонцима, да ми сви триста овдје
ежимо покоравајући се отачанственим законима.“ Као
ом оде глас на све стране по грчкој, да су персијци
родрли кроз Термопилу и да управо иду на Еладу.
ви се препану. — Темистокл није се изгубио, већ убје-
и атињце да оставе град: који су били кадри но-
ити оружије оду на флоту, који нијесу, — њих заједно
а женама и дјецом пошљу на оближње острве Тре-
ену, Егину и Саламин. У Атини само остану старци
јешивши се да изгину у својим црквама, на своме ог-
ишту и на гробовима својих предака. Ксеркс опусти
тику, освоји Атину и запали је са четири стране. Суд-
ина је грчке сада била у флоти.

Док су се грци борили на суху с непријатељима,
ерсијска флота насрне на грчку код Артемизије. Ев-
ибијад се поплаши и тај дан на војничком савјету
уде рјешено, да грчка флота оде с тога мјеста. Ев-
ејци, знајући да ће пострадати од персијаца, кад оде
рчка флота, даду Темистолу мита 30 таланата, да

татари“ одговоре они и не оду. Онај, који је одниo био
некакав глас у најближу паланку и није погинуо, држан је
у Спарти за непоштена и он је сам себе убио. Два пак друга
болесника, који нијесу били на мјесту битке поступе овако:
Еврита донесу на бојно поље и он погине; Аристодема су
звали „бјегунац“ и он је послије године дана јуначки поги-
нуо у боју с персијцима.

је задржи. Темистокл подмити Еврибијада с 5 талената, а заповједника коринтских лађа са три и, грчка флота остане код Артимизије. Персијци не ктедну ступити у бој прије док њихних 200 лађи не обиђу Евбеју и неударе на грке с леђа. Тих 200 лађи пропадне од вјетра, а грци ударе на персијце, те им отму 30 лађи. Осим тога, атињцима дође у помоћ још 30 лађи и до мрака они потопе много персијских лађи. Идуђег дана догоди се много већа борба, послије чега персијци морали су одступити од боја, а и грчке многе лађе биле су пострадале, пак су и они морали оставити то мјесто и повући се на друго згодније.

У то доба чују грци, да су персици продрли кроз Термопиле, с тога већ више није било потребно да стоје код Артемизије с флотом. Они оду у пролив између острва Саламина и Атике. Путујући, Темистокл је свуда гдје су се заустављали да добију воде, правио надписе, у којима позива малоазијске грке, да пређу на страну своје браће, а ако немогу, оно бар да се боре колико могу мање, да тако лакше грци могу побједити персијце. Те ријечи ако и нису узимали на ум мало-азијски грци, опет зато, персијски начелници почну подозревати на њих и нијесу им дали у боју да заузму важна мјеста. Сада се сва грчка флота стани код *Саламина* у сароничком заливу. Грци су имали свега лађи 378. У то доба дође глас да су персијци спалили Атину и сви се тако поплаше, да су спарћани одма хтјели ићи истмиској превлаци, да бране Пелопонез. Темистокл се томе успротиви и каже, да ће он с атинском флотом одма ићи у Талију да се онамо насели. А да би их зодржао претвори се издајником и преко једног роба јави Ксерксу, да грчка флота хоће да побјегне од страха и неслоге, с тога он треба да похита и да је опколи, како ни једна лађа не би могла умаћи,

ити се и један човјек спасти. Ксеркс се превари и дма да заповјест, да његова морска сила удари на рке. Темистокл у исто доба убједи Еврибијада да сазове војнички савјет. Сједница је била бурна и ствар ође до тога, да Еврибијад потегне штап, да удари емистокла по глави: „Удри, рекне Темистокл, само е саслушај!“ Још сједница није била свршена, кад ође Аристид, бивши у прогонству,[1]) изазове из савјета емистокла и јави му о кретању персијске флоте, која скором времену пресече пут грцима и они су сада орали ступити у битку (септ. мјес. 480 г.). Битка се дпочне изјутра кад се дијели дан од ноћи. Ксеркс је сасвијем био убјеђен, да ће одржати побједу и са златног пријестола гледао је, како се са обје стране очајно и јуначки боре. Темистокл тако распореди лађе, да се персијски први ред лађи смете, грци одрже савршену побједу и униште готово сву персијску морску силу Остатак персијских лађа умакне у Хелеспонт, сувопутна војска (300.000) по заповјести цара оде у Тесалију, под заповједништвом Мардонија, да на идуће пролеће освоји грчку, а сам цар крене се у Азију. Да би он брже отишао, Темистокл пошље роба, те му јави како грци хоће да му препрече пут па Хелеспонту. С тога он тако похита натраг да му је пропало много војске од глади, зиме и умора. Глад је у војсци ксерксовој била тако велика да су солдати јели траву и кору од дрвећа.[2])

---

[1]) Ирод. VIII. 2. 79. Аристид је с опасношћу живота дошао из Егине кроз персиску војску да јави за покретање непријатеља свом личном непријатељу Темистоклу. За то и за јунаштво у боју, народ га атински одма поврати натраг.

[2]) Тог истог дана кад су грци надбили персијску војску код Саламина њихни насељеници у Талији одсудно надбију картагенце код Химере.

Одма послије битке дио грчке флоте под командом Темистокла буде послан да каштигује становнике острва, који се предали персијцима. Затим се искупе сви грци на сабор истмијски и пошто спале жртве боговима за спасење отачбине почну вјећати, коме прва награда припада. Послије дугог вјећања, рјеше, да се прва награда *никоме* неможе дати, а за другу једнодушно рјеше, да она припада Темистоклу. Праве су пак почасти и награде очекивале Тимостакла у Спарти, куда он оде пошто се разиђе истмијски сабор. Спарћани га дочекају с највећим почастима и даду њему и Еврибијаду једнаке вјенце, од маслинке; поклоне му колесницу и кад се враћао испрате га до границе 300 коњаника спартијата. Такве почасти нико никада није добио у Спарти!

Опасност још није била минула, јер је Мардоније с 300.000 војника зимовао у Тесалији. Знајући, да су атињци били главни узрок пропасти персијске војске, хтједне их задобити на своју страну и пошље у Атину послаником Александра I. цара маћедонског, вазала персијскога. Он им у име Мардонија рекне: „Мој ми је цар казао да вам све прашта и не само да ће вам повратити све земље, већ дати и оне које ви зажелите: ако сте ви нас сада и побједили: доћи ће нова војска с тога неподвргавајте отачбину новој опасности, већ утврдите сајуз с царем.“ Затим им преброји све бједе и несреће, које су претрпили у рату, — напомене им, да су персијци управо на њих ударили, — најпосле напомен им, како је Атика опустошена, како двије године нијесу жњели жито, како им је град спаљен и као друг њихн прибави „да би избјегли нове опасности помирити се с царем.“ Атињци недопусте Александра у народну скупштину док недођу спарћани, који кад чују шта Ксеркс даје атињцима, кажу им како се рат с пер-

сијцима и започео *нарочито* због њих и да без њиховог подржавања и потпомагања они не би ни ступили у борбу са свима силама варварским и сада би, — кад се по њиховој жељи — одпочео рат — било срамотно и непоштено с њихне стране напуштити општу ствар, предати отачбину на жртву варварима и најзад, ако „немате доста ране, да се одраните, ви пошљите вашу дјецу, жене и старце у Лаконију, — тамо ћемо их одранити.“ У ту одсудну и рјешителну минуту искаже се поштени и великодушни дух атинског народа. Неслушајући спарћанске посланике они кажу посланику мардонијеву: „Сви су грци једне крви, једног језика, једне вјере, једнаких обичаја и нарави, с тога народ атински држи за непоштено и неправедно забацити општу ствар грчке и помирити се с варварима. Одлази и кажи персијцима, да доклен траје сунца на небу, ми ћемо се борити за слободу и за увреде учињене грцима, и нећемо одустати док се неосветимо.“

Послије повратка посланика, Мардоније крене војску и без отпора дође до границе атињске. Спарћани поступе непоштено: они се нијесу хтјели борити изван Пелопонеза и предаду Атику непријатељу. С тога Атињци морали су по други пут оставити своја огњишта и бјелати на острво Саламин. Из Атике пошље Мардоније посланика у Саламин нудећи им мири савез, али га атињци непусте пред-а-се. Само је један савјетник Ликид дао глас, да се помире с персијцима и тиме тако озлоједио атињце, да су га одма камјењем убили. Најзад Павзаније тутор цара спарћанског малољетног сина леонидова, израдн, да се сједини спарћанска војска с атинском — и одма се крене с том војском у средњу Грчку. Њима се придруже мегарци, платејци, егинци; атињце је предводио Аристид. Мардоније опустивши Атину и Атику пређе у Беотију и код *Платеје* (479 год. септ.) сукобе се

обје војске. У исто се доба заваде грци и та би свађа могла им нашкодити, да је није уталожио и уништио праведни и великодушни Аристид. Свађа се изродила због овога: *прво* мјесто у боју било је десно крило, а лијево *друго*. Прво је мјесто уступано спарћанима, а око другога заваде се атињци и тегејци. Тегејци своје доказе оснивали су на јуначким дјелима својих предака, али дивна бесједа аристидова пресече припирање: „Ми смо дошли овамо не да *ораторствујемо*, већ да надбијемо варваре. И ми, атињци, могли би као тегејци да се похвалимо великим дјелима преминулог времена; али ствар није у томе, *што смо били*, већ у томе *што смо сада*. Доста би било навести само једну маратонску битку, гдје смо ми побједили војску од 46 племена. Али у овим приликама неучтиво је препирати се, *који је први*. Ријешите ви спарћани и одредите нас гдје хоћете! Ми ћемо извршити вашу заповјест (јер је Павзаније заповједао над свом грчком војском) и на сваком ћемо мјесту, на које нам дали, показати, да смо ми јуначни војници.“ Спарћанска војска једногласно пресуди, да атињци зазму лијево крило.

Десет су дана обје војске стајале једна спрам друге и нијесу се бориле. У очи битке, ноћу — дође Александер маћедонски у грчки логор и јави им, да ће сутра персијци да нападну, јер иначе глад ће их приморати да оду и без битке, ако се због чега не би догодила. Кад изјутра Мардоније удари на грке, нађе их не само приправне за бој, већ увиди, да су и мјеста измјенили, како је потребно спроћу персијца. Доиста се спарћани били промијенили с атињцима, јер су против десног крила нарећени били персијци, с којима се атињци већ борили. Мардоније измјени убојни ред, а то исто учине и грци. Тог дана нападала је на грке персијска коњица и отме им јединити извор, отклен су за-

итали воду, као и коморе са раном. Грци су морали оставити заузета мјеста и ноћу повући се натраг. Мардоније помисли да они бјеже и у зору нападне на њих. Тада се и одпочне бој. Грчке је војске било око 110.000, а мардонијеве много више. Грци надбију сасвим персијце; у боју погине Мардоније, 40.000 персијца, само побјегне Артабаз, а остали војници побјегну у логор и готово сви изгину. Само је остало у животу неколико хиљада. Грка је изгинуло около 10.000.

Побједитељи заплијене много новаца, златних и сребрних ствари и других скупоцјености. Десети дио грци даду, по старинском обичају, делфијскоме богу Аполону и Зевсу олимпијском. Затим опет даду десети дио војсковођи Павзанију, а остало подијеле сви, који се борили. Затим свечано саране погинувше и почну се савјетовати, ко је био најјуначнији. Како су прву награду морали добити спарћани или атињци, а нијесу хтјели једни другима уступити: то̀ досуде прву награду платејцима. Затим се крене грчка војска да каштигује тиванце, који им предаду присталице персијске и Павзаније их одведе у Коринт, гдје их суд осуди на смрт и погуби.

Ту општу радост грчку још учини већом глас, како су грци под заповједништвом Леонтихида и Ксантипе напали на персијску војску код *Микале* и сасвим је надбили. Пошљедица микалске побједе била је: прогонство персијаца из Архипелага и скршена буде њихна влада над малоазијским грцима. Самосци, житељи и становници многих других острва одма пристану уз грке, а житељи населбина само су очекивали појава грка у Азији, да сви устану и збаце персијску владу. За европске грке већ више није било никакве опасности од персијске царевине, и с тога грчки списатељи битку код Микале

drже за свршетак ратова с персијанцима (или как
веле с миђијцима).

б.) *Атина постаје прва морска држава.* Срећан
шетак персијских ратова ослободи од персијске
многе трговачке градове архипелашке. То је бил
собито корисно атињцима, јер су они највише у
учинили грцима, умножили су своју флоту и на тај н
постали *прва* морска држава. Сада им је лако бил
стићи првенства у читавој грчкој. Да би пак то
стигли требало је 1.) начинити тврде зидове око А
и имати добро пристаниште 2.) учинити савез са ж
љима острва и приморцима, да се продужи рат с
сијцима, док се не ослободе њихна мало-азијска б
Све су то извршили три знатна човјека: Темис
Аристид и Кимон.

Кад се атињци поврате у Атину с остр. Сала
град је био оборен, порушен и спаљен. Темистокл
заступили његови противници Аристид и Ксан
Узрок је морао бити или у томе, што се много Т
стокл осилио, или што су га добро дочекали и н
тили спарћани. Али послије платејске битке и повр
атињаца на своја огњишта он се појављује у А
као први човјек и био је главно лице у народној
штини. На његов предлог буде рјешено, да се н
ограде бедеми око Атине, па онда да се попра
куће. Егинци одма то јаве спарћанима, који пошљ
сланике у Атину, да недопусте правити град с
да не би непријатељи имали мјеста, гдје да се ут
Пелопонез је природна тврдиња и тамо има мјес
све грке, да се склоне у случају потребе. Да су ат
хтјели то на силу да изврше, не би могли успје
тога се прихвате за дипломатисање. Темистокл п
на се тај посао и одговори им, да неће ништа р

шкодљиво за грчку и послаће посланике у Спарту. Скупштина изабере за посланике Темистокла, Аристида и Аброниха. По договору Темистокл одма оде у Спарту, а грађење града рађено је и дању и ноћу. Сви су радили и жене и дјеца. Темистокл пак дошавши у Спарту не објави, да је дошао као посланик, већ на сва питања одговори, да он чека своје другове; како су пак у Спарти знали, шта се ради у Атини, Темистокл је говорио, да је то лаж и измишљотина. Најзад објави, да у државним пословима неможе се вјеровати приватним људма, већ нека спарћани пошљу своје посланике у Атину. То и буде учињено. Атињци су морали у случају нужде, задржати посланике спарћанске, а у исто доба, дођу другари Темистокла и јаве, да су бедеми тако велики, да се нетреба бојати нападања. Тада Темистокл каже шта је и како је, па добави и то, да атињци најбоље знају, шта им је од користи. Атински посланици буду одпуштени, јер се ништа већ није могло предузети против Атине, а затим се врате и спарћански посланици. Осим тога, Темистокл на месту Фалерона изабере и утврди много боље пристаниште Пиреј и направи зид около Пиреја и до Атине.

Завидљиво су гледали спарћани на напредовање Атине, тим више, јер док се Темистокл и Аристид већма прослављаху у грчкој, њихи војсковођа Павзаније, који је ослобођавао грчке острове на Хелспонту и освојио Византију, пође путом издајника правце на своју погибију. Од како поста богат и упозна се с персијским великашима, особито с Гонгилом еретрицом, издаицом грчком за владе Дарија (зашто му је дао 4. еолијска града), Павзаније почне тежити, да влада својевољно, да вређа сајузнике договарајући се с персијским царем, да му (Дарије) даде кћер за жену, па да му помогне освоити грчку. Гонгила издајника постави за управитеља

Вазантије, а овај пусти из робства персијске великаше, који однесу цару план Павзанијев; цар одма пристане и одреди Артабаза за сатрапа Фригије да доврши договор с Павзанијем.

Од тога доба Павзаније почне живљети раскошно, као што су живљели персијски сатрапи, удари на се сатрапско одијело и његовим гардистама постану персијци. С војницима је поступао преко сваке мјере тирјански. Због тога сви сајузници одустану од њега и предаду главно заповједништво над читавом сајузничном флотом Аристиду и Кимону, који су као републиканци поступали праведно и по нарави народа. Што се то тако догодило, атињци су највише благодарили праведном Аристиду, кога су тако поштовали, да египни пристану на то. Спарћани одма сметну Павзанија и поставе на његово мјесто другога спарћанина, али готово сви сајузници нехтједну га припознати. Тада спарћани позову натраг своју војску. На тај начин 477 год. задобили су првенство на мору (гегемонију) атињци, а затим наскоро задобију првенство и на суву.

Кад Павзаније дође у Спарту, њега позову на суд, али је он још био у таком великом поштовању да га суд ослободи. Послије као приватан човјек оде у Византију и опет се почне договарати с персијцима; отуда по други пут буде позван у Спарту на суд; подмити судије и њеке великаше (јер је у то доба у Спарти највише помагало мито) и опет га суд ослободи. Сада почне из Спарте водити договоре с Артабазом и бунити илоте против спарћана; њега опет позову на суд, али му ништа нијесу могли наудити, јер по спарћанским законима, није се вјеровало робу. Најзад издајник сам падне у клопку. По договору с Артабазом овај је убијао све људе, који су му доносили писма од павзанија. Један илот понесе писмо Артабазу, али

знајући, да се ни један није вратио натраг, који је носио у Азију павзанијева писма, распечати писмо и дозна на крају, да ће и он погинути, као и његови предходници. С тога одма преда писмо ефорима и побјегне у цркву. Издајник похита у цркву, да му роб даде рачун о свом поступку. Ефори чују сав разговор и одма буде наређено да се уапси Павзаније; он то дочује и побјегне у цркву. Из цркве као из светога мјеста нијесу га могли на силу извући; тада они зазидају врата црквена и он од глади умре, али изван цркве, да не би опоганио светињу (469 г.) Спарћани мрзећи на Темистокла и њега уплету у павзанијев посао и потребују, да га атињци суде, као издајника. Конзерватовци у Атини то једва дочекају. Темистокл је у то доба био у прогонству. Аристид предложи, да и 4-ти ред људи у Атини, за велике заслуге стечене у вријеме персијскога рата, постану пуноправни грађани. У колико је с тога порасла важност Аристида, у толико се смањила важност темистокла и њега као опасног човјека прогнају из земље острахизмом (471), Од тога доба он је живљео у Аргосу: Како га окриве спарћани, атињци одма поверују и већ је изишла заповјест да га ухвате, и осуде на смрт. Кад то он дозна побјегне у Коркиру, а отален у Епир своме давнашњем душманину, молоскоме цару Адмету. Кад је дошао адметовој кући, цара није било кад куће. Царица му обећа заштиту, са шта Темистокл узме у руке царевога сина и сједне код огњишта — огњиште је код грка било свето мјесто. Адмет му никако зло не учини, не изда га, већ му још помогне побјећи у Азију. И незнајући шта да ради, Темистокл се с писмом обрати човјеку, коме је највише јада задао — персијскоме цару, који га радо прими и даде му доходке од три града у малој азији. Пошто изучи језик персијски, оде у Сузу гдје

су га више поштовали, него-ли ма кога грка. Дуго је он живљео у Персији. Када су персијци хтјели, да он предводи њихну војску против своје земље, нехотећи бити упропаститељ своје отачбине сам се отрује. Које је то године било незна се, а било му 60 година. Неки веле да се није отровао, већ онако умро. ¹)

Аристид и Кимон непрестано су унапређивали и оснажавали своју отачбину. Атина заузме мјесто Спарте, постане глава грка на острвима и у м. азији. По предлогу Аристида острво Делос постане мјесто свјетовања под пресједништвом атињаца. Да би имали с чиме ратовати за слободу грка у м. азији сваке је године плаћана њека сума новаца и гомилана на острву Делосу у цркви Аполона. За главног казначеја буде изабран праведни Аристид. У ту је касу сваке године уношено 460 талан. (около 200.000 дуката) а доцније се нагомила новаца у тој каси тридесет пута више. У осталом, скоро послије Темистокла премине и Аристид. Темистокл је насљедио около 1200 дук. а оставио је грдно велико имање. Аристид је био богат, али по смрти му није ништа остало, већ га на државни рачун сaране, даду његовим кћерима мираз и да би се спомињало његово име начине му споменик. Атињци почну годишње избирати казначеја сајузничке касе и она мало по мало пређе у њихне руке. Тада је био најзнатнији човјек у Атини богати Кимон, син милтијадов, који још постане богатији, пошто се ожени са једном знатном, богатом и републиканкињом тракијанком. Народ га је вољео, непазећи, што је био богаташ. 470 год. њега изберу за игемона морске и сувопутне војске. Он почне освајати приморје тракијско, гдје су се задржали персијци. Сваке је године био избиран за игe-

¹) Плут. Тем.

мона и сваке је године напредовао и протјера персијце из свију градова. Како је било тешко савезницима слати сваке године лађе и војску, многи се обвежу давати новце, атињци се осиле, постану прва држава у Грчкој и свуда преоблада демократија. 469 г. Кимон одржи знатну побједу над сувопутном и морском персијском војском код *Евримедона*. Најприје надбије персијску флоту, отме 200 лађи, упропастивши остале, затим изађе на суво, преобуче грке у персијске хаљине, пређе кроз непријатељску војску у средину логора. Персијци се упрепасте и буду или поубијани или заробљени. Кимон донесе силно благо у народњу касу, сам постане богатији и начини два зида, којима се ишло до Пиреја, озида ново пристаниште *Мунокију*. Зидовима до мора била су сједињена пристаништа с Атином. Начини многе баште и улепша академију. Рат је непрестано трајао и атињци освоје острво Тазос, гдје су биле златне и сребрене руде. Тазосци су тражили помоћи у Спарти, који би им доиста помогли, да се нијесу били побунили илоти. То зло постане у Спарти још веће кад 464. год. земљотрес проузрокује грдну штету у Спарти порушивши готово све куће и спарћани веле, да је тада погинуло у Спарти около 20.000 душа. Илоти се побуне, поубијају своје спахије, заузму Спарту и читаву земљу. Они би успјели, да их није смео цар Архидам II. Илоти се нијесу могли борити с редовном војском, побјегну из Спарте, освоје у Месенији град Итому, који спарћани никако нијесу могли освојити и позову у помоћ атињце. Демократска је партија била против помагања великашкој држави — Спарти, — али Кимон преклони народ у корист Спарћана, јер је он као великаш и богаташ до тога вољео аристократске државе, а највише Спарту, да је чак своме сину надјео име Лакедемонион. Он је хтио одржати

су га више поштовали, него-ли ма кога грка. Дуго је он живљео у Персији. Када су персијци хтјели, да он предводи њихову војску против своје земље, нехотећи бити упропаститељ своје отачбине сам се отрује. Које је то године било незна се, а било му 60 година. Њеки веле да се није отровао, већ онако умро. [1])

Аристид и Кимон непрестано су унапређивали и оснаживали своју отачбину. Атина заузме мјесто Спарте, постане глава грка на острвима и у м. азији. По предлогу Аристида острво Делос постане мјесто свјетовања под пресједништвом атињаца. Да би имали с чиме ратовати за слободу грка у м. азији сваке је године плаћана њека сума новаца и гомилана на острву Делосу у цркви Аполона. За главног казначеја буде изабран праведни Аристид. У ту је касу сваке године уношено 460 талан. (около 200.000 дуката) а доцније се нагомила новаца у тој каси тридесет пута више. У осталом, скоро послије Темистокла премине и Аристид. Темистокл је насљедио около 1200 дук. а оставио је грдно велико имање. Аристид је био богат, али по смрти му није ништа остало, већ га на државни рачун сахране, даду његовим кћерима мираз и да би се спомињало његово име начине му споменик. Атињци почну годишње избирати казначеја сајузничке касе и она мало по мало пређе у њихне руке. Тада је био најзнатнији човјек у Атини богати Кимон, син милтијадов, који још постане богатији, пошто се ожени са једном знатном, богатом и републиканкињом тракијанком. Народ га је вољео, непазећи, што је био богаташ. 470 год. њега изберу за игемона морске и сувопутне војске. Он почне освајати приморје тракијско, гдје су се задржали персијци. Сваке је године био избиран за иге-

[1]) Плут. Тем.

мона и сваке је године напредовао и протјера персијце из свију градова. Како је било тешко савезницима слати сваке године лађе и војску, многи се обвежу давати новце, атињци се осиле, постану прва држава у Грчкој и свуда преоблада демократија. 469 г. Кимон одржи знатну побједу над сувопутном и морском персијском војском код *Евримедона.* Најприје надбије персијску флоту, отме 200 лађи, упропастивши остале, затим изађе на суво, преобуче грке у персијске хаљине, прође кроз непријатељску војску у средину логора. Персијци се упрепасте и буду или поубијани или заробљени. Кимон донесе силно благо у народњу касу, сам постане богатији и начини два зида, којима се ишло до Пиреја, озида ново пристаниште *Мунихију.* Зидовима до мора била су сједињена пристаништа с Атином. Начини многе баште и улепша академију. Рат је непрестано трајао и атињци освоје острво Тазос, гдје су биле златне и сребрене руде. Тазосци су тражили помоћи у Спарти, који би им доиста помогли, да се нијесу били побунили илоти. То зло постане у Спарти још веће кад 464. год. земљотрес проузрокује грдну штету у Спарти порушивши готово све куће и спарћани веле, да је тада погинуло у Спарти около 20.000 душа. Илоти се побуне, поубијају своје спахије, заузму Спарту и читаву земљу. Они би успјели, да их није смео цар Архидам II. Илоти се нијесу могли борити с редовном војском, побјегну из Спарте, освоје у Месенији град Итому, који спарћани никако нијесу могли освојити и позову у помоћ атињце. Демократска је партаја била против помагања великашкој држави — Спарти, — али Кимон преклони народ у корист Спарћана, јер је он као великаш и богаташ до тога вољео аристократске државе, а највише Спарту, да је чак своме сину надјео име Лакедемонион. Он је хтио одржати

тком био је *Перикл.* О њему има три монографиј којима се описује његова радња с три стране. Вол нберг претреса његову политичку радњу, као др ника; Гуффер његове заслуге са стране естетичке Пјерр пише о томе, како су савременици разумјели гову радњу.

Перикл — син Ксантипа, од породице алк нида, од природе био је даровит, рјечит и врло човјек. Њиме почиње ред великих људи не само у р већ и у државним пословима; њега је васпитао Ф соф Анаксагор; Дамон га учио бесједништву, а св ско је изображење добио у друштву Аспазије милет коју су неправедно назвали хетера. У грчкој женск нијесу бивале у јавним скуповима; обично су биле маћице; ако је која паметна и свјесна женскиња хтевала, да буду призната *њезина људска права*, к ећи друштвене преграде и тијесан круг домаћег ж љења, и бивала ујавним друштвима, њу су грци др за покварену женскињу и називали хетера, м'а она била поштена и узвишена женскиња. Таква је Аспазија из Милета и као туђинка није имала п грађанска у Атини. Код њене куће обично искупл се најславнији људи грчке, државници, вјештаци и лософи. У тим скуповима људи дотјеривали су се у он што је лијепо и узвишено; у њеној је кући бива Перикл, и Сократ и т, д. Кад су је оптужили на да је покварена женскиња, њу је сам Перикл одбра Перикл је заузимао прво мјесто у атињској држави, тово до смрти, не као пиштавни демагози, који об ласкају саможивству и страстима народа, већ као ви грађани, који свагда говоре истину. По богат био је богаташ, али је свагда био и остао прави мократ и републиканац у најпоштенијем смислу те јечи. Хтио је бити први у Атини, да Атина пос

а у гркој: „Ја желим колико гођ може више да буде иватних људи срећни и имућни.“ говорио је он. Из а се види, да је Перикл *благо државно оснивао на говању приватних људи* т. ј. кад су приватни људи ућни и срећни, онда тек управо држава стоји добро. се намијера постиже, по његовом мишљењу: демоатским склопом, унапређењем материјалног благост-, умног развитка и слободе. С тога на мјесто coлове тимократије буде уведена аристократија способсти (талента) т. ј. да у државним пословима прему не новци и не порекло, већ лично достојанство јека, способности и памет; он је хтио, да Атина тане школа читаве грчке и она је постала. У спозим дјелима, тежио је, да Атина буде прва држава, ко у у умном напредовању, тако и у политичким дјема. То се могло постићи населбинама, заштитом угдје демократије, војничким дјелима и понижењем дачке Спарте. Перикл је био чловођа демократске ртаје, а чловођама великашке партаје били су: Туид старији и Толмид. Борити се ш њима, Перикл жао је за понижење, с тога им стави на супрот једног племенитијег свога привржeника, и најватренијег деократа Ефиалта. Перикл мислио је да за утврђење мократије треба војевати не против личности, већ отив појма и недемократских установа. С тога најше нападне на Ареопаг. Ареопаг је био још јединита танова, која је сметала потпуном развићу демократије. тој старинској установи, коју су држали као њеку етињу, члановима били су људу стари; испробаног штења; они су вољели све што је старинско и као ично сви старци били су конзерватовци и противници ерикла. Да би потпуно остварио демократски склоп ерклу пређе свега било је потребно ограничити или иштити ту сметњу т. ј. ареопаг. На предлог Ефиалта

од ареопага буде одузета власт законодавна (т. ј. пра
обустављати рјешења народне скупштине), а само
држи власт судску. Како то буде остварено, од
пропадне конзерватовачка партаја, а демократија по
стане свемоћна и неограничена. Пошљедице те изјев
биле су најсјајније. У осталом, Перикл био је тако
метан, да је задобио љубав народа, па тек послије
јавља као четовођа партаје. Тежећи постати прв
республици, никада није употребљавао незаконите на
чине или какве безаконске мјере. Био је неподмитљив
до маленкости добросавјестан управљајући народно
касом. Он се владао по околностима и ономе, што с
допадало атинском народу.

Да би увидјели, како је могао Перикл да оствар
своје мисли, прославивше и њега и његову отачбин
треба да знамо државно стање атињско и изворе др
жавних прихода. У Атини је било около 10.000 кућ
180.000 становника; она је била средсреда и престол
ница 15,000.000 поданика. Грађани атински имали су
велика имања у далеким населбинама и сви су доходи
трошени у Атини. Најзад, сајузничка каса буде прене
шена с остр. Делоса у Атину 461. г. и постане благ
државно. Обични приходи: 1.) *Порез од метека.* Богат
атињски грађани држали су, да је срамно радити за
нате, трговати и т. д. Све су те послове радили ил
робови или странци, који нијесу били прави атињск
грађани и звали се *метеки.* Тим метецима богати атин
ски грађани давали су у најам своје куће, заводе, фа
брике, земље и т. д. (обично плаћало се за мушкин
12, а за жене 6 драхми). 2.) *Данак од сајузника,* го
дишње 500.000 дуката тако буде уштеђен, да кад
Перикл почео владати, било је у каси готових 8000 та
т. ј. око 3,000.000 и више дуката. 3.) Приходи од ма
дана и данак грађана и најзад 4.) приходи од ђумрук

ава у гркој: „Ја желим колико гоћ може више да буде приватних људи срећни и имућни.“ говорио је он. Из тога се види, да је Перикл *благо државно осниваo на благовању приватних људи* т. ј. кад су приватни људи имућни и срећни, онда тек управо држава стоји добро. Та се намијера постиже, по његовом мишљењу: демократским склопом, унапређењем материјалног благостања, умног развитка и слободе. С тога на мјесто солонове тимократије буде уведена аристократија способности (талента) т. ј. да у државним пословима претежу не новци и не порекло, већ лично достојанство човјека, способности и памет; он је хтио, да Атина постане школа читаве грчке и она је постала. У спољним дјелима, тежио је, да Атина буде прва држава, како у у умном напредовању, тако и у политичким дјелима. То се могло постићи населбинама, заштитом свугдје демократије, војничким дјелима и понижењем солдачке Спарте. Перикл је био челонођа демократске партаје, а челвоођама великашке партаје били су: Тукидид старији и Толмид. Борити се ш њима, Перикл држао је за понижење, с тога им стави на супрот једног најплеменитијег свога привржeника, и најватренијег демократа Ефиалта. Перикл мислио је да за утврђење демократије треба војевати не против личности, већ против појма и недемократских установа. С тога највише нападне на Ареопаг. Ареопаг је био још јединита установа, која је сметала потпуном развићу демократије. У тој старинској установи, коју су државли као њеку светињу, члановима били су људу стари; испробаног поштења; они су вољели све што је старинско и као обично сви старци били су конзерватовци и противници Перикла. Да би потпуно остварио демократски склоп Периклу пређе свега било је потребно ограничити или уништити ту сметњу т. ј. ареопаг. На предлог Ефиалта

цркви или на
Атике. Ванредна литурђија —
најтежа, а то је опрема и изд
државне лађе. При свршетку
закон промијени овако: да не
грађана заједнички издржавају
год. није било ни једног грађан
сам да издржава лађу, па с тога
најбогатијих грађана подијеле на
реду опремају и издржавају лађу.
год.) прими на се двије хорегије и
На тај начин, атињци неоптерећов
и сиротињу, имали су све што им ј
доба могли су без великих државн
жавати доста знатну флоту, имајућ
војску: оплита 13.000 и до 60.000
низонска војска). Грчки оплити нал
вјековне ритере, само што се пјешке
И тако, кад Перикл постане чел
тињци су имали у каси грдно богатс
да то благо пређе у руке грађана, те
могућност за умно, естетичко и полит
Он то достигне двојаким начином: 1.)
повећањем државне плате и 2.) зида
них зграда. По

1 обол, и сваки је члан народне скугштине то до-
који је *хтио*. Та сума члановима народне скуп-
393 г. буде повишена на 3 обола. Затим, по ње-
предлогу буде одређена плата грађанима, који
у војсци. Плата оплита била је 2 обота и толико
раж. Нижи начелници добијали су двојином то-
а коњаници тројином. Најзад, Перикл, да би дао
ност најсиромашнијим грађаним да могу бивати у
ру, установи *теорикон* т. ј. општу касу, из које
лагали, да се чине театорска представљења; да-
се из те касе сиромасима да спаљују жртве, да
о проведу празник и т. д. Намјера перикдова није
да грађани живе раскошно, већ да народ ужива
наследе у гледању изигравања дјела најзнатнијих
списатеља, јер је хтио да Атина постане нај-
лженија земља и средсреда грчкога напредка. Тиме
Перикл установио плату 1.) примами сиромашне
не да учествују у управи и да су свијестни у др-
м пословима и 2.), пробуди у свима људима љу-
а воље науку и вјештине. Пошљедица тога буде
најпростији атињац знао боље размишљавати и
ивати дјела државна и умна, него-ли икоји ста-
ци других мјеста читаве Еладе.

а би дао сиротињи могућност зарадити себи љеба
би усавршио вјештину архитектурну, он начини
знатне зграде, као: Одеон — округла покривена
, дуварови које били су начињени од персијских
отетих у ратовима; у тој згради светковали су
ејски празник, гдје су се вјештаци у музици и
умотворима препирале, чије је дјело најбоље.
је зграда—црква *Атине сунијске*, на јужном крају
, на полуострвићу Сунији, саграђена од белога мер-
о начину дорийском. Та се црква видјела из далека.
је га особитом љепотом обновљена, по плану

Иктина и Калистрата црква бранитељке Атине у гра[д]
коју су били спалили персијци. Та црква, којој н[и]
било равне у читавој Грчкој, називала се *Партен[он]*.
Најзад по предлогу Перикла бише сазидани *Пропил[еји]*.
Град је атински био на брду, у који се долазило с[а]
једнијем путем и с једне стране, јер је брдо камен[ито].
Тијем путом од вароши до града начињени су би[не]
Пропилеји; та је бина направљена као њеким засечц[има]
и наличила на дугачку галерију. На дувару Пропил[еја]
намалао је Полигнот многе огледе из персијских [ра-]
това. Дошавши на највиши заступ, гледач је увидје[о с]
једне стране угледне бине града, а с друге сву вар[ош]
и море прекриљено лађама.

Да то све изврши, Периклу су помагали [и]
велики људи и знатни вјештаци, јер велики љу[ди]
склапају обично своју околину од великих и способ[них]
људи и тада се тек раде велика дјела, која остају [бе-]
самртна у потомству. Од таких великих људи, велик[ог]
Перикла, најзнатнији су: Фидије, који је умјео да пр[ави]
врло вјешто слике божије од мједи, мермера и слоно[ве]
костију. Прије њега човјек могао је разликовати лик[ове]
различних божанства само по особитим придјевима н[а]
ним; али Фидијеве божанске слике, различитих бож[ан-]
ства, разликовале се изразом лица и отвореним црт[ама]
различних божанства. Тако је он изразио божанствен[ост]
Зевса, да ни један од нових вјештака није умјео ње[га]
и боље у слици да оствари достојанство и велич[ан-]
ственост. Грци су остваравали у сликама *силу* са
ласајућом се косом; мудрост високим, отворени[м]
ведрим челом; благост са кротким осмејом уста. [Од]
Фидијевих рукотворина, осим Зевса, знатне су три сл[ике]
богиње Атине заштитнице града. Прва слика од мј[еди]
грдно велика и да се она начини узет је десети [дио]
маратонске пљачке; изгледала је налик на наоружа[ну]

јника; на њеном штиту била је начињена битка кенвра са лапитима. Друга слика богиње Атине дјевојке црркву партенонску. Унутрашњост слике била је од вета; глава, руке и ноге од слонових костију, а хаина од сувога злата. Изгледала је као жива и наожана била егидом, с дигнутим у висину копљем, а десној јој руци летећа побједа ($\nu\acute{\iota}\kappa\eta$). Трећа је тако-звана „благообразна“ или лемпоска богиња.

На уљепшање Атине и унапређење развића свијеи, наука, вјештина и освјешћења у државним дјелима, ду потрошене грдне суме новаца, које да су атињци али у вријеме полопеског рата, може бити, надбили спарћане; али би та побједа била ништа спрам ог умнога царедка, који су атињци учинили у свима рукама умне радње, што учини њихно име несамрним код потомства. Они су побједили својим дивним и ним дјелима сав свјет и до данас служе за углед има народима. Атина постане средсреда читаве Елае; добра пристаништа, слобода живљења, примами у у људе са свију страна свијета. Атињци добијали су обала црнога мора: коже, рибу и вуну; с обала м. зије и из Фригије и Лиђије свилу и ћилиме; из Афике злато; вино и маслинке с острва. Они су пак изозили у населбине и приморска мјеста средиземног мо-а, израђене рукотворине својих радионица и фабри-. Те су радње израђивали метеки и робови. Сиро-ашни грађани живљели су од плате, јер су као судије удили свима сајузницима, који се морали судити у Аини. С тога су се највише бринули о државним половима и у свему томе били свијестни тако, као што у данашње доба само американци и швајцерци. Пеикл учини Атину школом свију сгрчких племена и цијог старог свијета у свима гранама људске радње. стваривши демократски склоп друштва тај велики чо-

вјек, Перикл, дадне могућност способним људма, да се одликују и постану несамртни у потомству, прослав своју отачбину, јер слобода само ствара слободне духове и у слободним земљама они излазе на видјело онаким какви су. Тада се појаве: историјац Тукидид, ког казивање о пелопонеском рату и сад је углед историјскога казивања; најзнатнији списатељи трагедија: Есхил, Софокл и Еврипид класичкога свијета и најзн Сократ проповједник истине и преображатељ философије. Пошљедица је свакога умног напредка анализ– критизирање. То се догоди и у Грчкој; буде потрешено слијепо вјеровање у божанства и људи се подијеле на двоје: они који вјерују и они који проматрају. То проматрање вјере одпочело се још прије Перикла. Тако Пиндар вели, да се он ничему нечуди, али ни у шта и невјерује. Анаксагор вели, да сунце није бог Хелиос, већ стијена. Есхил држи да су персијци каштиговани за њихпо безбоштво — тако тврдо вјерује; што је код Есхила узвишено, страшно и ужасно, ход Софокла је кротко а то се види, особито у описивању женскиња. У есхиловим умотворинама вјера је ограђена страхом и ужасом и атињци трептали су гледајући његове евмениде; у софокловим умотворинама слијепи старац Един налази склониште у лугу евменида. Код Еврипида религијска осјећања са свијем пропадају и његови јунаци често невјерују ни у шта „ми се молимо боговима па ко они били,“ или: „ма ко да си ти Зевсе, који се неможеш постићи, потреба-ли природе или разум смртних, ја ти се молим.“ У Тукидида нема религијска осјећања, већ су дјела људска израз политичке, државне, људске мудрости и имају своје узроке и пошљедице. То се види и у философији: Анаксагор мисли, д су богови створ људских мисли, а највећи је над свијем разум (νοῦς). Сократ први почне учити, да

ша несамртна и, да је мишљење слободно; он је био
едсреда људи перикловог вијека. Около њега су се
упљали атињци и сваки дан јасно увиђали, како у
хној души изумиру митологијска божанства. Сав свој
вот Сократ је био намијенио, да распростире видиј-
о и правду. Против њега устану изосталице, назад-
ци и свештеници, т. ј, сви они, чија је асна била у
ме, да народ тоне у сујевјерству; исто тако устану
отив њега претјеране утворе, свезналци — *софисти*, који
јесу вјеровали ни у шта, који су ружили све старе завјете
аманете народње, а нијсу били кадри установити ни-
а стално ново. Неимајући ништа свето у души, они
хтјели да су све. Ти сви назадњаци и утворе ба-
ли су љагу и кривицу на најбоље атинске грађане
пролили крв — мученика за истину — Сократа. Ко-
дије у старо доба биле су оно, што су у данашње
ијеме новине т. ј. израз друштвенога мишљења. У
има се огледао атински народ какав је био у ствари
гледао своје пороке и неваљалства у најсмјешнијем
дику. У њима су партаје изсмјавале своје противнике,
гледећи је-ли то *право* или *не*. Најзнатнији списатељ
медија у Атини, Аристофан, изсмијао је све, што је
ло рђаво у атинском животу. О томе ћемо ми гово-
ити доцније, а сада да продужимо историју атинску.
ериклова је управа највише знатна са брижљивог
арања о народу и оснивања населбина изван др-
аве, [1]) јер се тиме распростире грчка изображеност
алеко изван грчких граница на истоку и западу. У
рчкој пак Перикл је тежио, да свуда преоблада де-
мократија, (као што је у Атини), с тога је свуда за-
водио демократију и непрестано се старао, да колико

[1]) Оснивање населбина доказује, да је народу било добро у Атини, јер се народ само онда множи, кад му је добро.

је више могуће понизи и ослаби великашке — доријске државе, а нарочито Спарту. Кад тако атинска република постане средсреда грчкога живљења и предводитељка свега грчкога народа, Перикл објави савузницима, кад су тражили рачун о трошењу савезничких новаца: да им неће давати рачуна, јер је већ о томе дао рачун атињској демократији. — Најзад, да би уједино све грке и да би атински демократски правац још више развио, намисли, да позове све грке у рат против Персије. С тога позове све грке, на сабор у Атину, да склопе општи свети уговор противу варвара. Његово се надање неоствари с тога 1), што су народи грчки били оладнили да ратују с персицима, јер су они били далеко а главно 2) с тога, што су великашке државе тако мрзиле на атинску демократију, да су радије хтјеле ратовати с атињцима, него-ли с варварима. У исто вријеме одломци великашке партаје у Атини, употребе свакојаке начине, само да оборе вође демакратске партаје и да приграбе власт у своје руке, Њих је предводио великаш Тукидид. Али напразно потроше сва своја уплињања, јер је народ јако мрзијо на великашку управу и на великашке државе, као што су и олигархијске државе мрзиле на атинску демократију. Да прегледамо стање ствари у грчкој пред пелопонеским ратом.

На годину дана послије смрти кимонове (448) свађа делфијаца с фокиђанима проузрокује рат између спарђанских и атињских савузника. Фокиђани су хтјели да сви заједнички бране цркву делфијску, а делфијци — да они једни. Спарђани им помогну те добију шта су хтјели, па се врате у Спарту. Тада атињци пошљу војску, под заповјешћу Перикла и предаду цркву фокиђанима. Тај се рат делфијаца с фокиђанима назива *„други свети рат,“* а први је био за вријеме *Солона*.

Како спарћани нијесу могли стати на пут атињцима, д су ови помагали фокиђанима: то су самo чекали илику, да им се освете. Та се прилика догоди послије ије године и они крену војску на Атину. Ствар је кла овако: мегарци, евбејци и беотијци устану против ињске републике, уз њих пристану и Спарћани 446 г. . Х. Близу Елевсина сусретну се обје војске. Спарћане едводио је цар Плистонакс, а атињце Перикл. Перикл хтједне ступати у бој са спарћанима, већ знајући да они лакоми на мито и подмити их. Они се врате у арту. Спарћани каштигују старјешине као издајнике, и нијесу могли поправити стање ствари. Атињци за-јују Евбеју и искупе уједно сву своју војску. Тада се арћани помире с атицдима на 30 година и демо-атска партаја у Атини одржава савршену побједу; падом перикловог супарника Тукидида сасвијем про-да великашка партаја. Тада се Перикл јавља као лики човјек, унапреди атинску демократију, унапреди освјету, оживотвори све гране радње, развије у људма ијест о њихном достојанству и објесбједи сиротињу селивши нове населбине.

Напредак и надмоћије демократије атинске још се еьма покаже у рату самосаца с милећанима. У Самосу била надвладала демократију великашка партаја и ратила с милећанима (демократима); атињци се заузму милећанце, надбију самосце и опет заведу демо-ратију, а многи самоски великаши оду у Персију, да аже помоћ, да оборе народну управу и народни склоп руштва у својој отачбини Самосу, те да заведу ве-икашку управу. Персијци им помогну, великаши опет владају у Самосу и пошљу неколико лађи против Милета. Атињци како чују за то, одма пошљу велику ојску против Самоса. Ту је војску предводио Перлик. Он надбије самосце и опколи њихну престолницу с мора

да кад је сишао с говорнице њ
вјенцима и оките пантљикама, к
побједитеља на саборима. Само
минова, нимало се тој побједи ни
као њезин брат, да није у реду
против браће, рекне бесједнику:
Зар те треба крунисати за то, шт
јуначке грађане и побједио си не
племенике, сајузнике?*

Послије тих побједа атинска
свемоћна на мору, као што су у н
најјачи на мору. Атинској респуб
се чак и доријске населбине као
Потидеја. Посредно или непосредно
имала је уплив на све морске и п
населбине. Атањци ослободе Сино
станове у њему демокуатију, населе
и Турију на мјесто Сибариса у Та
су лађе биле прекрилиле сва мора
онако су поступале све државе од
каских земаља, до најдаљих грчких
Богата, срећна и слободна ати

рискн сајуз. С тога они (атињци) радо приме у свој јуз коркирце, народ доријског племена.

Пелопонески рат (431—404. г.)

Становници илиричког града Епидамна (Дирахиума) – насељеници Коркире и Коринта—устану против великаша (аристократије), који су онда владали у Епидамну. Послије жестоке борбе, демократи надбију великаше и протјерају их из земље. Тада бивши насилници у Епидамну — великаши — постану издајници тачбине и дотле су интригирали, доклен несклоне на воју страну њека хајдучка илирска племена да им поогну надбити своју браћу и опет завладати над сурађанима. Притјешњени епидамнијци замоле коркирце а помоћ. Коркира је била најмоћнија морска државе ослије Атине. Како је и у Коркири била у то доба лада великашка, епидамнијци недобију помоћи. Коркира је била населбина Коринта и обје су државе мрзиле једна на другу због супарништва. С тога се епидамнициј обрате коринћанима тражећи помоћи и добију је. Коркирци пак узму под своје закриље епидамске великаше и одма им пошљу у помоћ војску. И тако се одпочне између њих рат 435. год. Коркирци надбију коринћане, освоје Епидамн и почну чинити штете коринћанима. Како су коринћани могли наћи помоћи код пелопнеских сајузника и наврат-на-нос почну се спремати за рат, коркирци се поплаше и пошљу посланике у Атину, да ишту помоћи. Коринћани одма протестирају против тога и атињци учине сајуз за одбрану са коркирцима, јер би иначе одма букнуо рат између Атине и Спарте. Атињци пошљу коркирцима 10 лађи, које нијесу смјеле ступати у борбу, док не би а них напали коринћани. У битки коринћана с кор-

кирцима, на једном крилу одрже побједу коркирци, а на другом коринћани, па како се поплаше од атињских лађи, они замоле спарћане за помоћ, као своје сајузнике. Спарћани нијесу могли одпочети рат с атињцима само с тога, што су они послали били своје лађе и, још дуго не би се одпочео рат пелопонески, да се недогоди сукоб атињаца са коринћанима у коритској населбини Потидеји у Маћедонији. Потидејци су плаћали данак атињцима, а коринћани кад нијесу ништа могли учинити коркирцима због атињаца, намисле, да им се освете ослободивши Потидеју. С тога се сдруже с маћедонским царем Пердиком II. који је већ био у свађи са атинском демократијом. Кад потидејци добију уверење из Спарте, да ће их бранити, одма почну рат с атињцима с помоћу коринћана: али их атињци надбију и опколе Потидеју. Тада се све доријске државе искупе на скуп у Спарти 432. год. и пошто чују тужбе коринћана, мегараца, егинаца и др. сајузника рјеше да се одпоче рат с атињцима.

Да би се боље спремили за ратовање, да би бацили свађу у народ атињски и да би пред свијетом пала љага на атињце, пошљу у Атину три посланства. Прво је захтјевало да атињци прогнају „проклету" фамилију алкмеонида то јест Перикла и почну помагати његовим противницима у Атини. Да би га још више омрзли код народа, окриве другове његове Фидија, Анаксагора и Аспазију. Фидија обиједе да је украо много злата градећи слику богиње Минерве партенонске и да је увредио богињу изливши на штиту богињином лик свој и свога друга Перикла. За прво се лако могло доказати да је лаж, јер се могла златна хаљина богињина скинути и измјерити, али се од друге кривице није могао оправдати. Велики вјештак буде окривљен и уапшен. Анаксагора

рикл очува давши му могућност, те побјегне, а Аспа-
ју лично одбрани пред судом. На оно прво окри-
љење спарћани добију одговор, да су и они опога-
ли цркву божију, кад су уморили Павзанија. Друго
посланство захтевало је, да се атињци оставе отимања
отидеје и да даду слободу егинцима и мегарцима.
а то добију одговор, да нећеју и најзад, треће по-
ланство управо дође, да објави рат, јер је захте-
ало, да постану самосталне и независне све државе,
ад којима је или владала Атина или су биле њени
ајузници и да допусте мегарцима долазак у Атину.
тињци одговоре, да радо пристају на то, само нека
спарћани учине самосталнима све њихне сајузне др-
жаве. Како спарћани за то нијесу хтјели ни да чују,
ећ више нијесу слали посланства, него се одма 431. год.
започне рат.

Атинска је република била прва држава у грч-
ој, јер од персијских ратова велики људи слободне
тине учине, да је Атина не само први град у Грч-
ој, већ је и владала готово над свом Грчком. Атињци
рви почну називати своје сајузнике поданицима. Они
трошили сајузничке новце без рачуна, они су насилу
и вјештином свуда уводили демократију и помагали
емократима; оружјем су устручавали сајузнике, гле-
али да још придобију нових сајузника и ишли су на
, да почине своме упливу све грчке земље. На њих-
ој су страни били — осим житеља острва и примор-
их земаља егејскога мора, — платејци, навпактски ме-
нци, већина акарнанаца, коркирци, житељи острва
нта и Кефалоније, озолијски локри, хиосци, лесбоски
ад Метимна и њеки градови Тесалије. Они су имали
.000 тешко наоружаних војника; 16.000 војске за
радове; 1200 коњаника; 1600 стрелаца и флоту од

300 лађи са 60.000 војника. Свега су пак војске има[…]
около 92.000.

Стара супарница демократске атинске републи[…] прва доријска држава, Спарта, чиј је склоп друштв[…] основан по начелима великашких држава, на слије[…] покоравању, чувању старине и на вјечитој заустa[…] још прије персијских ратова старала се да убије де[…]кратију у Атину и да постави тиранина: у врије[…] персиских ратова старала се да спречи атињцима, […] начине зидове около вароши и погуби славног Те[…]стокла. Рат би између њих давно плануо, да није б[…] Кимова, а за вријеме Перикла, кад Атина постане шк[…] читаве грчке и кад је хтјела завести свуда демократ[…] Спарта позове све доријске — великашке — држа[…] да стану на пут демократској атинској држави. На […] позив дођу готово све великашке државе и то о[…] Пелопонеза: мегарци, тиванци и већина беотијских г[…]дова, фокиђани, опунтски локри, два акарнанска гра[…] житељи острва Левкадије и житељи епирскога гр[…] Амбракије. Они су имали најбољу сухопутну војску […] броју 60.000 ратника. Њихна флота морала је има[…] по рјешењу, скупа до 500 лађи, на којима би мор[…] бити 80.000 људи. То су они унеколико имали ча[…] доцније вријеме. Атињци су били богати, али се сп[…]ћани здруже с персијцима, од којих добију више, него[…] 1, 800.000 # дуката. Никада, прије тога времена, […]јесу долазиле у судар двије тако моћне, богате и доб[…] организиране државе, под заповједништвом најзнатни[…] људи. Атина била је јача на мору, а Спарта на су[…] Атињски народ борио се својом снагом и својим новци[…] спарћански великаши добијали су новце од персиј[…] и употребљавали свакојаке згоде само да погубе де[…]кратију атинску. Мјесто живљења спарћана било […]

згодније за заштиту, а друштвени склоп — за одгајање солдати; атинско мјесто живљења било је безаштитно са свију страна, а склоп — најсрећнији и најбољи за одгајање не солдати, већ људи, за унапређење науке, вјештина, мирнога и срећног живљења. И најзад, у Атини ће појави физично зло, — страшна куга. С обје стране борили се с једнаким озлојеђењем и жестином, јунаштвом и одушевљењем; било је и у једној и у другој држави даровитих људи, али на жалост и несрећу читаве Грчке, побједи Спарта, јер то је онда имало готово тако значење, као кад би у наше доба одржали побједу јужњаци, а не северњаци, у Америци.

То је ратовање описао историјац Тукидид. Оно се дијели на двоје: 1.) до никијева мира 2.) до освојења Атине.

1.) До никијева мира (431—421).[1]) Ратовање не би се још одпочело, да није напала тивска великашка држава на демократску Платеју, вјерну сајузницу атинску још од маратонске битке. Платејци припадали су беотијскоме сајузу и само су они једни завели били демократски склоп друштвени и пристали уз атињце. Како је Тива била први град тога сајуза са управом великашком (као и сви други беотијски градови), она је непрестано интригирала да и у Платеји буде великашка управа. Тивски великашки нађу и у самој Платеи издајнике с којима учине сајуз. Маја, 431. год. помоћу платејскух издајника, тиванци ноћу уђу у Платеју и

[1]) За сво то вријеме није било одсудне битке и план се састојао у томе, да су атињци шкодили пелопонесцима на мору, а они нападали на атињце на суву. Само је била одсудна битка пред никијевим миром код Амфипоља 424. г. у којој погину војсковође с обје стране.

доћи због ноћне тамнине ... главна војск
бију их, неке поубијају, а друге
пелопонески рат. Главна тиванс
теју, а спарћанска на Атику.
платејцима. Платејци пак да б
нити, пошљу своје жене и дјецу
доба атињци освајали Потидеју и
пак тиванци нијесу могли освојит
помоћ спарћани и освајање Платеј
Нигдје се неисказује већма жест
рата, него у тој опседи, а у исто
тејцима природна љубов слободи,
којом су оддшевљени били сви оп
400 платејаца и 80 атињаца. Кад ј
Архидам II. опсео Платеју с велико
ложио им да се предаду, они неприс
рити се на живот и смрт за своју сл
ћапи направе ендек и шанац око
непомогне. Затим начине још једап бед
с поља, па између та два бедема см
куће, склоне сву војску, која је између
морала живљети, зимовати и
пречи платејци

згодније за заштиту, а друштвени склоп — за одгајање солдати; атинско мјесто живљења било је безаштитно са свију страна, а склоп — најсрећнији и најбољи за одгајање не солдати, већ људи, за унапређење науке, вјештина, мирнога и срећног живљења. И најзад, у Атини ће појави физично зло, — страшна куга. С обје стране борили се с једнаким озлојеђењем и жестином, јунаштвом и одушевљењем; било је и у једној и у другој држави даровитих људи, али на жалост и несрећу читаве Грчке, побједи Спарта, јер то је онда имало готово тако значење, као кад би у наше доба одржали побједу јужњаци, а не северњаци, у Америци.

То је ратовање описао историјац Тукидид. Оно се дијели на двоје: 1.) до никијева мира 2.) до освојења Атине.

1.) До никијева мира (431—421).[1]) Ратовање не би се још одпочело, да није напала тивска великашка држава на демократску Платеју, вјерну сајузницу атинску још од маратонске битке. Платејци припадали су беотијскоме сајузу и само су они једни завели били демократски склоп друштвени и пристали уз атињце. Како је Тива била први град тога сајуза са управом великашком (као и сви други беотијски градови), она је непрестано интригирала да и у Платеји буде великашка управа. Тивски великашки нађу и у самој Платеи издајнике с којима учине сајуз. Маја, 431. год. помоћу платејскух издајника, тиванци ноћу уђу у Платеју и

[1]) За сво то вријеме није било одсудне битке и план се састојао у томе, да су атињци шкодили пелопонесцима на мору, а они нападали на атињце на суву. Само је била одсудна битка пред никијевим миром код Амфипоља 424. г. у којој погину војсковође с обје стране.

голиде), 424. год. оборе је и све грађане одведу у А
и погубе их само с тога, што су били на страни
непријатеља.

Првих година ратовања обје стране чиниле су
другој само штете, да би тиме једна другу прим
да се помире. Спарћани су редовно нападали на А
сваке године. То редовно нападање спарћана на А
примора народ да бега из равнице у Атину оставља
непријатељима села, њиве и ливаде. Атињци су ре
нападали на Пелопонез с мора. Такав план био је
добар и атињци би надбили спарћане, да су могли
план потпуно остварити; али је он био шкодљив з
гате баштинаре у Атици. Јер атички баштинари м
су побјећи у Атину заједно са својим киријашима
јамљеницима, па се појаве у народној скупштини
они обично нијесу ишли) почну викати о пропа
земље т. ј. њихних баштина. С тога скоро народ о
спрам Перикла и 430. год. не избере га за војск
(страгета). Осим тога, Атину постигне и друга не
кад је баш било у Атини и сувише много људств
зло јесте она страшна куга, која им највише
шкоде. По причању, та болест донешена је у Ати
Мисира и Етиопије и најприје се појавила у пир
пристаништу, а доцније продре и у варош. Свакоја
болести изметале у њу, а осим тога она се наједн
појављивала и код здравих људи. Ког је спопа
њему се најприје запаљивале и црвениле очи, је
грло. Болестници се тужили на страшне болове у
дима и у желудцу. Затим је болестника нападал
зање, скакали су на кожи приштеви, а у тјелу је
таква врућина, да људи нијесу могли подносит
какву хаљину и многи су скакали у бунаре, са
угуше самртну жеђ. Кроз сво вријеме боловањ

могао болестник трепути. Неспавање, ватра, жеђ, болови, трзање доводило је болестника до безумља, очајања и он је постајао равнодушан спрам свега па и саме самрти. Већином су умирали седми или девети дан. Врло их мало преболело ту болест, па и они су остали или слијепи или сакати или глуви или су губили памтење. Тако је много људи умирало, да их нијесу могли сарањивати. У граду ред није се могао одржати. То све скупа имало је врло жалосне наравствене посљедице: људи презру и забаце како божанске, тако и људске законе, јер је болест подједнако косила како рђаве и опаке људе, тако исто добре и поштене. У тој општој несрећи људи забораве стид и срам, само да проведу у насладама потоње минуте живота, које су му, може бити, већ биле прорачунате, или су бар они тако погрјешно мислили. Смрт и ненаравственост с ратом, као авети косили су атинске грађане. Сву кривицу, свијех тих несређа народ свали на свога љубимца Перикла. По његовом плану рат се водио и приморао атичане, да се слегну у Атину. Перикл већ више није могао да ободри и орабри народ. Њега осуде да плати 15 таланата (око 7000 дук.) Осим тога, на њега се обруши несрећа у његовој породици: помру му дјеца и најбољи другови. Најзад му болест умори пошљедњега сина. Он је све несреће подносио јуначки: али кад је по грчком обичају, морао метути вјенац на мртву главу свога пошљедњега сина, муке га савладају — он горко заплаче тужећи се на своју судбину. Атињци се опомену великих његових дјела и изберу га за војсковођу, али прије него-ли што је учинио услуге отачбини, смрт и њега смакне с овога свијета 429. год. Пред самрћу, кад су његови другови били код њега и говорили о његовим великим дјелима, он се мало приподигне на самртној

хаљине једа
Да су атињци врло много изгубили због моје
се увидло послије његове самрти,
ни једнога човјека који би га мо
знатнији су били: *Клеон*, *Ламах*,
Клеон је био вођ демократске парт
дузимљив, енергичан, мрзио је на
великаше, имао фабрику, гдје су пр
га прозову *кожар*. Те партаје били
који су хтјели ловити рибу у мутно
стидјели никаквих начина само да
парницима а нарочито опадањем и за
су били особито *софисти*.
Конзервативна партаја великаша
уплива; вољела је Спарту и тежила, да
мири, и одупирајући се на свештенств
стару вјеру и била противна новом ум
партају бранили су списатељи комен
Аристофан, који је често опадао најбољ
тивне партаје и њихне установе. Он је оп
на Перикла, Сократа, Клеона и најзад н
склоп живљења и на народ атински. У
кашке партаје био је
сковођ

ратник, а Ламак раскошан. Како је био сирома, њега није нико вољео због разметања, осим неколико нижих војничких старјешина, који су код њега бивали.

С тога што је рат трајао, одржи врх ратна партаја. И рат се продужи с највећим бјеснилом како између Спарте и Атине, тако исто између народа и великаша, како се види из догађаја у Коркири. Коркирци били су завели демократску управу, а великаши, којима су помагали коринћани, упну се из све снаге, да поврате великашку управу, да одцјепе Коркиру од демократске Атине и да је придруже доријскоме савезу. Кад интригама нијесу могли успјети, они намисле да то изврше насиљем, па наоружани улете у скупштину и 60 скупштинараца убију. У исто им доба дође помоћ из Коринта и они нападну на безаштитни народ, одрже побједу и приграбе власт у своје руке. Демократи се затворе у град и позову из околине у помоћ робове обећавајући им слободу. Како придођу робови одпочне се бој, гдје се и женскиње бориле, читав је дан трајала борба и пред вече буду побјеђени великаши, који се спасу и бјегајући запале варош, да се освете народу. Другога дана дођу демократима у помоћ атињци, помире партаје и буде заведена демократска управа. Кроз неколико дана дође спарћанска флота у помоћ великашима, али коркирце избави снова доипловивша атинска флота. Тада народ нападне на великаше, њеке поубија, друге помори глађу, а њеки сами себе поубијају. Њих 500 побјегну у Епир и онамо се населе, одклен су непрестано нападали на коркирце около двије године и тек их атињци приморају на предају 425 год. са таким уговором, да им атињци суде. Они их оставе на најближем до Коркире малом острву и објаве, да само ако успробају да бјегају, то је знак да су пога-

постељи и рекне им: „Ви хвалите и прослављате велика моја дела, али заборављате моје најбоље и највеће дјело, а то је, да ни један мој суграђанин није носио жалосне хаљине због моје кривице!“

Да су атињци врло много изгубили у Периклу, одма се увидло послије његове самрти, је у Атини није било ни једнога човјека који би га могао замијенити. Најзнатнији су били: *Клеон*, *Ламах*, *Демостен* и *Никија*. Клеон је био вођ демократске партаје, човјек врло предузимљив, енергичан, мрзио је на великашке државе и великаше, имао фабрику, гдје су прављене коже, са шта га прозову *кожар*. Те партаје били су многи саможивци који су хтјели ловити рибу у мутној води и нијесу се стидјели никаквих начина само да доскоче својим супарницима а нарочито опадањем и забјеђивањем, какви су били особито *софисти*.

Конзервативна партаја великаша врло је мало имала уплива; вољела је Спарту и тежила, да се ш њоме помири, и одупирајући се на свештенство, обдржавала је стару вјеру и била противна новом умном покрету. Ту партају бранили су списатељи комендија као н. пр. Аристофан, који је често опадао најбоље људе од противне партаје и њихне установе. Он је опадао и нападао на Перикла, Сократа, Клеона и најзад на демократски склоп живљења и на народ атински. У зачељу великашке партаје био је богати Никије, изабран за војсковођу, па је најзад упропастио и себе и сву атинску флоту. Саможивац као и Клеон, без способности и енергије клеонове. Јунак у боју, плашљивац као грађанин, бојао се народа и рјетко је бивао у народној скупштини. Сувише побожан, да не реннемо сујевјеран, плашећи се рђавих предсказања, најрадије се разговарао са свештеницима и оракулима. Демостен је био само јуначан

ік, а Ламак раскошан. Како је био сирома, њега нико вољео због разметања, осим неколико нижих чких старјешина, који су код њега бивали.

С тога што је рат трајао, одржи врх ратна пар- И рат се продужи с највећим бјеснилом како из- Спарте и Атине, тако исто између народа и ве- ша, како се види из догађаја у Коркири. Коркирци су завели демократску управу, а великаши, ко- су помагали коринћани, уппу се из све снаге, да іте великашку управу, да одцјепе Коркиру од де- атске Атине и да је придруже доријскоме савезу. интригама нијесу могли успјети, они намисле да врше насиљем, па наоружани улете у скупштину скупштинараца убију. У исто им доба дође помоћ оринта и они нападну на безаштитни народ, одрже ду и приграбе власт у своје руке. Демократи се ре у град и позову из околине у помоћ робове вајући им слободу. Како придођу робови одпочне ј, гдје се и женскиње бориле, читав је дан тра- борба и пред вече буду побијеђени великаши, који асу и бјегајући запале варош, да се освете народу. ога дана дођу демократима у помоћ атињци, по- партаје и буде заведена демократска управа. Кроз нико дана дође спарћанска флота у помоћ вели- ма, али коркирце избави снова доплoвивша атин- лота. Тада народ нападне на великаше, њеке по- , друге помори глађу, а њеки сами себе поуби- Њих 500 побјегну у Епир и онамо се населе, од- су непрестано нападали на коркирце около двије е и тек их атинци приморају на предају 425 год. ким уговором, да им атињци суде. Они их оставе ајближем до Коркире малом острву и објаве, да ако успробају да бјегају, то је знак да су пога-

...вареи упадну у клопку. ... веħ
даду их за каштигу коркирци...
једну велику зграду, одклен су...
убијали. Пошто убију на тај ...
остали нехтједну да излазе на ...
попне на кров, проломи га и по...
и стрјелама. Ти несрећници већи...
једни стрјелама, а други се објесе...
убијање трајало је читаву ноћ и ...
поубијани. Њихне лешине све уј...
њихне продаду у ропство.

Мало по мало атињци остав...
тована и на предлог Клеона упну...
вихземаља распростру своју власт...
и снажнији. Још много пређе тежил...
у Талији и 427 год. случај их одвед...
позову леонтијци против Сиракузе. ...
ту, под заповједништвом Демостена ...
у Сицилији, покрај Пелопонеза, Дем...
ском на бријег у месенском пристан...
је сад Наварин) и оснује град Пилос...
тврдињи њему почну добјегавати ило...
сенци. Спарћани нијесу се ничега так...
буне илота с тога одму напад...
сува. 420 ...

јих спарћанских фамилија) одлуче од тврде земље и
коле. Да би спасли своје синове спарћани предложе
щима мир и очекивајући потврђења, помире се с
мостеном. Народна скупштина у Атини почне пре-
есати тај мир, а Клеон увјери народ, да су спарћани
најгорем стању и мораће пристати на све што гођ
сеју атињци; што се Сфактерија непредаје, криви су
њски великаши. С тога атињци предложе спарћанима
ве тачке мирења да их они нијесу могли примити и
се опет понови. Тај рат дуго је трајао с тога, што их
ињци нијесу могли приморати глађу на предају. Клеон
говорио, да треба заробити тих 420 младића спар-
нских и спарћани за избављење својих синова мо-
ће пристари да се помире онако, како атињци хоћеју
исто доба Клеон тужи стратеге, што ту ствар оду-
лаче, кад се врло лако може освојити острво. Ту-
дид опширно описује бившу бурну скупштину и пре-
рање око тога, а Никије — један од стратега бивши
да у народној скупштини — рекне Клеону, да кад
боље ствар зна, то нека се прими стратегства и
проба освојити острво. Клеон почне ударати натраг
рекне, да он није изабран за стратега, већ Никије
ји опет повтори оно, што је пређе казао и радо ће
уступити своје мјесто. Тада Клеон рекне, да њега
беру за стратега, он би доиста и извршио тај посао.
род га ухвати за ријеч и почне тако викати, да
еон пристане да освоји Сфактерију. Сад се Клеон
чне хвалисати и кад се народ смијао и вихао, Клеон
ећа, да ће за 20 дана заробити младиће спарћанске
ве или мртве. Конзерватовци и мудри људи слуша-
и Клеона, уздали су се, да ће се он осрамотити и из-
бити поверење народа; али Клеон против очекивања
ржи своју ријеч. Спарћани су тако били опсједнути,

..., као некада Перикла...
они освоје коринтски град М...
пристаниште Нисеју и острво ...
на ком је био спарћански ...
рукама атињским била су два...
из којих су они могли напада...
и бунити илоте против спарћа...
војску у Сицилију и поносни а...
оном одбаце помирење са спар...
се јавља у Спарти необично сп...
и мијења ток ствари. То је био ...
Бразид, пренесавши бину ратова...
кију. Бразид је био кротак, љуба...
телан човјек. У рату дивно јуна...
срцем у грудима; кад је требало ...
био је услужљив, љубазан и пред...
Он најприје поврати Мегару дори...
сто демократије заведе великашку ...
брзо крене у Тесалију и закључи ...
царем Пердиком. Пред његовим о...
великаши учине нечувено злочинст...
приморава човјека, да се гнуша и п...
Бојећи се илота, кад оде војска у ...
објаве, да ће сваки илот постати ...
спарћанима услу...

илота искупе се и објаве да желе одликовати се у рату и постати слободни; њих оките цвијећем и проведу по црквама, као слободне; али их скоро тајно нестане — њих су све спарћани поубијали! Тада Бразид пође у Тесалију и сјединивши се са маћедонцима освоји Акант, затим Амфипол и тиме одузме атињцима руде, одклен су добијали благо. У исто доба атињци претрпе пораз и у самој Грчкој. Они учине свезу са многим беотијским градовима обећавајући им помоћ, кад уведу демократску управу, али их остали беотијци код Танагра сасвијем надбију. Та недаћа као и послови у Тесалији предаду власт и руке конзерватовцима, који се помире са спарћанима на једну годину. У исто време списатељ комендија Аристофан изсмеје Клеона, и народ га осуди — због трошења народних новаца — да плате глобе 5 таланата (3200 дук. цес.). У осталом, против мира били су како Бразид, који је вољео ратовање, тако исто и Клеон. Тада га обје партаје изберу за стратега војске против Бразида 422 год. Једни су се опет уздали да ће се осрамотити, — а други, да ће побједити Бразида. Те године атињци ступе у бој са спарћанима код Амфипоља, гдје погине Клеон а Бразид добије самртну рану и умре баш онда, кад је чуо, да су спарћани надбили атињце. Како су та два човјека били главни противници мира, кад њих нестане могао се мир учинити. Њихна мјеста заузму два мирољубива човјека: атински стратег Никије и спарћански цар Плистонакс, који се повратио у отачбину послије деветнајестогодишњег прогонства и само је у мирно доба могао бити од значења. Читаву зиму договарали се и помире се у пролеће 421 год. То је *Никијев мир.* Обје стране задрже што су имале у рукама, промјенивши у размјену заробљенике. Било је уговорено, да сваке године заклетвом потврђују

...вци закључе ... спада
Као што су атињци каш...
вријеме персијских ратова, ист...
штиговати оне, који су изневје...
пали од јонијскога сајуза. На т...
морао одпочети и трајати док...
спарћани или атињци, демократ...
тога, већ су одавна у Грчкој једне...
а друге друго. Шта више, могуће...
била неизбјежна, јер узрујано ста...
тишати. Да је то тако показују м...
свађе док се опет рат није одпочео...
појави човјек, који би био кадар пов...
И доиста се по потреби времена нађе...
атињце у таке послове, да опет ступе...
као што се рат и поновио без објаве...
годило, кад постане вођ атињске наро...
кивијад, рођак Перикла и наговори ат...
Сицилију.

Сви старински списатељи описују А...
човјека необично даровитог, способног, ...
био склоњен на зло, него-ли на...
Атину, али једва-ли ...
зла од ...

Клинијас отац алкивијадов умирући препоручи сина Периклу, који му избере за учитеља Сократа. Алкивијад је имао сва како најбоља својства и способности тако и најгора. Лијеп, млађан, снажан, богат и даровит, државник и војсковођа, изображен, ријечит, љубазан, учтив као Перикл — имао је у себи нешто сотонско, што је опчињавало људе. У исто вријеме први је био у свима раскалашним друштвима и човјек ненаравстен; у Атини свијетски изображен и утанчан атињац; у Спарти — суров и строг спарћанин, у Персији — раскошан и разњежени сатрап! Данас паметан државник и диван војсковођа, а сјутра раскалашан, развратан и најпустошнији човјек. Какав је он био, онако су и поступали шњиме атињци: или су га уздизали до небеса и готови били да му направе цркву као богу, или су га мрзили и осуђивали на смрт као најгорег човјека. Да би га боље познали, треба казати још: сам је био врло богат; то богаство умножи оженивши се са сестром богатога Калија, која му донесе мираза 10.000 таланата (без мало 4,000.000 ⌗ ц. п. д. к.) Да би се по свој Грчкој о њему зборило, пошље на олимпијски сабор седам колесница (што није прије њега чињено) и добије три награде. Други пут купи једно псето за нechколико хиљада талијера, па га нагрди само да се о њему говори. Био је јаван развратник и чрезвичајно грубо поступао са својом женом; доводио јавно у кућу покварене женскиње и кад га жена остави и по обичају грчком изађе с молбом пред народну скупштину, да тражи развод брака, Алкивијад дође са својим поквареним друговима и на силу је одведе кући, показавши цијеломе свијету, како нимало непоштује законе. Други пут позове њеког славног молера, да му измала кућу, па кад му овај каже да има много посла и да

тај мир и код свију грчких цркви били су направљени стубови, по којима је било написано то помирење. Идуће године помиривше се државе закључе савез за *одбрану и усмиривање*, јер њихни савезници нијесу хтјели да чују за мир. Свађа престане код атињци и спарћани објаве да у договор о миру спадају и коринћани. Са Беотијом атињци закључе особити уговор.[1])

Као што су атињци каштиговали одпавше грке у вријеме персијских ратова, исто тако и сада почну каштиговати оне, који су изневјерили демократију и одпали од јонијскога савеза. На тај начин опет се рат морао одпочети и трајати докле сасвијем ненадвладе спарћани или атињци, демократи или великаши. Осим тога, већ су одавна у Грчкој једне државе вољеле једно, а друге друго. Шта више, могуће је рећи, да је радња била неизбјежна, јер узрујано стање није се могло утишати. Да је то тако показују многобројне распре и свађе док се опет рат није одпочео. Требало је да се појави човјек, који би био кадар повући народ за собом. И доиста се по потреби времена нађе човјек, који увуче атињце у таке послове, да опет ступе у рат са Спартом, као што се рат и поновио без објаве *рата*. То се догодило, кад постане вођ атињске народне партаје Алкивијад, рођак Перикла и наговори атињце да завојују Сицилију.

Сви старински списатељи описују Алкивијада као човјека необично даровитог, способног, који је већма био склоњен на зло, него-ли на добро. Могао је спасти Атину, али једва-ли је когођ учинио атињцима више зла од њега. Он није поступао по захтевању државног блага, већ како му доносила корист, личне тежње и допадање.

---

[1]) Тукидид V. 18.

Клинијас отац алкивијадов умирући препоручи сина ериклу, који му изабере за учитеља Сократа. Алкиијад је имао сва како најбоља својства и способности ко и најгора. Лијеп, млађан, снажан, богат и даровит, ржавник и војсковођа, изображен, ријечит, љубазан, тив као Перикл — имао је у себи нешто сотонско, то је опчињавало људе. У исто вријеме први је био свима раскалашним друштвима и човјек ненаравствен; Атини свијетски изображен и утанчан атињац; у Спарти суров и строг спарћанин, у Персији — раскошан и азњежени сатрап! Данас паметан државник и диван ојсковођа, а сјутра раскалашан, развратан и најпуопшнији човјек. Какав је он био, онако су и постуали шњиме атињци: или су га уздизали до небеса и отови били да му направе цркву као богу, или су га рзили и осуђивали на смрт као најгорег човјека. Да и га боље познали, треба казати још: сам је био врло огат; то богаство умножи оженивши се са сестром огатога Калија, која му донесе мираза 10.000 таланата ез мало 4,000.000 # ц. п. д. к.) Да би се по свој рчкој о њему зборило, пошље на олимпијски сабор дам колесница (што није прије њега чињено) и доје три награде. Други пут купи једно псето за некољико хиљада талијера, па га нагрди само да се о ему говори. Био је јаван развратник и чрезвичајно убо поступао са својом женом; доводио јавно у кућу кварене женскиње и кад га жена остави и по обиују грчком изађе с молбом пред народну скупштину, тражи развод брака. Алкивијад дође са својим поарепим друговима и на силу је одведе кући, показши цијеломе свијету, како нимало непоштује законе. руги пут позове њеког славног молера, да му измала ћу, па кад му овај каже да има много посла и да

али се његова власт држала страхом а не љубављу народа. Он је чинио таква насиља, да послије његове самрти (467 год.) букне револуција у Сиракузи. Владалачка фамилија била је у завади и Аристотел (који је писао о томе) вели, да све државе, гдје владају тирани, кад је у свађи владалачка породица, морају пропасти (Polit V. 8.). Сав народ устане против тираније, и прогласи демократски начин управе. Затим се породи буна грађана против оних људи, којима су тирани давали права и сврши се тиме, да ове народ протјера 462 год. Ослобођење Сиракузе од тираније буде почетак и знак за све градове грчке у Талији, да уведу демократију, вели Страбон, и сви градови прогнају тиране и оснују демократију налик на сиракузку.. У осталом, у Сиракузи се није могла са свијем да учврсти демократија са становништвом од свакојаких народности и са много пуке сиротиње, која је радо ишла на руку свакоме, ко јој обећа љеба и новаца, као што је доиста један грађанин Тиндарид био подмитио сиротињу и тек послије битке, у којој сам погине, сиракузци задрже демократију и заведу *остракизам*.

Тако је било стање ствари у Талији, кад се одпочео пелопонески рат и кад се спарћани одрекли да им помажу против јоница. Јонијски се градови одцјепе од доријских и одпочне се између њих рат, као и у Грчкој. Град Леонтина постане челвођа јонијских градова и пошље посланике у Атину, да тражи помоћи. Посланике предводио је знатан софиста Горгије и таку бјеседу изговори атињцима, да им они одма пошљу у помоћ 100 лађи. [1]) Са сиракузцима су били сви доријски градови осим Камарине. Над атинском флотом за-

---

[1]) Тукидид. III, 66.

вједали су Софокл и Евримедон (421. год.) заузимали утврђена приморска мјеста. Тада сицилијски грци увиде главну намјеру атинску и Гела се помири с Камарином 420 год. и позову на договор посланике од свију сицилијских градова. На томе скупу сиракузац Хермократ отвори им очи и убједи их, да је велика несрећа, што се атињци пачају у њихне ствари, већ треба прекратити распре и отјерати их.[1]) Одма буде учињен и општи мир и атињци нејмајући никаква посла оду натраг. У Атини ту ствар изнесу као издајство. С тога два војсковође бише смрћу каштиговани, а трећем пресуде да плати глобу. И тако се неоствари план атински, да освоје Сицилију. Да су се сицилијанци држали политике хермократове, атињци не би по други пут опет ударили на Сицилију. Али послије године дана, у Леонтини букне буна: багаташи се заваде са сиротињом около дјелења земље и ствар дође до насиља. Богаташи дозову у помоћ сиракузце, који освоје град, оборе га, одведу богаташе у Сиракузу и учине их својим грађанима. Кад то чују атињци, они пошљу у Сицилију Феакса, да разузна, како мисле сицилијци о сиракузцима; Феакс нађе, да није добро за атињце и прође шест година док се атињци ријеше, да опет освоје Сицилију. Ствар је била овако: Егесћани и селилунћани дуго су се препирали около граница и ствар дође до рата. Како су сиракузци били на страни селилунћана, ересћани замоле за помоћ агригенћене и картагењце, али када им ови недадну помоћи, они се обрате Атини и 416. год. Алквијад убједи атињце да им помогну или правије рећи, да завојују Сицилију за чим су одавно тежили.

1) Тукидид. к. IV. гл. 59—65.

…ити доријск
је томе противна, али А
како је намјера била ве
биле велике, да никада до
посебице није кренула так
требила тако велике издатк
употребе сво државно благо
боље лађе: 136 војничких ђ
тима, 5100 оплита (тешко на
700 с праћицама, 120 лако н
Њима је носило рану 30 лађи
трговачке лађе од своје воље.
ко ће више учинити самопожрт
ску и флоту, какве до тога доб
да прославе своју отачбину и да
мјерама свога предузећа. За војс
Никија, Ламаха и Алкивијада. Он
читавог предузећа, једини човјек
вјерење читаве војске и вјешто пос
сицилијским. Та војска оде у Сици
и Катану, у Масали већ је била сп
тска партаја, да пређе на страну ат
да неможе боље бити.
посао. На

Алкивијад је имао у Атини мноштво непријатеља, мрзивши на њ га или због његових весеља и раскошлука, или због његових планова и великог уплива на народ, или због непоштовања старинске вјере или најзад, износили су на њега, да хеће да докопа власт у шаке. Сви многобројни његови непријатељи употребе свакојаке начине да га скупштина неизбере, па кад им то не испадне за руком, да оклеветају Алкивијада и да му одузму власт, они употребе најнепоштенији начин: пред самим поласком војске, буде увређена вјера. У Атини је било мноштво „*Херма*“, а то су мали четириугљасти стубићи са изрезаном на врху људском главом, као што су у најстарије доба изрезивали људе и богове. Ти стубићи били су накит града и како је на већини њих био изображен бог „*Хермес*“ или Меркурије, сви се називали „*Херми*.“ Пред одласком војске, једно јутро сви су херми били или наружени или пообаљивани и говорило се, да су то учинили људи по наговору коринћана, само да смету атињце у њихном предузећу. Како је већина атињаца била још сујевјерна, то се расплamти у народу религијски фанатизам и могуће је било окривити свакога. Непријатељи алкивијадови користе се тиме и распусте глас, да је то учинио Алкивијад са његовим поћним друговима. Ти исти непријатељи алкивијадови разгласе, да је Алкивијад опоганио и изсмејавао елевсинска тајинства свршавајући обреде светих тајни са својим поћним другарима у неваљалим кућама. Осим тога, разгласе, да то стоји у свези са његовим тајним плановима, да преотме власт. Алкивијад врло добро увиди намјеру својих непријатеља, назадњака и реакционара и прије одласка захтје, да се та ствар испита, извиди и пресуди; али његови душмани интригама недопусте, да се ствар извиди и пресуди, јер су знали да му немогу

…да ако с…
…ни, неће га моћи ос…
да путовање војске нереба о…
кивијада одложити — и флота…
Кад је већ Алкивијад био…
ђима његовим биле су одреше…
против њега криминалну приниц…
длијим начином. Није могуће бе…
описање те парнице, коју су води…
вијада преко судова неуредно, н…
све под видом законитости.“ [1])…
ннце, — по књигама које су до н…
да је Алкивијад, негледећи на њег…
упутно живљење, био један од најб…
ђапа, кад га човјек упореди, са ње…
и окривитељима. Челвођа неприј…
вих био је некакав иjзадњак *Андрок*…
слугу алкивијадова. Тај слуга каже…
очима гледао, кад је Алкивијад са…
представљао литурђију светих тајни…
вања слуге, ухвате једнога другара ал…
губе, а остали се разбјегну. Затим нађу…
ваљалих сведока и на основу н…
гују још неколико…
што је А…

ношама, шпиунима и свима лажним сведоцима давали су грдне новце и награде. Требало је само просути благо, пак ће се наћи као и вазда изрода и кривоклетника који ће продати душу. С тога многобројни атински адвокати, фишкали и правобранилци, кад увиде, како је то масна парница придодаду увреди светих тајни још и догађај с *„хермима“* и појаве се нови и нови сводоци, да само добију награду. И доиста два назадњака и демагога, које су назначили, да ту ствар извиде и испитају, употребе свакајаке начине, да задобију већину и да народ доведу у јарост. Тада буде рјешено, да се та ствар *извиди боље, јер се у њој садржи опака и грдна завјера, у којој учествује мноштво људи, а намјера је завереника*, говорили су непријатељи напредка, *уништење и промјена народне владе, уништење вјере* и т. д. и т. д. Један грађанин, који је доцније признавао, да су га подговорили да криво свједочи, дође у суд, и окриви 300 људи; власт га награди, назове *„спаситељ отачбине“*, и одреди да ручава у Пританеју. Затим су се појављивали нови сведоци и нова апшења и каштиге. Алкивијаду без испита и саслушања буду изречена самртна каштига и послата лађа, да се доведе и убије. Знајући пак како га воле војска, посланицима буде заповеђено, да му о томе ништа неказују, већ с почашћу да дође у Атину, да се оправда од кривице, коју су њеки дигли против њега. Штета је, што се народ дао заслијепити од презрених и неваљаних људи. Алкивијад спокојно сједне на лађу, и пође у Атину да се оправда. Августа 415. год., у путу морао је дочути за ријешење суда без испита и саслушања, па умакне у Турију. Кад чује, да су га осудили на смрт, Плутарх вели, ракне, „но ја ћу им доказати да сам жив“ — *ἀλλ' ἐγὼ δείξω αὐτοῖς ὅτι ζῶ* — (Алк. с. 23.) и пређе

... помоћ
...е, отален у Спарту и
алност његова, јер ш њим
нима; отвори очи спарћан
од атинског ратовања и убј
у помоћ Саракузи, а над њо
бор војсковође доказује нео
ијада и преокрене план рат
кије и Ламах врло су добро в
тако и с мора. Ламах скоро пог
Атине около 160.000 # дук.
очајања, они се већ спремали,
појави с војском Гилип и измиј
оживи упавши дух сиракузаца,
боље бране и уједини све дориј
лији. Негледећи на то, што је Н
најприје с презрењем, Гилип га оп
и Никије буде постављен у тако
је при свршетку 414. год. писао у А
одустати од опседе, ако му из Ат
у помоћ. У самој грчкој обнови се
атињци на мјесто да поврате натраг
лије, још јој пошљу у помоћ
под командом ...
кузи...

ништена послије 4 битке, остатак лађи они сами спале, вопутна војска морала је одступити у унутрашњост трва, да тражи заштите код сајузника. Пораз атињаца ю је тако велики, да они забораве најсветију дужост, да саране убијене и тако скоро похитају да умају, да оставе на мјесту које рањених које болесних 0.000 људи 413. год. и раздвоивши се на двоје крену се Спраќузе. Сад су атињци морали трпити глад, гоење и незнајући предјела тако се измуче, да се Деостен преда са свом својом војском. Никије доведе своју ојску до р. Ассинара и послије боја падне у шаке нерпјатељима сеп. 413. год.

Тако се несрећно сврши предузеће атињаца, са лијепошће и неваљалства атинских назадњака, сујеjера и прелазка Алкивијада спарћанима. Још је била алоснија судбина заробљене атинске војске, (около 000). Оба стратега били су жртва јарости непријаеља и бадава се Гилип упињао да их спасе и увећа воју славу у Спарти: Сиракузци и доријски саузници мрзили су на Демостена; Никије ако је и био ристалица спарћана, опет су на њега мрзили коринани и многи сиракуски грађани, који су били шњиме споразумљењу и бојали се да их непрокаже, с тога бојица буду осуђени на смрт и погубљени. Све остале, иракузци учине робовима, одведу их у окна, гдје се опа камен и гдје су радили само робијаши. Туна су реносили свакојаке муке и невоље: дању их прљило унце, а ноћу мрзнули на зими; трпјели су и глад и жеђ ноћу су их сгањали у врло узак обор, који се разолели од таке патње, њих нијесу лијечили — умрше ученике оставили су у окнима без погреба. Послије дана унеколико буде им олакшана судбина. У осалом, у свима сицилским градовима било је робова од

Кад глас дође у Атину да се тако несr
шило њихно предузеће, њима обвлада паничк
жас и очајање. У Сицилији изгинуо је најбо
штај и цвијет атинске државе; лађа нијесу
лико им је било потребно, а каса била празна
минутама обично се мора наћи кривац на
искали несрећа и атињци каштигују оне, ко
помагали да се ратовање започне и свештен
су предсказивали, да ће све добро испасти и
свршити. У исто доба атињци су већ били у
спарћанима и са својим и њихним сајузницим
су и страшне биле опасности, али су велик
атињци, који се упну из све снаге и са највеће
пожртвовањем: ограниче трошкове, начине
узму на око сајузнике и употребе све могуће
и најзад, одреде један одбор да све то изврш
се сви грађани упињали из петних жила да
своју отачбину, великашка партаја интригир
уништи демократију. У пролеће 413. год. ра
чне у самој Грчкој и због Алкивијада врло
атињце. Спарћани су обично нападали на Ат
се враћали у Пелопонез; Алкивијад их нау

ку, која никада није давала мира атичанима у њихним баштинама. У то исто доба почне угрожавати атињцима опасност и на мору. Њихни сајузници: евбејци, лесбосци, хиосци и еретријци тајно се договоре с спарћанима и само су очекивали добру минуту пак да одпадну од Атине. Персијци рјеше, да је сада најудесније вријеме, да опет освоје малоазијске грке. Сатрапи персијски Фарнабаз и Тисаферн пошљу посланике у Спарту, кад су онамо били и посланици атинских сајузника. По уговору пелопонеска флота одплови 412. год. обалама Јоније и на тој је флоти био зналац дипломатије Алкивијад. Како се појави спарћанска флота Хиос и Еретрија одпадну од Атине. На њих се угледају клазомењци, за њима приступе сајузу доријском теосци, милећани и моћни родосци и свуда с највећим ужасом буде замијењена демократија великашком владом. Алкивијад закључи у име спарћана два уговора с персијцима, по којима издаду малоазијске грке т. ј. признаду над њима врховну власт персијску, коју су били збацили, док су атињци били у снази; персијци су пак плаћали плату спарћанским матрозима. Осим тога када им доплове сицилијске лађе, њихна флота тако се оснажи, да је постала јача од атинске. Битке су бивале за биткама, а у исто доба спарћани се заваде неколико с Тисаферном, што је доцније добро дошло Алкивијаду. Атињци употребе новце из непокретне касе (около 400.000 # дук. н. н. к.), коју су били установили за случај очајне опасности, начине лађе и пошљу их обалама м. Азије. Њихно је стање било такво, да их је сама могао спасти један Алкивијад, чије се положење у Спарти измијени с тога 1.) што је Алкивијад задобио љубав жене цара Агиса I. и тиме навуче на себе мржњу цареву, који га хтио убити 2.) уплив алкивијадов на ток

државних ствари још више оснажи ту мржњу и 3.) када друг његов Халкидеј буде убијен и у Спарти изберу нове ефоре, он изгуби сво повјерење и почну подозревати, да он смишљава зло Спарти. Нова власт спарћанска заповједи стратегу флоте Астиоху, да га тајно смакне с овога свијета. Када Алкивијад то дозна побјегне сатрапу Тисаферну и почне се бринути о повратку у Атину. Најприје наговори Тисаферна да мање новаца даје спарћанима, а затим га увјери, да политика персијска мора ићи не затим, да спарћани освоје атињце, већ да их држи у непрестаној кавзи и ратовању, како не би ништа могли предузети против персијца. Флота спарћанска није се могла маћи без персијскога злата. У исто доба договарао се с атинским стратезима флоте бивше у Самосу и обећа им прећи на страну атињаца, ако у Атини буде измјењен начин управе. Богати атински грађани бивши на флоти и сви стратези осим Фриника и Скиронида пристану, да се одпочне договарање кака ће ту ствар извршити, јер се никако није могао повратити, док су у Атини владали његови непријатељи, а њих се могао курталисати измијенивши државни склоп. То је све рађено тајно. И тако обје стране пристану, да заведу владу неколицине — олигархију, а он им обећа, да ће наговорити Тисаферна, да неплаћа плату спарћанским матрозима. Тада Писандр оде у Атину са неколико људи да измијени управу. 411. год. дође Писандр у Атину и лако је могуће помислити, како су га дочекали у народној скупштини, кад им је објавио зашто је дошао; њега нијесу хтјели с почетка ни да чују. Особито устану против Алкивијада свештеници богиње Деметре и народ, што хоће да измјени начин управе. Писандр опише жалосно стање земље и свакоме предложи ни-

ње да га сам ријеши: каквим ће начином спасти отачбину? Кад су сви ћутали, он објави, да нема другога начина, ћ да поврате Алкивијада и замоли све богатије људе колико толико омиле народу владу неколицине — игархију. Нема другог начина, говорио је он, јер перјци пазе Алкивијада, а он се неможе вратити, док се аст неодузме из руку његових непријатеља. Затим је ешио народ, да ће доћи боље вријеме и народ ће ћи повратити демократију. Народна скупштина на одреди Писандра са 10 грађана, да се договоре с лкквијадом и збаце с дружности оба стратега демоката Фриниха и Скиронида, а на њихно мјесто поставе уде који су били за олигархију. Ствар олигарка ишла врло добро. Да се не би посао покварио, Писандр длазећи препоручи великашким клубовима (синомоијама), да ненапусте тај посао и док је он заводио лигархију на острвима, његови другови великаши изрше тај посао у Атини. По одласку Писандра у Азију, таље се ствари измјени: Алкивијад није имао никаква плива и персијци опет почну помагати спарћанима. о све побуди завјеренике против народне слободе, те ећ више нијесу ни мислили о повратку Алкивијада, ећ ради своје користи, да остваре своју завјеру у тини. Писандр са неколицином дође у Атину, да води олигархију, а остали његови другови оду да воде олигархију у сајузним атинским државама. Они у успјели, али сајузници тада пређу спарћанима, р су знали, да ће спарћани бранити и очувати у великашку управу. Кад је Писандр дошао у тину све је било спремљено да се уводе олигархија. ајзнатнији људи, који су му помагали у томе, да народ пски изгуби слободу, били су: оратор Антифон, Темен (доцније члан тираније), Фриних приставши уз оли-

гархе од како су забацили Алкивијада. Аристарк Аристократ и Алексикл. Ови људи с њихним присталицама погубе Андрокла и друге људе демагошке партије поубијају све грађане, који су се заикнули м'а што прословити против тирјана. Тада Антифон, Пизандр и остали завјереници предложе народу, да се установи нова управа. У томе им још више помогне и то, што 411. год. спарћани отму од атињаца Абидос, Сест и Лампсак, а евбејски се градови побуне. Промјена буде учињена овако: буде изабрано 10 људи да кажу, каква би управа била најбоља у онијем околностима. Та комисија послије размишљавања јави се у народну скупштину и каже, да ће она управа бити најбоља, каку народ хоће, само нека сви чланови народне скупштине т. ј. сви грађани слободно изјаве своје мишљење. Кад то чују великаши — завјереници, који су имали власт у рукама, предложе пет грађана, и да та петорица изберу 100 људи, од којих сваки да изабере себи по три другара. Ти 400 људи да буде правитељство, а 500 грађана, које они одреде, да замијене народну скупштину; али и та јадна и вајна народна скупштина може се тек онда искупити кад се позове. Нико није против тога ништа рекао, нити је смио рећи и, никада олигархи нијесу искупили ту народну скупштину, док су владали. Народна скупштина буде растјерана. И тако у Атини, која се прославила и постала моћна, док је била демократичка држава, наједанпрт завладају олигарки. Народ скоро осјети свакојаке несреће од те управе. [1])

Њихна се влада оснивала на насиљу и није учинила никаква добра атињцима; они неповрате из про-

[1]) Тук. кв. VIII. с. 70.

гонства Алкивијада, нити кога другога и пошљу посланике у Спарту, да се помире са спарћанима. Али слобоњачки дух атински није се дао погазити. Атинска војска, која се заједно с флотом налазила у Самосу, објави, да је за демократију, а против олигархије — неколицине великаша и изабере за своје војсковође два одсудна демократа Тразивула и Тразила. Сви атињци, који су били у војсци и на флоти свечано се закуну, да ће бити против великашке управе и против спарћана. Тада протјерају све оне, на које се мислило, да су за олигархију и све издајнике, а предаду власт Тразивулу и Тразилу. У то доба отму спарћани од атињаца Византију. То их побуди да као *представници републике,* дозову Алкивијада, од кога су очекивали спасења. Војска га позове. Он дође, постане стратег заједно са она два демократа и сјајан успјех оправда надање војске, јер с њиме заједно пређе атињцима и побједа. Алкивијад једва задржи војску од света, јер је хтјела одма њи да уништи олигархију у Атини. Он се бојао да островљани и сајузници неодпадну од Атине и да непређу на страну спарћана, а уздао се, да ће глас о догађају у Самосу сам собом проузроковати револуцију у Атини и непревари се. Тим начином он спасе Атину од унутрушњег рата и од спољашњих непријатеља. Кад у Атини чују шта се догодило у Самосу један олигарх постане человођа демократије и створи се покрет. Остали великаши, које је предводио Антифон, као Фриних, Писандр и Аристарх, свакојако се довијали, да се помире са спарћанима и да задрже олигархијску управу. Да би у томе успјели они 1.) при улазку и Пиреј начине малу тврдињицу, као ради одбране Атине, а у ствари, да се очувају од народа. 2.) Пошљу Фриниха у Спарту, да склопи уговор са Спар-

атинска бивша у Пиреју оде у град, па се п
заштитом искупи народна скупштина. Таман
скупштина и одпочне свјетовање, кад дође гл
пријатељска флота плови управо к Атини. Та
опасност загуши унутрашње сваће, сви похита
бране своју домовину: једни у Пиреј на лађе,
на стијене и куле. Битка буде близу пристан
рејског; била је несретна за атињце, и по
Тукидида, још би тада спарћани освоили Ат
били рјешитељни т. ј. да су издајници —
добро стајали у Атини. Док су се спарћани
свјетовали шта ће радити, атињци се орабре
скупштину на Пниксу, (гдје је обично држа
штина), униште олигархијску управу, а при
заведу представнички начин управе (јун. 410.
ници олигархи, кад то виде, они и већина њих
сталица побјегну у Декелију спарћанима. Вели
старх бјегајући освоји мали атички градић
међи Беотије и изда га непријатељима. Све т
проузрокују још веће несреће. Од дугог ратова
грађани изгину, многи се упропасте и осироте. Т
гомила људи, кадра је била за парче леба све

замијенила диктатора; плата грађанима, који извршују државне и општинске дужности буде укинута, савјет 500 повраћен и све остане, као и пређе осим измјене броја скупштинара. Та скупштина рјеши да се поврати Алкивијад ... Атињци, губитком Евбеје дођу до крајности.

У таком стијешњеном стању Алкивијад, Трасивул и Трасил били су прави спаситељи отачбине. Јулија мјесеца Трасивул и Трасил надбију спарћанску флоту (над којом је командовао Миндар) између Сеста и Абидоса, а септембра надбије је Алкивијад опет код Абидоса. 410 г. Алкивијад оде Тисаферну да прави уговоре, гдје га тај сатрап зароби и одведе у Сард, одклен Алкивијад умакне натраг флоти. Тада атињци увиде, да се немогу надати ничему добром од персијца, који су мрзили на демократске државе, нити се могу надати, да ће од Спарте одпасти сајузници. С тога Алкивијад објави војсци, да треба ступити у одсудну битку, јер атињци немогу издржати дуготрајно ратовање са персијским златом. Кад му дођу у помоћ Трасивул и Трасил са 40 лађи, он пође у сусрет непријатељима и битка се догоди код Кизика 410 г. гдје атињци све пелопонеске лађе или потопе или заробе, а и сам стратег Миндар погине. Од какве је важности та битка види се из писма писаног у Спарту помоћником Миндара, које атињци ухвате. „Срећа је нас изневјерила. Миндар је убијен; наши људи страдају од глади; ми незнамо, шта да радимо!“ 409 год. Трасил надбије Агиса на суву, Алкивијад одржи неколико побједа над доријским сајузом и у јесен скупа надбију код Абидоса сувопутну војску Фарнабаза. 408 година била је најсретнија за атињце. У пролеће Алкивијад и Трасил опсједну Халкедон, надбију Фарнабаза, који је ишао у

помоћ халкедонцима и учине уговор, по коме им Фарнабаз плати 20 таланата, одрекне се ратовања с атињцима и помагања спарћанима. Тада Алкивијад освоји Халкедон, тракијски град Селимврију (па Пропонтиди) и најзад освоји Византију. И док је Трасивул освајао друге градове, Алкивијад је скупљао контрибуцију, спарћанска флота није се сјмела појавити. Тек послије тих славних дјела (407 г.) Алкивијад се поврати у своју домовину. Њему једном приписиване су све славне побједе, с тога сви атињци похитају у Пиреј, да дочекају великог грађанина. С највећом јеком и усклицима дочекају га бацајући на њ га вјенце и показивали су га дјеци говорећи, да је то спаситељ отачбине. Народна скупштина, у коју он управо дође, избере га за неограниченог војсковођу на мору и суву и одма буде начињена велика флота, употребивши на то последње државне паре, које су имали. У том наступи велики празник елевсинских тајни. Алкивијад употреби ту прилику, да скине са се љагу, коју су били на њ набацали. Од заузећа Декелије атињци нијесу могли ићи у Елевсин сувијем путом. Алкивијад пак сада разреди војску и одведе у Елевсин и обратно (сувим путом) гомиле кликћућег народа. Радост и весеље атињаца, што имају човјека који може учинити све што науми, није дуго трајало, јер кад Алкивијад послије два мјесеца одпочне ратовање, стање се ствари већ било измјенило. Ево у чему је била ствар: Кад Алкивијад оде с флотом обалама м. Азије на мјесто Тисаверна пријатеља, дошао је био Кир млађи и помагао спарћанима, јер се надао од њих добити помоћи, да по смрти оца преотме од брата царство. Над спарћанском флотом заповједао је Лизандр, човјек „претваралица, као лисица а јунак као лав." Имао је у себи, све што је потребно војсковођи и дипломату.

да се допадне другима и да их превари. То је био човјек пун коварства, да се подобног њему готово у свој историји неможе наћи; вјешто је сједињавао у себи гордост и жестокост спарћанина са утварањем и дипломатским лавирањем персијског удворице. Његова надувеност, кривоклетство и безсавјестност постало је пословица. Његово начело поступања било је ово: гдје се неможе проћи у кожи лава, треба навући на се кожу лисичију; дјецу варају костима (игра у кости), а људе клетвом. У препирци с аргосцима около међе, пошто ови наведу боље доказе, Лизандр се udари по мачу и рекне: „Ово је најбољи доказ.“ Мегарском посланику, који је ш њиме слободно говорио, ослањајући се на право, он рекне: „ко хоће тако да збори, мора бити представник велике државе.“ Кад беотијци нијесу хтјели пропустити спарћанску војску преко своје земље, Лизандр им каже, да у ствари ту се води разговор о томе; „хоће-ли преко Беотије прећи спарћани са „положеним“ или „усправљеним“ копљем.“ Такав човјек био је кадар успјешно водити преговоре са персијском владом и сатрапима. Кир млађи бринуо се да придобије на своју страну грке. Лизандр, како постане војсковођа флоте, одма оде у Садр млађем Киру, придобије га на страну спарћанску и персијци почну опет да издржавају спарћанску морску војску, дајући дневно свакоме матрозу по 4 обола (около 3 гр. ч.) Атињски матрози добијали су на дан 3 обола, с чега почну пребјегавати спарћанима. Таке околности доведу Алкивијада у рђаво стање. Атинска флота била је много боља и јача од спарћанске; Лизандр врло добро увиди да ће атињци раније или доцније бити побјеђена *персијским златом*, с тога нипошто није хтио ступити у сумњиву битку с Алкивијадом. И Алкивијад увиди шта је и како је, па пре-

31*

с Тразивулом, који је био д
Хелеспонта у Фокеју. Оста
забрани стратегу Антиоху ст
љима. Антиох као честољуби
држати од искушења. Како Л
флоти Алкивијада, вјешто намам
у бој, надбије атињце и сам Ант
врло мало изгубе (само 15 л
упечатљење на атињце и пе
персијци почну усрдније помага
доба атињци су очекивали од
побједама; том недаћом бише из
ристе алкивијадови непријатељи
родном скупштином, да је ос
страсти да пијанчи и да се весе
своје небрежљивости човјеку нес
крио добивене новце. Како је т
народ повјерује опадачима и за
пита и саслушања смету га с
себе најбољег и јединитог велик
са звания Алкивијад нехтједне
у своје имање у Тракији, гдје је
Атине спарћанима. Када ув

фригијском, несмједну напасти на њега, премда није имао при себи никога, већ га ноћу опколе, подпале његову кућу и кад Алкивијад истрчи на поље кроз пламен, (који је осветљавао околину) и јурне на своје непријатеље, они га издалека убију стријелама. Његово тијело сарани хетера Тимандра, која је отишла била за њиме у м. Азију.

Скупо су платили атињци прогонство Алкивијада. Истина, они одрже неколико побједа, док је тако рећи још дух Алкивијада одушевљавао војску, али послије све изгубе. На мјесто Алкивијада назначе 10 стратега међу којима су били најзнатнији *Траеил* и *Конон*. Мјесто Лизандра заузме *Каликратид* неспособнији од Лизандра, суров, није био кадар да обија прагове сатрапске, нити понижавањем, утворством и лукавством да постигне оно, што није био кадар постићи отвореним поступањем. Како постане војсковођа флоте, оде Киру у Сард, проживи тамо неколико дана, поврати се невидавши царевића и објави, да је срамно за грке понижавати се пред варвавима због новаца. С тога му увређени персијци рђаво помагали, али је он сретно ратовао. Освоји лесбоски град Метимну, одлучи Конона од остале атињске флоте, отме му 30 лађи и затвори га у митиленском пристаништу 406 г.; Диомедон, (други стратег атински) хтједне ослободити Конона, буде надбијен и изгуби 10 лађи. Тада атињци учине што су били у стању учинити и за 30 дана спреме флоту од 130 лађи, у матозе пођу сви грађани, који су били кадри носити оружије неизузимијући ни робове. Та флота здружи се с флотом атинских сајузника и ступе у бој са спарђанима код *аргенуских* острва, између Лесбоса и мало-азијске обале и одрже сјајну побједу. Спарђани изгубе 80 лађи и Карикратид погине. Кад му

Терамена, да изваде из мор
војска да иде у помоћ Кон
рјешење, удари тако страш
вршити ни једно ни друго.
државно преступљење. Стра
Трасивула и Терамена, кој
стратеге и њих осам бише од
с флоте, а остале одведу у А
несрећи то се десило онога да
светковање празника и многа
нама распале народ. Непријате
сте и негледећи на закон да н
рјешити њихну судбину, одма
да се они погубе а имање да
притани устрану против тога,
рају да умукну. Неумукне сам
— философ Сократ, већ проте
поступка. Шесторицу стратега
Тај поступак обично износе, к
ко се опомене,[2]) да су погинув
у држави која се оснива на
грађана,

ету — ко помисли на све то, тај ће зажалити, што није поступљено по формама закона, зажалиће несретне стратеге, али неће викати и кудити на народ. У осталом, буде доцније наређено да се извиди: јесу-ли тужилци и судије прекорачили закон и нарушили државни склоп и кад се увиди, да јесу, народна скупштина рјешн, да се каштигују; али они бјегством умакну од заслужене казни.

Послије пораза код аргенуских острва пелопонески савезници искупе се у Ефесу и захту, да над флотом заповједа Лизандр. Како је то било противно закону, јер се није допуштало двапут једно за другим, да један човјек заповједа у војсци, спарћани да би задовољили савезнике и да не би погријешили против закона, поступе овако: они одреде за војсковођу Арака, који је врло добро знао да није ни за-шта, а за помоћника даду му Лизандра. Персијцима додијало се помагати спарћанима, с тога Лизандр одма оде Киру млађем и убједи га, да помогне спарћанима. Како је Кир морао ићи двору, јер му је отац био на самрти, пред одласком даде Лизандру толико новаца, да му је лако било војевати с атињцима, који су већ били без новаца. Последња флота атинска 180 лађи, била је код ријеке Егос-Потамоса, а спарћанска код Лампсака. Мјесто, гдје је била атинска флота било је врло незгодно: далеко им било добијање ране и флота изван пристаништа. Азкивијад је тада живљео близу тога мјеста у своме замаку, дође атињцима, покаже им, како су заузели незгодно мјесто и да се чувају лукавог Лизандра; али војсковође гордо одбаце његово мишљење и савјете. Лизандр је већ био смислио да се користи тим незгодама атињским, неколико их дана омаивао и варао, да поставу још немарљивији. Петог дана, кад се

Криту, гдје је влада
лађе зароби Лизандр,
робљена (405 г.). Ли
суди заробљеницама.
смрт и погуби, изузим
Лизандр крене војску
дова и острва. Он сво
Хелеспонту и Тракији и
је са жестином уводио ве
и изда проглас, да ако с
њац изван Атине, да се о
слегне силни народ и ниј
Истина, атињци учине с
своју домовину, али се ви
Лизандр је све ближе и
појави се с флотом у Пир
и Павзаније опсједну Ати
бранили; али скоро неста
да су многи од глади ум
могу одржати, пошљу пос
да се помире. Посланиц
свију својих

редложи, да оде Лизандру и да разузна, шта мисле
парћани. Главна је пак његова намјера била — као
овјека великашког мишљења — да ту ствар одуго-
лачи и да дотлен доведе, да се атињци безусловно
редаду спарћанима, и да предаду власт над собом у
уке олигарка. Терамен оде у спарћански логор и про-
живи у њему около три мјесеца. Повративши се натраг
аци кривицу за то одуговлачење на Лизандра и об-
ави, да треба ићи у Спарту ефорима и онамо се дого-
арати. Сада атињци пошљу у Спарту посланике, а у
ом посланству главни је био издајник Терамен са
„*неограниченим пуномоћством*“. Одпочне се у Спарти
договарање. Спарћански савезници, а особито коринћани
захтјевали су потпуног уништења Атине, а атињци да
се продаду у ропство. Кад се пак опомену славних
дјела атинскога народа и несамртних њихних предака,
већина одбије тај предлог и помире се онако, како су
хтјели спарћани т. ј. да се поруше сви зидови и утврђења
градска, да атињани издаду спарћанима све лађе осим
дванајест, да се поврате у Атину сви протјерани и бје-
гунци, да Атина буде сајузница Спарте (т. ј. да призна
спарћанску гегемонију) најзад, да се промјени демо-
кратски склоп државе на великашки — (олигархију).[1]
Маја мјес. 404 год. Лизандр ступи у Пиреј и заповједи,
да спарћанска банда свира, а зидови града да се обарају и
много су их брже оборили, него-ли што је требало вре-
мена да се начине. Најзад буде уведена управа доријскога
племена — олигархија, од 30 људи; њих атињци на-
зивљу *тиранима*, а вријеме њихне владе, „*влада анар-
хије*.“ Тако се сврши дуготрајно ратовање између два
славна грчка племена — надмоћијем доријца и про-

[1]) Ксеноф. helenic. lib. II. cap. 2. § 20.

спарћ

Пошљедица пелопонеског
а ш њоме пропадају у Грчк
склопови друштва, и за вријем
се заводи олигархија, насиље
страдање народа. Управо нес
томе, што је пропала Атина,
ладају спарћани, јер они вој
сазивајући под своје барјаке с
старинске самосталности (авто
освојивши Атину, окрену оружиј
да утвде тиранску владу над с
У Атини већ установише тира
почну заводити и у свој Грчкој
мирних грађана. Како већ није
могла много лакше прекрилити
енити демократску управу на
их својој власти, јер јој није и
је она сметала атињцима, кад
кратију. Лизандр одма из Атин
воји га и устано

гивнике. Сам је Лизандр помагао звиjерским олигархима и жестоко је каштиговао демократе. На о. Тасосу заповиједи те погубе 800 грађана, а њихне жене и дјецу прода у ропство. Са острва Самоса протјера све житеље демократе, а у Милету великашка партаја, с помоћу Лизандра, погуби 340 грађана и примора около хиљаду побјећи у м. Азију и т. д. На врху склопа управе, какву је установљавао Лизандр и која се обично звала *декархија* (т. ј. влада десеторице) бивао је по један спарћанин — *армоста* или војвода, и готово је свагда заповједао спарћанском гарнизону у онамошњем граду. Насиље подобне управе било је тим несноснije, што су спарћани били груби, неотесани, тирани и глобари. За вријеме атињскога првенства, атињци су хтјели да владају у име новог изображења, усавршавања, напредовања, дотјеривања и философије, а Спарта устане против атињаца у име старинскога грубога начина живљења, у име зауставе, у име гвозденог држања и поштовања свега, што је давно умрло, што се само причало у причама. Најгоре је то, што она подјарми Грчку у оно доба, кад је трулеж, поквареност и разлагање било у велико завладало и у самој Спарћанској. У Спарти грађани и великаши били се покварили још за вријеме персијских ратова. Сада та трулеж и поквареност прекрили Грчку. По сведочби сувремених списатеља, државни склоп ликургов у Спарти већ је био труо и остарио. Управа је била потпуно великашка (олигархија.) Државну власт пригрaбе спахје у своје руке; од њих су избирани ефори и сви остали званичници; њих је било врло мало, јер су остале племићске спарћанске фамилије готово биле изумрле. Влада спарћанска већ се била прочула, као таква, која презире поштену ријеч и тврду вјеру, заклетву и уговоре. Сви су вла-

конији; њима се подавало
на мјесто старинског просто
штеност, раскош, доведена
Већ су великаши забацили оп
кошно живљели код куће. К
тако благовао, уживао и рад
народ је постајао пука сиро
гајио мржњу спрам великаша
ревулуцију и промјене. То нев
вареност, грабеж и наравствен
великаши притворством и лиц
да вјерују у стару вјеру и да су
Језиком су говорили „о благоча
а у ствари су чинили најгадни
вређали истину и нијесу имал
тења. У пословима са другим
само на новце и интересе оли

Такво је било стање ствар
рђани задобили првенство над
за тим, да постану таквима св
живац њихног бића тај отров
Свуда у свима

ници, грабитељи, варалице и митарије почну се називати: *паметни и мудри људи.* Када нестане правих појима, тада се изгуби патриотизам и разлика између персијца и грка; лична саможивост, прождирање и арање других, постане најобичнија ствар. У друштву, гдје се тако поступа, пропадају свезе наравне и настаје вријеме отимања. Од тога доба хваљени склоп спарћански (ту су хвалу највише раструбили олигархи, тирани, поштоватељи батинања и слијепе наслушности. да унизе и побију цијену самоуправе) покаже, како је ондје, гдје се људи ненавикавају да буду људи, већ слијпа оруђа. С почетком четвртог стољећа прије Христа, умукоше химне Спарти, вели Шлосер, и срца људска посташе извор мржње и презрења таквих друштвених склопова. Спарћани, мрзећи на атињце, први и продуже ослањати се на персијско злато и на персијске сатрапе, да подјарме сва грчка племена. Углед неостане без угледача. Од тога доба постане обичај у Грчкој, да сваки онај, који је хтио да преоблада и подјарми друге, или се хтио ослободити испод туђег јарма, одма је ступао у сајуз с персијцима или им се удворавао да их задобије за себе. У осталом, Грчка племена нијесу још толико била искварена, да би се могла помирити с насиљем спарћанским и подносити њихн јарам и самовлаштину. Икономичка начела узајамности услуга, спарћани свуда поремете и предаду уживање у руке некоколицине као и сва права и насладе, а други су само морали радити, имати дужности, обвезаности, а никаквог уживања, нити права. С тога се свуда изроде буне и револуције против Спарте. С тога је главни појав Грчке историје, послије пелопонеског рата, устајање и бунење против спарћанске владе и њеног првенства (гегемоније). Покрет се започне ондје,

неским ратом и задовоље се
спарћани ступе у рат с перс
устану коринћани и беотијци
ким државама, које нијсу мог
ћански. Најзад, када спарћан
кој, својом владом искваре и
онда устаје против Спарте нај
које је било равнодушно спрам
еме персијских ратова, а врло
ће се што више напити и најес
јдивљије племе и придобија прве
изводи на сриједу и све оно чем
шао и тиме се подкопала Грчка

1. *Тријест тирјана у Атини и
тиву њих и Спарте.* Још прије о
ник Терамен већ је био уговори
у Атини заведе тирјанска влада
стати, јер је Лизандр пријетио,
нити атињце. Народ није избира
трећину још напријед Лизандр
партаје; Терамен је изабрао дес
рала олигаркијска партаја у Ат
Спарти и мрзила на атинск

Ти 30 тирјана јесу измети и наказа олигархијске партаје, која је порасла у Атини послије смрти перикловe. Људи те чете били су нагорели, непоштени и до коријена исквapени, али енергични. Они су из броја оних 400, који су 411. год. били у завјери Пизандра и његових другова и владали у Атини неколико мјесеци. По васпитању припадају софистичком нараштају и друштву, које није вјеровало у народње богове, нити усвојило наравствена убјеђења и појме најбољих људи тога доба. Невјерујући у олимпијске богове, они нијесу вјеровали ни да има правде, истине и поштења. Та чета софистичког времена (којој припадају и тирјани) презирала је богаташку партају с тога, што је била изостала од времена и трошина народњи труд, зној и муку; мрзила је ни демекрате с тога, што су искрено вјеровали у наравствена начела, били одани слободи и живљели, као поштени грци, а сама нити је у шта вјеровала, нити се у што уздала. Ови људи тежили су да живе својевољно на туђ рачун, ништа непоштујући, законе газећи и приносећи све на жртву саможивству своме. Многоме рђавоме у њихним друштвимапаучио се и генијални Алкивијад. У тијем друштвима разврата и пијанчења искварили се многи ђаци сократови. Углед представника, таких развратних људи, био је најуђи од свију 30 тиријана, сократов ђак Критијас, Он је био човјек знатан, богат и софистички изображен. Није имао никаквих наравствених убјеђења и као најгори властољубац једва је чекао, да се освети атинском народу, жто га је једном био прогнао због његових властољубивих тежња. Критијас је био животворећи дух 30 тирјана, њихн вођа, измислио је логичку систему тираније и с највећом енергиом тежио, да је оствари у животу, па ма га шта стало. С почетка је утвора Тера-

мен стао томе на пут, с том намјером, да омили атинскоме народу умјерену тиранију.

Како почну да владају 30 тирјана они одма назначе званичнике од својих присталаца; тако исто и нови савјет, као оруђе њихне власти, да суди и санкционира њихна безакоња. Најприје почну да гоне „сикофанте“,[1]) који су безсавјесно потварали на поштене људе и пришивали им најгоре намјере. У осталом, од тога се скоро одустане, јер су тиранима били потребни сикофанти. Њеки од тирјана хтјели су пригрaбити врховну власт, а то се није могло постићи без насиља. Како се нијесу могли поуздати, да ће наћи у грађанима помагаче, они замоле спарћане, да им пошљу у помоћ војске, над којом је заповједао пријатељ лизандров *Калибије*, груба и неотесана солдатина, и та се војска издржавала на рачун атинске државне касе. Тада Критијас почне систематички гонити и убијати најбоље атинске грађане, који су или били опасни, или за које су они мислили да су, или који су били богати. Спарћански стратег Калибије извршивао је њихна рјешења. Изговарајући се, да хоће да ослободе домовину од неспокојних и усијаних глава, од опасних људи, од демагога и т. д. они утамане около 1500 најбољих гра-

[1]) У старо доба у Атини било је забрањено извозити смокве и „сикофантима“ се звали они људи, који су јављали у суд трговце, који преступају тај закон. Затим се почну називати сикофантима сви они људи, који су из мржње, пакости или користољубија забеђивали и лагали на грађане у судовима старајући се да их погубе лажним сведочбама и шпиунством. То су били најгори људи у Атини; њих су се плашили сви поштени грађани и она су највећа зла чинили. 30. тирјана почну их гнати, да би се допали народу, али у ствари, то су били њихни најбољи подпомагачи, пријатељи и подпора.

ђана и распродаду њихно имање. Најзнатнији су били *Никерат*, син никијев, врло знатан човјек са свога поштења; *Антифон*, (не онај издајник) врло богат грађанин и *Леон* саламински, који се био прославио онаким живљењем, као Аристид и т. д. Критијас је намислио био, да утамани све атинске грађане, осим 3000, који су били одани тиранима и извршивали њихну вољу и жељу, а Терамен пак мислећи, да благом тирјанском управом, приволи атињце да буду за тај склоп друштвени и да забораве демократску управу, па се успротиви критијасовом плану. Критијас почне подозревати, да Терамен хоће да се здружи са умјереним великашима и да сурва протјеране олигархе — тирјане. Да би то предупредио склони своје другове, те узаконе, да сви грађани издаду оружје (осим 3000 који су им били одани), да изгубе дужности и да се несмеју мјешати у државне послове. Пошто грађани предаду оружје, тирјани још строжије почну извршавати своју намјеру и рјеше, да убију 30 најбогатијих грађана — метека и да сваки тирјанин запише у списку име по једног од тих 30 грађана, које ће убити, те тако сви подједнако да учествују у невино проливеној крви. Терамен се томе успротиви. Тим се користи Критијас да погуби свога противника. Брже боље искупи савјет, који је имао судску власт, опколи га наоружаном гомилом грађана (од оних 3000) и оkриви Терамена, да је противник постојећег склопа државног. Терамен се тако вјешто бранио, да савјет, који је већ одавно био покорна сјекира свакојаког насиља, пристане уз њега. Тада Критијас каже савјету, пружајући руку на наоружану гомилу присталица, да он у име своје и својих другова избацује Терамена из броја 30-це. Терамен буде предан на жртву тридесеторице, јер су тирјани били

узаконили, да само тријесторици и на три хиљаде грађана — њихних присталица — суди савјет; а свима осталима да суде 30 тирјана. Критијас сада обори тај закон и безаконски објави, да он и његови другари осуђују Терамена на смрт. Терамен није могао наћи одбране код савјета и побјегне под заштиту олтара, који је био у мјесту, гдје су сједнице држане. Напразно је напомињао он својим другарима, да ако они допусте, да се његово име из списка избрише, ни један од њих не може бити безбједан за свој живот: забадава је он трошио ријечи говорећи, како он врло добро зна да се Критијас не боји олтара, ни богова, већ показује само грађанима, како Критијас гази ногама не само људско правосуђе и законе већ и „благочастије“ пред боговима. Плашљиви савјетници нијесу смјели заузети се за Терамена. Критијас заповједи, да га одвуку од олтара, баце у тавницу, гдје је морао попити чашу с отровом и пљуснувши на земљу, заоставши неколико капљи, рекао: „ово за Критијаса!“ У старо доба хвалили су Терамена за јуначку његову смрт и то је тако; али он је заслужио ту казн. Кроз сво вријеме његове политичке радње често је поступао безаконски. Тирјани су имали право да га убију, јер је он припремио пропаст њихну, негледећи на то, што је сам установио тиранију. Тако би га исто и демократија погубила, јер је он двапут помагао да она пропадне и једанпут за постигнуће своје намјеҏе издао непријатељима своју отачбину. Смрт је Терамена почетак владе ужаса. Ствар дође до тога, да нико готово није смио живљети у Атини осим 3000 грађана, који су били џелати критијасови. Многи грађани бише протјерани из својих баштина, које заузму тирани. Сви суседни градови а највише Тива и Мегара били су пуни атињских бегунаца. Тим нечувеним

жестокостима, тиранизирањем, мучењем, поступањем противу закона, тирјани припреме своју пропаст. Међу бјегунцима у Тиви био је и Тразивул. Он послије осам мјесеци, искупи чету од 70 друга, заузме пограничну атинску тврдињу Филе. Њему одма придођу бјегунци и незадовољници и скупи их се около 800. Тирјани одма пошљу војску противу њих. То им предузеће не испадне за руком, јер Тразивул освоји Пиреј и предградије мунихијско. Сваки се дан крв лила у бојевима, у једном таком боју погине Критијас и Хипомах, најгори од 30-це. Пошто Клеокрит помири партаје и оне 3000 са осталим грађанима, тирјани побјегну у Елевсин, а њихно мјесто заузме комисија од десет грађана (403 год.); али та комисија, на мјесто да воспостави демократију, почне управљати тирјански. Тада се сви грађани придруже Тразивулу да оружјем задобију оно, што није могуће мирним начином. Десеторица заједно с тирјанима замоле помоћ од спарћана и одма им дођу у помоћ два брата: Либис предводећи морску, а Лизандр сувопутну војску; али атињце спасе мржња цара Павзанија II. на Лизандра. Павзаније обустави насиље Лизандра, помири се с атињцима и они уведу опет демократију.[1]) По уговореном миру с Павзанијем, свима протјераним бјегунцима демократима буду повраћене баштине; они се врате у Атину, а сви они, који су вољели тирјане могли су се слободно преселити у Елевсин. Свима осталим грађанима буде објављен опроштај и заборавност свега што је било. Како се многе присталице тирјана иселе у Елевсин, држава се подјели на два логора, који нијесу могли мирно мировати. Елевсински великаши почну се

---

[1]) Andocides de mysteriis ap. Reiske. Orator. Graec. r. IV. p. 391.

извршитеља и џелата и
име тирјана у Пиреју. Ц
се грађани да све предад
који су били изузети од
ако оправдају своје посту
дјецу тирјана. То је била
свршена без крви, каштиа
партаје. У осталом, то се
шити и скоро многе позову
њена раније и за владе 30
је позван на суд и философ
безакоње својих ученика. Ев
и Критијас — двије личност
чудеса и зла, по несрећи пр
који су били противници стар
потпуно превратна убјеђења
убјеђења, а нова нијесу унел
који су први исказали моћ л
воде. Софисте окриве зато, п
тајну, да олимпа и наравстве
пијских житеља — богова —
нијесу могли живљети у пра
штовању старинске светиње, к
од анализа људског

страховање од олимпа назвао плашњом; што је све претресао по начелима разума и оборио оно, што се није могло одржати; што је сву суму пређашњег сујевјерства скршио; што је *поставио правду више законика, истину више Атине и памет више предрасуда* и сујвјерства, а љепоћу више ситничарије и уопште *изнио на сриједу вјечите наравствене законе*, а тиме оборио условна правила наравствености. Софисти се обрадују и просветкују побједу разума, над условном наравственошћу и оборе све, али Сократ пође даље и на мјесто оборене зграде многобошког свијета постави нов темељ вјечне наравствености. „Тражи сам, проматрај сам, претресај сам своја осјећања и мисли и ти-ћеш најзад увидјети. да-ли је оно о чему мислиш, лаж или је истина.“ Сократ, син рјезца Софрониска; најприје радио је посао свога оца, затим је служио отачбину, као војник и судија, а од 40-те своје године почео је да распростире истину и доброчинства и да припреми држави добре грађане, па с тога почне васпитавати младеж. Он је учио свуда, на сваком мјесту и у свима случајевима, а није имао школу: учио је у шетницама, бесједама, на весељима, у логору и у народним скуповима. Свијетом управља, учио је он, вјечна правда; намјера је живљења — познање те правде, а она се познаје не жртвама и обредима, већ чистим срцем и поштеном душом. С тога је Сократ први бранилац права разума и противник слијепог вјеровања (митологије). Он је имао много ученика и присталица од људи новога нараштаја, који су одрасли за вријеме Перикла; али је имао много душмана и непријатеља. Непријатељи су му били: 1) браниоци старе вјере — свештеници 2) присталице ново-софистичке науке, који су све рушили и обарали. По мишљењу првих, с којима је био народ, Сократ је био *јеретик*,

који не вјерује у *старе* богове, већ уводи друге. Како је с вјером тијесно био скопчан државни склоп, јеретик — Сократ био је *бунтовник* и непријатељ друштвени установа. Али су му највећи били непријатељи недостојни приврженици нове науке — *софисти*, јер ти лажни браниоци истине нијесу хтјели истине већ славе и новаца. Предикујући свугдје да нема истине и *да је сваку ствар могуће бранити и кудити*,, они су данас радили једно, а сутра друго, како им се када свидило и како им њихне користи доносиле. С тога је тада било у обичају исмјевати вјеру, наравственост и други свијет. Наједанпут, у сред њихног весеља, угледали су поштеног Сократа с осмејом (иронија) на устима, који је одма заводио разговор с њекима од њих и својим начином доводио их до тога, да су одма признавали или *да су у заблуди*, или *да ствар неразумјевају*, или *ако и говоре истину, незнају зашто је* то *истина* Негледећи на утјеху, по свршетку разговора, да је Сократ бољи од њих тиме, што зна, *да нитта незна*, опет га они нијесу могли трпљети и бјегали су од њега као од чуме, вели Ксенофонт. [1]) Старовјерци и консерватовци старали се да узму Сократа на подсмјех, као на пр. Аристофан у комедији „облаци", али он није па то обраћао пажњу. Софисти, као лажни учитељи науке поступе много подлије: после прогонства 30 тирјана три софиста оптуже Сократа, да он квари младе људе, одбацује старинске богове и уводи нове. Сократа предаду на суд 600 грађана. Сократ се није хтио правдати, већ с поносом каже да је на мјесто казтиге заслужио, да га издржавају са његовом породицом у Пританеју. Тиме тако озлоједи судије, да га осуде на смрт. Сократ попије чашу отрова

---

[1]) Ми ћемо о софистима говорити доцније.

спокојно као прави мудрац, као мученик за истину. Доцније су каштиговали опадаче сократове, а то доказује, да је наука сократова пала била на добру земљу и *да је могуће погубити тијело човјека, али никада његова дјела и мисли.*

Пошто буде Атина ослобођена, буде повраћен старински склоп и закони. У осталом Атина никада није могла бити онако моћна, као што је некада била с тога 1.), што се народ дугим ратовањем и тиранизирањем исквapио 2.), — што грађане — војнике, замијењују најмљеници, којима је било свеједно ратовало се за државу или против ње, само да се има добра плата 3.) што се слегне у Атину много странаца, који нијесу могли бити добрим атинским грађанима и 4.) зидови атински били су оборени и атињци су били без заштите, с тога су морали очекивати вријеме, кад спарћани буду у незгоаном стању, па да утврде град. Тај случај скоро се деси, јер спарћани почну да ратују с персијцима.

2.) *Рат с персијцима.* Атињци су задобили првенство у Грчкој ратујући против персијца за Грчку слободу и уводећи демократију; спарћани униште демократију и слободу у Грчкој ратујући против грка, а с персијцима, и заводећи свугдје олигархију, а пошто персијским златом убију слободу у Грчкој, они намисле да с персијцима смету с царства персијскога цара, а новога да попну на пријесто. Тада би од њих зависили и персијци; али кад им се план поквари битком код Кунакса они пођу атинским путом да ратују против персијца за слободу малоазијских грка. Ствар је текла овако: а) По смрти Дарија II. зацари се Артаксеркс II.; Паризатида је хтела да влада њезин млађи син *Кир*, с тога изради, те он постане намјесник западне Азије, одклен би могао

доћи у свезу с грцима, најмити војника и збацити брата с пријестола. Да би придобио на своју смрану спарћане, он им помагао те срећно сврше пелопонески рат. Сатрап Јоније и Карије, Тисаферн, два пута јави цару о припремама кировим и његовим намјерама, али је цару било по вољи свађа Кира с Тисаферном, јер су му више данка плаћали, па се превари и непредузме ништа, да стане на пут спремама брата. Кад Кир искупи велику војску, крене се ш њоме, као да усмири буну у Писиђији и Киликији. Језгра његове војске били су најмљеници грци, скупљени помоћу спарћана, и над том је војском заповједао спарћанин *Клеарх*. С том силом Кир продре у унутрашњост царевине и сукоби се с војском свога брата, 9 миља далеко од Вавилона, код *Кунакса*. Туна буде крвава битка. Кир свјеручно рани брета, али царска околина убије Кира. Кад Кир погине његови азијски војници равбјегну се, а грци не само да надбију персијце на оном крилу, гдје су се борили, већ одрже сјајну побједу над свом персијском војском (401). Док је битка трајала грчки логор беше опљачкан, грци остану без ничега у средини непријатељске земље и од њих су захтјевали да се безусловно предаду. Њих је било 10.000. Они одбаце предлог персијца и ријеше се, да с оружјем прокрче себи пут у Грчку. Како нијесу смјели персијци на њих напасти, они их преваром замаме на на лијеву страну Тигра и позову на договор све грчке поглавице, заробе их, надајући се, да ће војска, оставша без поглавица, мораће се предати, него се преваре у рачуну. — Тада се увиди грдна разлика између цивилизације оба народа, уредба, васпитања грађана и уопште читавога друштвеног склопа и живљења. Мало бројна шака грка стане на супрот читавим ордијама и штригама персијских сатрапа. Грчко изображење и

вјештина одржи побједу над персијским механичким и ропским установама, грчка наука — над источном слабошћу душе, грчка тактика — над персијском покорношћу и несвијестноћу и најзад, свијестно сазнавање части, слободе и народњег поноса — над интригама, плашњом и робовањем.

Како грчке поглавице дођу на договр персијци их ухвате и доцније све погубе. Види се, да робови цара нијесу имали ни длаке свијести о разлици између људи, који су одрасли у слободним земљама и људи, који су одрасли у државама тирјанским, с тога се они зачуде, кад увиде код грка *нове поглавице*. У Грчкој војсци није било ванцирања, као што је сада у свијету; они нијесу имали свакидашње војничке старјешине, код њих није било нашег ванцирања и чинова и често се догађало, да је један човјек једне године бивао заповједник а друге прост солдат у истој војсци. Своје војничке заповједнике грци су избирали сваке године. Због такога склопа сваки је готово солдат могао врло лако замјенити старјешину и избор нових заповједника врло се лако свршавао, како за велику, тако и за малу војску без икаквих тегоба. У исто се доба показује разлика између *атињаца* и *спарћана*. Јер само слободни склоп атинског живљења кадар је био васпитати велике грађане у свима гранама људске радње. Одма по смрти поглавица грци изберу себи нове старјешине: за главнога војводу изберу спарћанина Хејрисофа, а управо атињца Ксенофонта, који је радио у име главног неспособног војводе. Ксенофонт је био пошао у тај рат, као добровољац за љубав своме другу Проксену. Пошто буде тако наређено, рјеше, да с мачем у руци продру натраг у своју отачбину и само један старјешина, једне чете, био је противан томе; грци га одма збаце с мјеста и пошто се

ступање 10.000 грка,
већа победа. Они су мор
тамије, Миђије, Јерменск
до Тракије. Вјештим такт
стима и околностима, п
Ксенефонт доведе грке до
борити се с дивљим народ
преко јерменске, јануара мј
лико од персијца, још ви
станих бојева. Четири мјесе
акса, они дођу до Трапезун
читаве војске остало је 600
јужне обале црнога мора 46
мјесеци. Од поласка с Киром
текло је 15 мјесеци и још пр
пође против Персије. Помага
рата персијца са спарћанима.
на грчке насеобине у мало
лише оне слободе, коју су доб
ратова. Мало-азијски грци за
могне. Она прими ту молбу и
права грађанска, да иду у во
других грчких држава бише пос
сен 400. год. над којима
лично

својим поступањем докаже, да се о њему истина говорила. Он завади два персијска сатрапа Тисаферна и Фарнабаза и неоптерећавајући савезнике тако је сретно ратовао, да примора Фарнабаза, те се помире 397 год. По томе миру буду припознати за самосталне малоазијски грци. Затим измири градове бивше у завади и начини зидове у Херсонесу, а измијени на боље многе установе Лизандра, кога је слава и глас почео да пада, а олигархијске установе да се руше. Лизандр да би одржао своје установе и утврдио своју славу, могао је учинити само овако: да опет постане војсковођа. То се могло постићи само постављањем на пријесто цара, кога би он поставио. Прилика је била врло удесна, јер 397 год. умре цар Агис, који је имао јединца сина — Леонтихида. За њега се говорило да је алкивијадов син. Стриц леонтихидов, роми Агезилај, почне интригирати да постане царем послије Агиса. Лизандр почне помагати стрицу против синовца, држећи, да ружни и роми Агезилај нема војничких способности и да ће постати оруђе онога, ко му помогне да постане царем. Леонтихидова партаја напомене спарћанима савјет старинскога оракула, да се чувају ромога царства (*φυλάξασθαι τὴν χώλην βασιλείαν*); Лизандр тај савјет протумачи, да се они неморају бојати цара, који је себи случајно преломио ногу, већ да цареви морају бити од праве наврзме ираклидске (Леотихид као да није). Послије тога Агезилај буде изабран за цара, али се Лизандр опако преварп у рачуну. Агезилај одма добије да предводи војску у Азији и био је од најбољих спарћанских војсковођа и најзнатнији човјек спарћанске историје. Са 20.000 војника он нападне на персиску државу. Свагда је био у сукобу с Лизандром, који је хтио да се ради по његовим плановима (премда је био само један члан од 30

над Фарнабазом и Т
ском пође већ да уд
облачи политично не
вјести персискога ц
његово мјесто дође Т
да подигне буну у Гр
зилај мора вратити на
спремио 394 год. да п
околности приморају, т

3.) Беотијски рат.
на спарћане послије п
жестоког поступања с м
ство и дрзкост спарћана
државе и градове војску
жестоко поступање са др
им је задавало страх да
узбуди још већу злобу и п
заштите слабе државе
Спарћани се најнечовеч
цима и месенцима, који
На елидце пошљу велик
ступили у сајуз са атинци
спарћанима, да буд

ике, да устану против ње. Та прилика био је рат Агесилаја у Азији. Сатрап Титрауст пошље у Грчку Тимократа родоскога с новцима. Он врло лако придобије за своју страну тивце, коринћане, атињце и т. д. да устану против Спарте. Кад се у Европи састављао савез и договор против Спарте и у Азији загрози опасност спарћанској сили и власти. Атински војсковођа *Конон*, спасши се с неколико лађи, од битке код Егоспотамоса умакне у Кипар, гдје га добро дочека владалац Саламина, *Евагор*. Живећи далеко од своје отачбине, бринући се о њеној самосталности, дође до увјерења, да је могуће исту задобити само помоћу персијске флоте, јер је спарћане могуће било надбити на мору. Евагор, вазал персијски, препоручи цару Конона, као способна човјека, који може оснажити персијску флоту и велике услуге учинити у рату са Спартом. Конон лично предстане цару и овај пристане на његов план; буде начињена флота и под заповједништвом Фарнабаза и Конона изађе у море.... У грчкој 394. год. букне рат, јер се заваде фокиђци и опунтски локри. Тивци су помагали локрима, фокиђци замоле спарћане да им помогну. Они пристану нарочито с тога, што су тивљани били најпоноснији од свију грка и често нијесу обраћали главе на спарћанске заповјести. Прилика је добродошла спарћанима да их каштигују и пошљу помоћ фокиђцима. Одма оде Лизандр у Фокиду, да припреми фокиђску, а цар Павазаније — сајузничку војску. Тивљани замоле за помоћ атињце. Тако се отвори рат Спарте против осталих грка. Како се највише ратовало у Беотији зове се рат *беотијски*.

Зборно мјесто спарћанске војске био је град Халиарт, гдје Лизандр приспје, а Павзаније одоцни. Ту се деси битка и незна се ко је побједио; али Лизандр

спасе бјегством из
Тада се створи моћан
(вође свију беотијских
аргосци сједине се да о
ћана, а уз њих пристан
и др. Спарћани су тада
лаја; гласник га нашао
јења. Он похита натраг
одбрану мало-азијских гр
се он враћао из Азије, у
међу 25.000 сајузника п
15.000 спарћана, које је п
вљавши државом на мјесто
од стрица. Обје војске сус
394. год,; ни једна страна не
зилај се врати у Европу
беотијској чује како се неср
је оружијем морао прокрчити
јер тивљански сајузници, жи
туса и Фарсала, стали су
Беотији очекивала га сајузни
атињаца, коринћана, евбеја
локриј

највише показује своје способности. Епаминонда, Сократа, Антистена, Диогена и т, д. грци су поштовали и чинили им се као највећим људима, јер није срамно сиромаштво, већ рђава дјела, непоштено живљење и подлост душевна. Епаминонд је знао како се то поштује код грка и живљео умјерено, сиромашки. У његовој кући било је само оно, без чега се није могло бити; живљео је како онда, кад је био приватан човјек, тако исто и онда, кад поста први човјек у Грчкој, старјешина и вођ своје отачбине и свога народа. Само је имао један плашт, који кад су прали или крпили, сједио је код куће, јер није имао другога. Живљећи тако, показао је, да благо, блештење и раскоштво неможе да улије у човјека врлине, ако их није донио са собом или развио истинском науком и, ако сваки неможе бити богат или знатан, доиста *сваки може бити честит и поштен.* Једанпут га хтједну подмитити персијци са 30.000 златних новаца, али Епаминонд не само да те новце не прими, већ одма заповједи доноситељу да остави Тиву говорећи: „Ако твој цар жели добра мојој домовини, он нема потребе, да чини поклоне; а ако-ли не, онда благо читавог свијета, мало је да би ме могао подмитити. Ја ти лично опраштам, што по теби судиш и о мени, али ти немогу допрстити да дуже останеш у Тиви, јер ти твојим златом можеш навести друге на саблазан.“ Други пут му пошље хиљаде златних новаца, Јазон тесалски, а у исто доба морао је позајмити новаца од свога друга, да се наоружа; али он не прими поклон. Узнавши послије једне битке, да је његов копљеносац одпустио заробљеника за новце, одма га протјера из војске рекавши: „Дај ми штит, а најми себи дућан, јер си се обогатио па нећеш имати јунаштва, нити воље да се подвргаваш опасности.“ Ко је могао да поступа тако, онај је могао стати на супрот тивљанском раскошлуку, насладама и грамзењу за

јеста, наравно
али војничко упражња
било је ствар појединц
равима и обичајма поје
био је војник; то му је
жности. С тога су најб
— оплити. Друге војске
осим тесалијца. Што је
било: неколико мјесто жи
ника није се имала гдј
одранити, а неколико с т
војници, а већина није мог
први употребили у рату
много раније увидјели пот
освоје острво Евбеју, на
паше, почињу имати своју
ратовања измјенили су Иф
Епаминонд, Пелопид и маћед
сандер. Од тога доба у
људи, који су на то имали
ђење мање зависи од народ
чни занат и наука (као у но
чине у тактици и стратегији
боље за науку, али горе за гр
сами себе

и им је давао више новаца или су ступали у пер-
ску војску, на што су гледали, као на начин жив-
ња и враћали се кућама с напљачканим благом и
клонима продајући се другима. С тога се промијени
сциплина и ред, јер то нијесу били грађани, нити
вљели по народним законима и обичајма. Сва власт
еђе у руке војсковођа. Међу њима највећу су славу
добили солдати ификратови. Он је био син сиромаш-
г чизмара атињског. Војничким способностима прос-
ви се, постане знатан и оженисе са богатом дјевојком,
ерком тесалског владалчића. Он је унапредио так-
ку и оружије и припреми добру војску од свакојаких
ди, најамника. Његови војници носили су кратке и
ке штитове, дргачка копља и мачеве, с тога замијене
оплите и лаконаоружане. То је било врло добро, кад
потребно брзо опколити непријатеља или га оманути.
икрат је то доказао битком код Истма 392. год.
им Конона, Ификрата, знатан је Хабри и избави-
љ Атине Трасивул. Ратовање је трајало до 387. год.
јвише је користи атињцима учинио Конон, јер убједи
рсијце, да ће атињци бити највећа одбрана Персије
Спарте, ако се у Атини начини град, какав је био
није. Фарнабаз му даде много новаца и допусти, да
отреби у посао и персијске солдате. Конон у пролоће
3. год. дође у Атину са 80 лађи. Одма одпочие гра-
ње зидова и радили су: персијски солдати, сви ати-
ци, 500 радника, које су послали тивљани, беотијци,
аћани сајузних градова и многи најмљеници. Дуга-
зидови за кратко вријеме више начињени. Са 40
ђи оде Трасивул с војском у Хелеспонт, гдје како
појаве на мору атињци, демократски пламен обузме
е житеље острова и приморских градова и расплине се
масу народа. Византија преда се атињцима и уведе
мократски склоп. Тазосци, халкедонци, лесбосци угле-
ју се на њих. Тразивул на скоро (390. год.) погине

тајући против насиља
опет постану прва мор
ћани показују какви су
стало, да одрже олигарх
стему владе, него-ли да
па употребе најгнуснији
се допадну персијцима и д
ну. Кад већ силом и спа
нити, они се поуздају у д
Јоније Тирабазу, *Анталки*
му је требало задобити Ти
против Фарнабаза, атињско
отијци, коринћани и арги
посланике Тирабазу; али у
талкид. Туна видимо чуд
рсијскога цара помажу обем
Анталкид објасни Тирабу
шта је корисно за његову
и обећа му, у име владе с
ју и све милоазијске грке.
против спарћана. Тирабаз

није могао довести у ред војнике. Они побјегну и пошљу посланике молећи, да им допусте саранити убијене. Та битка била је најгора за спарћане, од како су постали, јер их у њој први пут надбили непријутељи мањи броју и на широкоме пољу. Упечатлење битке било је на остале грке најгоре за спарћане. Пропадне слава непобједивости спарћана на свагда. Они одма скупе и пошљу нову војску. Како је није могао предводити Агезилај, одреде сина агезилајева Архидама. Тивљани замоле атињце, да препрече повратак спарћанима у Пелопонез, али како они нехтједну, спарћани мирно прођу из Беотије у Мегару, гдје се сједине с Архидамом и оду у Спарту. Сада је требало да их суде по спарћанском закону, по коме сви они губе част, који побјегну с поља битке, али је криваца било тако много, да су остали бе казни. У савјету гдје се та ствар претресала старац Агезилај рекне: „Решимо те, да су закони спавали тога несреткога дана, (нека за данас проспавају закони), а послије вјечито нека су будни."

В.) *До битке код Мантинеје.* Левктријска битка збаци јарам спарћански с народа у Пелопонезу и они устану да се ослободе. Већина аркадских држава обелодани тежњу за ослобођењем и по предлогу *Ликомеда* из Мантинеје, склопе један општи сајуз, у који би ушли сви аркађијски градови и да се управљају демакратским начином. Како су томе били противни великаши, они позову у помоћ спарћане (369 г,) а демократи пак позову тивљане, елидце и аргивце. Агезилај се одма крене с војском у Аркађију. То исто учине и тивљани уз које пристану елидци и аргивци. Сада су тивљани били најмоћнији, почну бранити аркађане, васкрсну Месенију, имали су одсудан уплив на ток ствари у Тесалији и Маћедонији. Ствари су текле овако: На позив аркађана крену војску Епаминонд и Пелопид, јер су их беотарки изабрали за војсковође. Како су били снажни тада ти-

..., гдје се појави. А...
на мир, а остале раздвоји...
признаду мир и ту прилик...
прва грчка држава... Тив...
други градови ступају у с...

4. *Устанак тивљана* ...
Нова гегемонија спарћанска...
кидовим миром, била је мн...
прећашње. Редом политичких...
жења народних права, насил...
градове својих гарнизона или...
непризнававших издајнички а...
изазову устанак и буне, јер су ј...
и материјалне снаге и били с...
чанском достојанству. Одма пос...
они нападну на Мантинеју. Он...
Спарћани начине брану на рије...
тинеју; вода поплави град, ман...
деми се оборе, јер су били па...
цигље, и они се опет раселе у ...
Тако исто нечовјечно поступе са...
анталкидов мир забрањивао міеш...
послове други...

Догађаји у Тесалији са свијем измијене стање ствари. Ствари су постајале замршеније, три велика тивљанина — Епаминонд, Пелопид и Горгид морали су имати посла с различним непријатељима. Та замршеност ствари и велика важност персијца, учини, те дипломатија постане претежнија од војничке снаге и оружања. 268 г. персијски цар пошље Филиска у Грчку, који у Делфу у име свога цара сазове све грке на конгрес. Кад му неиспадне за руком да изради опште помирење, јер тивљани нијесу хтјели изневјерити месенце, он почне помагати новцем спарћанима. Тивљани тада да би задобили персијце на своју страну, пошљу Пелопида у Сузу, а то исто учине и друге грчке државе т. ј. свака пошље своје посланике у Сузу. На тај начин 267 г. искупи се читава гомила грчких посланика код персијскога цара, па га молили за мир и готови били да пристану на услове, какве он одреди.

Поступање Пелопида и осталих грких посланика потпуно карактерише грчке народе тога доба: Пелопид се још више прослави у дипломатисању, него-ли ратним пословима и прослави Тиву вјештим и поштеним поступањем, у чему му ишла на руку персијска влада и подлост једног атинског посланика. Плашљиви царедворци персијски, свагда су ишли на то, да помажу најјачима или да обдржавају распру у Грчкој, или да тако поступају, како им грци не би могли бити опасни и пређу на страну тивљана. Атињски посланик Леон радио је у корист своје отачбине, а *Тимагор* искључиво се бринуо о почастима и о обогаћењу. С тога Пелопид преда Тимагору поклоне, почасти и пешкеше и тиме га придобије на своју страну. Таким је начином Пелопид преобвладао у договарању о миру и персијци му предоставе, да он сам напише услове мира, које ће персијски цар предложити грким државама од свога имена. Спарте. Тај нови правац аркађана, утицај персијца и

Пошто све буде свршено
своју намјеру оглобе Феб
неправду тивљанима, већ
циплине и за својеволство
и потврђено, јер спарћано
тврдињи. Да би осигурали
Тивом, намисле, да искор
С тога одреде један безак
види тужбе у Тиви. Те с
је био у договору са перс
јао од њега новаца и бу
ратују против Спарте. На тај
кривица договарање с перси
с анталкидовим миром, било
прав човјек, дивно се бранио
да је м'а шта рђаво учинио, ал
само с тога, што се *чинило д*
Сад почну у Тиви неколицин
ћана, 'гњечити и мучити своје
Они су владали у Тиви онако,
владали у Атини. Послије осво
Грчкој није било ни једне само
могла стати на супрот спарћан
вједали и чинило се, да

ину. Четири године дана страдао је народ под
у великаша, којих је вођ био Олинтијад и оба
арка Архије и Филип. Четири године дана оли-
су чинили свакојака злочинства уздајући се у
анску војску. у тврдињи. Таким поступањем и
дом великаши, бунтовници отачбине, најзад при-
народ својим безакоњем, да збаци са себе тир-
о и да постане слободан. Кад су безакоња пре-
ла сваку мјеру, онда се нађе човјек, (на кога се
и уздали, јер је и он био члан олигархије), који,
ући подносити безакоња, склопи завјеру против
хије. То је био Филид. Њега пошљу у Атину др-
м послом, гдје склопи план с Мелоном и Пело-
да погубе олигарке и прогласе демократију. По
требало је убити њеке тирјане на весељу, а друге
ним кућама. Дек. мес. 379. год. седам завјереника
броју Мелон и Пелопид) прерушени у сељачко
о дођу ноћу у Тиву, у кућу Филида, гдје су сју-
и преданили. Тог је дана био празник богиње
иде. У вече оба полемарка били су сјели за сјајну
, кад чују, да су се многи бјегунци тајно повра-
Тиву и искупили у кући Харона. Њега одма до-
Он их вјешто омане казавши, да је то лажан глас
се продужи и кад полемаркима донесу писмо из
у ком је сва завјера била описана, Архије ре-
а оставе писмо, јер садање вријеме није одређено
ловање, већ за весеље. У исто доба Филид обећа
и на весеље женскиње, да их развеселе, а то су
авјереници обучени у женско рухо. Њих пусте у
Они одма ноженима убију оба полемарка. Леон-
дак, као човјек уздржателан, није био на гостби,
пшто је код своје куће вечерао, разговарао се са
, која је, по грчком обичају, прела. Филид дође
његовој кући с три завјереника и јави, да му има
препоруку од полемарка; пошто буде отворена

да не би пукао глас пр
потребно ослободити и
ступнике и позвати нар
почне народњи устанак.
(кадмеи) немајући ране,
оде из тивске, [1]) а тивљ
склоп и поврате изгнани
гледали спарћани на то,
осуде на смрт армоста, п
помоћ из Спарте, с тога
нос морали спремати за ра
могне, те уз њих пристану
о завјери, спарћани преда
нападне на Тиву преко Ат
и он се одоцни и остав
граду Теспији. Већина атињ
тивљане; али их Сфорди пр
нападне на Пиреј да га освој
корности. Он неуспје, већ оз
пристану уз тивљане и спре
суху. У Тиви пак по свршетк
знатнији људи и постану вође
пид и Епаминонд. Одпочне се
Левктре (371.) Тива је пост

ласт убијством једанајест је година владао тај стра-
шни тирјанин: његова је влада ред безакоња и безако-
нских ратова. Њеки се градови побуне против њега
и позову у помоћ маћедонског цара Александра II,
који употреби ту прилику, да рашири своју земљу. Да
и се од дозваног госта избавили, тесалци позову у по-
моћ Тивљане, које је предводио Пелопид. Маћедонски
цар остави Тесалију, а Пелопид помири тесалце с њи-
хним владалцом и оде у Маћедонију, те и онамо стиша
борбу около пријестола и тада узме у таоштво Филипа
брата Александра II. Владалац тесалски Александер
опет почне мучити тесалце, да га нијесу могли подно-
сити и позову тивљане, који им одма пошљу у помоћ
војску под заповједништвом Пелопида. У првој битки
с Александром Пелопид погине, али тивљани сасвим
надбију Александра. С тога многи тесалски градови по-
стану слободни. Александер се и опет опорави и почне
арати и нападати на грке на суву и на води, док се
најзад склопи завјера, коју је саставила жена његова
Теба, са својом браћом Тисифроном и Ликофромом и
убију тирјанина кад је спавао. Земља се радовала томе
догађају, али Теба и њена браћа докопавши власт и
благо у руке нијесу хтјели повратити нараду слободу,
већ одпочну борбу са тесалским градовима, увуку у
своје унутрашње послове маћедонскога цара Филипа,
који се тиме користи и освоји Тесалију.

Док су тивљани били заузети пословима тесалским, аркађани почну тако поступати, да њихно поступање измијени стање ствари између Тиве и Пелопонеза. Негледећи на ратовање са спарћанима, којима су помагали атињци, аркађани предложе атињцима, да ш њима склопе сајуз. Ови то приме држећи, да тиме чине услугу Спарти; Ликомед оде у Атину, да сврши тај посао. У повратку на путу убију га протјерани аркађски великаши (366.) а ш њиме пропадне и онај план, који

ведни, човјечни. Њихна радња, вјештина, тежње и поступање, показује, да они спадају у ред највећих људи старе историје. Војничким је способностима Епаминонд надмашио Агезилаја, Ификрата и Хабрија. Њих двојица створе нову систему тактике и стратегије. Њихна војска била је искључиво грађани, премда су готово сви други употребљавали најамнике. Та два велика човјека оживе и задахну суграђане војничким духом, те надмаше јунаштвом спарћане, а вјештином — најамнике. Нарочито Епаминонд одликовао се наравственим врлинама, изображењем војничким и знањем државног склопа. До 40 година живљео је мирно, изучавао философију и друге савремене науке. Био је велики бесједник, познавао добро природу људску и савремено стање Грчке и у томе тако много надмашавао савременике, да кад је био на конгресу у Спарти, са пуномоћницима других држава, он необично оштро опише спарћанско властољубље и тиранизирање и тиме готово учини више шкоде спарћанима, него-ли Пелопид битком код Тегире. Наравствена начела епаминондова била су сасма противна начелима спарћанских и атињских државника, радника и војсковођа. Он је дијао благим, добрим и праведним намјерама, прост начин живљења и уздржљивост одликовало га од савременог правца већине. Мишљење грка о простом начину живљења Епаминонда, показује разлику гледања на те ствари, између старога и новога свијета. Епаминонд — сирома нехотећи се обогаћавати неправедним начином, *хтио* је остати сирома бивши првим човјеком свога времена. У данашње доба много се држи и рачуна на спољње одијело и живљење државника, а код грка *богатство никада није могло замијенити заслугу.* Грци нијесу могли ни доћи на *мисао, да се смију човјеку, који просто живи.* Да је то тако, најбоље доказује живљење Епаминонда, гдје се особито исказује дичан дух грчкога народа, чиме

више показује своје способности. Епаминонда, Сократа, истена, Диогена и т. д. грци су поштовали и чуи им се као највећим људима, јер није срамно сиаштво, већ рђава дјела, непоштено живљење и подт душевна. Епаминонд је знао како се то поштује грка и живљео умјерено, сиромашки. У његовој и било је само оно, без чега се није могло бити; љео је како онда, кад је био приватан човјек, тако о и онда, кад поста први човјек у Грчкој, старјеа и вођ своје отачбине и свога народа. Само је о један плашт, који кад су прали или крл, сједио је код куће, јер није имао другога. вљећи тако, показао је, да благо, блештење и расштво неможе да улије у човјека врлине, ако их није ио са собом или развио истинском науком и, ако сваки оже бити богат или знатан, доиста *сваки може бити тит и поштен.* Једанпут га хтједну подмитити перци са 30.000 златних новаца, али Епаминонд не само те новце не прими, већ одма заповједи доноситељу да ави Тиву говорећи: „Ако твој цар жели добра мо- домовини, он нема потребе, да чини поклоне; а -ли не, онда благо читавог свијета, мало је да би могао подмитити. Ја ти лично опраштам, што по и судиш и о мени, али ти немогу допрстити да ке останеш у Тиви, јер ти твојим златом можеш нати друге на саблазан.“ Други пут му пошље хиљаде тних новаца, Јазон тесалски, а у исто доба морао је ајмити новаца од свога друга, да се наоружа; али не прими поклон. Узнавши послије једне битке, да његов копљеносац одпустио заробљеника за новце, а га протјера из војске рекавши: „Дај ми штит, а ми себи дућан, јер си се обогатио па нећеш имати аштва, нити воље да се подвргаваш опасности.“ Ко могао да поступа тако, опај је могао стати на суи тивљанском раскошлуку, насладама и грамзењу за

б.) Од ослобођења Тиве до битке код Ле
слије каштиге армоста, тивљани су очекивал
ћани на њих завојште. Сфодрије примора а
пристану с тивљанима против Спарте и већ им
помоћ војску, кад су сперћани по други пу
на Беотију; у тим биткама ништа се не деси
осим што тивљани увиде, да могу надбијати
ђивати спарћане. Пелопид унапреди и бољ
свету чету (ἱερὸς λόχος) од 300 војника, ус
Горгидом. Та се чета била прославила у стар
и војници њени били су у тијесној дружби међ
старали се да надмаше друг друга у јунаштв
прегоревању. Већ су спарћани двапут (378 и 3
војску под заповједништвом Агезилаја против
атињана. Први пут га сусретне атињска војска
Китерона, гдје Хабри скупивши у тијесне ре
војску, заповједи, да наслоне штитове на кољ
моливши копља напријед спокојно да чекај
теље, немичући се с мјеста. Агезилај одступи,
за то славно дјело подигну Хабрију слик
представе у онаком изгледу, као што је нар
ску да дочека непријатеља. Други пут тивља
Агезилаја. Агезилај већ је био стар и слаб,

тако били надбијени, јер Пелопид имајући двапут мање војске од спарћана, одржи над њима славну побједу код Тегире. Та га побједа прослави по свој Грчкој и тада увиде да се нерађају добри јунаци само на обалама Евротоса. Особито се у том боју показала *света чета* (и никад није била побјеђена до битке код Херонеје, гдје сва изгине бранећи грчку слободу од Филипа). Тим околностима користе се Епаминонд и Пелопид, да учине Тиву главом свију беотијских градова, као што је била Атина у Атици и Спарта у Пелопонезу. Већ су пуномоћници свију беотијских градова били одавно у савезу, скупљали се у Коронеји, гдје су предсједавали два *беотарха*, које су избирали савезници. Глава свију тих градова била је Тива, па је изгубила била то значење због анталкидова мира. Сада Епаминонд и Пелопид поврате јој то старинско значење. Освајајући беотијске градове они увреде атињце, јер нападну на Платеју и Теспију, и сруше их. Платејци побјегну у Атину и заиште помоћи. Атињци су већ и онако завистљиво гледали на оснажање Тиве. С тога приме платејце у број својих грађана и ријеше, да прекину сајуз с тивљанима, а да ступе у сајуз са спарћанима. Осим тога, тивљани почну грозити фокиђанима и градити морску флоту. Како атињци ступе у договор са спарћанима, одма увуку персијце у домаће грчке ствари и најзад се скупи конгрес грчких држава у Спарти 372 г. На тај скуп тивљани пошљу Епаминонда, гдје се прослави, као најбољи бесједник. Сада су и атињци тежили, да сви грчки градови буду самостални бојећи се тивске снаге, као и Спарта, која је изгубила свој уплив свуда осим Пелопонеза. Спарта и Атина намисле, да учине уговор, угледајући се на анталкидов мир; али тивљани пристану на њ га само тако, ако Тива буде први град у Беотији, као што је Атина у Атици и Спарта у Лаконији. Епаминонд изобличи Спарту за њене насилничке пла-

погубили. Тада се
Пелопид доиста велики
гла мимоићи а да не буд
у Грчкој. По условима ми
своју војску и своје армос
лонеза, али на мјесто тог
удари на Беотију да прим
мосталност свима осталим
крене с војском, а тивљани
минонда и Пелопида изађу му
вљани са страхом ишли у б
и рјешителни. Тако Пелопид
женом, која га молила да се
треба да мисли прост војник
да се брине да сачува живот д
-њеко рђаво предсказање попл
одма наведе ове ријечи из Ом
значење само онда, кад преск
Обје војске сукобе се на равни
годи се битка 8. јул. 371 г. Са
очајно, али јунаштво свете чет
тивских коњаника и особито вој
минонда, који

прославио његов ски. То су добре стране његове, али
исто тако биле велике и његове рђаве стране: лагање, кривоклетство и употребљавање свакојаких начина за достигнуће својих намјера, — то је био Филипов начин поступања. „Дјеца се варају луткама, а људи клетвама“, говорио је он. У исто доба прозирао је људе: свагда се уздао у издајство и свуда налазио издајника. С тога се праведно хвалио, да је више градова отео *сребром*, него-ли *гвожђем*. Вредно је, да се изближе упознамо с њиме. Филипу је било 23 године, кад је одпочео да влада. Још у дјетињству био је у таоштву код илираца, а доцније код тиванаца, гдје је неколико година проживљео. Живљење његово у Тиви врло је знатно за њ га, јер се туна развио, учио и изобразио, што му је помогло да постане велики владалац у староме свијету. Познанство с Епаминондом и његовим другарима; путовање по другим грчким државама, познанстьо с атинским бесједником Исократом, — са философима: Платоном и Аристотељом и другим знатним људма грчким, даде му могућност, да изучи вјештине и науке, друштвене склопове и војничко уређење. Ступивши на владу врло вјешто ослободи своју отачбину од непријатеља. Новцима подмити тракијскога цара и тиме побједи и обезоружа Павзанија. Сада се окрене с војском против грка, који су помагали Аргеју, зароби много грка и одпусти их без паре, а особито љубазно предусретне атињце, поврати им све што је од њих било отето и напише писмо атињскоме народу, у коме му предлаже, да живе ш њиме у љубави, као што су живљели ш његовијем отцем — и атињци обнове ш њиме договор.

Сад Филип крене војску против варвара. Како је пеонски цар био умро он најприје удари на њих и примора их да му плаћају данак. Затим надбије и илирце, којих погине у боју 7000. Пошто се избави од опа-

вљани, види се из склопа војске, у којој су били локријци, фокиђани, акарнанци, тесалци и становници свију евбејских градова. С том војском (дек, 369. г.) Епаминонд и Пелопид упадну у Лаконију. Спарћани су морали оставити Аркађију, похитати у Спарту и наговарати атињце да с војском спрече одступлење тивљанима. Кроз 500 година ни један непријатељ није се видјео у Лаконији, а сада су спарћани са својих кровова гледали дим и ватре непријатељског логора на својим добрима унаоколо Спарте. Немогући освојити Лаконију, Епаминонд је прегази у накрст, упадне у Месенску, поврати слободу томе песретном народу, који је страдао три стољећа под тиранством Спарте. освије им нови град Месенију, остави у њему нешто војске и позове разселивше се по свијету месенце, у њихну отаџбину. Спарта је била у најгорем стању: у самој Спарти склопи се завјера, коју Агезилај угуши, без суда и пута каштигује завјеренике, а у исто доба пошље посланике у Атину, да моле за помоћ и наоружа илоте. Атињци ступе у тај сајуз и обрате се за помоћ персијскоме цару и тиранину сиракузком Дионисију I. Персијски им цар даде новаца, а Дионисије I једну трупу војске. С тога Епаминонд по други пут udари на Лаконију у сајузу с аргивцима предвођеним Ликомедом. Атињци и спарћани заузму коринтску превлаку; Епаминонд продре кроз непријатељску линију, опусти Пелепонез; али како није могао војевати с аркађанима и како му угрожавао Александер таранин Ферски из Тесалије, он се поврати у Беотију, а Ликомед извршујући тежње својих земљака припомогне, те аркађани оснују нову престолницу Мегалопољ, гдје се населе 10.000 изабраних грађана аркадског народа и да отален управљају општим пословима. По његовом савјету аркађани униште тежњу епаминондову,—да Тива постане глава пелопонских градова на мјесто Спарте. Тај нов правац аркађана, утицај персијца

и догађаји у Тесалији са свијем измијене стање ствари. Ствари су постајале замршеније, три велика тивљанина — Епаминонд, Пелопид и Горгид морали су имати посла с различним непријатељима. Та замршеност ствари и велика важност персијца, учини, те дипломатија постане претежнија од војничке снаге и оружања. 268 г. персијски цар пошље Филиска у Грчку, који у Делфу у име свога цара сазове све грке на конгрес. Кад му неиспадне за руком да изради опште помирење, јер тивљани нијесу хтјели изневјерити месенце, он почне помагати новцем спарћанима. Тивљани тада да би задобили персијце на своју страну, пошљу Пелопида у Сузу, а то исто учине и друге грчке државе т. ј. свака пошље своје посланике у Сузу. На тај начин 267 г. искупи се читава гомила грчких посланика код персијскога цара, па га молили за мир и готови били да пристану на услове, какве он одреди.

Поступање Пелопида и осталих грких посланика потпуно карактерише грчке народе тога доба: Пелопид се још више прослави у дипломатисању, него-ли ратним пословима и прослави Тиву вјештим и поштеним поступањем, у чему му ишла на руку персијска влада и подлост једног атинског посланика. Плашљиви царедворци персијски, свагда су ишли на то, да помажу најјачима или да обдржавају распру у Грчкој, или да тако поступају, како им грци не би могли бити опасни и пређу на страну тивљана. Атињски посланик Леон радио је у корист своје отачбине, а *Тимагор* искључиво се бринуо о почастима и о обогаћењу. С тога Пелопид преда Тимагору поклоне, почасти и пешкеше и тиме га придобије на своју страну. Таким је начином Пелопид преобвладао у договарању о миру и персијци му предоставе, да он сам напише услове мира, које ће персијски цар предложити грким државама од свога имена. Спарте. Тај нови правац аркађана, утицај персијца и

догађаји у Тесалји са свијем измијене стање ствари. Тај договор у име персијскога цара прочита се грчким посланицима: да Спарта призна за независне месенце, а атињци да све своје лађе поврате у Атину, у противном случају Персија им објављује рат. С тим договором, праћен једним персијским великашом, дође Пелопид у Грчку и тивљани позову све грке на скуп у Тиву. Атинци и спарћани недођу, одбаце те услове и тај мир, и атињци, кад дође Тимагор у Атину, осуде га на смрт, јер је довео много робова и донио много блага, сребра, сеџада и других ствари. У осталом негледећи на то, грци тога земана већ су били тако покварени, да их и такве казне нијесу могле на добро окренути. Јер тако је исто био окривљен у народној скупштини *Епикрат*, да га је подмитио персијски цар, а он се одговара проводећи шалу, то јест, да атињци, на мјесто тога, што сваке године избирају по девет архонта, боље би учинили, кад би сваке године избирали по девет најсиромашнијх грађана и слали их у Персију. Народ се смијао тој шали и опрости Епикрату. Остали грци, који су послали посланике у Тиву, кажу на скупу да немају пуномоћства ништа радити о тој ствари, а коринћани кажу, да се њих то ништа нетиче што персијски цар заповједа. И тако од свега тога уговора ништа небуде, јер су сви били незадовољни и осјећали у себи снаге за борбу; али је то важно за тивљане, што им од тога доба персијци помажу новцима. Сада се утицај тивљана распростире на Тесалију, Маћедонију, утврђује се у Пелопонезу и они граде морску флоту. 365. год. они постају прва грчка држава. Али скоро изгубе оба своја суграђанина. Пелопид је погинуо у Тесалији 264. год. а Епаминонд код Мантинеје 362. год. Тесалци су у то доба имали врло велику важност. Они се разликовали од осталих грка својим обичајима, наравима и установама. Сва Тесалија дијелила се на мале

државице, бивше у савезу, управо рећи, свака се собом управљала, јер је општи савјет био сјенка. Савезна скупштина од посланика свију тијех државица и народа држала се у одређено вријеме; али је била празна церемонија и добија значење, кад је у њој преобладао знатан и енергичан човјек.

Склоп сваке посебице узете државе био је налик на феудалско уређење, које се оснивало на томе, што је народ био привезан за земљу (*пенести*). Земља и привезани за земљу сељаци били су сопственост племства наличившег на средњевјековне ритере. Тесалски и маћедонски племићи били су јединити тешконаоружани коњаници. Обливени у оклоп од главе до пете, јашећи на оклопљеним коњма, много су наличили на средњевјековне ритере. Оклопници тесалски служили су у војсци филиповој и александровој и врло се скоро обогаћавали. Са обогаћавањем и јунаштвом сједињава се тежња за насладама, а то и јесу била поглавита својства тесалских оклопника. С тога их постигне судбина племића римских, шпанских и т. д. Земља допадне у неколико руку, који су њоме владили. Уз то треба додати, да покварена олигархија, особито у војничким државама, врло лако прелази у тиранију. С тога подобне државе немогу дуго да се одрже. Кад се тивљани ослободили од насиља спарћанског, у Фарсалу преоблада *Полидамант*, а у Феру *Јазон*. — Полидамант је основао своју владу на поштењу, отачанстволубљу и гошћењу, чим се одликовали тесалски племићи, а особито на оданости, љубави и повјерењу, које је он задобио у Фарсалу, који му пдедаду град и управу финансијску и једанпут је у години дана, давао рачун; ако је што недотицало, попуњавао је из своје кесе, а ако је претицало — себи је узимао. Јзаон је био такође човјек способан, али одбацивао наравствена начела, кад је долазио у сукоб са властољубљем. Он је

врде савуз с том намјеро
зон буде изабран за војс
вори велику војску, неп
Филип маћедонски и расп
салије. Дриопи и долопи
маћедонски владалац пост
особиту пажњу на Еладу,
пут у Грчку, те да је осво
у Атину и Тиву и старао се
најзнатније грке. Напразно
нопду, али је мало било љу
човјека, јер Тимотије умало
је примио мито од Јазона. К
се, да задобије Фокиду, а з
Послије битке код Левктре, т
се појави с војском, али на мј
се да их помири и да задоб

Он непостигне своју на
да изврши план, који је из
да тога није било, тешко б
јер је био отимач пријестола
род као Филип, већ на најм
и Спарти било је добрих во
на пифијском

г убијством једанајест је година владао тај стра-
тирјанин: његова је влада ред безакоња и беза-
ких ратова. Њеки се градови побуне против њега
зову у помоћ маћедонског цара Александра II,
употреби ту прилику, да разшири своју земљу. Да
е од дозваног госта избавили, тесалци позову у по-
Тивљане, које је предводио Пелопид. Маћедонски
остави Тесалију, а Пелопид помири тесалце с њи-
владалцом и оде у Маћедонију, те и онамо стиша
у около пријестола и тада узме у таоштво Филипа
а Александра II. Владалац тесалски Александер
почне мучити тесалце, да га нијесу могли подно-
и позову тивљане, који им одма пошљу у помоћ
су под заповједништвом Пелопида. У првој битки
ександром Пелопид погине, али тивљани сасвим
ију Александра. С тога многи тесалски градови по-
у слободни. Александер се и опет опорави и почне
и нападати на грке на суву и на води, док се
д склопи завјера, коју је саставила жена његова
, са својом браћом Тисифроном и Ликофромом и
тирјанина кад је спавао. Земља се радовала томе
ђају, али Теба и њена браћа докопавши власт и
о у руке нијесу хтјели повратити нараду слободу,
одпочну борбу са тесалским градовима, увуку у
упутрашње послове маћедонскога цара Филипа,
се тиме користи и освоји Тесалију.

Док су тивљани били заузети пословима тесалским,
ђани почну тако поступати, да њихно поступање
јени стање ствари између Тиве и Пелопонеза. Не-
ећи на ратовање са спарћанима, којима су пома-
атињци, аркађани предложе атињцима, да ш њима
пе сајуз. Ови то приме држећи, да тиме чине ус-
Спарти; Ликомед оде у Атину, да сврши тај по-
У повратку на путу убију га протјерани аркађски
каши (366.) а ш њиме пропадне и онај план, који

тија код термејскога залива около ријеке Аксиоса и Еригона, дијелећи се на *горњу* и *доњу* (ἡ ἄνω ἡ κάτω *Μακεδονία*). Горња је брдовита, а доња — земље покрај термејскога залива. Маћедонци су, од све прилике, пелазгијскога порекла, јер маћедонски цареви водили су своје порекло од Херкулеса и могли су се надметати у играма на олимпијском сабору, што није било допуштено никоме, ко није био грк. Иродот вели, да је маћедонску државу основао Пердика (књ. VIII. г. 137 и др.) потомак Темена; а други веле, да је Каран од породице ираклида (Јустин, књ. VIII. гл. 1.). Уопште, маћедонци се већма разликовали од грка изображењем, а не крвљу. Они су од памтивијека морали водити крвопролитне ратове са пеоњанима и другима народима илирског и тракијског порекла и у том случају спомињу се многи нихни цареви, који нијесу имали никакве важности до *Аминта*, признавшег над собом персијско господство за владе цара Дарија I. Иродот (књ. V. г. 17—22) набраја ове цареве: Пердика I. до 666. г. пр. Хр.; Аргеј — 640; Филип I — 602 г.; Ероп — 576; Алкет — 547; Аминт I — 498; он је морао подлећи персијској влади и дати Дарију *„земље и воде.* Кад персијци грубим поступањем почну вређати маћедонце у наравима и обичајима, они их поубијају. Послије битке платејске они збаце персијско господство за владе Александра I (до 454 г.). Стање и живљење маћедонаца било је врло рђаво. Њих су одвајале од мора грчке населбине; али они мало по мало покоре те мале државице и код других још грубљих од њих народа илирских почну ширити своју просвету, јер су се они прилично били изобразили и њихни су цареви бивали грађани Атине. Како су атињци насељавали населбине у маћедонском приморју, нашљедник александров Пердика II (за вријеме пелопонеског рата) непрестано је био на страни спарћана и помагао грцима

полуострву Халкидици, да се ослободе од атињаца, би их сам лакше могао освојити. Он није могао редвидјети, да ће некада за маћедонце опаснији бити линћани, него-ли што су били атињци.

По смрти пердикиној, послије унутрашњег рата и мрти законитог нашљедника, предузме владу пердикин анбрачни син *Архелај* (413—499) најзнатнији маће-донски цар пре Филипа II. Он изобрази маћедонце као стале грке; оснује многе градове, вароши, начини пу-тове, унапреди земљорадњу, трговање и склопи војску по грчкоме начину. Грци су га поштовали због његовања вјештине и појезије прем да он сам није био изображен. Радо је дочекивао појете и вјештаке грчке и његова кућа постане средсреда грчког изображења. Лично је живљео у пријатељству с Еврипидом, кућу му измалао атан молер Зевксис; и ове су слике примамљивале ке да из свију крајева долазе у двор архелајов. Такво егово напрадовање побуди мржњу у грудима оних који тражили да лове рибу у мутној води и Архелај буде ијен 399. г. Од пет отимача пријестола најпослије еоблада Аминт II. с помоћу тесалаца. За његове аде олинћани постану тако моћни, да му отму пре-олницу Пеллу. Кад спарћани нападну на Олинт, он помогне, те их надбију и поврати Пеллу. Послије егове смрти почну се борити око власти његови си-нви: *Александер II*, *Пердика III* и *Филип II*. Његова ена Евридика старала се да погуби своју дјецу и да еда власт у руке своме милоснику *Птоломеју Ало-рту*. Тада се умјешају тивљани у маћедонска дјела и ошто буде убијен Александер II, Пелопид одреди да лада Алорит, као тутор Пердикин, врати се натраг и доведе са собом Филипа II, као таоца а уништи маће-донски уплив на Тесалију. Алорит није дуго владао, јер га убије Пердика 366. г. али и овај се није дуго скрасио, јер се појави нов отимач пријестола Павзаније.

Маћедоније: И
већ су заузели дио Маће
да попну на пријесто ун
кијци се спремали да попн
је протјерао Ификрат и т
лили и арали погранична
појављује се у Маћедонији
не само да је избавио земл
те Маћедонија постане прва
и маћедонци га из благодар
уклонивши Аминта, за ко
своју кћер.

2.) *Маћедонци за владе*
пр. Хр.). Избавити Маћедони
вим и тешким околностима,
ни новаца, ни пријатеља, — за
вотом, склопити војску и довес
гао је само необично даровит
је и био Филип. Он је бле
Александра и то се даје разумј
жао побједу с грцима над исто
грчку слободу. Као највећа тврд
пару и као најраднији тежак те
те користио његов син Алексан
сати бесједа

прославио његов син. То су добре стране његове, али су исто тако биле велике и његове рђаве стране: лагање, кривоклетство и употребљавање свакојаких начина за достигнуће својих намјера, — то је био Филипов начин поступања. „Дјеца се варају луткама, а људи клетвама“, говорио је он. У исто доба прозирао је људе: свагда се уздао у издајство и свуда налазио издајника. С тога се праведно хвалио, да је више градова отео *сребром*, него-ли *гвожђем*. Вредно је, да се изближе упознамо с њиме. Филипу је било 23 године, кад је одпочео да влада. Још у дјетињству био је у таоштву код илираца, а доцније код тиванаца, гдје је неколико година проживљео. Живљење његово у Тиви врло је знатно за њ га, јер се туна развио, учио и изобразио, што му је помогло да постане велики владалац у староме свијету. Познанство с Епаминондом и његовим другарима; путовање по другим грчким државама, познанство с атинским бесједником Исократом, — са философима: Платоном и Аристотељом и другим знатним људма грчким, даде му могућност, да изучи вјештине и науке, друштвене склопове и војничко уређење. Ступивши на владу врло вјешто ослободи своју отачбину од непријатеља. Новцима подмити тракијскога цара и тиме побједи и обезоружа Павзанија. Сада се окрене с војском против грка, који су помагали Аргеју, зароби много грка и одпусти их без паре, а особито љубазно предусретне атињце, поврати им све што је од њих било отето и напише писмо атињскоме народу, у коме му предлаже, да живе ш њиме у љубави, као што су живљели ш његовијем отцем — и атињци обнове ш њиме договор.

Сад Филип крене војску против варвара. Како је пеонски цар био умро он најприје удари на њих и примора их да му плаћају данак. Затим надбије и илирце, којих погине у боју 7000. Пошто се избави од опа-

истински сло
вјештином и памећу доиста поб
поне. Сви његови поступци пок
и паметан човјек. Он је поштов
одликовао је све велике појете,
седнике, научене људе и пресељ
из Грчке у Маћедонију, а маћед
у Грчку. Да је то тако, и како је
људе најбоље показује његов посту
наћи у читеља своме сину. Он избер
свога земана Аристотеља и овако
„јављам ти, да ми се родио син. Бла
толико зато, што ми се син родио,
што се родио у оно доба, кад је у
а то с тога, јер се надам, да ће
изображен тобом и на тај ће начи
мене и свога високог назначења. По
је боље сасвијем неимати дјеце, н
дјецу, која ће срамотити своје пред
Све измјене учињене Филипом и
су изазване духом времена и биле су
Филип их је само уједно искупио и
могао народњем

дама, као сви народи у почетку свога живљења. — Цар је био међу племићима као први међу равнима (Cur. de reb. Alex. mag. lib. VI. c. 8: nihil potestas regum valebat, nisi prius valuisset auctoritas) и ни једно рјешење царево није могло бити примљено без сагласија или спољног одобрења народа. Живот појединих људи припадао је читавом народу и убијање камењем био је јединити начин смртне казни, што је сав народ извршавао. Маћедонски сељаци били су слободни земљорадници и баштинари и били су у слози с племићима у стварма општим. Дакле народ је стајао спроћу племића као племићи спроћу цара. Сви су дакле били једнаки у правима и цар је самостално радио онда, кад је био способан, умео да задобије диктаторску власти, њоме да се користи за своје намјере. Непрестане буне, о којима се говори у маћедонској историји доказују, да су цареви, тежећи да буду неограничени, ударали на отпор у народу и морали се борити са отимачима пријестола. С тога су често други народи или уставши бунтовници наметали другога цара и војнички маћедоски народ с тога се подчињавао другим народима. Та честа унутарња неслога, због тежње владалаца да владају неограничено и одпора народњег, који није трпио таку владу, кршило је снагу народну, те је често страдао.

Филип неуведе туђински склоп друштва, већ усаврши и измјени старински склоп у народњем правцу тако, да ако те измјене и нису биле ништа ново, изгледају да су нешто ново. Није отео народу његова права, али подчини племство цару и придобије га за себе ловом, ратовањем и гостбама, и никада није установљавао код двора церемоније т. ј. није делио народ на редове, као што су то чинили персијски цареви и њихни сатрапи. Познавајући себе да је бољи и паметнији од свију осталих, Филип није имао потребе да уводи форме и церемоније и свагда је остао *први* међу *равнима*. Владао је

над Тракијом и Тесалиом, али никада није тлачио и стешњавао народ. Филип и његов син Александер могли су више пута да постану неограничени цареви, али им никада није ни на памет долазило, да *преокрену ограничену монархију у тиранију.* Обоица су поштовали слободан правац грчког народа[1]) и обојица су имали на својој страни преимућство, *што су њихне тежње и жеље биле тежње и жеље читавога народа, а не једнога човјека.* С тога су маћедонци очували старинска права и осећања свог људског достојанства: маћедонци су били војнички совјет Филипов као што је био римски сенат. Они народи које су они покорили, као што су грци, тесалци, тракици, управљали су се по својим законима и обичајима и само је учињена та измјена, да су они постали његови подајници и Филип је употребљавао све те народе да раде оно, за шта је који народ био најваљатнији, и у чему био најбољи.

Главним начином учинио је измјене по војничкој струци, користио се сваким новим проналаском (у тој струци) человођа најмљеничких, обдаривао их новцима, *али им није давао велика звања, нити им допуштао да заповједају маћедонцима,* а то с тога, што маћедонци нису трпили странце, а и Филип хтио је да маћедоеци постану сами знатни и да се развију.

Главна његова војска наличи на грчке *„оплите“.* Њима придода врло добру коњицу. Пјешаци су били сељаци — маћедонци и то се звало фаланга, а коњаници су били *племићи* — маћедонци. Маћедонци су сви били војници, а не најамници, а то је одржавало у народу понос и достојанство. С тога маћедонска војска није била слепа машина, већ су били свијесни људи, који се боре за *своју домовину.* Фаланга је била представитељка (масе) народа и свагда се сазивала, кад је

---

[1]) Види Оп. ист. Шлосера т. II.

требало решити неко важно питање или кога осудити на смрт. Коњаници су царска дружина, поносна народњим осећањем. Филип је сачувао фалангу онаквом, каква је била и у старо доба, само што ју је боље наоружао, а Александер увео ступање спарћанско; војске је и било око 16.000. Гледећи по мјесту битке фаланга се склапала у 16 редова, па је радила гомилом. Остала војска, то су боља фалангина крила. Војници су имали мачеве, којима се сече и боде. Осим тога имали су копља дуга 20 стопа. Копље петог реда допирало је до фронта, а остали су наслањали копља на рамена пред њима стојећих војника и с тога су врло редовно и..ли. Штитови су им били тако велики, да су сво тело заклањали. Осим тога биле су војничке чете: „другова, царски,“ „пешаци другови,“ „војници сребрних штитова“ налик на ификратове војнике и најзад су тесалци састављали добро наоружну коњицу, а пола-дивља племена тракијска давала су лаконаоружане коњанике и пјешаке стрелце..

С том и тако дотјераном војском Филип најприје удари на илирице и отме од њих брдовите предјеле и богате. Тада се обрати, да покори приморске градове атинске. Атињци су већ давно ратовали с Амфипољом и у исто доба одпочну сајузнички рат. Филип их наговори, да он освоји за њих тај град, али да му они уступе у замјену тога града свој приморски град Пидну у Маћедонији; пошто освоји град на мјесто да га уступи атињцима, он га сам заузме. Сада се договори с олинћанима те освоје Пидну и Потидеју. Њеки грчки историци веле, да је Филип онога дана кад отета Потидеја добио три радосна гласа: да му се син родио, да је његов коњ одржао побједу на олимпијском сабору и да је Пармемион надбио илире. У исто је доба ласкао атињцима и успављивао их, а оружије окрене противу тракијца.

Кад су тракијци заузели Тракију, земља је била зарасла у шуме, било много барустина и клима била сурова. С тога су они дуго живљели у дивљем стању. За владе Дарија персијци је освоје, а послије пропасти Ксеркса ослободи се и постане у њој велика држава **Одриска**, а тај је народ живљео јужној Тракији код р. Хебре (Марица). Око Вардара живљели су *пеонији* и *агријанци* вјешти стрелци и добри војници. Сјеверни дио Тракије до Дунава насељавали су *трибали* [1]) *и гети*; први су живљели у данашњим српским земљама, а други-ниже њих, дуж Дунава, до црнога мора. За владе Александра гети се преселе на леву обалу Дунава.

Држава је Одријска била најсилнија за владе цара *Тера*, *Ситалка* и *Севта* и ширила се од најјужнијих предјела Тракије до Дунава; грчке населбине плаћале јој данак и годишњи доходак одриске државе износио је више од 800 таланата, а то је грдна сума према ондашњој цени новаца т. ј. преко 300 хиљ. дуката. Но за владе Севта Триволи јој зададу страшан удар, после чега устају и други народи и, како је одријска држава скоро постала и насилничким свезама била уплетена и одржавана, тако се брзо и распадне. С тога наскоро сами адриси дођу у зависимост од грчких најамника и њихних војсковођа. Одриси остану дивљи, као што су и били. Само у јужној Тракији била је њихна мала државица без икаквог светског значења. Од владаоцића те државице био је најзнатнији Котис, но је он управо био харамбаша хајдука. Звјерство, сластољубље и жестокост Котиса дођу до безумља и кад је већ дара превршила меру њега убију два грађанина из Еноса. Синови се Котисови заваде око власти, атињци се користе њихном свађом и задобију сав Херсонес са западне

[1]) Овим именом називљу грчки списатељи србе (кроз сво средњевековно време).

сам на себе подигао руку, видимо га, гдје се бори са својом судбином. Много је пута његова судбина одржала над њиме побједу; много је пута он страдао; али судбина није могла савладати и побједити нити на странпутицу завести тога поштеног, моћног и самопрегоревајућег патриота, нити скршити његов карактер. Оставши сирота без оца и мајке још у дјетинству, живљео је сиромашки, јер су његово нашљедство разграбили саможивни његови тутори. Телом је био врло слаб и неокретан, а у говору замуцкивао, с тога су му другари издевали различна ружна имена. Кад му је било 10 година он је слушао у народној скупштини једнога знатног бесједника. Снага и моћ говора бесједникова учинила је велико упечатљење на млађаног Демостена; још више се зачуди, како су га, пошто је свршио бесједу, хвалили и најзад, највише се потресе млађано срце сјајном пратњом с којом га је народ пратио до његове куће и тада се Демостен тврдо завјери, да постане знатан бесједник. Он почне усрдно да изучава умотворине знатних грчких списатеља, науке, почне се учити бесједништву код најбољих грчких бесједника. Најзад, као грађанин и члан народне скупштине изађе да говори бјеседу, али га изжвижде и изсмију. Закривши лице рукама, побјегне кући, да се избави од срама, и већ је био намислио, да се одрекне за свагда бесједништва, кад га један глумац, његов друг, на очиглед увјери, да он нема мане у писању бесједа и разлагању ствари, већ у начину произношења и говорења бесједе. Доиста је у Демостена био слаб глас, није могао да изговара њека писмена и врло се смешно држао кад је говорио бесједу. Тада Демостен одпочне борбу са својим природним манама: обрија главу и неколико месеци провео је у једној пећини вјечбајући се у говору пред огледалом; оснажавао је свој глас громко викајући кад су морски таласи били о брегове, да их над-

затим оптуже
кидце. Како су фокидци
земље црквене, амфиктион
земље поврате и да плате
нијесу могли платити, као
ромашни, и ако неплате, да
Та пресуда примора Фокидц
осталом, спарћани су ишли
обладање, а не да помажу
месенце и мегалопољце. Суд
тивљане и тесалце да изврше
с чега су ови морали устати
за челoвођу *Филомела*, коју
делфијску цркву. Тада се одп
дина Фокидци су јуначки рато
гала њихна брдовита земља, и
Теја (на тесалијском путу) и *Д*
ском) бранећи из њих туђинци
су били јунаци и свесрдно вољели
делфијску цркву они је поарају,
благо, па за благо скупе грдну во
грдан прелом и преврат у нар
скога света;

из цркве. Тако напр. у граду Метапонту играчице и свирачице појаве се на светковини окићене стварма, које су побожни метапонтци поклонили светој делфијској цркви. Од тога доба у народу се губи вера, даје црква светиња. Цркве су пак од памтивијека биле најсигурније мјесто за чување новаца (свете касе) и врло биле важне за трговање. Сада се изврши промена и у трговини: новци пређу у руке сарафа и зеленаша и новчане се спекулације преокрену у арање. Осим овога, крађа олимпијског блага грдно повећа количу текућег, звечећег новца бившег у обрту. Ова околност имала је такве посљедице, какве су биле посљедице од довоза благородног метала из ново-пронађене Америке у Европу т. ј. *сувишна множина новаца у обрту*, сразмјерно смањи њихну цену. У осталом, у 16. веку у Европи се постепено намноже новци, али у Грчкој то је било *уједанаут, на малом простору;* новце докопају у руке онакви људи, који су их арчили за све што је најгнусније и најгадније и тиме се развије код људи све што је најгоре и чему на супрот стају све добро уређене државе. По Диодору, за десет година војевања отето је из цркве делфијске до 10.000 таланата, које кад убарабаримо са новчаном ценом данашњега доба износи више од 20 милуна дуката. Сада се тек може разумјети какве су зле и опаке биле пошљедице од поаре делфијске цркве.

Филомел како заузме Делф и поара цркву бога Аполона, умножи војску до 10.000 људи, обнови тврдињу Делф и одпочне се ратовање са жестином од обе стране. Кад беотијци са сајузницима искупе двапут већу војску, она одбије Филомела, протјера га у брда и опколи код једног амбиса, где Филомел видећи, да се неможе спасти, скочи у тај амбис (354), а његов брат *Ономарх* искупи разштркану Фокидску војску, срећно је проведе у Делф и подруги пут поара делфијску цркву. Фоки-

... с помоћу новаца он
спарћанима. Све му ово по
бједе, опустио предјеле лок
на многе намет и освоји Ор
напредовање поплаши не са
јер они увиде да се тиме
Ликофрона, сајузника ономар
цара маћедонског, да им поп
само и чекао. Ликофрону пак
свога брата Фаила са 7000 во
бије обојицу у одсудној битци.
Ономарх са 20 хиљада пјешака
бије у два ма Филипа. Филип
одсудној битци надбије Фокид
6000 фокиђана, Ономарха раза
осталих побаца у море као прокл
је хтео одма да заузме Фокиду, а
за руком: Атински бјеседник Д
атињцима, каква им предстоји оп
граде пут код Термопиле. Филип у
напречац остварењу свога плана,
веде у ред ствари у Тесалији
партају ...

рају, али је то било доцкан, јер Филип омане и Фокидце, да ће амфиктионов суд пресудити ствар, по њихној жељи, ступи с војском у Фокиду и заузме тврдињу код Термопиле. Фалек сада постане издајник, одбаци помоћ спарћана и атињаца, и кад се 346. године појави Филип с војском, он остави отачбину као жртву својим непријатељима и купи себи слободу предајом градова маћедонцима. И тако се Фокидци безусловно подчине Филипу, с којима, у осталом он поступи милостивије, него-ли како је рјешио амфиктионски суд. Хиљадама Фокиђаца продани су били у ропство, градови оборени и становници су морали живљети у селима. Од њих отму коње, оружије и приморају их да плаћају годишње 60 таланата, докле гођ ненамире оно благо, које су однели из цркве делфијске; осим тога, изгубе своја два гласа у амфиктионовом суду, које добије Филип, а уз то право, да *први* пита делфијскога оракула за мњенија и да предсједава на пифијским саборима. Спарћани такође изгубе свој глас у совјету амфиктионском, а атињци похитају и објаве, да примају овај мир, против кога су протестирали прије заузећа Фокиде.

Желећи показати грцима, да он неиде против њих и њихне слободе, Филип се поврати с војском у Маћедонију, у исто доба намисли да освоји Перинт и Византију. Демостену изађе за руком, те атињци пошљу помоћ тим градовима; у исто доба и персијци видећи, да се оснажава Филип, пошљу им војске у помоћ (341) и Филип је морао да уступи. Сада се чинило, да је он сасвим заборавио на ток ствари у Грчкој и отворио ратовање са скитима и трибалима, гдје се опасно ранио и Грци су мислили, да га се више нетреба бојати.

Али је он преко својих агената баш тада највише радио и по његовим интригама изроди се догађај, који га опет с војском доведе у Грчку, гдје покаже, да му није стало до безбожија, већ до тога, да подчини себи

је првенство (игемонија) М
грци, могу обратити оруж
Поими те партије, како се
ђашњем ратовању против п
протекло много времена, и
одсудну побједу одржала д
ђена лична слобода и разви
јуза, личне равноправности
услуга, и природним су нач
као на човјека, који иде на
боду грчку, да преоблада на
кичко. Само собом створи се
патриотичка, коју су партајст
звали „персијском." Како је
Филипа, као на угњетача сло
је могуће спасти и очувати грч
под старинском гегемонијом
било у ратовању с персијцима,
рђаво мислила о сувременицим
жала, да они нијесу ни зашто;
вјеровала у сувременике и много
прва је држала сувреме

тога се одма крене на Елатеју. Тада тек атињци виде, да је истину зборио Демостен, који им и тада, напомене славу њихних предака и атињци пошљу посланике у све грчке државе позивајући их против освојача грчке. У исто доба пошљу у помоћ Амфисцима 10.000 најамника. Филип их надбије, освоји Амфису, баци на њу анатему. Евбејци пак, мегарци, коринћани, ахејци и градови Левкас и Коркира и тивљани пристану уз Атињце. Али је Филип већ освојио Елатеју, која је била на путу од Термопиле у Беотију и врло важно војничко мјесто.

Заузеће Елатеје произведе у Атини неописано комешање. Гласоноша дође пред вече у атински Пританеј и јави шта се догодило. Пританн су тада сједили за асталом па одма устану и похитају: једни да зову стратеге (војскавође) и гласоноше, а други, да руше и спале дућане бивше на пијаци, како би се сјутра могла сазвати народна скупштина. У свом граду завлада неспокојство и кретање. Другог дана прије огранка сунца искупе се савјетници у свом стану, а народ на мјесту народне скупштине. Још савјетници нијесу били успјели да сврше договарање с посланицима и да законским путем издаду рјешење, сви су грађани већ били дошли на скупштину. Тада савјестници и притани оду у народну скупштину и објаве народу шта су чули и упитају: да-ли има ко да каже што о овоме? Питачи су (геролди) неколико пута повторовали питање, али су сви ћутали; па и стратеги бивши у скупштини, тако су били изненађени и збуњени, да нијесу могли ништа да савјетују, шта-да се ради. Тада одпочне да говори Демостен и да потреса као громом срца грађана, и користивши се оштом тежњом предложи, да се одваже на ратовање. Буде рјешено, да се сви атињци, који су способни носати оружије, наоружају и стану под заповједништво Хареса и Лизикла; да се позову остале

...уђењу. С тога над...
стен и Есхин буде протје...
гдје оснује школу, да у...
школи одпочео је своје п...
слушалцима своју беседу, ...
стена у атинској скупшт...
себе од дивне бесједе. А...
чита им одговор демостен...
жени и завешени дивном б...
да сте чули, кад ју је говор...
хотице Есхин занешен снаго...
парника. Налик на Есхина ...

Много поштених и спос...
дјело *патриотске* или народн...
Хиперид знатан бесједник и па...
он је свршио као и Демостен...
ведан и строг човјек; знатан ...
министар финанције, који је ...
ту струку, довео је у ред и с...
државање своје отачбине; али ...
редити се Демостеном, који је ...
и у исто доба трагичка личнос...
гова је судб...

сам на себе подигао руку, видимо га, гдје се бори са својом судбином. Много је пута његова судбина одржала над њиме побједу; много је пута он страдао; али судбина није могла савладати и побједити нити на странпутицу завести тога поштеног, моћног и самопрегоревајућег патриота, нити скршити његов карактер. Оставши сирота без оца и мајке још у дјетинству, живљео је сиромашки, јер су његово наслиједство разграбили саможивни његови тутори. Телом је био врло слаб и неокретан, а у говору замуцкивао, с тога су му другари издевали различна ружна имена. Кад му је било 10 година он је слушао у народној скупштини једнога знатног бесједника. Снага и моћ говора бесједникова учинила је велико упечатљење на млађаног Демостена; још више се зачуди, како су га, пошто је свршио бесједу, хвалили и најзад, највише се потресе млађано срце сјајном пратњом с којом га је народ пратио до његове куће и тада се Демостен тврдо завјери, да постане знатан бесједник. Он почне усрдно да изучава умотворине знатних грчких списатеља, науке, почне се учити бесједништву код најбољих грчких бесједника. Најзад, као грађанин и члан народне скупштине изађе да говори бјеседу, али га изжвижде и изсмију. Закривши лице рукама, побјегне кући, да се избави од срама, и већ је био намислио, да се одрекне за свагда бесједништва, кад га један глумац, његов друг, на очиглед увјери, да он нема мане у писању бесједа и разлагању ствари, већ у начину произношења и говорења бесједе, Доиста је у Демостена био слаб глас, није могао да изговара нека писмена и врло се смешно држао кад је говорио бесједу. Тада Демостен одпочне борбу са својим природним манама: обрија главу и неколико месеци провео је у једној пећини вјечбајући се у говору пред огледалом; оснажавао је свој глас громко викајући кад су морски таласи били о брегове, да их над-

...не добар бесједник
онај исти народ, који г
бесједама нема оне живо
држи у бесједама есхипо
сане, јасно разложене, из
убјеђење, да брани праведну
и патриотско и најзад се
која је просута у бесједи,
Тим беседама са свим задо
Главна намјера његове пол
Атина задобије првенство, д
грчких држава и да се ни
преобвлада на штету других
он преварио у своме мишљењ
али је зато, врло добро разл
нове Филипове и одпочне пи
Филипа читаву врсту бесједа,
У осталом, да атињци до
стари грађани слободне Атине
их Демостен није могао пробуди
разкошлука и разврата, није м
силу и снагу душевну. Суврем
скупштинама нема разговора о д
интересима, већ о којека...
послуше...

опасности, већ је било и поштених грађана, који су тако мислили, као што је напр. био неумитни *Фокион*, који је држао, да Филип није опасан за грчку слободу. С тога није никако чудо, кад су тивци притешњени Фокидцима позвали Филипа у помоћ, а атињци не само, да му сами нијесу спречили пут код Термопиле, већ смету спарћане, те и они то неучине. Ствар је текла овако:

Кад је Фалек постао војсковођа 351. год. Филип маћедонски нападне на Олинт. Олинћани пак доцне послушају бранилце слободе, да позову и помоћ атињце и ствар је већ била изгубљена, кад је Демостен успјео да увјери атињце, да треба послати помоћ Олинту. Најзад атињци им пошљу војску у помоћ, али су је предводили покварени и подли игемони (војводе) — *Харес* и *Харидем*. Харидем се редом продавао атинцима, тесалцима и персијским сатрапима и он је тако поступао у Олинту, да на мјесто помоћи, само им је чинио штету. Најзад, кад се атињци накане и пошљу трећу војску у помоћ Олинту, град је већ био пао, јер Филип опколивши град захтје да се одма предаду или ће ш њима поступити ка са метоцима. Олинћани су јуначки се бранили, док им је заповједао Аполонид. Сада Филип почне кроити замке Аполониду и неки подмићени олинћани почну га црнити код народа и најзад тако успеду, да Аполонида протјерају из града. Тада исте издаице наговоре народ, те преда заповједништво над коњаницима Ластену и Евтикрату. Ова два издајника наведу војску на маћедонску бусију, те изгине, и Олинт се морао предати. Њих постигне страшна судбина: варош буде поарана, варошани постану или робови или их распродаду, или најзад буду поклоњени присталицама маћедонскога цара или другим градовима. Жалећи јадне олинћане, човјек се тјеши тиме, што издајници своје отачбине нијесу избјегли казтиге. *Филип је вољео издајство, али не из-*

рођену у Олинт,
непријатељ Филипов и
Филипова. Сада Фил
обрекао и поклони му
мираз и ослободи.

Док је Филип осва
Тракији, продужавали с
цима. Кад 352 год. Фа
беру за војсковођу Оно
кога су интригирали вел
моћу народа. У исто доба
помажу, већ почну водити
у тај договор уђу и Фок
беотицима побједу а ови о
Филип објави, да Фокидци
пак недопусти, да се учи
спарћанима. На тај начин
фокидце и беотијце, прикуп
обрати особиту пажњу на дв
куда је ишао пут из Тесалије
— кључ за у Црно море, што
важности за атињце. С тога
атињце да не би наоружали
пуно постигне своју намј
рање с ат

рају, али је то било доцкан, јер Филип омане и Фокидце, да ће амфиктионов суд пресудити ствар, по њихној жељи, ступи с војском у Фокиду и заузме тврдању код Термопиле. Фалек сада постане издајник, одбаци помоћ спарћана и атињаца, и кад се 346. године појави Филип с војском, он остави отачбину као жртву својим непријатељима и купи себи слободу предајом градова маћедонцима. И тако се Фокидци безусловно подчине Филипу, с којима, у осталом он поступи милостивије, него-ли како је рјешио амфиктионски суд. Хиљадама Фокиђаца продани су били у ропство, градови оборени и становници су морали живљети у селима. Од њих отму коње, оружије и приморају их да плаћају годишње 60 талапата, докле гођ ненамире оно благо, које су однели из цркве делфијске; осим тога, изгубе своја два гласа у амфиктионовом суду, које добије Филип, а уз то право, да *први* пита делфијскога оракула за мњенија и да предсједава на пифијским саборима. Спарћани такође изгубе свој глас у совјету амфиктионском, а атињци похитају и објаве, да примају онај мир, против кога су протестирали прије заузећа Фокиде.

Желећи показати грцима, да он неиде против њих и њихне слободе, Филип се поврати с војском у Маћедонију, у исто доба намисли да освоји Перинт и Византију. Демостену изаће за руком, те атињци пошљу помоћ тим градовима; у исто доба и персијци видећи, да се оснажава Филип, пошљу им војске у помоћ (341) и Филип је морао да уступи. Сада се чинило, да је он сасвим заборавио на ток ствари у Грчкој и отворио ратовање са скитима и трибалима, гдје се опасно ранио и Грци су мислили, да га се више нетреба бојати.

Али је он преко својих агената баш тада највише радио и по његовим интригама изроди се догађај, који га опет с војском доведе у Грчку, гдје покаже, да му није стало до безбожија, већ до тога, да подчини себи

Грчку. Демостен и Есхин различно описују тај догађај и први вели, да је сам Филип склонио амфиктионце, да га доведе у грчку. Случај је био оваков: [1] свештеници локријскога града Амфисе поору земљу припадавшу цркви бога Аполона, међутим бачено је било проклетство на оне, који би то учинили. По наговору Филиповоу, *Есхин*, као атињски посланик, оптужи их суду Амфјктионском и из засједанија искаже поља која су амфисци поорали. Буде наређена и послата гомила свештеника и остали људи да оборе и поруше куће и да батале њиве 339. г. Амфиски земљорадници искупе се да одбране своје куће и њиве и свештеници једва умакну од разјареног народа. Тада за извршење пресуде буде скупљена војска, под заповједништвом *Коттифа* и изврши пресуду амфиктионску, али амфисци нијесу хтијели да плате глобу на коју су их осудили. Тим се користи амфиктионски суд, гдје није било атинског посланика: у савјету је већина чланова била на страни Филипа и употребе прилику, да дозову Филипа у Грчку. Одма буде послан *Коттиф* да замоли Филипа да помогне богу Аполону и амфиктионима и да недопусти безбожним амфисцима да вређају бога. У исто доба заповједе му да каже Филипу, да су га изабрали за диктатора са неограниченом влашћу, да изврши пресуду амфиктионску. Филип радосно прими позив, јер је настало вријеме, да изврши свој план у Грчкој и брзо се крене с војском. Дошавши до Термопиле он заповеди, да му сви грци пошљу војске у помоћ и покаже, да он није дошао против Амфисе, већ против Атине и Тиве и да је дошао да влада у Грчкој, а не да се свети за богове сиромашним амфисцима.

---

[1]) Описан је у Демостена у беседи »pro corona,« а у Есхина у бесједи против Ктезифона, кои је предложио, да увјенчају Демостена грађанском круном за заслуге отачбине.

С тога се одма крене на Елатеју. Тада тек атињци увиде, да је истину зборио Демостен, који им и тада напомене славу њихних предака и атињци пошљу посланике у све грчке државе позивајући их против освојача грчке. У исто доба пошљу у помоћ Амфисцима 10.000 најамника. Филип их надбије, освоји Амфису, баци на њу анатему. Евбејци пак, мегарци, коринћани, ахејци и градови Левкас и Коркира и тивљани пристану уз Атињце. Али је Филип већ освојио Елатеју, која је била на путу од Термопиле у Беотију и врло важно војничко мјесто.

Заузеће Елатеје произведе у Атини неописано комешање. Гласоноша дође пред вече у атински Пританеј и јави шта се догодило. Притани су тада сједили за асталом па одма устану и похитају: једни да зову стратеге (војскавође) и гласоноше, а други, да руше и спале дућане бивше на пијаци, како би се сјутра могла сазвати народна скупштина. У свом граду завлада неспокојство и кретање. Другог дана прије огранка сунца искупе се савјетници у свом стану, а народ на мјесту народне скупштине. Још савјетници нијесу били успјели да сврше договарање с посланицима и да законским путем издаду рјешење, сви су грађани већ били дошли на скупштину. Тада савјестници и притани оду у народну скупштину и објаве народу шта су чули и упитају: да-ли има ко да каже што о овоме? Питачи су (геролди) неколико пута повторовали питање, али су сви ћутали; па и стратеги бивши у скупштини, тако су били изненађени и збуњени, да нијесу могли ништа да савјетују, шта да се ради. Тада одпочне да говори Демостен и да потреса као громом срца грађана, и користивши се општом тежњом предложи, да се одваже на ратовање. Буде рјешено, да се сви атињци, који су способни носити оружије, наоружају и стану под заповједништво Хареса и Лизикла; да се позову остале

грчке државе, да пристану уз њих и Демостен буде послан у Тиву, да их придобије на страну атињаца. Тивљани су страшно мрзили на атињце и тек уз њих пристану у пролеће пошто су атињци имали с маћедонцима две битке. И тако у пролеће 338 г. атињци и тивљани добивши помоћ од евбејаца, мегараца и коринћана крену су против Филипа имајући војске, око 50.000, а Филип је свега на свега имао 20.000 пјешака и 3000 коњаника. Сајузници, грађани, били се одвикли од оружја и ратовања, а маћедонци су били стари војници, добро уређени и предводили су их прве челововође онога доба: Филип, Парменион, Антипатр и још се напријед видјело, коће одржати мегдан. Ствар дође до одсудне битке августа мјесеца, код беотијскога града *Херонеје*. Атињци на лијевом крилу надбију маћедонце, али на десном крилу деветнајестогодишњи Александер доведе у неред непријатељску војску и принудь је да бјега. Атињци надбивши маћедонце против којих су се борили, на мјесто да јурише на непобјеђену маћедонску војску, почну да гоне надбијене маћедонце и тиме припреме себи пропаст. Кад Филип увиди погрјешку атињских војвода, веле да је рекао: „Наши непријатељи неумију да побјеђују!“ и управи оделење војске против непријатеља, који је већ држао, да је побједитељ и надбије их. Више од хиљаде атињаца погиине, а око двије хиљаде допадну робства. Непобјеђена до тога доба тивска „света чета“ сва изгине. Тивци их све саране у једноме гробу и одозго подигну споменик — *великога лава*. Код Херонеје је Филип саранио грчку слободу и грчка је подпала под власт маћедонску. Филип је свечано одпразновао у вече одржану побједу са својим војсковођама, и послије пијанке пође, да прегледа поље битке. Тивљане је хвалио за јунаштво, а атињане кудио, посмјево им се, играо, пјевао и бенетао од радости. На то му, веле, рекне атињски бесједник Демад,кој и је био допао роп-

ва: „зашто се правиш Терситом, кад ти је бог по-
онио судбину Агамемнона“ и Филип дошавши к себи
тога прекора, збаци с главе вијенац, којим се био
китио и ослободи Демада, који је увјеравао атињце,
се нетреба Филипа плашити и подржавао филипову
ранку у Атини.

Кад дође у Атину глас о битци код Херонеје,
и после кратке укочености рјеше, да се боре и
ане на живот и смрт и сви устану, као један човјек,
одбране и заштите своју отачбину. Као врло вјешт
паметан човјек, Филип неусхтје да удари на Атину,
ећ својевољно одпусти још све заробљене атињце и
кључи ш њима врло пробитачан за њих мир и још им
тупи град Ороп; али зато излије своју освету на
јесто Атине над тивљанима. Они су морали да приме
управитеље маћедонце и да пусте у своју тврдињу
аћедонски гарнизон. За овда се Филип задовољи тиме, што
сви грци (осим спарћана и аркађана), на конгресу у
оринту, год. 337 прогласе за неограниченог *Игемона*
војводу) у рату противу Персије, и да он — Филип — од-
еди, колико ће која држава морати дати спомоћне
ојске да се освете персијцима за увреде учињене гр-
има. Сједињена војска из Грчке без Маћедоније, могла
извести у бој до 220.000 пешака и 15.000 коњаника
тако Филип доведе своју ствар до тога. да изврши
ој план. Већ су помоћну војску грчке државе биле
скупиле, и већ је део маћедонске војске под заповјед-
иштвом Парменнона и Атала био прешао у М. Азију,
д Филип погине од руке убилца Павзанија на гостби,
ју је давао удајући своју кћер Клеопатру за Алек-
ндра цара епирскога.[1]) Кад пукне глас по Грчкој да

[1]) У својој породици, у доцније вријеме, Филип је био не-
сретан. Живио је дуго у свађи са својом женом Олимпија-
дом, кћерком епирскога цара Неоптолема и најзад се ш њоме
разведе, да се ожени с кћерком Аталовом. На свадби се

војске, ма да им је било доста, јер му је ова надокна-вала многошту — јунаштвом, вјештином, војничким сло- гом и добрим војводама. У његовој је војсци било ср- редова и сорти војске. Маћедонци су се борили с пу- слицима с увјерењем, да имају право, да се прослав- стеку себи и потомству немамртност. Грци су тако и- били одушевљени народним поносом спомињући сла- дјела славних предака и свјесно видући, да надмашу- оружју ропске трупе варварских народа. Остали с- ставни делови александрове војске задржавши народ- оружаје, ношњу, обичаје, борили су се за част сво- имена и били су од велике користи грцима начином р- товања. Пеонијци и други тракијски народи служили су као лаконаоружани коњаници и наличили су на сади-шње козаке и черкезе, да их невада нападају на не-пријатеље и да довикују, како стоје ствари. Трибали, одриси и друга варварска племена били су лаконаору-жани трупаци и тако сљоопљени, да су се свагда ве-тли борити у реду. Они су врло добро стрељали из стријела и наличили су на садашње стрелце; челово-ђи је био Атал. Најприје их било једна хиљада, а до-цније Александер умножи и готово није било битке, у којој се они нису одликовали. Грка је било око 7000; наоружани као и маћедонци били су равни с маћедон-цима. Осим тога, још је Филип искупио и сложио једну трупу војске од 600 младића из најбољих кућа. Алек-сандер ту трупу умножи. Тесалски коњаници били су од велике користи Александру и он се врло вешто ко-ристовао њиховим користољубљем и жељом, да блеште, да сјају и да на ратлуку живе. Они су били царска гарда као и маћедонци. Они су се одликовали у рату и Александер се особито старао да се обогате, кад су се хтјели вратити у Европу као својевољци. Он их није задржавао, већ им давао осим добити још нов-чану награду и испраћао на свој рачун. Тако, кад се

*илиповој партаји и новцима ставили су били Филипа
од одбрану својих закона!* Само један атински грађанин,
зумнтни Фокион, био је противан томе говорећи, да је у
ропејској војсци мање само *један* човјек. И та опо-
зиа фокијонова била је праведна, јер је Филип већ
ао створио много великих војвода, а на његово место
олазио је син Филипов, од кога је зависила судбина
е само Маћедоније и Грчке већ и читавог истока и
адашњег света, — и тај човјек био је *Александер
лики.*

3. *Александер велики* (336—323 год.) Александер
е родио 356 год. пре Хр. оне исте ноћи, кад је *Хе-
рострат* спалио знатну цркву дианину у Ефесу, да се
егово име спомиње у потомству. Хијерострата су по-
били и забранили спомињати његово име, али управо
бог те забране његово име и остане у потомству. Ста-
нници су видјели у томе случају пророштво, да ће Алек-
сандер постати велики човјек. И доиста, све му је ишло
а руку, да се прослави и постане највећи владалац за
аке памти Историја. Природа га обдарила способно-
тима доброг старјешине; у младости се учио и развије
вој ум и своје способности; поквареност и трулеж
рчких нарави и живота донесе собом пропадање респу-
бликанских друштвених склопова, јер у унутарњим бор-
бама грчким поруши се грчки живот. Користољубље и
творство прикривајући унутрашњу поквареност, по-
таву поглавита својства грчких грађана, који су трго-
вали својим интересима и чашћу читаве Грчке. Већ и
у Атини, расаднику просвете, није било врлина мара-
тонске битке и периклова времена. Да је било могуће
остварити мисли и реформе Епаминондове, он би их и
остварио, али су се основе грчког друштвеног живота
биле пореметиле и старо друштво није било могуће
обновити. У то време у Грчкој, било је потреба да се
ради, али није било бине, где би се радило. Нара-

штају грчком IV века чинила се уска и тесна бин[…]
којої су њихни очеви урадили песамртна дјела. Н[…]
ђали, исквареин склопови грчкога живљења тиран[…]
олигархијом, насилницима и издајницима нису пр[…]
љивали даровите грађане, да се крећу у њима, јер [[…]
мостално се није могло радити, већ је све било [[…]
притиском. Благо Филипово, његови агенти и ш[…]
уселили су у људе мржњу спрам њихне рођене д[…]
вине. Личне способности и имање појединих гра[…]
надмашавало је силу и снагу појединих државица. По[…]
дицом је свега овога било: да је пропао мјестн[…]
триотизам и замени га тежња наћи бину за рад [[…]
отачбине. Таком бином постане од V. века Пер[…]
куда иду грчки најамници. У редовима овнх прод[…]
чета бивали су најбољи грађани Спарте и Атине, [[…]
јима су дојадиле ситнице и распре у њихној ма[…]
домовини. Они су и донели у Грчку мисао, да се [[…]
побједити и освојити та грдна држава, која је об[…]
тала трећину Азије. Ту мисао приме од војника г[…]
државници и списатељи. Мисао је била велика. С[…]
се није тицала само славе или пљачке, већ је на [[…]
дини било питање: политичко обновљење Грчке [[…]
се замену посебни интереси малих грчких држа[…]
једном опште-грчком тежњом. Казивања најамни[…]
књиге знатних списатеља н. пр. Исократа, имал[…]
уплив на друштвено мишљење и припремиле гр[…]
посао, који већ није био само могућан, но необх[…]
Како поједине државице нијесу биле кадре да из[…]
ту мисао, сви пак у скупу имали су огромна ве[…]
средства да тај посао изврше. Код Тенара и д[…]
мјеста хиљадама најамника продавали су своје зна[…]
јунаштво свакоме, ко је хтео тај еспап да купује. [[…]
је Филип по траговима Агезилаја стао у зачељу [[…]
предузећа, то је одговарао, колико својим тежњама[…]
лико и друштвеном мишљењу. Он погине и Алекса[…]

да 336 г. Александер је одпочео да влада у нај-
за њега околностима. Кад пукне глас, да је Филип
уо, сва Грчка прене и устане, да се избави на-
чке владе. Демостен заборави смрт своје кћери,
жалосне хаљине, окити се цвећем и дође у скуп-
, да јави народу тај радосни глас. Грци устану
ужије, да поврате умрле форме и преминуло жив-
; на сјеверу и западу устану нови непријатељи,
ивља тракијска и илирска племена да се том при-
ослободе. Александер је морао гледати на све
е, свуда доспјети, изнаћи средства и умирити уста-
и то тада, када је у Азији у зачељу завјере био
(не војсковођа). Парменион је био веран мла-
е цару и убије Атала стрица друге жене Фили-
Олимпијада убије другу жену Филипову Клеопатру
етом, а Александер убије Аминта сина пердикина.
ај начин он се обезбједи најприје у Маћедонији.
о доба оде у Грчку, скупи конгрес у Коринту, на
а признаду, као и Филипа за војсковођу у пред-
ем рату с персијцима сви грци осим спарћана, на
Александер и необрати пажњу. Затим се крене с
ом у Тракију; пређе преко балканских брда, пре-
Дунаво, надбије гете, чији су посланици казали
андру да се не боіе никога на свету осим да се небо не
и непроломи. После тога примора Тракијанце, да
ду у таоштво онаку војску, која му је била по-
а у ратовању с персијцима. Том приликом враћа-
е натраг надбије илирце и узме као и од тракијца
огу мира доста људи у војску.

Док се Александер бавио на сјеверу своје државе,
глас да је он погинуо. Одма почну мислити, како
избаве тивљани од маћедонског гарнизона, а ати-
— да се очисти Грчка од маћедонаца. С тога није
о чудо, што обје државе послушају своје бесед-
Демостена, Ликурга, Динарха и друге, да устану

и да извојују себи слободу. По спољашњости св
околности биле такве, да је могуће било обновити н
зависимост грчких република, кад већ нема у жив
Александра, како се било разгласило. Одма тивља
устану и нападну на маћедонску војску, која је би
изашла из града, убију им два челвође, а трећег
остатком војске запру у граду на брду и око гра
направе дуплу ограду од коља. Атињани су већ спр
мали војску да пошљу у помоћ тивљанима, тако и
и њеке пелопонеске државе већ су биле кренуле св
војску у помоћ тивљанима. Александер пак чује
устанак у Грчкој чак у Илирији, и похита брже бољ
30.000 пјешака и око 4000 коњаника; пређе преко
пролазних брда Пинда и појави се пред Тивом. Да
маћедонска војска у Тиву, дознали су на неколико
хати пре њезина доласка: нико није веровао да
предводи Александер, већ су држали, да је то Ан
патр, који је управљао Маћедонијом. Па и опет а
њани непошљу обећану помоћ, а пелопонесци зауст
изаслану војску. Негледећи на то тивљани одб
мирно договарање, по коме је требало издати само
челвође устанка. Тада се одпочне крвави бој, у
су се тивљани борили с очајничким јунаштвом, но
били побјеђени. Маћедонци јурише у варош и већи
тивљана изгине. Тада тек Александер нареди да
рекну оставшим тивљанима пресуду њихни највећи
пријатељи: платејци, фокидци, теспијанци, јер
много јада поднијели од тивљана. Они рјеше: да
сруши град до темеља, све становнике с женама и д
цом — продати у ропство, изузимајући свештеник
свештеннце. То је рјешење било извршено. Више
30.000 тивљана бјаше распродано, град порушен, и с
буде поштеђена кућа знатног тивског појете Пинд
У осталом, скоро се покаје Александер за своју
стокост и у свакој прилици користио се случајем,

окаже тивљанима своје кајање, јер у персијском рату, адгођ је заробио тивљане, он им је праштао, јер су мали право, да се боре с персијцима против њега, а руге је грке каштиговао, као државне издајнике. Тим ушевним стањем александровим највише се користе тињци и пошљу цару посланство да га умилостиве. Он х лепо прими и дочека, није тражио да му се издаду јежавши у Атину тивљани, него је захтјевао, да му здаду Демостена, Ликурга и демагоге: Харидема и Ефиалта; затим се одрекне од искања прва два велика тинска грађанина, а захтје да се протјерају Ефиалт Харидем из Атине. Харидем, који се сав свој век родавао и сада оде у Персију и прода се персијскоме ару. Тада умукне и Демостен, јер је увидио, да ај посао, који је започео Филип, прихвата непобје-иви његов син Александер. И доиста, ко се могао ротивити двадесетдвугодишњем јунаку, кога је природа ила обдарила свима својствима, која су вазда и свугди иля и допадају се људма?

Личност Александра, као личности свију великих људи, није могуће описати појединим цртама, а још аље неким анекдотима; такве се личности оцјењују купном њихном радњом, делима и, како се односи та адња њихна пређашњем и доцнијем времену, које су ни приправили и какав су уплив њихна дјела имала а доцнију епоху. Како је било стање ствари пре Алек-андра, ми већ знамо, још је остало да кажемо коју еч лично о њему и о воспитању његовом, јер спо-обности и њихно развиће, најважнија ствар је у човје-овом животу. Какве је коме способности природа дала како су оне развијене, онакав је и сав рад његовог ивота.

Александра је природа обдарила спољашњим и нутарњим врлинама: његова спољашња, женска лепота мала је уплив на народ грчки, коме се посебице до-

војске, на први м'а било доста, јер му је она надокнађавала множину — јунаштвом, вјештином, војничким склопом и добрим војводама. У његовој је војсци било свију редова и сорти војске. Маћедонци су се борили с персицима с увјерењем, да имају право, да се прославе и стеку себи и потомству невамртност. Грци су тако исто били уодушевљени народним поносом спомињући славна дјела њихних предака и свјесно знајући, да надмашују у оружју ропске трупе варварских народа. Остали саставни делови александрове војске задржавши народње оружије, ношиво, обичаје, борили су се за част свога имена и били су од велике користи грцима *начином* ратовања. Пеонијци и други тракијски народи служили су, као лаконаоружани коњаници и наличили су на садашње козаке и черкезе, да из ненада нападају на непријатеље и да дознају, како стоје ствари. Трибали, одриси и друга илирска племена били су лаконаоружани пјешаци и тако склопљени, да су се свагда могли борити у реду. Они су врло добро стрељали из стријела и наличили су на савремене стрелце; челобођа им је био Атал. Најприје их било једна хиљада, а доцније Александер умножи и готово није било битке, у којој се они нису одликовали. Грка је било око 7000; наоружани као и маћедонци били су равни с маћедонцима. Осим тога, још је Филип искупио и склопио једну трупу војске од 600 младића из најбољих кућа. Александер ту трупу умножи. Тесалски коњаници били су од велике користи Александру и он се врло вешто користовао њихним користољубљем и жељом, да бљеште, да сјају и да на ратлуку живе. Они су били царска гарда као и маћедонци. Они су се одликовали у рату и Александер се особито старао да се обогате, кад су се хтјели вратити у Европу као својевољци. Он их није задржавао, већ им давао осим добити још новчану награду и испраћао на свој рачун. Тако, кад се

ар с војском кренуо из Персепоља у Екбатану, одпуш-
ајући их кући поклони им две хиљаде таланата (око
00.000 # дук.). С тога многи и не оду у Тесалију, а
огатство оних, који се повратили примами многе друге,
а служе у александровој војсци.

Маћедонски део војске, био је склопљен онако, као
што је био за владе Филипа: Александер придружи тој
ојсци нови део војске димахе т. ј. *војници, који се бо-
рили на коњма и пјешице налик на савремене драгоне.*
Димахци су били наоружани лакше, него-ли добро нао-
ружани коњаници, но боље од лаконаоружаних;
њихни коњи нису били оклопљени, нити су они носили
ланцире.

И тако маћедонски војници били су много бољи од
персијских, али стање финанције маћедонске било је
врло рђаво. Филип није оставио у каси више новаца
од 23.000 и неколико више дуката. С тога је Алек-
сандер морао прибјећи зајму, само да опреми војску.
И тако је за њега рат била потреба, јер није имао чиме
издржавати војску. Негледећи на све ово, Александер
је био тако рјешителан, да прешавши преко Хеле-
спонта поквари све мостове. Он ослободи маћедонце
од плаћања данка, али да морају ратовати. Пред по-
ласком у Азију, разда сво своје имање својим војво-
дама, а на питање, шта њему остаје, одговори: „на-
дежда!“ Пердика неприми поклон и још њеки и рекне:
„допусти нама, другарима твојим, да разделимо с тобом
надежду.“ Из Азије он је слао новаца Антипатру, ко-
лико је потребно за земљу, а полазећи даде сјајну
светковину по начину мећедонском. И тако он пође да
осваја Персију, са оним средствима, која су била у ње-
говој памети и са јуначком војском; но је и опет вјеро-
вао, да ће лако Персију освоити и да рат—рапи рат.
Он је имао генерални штаб, који се делио на двоје:
један је део израђивао мапе и планове, а други — вр-

шио инџинирске послове. Савременој топџијској струци одговарале су машине за отимање градова, из описа којих види се, да су врло добро биле унапређене математичке науке. У његовој војсци било је много научених људи и у многоме наличи на рат Наполеона I. у Мисиру.

Многи историци криве Александра, да је одпочео тај рат, као човјек, који није добро смислио свој посао, или да га је почео као очајни карташ, а не као велики човјек. На ово је већ одговорено, али да би био одговор подпун треба да знамо стање Персије. Да се снага државна мјери данима хода, колико преко које земље има и множином народа, који у држави живи, разумје се, да би предузеће александрово било безумље, но је Александер другчије разумјевао шта је држава: знао је, да је основ државе морална снага и да у великим борбама та снага побјеђује. Материјална средства персијске државе није могуће ни успоредити са маћедонским, но је сама Персија била забатаљена зграда, која се распадала сама од себе, од своје тежине. Персија би пала још у вријеме Агезилаја, да га није стање ствари у Грчкој приморало да се поврати у Спарту. Доцнији њезин уплив на ток ствари у Грчкој није ју могло спасти од пропасти. Царевина основана Киром била је склопљена од различних племена и већ се распадала на своје саставне делове, јер се многи сатрапи прогласили за нашљедне владаре. Господарећи самовластно у својим сатрапијама, они се мало бринули о цјелокупности царства. Убиства багојева ослабе царску власт, која је била једини покретач цјелокупне државе, као што то бива у свима насилничким и деспотским државама. Од оно мало чланова царске породице о којима је Багоје мислио, да му нису опасни, био је праунук Дарија II, Дарије III Кодоман. И њега је Багоје хтео убити одма пошто га био попео на престо.

р није хтео да ради онако како је њему угодио било, ли га Дарије предупреди и каштигује. Дарије завлада 36. г. био је човјек јуначан; али није био добар кao владалац, ни као војсковођа. Он је тако мало адао, да није успјео, да упозна стање своје државе, ити да уведе у земљи њеки ред и темељитост. Тешко у је било стање и с тога, јер је он по својој политици ранио олигаркије, тиранију и безусловну послушност арода спрам њихних управитеља и подпомагао насиље. лександер је пак ударао на Персију; као ослободитељ арода, као револуционар. Врховна влада у Персији ила је тако склопљена да човјек паметан, увиђаван и тресан није могао да има дуго време уплива. С тога, на војска, коју су персијци извели противу Александра, сим најамника, неможе се назвати војском. Од перијских војвода није било ни једног таквог, који би се огао упоредити с добрим грчким обичним војником. Био је, у осталом, у Персији један човјек, Мемнон Родоски, који би могао бар тада спасти и очувати то велико трошно зданије, — човјек гениални, али искварен, који се одрекао своје отачбине и потпуно је бранио интересе Персијске и био челвовођа најамника. Он је са својим братом Ментором примамљивао за персијце најамнике из грчке. Особито је много добра учинио персијцима бивши намјестник Мале Азије и како је неколико година проживљео у Маћедонији врло је добро познавао стање маћедонских ствари. Њему је било одређено да се стара и надгледа спремање војске и да спрема средства против Александра. Јединити он није био тако кратковид, као Дарије и његови сатрапи и предложи план, који би упропастио Аликсандра, да је био извршен. Он је говорио: „ми не треба да се боримо с Александром на отвореном месту; ми имамо флоту и новаца; за леђима Александровим да искупимо војску од најамника и да пренесемо ратовање у Маћедонију.

У Азији, да се измичемо с војском у унутрашњ
мље, да опустимо околне предјеле, да спречавам
тање Александрове војске и да га замамимо у
трашње предјеле, гдје мора сам и сва његова
пропасти." Са презрењем тај план буде одбачен
ничком персијском савјету и тек послије битке во
ника, Мемнону предаду да заповеда над војском,
наскоро умре. Као Мемнон мислили су много
грци, бивши у служби персијској. У том броју б
много атињана, који су се спремали за борбу
својих једноплеменика, јер су знали, да од пре
Александрова зависи слобда њихне отачбине. Ме
људма било их је доста, који су били достојн
тивници Александрови, какав је на пр. био Еф
Леостен, познати човођа ламијскога рата. Но н
да их се није требало плашити, јер их није н
да оцени. Па и Александер се непревари рачу
да план мемнонов неће бити остварен.

II.

Полазећи у Азију Александер је у путу изв
све обреде и понављавао спомене драгоцјене
кога грка и тиме уједињио све грке против П
као *један народ*. На европској обали Хелеспонт
жртву на гробу Протезилаја, који је први пог
рату тројанском. На сред Хелеспонта, гдје се ни
жао мост Ксерксов, благодарио је богу Нептуну,
пlivши први на обалу азијску пободе копље у тај
земље, који ће подпасти његовом оружију и за
начинити жртвеник на оном мјсту, гдје је ступио н
својим ногама. Затим се крене ономе месту, гдје
Троја, спали жртве на гробним брежуљцима гр
пака, а сам мете вјенац на гроб ахилесов, као
учини и његов друг Ефестион на гробу патро

о доба мемнонов план не само да још није био
шен персијском владом, већ још је она поступала
иво против његовог плана изаславши против Алек-
дра око 100.000 војске. Од те војске 60.000 било је
та булумента скупљене светине, а оно остало била
рава војска; и ту није било накаква реда и сара-
нице; с том војском сатрипи ступе у битку с Алек-
дром код р. Граника, која утиче у Мраморско море.
мемнон и неке друге војводе световаше Александру,
непрелази преко Граника на очима непријатеља; али
он већ био увидео рђав размештај и распоред пер-
ске војске и рјешивши се да се користи маном не-
ијатељском, заповједи, да се прелази река, рекавши, да
осрамотила велики Хелеспонт, кад би се зауставили
д мале р. Граника. Јулија мјесеца 334.г. код Граника
ександер одржи одсудну битку над персијцима и сам
тако јуначни борио, да умало није платио жи-
том. У ону минуту кад је он пробуразио једног пер-
ског војводу, брат убијеног Ресак мачем скрха шлем
ксандров; њега убије Александер, али у ту минуту
итридат замане мачем да цара удари по глави и то
већ био извршио, да Клит није успјео да му пре
сијече руку. Побједа је била одржана и тада Алек-
дер удари на најамнике персијске, који су због бу-
аштине персијских војвода били изван боја и гле-
ли шта се ради. У том боју погине коњ под Алек-
дром, али и над њима буде одсудна битка одржана.
да су с почастима сахранили мртве, Александер пошље
Атину 300 непријатељских штитова, да се чувају у
кви минервиној са оваким надписом: „Александер,
Филипа и грци (изузимајући спарћане) намијењују
њи ову добит, коју су отели од персијских варвара."
м побједом Атександер задобије владу над западним
елом м. Азије до брда таврских.

III

После побједе код р. Граника Александер не пође да гони непријатељску војску, већ се крене натраг да освоји приморске градове. Њему је потребно било оделити персијску флоту од пристаништа, гдје је та флота налазила склониште и добијала што јој је за потребу. И то је потпуно био веран рачун, јер су њему могли бити опасни само грци у савезу с персијцима. С тога је требало најпре освоити западне и јужне предјеле М. Азије и одвоити грке од персијца. Осим тога, Александер је ишао, као *ослободитељ* подјармљених народа и оживи народе, који су већ изгубили били надање, да ће се кадгођ ослободити. Он прогласи њихну независност и особито привеже себи народе поштујући њихну старинску вјеру, на коју су гледали персијци с презрењем. У исто доба, заведе свуда демократију т. ј. васкрсне старински начин управе, а Мемнон пак, који после битке код Граника бјаше постављен за главног војсковођу персијске сувопутне и морске војске, ступи у свезу са олигарксима и тиранима грчких градова и тиме одбије од себе све народе. Од свију грчких градова самому се озбилно успротиви један Халикарнас, у ком је заповједао атињац Ефиалт; но њега убију и халикарнасци отворе капије Александру. *Митрин* начелник персијске војске у Сардесу, у Лиђији, сам му изађе на дочек и преда град. Александер васкрсне старе установе и права лиђијскога народа и постави за свога намјестника Лизандра парменионова брата, а доцније Менандра.

Кад се Александер приближу Ефесу народ протјера из града персијске присталице и радосно га дочекају као *избавитеља.* Цар уништи олигаркију у Ефесу, као и по свима другим градовима и установи демократију. Тим начином он оживи народе и даде им нов покрет и

оправац. У Милету начелник града уздао се у персијску флоту и Александер га отме на јуриш. И тако за неколико месеци сва мала Азија била је под његовом влашћу изузимајући Карију и Ликију. Карием завлада 335 г. један знатан персијац, а законита нашљедница *Ада* била је опкољења у граду Алинду. Кад Александер објави, да је на страни *Аде*, сав народ пристане уз њега мрзећи на персијску систему гњечења, дављења и отимања. Тада цар ослободи Аду и прогласи је за закониту нашљедницу, а она га из благодарности посини и прогласи за нашљедника. У осталом, у рукама Мемнона била су још нека приморска места и острви Хиос и Лесбос; Александру је угрожавала опасност, кад би Мемнон свој план извршио, али по његовој срећи Мемнон умре а шњиме и његов план умре. У Ликији Александер поврати народу његова права и старински демократски начин управе. Из Ликије крене се у Памфилију и Фригију, гдје је био гордијев завежљај, у граду Гордију о ком се причало, да ће онај освоити Азију, ко одреши завежљај. Александер га мачем разсече, крене се у Киликију, гдје се сједињава Пафлагонија и Кападокија са сусједном Киликијом и тај се пролазак у старинско доба звао „Киликијска врата.“ Персијци, који су чували тај теснац тако се поплаше, да Александер продре с војском у Киликију без боја. У Тарсу, главном киликијском граду, због купања у р. Кидни, Александер се разболи на смрт. Сви видари кажу да му немогу помоћи, осим њеког акарнанца *Филипа*, који се рјеши да употреби опасан, али одсудан лек. Кад се Александер спремао да попије лек, добије писмо од Парменнона, да су персијци подмитили видара, да га отрује. Неповјерење није имало мјеста у души Александровој: видар уђе и даде му чашу с леком а он њему писмо Парменионово и кад је Филип читао писмо цар попије лек. Видар је био невин. Александер оздрави!

Кад Дарије добије глас, да је умро Мемнон (33
одма искупи на савјет своје великаше, а у том је б
био бегунац атињанин Харидем. Збор великаша р
да треба изаћи с војском на сусрет Александру
командом цара; један Харидем био је противног м
и увреди персијце говорећи ружно о војничким спо
ностима и организацији персијске војске. По запов
цара њега удаве, и рјеше, да се скупи војска
читавог царства, и да под командом цара ступи у
с Александром. И скупе 600.000 војника и под запо
ништвом Дарија догоди се битка на граници Кил
у Сирију, у тесној долини, између брда, код града
новем. мјес. 333. г. Александер опет побједи: Д
једва умакне од ропства, а његова мати, жена и
допадоше робства, па и њихно богатство. Алекса
се покаже великодушан спрам царске породице
служи благодарност побјеђеног непријатеља. О
предусретне онако као што доликује царевој поро
и успокоји их, да је Дарије у животу и да се не б
То казују сви грчки историци; но измишљено прич
наравно, тај догађај још више заинтересира казу
осетљиве и ротантичке догађаје. По тим причама, о
истога дана, кад је била битка, Александер с Ефе
оном оде својим заробљеницама, од којих цариц
мати кад их увиди она, по персијском обичају, к
пред Ефестионом, држећи да је он цар. Кад Ефес
одступи натраг, давајући јој на знање, да се је п
рила и да он није цар, она се поплаши, дал' није у
дила цара, на које Александер тешећи је прија
гласом рекне: „ти се ниси преварила, и он је
ксандер."

IV.

Битка код *Иссе* још је била одсуднија од б
код Граника. Персијски је цар морао да побегне с

ке у унутрашњост своје царевине. Он се уздао у у у Грчкој и већ био учинио сајуз с грцима преко даника, које Александер зароби, и већ се Агис цар рђански био спремио да удари на Антипатра, кад е глас о битки код *Иссе* и разпршти све планове ксандротих противника. Рат сам собом изумре на ејском мору. Финичански се градови сви, осим Тира, оре маћедонскоме победиоцу и предаду му своје е; тако му се исто покоре и персијски вазали на рву Криту и предаду му своје лађе. Онај остатак сијске флоте, није био већ ни од каквог значења ле исске битке, најзад и сам Дарије предложи Алендру услове мира; али их овај одбаци и објави да да на себе, као на владалца Азије, а од Дарија тјева подпуну покорност. Сад се могло ићи управо сијској престолници, но Александер остане вјеран ме плану и крене се да освоји Сирију, Палестину и сир, *да неостави за леђима* ни једну неосвојену зеу и да има под својом владом све приморске земље диземског мора, Како се појави одма му се покоре финичански градови осим Тира, кога су интереси о тесно били скопчани са унутрашњом Персијом, сијском отоком и јерменском и налазио се на острву хиљаду корака проливом одлучен од земље. Алендров војнички савјет рјеши, да се заспе песком тај лив и одма су били дотерани сви становници околмјеста да запруде тај пролив, па и сам је цар ради одушовљења војника и народа. Машинама су али камење на тирце, брвнима и стрелама бранили радпике од тираца, који су на лађама старали се недопусте да се направи насип до града. Кад Алендер увиди, да са сува није могуће отети Тир, тада опколи лађама. Тирци пак, како је стари бедем био в, начине нов бедем унутра и онај простор између бедема наспу шљунком и камењем. Тада пренесу

њих попну на бедем. Тирци пак изнађу н
за одбијање непријатеља: дугачке мотке
кука, којима су збацивали са кула војнике
њих копља и српове и опет их довлачили
нопцима и синџирима и бацали на махедо
шина врућ пјесак, који падајући кроз панц
причињавао је паклене муке маћедонцима,
доба бацали на њих усијано комађе гвожђа
Тирци као и маћедпнци употребили су све
и сву вјештину тадашњег времена и били с
штији од маћедонаца. Њихно јунаштво још
служује похвале, јер се нису надали никак
Седам мјесеци трајала је та обседа и сед
они се јуначки бранили и таквим начином
да је могуће било ратовати с маћедонцима,
њихов цар није учинио ништа да помогне
дајницима. Најзад, Александер изгуби наде
моћи освојити Тир и војводе су биле тог
да се одустане од освајања. Јунија мјесеца
је рјешено, да се *последњи* пут учини јури
крвопролитне битке маћедонци га освоје.
било 22.000 тираца, који су се могли бори
су побјегли на лађама) и сви који не поги

мимно тај мир, да је Александер, на које му овај одвори, да би и он примио услове мира да је Пармеон. По освојењу Тира нестане опасности за Александра са запада и буде уништен план мемнонов. Требало још освојити Мисир. Освојење Мисира, није било опчано за Александра ни с каквим тегобама. Мисири су врло добро памтили крваво поступање артаксерксака; сувише су мрзили на персијце, а у исто доба није ало много персијске војске у Мисиру, јер је отишла Персију пред битком код *Исс*. С тога се сатрап Мазак није ни спремао за одпор и кад се при свршетку 32. г. појаве маћедонци у Мисиру он их као госте дочека: сви градови отворе врата Александру и предаду му се; горњи Мисир поступи, као и доњи и Александру је требало само да освоји оазис Амонија или Сиуах, да би од његове владе зависили предјели око р. Нила и више Мисира и сва трговина. Пред полазком у Сиуах, Александер избере мјесто на обали мора за основање нове престолнице у изобилноме и берићетноме Мисиру. Град добије име *Александрија* и доста е овога једног дела, да човјек призна Александра за генијалног човјека. После смрти Александрове, Александрија постане главно мјесто сувременог изображења помогне узајамном зближењу науке грчке и мисирске, учини прелом у књижевности и постане средсреда науке Запада и Истока. — С одборном војском Александер достигне до западних крајева Мисира, а одтален оазу Сиуаху, гдје је била црква и оракул бога *Амона — Ра*. Освојити цркву Амона није хтео Александер само с тога, што су га побуђавале намјере трговачке и политичке. Види се, да је у њега био сазрео план, да се прогласи царем Азије, пак употреби ову прилику, да привеже к себи сујеверне азијске народе Њега врховни свештеник назове сином Амона. Александрове војводе изнајпре су се подсмевале амонову

сину, а доцније почну да вичу против њега. У то д
кад су религијска убјеђења пала, таква титула са
међу маћедонцима проузроковала спрам Алекса
мржњу, али па источне народе она је имала грдн
лики уплив. Поступајући тако у Мисиру, он је ч
оно, што је радио пресецајући гордијев завежљај у
диуму. Лично пак, сам је Александер веровао у н
диве законе природне и много је полагао на пред
вања и пророштва оракулска; али је то чешће р
с тога, да таквим средством има уплив на сујев
масу. С тога је водио са собом врачара Аристанд
понео штит богиње Минерве из Троје. С тога ј
мог и допустио првосвештенику мисирском, да га
зове сином бога Амона, да би његова сила и моћ
источних народа изгледала као нека божанска суд

Другим се путем поврати у Мемфис и уреди с
Мисира с мудрошћу достојном великога имена т. ј
је склоп био такав, да је одговарао потребама њ
власти, користи мисираца и насељеним онамо гр
Строго одели власт једну од друге: грађанску, во
чку и финансијску. Мисир подели на округе (н
као што је било у најстарије доба за владе мисир
царева и постави мисирце за номархе; два пак мис
над свом грађанском управом. Војничком су стр
управљала његова два војсковође, а за начелника
нансијске свруке и скупитеља данка постави грка
урођеника мисирског — *Клеомена*. Сва је његова
редба била мудра и потпуно је одговарала стању зе
и становника; кад су доцније римљани освојили
сир, нијесу ништа мијењали у тој управи. Алекса
се превари само у избору *Клеомена*, јер је овај
требљавао свакојака средства, да се обогати. Те д
установе ишле су му на руку да их злоупотребља
гњечи народ. По смрти Александра Птоломеј га у
и тиме достигне двојаку намеру: 1.) сам се обо

вши у руке клеоменово благо, а 2), задобије љу-
оданост мисираца и тиме постане *први* независан.
к после освојења читавог приморја и западних
иа персијске царевине сасвим је био уништен
емнонов и Александер се реши да иде у уну-
ост Персије и готово без икаквог одпора пређе
рат и Тигар. Дарије пак искупи војску из читаве
ржаве, сусретне се с Александровом војском (око
)) близу две асирске паланке Арбеле и Гавгамеле
31. г. гдје се догоди потоња битка персијца с
нцима. Даријева је војска била најмање десет
ећа од александрове. Грчки најамници и најју-
а племена персијска бјаху искупљена, да од-
ирову државу. Јуначки и храбри Парменион пре-
се увидавши таку многобројну војску и посавје-
лександру, да нападну на персијце ноћу; но му
говори, да „нетреба красти побједу." Завидљивци
ијатељи александрови говорили су, да се је Але-
р већином прославно благодарећи војводама ње-
оца. Александер је могао праведно казати, да је
у и најтежу арбелску побједу сам лично одржао.
је већ била изгубљена, када лично јунаштво и
адање царево унапреди борбу и надвале маће-
Побједа је тим знатнија, што су се и персијци
и борили. Њихни коњаници упадну у средину
нске фаланге, која је већ била поремећена, а
рило, које је предводио Парменион, било је над-
Јунаштво десног крила, које је предводио мла-
дар измени ток битке и маћедонци одрже одсудну
у. Које у битки, које у бјегству изгине пер-
војске до 100.000. Ту су маћедонци добили ве-
љачку и између осталог кола, штит и стреле (лук)
ве; најбоље земље персијскога царства биле су
е. Дарије с нешто војске побјегне у Екбатану,
ове војсковође Ариобарзан и Мазеј побјегну у

ступи у Вавилон об
ђашња права и стар
направе цркве, које
поручи халдејцима д
и допадне се народу
божанству. У исто до
ксен срећно допре с
својевољно преда, а у н
сијску касу, у којој је б
лаиата (око (по дан. ку
зних скупоцених ствари
тпе слике, које је одне
дија и Арустогитона, а
шље у Атину. Добивши
6.000, покори дивље нар
и најзад освоји Пассагар
заповести Александра (д
ксова у грчкој) спале ца
ту мисао изрекла Таиса зв
случају освојења тога град
у ред ствари у Персији, к
тану, куда је био побјегао
беле. У Екбатани незатече
пијска врата отишао био у
и Александ

видећи да неможе умаћи, зада Дарију самртну рану, остави га на путу и побјегне даље, а Дарија маћедонски војници нађу у крви, који их замоли да му даду воде, јер умире од жеђи. Кад су му дали воде, он рекне војнику, који му додао воде: „Друже! најтеже ми је то, што ти немогу сам да одблагодарим за услугу, коју си ми учинио; али ће тебе на мјесто мене наградити Александер, а богови ће њега наградити за ону великодушност, спрам моје мајке, жене и деце. Преко тебе ја му пружам руку“ — и умре Јулија 330. г. Кад Александер приспе, тело се даријево већ било оладило. Александер га покрије својом царском хаљином и заповједи, да га однесу у Персепољ и онамо сахране у царској гробници.

V

По праву рата на Истоку, завојевач земље одма се признавао за законитог цара, како је престао живљети његов противник. С тога Александер постане несамо фактички, већ и по праву персијски цар. Одма усвоји титулу персијских владара, метне на главу круну и обуче на себе хаљине персијских царева, и код свога двора установи персијске обичаје. Он призове к себи знатне персијце и објави им, да у његовом царству нема никакве разлике између побједитеља и побјеђених. Мисао је надмашавала сувремене појмове и не само, да су против ње били маћедонске старјешине и војници, — (који почну кудити Алсксандра, што им отима пљачку, коју су они крвљу задобили, јер су перси њихни робови) већ чак из грчке устану против тога поступка Александровог. Па чак и учитељ Александров Аристотељ напише писмо своме ученику, у ком доказује, да није могуће упоређивати грке и варваре. Још је јасније ту мисао исказао стагирски философ у знат-

ној својој књизи „Политика.“ Он вели, да је сам
рода поделила људе, да једни буду вечити госп
а други вјечити робови. Александер је између је
других видео ту разлику, што су једни грубљи, а
изображенји. С тога је хтео, да и његиви нови
вици достигну да се упореде с грцима. Наравно,
му покорени народи зато били благодарни и о
али то није могло проћи. а да неизазове велико
довољство са стране маћедоннаца и грла, који
могли да разуму равенство у правима с персима.
је Александер даље ишао тим правцем, тим се
тив њега подизало веће незадовољство. Неза
љници га окриве, де је одпадник од јелинства
што је спаљивао жртве туђим боговима у Менф
Вавилону. У персијским пак причама очувало с
причање о Александру: „Он је поштовао богове
народа, али се чинило, да се он само молио ј
највишем божанству.“ Ова се завјера прокљувил
је Александер био у главном граду Дрангиане.
тим он одма 330 г. крене се да освоји сјеверои
области даријева царства и у том се ратовању ос
исказује предузимљива и велика душа Александр
ћедонског, како у борби са јуначким и ратоборни
новницима, тако исто и са суровом природом. Бе
мељног знања местности, без правих мапа и д
калауза Александер освоји све земље, које се зов
Туркестан, па се незаустави ни код брда инђијског
каза. Као персијски цар била му је дужност да
вети завјереницима и убицама даријевим, који
били разбјегли у различите земље на сјевером
персијске царевине. Александер одпочне их гнати
што освоји Хирканију и Партију (сад. Мазандерам
гестан и Хорасан) на југоисточном крају каспиј
мора. Сатрап Арије Сатибарзан најпре се својев
покори Александру, али кад он пође противу Бе

ију, Сатибарзан дигне буну и Алксандер се поврати.
огађај примора Александра да промени свој план
: друге стране нападне на Бактрију. Покоривши
и Дрангијану, гдје је завладао други убилац Де-
арзајента, на граници те земље нађе народ *ари-*
који су имали државни склоп налик на грчки,
их александер поштовао као и грке у Европи и
оне у њихов склоп друштвени.... Док се Алексан-
авио у Дрангијани и обелодани се завјера про-
ьега, због тога што је гледао на себе као на пер-
га цара и почео постављати за чиновнике пер-
што се је јављао у хаљинама персијских царева
упао с персима, ка и с маћедонцима. Незадово-
се увећа и од тога, што Александер није дао
одмора. Незадовољство и завјера била је тако
, да је Антипатр дознавши за завјеру, учинио
савјуз с Етолцима, да се обезбједи па м'а шта се
. Завјером се ишло на то, да убију Александра
ј су завери биле помешане све старјешине. Првог
Филота, сина пармемнионова, али да-ли је он био
ик или није, извјесно се незна. По маћедонском
био је осуђен на самрт после ужасног мучења, па
Јарменион и млоги др. Филота са другима убију ка-
, а Пармениона убију убилци мучки. Тај поступак
рачну пегу на Александра и показује, да се у
учинила њека промијена. Одтален се крене Алек-
и освоји Кондахар, Кабул и пређе с војском
брда Хинду-ку (инђијски Кавказ) што је много
било прећи, него-ли Анибалу преко алпијских
ступи у Бактрију, одклен Бесс побијегне пре-
са у Согдиану (половина сад. Бухарије), куда
похита Александер у Самарканд. Спитамен, сатрап
ане ухвати Беса и преда Александу, кога овај
Оксијару, брату даријеву да га по њихном на-

чину,као царева убилца каштигује, и он му од
најприје уши и нос и послије га разапне на крст
Дошавши до Јаксарта Александер је провео у Б
трији и Согдијани око две године, 1) за то, што ј
тих предела било лакше управљати новим царством,
с тога, да обезбједи своје međe од нападања чер
ких племена скитских. Све што је извршио Алекса
од како је дошао до Касписког мора, па до свога
вљења у Согдиани, показује његов генијални ум и
свећену душу. Још је пређе просекао пут из
у Персепољ и обезбиједио тај крај, јер су перси
цареви за путовање кроз та места морали плаћати
нак хајдучким четама. Тако исто освојивши дивље
роде на југ од каспијскога мора, које персијци
били освојили и свуда просијече друмове, а у време п
доносног свога путовања од каспискога мора просече
и обезбједи путове имеђу истока и запада, сјевера и
унутарње Азије. У пределима на сјевероисток од Ир
гдје су живљели разштркано народи, основавши
дове и прокрчивши путове, он покаже, каким се н
ном удружују људи. Његов поход с војском у Сеце
Харазан доведе у свезу народе између Херата и ка
ског мора. У тим пределима оснује грчке населби
оснује многе градове као Александрију арију, А
сандрију у Аарахозији, Александрију *Есхату* (т.
крају свијета) код Јаксарта, и т. д. У исто су доб
градови били и војничке тачке, да тим ланцем
беди своју царевину од нападања чергара. Уопш
Бактрији и Согдијани, гдје се први пут заподело
ражење, Александер утемељи нову изображеност
су земље и до дан данашњи средсреда трговине, нау
вјештина, јер оне снабдјевају сјевер и запад Азиј
говином с инђијцима, Трагови цивилизације коју ј
основао и до сада се могу видете и до сада опа
њи народи причају о великом *Искандеру*.

Алелсандер је проживљео у Бактрији до пролећа 327. ј. до полазка с војском у Инђију. Сво време његовог живљења у Бактрији провео је или угушујући буне или одбијајући нападања черганских народа. Осим тога урадио је дела која су послужила историцима, да га окриве и прогласе за тиранина. Његове добре и рђаве стране припадају суду историје, с тога је потребно, да се тај суд изрече. За доказ да је он био жесток и тирјанин обично наводе ово: убијство Парменидона, убијство Клита, поступак с филосо-фом Клистеном и најзад, његово поступање с персијцима

Од битке арбелске Александер почне да гледа на персијце, као на грке и маћедонце, почне се бринути, да их уједини, као чланове једне државе. С тога одустану од њега његови саотечественици, који су мислили да живе на рачун побјеђених спокојно и сретно. Чим је Александер даље ишао у извршењу своје тежње; тим се подизало веће незадовољство у војсци. Све предузете мере Александрове биле су ситнице, али баш те ситнице и падају у очи гомили, јер Александер почне носити одело персијских царева и живљети као источни цареви; заведе дворске персијске церемоније, метне на своју главу круну персијску и одене своје слуге персијски. То је уосталом чинио само у време великих светковина. Осим тога, ишао је и на то, да му се одају божанске почасти, јер у Азији није могуће било ни мислити на зближење са својим подајницима, с тога се издавао за полу-бога сина јупитерова. Тим је начином мислио да измири грке са источним мислима и народима, али су његови савременици и земљаци били тако разумни и поносни, да га нису хтели признавати за бога, што показује да су они били развијени и поштени људи, а њихни потомци, на двадесет година после Александрове смрти, не само да су своје војско-

и нису могли да се ...
војсковође, јер је он ...
да избарабари завоје...
шири не само идеју д...
тако ово му треба при...
треба признати, да га ...
жња, јер туђе и стране ...
и надевати, као хаљине, ...
пошљедице на његове во...
грчку, јер сваки народ и...
одма и умире. Што се ов...
Кратеру, то више приноси...
Ефестион био његов друг ...
способнијх војвода. Они су ...
планове, а Кратер је, осим ...
временог стања грчке и нај...
гови, кад су се сви други в...
Што су они злоупотребљав...
зло, то треба њима приписати...
и то, да је Александер од по...
предао улизицама и удворицам...
стали његовим љубими...
који су ...

убијство Пармениона, Клита и за жалосну судбину кли-
енову.

Парменион је био заслужан човјек још за владе
лппа. У војсци, која је освајала Персију, он је заузимао
во место. Син његов Филот био је вршњак Алексан-
а и другар у дјетињству. И отац и син припадају
задовољницима и јавно су своје мишљење исказивали.
о заслужни и знатни људи они су били у зачељу не-
довољника и несамо да су били незадовољни, већ
пстану у завјеру, да убију цара. Они су били без
мње кривци и буду оба каштиговани: Филот по оби-
јима и закону маћедонском, а Парменион погине
длим начином ка што су губили велике људе
точни деспоти и турски султани. Каштига Беса ни
олико му неможе бити приписана у кривицу, јер је он
о каштигован, као убилац цара и по *персијским* за-
нима.

Смрт Клита најјасније показује тешкоћу положаја
ександровог на спрам војвода свога оца. Клит је, без
акве сумње и срцем и душом љубио цара и његове
обите заслуге давале су му право, да оштрије иска-
је своје мисли него-ли други. Но најбоље је да про-
ичамо сам догађај, да се види, како је погинуо чо-
ек, који је спасао Александру живот код Гра[illegible]ника. Он
био брат цареве дојиље. Довршујући [illegible] освојење Сог-
јане Александер употреби вр[illegible]еме одмора на весеља
гостбе са својим др[illegible]угарима. На једној гостби биле
све војводе, цар и веселили се по обичају маћедон-
ом; често су пуне чаше пића прелазиле из руке у
ку; код врата собних стајали су тјелохранитељи и
орјани. У овом случају невидимо источног насилника,
је унаоколо њега стоје бледи робови, већ срећног
јсковођу у друштву својих другара, који поступају са
ојим царом, као равни с равним. Окићени пићом, на-
чито млађе војводе почну до небеса уздизати јуначка

није праведно упоре
лима божанским, је
Александру, него во
је цар тај разговор.
да то није истина, о
Када, у тој ватреној
нита слава Филипова
Клит скочи са свога
околишом нападајући н
ниона, Филота и друге пр
јер не морају да деле с
почне вређати самог А
стрпљење, скочи с мјеста
али остале војводе отму
те изведу на поље пијаног
узнемирен почне одати по
дрзкост и неблагодарност.
пјевајући написану у грчко
Алексаидра. Александер та
веден у беспло, изтргне из
удари ш њиме Клита, који па
одма се отрезни, извади ко
се убије, што би био учинио
из руку. Три дана и

исто доба доказује, да се Александер био променио. Клистен је био представник најпокваренијих тежња и мисли онога времена. Клистен је био рођак Аристотеља, о коме овај вели: „ако и уме лепо да говори, опет нема памети“ (разсудка) био је примљен Александром по молби Аристотеља. Био је ритор и софист, који је замењивао наравствена убјеђења и немање знања, *дубоким* и *високим рјечма* и мајсторским доскакањем и досјеткама. Његова књижевна дела о Александру препуна су свакојаких преувећања и лажи и он поквари праву историју о великом цару још у почетку. У двору Александрову био је слика истинског удворице и један од најгорих улизица, који су се подвлачили под кожу Александру. Дотлен је све добро ишло, као по маслу, ако он и није ни онда истину зборио; али кад дође *Анаксарх* из Абдере, ученик демокритов, који се још боље допадне и удвори цару, Калистен наједанпут измени своја начела и поступање. Анаксарх је био врло занимљив софист, философ „*више сфере*“ проповједајући науку софистичку, која се калами у свакојаким околностима. Главна начела његове науке најбоље се виде из његовог поступања после убијства Клита. Да би утешио цара он га кори за поштено сажаљење и угледно кајање и исказује страховиту и не поштену мисао, а то је, да је човјеку допуштено чинити све, што гођ може. „Е-ли то онај — вели он цару — Александер, на кога гледа очима сав свијет? Он, као роб, плаче, тужи и боји се закона и суђења људског! Он, који сам мора бити за људе закон и извор права! Та он је и узео оружије зато, да влада светом и одржао побједе, а не за то, да дозволи, да над њиме господари празно мњење света. Зар незнаш ти царе, да тек за то и стоји код престола јупитерова богиња правде, да му разјашњава, да је све добро и праведно, што ради онај, коме је у рукама власт?“ Такав је био Анаксарх! управљао

ученик Пиррон би
зица — Анаксарх —
света, како је и з
цару, да би вредниј
сто риба, главе своји
то, баци поглед на
сти, а нарочито на
Доцније Никокреон
повједи, те га истучу
милост царска и само
гових жеља, умео је
ницима и пустошним
боље умео да се удвор
Клистен држећи се нев
често војводама и дво
свима својим правоучит
Анаксаркх надмаши Кли
сандру. Кад Клистен у
његово мјесто, он постан
чије да поступа, а тиме н
јера до тога, да удворица
лично разљути Александра
персијску церемонију пада
маћедонцима. Удвор

Тај догађај показује, колико се Александер већ
о променио. Заслепљен срећом њему се почне допа-
ти удворавање, па је и сам о себи много више ми-
ио и често радио својевољно. С тога прави пријатељи
гови од њега одустану, а неке је он побио, па се
да морао опколити људма поквареним, подлим, које
пређе и сам презирао. Њему је јасно свест покази-
ла, да су сви најбољи људи на њега мрзили, и он
ћ више није могао имати у њима повјерења. У броју
ваљалаца, који су почели имати велики уплив на
га, осим гомиле персијца — улизица и споменутог
лосног Анаксарха још су били: стихотворац Агис из
госа; лажан списатељ александрових дјела Онеси-
ит, који се владао по кинијској философији, а у
вари био створење надувено и користољубиво. Такви
уди удварајући се Александру, хвалећи његове мане,
редупређујући његове жеље и у свему се саглашава-
ћи, отровно су упливисали на његову душу. У то
ријеме, он се завади и с Аристотељом. У исто доба у
њему видимо тежњу, да поступа самовластно, а не као
граничени владалац. Он почне склапати војску од ту-
инаца, који би лично од њега зависили и учити их
маћедонском начину ратовања, које би могао у нужди
употребити против маћедонаца. Најзад, он изједначи
ерсијце с маћедонцима. И тако, дотјера на близу, да
остане прави источни насилник. Почне употребљавати
арварске каштиге и, за најмање ситнице, казнити.
Источни раскошлук већ му се допадао. То показује ње-
гов златан пријесто, различне хаљине, какве су у
Грчкој биле усвојене да их само богови носе и одева
у кадиву слуге. Свечаности, у потоње доба његовог
живота, надмашавале су све, што су могли чути чак
персијци. Скупоцени његов шатор био је тако велики,
да је у њему могло стати сто миндерлука. На среди је
био златан престо. Испред шатора и у шатору, при

свакој светковини стајало је 500 персијца — тјелохранитеља у свиленим и кадифеним хаљинама; 1000 стрелаца у хаљинама отворене боје; 500 маћедонаца са сребрним штитовима; 1000 маћедонаца, 10.000 персијца, мноштво слонова и мноштво војвода, чиновника и слугу. Све је то задавало стра' и нико му није смио приступати ...... У осталом и је-ли могао свему томе противустати млађан човјек од 29 година, који је толике битке одржао, толике земље освојио, и гдје толики народи и људи за највећу срађу држе, да му се удворе човјек, који је од малене Маћедоније постао цар света! није чудо, што је мало и ученик Аристотеља показивао и држао да је спољност истинска ствар.

Што се тиче наслада он је до смрти остао вјеран старим обичајима. Ни један грчки историк неказује, да је што гадно и непоштено урадио, а његове су војводе поступале, као азнати. Уопште занешен влашћу и тежњом бити царем Азије, остао је у животу као поштен човјек. Многе његове војводе поступале су као непоштени људи. Тако је Харпал поарчио силно државно благо и својим је милосницама градио цркве. Пердика Кратер, Леонат, Мелеагр и д. трошили су и арчили без мало, као и Харпал. Само један Александер може бити изузет као поштен човјек

VII.

Последње велико дјело александрово било је ратовање с индијанцима. Политички склоп друштва у западној Инђији био је такав, да су читаву западну Инђију били подјелили међу собом малени кнежеви (раџе), који су као феудали зависили од једнога главног цара или сизерена. У западној страни Инђије било је таких два цара: Таксило и Пор. Они су били у завади измеђ' себе. Александер још из Бактрије ступи у савез

аксилом и у пролеће 327. г. крене се с војском у
нију преко Парамиса. Туна раздели војску па двоје:
.и део под предвођењем Пердике и Ефестиона пође
ном обалом р. Кофе (сад. Пунџир) преко Џаллабада
ешауjера у земљу Атток, гдје је био мост преко р.
а; други део — поведе Александер преко брдови-
предјела, сјеверно од р. Кофе. У том путовању
ксандер нађе на феудалне и републиканске земље
рци као и маћедонци имајући посла са мекушцима
сије, које је насилништво искварило и убило у њима
бодну и одважну душу, поплаше се кад наићу на од-
како су у стању да се одупру само људи, који су
асли у слободи. О издаицама, — војводама, о намјест-
цима, који би издавали градове и т.д. ни спомена нема
рату Александра против Инђије. Царство александ-
ова сајузника Таксила било је између Инђа и Хи-
спа, а у наоколо његове државе било је много неза-
них малих државица. Александер продре с војском у
ше брдовите стране Хинду-ка и освоји онамо неко-
ко вароши и градова. Нигдје Александер није морао
ише учествовати у биткама, него-ли у Инђији и ни-
е се није више подвргавао опасности него-ли у
ђији. Тим се користе улизице и почну га уздизати у
беса и пјевати, како је он освојио град *Нису*, гдје
Вахк родио, или како је он освојио Аорну (висине),
у је трипут нападао Херкулес и није могао отети.
јзад се Александер сједини с другим делом своје
ске код Инђа и ступе у земље таксилове у Пенџаб
т р. Бегат Сџелам, Хидасп), Џенаб (Акесило), Раун
јарот), Беџах (Хифаз) и Сетлеџ (Зададр). На исток
таксилове државе било је царство Пора. Александер
заповједи, да дође на границу да им он пресуди:
На овом мјесту," одговори Пор: „чекам маћедонце с
јском." Александер с Таксилом и другим инђијским
ладалцима пође с војском против Пора. Прелазак преко

реке био је врло опасан, јер је Пор био с војском с оне стране реке. И у тој крвопролитној битци европска тактика одржи побједу, али фаланга у мало неизгуби своју славу и Александер је морао напрегнути сву снагу свога генија да одржи побједу, јер су у бој били уведени слонови. На пољу битке остане мртвих око 20.000 инђијаца међу којима је било и два сина порова. Сам се Пор јуначки борио, али допадне пљена. Величанствени изглед заробљеника придобије Александра, да буде спрам њега добар и Александер га запита: „Како хоћеш, да се поступа с тобом?“ „Као с царем“, одговори Пор. Желећи утврдити освојење у Инђији и употребити Пора, као оруђе своје политике, Александер га одпусти, поклони му све освојене на исток земље, да би по сили и снази био раван Таксилу и одпусти га, али обојица да свагда зависе од Маћедоније. У осталом и ту је непосредно утврдио своју власт основавши грчке населбине и градове Букефалу и Никеју. Први за част свога коња, који је погинуо у боју с Пором, на оном мјесту, гдје је сада пут преко река из Кашмира; а Никеју на оном мјесту, гдје су маћедонци пред битком прешли преко Хидаспа. После битке с Пором Александер дође с војском до Хифазиса. Становници нису били богати златом, али су били јуначни и рабри. Време године било је кишовито, становници се одважно борили; много је крви и труда коштало маћедонце, а биткама и опсједама није било краја, које су много крви коштале маћедонце н. пр. при једној опсади добили су тешке ране више од 1200 маћедонаца. У исто доба разгласа се, да с оне стране Хифизиса, треба ићи 12 дана хода кроз велику пустињу и да је река иза пустаре (Ганг) 32 стадије широка и најдубља од свију инђијских река и да онај цар, који влада онамошњом земљом осим многобројне војске, има 4000 убојних сло-

ова, од којих се страшили највише маћедонци[1]) и кад е Александер спремао да пређе преко реке, војска се зруи и каже му, да даље неће да иде. Александер скупи све своје старјешине и мислио је беседом, да их одушеви, но сви су ћутали; само му одговори старац *Кен*, који је био војвода још за владе Филипа, да даље ратовање нема мјеста. Три дана је цар употребљавао свакојаке начине, да склони војску на даље ратовање, али када види, да неможе ништа учинити, да не би показао, да се с тога враћа, што војска неће, он посредством спаљивања жртви упита богове за савјет и наравно да добије одговор, да даље не треба ићи. Тада цар објави, да се покорава вољи божанској и враћа натраг: на оном истом мјесту подигне 12 палик на куле споменика, које су грци звали „жртвеници" на њима спали боговима жртве и при свршетку год. 326. пође натраг у Персију.

Повратак александрове војске од р. Хидаспа до инђијскога мора и отален преко Белуџистана и Кермана у Персију јесте најважније предузеће млађанога цара. Ако Александер, у пређашњим ратовима изгледа налик на завојевача, онда његов повратак из Инђије показује у њему узвишену душу која тежи, да рашири границе науке и знања и да освијетли оне земље, о којима се није ништа знало. Сви завојевачи Инђије од Селевка до Шах-Надира враћали су се оним истим путем, којим су и ишли у Инђију. Јединити Александер не пође натраг оним путом, којим је отишао у Инђију, и најпре упозна западне народе са земљама око Инђа и инђијског мора и од Инђа до града Басоре пронађе сасвием други пут, којим је стајао у свези ис-

---

[1]) Александер је довео у западну Азију више од 300 слонова —од тога доба они су били врло важни у биткама. A. W. von Schlegel's Judisch. bibliothek. t. I.

ток и запад. У своме повратку понови свезу с Такилом и Пором, а с ове стране Инђа, заузме све тврдиње, остави у њима маћедонску војску и постави наместника над тим земљама, како би му свагда био отворен пут из Персије у Инђију.

На повратном путу дошавши до Хидаспа раздели своју војску на троје: једну је предводио Кратер десном страном реке, другу Ефестион — левом, а трећу он сам реком на флоти, која је била начињена у Никеји и Букефалији, док се бавио у Инђији. Новембра месеца 326 г. одпочне се путовање и за пет дана доспе до састанка река Ценаба и Хидаспе, па како је тешко било пловити реком, он сједини сву војску у једно и упадне у земљу Маала; при отимању једнога града умало што не погине. Отевши варош маћедонци пођу да освоје тврдињу. Већ су били почели малаксавати и хтјели одступати, кад Александер довати стубу и почне се пети на бедем, а за њиме Певксе, Леонат и Абреас. Тек што се он попне на бедем, стуба се скрха и он сам остане на бедему. Напразно су га молили да скочи с бедема натраг и да се спасе, он на мјето, да скочи натраг, скочи унутра у град. Онамо прислонивши леђа уза зид, бранио се мачем и заклањао штитом, доклен се Певкес, Леонат и други непопну на бедем и недолете му у помоћ. У тај м'а кад они долете, Александер ударен стрелом падне на земљу, а војводе га заклопе штитима, док маћедонци после необичног упињања не продру у град. Њихна жалост и вапај неможе се описати, кад су видели мртво царево тјело; тако исто било је у војсци неописана радост, кад се први пут показао војсци оздравивши и та је радост долазила до обожавања. Војводе су га кореле, што се излагао опасности, али је Александер знао, какво упечатљење он чини на војску сваким својим јуначким делом и, много је боље разумјевао грке и маћедонце, неголи све његове војводе.

Када дође до Инђа оснује и туна нову Александрију, а Фебруара 325. г. дође на лађама до града согдијанског, који преокрене у грчкомаћедонску населбину и назове Александрија согдијска. Трећину своје војске одтален пошље под заповједништвом Кратера у Караманску, прееким путем, а сам пође на лађама; у исто доба део војске под командом Ефестиона путовао је обалом реке спроћу флоте. Јулија 325. г. дође до Патала, гдје се Инђ раздваја на два рукава. И ту оснује град, пристаниште, оплови оба рукава до самога мора инђијског. Од утока Инђа алесандрова флота под командом Неарха била је послана да плови у персијску отоку, да промотри и извиди јужне предјеле александрова царства, пристаништа, реке, које су добре за пловидбу; а сам Александер с трећим делом војске крене се по крај Мекрана у Караманију, преко западног Белукцистана, гдје се морао сјединити с војском Кратеровом. Те три експедиције најзнаније су дело маћедонаца, оне позпаду и освоје све земље до самога Инђа и утврде саобраћај између Инђије и Европе. Од царства таксилова да мора основани су били многи градови и два наместништва. Сад је хтео да прокрчи пут, којим би стајала у свези Инђија са јужном Персијом. Освојењем свију тврдиња и градова Александер уништи на оба пута преграде, које су биле на сметњи господарењу над Инђијом и саобраћају између запада и истока на северу и југу Азије.

Пронађење јужног пута између Персије и Инђије врло је много коштало, јер је пут дуж Мекрана врло незгодан. То је рамна, песковита пустара, усамљена хлапцима голих и широких брда. На тим голим брдима живљеле су чергашке и хајдучке орде народа, а на обалама малена сеоца удаљена једно од другога по неколико миља. Потоци текући с брда веома се розливају за време дажда у брдима а већину године

обићно су сухи. Растиње и извор врло је ретка ствар у тим пустарама, гдје путници дању страдају од жеге и зноја а ноћу од велике ладноће, која на једанпут нас-тане чим седне сунце. Приповједају, да је кирова и се-мирамидина војска изгинула у тим пустарама. 325 г. Александер пође из Патале и прешавши хланац инђиј-ских брда дође у земљу оритску, коју освоји, оснује пристаниште Александрију и остави у њој Аполофана као намјестника оритске земље, а Леоната, као вој-ковођу. Они су морали снабдјевати војску раном и во-дом. Сада настану велике песковите пустаре. Шесет дана трајало је то страшно путовање. Многи су ум-рали од припеке, многи од глади! пошто су појели коње и мазге, многи су остали болестни у путу. Умирући од жеђи и зноја, многи су скакали у воду, како би је уви-дели, да се напију и проладе, али су одма умрали. Једном војска заноћи у сухом речном кориту али ноћу на брдима падне киша и наједан пут јурне вода а многи изгину и однесе их буица заједно са делом прт-љага. Ред и послушност пропадне. О каштигама није могуће било ни мислити. У осталом, у том жалосном путовању сам је Александер делио судбину подједнако с војницима старајући се да им олакша путовање. Је-данпут му, кад је био и сувише жедан, донесу од некуд мало воде, да угаси жеђ, али је он проспе на земљу говорећи, да је то воде за њега једног много, а за све жедне војнике — мало. Шесет се дана тако путовало до Пуре и од читаве војске остане једна четвртина, а три пропадну и изумру. Из Пуре остатак војске дође у Караманију (Керман), гдје приспе и Кратер преко Кандахара покрај р. Хилменде. Отален Неарх продужи своје пловљење до утока Ефрата, а сухопутну војску, подељену на две гомиле: Једну поведе Ефестион нај-прије к мору, покрај ушћа Ефрата, а отален у Сузу, а другу Александер најпречим путем преко Пасагарда.

VIII.

…лас, да Александер долази у Персију, био је громовни …дар за чиновнике, јер их он позове, да му се сви јаве … Сузу и да даду рачуне о своме раду. Али су се имали …што да боје, јер су чинили највећа безаконија: цркве …у арали, народе глобили, мучили, давили и најужас…нија и најгнуснија насиља чињена су над женскињама. …лександер је многе заслужно каштиговао још у Кара…манији сметнувши их с дужности или затвором у та…мнице или смрћу. У Посагарду нађе оборено свето зда…није, у ком је било тело кирово, а то су од све при…лике учинили Орксин и Полимах, које Александер же…стоко каштигује .24. Феб. 324. г. он дође у Сузу и ту …кривце каштигује и прими рачун од старијешина опши…рне царевине. У осталом, многи су којекуда тумарнули … побегли бојећи се заслужне каштиге. У тај број спада … Харпал. Каква су зла чинили ти људи доста је …проприčати историју Харпала. Кад је Александер живљео … завади с оцем својим, Харпал заједно с Птоломејом, …Неархом и др. држао је страну Александрову и био …протјеран из земље. Кад завлада Александер све стра…далнике своје награди, у том броју и Харпала. Како …је био грбав, слабог здравља и није могао служити у …војсци, Александер га постави за хазнадара у Екбата…ни. Он је још за владе Филипа управљао је финанци…јом. Но он неоправда повјерење царево, јер пред …битком код *Иссе* Харпал захвати сву касу и побјегне …из Азије у Мегару. Цар му то опрости и опет 331. г. …добије под своје надгледање сво благо и касе у Сузи, …Пасагарду, Персепољу и Екбатани. Док је био жив …Парменион, Харпал није смео много да краде. Кад Пар…менион погине, Александер оде у Бактрију, Харпал ук…раде вели, Страбон, 180.000 таланата (око 90 милиуна …дуката) и трошио је грдне суме на своје милоснице и ве-

сеља. Кад Алесандер по поповратку из Инђије
све великаше, старијешине и чиновнике да даду
како су владали, Харпал знајући шта је радио
га чека, побегне у Европу, заграбивши 5.000 тал
т. ј. 2.13.000 дуката. Најми 6.000 најамника
гне у Европу. Дошавши у Грчку распусти најам
смести већи део новаца у једној пелопонеској
а сам оде да живи у Атини, гдје подмити Дем
њек. др. знатније Атињце и они узму његове
новце у државну касу. Кад Антипатр заиште Ха
и новце, њему атињани одговоре, да ће их цар
дати. Из атине Харпал побегне на о. Крит, где г
један спарћанин. Тако исто Клеомен је у Мис
дио безаконски а и многи други. Алексапдер пак
је неке каштиговао одпочне добре да награђу
слије персијце и маћедонце у један народ, а
доба да се сви одморе и провеселе. Одпочну
свечаности, гостбе и весеља. У осталом удвори
скатељи, лажови и блебетуше онога земана,
вали су те светковине, јер их описују, да је А
дер путовао из Караманије у Сузу, као — В
пијанства, гдје се пило вино чабровима и пија
ници корачали од једнога бурета на друго. Па
грчки историци потпуно праведно одбацују те
којима могу бити задовољне само пијанице и г
У исто доба Александер награди војнике: испл
гове старијешина и војске и на то је потроши
Ариан више од 20.000 таланата то је 9 милиуна
Онима пак који су дали оставке, дадне: 1) сву н
ћену плату, 2) дневну плату до долазка у от
премда су свуд путом рањени забадава и најзад
коме поклони поједан талапат (око 430 #). Ос
дата су им била многа преимућства, као: на
светковинама и саборима заузимали су прва
имали право да носе побједоносне вјенце. Вој

ију златне круне као: Певкест, Неарх, Онесикрит, Ефесион и сви тјелобранитељи. Сада цар приступи да ујини персијце и маћедонце и почне да удаје дјевојке од знатних персијских фамилија за своје тјелобранитеље, који су били такође од знатних кућа маћедонских: жени 10.000 маћедонаца с персијанкињама и сам се жени шћерком даријевом, коју грци именују трима именима: *Варсина*, *Арсиноја* и *Статира*, прем да се још пре тога доба био оженио с *Роксандом* кћерком даријева брата бактријскога кнеза Оксиатра. Том приликом природно да је била светковина и Александер поклони свима персијанкињама, које су пошле за маћедонце, велики мираз. То светковање свадаба и женидаба сврши се трагичким начином које канда је пророковало сва она зла и несреће, које се доцније десиле. Један старац — инђијски свештеник (брамин) и чудотворац *Калан* пристане уз маћедонце и дође у Сузу. Маћедонци су вољели тога чудноватог човјека и Александер изучавајући инђијску философију врло је радо ш њиме бесједовао. *Калан* се у Сузи разболи први пут у своме животу и сходно својој науци намисли да предупреди смрћу страдања телесна. Нико, па ни Александер није га могао одвратити од те намере, већ му учини по његовој жељи т. ј. направи спалиште и тај се побожни инђијац сам спали на спалишту сасвијем спокојно и хладнокрвно. Некакав је ужас био обузео све гледаче, како се поштен и добродјетељан инђијац спаљивао. То је био приступ другим незгодама и несрећама.

Александер је хтео, да уједини персијце и маћедонце у један народ и пре поласка у Инђију научи 30.000 персијца маћедонској вјештини војевања и узме их у војску. Та његова тежња била је узрок завјера против њега. Већ то доказује, како су маћедонци гледали на његове поступке. То се сада још већма повећа. Сада су војници-маћедоници очекивали само случаја,

александраво,
да ојача снагу и важ
Александер објави во
кућама старе солдат
незадовољство, многи
он иде са својим оцом
тима — комендиашима
ваја свет, а ми сви (гр
заишту, да их све одп
опет били и сувише од
ладнокрвно дође у сред
су највише викали и за
Тиме их утиша и изгово
да докаже, да маћедонц
а он без њих биће моћа
као да је он без њих пос
да се разиђу, опколи се
рођацима. Такво поступа
маћедонце. Они изјаве, да
стигне своју намјеру, то н
одуговлачити ту комендију,
гедином, како су били озлој
дана дође

кара, који га лечио, да је срушио цркву Ескулапову, што није спасо Ефестиона и да је једно читаво племе персијско искоренио за душу свога друга, то је све гола измишљотина, као што је и Ариан најистинскји историјац Александра основно одбацијо те приче, које незаслужују, ни да се спомињу. Путујући из Екбатане у Вавилон покори Косијце, који су нападали на мирне становнике. У Вавилону се искупе посланици са запада и читавога света, доклен се била прочула његова слава и име, да га поздраве и поднесу дорове или као атињани, да га зашто моле. Туна су били посланици из свију грчких држава, посланици свију тракијских и илирских племена, келта, талијанских народа, из Картагена и многих полаизображених афричких племена Он се у исто доба спремао за поход у Арапску; спремао се да очисти Тигар, како би могле по њему пловити лађе и код утока да начини пристаниште; да сагради велику флоту, с којом би Неарх опловио арапску и учинио свезу и саобраћај између Инђије, Персије и источне Африке и најзад заповједи да се начини старинска срушена црква бога Бела, па да му Вавилон буде престолница царевине и читавога света. Пређевремена смрт стане свему томе на пут. О смрти Алесандровој причају различно, а тако исто о његовим последњим речма. Највише мисле, да је умро од пића и неуредног живљења. Томе додају, да је на питање војвода, коће наследити престо, одговорио: „најдостојнији“ и затим добавио: „предвидим, даће на моме гробу маћедонци дати крваво подушије“ т. ј. велике војничке игре; али он је имао сина Иракла, а даријева кћер, његова друга жена, била је трудна, из чега се види, да су те речи доцнија измишљотина. Ствар је била овако: Пошто умре Ефестион чија је смрт силно дирнула Александра и он се сам разболе. По доласку у Вавилон, примајући посланике из читавог *света и бивши* на неколико гостби, осјети раз-

Александер објави војсци, да хоће да о
кућама старе солдате (ветеране), под
незадовољство, многи с подсмевком почн
он иде са својим оцом амоном и са иску
тима — комендиашима и играчима на кон
ваја свет, а ми сви (грци и маћедонци)
заиште, да их све одпусти. Негледећи
опет били и сувише одани Александру,
ладнокрвно дође у средину војника, ухват
су највише викали и заповједи, те их од
Тиме их утиша и изговори бесједу, у к
да докаже, да маћедонци без њега не б
а он без њих биће моћан, као да он ни
као да је он без њих постао моћан. Тада
да се разиђу, опколи се персијцима и на
рођацима. Такво поступање Александров
маћедонце. Они изјаве, да су погрјешил
стигне своју намјеру, то није више било
одуговлачити ту комендију, која се могла
гедиом, како су били озлојеђени војници.
дана дође међ њи и каже им, да их држи
гове, учини велику гостбу, на коју позов

, који га лечио, да је срушио цркву Ескулапову,
није спасо Ефестиона и да је једно читаво племе
ијско искоренио за душу свога друга, то је све
измишљотина, као што је и Ариан најистинскји исто-
д Александра основно одбацијо те приче, које не-
ужују, ни да се спомињу. Путујући из Екбатане у
лон покори Косијце, који су нападали на мирне
овнике. У Вавилону се искупе посланици са запада
тавога света, доклен се била прочула његова слава
е, да га поздраве и поднесу дорове или као ати-
, да га зашто моле. Туна су били посланици из
грчких држава, посланици свију тракијских и или-
х племена, келта, талијанских народа, из Картагена
огих полаизображених афричких племена Он се
о доба спремао за поход у Арапску; спремао се да
ти Тигар, како би могле по њему пловити лађе и
утока да начини пристаниште; да сагради велику
у, с којом би Неарх опловио арапску и учинио свезу
обраћај између Инђије, Персије и источне Африке
јзад заповједи да се начини старинска срушена
а бога Бела, па да му Вавилон буде престолница
вине и читавога света. Пређевремена смрт стане
у томе на пут. О смрти Алесандровој причају раз-
о, а тако исто о његовим последњим речма. Нај-
е мисле, да је умро од пића и неуредног живљења.
е додају, да је на питање војвода, коће наследити
то, одговорио: „најдостојнији“ и затим добавио:
двидим, даће на моме гробу маћедонци дати крваво
шије“ т. ј. велике војничке игре; али он је имао
Иракла, а даријева кћер, његова друга жена, била
рудна, из чега се види, да су те речи доцнија из-
љотина. Ствар је била овако: Пошто умре Ефести-
ија је смрт силно дирнула Александра и он се сам
оле. По доласку у Вавилон, примајући посланике из
вог света и бивши на неколико гостби, осјети раз-

стројство у телу; од нездравог ваздуха болест ја
ћма узме ма; како се пак није чувао, већ за д
своме једном другу отишао на вечерње весеље, т
лест преобвлада и он у 33. својој години умре у
вилону, год. 323. Она измишљотина савременог љу
потпуно се оправда: послије његове смрти одпо
се борба између војсковођа и у том ратовању гине
милија александрова, царевина се распада на нек
држава. Тело александрово требало је сахранити у
кви Амоновој у Мисиру, а две су пак године про
међутим није био готов још ни златан гроб и кола
којима да га одвуку. Па га и несаране у цркви Ам
вој, јер Птоломеј задржи тело александрово у А
сандрији, начини велику бину (сема) и ту га сара

IX.

Једва — ли се може наћи у Историји друг
век, чија би радња по обиму и упливу, могла д
упореди са радњом Александровом. Он је прон
путове између запада и истока за читаве на
којим су до њега ишли по неки путници. У том
слу нема другога човјека, који би се могао ш
успоредити, осим Колумба. Грци су знали добр
њега западне крајеве Азије, а о сјеверо-источним
нама персијске царевине и о земљама погранични
Инђијом, причали су само басне. Александер унс
грдне просторе у земљописно знање и пронађе з
над *нову* природу, која неналичи на његову прир
историјско развиће и нови свет религијских и н
ствених мисли. Наука и трговина обухвате земље,
су дотлен биле изван домашаја општељудског знањ
би сјединио исток и запад он почне да остварава свој
оснује читаве врсте грчких градова и населбина у А
Уплив тих населбина није био узалудан, јер се ра

ва врста изображености, која састављa главну црту ући ег земана изображења од уједињења елемента сточног с грчким. У Мисиру, Сирији и м. Азији појаву нове царевине с грчким династијама и од мјешавине елемената грчког са источним, склопи се нешто свијем ново и различно у различним пределима, около та се у доцније време кретала историја напредовања цивилизације људске. У исто доба, насљедници алеандрови у новопоставшим државама, после смрти Александрове помагали су, да се унапреде вјештине и на-е, те од тога времена чинило се, да је дух и средсреда чка преселила се у западну Азију и у Мисир т. ј. ида је Александер превео Грчку и Маћедонију у Азију. тога, тај део света користи се освојењима Александра, Грчка и Маћедонија много изгубе: источни народи обију изображеност и енергију западну, грци пак, а себице маћедонци (који још нијесу били покварени) богате се и разпустоше. У осталом, како је Алексанер умро, то источни народи више добију, него-ли што грци изгубили, јер је њима много више Александер нео, него ли што су грци добили.

Што се маћедонци проневаљалили, узрок су двије олности, које свагда имају исте посљедице, код свију арода свуда, гдје народ на пречац долази од сироаштва у богатство или од стања дивљег у стање заонито, народи губе простоту и поштење и проневаљале е. Друга је околност, што су прости и груби маћедонци римили најутанчаније форме живљења, па су наравтвено и пострадали. Да су пак они били груби доста е да наведемо овај доказ, што се људске жртве спаивале у западним деловима маћедонске државе.

Нове установе и управа заведена Александром објашњава нама дух ондашњег времена, а уједно карактерише и тежње Александрове. Како је он с маћедонима завојевао свет, то је најпрече, да видимо, како

сти, а уз њих илирци, тракици, грци и наја
добивено Александром у рату учини, те
могао да попуњава своју оштећену војску
врло је често одпуштао кућама многе вој
је чинио велике поклоне; ови причајући о
земаља богатству где су били, примамљи
друге, да радо иду у војску, јер су људи
гледећи на богатство једног, ону множину
гинула у бојевима или остала у градов
света да чува зидине и живи у страху. С
ксандрових војника једни су маћедонци б
до цара, у једној се земљи родили, једна
обичаји и једнаке тежње. Све је остале м
мамљује и привезује особинским средстви
Тако напр. после арбелске битке сваки
коњаник добије на поклон по 46 # дук
а не — маћедонац 38 # д. и 20 гр.; сваки
донац добије на поклон по 14 # д. а не
колико износи двумесечна плата. У путу
вилон, кад му је дошло из Европе 16.0
одма измисли начин да привеже к себи
војску, а да уодушеви старе војнике и ра

пао. За обдржање те разлике, он је поступао у мно-
е онако, као што је у новоме времену поступао
полеон I. т. ј. држао је војнике осталих народа много
аљеније, јер му је оданост његовог народа најпреча,
д није хтео постати старјешина, којекаких свјетских
јамника. Он је странце награђивао, давао им по-
оне, али их никада није постављао на важна државна
анија. Као изузетак треба споменути Евмена, из Кар-
је, грчке населбине у Тракији, чије особите сјајне и
лике заслуге приморају цара, да учини изузетак, и
еколико персијаца, које је био поставио за народне
тарјешине а послије их каштиговао за злоупотребе.
егледећи на заслуге, маћедонци су мрзили на туђинце,
то је свуда и у свакоме народу главно правило, др-
ати се народа и ми видимо, да је Александер спроћу
аћедонаца до самрти остао маћедонац. Александер је
оказао велику вештину и у томе, што је умео да држи
зависимости и различите народе своје опширне др-
аве, сходно народњим особинама, тежњама, обичајима,
аравима и околностима, јер сваки народ преће свега
најпре хоће да је он *свој*, а не други народ. Видели
мо, како је он васкршавао народности и појавио се
насилничкој даријевој држави, као *ослободитељ* и *изба-
витељ*, а не као *насилник* и, како је кроз сво вријеме
вога ратовања изрицао суд по народњим обичајима и
народним законима. Материјал је био готов и требао
е само ум, да се тај материјал доведе у ред, да га
ядахне животом, те да буде жив организам, који живи
и креће се сходно својим својствима. Грке је држао
у зависимости дружбом, поклонима, поступањем јелин-
ским и обдржавањем склопа демократског н. пр. у
Атини. Како није могао да вјерује слободним народима
он је оставио у Маћедонији највјештијег војсковођу и
државника Антипатра. Спрам Тракијца поступао је као
о његов отац: поведе са собом све челвовође и старје-

и он се прогласио за нашљедника даријев
стављати за старјешине из онијех предјел
рођен и тиме придобије све стране и нар
На тај начин, он задане животом све кр
своје државе и оживи народе. Живити сва
с тога и видимо, да су му народи били од
тичко делење Персије он неуништи, јер ј
варало земљописним и народним потребама,
данак *берићетом* и најстрожије подели јед
власти: војничку, грађанску и финансијск
је беде курталисао народе персијске уништ
у *производима* и учинио народу олакшицу,
основног персијског закона, по коме је с
(област), гдје је цар бивао, морала доносит
потребно за јело, као што се радило у Ев
дње вјекове. Као феудали, сатрапи су на
бљавали тај обичај, арајући народ, да изд
и своју пратњу. У тим случајима исувише
носило, много народ коштало, мало цар е
старјешине крале и немилице се растурало
за сву је војску народ давао рану, која је п
и ранили се сви чиновници. С тога се нетр

вши тај варварски и упропашћавајући данак. У
о доба уништи махните *„церемоније“* бивше код
ра неограничених насилника Персије, којих се др-
ли у време гостбе и светковина. На те светковине
е се више звало од 12 људи, а цар је седио иза
есе, која је била тако намештена, да је он могао
гледа своје госте, али њега нико није видјео. Ре-
је био онај ручак, кад је цар заједно ш њима у
и ручавао и то се записивало, као нешто особито,
и тада он није заједно ш њима седио, већ лежао
меку душеку и бацао им јела као знак свога бла-
олења. Гости су пили оно вино, које је пио цар и од-
еһи кући морали су бити сасвијем пијани, т. ј. да
покаже, да су они ништа и управо робови, који служе
у за шалу. Александар уништи тај обичај и на ме-
200.000 дуката трошио је дневно на свој астал од
до 100 # дуката, али је ш њиме заједно за једним
алом ручавало од 60 до 70 људи, с којима је он
тски поступао и за асталом је било равенство и сло-
а! . . . Тако исто видимо братство, равенство и сло-
у доцније код римљана док су напредовали, а не-
венство и церемоније кад пропадају, а напротив ра-
ство и братство код ђерманаца, који и освајају ис-
рене римљане. У опште свагда видимо церемоније
искв官ених и изопачених народа, који се клоне
опасти. Александер је унапредио војничку вјештину
први је војсковођа у историји, који је уредио ин-
ирску струку, каква и сада постоји. Његов се ге-
рални штаб делио на оделење географско и топо-
афско. Старјешина штаба био је Аминт, који у свом
евнику, као и друге војсковође Александрове, саоп-
ава много знања о разним странама и народима. Из
х су још за време Страбона црпили знања о земљама
народима азијским. Подобне су књиге написали још
есмкрит и Неарх. Александер се користио у форти-

коју се није знало у грчкој, или је он
Аристотељу, пак је и сам лично учес
вљању систематике и основане на про
јестаствене историје. У исто доба сам је н
науку, много поштовао атињце и свако
рао се, да им се допадне, а у исто до
гони ученог Демостена највећег неприј
ског, његовог оца и његовог. Најзад,
поштовао науку види се и из тога, што
Диогена и том приликом исказао висо
узвишену душу човекову имају две ств
да влада светом, или да је кадар да
ништа од света. Том је приликом цар
побједилац грка хтео да завојује Диоге
овај замоли, да му неспречује сунчану
греје сав свет. Тако је исто хтео пошт
награди философа платонове школе Ксен
му на дар око 24.000 дуката, али их о
свега реченог види се, да је он и сувиш
помагао науку, али књижевност посрне
шњу своју самосталност, љепоту, којој се
чуде и поучавају се, а то с тога, што је

да схвате праву вјештину нити их она може да
је. Да би уљепшао и унапредио основане или
не за живљење градове у Азији, он дозове многе
вештаке у Вавилон и Сузу и на тај начин пре-
Азију оно, што је могло цвасти под небом сло-
Елладе. Прерана његова смрт и многе престол-
које постадоше после њега, на обалама среди-
мора, биле су сретне околности за грчко изо-
ье, јер помогну, те се очувају темељни основи
не: разнообразије, развиће и живот. Од свију
а Александер је најмање разумјевао вјештину
ктурну, што се види у грађењу спалишта Ефе-
које је коштало преко 5 милиуна дуката и у
што је дозвао Динократа, да се свјетује, како
е да зида. Динократ је био представник фанта-
правца у Архитектури, где би се огледао и
изам. Какав је то био вјештак види се најбоље
а, кад је предлагао, да од брда атонског (свете
направи слику александрову, која би у једној
ржала читаву варош с десет хиљада душа, а у
— чавуру из које би текла у море река. Такву
могли су измислити стари мисирци, зидари пи-
колоса и сфинкса, што приморава људе да се
ли небуди у грудима никакве љубави к себи.
ндер врло добро знајући, да је од онога, што је
те до онога, што је смешно само један корак,
и Динократу: „Недирај атонско брдо; доста
га, што је оно споменик људе гордости једнога
Ксеркса). Кавказ, Хемоди и Каспијско море при-
мени потомству."* У осталом, негледећи на то
ласкање и удворавање вештаково њему се он до-
јер га постави за старјешину грађевина у Але-
ији и другим мисирским градовима.
и већма је Александер вољео праву науку и
грдне суме за унапређење науке. То се између

књиге причи о Александру. Шта више и код наших народа у Црној Гори причају о Лесендри, како је и[...] шао са својом четом у мјесто, гдје има мноштво д[...] камења. Његови га војници запитају, да ли да [...] драго камење или да некупе? На то им он [...] вори, да ће се свакојако кајати, па нека раде [...] хоћеју. И доиста кад су одтале отишли, они к[...] узели највише, кајали се, што нису још више; он[...] што су узели мало, кајали се, што нису више, и [...] они, што нису ништа узели, кајали се, што нису [...] штогођ узели. Сваки народ и свако стољеће, преобр[...] жавало је према својим појмима личност и дјела ма[...] донског јунака. Из тога се види да му је судбина [...] врло благонаклоњена: он је извршио опште историјск[...] дјела и прерано га одазвала судбина са овога свије[...] као ради тога, да у спомену народа и времена оста[...] његов млађани лик и дјела, као појетски узор св[...] што је узвишено и добро.

Државници су гледали на њ га као на највећ[...] државника; хришћанска црква вели да је тражио не[...] мртну воду; цареви — да је освојач, а философи [...] је мудрац; дивљи народи, да је тражио благо и драго [...] мење, а цивилизирани, — да је распростирао изображе[...]

c.) Насљедници Александрови и његова царев[...] Велико царство Александра маћедонског није се м[...] одржавати, а да се нераскомада на многе мање [...] жаве. Узроци су раскомадања били у самој царев[...] Александер маћедонац, на ког су грци гледали ка[...] насилника, освојивши Персију, јавља се као персиј[...] цар и ослободитељ народности од персијца, дакл[...] грка и мисираца и т. д. своју народа, које су били [...] сијци освојили и насилнички над њима владали. [...] било могуће спојити те народности уједно. И так[...] главни узрок раскомадања Александрове државе: м[...] гобројност разних народа, који се јадан од дру[...]

ковали по *вјери, језику, народности, друштвеном у, стању изображености, наравима, обичајима, те- а и законима.* На тај начин, није било једнога ља, на ком би се могла подићи једна велика зграда вна. Александер је својом личношћу и влашћу зраз тога јединства, но он умре, без да је било личности, која би имала права и сва потребна тва, да га достојно замени а у исто доба да би човека маћедонци безусловно признавали за на- ника. Од Александрове фамилије остали су у жи- његова мајка Олимпијада, сестра Клеопатра (удо- цара епирскога), жена Александрова *Барсиноја*, која неколико месеци родила сина *Херкулеса* и друга за жена Роксанда, која је већ носила чедо под по- и осим њих сулудасти, брат Александров, по оцу, *п Аридеј*, и две сестре по оцу: Тесалоника и Ки- од којих је прва била још дјевојка, а друга удо- аминтова, која је имала кћер Евридику и удала *Филипа Аридеја.* Три месеца дана после алек- рове смрти, Роксанда роди сина *Ега.* Роксанду су донци и грци држали за закониту царицу и жену сандрову; јер је Барсиноја била, по мишљењу грка, иња. На Филипа Аридеја нико није ни мислио, јер он о син Филипов од једне играчице тесалијанке и осим био је сулудаст. Из овога се види, да је још узрок имадања Александрове царевина, истина случајан, опет узрок: стање његове фамилије. С тога се вој- ође природно умешају и непрође више од 20 го- а царсто се раскомада. Како је Александер сва дела свршио с војском и с војсковођама и живио рсији логорно: то је јасно, као дан, да ће овај бити зашен од царске породице за цара, кога војска на-ије. Главне војводе Александрове онда биле су: *нт, Лисимах, Аристон, Пердика, Птоломеј и Пи-* Главни правац развића тока ствари био је овакав:

и Кратеру, да састави план ратовања против Пердике, који иде да ступи на престо. Леонант је већ био погинуо и Пердика сједини оба намјесништва у једно и постави свога друга Евмена, да над њима влада, а сам искупи војску, да освоји намјесништво Птоломеја, који кад за то дозна ступи у сајуз с Кратером, Антипатром и Антилоном, против опаснога супарника и управитеља царства. Пердика се крене с војском у Мисир, у пролеће, 321. год. оставивши Евмена да управља у Азији до његовог повратка и издавши заповјест, да му се покоравају и да га слушају сви намјесници царства с ове стране брда Тавра. Пердика оде у Мисир с војском и пошто претури преко главе све недаће, букне буна у његовој војсци, њега по наговору Птоломеја убију 321. год. У то исто доба, кад је Пердика био у Мисиру побуни се против Евмена Неоптолем. Евмен га надбије, и Неоптолем побегне у Европу, одклен Кратер и Антипатр пођу с војском преко Хелеспонта у Азију против Евмена. Љетом 321. г. Кратер ступи у бој с Евменом, где погине он и Неоптолем, а Евмен одржи сјајну победу. Евмен постане потпун господар м. Азије и Антипатр није смео ш њиме да ступи у рат.

Код таког стања ствари искупесе Питон, Антипатр и Антигон у граду *Трипарадису*, (у јесен 321. год.) и ту реше: Антипатр постане управитељ царства; *Селевк*, (од млађих људи), постане намјестник вавилонске; Антигон добије пређашње земље, а тако исто и Питон; Птоломеј задржи управу над Мисиром с тога што му нису могли ништа учинити као што нису ништа могли учинити Пору и Таксилу. Антипатр оде с царском породицом у Европу, (осим Клеопатре, која оде да живи у граду Сардесу,) заповједивши Антигону, да продружи рат против Евмена и пердикиних приврженика. Сада је Антигон био вођа царске војске, у његовим је рукама било царско благо, с тога је могао да

сатре Евмена. Он најпре надбије и савлада пердикина брата *Алкета* и шурака Атала 319. г. затим се крене противу Евмена. Пет година дана јуначки се борио Евмен с Антигоном и задобије таку славу у рату, да су га грци и римљани поставили у ред првих војсковођа старога земана. Он се није борио само с непријатељима, већ и са изданцама у својој војсци. У једној битки с Антигоном, изда га читаво одељење војске, остали се разбјегну, неке он сам распусти и само са 1000 војника заклони се у тврдињу Нору. У тој се тврдињи Евмен бранио до смрти Антипатра 319 г. кад се измену околности, јер Антипатр назначи за управитеља царства старог Полисперхонта, а не свога сина Касандра, с чега уз пристане овы Антигона, који је сада могао изаћи са својим тежњама на видик, да више непоказује, да се бори за царску породицу, већ да сам постане самосталан владалац и управитељ царства. С тога он и предложи мир Евмену на пробитачним за овога условима, уздајући се, да га придобије за себе, и да се користи његовим сјајним способностима. Антигон одма пошље помоћ Касандру, а Полисперхонт тада узвиси Антигонова супарника Евмена и наименује га за царског војсковођу у Азији, подвргне под његову власт сву царску војску и све царске касе (у Азији). Како Евмену дође тој глас и дозна намјере Антигонове, побјегне из Норе, искупи војску у Кападокији, а тако исто и царску маћедонску војску и добије новаца из царске касе у Кииду. Одма надбије Антигона, и да би му војници били вјерни, он измисли чудновату ствар: заповједи начинити шатор, смести у њ престо и све знаке царског достојанства, што је морало изгледати, као неко место уображене царске власти. Свако су јутро начелници војске спаљивали жртве под тим шатором и ту се свјетовали о раду, као да је туна цар. У осталом негледећи на све те измишљотине Евмен се

није могао да, о држи, јер је и Антигон имао много бла и војске, а Евмен је имао у својој војсци много издајника. После многих битки, најзад војводе Евменове ухвате и издаду Антигону Евмена. Антигон није знао шта да ради с Евменом или да га убије или не; али издаице потребују, да га убије, што овај и учини 316. г. мес. Јануара. Тада Антигон евменове издаице као опасне људе, заповједи, те их одма поубијају или разашље њихну војску по градовима, у којима је сву униште. Антигон, као владалац Азије постане опасан за остале намјестнике и они склопе савез против њега; али да би могли вјерно описати ток ствари, треба да опишемо стање ствари у грчкој и у европским александровим земљама до овога земана. Како су у Азији све ствари кретали Пердика, Евмен и Антигон, тако су у Европи главна лица била Антипатр, син његов Касандр и Полисперхонт.

III.

Полазећи у Азију Александер остави за управитеља Маћедоније Антипатра, који је владао као цар. Поступање александрово с атињцима тако му придобије народ, да и сам Демостен ућути. Само још у Пелопонезу могло се заратити против Маћедонаца, гдје предузме владу у своје руке јуначан, предузимљив и енергичан Агис II. Он искупи око 20.000 војске и кад је Александгр отишао с војском да догна Дарија, после битке арбелске, Агис II. одпочне рат с маћедонцима напавши на Мегалопољ и побуни тракијце. Антипартр брзо сврши рат с тракијцима и са 40.000 војске пође против Агиса. Оба су непријатеља желили, да што брже ступе у бој, који се и догоди Ав-а 330 г. С обе се стране борили с таким ожесточењем да на мјесту остане мртвих 3500 маћедонаца и око 500 пелопонеза и сам

сатре Евмена. Он најпре надбије и савлада пердикина брата *Алкета* и шурака Атала 319. г. затим се крене противу Евмена. Пет година дана јуначки се борио Евмен с Антигоном и задобије таку славу у рату, да су га грци и римљани поставили у ред првих војсковођа старога земана. Он се није борио само с непријатељима, већ и са издаицама у својој војсци. У једној битки с Антигоном, изда га читаво оделење војске, остали се разбјегну, неке он сам распусти и само са 1000 војника заклони се у тврдињу Нору. У тој се тврдињи Евмен бранио до смрти Антипатра 319 г. кад се измену околности, јер Антипатр назначи за управитеља царства старог Полисперхонта, а не свога сина Касандра, с чега уз пристане овај Антигона, који је сада могао изаћи са својим тежњама на видик, да више непоказује, да се бори за царску породицу, већ да сам постане самосталан владалац и управитељ царства. С тога он и предложи мир Евмену на пробитачним за овога условима, уздајући се, да га придобије за себе, и да се користи његовим сјајним способностима. Антигон одма пошље помоћ Касандру, а Полисперхонт тада узвиси Антигонова супарника Евмена и наименује га за царског војсковођу у Азији, подвргне под његову власт сву царску војску и све царске касе (у Азији). Како Евмену дође тој глас и дозна намјере Антигонове, побјегне из Норе, искупи војску у Кападокији, а тако исто и царску маћедонску војску и добије новаца из царске касе у Книду. Одма надбије Антигона, и да би му војници били вјерни, он измисли чудновату ствар: заповједи начинити шатор, смести у њ престо и све знаке царског достојанства, што је морало изгледати, као неко место уображене царске власти. Свако су јутро начелници војске спаљивали жртве под тим шатором и ту се свјетовали о раду, као да је туна цар. У осталом негледећи на све те измишљотине Евмен се

није могао да о држи, јер је и Антигон имао много блага и војске, а Евмен је имао у својој војсци много издајника. После многих битки, најзад војводе Евменове ухвате и издаду Антигону Евмена. Антигон није знао шта да ради с Евменом или да га убије или не; али издаице потребују да га убије, што овај и учини 316. г. мес. Јануара. Тада Антигон евменове издаице као опасне људе, заповједи, те их одма поубијају или разашље њихну војску по градовима, у којима је сву униште. Антигон, као владалац Азије постане опасан за остале намјестнике и они склопе сајуз против њега; али да би могли вјерно описати ток ствари, треба да опишемо стање ствари у грчкој и у европским александровим земљама до овога земана. Како су у Азији све ствари кретали Пердика, Евмен и Антигон, тако су у Европи главна Лица била Антипатр, син његов Касандр и Полисперхонт.

III.

Полазећи у Азију Александер остави за управитеља Маћедоније Антипатра, који је владао као цар. Постпање александрово с атињцима тако му придобије народ, да и сам Демостен ућути. Само још у Пелопонезу могло се заратити против Маћедонаца, гдје предузме владу у своје руке јуначан, предузимљив и енергичан Агис II. Он искупи око 20.000 војске и кад је Александр отишао с војском да догна Дарија, после битке арбелске, Агис II. одпочне рат с маћедонцима напавши на Мегалопољ и побуни тракијце. Антипартр брзо сврши рат с тракијцима и са 40.000 војске пође против Агиса. Оба су непријатеља желили, да што брже ступе у бој, који се и догоди Ав-а 330 г. С обе се стране борили с таким ожесточењем да на мјесту остане мртвих 3500 маћедонаца и око 500 пелопонеза и сам

и смрт." На мјесто његово изберу Антифила, који чувши Антипатру иде у помоћ Леонат из Азије, он остави имање Ламије, похита му на сусрет и у Тесалији га дбије у боју, у ком и Леонат погине. У осталом није а дуготрајна радост грка, нити главног радника а земана Демостена. Јер после побједе над Леонаи, кад се већи дио сајузника атињских био разишао јим кућама, појави се с новом војском Антипатр, коме довео у помоћ Кратер 10.000 ветерана из Азије. Битка догоди код Кранйона 322. г. Атињци се борили као хиι предци. Битка је била одсудна, ни једна страна је побједила, али не гледећи на све то, судбина је инске републике била решена, јер Антипатр прије, да учини уговор и мир с појединим државама. да све готово грчке државе пристану, атињци и онијци разиђу се својим кућама и атињани се морали покоре. Одма дође највећи неваљалац, атињанин, из ине, који је био изгубио грађанску част, Демад и сталица маћедонске странке Фокион, да умоле насилчког војводу александрова, да поштеди Атину. Тешки били услови мира за атињане: 19. сеп. 322 г. мадонски гарнизон заузме Мунихију и одпочне се извршење осталих услова мира, на које су пристале прилице маћедонске; демократија је била преокренута иранију, најгору форму управе по мишљењу Платона Аристотеља; власт прихвате у своје руке богаташи, а остали изгубе право да учествују у управи. Већину њана, који су изгубили политичка (грађанска) права сели Антипатр у Тракију, а други оставе своју зе-у, јер нису могли поднети пропаст слободе у својој љи. Од 30.000 грађана, 21.000 изгубе права грађан- и богатство пређе у руке неколицине.[1]) Демостен његови једномисленици побегну из Атине, с тога их

[1]) Diodor Sec. lib. XVIII. cap. 18.

Демада и онаког истог неваљалаца као и
Демад, глумца Архија. С највећом радошћ
издајника с маћедонском четом војске, д
гунце — патриоте. Он их похвата осим
Егини; у оковима одведе Антипатру и ов
У овом броју погине и знатан атински бе
рид, а Демостен побегне на једно острво
у цркви Посејдона. Демад и Архије с маћ
том опколе цркву и почну га световати
Демостен се претвори да хоће, и само з
даду времена да напише тестаменат, па н
(перо) и попије отров, који је у њему нос
огрне плаштом, док неосети да већ отро
устане да изиђе из цркве, малакше и падн
и смрт му прекрати живот у овоме свету,
није било никакве утјехе послије пропаст
сти и слободе своје домовине (322 т.).
сваког патриота у томе, што издајници и у
стена и Хиперида нису мимоишли заслуж
Архије потроши новце за које се био прода
и дуго је време пузио по земљи атинској
зрен од свију; а Демад почне да се удвор
за које кад дозна Касандр, заповједи те

прилика. Таква његова политика изради, те етолијци похитају да ступе у савез с грчким државама за одбрану своје слободе, с тога они и добију значење кад су све друге државе подлегле биле маћедонском јарму и насиљу.

Док је Антипатр био у Азији, Полисперхонт је на мјесто њега управљао у Маћедонији. 320 г. поврати се из Азије у Европу и исте године умре у 80-ој својој години одредивши, да влада место њега, Полисперхонт, од кога да зависи његов млађани и ватрени син Касандр, коме је било 23 године. Полисперхонт је био врло добар војвода другог реда, као подчињен, али врло рђав управитељ; предузимљив и паметан Касандр био му је врло опасан супарник због свеза и познанства, које је имао. С тога се одма они и заваде. Касандр је хтео, да има у рукама потпуну власт свога оца, као своје насљедство, придобије много присталица у Маћедонији и у другим странама александрова царства. Придобије на своју страну Птоломеја, Антигона и друге наместнике азијске; на место Менилла постави за старјешину у Атини свога друга Никанора и склопи тврд савез с великашима и у другим грчким државама Чак му помагала Евридика, жена Филипа Аридеја, јер су је одбили од државних послова Антипатр и Полисперхонт. С тога Полисперхонт и дозове у Маћедонију Олимпијаду и јавно се обелодани свађа између њега и Касандра, који тајно остави Маћедонију и оде Антигону, јер му је Птоломеј обећао помоћ, а Антигон није хтео да признаје царску породицу у интересу које је радио Полисперхонт. С тога Полисперхонт и ступи у савез с александровом мајком, Евменом, и у исто доба употреби сва средства, да задобије на своју страну грке. Да би постигао ту намеру он изда декрет у име суманутог цара Филипа Аридеја, у коме повраћа грчкоме народу *демократски склоп управе*, те да овим

побуни народ против тирана, који су стајали у свези с Кассандром. Доиста, полисперхонтов декрет учини опште одушевљење и радост у грчкој и народ устане свуда и на све стране, да се освети својим насилницима и угњетачима. У Атини је био још Антипатр постављо олигарка Фокијона, који се прославио својим књигама, но не делима, јер је владао у Атини као тиранин. Кроз то време земља је била безопасна с поља, али несрећна. Овај је био ступио у свезу с другом касандровим Никанором, началником Мунихије, али декрет Полисперхонта о слободи имао је уплив и на атињане; у исто доба Олимпијада пошље заповјест Никанору, у име свога унука, да остави Атину; овај не само да неостави Мунихију већ заузме и Пиреј и нехтједне да остави Атину негледећи на грозну заповјест олимпијадину и долазак војске, с Александром сином полисперхотовим. Никанор се држао у Мунихији и у Пиреју, а народ у Атини прогласи старински демократски склоп друштва и преда народњем суду Фокиона и друге олигарке; они побјегну Полистерхонту, али их окује и преда атињанима. Народна скупштина рјеши да их погубе и изврши своје решење. И тако најзад Фокијон плати главом за своју тежњу да тиранише у Атини, народу га предаду у руке они, чије је он интересе бранио на штету своје домовине — (218 г.). Четири дана по смрти Фокиона нагрне на Пиреј с војском Касандр. Полисперхонт остави свога сина Александра, да помаже атињанима, а сам се крене с војском у Пелопонез да позбацује олигархе и тиране. У осталом, у Мегалопољу није могао да обори олигаркијску владу, а у исто доба Антигон му уништи морску флоту. Он изгуби политичко значење и Касандр преобвлада, опколи Атину с мора и са сува и предложи им пробитачан мир: заузме Мунихију, а њима допусти да одрже унутрашњи демократски склоп, али да он потврђује изборног старјешину у Атини. Од овога

доба, премда су атињани имали унутарњи склоп демократски и, премда је сваки био пуноправни грађанин тко год је имао имања на 66 ⌗ дук., опет за то, изберу за старешину Димитрија Фалерејског, друга фокионовог, кога је управо држао Касандр и маћедонска војска Мунихије. Демократија је у Атини била само на писмено, по имену, а у ствари је влада била тиранска, веома умерена. Димитрије је био научен човјек и ритор. Одликовао се гладким и простим говором и могао је да слатко и лепо говори о чему гођ хоћеш. Таква његова способност и оданост вјештинама и театорима врло је добро одговарала његом подлом послу, који је извршавао, као управитељ у Атини. Као особина и главна црта његовога времена јесте: поквареност и неваљалство, како је тек могуће замислити, сједињено са љубављу наукама и вјештинама. Ти су људи сипали похвале властницима света; удворавати се, улагивати се, хвалити и уздизати у звезде јаче и старјешине, бацати пак проклетство, презирати свет и говорити на остале људе, да су стока, била је лозинка људи димитријеве сорте. Стихотворци, софисте, театорске игре, сјајне светковине и мистерије чиниле су, да су сви управитељи гледали, како ће добити похвалу на тим сјајним комендијама пропадајуће грчке. Од овога земана грци почну да господаре над владалцима или чак и над римљанима у облику слугу и робова или као љубимци великаша и императора. Они су обично летели у богаташке и великашке куће, опкољавали старјешине и владалце, као вјешти свјетски људи, као учитељи, управитељи и наставници, као готовани, бадаваџије и домаћи дворски стихотворци пишући похвална слова и оде, химне и пјесмопјенија свакоме, од кога су што изгледали или чије су трошиће прождирали. Из овога се види да је Димитрије могао радити у Атини шта је гођ хтјео и у исто су га доба покварене улизице и

подлаци уздизали до небеса, но послије њеког времена, кад га протјера други налик на њега ритор и покварен човјек, атињани су на њега викали, и кадри били да осуде на смрт. Улизице су га хвалиле и окивале у звезде, очекујући поклона и новаца, па како би други властник дошао они би то исто и њему чинили, забацајући пређашње трагове и надајући се новим поклонима. У овом случају главно је било да се на туђ рачун чине награде и певају химне. У оваквим приликама, кад људи губе све што је свето, кад се изкваре појами, људма завлађава безумље и сав народ добије рђав правац и појаме о стварма. Да се ово овако деси у Атини највише је допринео Димитрије Фалерејски. За владе Фокиона заузимао је прво мјесто до њега. Кад надвале у Атини демократи, побјегне Никанору. Послије побједе над Полисперхонтом, Касандр га постави за старјешину у Атини и он се држао тврдо благодарећи маћедонској војсци и новцима. С помоћу прве — запушио је уста демократима и патриотима, а с помоћу касандровога блага — разњежи и раздрага срца и продужи језике улизицама и пробисветима. Због претрпљених несрећа и насиља осиромаше атињани, а навика остане — да живе раскошно и раскалашно. Димитрије почне просипати благо и пооштравати чувствене насладе. Тада се и одпочне пропадање народа, а ширење и разметање најневаљалијих и најгорих људи. Касандр и Птоломеј гледали су на њ га, као на најбољег сајузника и давали су му на разметање годишње грдну суму новаца (око полак милиона дуката.) Ове је новце он трошио давајући сјајне гостбе, весеља, свечаности и т. д. Како се немилице арчило и како се кварио народ доста је навести, да је његов кувар прикупљајући остатке од сјајних његових гостби стекао два грдна спахилука. Димитријеве су собе биле мебliране најскупоцјенијим стварма; сам се он мазао најскупоценијим

мирисима, бојио косу, кад црну, кад русу и т. д. и најзад се бијелио и руменио. Сваки је дан звао мноштво људи на гостбу, кварио женскиње, чинио визите атинским хетерама, које су тада постале управо публичне жене и измишљавао нова одела т. ј. чинио је све, што и данас чине у многим државама, вели Шлосер. богаташи и великаши, да задовоље своје чувствене насладе држећи се опет такта и учтивости овијех зализаних и напомађених презрених створења, у очима којих је главно „*приличије.*“ Главно му је било минутна корист, наслада и задовољство. „Он је својим примером, вели Шлосер, убио дух и наравственост атинскога народа, премда је издавао законе против раскошлука и издавао се за бранйоца наравствености.“ Да је успјео да проневаљали и поквари атињане види се из тога, јер му они кроз кратко вријеме подигну 360 споменика. Десет година дана тако је владао у Атини Димитрије Фалерејски и за тих 10 година убије и сатре све врлине атинскога народа. Касандр, кад је утврдио Димитрија у Атини, крене се с војском против Полисперхонта, прогна га из Пелопонеза, гдје понамјешта олигарке и тиране, а сам се крене да освоји Маћедонију, гдје лако изврши свој посао благодарећи жестоким поступцима олимпијадиним, на коју је сав свет мрзио.

Кад је Полисперхонт отишао да даје грцима слободу, Евридика у договору с Касандром предузме управу у своје руке. Из Пелопонеза Полисперхонт оде у Епир по Олимпијаду, куда је била одбјегла и Роксанда са својим сином бојећи се Евридике. Стриц олимпијадин Еакид даде Полисперхонту војске у помоћ, а Евридика брже боље пошље гласоношу Касандру, међутим крене се с маћедонском војском против Олимпијаде. На граници Маћедоније сусретну се обје војске, предвођене двема разјареним женскињака, — Олим-

пијадом и Евридиком. Пред почетком боја Олимпијада се покаже евридикиној војсци са Роксандом женом александровом и својим унуком сином роксандиним. Тада маћедонска војска нехтедне да се бори против мајке, жене и сина свога великога цара, већ пређе на њихну страну. Филипа Аридеја и Евридику ухвате и предаду у руке разјареној и осветљивој Олимпијади. Она их почне мучити: мете их у тијесну тавницу, давала им веома мало љеба, и кад их војска почне да сажаљева, она заповједи, те Филипа стријелама убију, а Евридики пошље отров, нож и конопац, да избере себе самрт, каку хоће. Евридика се објеси својим појасом 317 год. На тај начин мајка александрова покаже углед, шта треба радити с царском породицом и одпочне се убијање александрове фамилије. То нечовечно убијство није зајазило жестину олимпијадину, она оде у Маћедонију и одпочне да треби привржененике евридикине; погуби 100 најзнатнијих маћедонаца, у коме броју погине и брат касандров. Жестина, јарост и освета ове наклене фурије била је тако велика, да она заповједи да раскопају гроб другога сина антипатровог, да се само наслади ружењем и гажењем праха сина свога противника. Кад Касандр дозна за ове догађаје у Маћедонији, крене своју војску, подјеливши је на двоје: један дио пошље против Полисперхонта, а с другим опколи град Пидн, гдје се била утврдила Олимпијада. Касандрове војводе надбију Полисперхонта, који побјегне у Пелопонез и задржи власт у рукама са својим сином Александром, у Коринту; Касандр освоји град Пидн, ухвати царску породицу и несмјејући погубити сам царску матер, он је преда својој војсци, како би маћедонском формом суда скинуо са себе одговорност. Тужиоци оних 100 убијених маћедонаца оптуже је пред војском, којом приликом изнесу и друге њезине кривице и војска је осуди на смрт и камењем убије

316 г. Роксанду и Ега затвори Касандр у тврдињу Амфипољ, гдје су живљели као приватна лица, а заробљену Тесалонику узме себи за жену.

III.

Из проowриченог се види да је судбина александрове државе и тадашњег свјета зависила од војника и војвода. Када пак судбина друштва зависи од солдати, онда добија велику важност финансијска струка, јер се војска састајала од најамника и на њу се гледа као на мртво оруђе. На тај начин главна снага у друштву постаје војска и новци, а не живи дух грађана, љубав отачбини и слобода, као што је било у славна пређашња времена републиканског склопа друштвеног. О народима, о склопу друштва, о слободи, самосталности и безбедности народа и личности човечије нема ни спомена и ми ћемо видјети како срамно падају све те протувске државе, када на њих напада народ, чији грађани иду у бој и боре се за славу, понос и дику свога народа — када нападну грађани Рима. У Грчкој почињући од Ификрата на мјесто војника грађана, јављају се војници — најамници. Мали изузетак представља војска Александрова. Послије њега свуда је поглавита војска најамници; грађанима остаје да плаћају намете. Војници оних властника, који су се борили око власти послије Александра, били су или најамници или робови — подајници и били су ствари онога, коме су служили. Од свију тадашних народа једни су етолијци имали народну војску, с тога видимо, да у најпотоње доба изумирања грчкога живота они једни бране име грка и представници су грчке слободе. И тако, видимо на мјесто народње војске — најамнике, а на мјесто династија и народних јунака, протуве и вође најамничке. Од смрти Евмена до битке код Ипса, главна су лица

била: *Антигон* и његов син *Димитрије Полиоркет*; *Птоломеј* намјестник Мисира (Египта), *Селевк*-намјестник Вавилона, *Касандр* син антипатров и *Лисимах* и њихне породице. Сви остали заузимљу другостепена мјеста и немају важности. Кад Антигон убије Евмена, постане владаоц Азије, протјера Селевка и сви га остали намјестници признаду за врховног управитеља царства. Он одма почиње да поступа као неограничен владаоц: потврди Питона за управитеља Миђије, отме од Певкеста Писиду и постави за намјестника исте свога привrженика Асклепијадора. Од Селевка затражи да му даде рачун, о својој управи но како је Селевк био толико поносан, да није хтио признати над собом старјешинство антигоново, а толико опет слаб, да му није могао изаћи на супрот с војском, он побјегне у Мисир Птоломеју. С тога Птоломеј, одма пошље посланике Касандру и Лизимаху позивајући их у савез против Антигона. Опасност је била тако велика да они пристану у савез. Сви заједнички предложе Антигону: да Карију, Кападокију и Ликију уступи Касандру; Фригију на Хелеспонту — Лисимаху, Птоломеју — сву Сирију и Селевку — Вавилонију. Осим овога, да сви заједнички подјеле азну коју је Антигон приграбио у Сузи. Антигон одбаци све те предлоге и објави, да је он један одржао побједу и да њему једноме припадају и све користи од исте побједе. Сума пак новаца, коју су тражили савезници да подјеле, превишавала је 20.000,000. дуката. Тај савез и поступци антигонови проузрокују дуготрајно ратовање. Да би надбио своје непријатеље, Антигон се старао да их раздвоји и побуни њихне подчињене народе. С тога побуни дивља тракијска племена против Лисимаха, који је морао да угушује буну у својој земљи, па није могао да помаже савезницима. Да би Касандра смео, да не помаже Птоломеју, Антигон под изговором да брани права млађанога цара, сина Роксан-

316 г. Роксанду и Ега затвори Касандр у тврдињу Амфипољ, гдје су живљели као приватна лица, а заробљену Тесалонику узме себи за жену.

III.

Из проарицаног се види да је судбина александрове државе и тадашњег свјета зависила од војника и војвода. Када пак судбина друштва зависи од солдати, онда добија велику важност финансијска струка, јер се војска састајала од најамника и на њу се гледа као на мртво оруђе. На тај начин главна снага у друштву постаје војска и новци, а не живи дух грађана, љубав отачбини и слобода, као што је било у славна пређашња времена републиканског склопа друштвеног. О народима, о склопу друштва, о слободи, самосталности и безбедности народа и личности човечије нема ни спомена и ми ћемо видјети како срамно падају све те протувске државе, када на њих напада народ, чији грађани иду у бој и боре се за славу, понос и дику свога народа — када нападну грађани Рима. У Грчкој почињући од Ификрата на мјесто војника грађана, јављају се војници — најамници. Мали изузетак представља војска Александрова. Послије њега свуда је поглавита војска најамници; грађанима остаје да плаћају намете. Војници оних властника, који су се борили око власти послије Александра, били су или најамници или робови — подајници и били су ствари онога, коме су служили. Од свију тадашних народа једни су етолијци имали народну војску, с тога видимо, да у најпотоње доба изумирања грчкога живота они једни бране име грка и представници су грчке слободе. И тако, видимо на мјесто народње војске — најамнике, а на мјесто династија и народних јунака, протуве и вође најамничке. *Од смрти Евмена до битке код* Ипса, главна су лица

била: *Антигон* и његов син *Димитрије Полиоркет*; *Птоломеј* намјестник Мисира (Египта), *Селевк*-намјестник Вавилона, *Касандр* син антипатров и *Ласимах* и њихне породице. Сви остали заузимљу другостепена мјеста и немају важности. Кад Антигон убије Евмена, постане владаоц Азије, протјера Селевка и сви га остали намјестници признаду за врховног управитеља царства. Он одма почиње да поступа као неограничен владаоц: потврди Питона за управитеља Миђије, отме од Певкеста Писиду и постави за намјестника исте свога привърженика Асклепијадора. Од Селевка затражи да му даде рачун, о својој управи но како је Селевк био толико поносан, да није хтио признати над собом старјешинство антигоново, а толико опет слаб, да му није могао изаћи на супрот с војском, он побјегне у Мисир Птоломеју. С тога Птоломеј, одма пошље посланике Касандру и Лизимаху позивајућу их у сајуз против Антигона. Опасност је била тако велика да они пристану у сајуз. Сви заједнички предложе Антигону: да Карију, Кападокију и Ликију уступи Касандру; Фригију на Хелеспонту — Лисимаху, Птоломеју — сву Сирију и Селевку — Вавилонију. Осим овога, да сви заједнички подјеле азну коју је Антигон приграбио у Сузи. Антигон одбаци све те предлоге и објави, да је он један одржао побједу и да њему једноме припадају и све користи од исте побједе. Сума пак новаца, коју су тражили сајузници да подјеле, превишавала је 20.000,000. дуката. Тај сајуз и поступци антигонови проузрокују дуготрајно ратовање. Да би надбио своје непријатеље, Антигон се старао да их раздвоји и побуни њихне подчињене народе. С тога побуни дивља тракијска племена против Лисимаха, који је морао да угушује буну у својој земљи, па није могао да помаже сајузницима. Да би Касандра смео, да не помаже Птоломеју, Антигон под изговором да брани права млађанога цара, сина Роксан-

кога је Касандр држао у затвору, пошље помоћ ерхонту, пошље много новаца у Грчку, да дигне у исто доба објави слободу и автономију свију држава. Буна букне и Касандр није могао да своjим саузницима у Азији. Осим овога дошао у такав теснац да се само избавио тиме, што је по Александра сина Полисперхонтова, који при- сајуз непријатеља свога оца. На тај начин Ан- раздвоји своје непријатеље и поведе војску 314. ив Птоломеја најопаснијег супарника. Освоји Си- алестину, Финичанску, примора глађу јуначне ге се предаду, па онда у финичанским приста- а почне да гради морску флоту с помоћу вјеш- воде Неарха, а своме сину Димитрију Полиор- завојевачу градова) преда једну трупу војске да провинцију Касандрову; сам се пак крене с у М. Азију, гдје 313. г. надбије касандрову Млађани пак војвода Димитрије Палиоркет оста- ојском у Сирији, озлојеђени губитком Кипра, који јио Птоломеј 312. г. ступи у бој са Птоломејом зком код Хазе и буде надбијен. Пошљедица је једе била: Антигон изгуби све освојене земље у Палестини и Финичанској. У исто доба Селевк сти том побједом и заузме са 1300 војника на- штво вавилонско, јер су Антигон и Димитрије поступали с вавилонцима. Селевк се утврди у у, оснује управо засебно царство и почиње се *селевкидска* од 30. ок. 312. г. по којој су бро- дине Евреји у књизи макавејској и у средњеве- оба по овоме су љетопису бројили године хри- сиријски, што и до дан дани раде. Уосталом, ије Полиоркет скоро поправи своју погрјешку— бије Птоломејеву војску. На тај начин Птоло- г изгуби сву Сирију, Палестину и Финичанску. је Антигон и опет владао над свим освојеним

...у династиј
им супарницима
да влада у Маће
великога Ег; гр
остале војводе, да
љедицаје овога пом
родице, јер како се
царевином, то Каса
нику Амфипоља да у
тајно и изврши. Још је
лисперхонт га доведе
његових права искупи
др пак подмити Полисп
а отровника Касандр
Маћедоније и војводу
превари и Полисперхонт
малим комадом земље
309. г. по завјести Антиг
живљела у граду Сардесу
Послије трагичке суд
војводе су могле мирно да
да постану владаоци
реви ...

њега живота и држава се александрова распар-
много државица. Ствар је текла овако:
онијем жалосним временима, кад су војводе
ндрове употребљавале насиља, омане, убиства,
и титрали се слободом људском и грчком, да по-
владалци велике царевине, јавља се један истин-
штен човјек, коме је на срцу лежала грчка сло-
– Птоломеј синовац антигонов. 313. г.; њега је
Антигон, у грчку с војском да му је придобије
ајући им слободу, а у ствари, да смјести гарни-
воје војске у грчке тврдиње. Птоломеј пак доп-
чне да ослобођава грчку: ослободи Беотију и све
до Етолије, па почне то исто да чини и у Пело-
, предајући грцима градове и утврђујући њихну
у мирним договорима и најпосле уговори и већ
спреман да изврши план истинског ослобођења
кад то дозна Антигон, разљути се на њ га и
га у Азију. Тада се синовац одметe од свога
, повјерује Птоломеју управитељу Мисира, који
ође објављивао грцима слободу и пређе на ње-
страну. Птолемеј предусретне поштенога ослобо-
грчке веома пријатељски, па кад премами ње-
ојску на своју страну, заповједи те убију тога
ног човјека 309. г. и одма пошље воиску у грчку
ји Коринт и Сикион, смјести у њих своју војску,
се договори с Касандром како ће да влада својим
а у Пелопонезу. С тога Антигон одреди свога
имитрија Палиоркета да изврши онај план, који
е хтио извршити синовац т. ј. претварајући се
ободава грке, у исто доба, да их освоји. Димит-
олиоркет налични на Алкивијада, а Плутарх га
ује с Антонијем. У једно исто доба био је
ган, покварен, раскошан, надувен и добар војвода,
имљив и необично енергичан и увиђаван. Од при-
био и сувише лијеп човјек, даровит, но у исто

начела и убјеђења; није им
је тражио прилика да пока
бности, како би у једно и
ства Алкивијада, Ахилеса
се издавао да им изврша
маштанија, јер истинске љу
гло бити у срцу и грудима,
рапина и насилника, који је
мохвалисањем. Димитрије ни
нити је признавао никаквих з
и законе и врлине. Таквом чо
гон даде 250 лађи, велику в
ката, да ослободи грчку од
се појави пред Атином при с
бројна маћедонска војска није
бори и он скоро освоји Пиреј
објави, да је дошао, као њихи
га дочекоју с триумфом. С нас
лерејским требало је, да се пост
али Полиоркет предикујући ати
Димитрија Фалерејскога, који о
се уређењем александри

је био подигао у част Фалерејском и одпочну се радити у Атини така дјела, да човјек незна кога више да презире или коме више да се чуди: да — ли подлом и неваљалом поступању Димитрија Полиоркета, да — ли унижавању и питковском поступању самих атињана. Димитрије је сипао благо без рачуна, атињани се утркивали, ко ће му већу почаст учинити и већу низост и подлост извршити. Сјајно и свечано ступи Димитрије у Атину, дође у народну скупштину и објави народу, да је слободан и да може установити пређашњи друштвени демократски склоп; у исто доба, очува живот пређашњем покварител у и неваљалцу и заповеди те се разда народу забадава многа рана и много новаца. С тога није никако чудо, што се искварени атињани надтицали, да даду веће почасти тридесетогодишњем царевићу, почасти, каке је ко само измислити могао и одма су такве почасти добијале силу закона. Но сваки, ко познаје природу људску и изриче пресуду о људма по њиховим дјелима, а не по ријечма, које се говоре, мора се зачудити слепилу ондашњих људи, како су могли вјеровати поквареном Димитрију и мислити да их онакав неваљалац може ослободити. У свом безумљу атињске улизице тако далеко зађу, да су поздрављали Димитрија и његовога оца, не као цареве, већ као богове. Поставе особитог свештеника, који ће им спаљивати особите жртве као боговима; огласе, да је Димитрију и његовом оцу помогла богиња Минерва, да ураде она дела, која су били урадили и на оном мјесту, гдје је Димитрије стао ногом на земљу с лађе, начине олтар; свети празник Дионисија назову „Димитријски," број фила повећају са још двије и назову их филама Димитрија и Антигона; један мјесец назову Димитрион и пошљедни дан мјесеца „Димитриада", њихне слике од злата упореде са сликама Хармодија и Аристолитона и т. д. (Плутар Vit. Demetr. c. 10—14). Тај пак полу-

атине удар
надбије у боју
престолницу ост
ломеј похита с њ
био потребан, ка
што је онамо сјек
мору битка 360. г
доба. Димитрије од
јатеља 40 великих
80; и запљени око
слије тога одма се п
сланик Димитријев А
слао да јави Антигону
титулом: „да живи цар
тулу и Антигон напише
„Цару Димитрију." Одма
Селевк и Лисимах и наз
Касандр није хтио то чи
други зову царем, сам нит
се потписивао, нити је /нос
јењу Кипра Антигон кре
пјешака, 8000

сирске лађе, те да Птоломеју овим начином доскочи, као Наполеон I. инглезима 1812. год. Да би пак то постигао потребна му је била помоћ родосаца, који су били силни на мору; родосци пак нехтједну да се одрекну трговачког саобраћаја с Мисиром, због чега Антигон заповједи, да хватају све њихне лађе, које би пловиле у Мисир. Родосци почну слати своје лађе под војничком заштитом и тако се између њих и Антигона отвори рат. Тада Димитрије учини грдне припреме, да је мала родоска република пристајала на највећа пожртвовања само да се избави рата. Али су захтјевања димитријева била таква да нису могли пристати; он је захтевво да му даду 100 таоца и да пусте у своја пристаништа димитријеву флоту. Видећи, да би изгубили своју слободу и самосталност кад би пристали на такав уговор они се одваже, да се бране до пошљедње капи крви. Димитрије употреби за ратовање све оно, што су му могле доставити опширне очине земље, све што је тада била кадра остварити механика и све опдашње убојне машине и најзад сам учини многа нова проналажења, да само покори Родос.[1]) Димитрије удари на Родос са 300 великих и више од хиљаде малих лађи и са 40.000 пјешака, а родосци ставе на супрот даровитом војсковођи јунаштво, љубав слободи и вјештину слободних грађана и сложно одупирање народа, који се борио за своју слободу и то с таквим јунаштвом, да би Димитрије врло радо одустао од свога предузећа, само да не изгледа да је морао да уступи; прилика му се укаже: 304 г. дођу посланици од етолијског народа молећи за помоћ против Касандра, а у исто доба атињани и други народи грчки почну да моле за родосце, који су такође

---

[1]) Најпознатија је машина Хелепополис. Због проналажења таких машина Димитрија прозову: *πολιορκήτης*. Опширно је описана машина хелеполис у Диодора (lib. XX. c. 91).

жаву, али да родосци не предузимљу ништа
трија и Антигона и да дадну 100 грађана
За спомен своје јуначке одбране, родосци
ресу, да начини *Колос*, који узимљу у број
свијета, и био је висок 70 лаката[1]); из бла
помоћ, коју им указаше Лисимах и Касандр, п
споменике; Птоломеја пак назову богом, н
дан луг близу града и прозову га „Сотер"
Из Родоса Димитрије Полиоркет оде у Грч
сандр, док њега није било, опет распростр
многе градове освојио и поставио у њима
зоне и већ био стијеснио и опколио Атину
Он извезе на суво своју војску у Авлиди,
сандрову војску из Беотије, учини сајуз с
појави се доиста као ослободитељ Атине. У
удворице и улизице димитријеве, атињани,
водио *Стратокл*, развратан као и Димитриј
митрије највољео од свију атињана, надмаш
лости и улагивању. Кад је Димитрије ула
објаве му, да га само може достојно предус
кати, као госта, богиња покровитељка Ати
ренијем човјеку од Алкивијада до регента

ма — она постане кућа разврата и неваљалства. Плу-
рх вели, да из поштовања пређашњем мјесту наука и
штина прелази ћутањем гнусности и неваљалства,
а су чињена у Атини док се Димитрије бавио ту. Па и
ет већ није могао прећутати да непроприча, како су
но чињена најгнуснија и најподлија дјела. Ни једна
војка и ни једна женскиња није била безопасна од не-
узданог разврата димитријева, па и опет атињани
еше на предлог улизице Стратокла, да је све оно, што
р Димитрије захоће да уради или да заповједи, да се
чуна за свето спрам богова и праведно спрам људи [1]).
имитрије тако далеко дотјера у безобразлуку, нева-
алству и мрзкости, да у једној посланици атињанима
едлаже преко 23.000 дуката (по нашем течају новаца)
удовлетворење свога сладострастија. Затим почне
а пише почешће такве посланице атињанима, међу ко-
ма је било доста поштених људи и патриота, али та-
ви поштени људи нијесу имали гласа, гдје влада ти-
анство и неваљалство. Народна скупштина, по предлогу
оштених људи одреди највећу каштигу ономе, ко би
редавао народу гадне Димитријеве посланице. Кад се
о прочује, а тако исто и то, да је то рјешење скупштине
злоједило Димитрија, Стратокл са присталицама изради,
а се каштигују или протјерају из отачбине сви они,
оји су предложили оно у народној скупштини или који
у потпомагали предлог. Тако је Димитрије провео чи-
аву зиму у Атини, а у пролеће 303. г. одпочне ослобо-
ење грчке. Протјера мисирске и мађедонске гарнизоне
з Коринта, Сикиона, Аргоса и других градова, гдје су
а дочекивали као бога, онако као и у Атини, па и он као

---

[1]) У описању живота Димитрија Полиоркета Плутарх вели: ἔτι δὲ προσεψηφίσαντο δεδόχθαι τῷ δήμῳ τῶν Ἀθηναίων πᾶν, ὅτι ἂν ὁ βασιλεὺς Δημήτριος κελεύσῃ, τοῦτο καὶ πρὸς θεοὺς ὅσιον, καὶ πρὸς ἀνθρώπους εἶναι δίκαιον.

још 25.000 грка. По повратку у Атину ј
моте себе атињани ласкајући Димитриј
у руке сладострастном и поквареном Д
сами себе, тако и све оно, што им је бил
свето, дочекивали су га спаљивањем жрт
нама, прослављали га у химнима, као пр
вима и срамно је и казати, те су химне
тним кућама. Развратни блудочинац опет
светијој цркви и опогани је нечувеним ра
се није стидио да јавно показује пошт
атинској роспији онога земана *Ламији*
грађанима, који су му донијели порез од
поменутој роспији 118.333 дуката и 20 гр
„Нај то и купи себи белила.“ У осталим
ђани надмаше атињане у удворавању. Т
му установе празнике и богомољу, а тивл
му се допадну, начине у своме граду црки
Ламији и т. д. Старински списатељи тога
вили су списак чувених блудница, које
славне као цареви и војсковође. Појете
надметали се да обесзамрте имена таки
известија о томе надмашују све што с

онп одма учине између себе савез и одпочне се
у Азији: Лисимах упадне с војском у м. Азију преко
спонта, Селевк се крене против Антигона с истока
толомеј са запада. Димитрије ступи с војском у
лију, али како Антигон увиди, да се мора дого-
у Азији одсудна битка, позове Димитрија у Азију
крају 302 год. за њиме и Касандр пошље у помоћ
ке савезницима. Тако се искупи у м. Азији војска
игонова и Димитријева с једне стране, а с друге —
евкова и Лисимахова; Птоломеј је лагано ишао у
редак преко Сирије очекујући, чим ће се то све
шити. Селевк је био дошао с великом булументом,
што иду источни владалци и са нешто одабране
ке: имао је 80 убојних кола и 480 слонова, а у
игона их било само 75; но је зато Антигон имао
00 пјешака и 10.000 коњаника; савезници пак 64.000
ака и 10.000 коњаника. Судбина државе Алексан-
ве била је рјешена, у љето, 301 г. код *Ипсе* (у Европи
вање трајало још 30 година, док се увео неки ред)
ригији. Ту је Антигон био побијеђен и сам погине
ју у 81 својој години. Мисле неки да је побијеђен
што није био ладнокрван; други опет веле да
бијеђен за то, што је слушао сина, а трећи држе,
у побједу непријатељи одржали са слоновима. Ма
да је Антигон сврши свој живот како је радио и
ивници сахране сједог старца, као што се сахрањују
ви. У битки код *Ипсе* пропадне сила и држава ан-
нова; његов син побјегне у Европу, а противници
кав побједу подијеле његове земље: Селевк до-
сву м. Азију до Тавра, а Лисимах све земље од
ра; брату касандрову Плејстарху даду Киликију,
ломеј пак ништа недобије.

IV.

Битка код Ипсе рјеши судбину Азије, а још више
си стање ствари у Грчкој и Маћедонији. Прође још

страну и посл
Грчку и то у
они пређашњи
опет су врло до
димитријевима н
да постигне своје
обале атинске доп
државна атинска
шили да непуштај
хоћеју да буду неу
их примора да га п
али и овдје и свуда
прије, за вријеме ње
сретне с радосним рук
био је и сувише досет
њеке мале пелопонеске
важан с тога, јер је Дим
и владао је над многим
м. Азији, Кипру, Киликиј
сподар на мору. Тада нап
лично новаца и дође у
да најми већ

у савез, а да би тај савез био чврст и поуздан за жену, кћер Димитријеву, најлепшу женскињу ога света *Стратонику*. Димитрије с радошћу прина предлог селевков и одма с ћерком оде у Си- Путујући дође до предјела киликијских, протјера старха и заграби царску азну из Книда. Од тога савеза поплаши Птоломеј и похита да се помири с савезника. Лако су се погодили, јер је помирење врло пробитачно за обје стране. Лизимах остане мљен, јер се Димитрије бојао мисирске флоте. Срекрај помирења сврши се женидбом Димитрија с *Птолемаидом* кћерком Птоломеја коме даде таоце као к да неће нападати на мисирске лађе. У осталом су били такви људи, а и околности су биле такве, заклетве, свадбе, сродства, ништа то није важило, је сваки тежио на то, да се обогати на туђ рачун. Димитрије одма оде у Пилопонез и одпочне рат са савезницима Птоломеја. С тога Птоломеј одма примами своју страну једнога Димитријевога таоца, епирскога неза Пирра, протјераног из отачбине и почне му дати новаца и војске да освоји Епир, и да постане Димитријев супарник. Селевк пак почне претити, да ће освојити финичанску и киликијске градове. С тога Димитрије намисли, да тако ради, како би Грчка била средиште његове државе и околности су му ишле на руку. Послије битке код Ипсе, није смио да нападне Атину, а сада му је дошла прилика да то учини, је ојачао своју флоту, освојио многе важне градове Пелопонезу, ступио у савезе и стање ствари у Атини ло му ишло на руку. Касандр удари с војском на Атину по одласку из Атине Димитрија, но га атињаци, под заповједништвом Олимпиодора, с помоћу етолијца, одбију. Кад није могао насилу да освоји Атину, он употреби други начин: ступи у договор с атињанином *Лахаресом* и почне му помагати да докопа власт у своје

сандра. На тај начин Лахарес почне вла
жестоко, као сваки тиранин и држао се
сандра. Како умре Касандр 297 г. Дими
с војском Атину. Атињани су били између
с једне стране њима је заповједао жесто
жестоким странцима војницима, а с друге ст
отимао Димитрије, кога они нијесу хтјели
рош послије битке код *Ипсе*; у исто доба
ступање Димитријево. Најзад Лахарес кад
држати, преодјене се у просто одијело,
побјегне из Атине и убију га у Беотији 29
Димитрије није тјерао освету у Атини, ал
ни благонаклоњен, као што је био прије. О
гарнизоне у Пиреј и Мунихију и таким
се у Атини господарећи на мору, заповје
азијским приморским градовима, Килик
Кипром и главним градовима финичански
стао владалац читаве грчке само је јо
освоји Спарту. Птоломеј, Лисимах и Селев
допустити, да он оснује такву велику д
нападне на поједан дио његове државе: Л

тола два млађа брата *Антипатр и Александер.*
ипатр бојећи се, да њихна мати Тесалоника, не
пи престо млађем сину ког је много више вољела,
и се да убије рођену мајку и на тај начин после-
грана породица Александрове била је убијена ру-
рођенога сина (295 г.). Народ омрзне на убилца
побјегне Лисимаху, чију је кћер Евридику био
за жену, да с помоћу таста сједне на маћедонски
есто. Александер пак замоли за помоћ Димитрија
орке и цара епирскога Пира. Пир освоји за себе
дио Маћедоније, а Димитрије заузме други дио,
уснијим начином убије Александра, другог дана
и о томе Александровој војсци и примами је на
страну (294. г.). Таким начином Димитрије сједне
мјесто Александра В. попрскани крвљу и одма
сли, да освоји сво царство Александра великога.
цјеле породице Антипатрове покаже у себи особите
не јединита кћер његова, сестра касандрова, а жена
трија, Фила. Негледећи на то што је Димитрије
цивао, врећао, већма јој предпостављао не само друге
жене, већ и милоснице, Фила га је од свега срца
ла и била му вјерна. Кад је Димитрије освајао
понез Фила је бранила острво Кипар од Птоломеја
начки бранећи град Саламин допадне ропства.
Како је ослободи Птоломеј, она похита своме не-
номе мужу, заборављајући рад свога сина Антигона
та, све увреде (јер је Димитрије имао за жену:
ру пирову *Деидамију,* атињанку Евридику и кћер
ломејеву Птолеманду и многобројне милостнице) ди-
ијеве, па је посредовала између њега и маћедо-
, који се покоре Димитрију као зету Антипатрову,
су они поштовали. Да се хтио Димитрије задово-
да влада над грчком и маћедонијом, то би у томе
ео, негледећи на непријатељство Лисимака, Селе-
Пира и Птоломеја. Но он намисли, да постане

шлук двора и почне се спремати, да о
овом случају он се није ни на шта обз
марио, како гледају на његове поступке
ници, јер да је то чинио, то би га науч
Пира на Маћедонију за вријеме његове
Пир освојио готово сву Маћедонију нен
на одпор, а то с тога, што је народ мр
рија. Али се он није могао да поправи;
протијера Пира из Маћедоније и продуж
мно спремање за рат: спреми 500 лађи
ске и крене се у рат. Но тек што је би
вршена, а маштанија његове тиранске в
се као дим. Селевк, Лисимах и Птоло
Димитрија понове савез, а уз њих при
нападну на Маћедонију: Лисимах са с
запада, а флота Птоломејева с мора. У
војска димитријева остави га и разбјегн
потражи спасења у бјегству 287. г; њег
немогући да надживи понижење љубље
рује се, а Пир и Лесимах подијеле Ма
Атини одма устану грађани предвођени
и протјерају маћедонски гарнизон. Дим

огао надати. Селевк га зтвори у једној тврдињи, заовједи да се ш њиме поступа царски и давао му трошак на издржање. У тој тврдињи Димитрије проживи ри године занимајући се ловом или јашењем коња, ијући и играјући, разболи се и умре 283. г. 54. год. д рођења. Мало доцније Селевк доскочи и Лисимаху, који је био освојио од Пира и остали дио Маћедоније и паметном управом утврдио се и у Тракији. Али под старост претрпи велике несреће због породички ствари и управо је то био узрок његове пропасти. Лисимах је имао 4 жене. Прва одриске царске породице родила му два сина *Агатокла* и Александра. Друга *Никеја* сестра касандрова (која је била испрошена за Пердику) родила му 2. кћери: *Евридику*, удату за Антипатра касандрава сина и Арсиноју удату за нашљедника престола Мисирскога. Трећа његова жена персијанкиња *Амастра*, синовица Дарија Кодомана, била најприје удата за Кратера, а послије за Дионисиа владалца града Ираклеје на Понту. Њу је Лисимах највише вољео, али због политичких рачуна узме четврту жену Арсиноју кћер птоломејеву, која му роди 3. сина. Та женидба проузрокује велике патње Лисимаху. Амастра није хтјела ш њиме да живи већ оде у свој град Ираклеју, гдје је убију њезина дјеца — синови Дионисијеви. Лисимах је освети и поубија њезину дјецу — убилце њене. До женидбе с Арсинојом срећан је био Лисимах и није учинио никакво особито злочинство, но никакво ни особито добро, али женидба с Арсинојом доведе га до злочинства и чудновато је било стање Арсинојно у двору старог и болесног Лисимаха. Синовац арсиноин, нашљедник пријестола, био се оженио са сестром (од друге мајке) — арсиноином *Лисандром*; ове Лизандре брат Птоломеј *Керавн* прогнан оцем из Мисира био је лијепо дочекан у двору Лисимахову. Агатокл и Лисандра гледали су на Арсиноју, као на своју непри-

јатељку, а она пак као маћија није их трпила. Он
није могла ни да помисли, да ће нашљедником би
Агатокл и његова дјеца од Лисандре, а не њезини с
нови. Осим овога она је била заљубљена у пасто
Агатокла, који с презрењем одбије њезину љубав.
тај начин, частољубље, породичка мржња, одбаче
љубав или жеђ за овветом учини Арсиноју правом
ријом. Њезин пак нерођени брат Керавн био је с
собан на свако злочинство и изукрштао је ствари,
сотона. Арсиноја и Керавн почну да интригирају п
тив Агатокла и уселе у срце сједог старца неповјер
спрам поштеног сина и мисао, да хоће Агатокл да
убије. Лисимах похита да предупреди измишљено и
жно убилство и заповједи, те удаве сина. Како су
Агатокла сви пазили и вољељи, тим више омрзну
седог и болесног старца. Лисимах оманут Арсинојом
по њеном наговору учинивши страшно злочинство,
дећи свуда спрам себе мржну и наилазећи на од
постаје жесток насилник и тиранин. С ужасом и о
јањем увиди свеопшту раздраженост против себе,
особито увиди јавно у м. Азији, над којом је дуго в
јеме владао Агатокл, па на мјесто, да изнесе на ј
ност интриге, он захтје насилничким средствима
угуши непријатељско расположење умова и заповј
да каштигују многе другове, привржениќе и пријат
свога поштенога сина. — Наравно, да је свакоме в
грече било, да себе очува, па жена агатоклова Лиз
дра с својим девером Александром и с дјецом побје
Селевку под заштиту. Исто тако многи други љ
бојећи се за свој живот и немогући подносити насил
штво побјегну Селевку; *Филетер*, азнадар лисимах
касе у Пергаму, заграби око 3.000.000. дуката и
цару вавилонском и сирском. У исто доба Селев
давно желио да завојује М. Азију и никада му
била дошла боља прилика, него-ли сада, кад је Ли

маху сав његов народ постао гори, а Арсиноја и дворски интригаши бољи. Осим тога, још се више намноже страдања и патње Лисимаху, кад се увјери, да се не може да бори са Селевком, и кад дозна, да је казнио невинога сина, који му је био одбрана и најверније лице у држави. Напразно је било вајкање и кајање, проклињање и плакање, јер кад Селевк одпочне ратовање, малоазијски градови својевољно без одпора отварали су капије и предавали се Селевку и Лисимах се морао упињати из петних жила, макар што гођ да очува од опширних својих земаља у м. азији. Он се сусретне са Селевком на равници *Курупеђији,* гдје је била битка. У тој битки погине старац Лисимах и послије кратког боја сва се његова војска преда Селевку 281. г. Тјело сједог, превареног, убијеног Лисимаха лежало је на пољу битке неколико дана, доклен недобије допуштење његов син Александер, да сарани свога оца и не би друкчије могли наћи лешину лизимахову, да нијесу нашли код њега лизимахово вјерно псето, које је кроз сво то вријеме чувало љешину убијеног цара, да ју непоједу грабљиви звјерови и птице. Син пренесе очино тјело у Тракију и сарани у Лисимахији. Кад је погинуо Лисимах било му је 80 година. Селевк пак пређе с војском преко Хелеспонта и освоји европске лисимахове земље. У осталом срећа селевкова није била дуготрајна: он је гајио змију у својим недриме. Мисирски царевић Птоломеј, ког су грци због његове љутине прозвали Керавна (муња), пошто је извршио са сестром убијство Агатокла, побјегне од Лизимаха Селевку, и овај га врло добро дочека. Ова је развратна и неваљала сотона убио и Селевка. Од све прилике против Селевка су били војници агатоклови и његови привржевици желећи да виде на влади агатоклову дјецу, чим се користи Каравн, те склопи завјеру. Кад је Селевк путујући у Лисимахију приступио старинском

њеком усамљеном олтару и почео се молити богу. Керавн га пробурази копљем. На мјесту умре праотац селевкидске династије у 73-ој години живота 28[illegible] г. Војска се његова или распршти или се врати натраг у Азију, а војска Лисимахова пређе на страну убице, који пошто изврши убијство похита у престолницу тракијску и прогласи се царем. Маћедонци га признаду за цара, кад се појавио с војском у њихној земљи. Син селевков Антиох I. хтио се осветити за смрт свога оца али га буна у земљи примора да се помири с Керавном и да га призна за цара Тракије и Маћедоније.

Својим убијством Селевка Керавн погази светињу вјере, а поступком с породицом Лисимаха погази крвно сродство. Шта је било од агатоклове удовице и њезинога сина, незна се; жена лисимахова Арсиноја, по оцу сестра Птоломеја Керавна, затвори се са својом дјецом у маћедонском граду Касандреји. Керавна желећи да освоји Кесандреју и да се обезбједи од дјеце лисимахове предложи својој сестри, да се ш њоме ожени, обећавајући да ће гледати на царство, као на сопственост њезине дјеце и да ће ш њоме заједнички да управља. Све то он потврди заклетвом и тада Арсиноја пристане на његов предлог и уда се за њ га. Но одма како је свадба била свршена и град Касандреја прешао у његове руке, Керавна заповједи те поубијају дјецу арсинојину у наручју њихне мајке. Њу пак пошље у заточење на острво Самотракију, одклен наскоро побјегне у Мисир и уда се за свога брата Птоломеја II. другога цара новооснованог мисирскога царства; и Керавн још није успјео да се утврди на маћедонском пријестолу, кад нападну Галли на Маћедонију, Тракију Грчку и М. Азију. Ови су Галли били *келтијског* или *галског* племена инђојевропскога порекла, па су још у најстарије доба живљели у Галлији (д. Француска) у Британији. Дијелили се на двије гомиле: *кимери* и *кид-*

. Први су живљели у Галлији, Белгији, једном ди-
Инглијске, у јужној Скотлендској и звали се *брити.*
гели се дијелили на *пикте* (каледонци), а то су
отци данашњих скотлендских планинаца и *скоте* који
раоци данашњих *ираца.* Какав је био узрок њихног
селења, незна се. На 500 година пре Хр. они се
еле у Шпанији, а тако исто заузму и горњу Талију
тјеравши из тијех мјеста старинце. Галска племена
орњој Талији звала се: *сенони, боји, инсубри* и т. д.
ападали су на средњу Талију док их неосвоје ри-
ни. Кад се те гомиле галске селиле у Талији,
ге галске чете крену се на исток и заузму Швај-
ску и јужну Ђерманију до Дунава; а кад их одат-
протјерају ђерманци, они се населе у Маџарској, а
тлен нагрну на Тракију, Маћедонију, Грчку и М.
ју. Од народа, који су постали усљед тога покрета
ла на исток, најпознатији су: *хелвети, ретјици, вин-*
ихци, норикци, боји и *галати.* Због тога широког
стора на ком се разаспу гали, они су свуда били
оријењени или се претопили у друге народе. Само
још очували галли или келтијци у западној ин-
ској, сјеверној скотлендској, Ирској, Бретањи, у Уелсу
њеким врлетима алпијским. Они пак *румони* или
ини, који живе у алпијској долини Граубиндена,
у потомци ретијца, изгубе и забораве свој келтијски
к и говоре особитим нарјечијем, које је постало од
инскога језика. Једно племе од те велике келтијске
е народа оснује нову државу у М. Азији *Галатију.*
владе Александра великог један дио тијех галла
макне се низ Дунаво до Србије и Лисимах послије
бе с Антигоном морао се борити против нападања
ких чета. Послије његове смрти нагрну на Тракију,
Маћедонију три велике гомиле гала, које су пред-
или *Керетрије, Брен* и *Белгије* (280 г.) Птоломеј
ани крене се против њих с војском, али галли

одрже над његовом војском одсудну битку и са
погине (280.).* Тада гали опусте Тракију и Маћед
и погубе све становнике, које су ухватили. Брат
ломејев немогне одржати никакав ред у земљи;
патр синовац касандров само је владао 45 дана,
збаци с пријестола *Состен;* владао је две год
протјерао галле из Маћедоније. Кратка је била
грка, јер сад нагрну гомиле галла преко Дунава
које су предводили Брени и Анкихорија, уд
Грчку. Њих је било свега до 170.000, од којих ј
20.000 коњаника и сваки је уза-се водио по дв
који су се борили заједнички против непријател
стен им изађе с војском на сусрет, буде падб
сам погине у боју 278 г. Галли опусте Тес
крену се у Грчку, гдје се надали великој пљ
црквама. Страшна опасност сједини све народе
грчке да се боре против општих непријатеља.
лопонезаца није хтио нико поћи у тај рат, осим патр
јер је над њима владао Антигон Гонат, ког су
горе плашили, него-ли галла. Етолијци изашљу
7000, а беотијци 10.000 хоплита и 500 коњаник
киђани 3000 пјешака и 500 коњаника, локриј
пјешака, а мегарци 400 пјешака и 400 коњаника;
1000 оплита и 500 коњаника и сав свој флот; ца
ломеј II. мисирски — свој флот; Антиох I. сир
војника, а Гонат 500 коњаника. За војсковођу
атињанима *Каллипа.* Галле сусретне сајузна вој
Термопила. Издајством епианијца и хераклијца о
дру у Грчку онијем путем, којим је продро у
Ксеркс, опколе грке и ови се једва спасу бјегс
атинску флоту. Брен продревши с војском у
Грчку, крене се Парнасу неочекујући да придођ
дио дојске под заповједништвом Акихорије. У
светој цркви притекну грци, и заузму околине де
цркве тим с већим одушевљењем, што су им,

сами богови притекли у помоћ. Кад се Брен приближи цркви делфијској наједанпут настане страшна зима и многи галли помру. Код Термопиле етолијска војска надбије Акикорију. Војска бренова смањи се од мразова и зиме, у једном боју буде надбијена, кад у то доба подува страшан вјетар, лапавица и земљотрес, које охрабри грке, а упрепасти галле. Мноштво галла изгине од стјена и камења, које су котрљали с брда, а остали поражени ужасом, при таким грозним приликама природе, почну да бјегају и већи дио изгине у бјегству. Тек се остатци бренове војске сједине с акихорновом војском иза Термопила и сви побјегну. Како су у том случају небеске прилике помогле грцима да надбију галле, то је побједа била приписана божанским чудесима, с тога се причало, да је сам бог делфијски поразио варваре и да су тога дана стари јунаци устали из гробова и помагали својим потомцима у боју. Галли пак у Тракији склопе државу *Тилу*, рашире је и освоје Византију. Тек послије 60 година дивљи тракијци сровале тилску државу. Потоњи цар Тиле *Кавар* пода се једноме грку и ода се неваљалству, с тога кад тракијци устану, он изгуби власт. а ш њиме пропадне и његова држава. Кад су пак галли склопили државу у Тракији, узајамне свађе владалаца Маћедоније, Витиније и Сирије даду случај галлима, да пређу из Тракије и да склопе другу државу у м. Азије — *Галлатију*. Антигон Гонат владајући над Пелопонезом, послије свога оца Димитрија Полиоркета, када завлада у Маћедонији Керавна, намисли да освоји Маћедонију, али без успјеха. Када Состен погине у боју с галлима Антигон освоји Маћедонију. Антиох I цар сирски хтио је по праву освојења свога оца да завлада такође Маћедонијом, али му стане на пут Никомед цар Витиније, сајузник антигонов. Тада се Антиох одрекне од Маћедоније и уда за њ га своју сестру

њима договори да га бране од непријате
јим лађама превезе 20.000 галла па д кој
вједали седам војвода. Доиста та дивља
малу Азију и заплаши цара сирског.
у м. Азију и други галли пак су служ
Никомеда, Филетера пергамскога цара и ко
далаца и градова. 25 година они су се
Азији и најзад се населе на међи између
Пафлагоније, Витиније и Фригије и назо
Галлатија. Од њих су њеко вријеме зав
оци Витиније и Пергама, али их надбиј
примора да живе мирно. Пошто се стане
друштво онако, како су живљели у својој зем.
Дијелили се на три племена: *Толистобоји*
трокми. Прво се племе насели око град
друго око Анкире (Ангоре), а треће осну
Табију. Свако се племе дијелило на 4 ок
жине. Над сваким округом владали су
четири — властник судија и три војводе.
дјела судио је суд од 300 људи (порота),
купљао у шуми под пресједништвом те
све друге ствари судио је тетрарх и су

и изображење, а народ галлски задржао је своје обичаје и вјеру до петог вијека послије христа. Упродужењу тога времена у Маћедонији је била анархија. Пријестолом су завлађавали разни отимачи и око њега борили се Пир и Антигон Гонат. Неколико је пута Маћедонија прелазила из руку у руке и најзад 226 г. династија Антигонова утврди се на Маћедонском пријестолу, као што се утврди у Сирији династија Селевкова, а у Мисиру Птоломејева. Грчка мало помало сасвијем се одвоји од Маћедоније а нарочито од онога доба, када све грчке државе пристану или уз јуначне столијце или уз ахејски савез. Остала судбина великога царства маћедонског садржи се у исторји поставших нових држава. Од грчке и Маћедоније састави се група држава које су оштро једна на другу мотриле. Мале државице и републике могле су само остати с тога, спрам великих држава, јер се тиме држала равнотежа из међу њих. Та се равнотежа морала порушити, како се у њихна дјела умјешала држава, која није спадала у њихн круг; јер мале државе постану усрдни савезници велике стране државе, те ослабе веће државе, најзад, буду освојене и постану окрузи римске републике.

I

Царство мисирско — Птоломеја.

Пошто се распарчало александрово царство, Мисир постане најзнатнија држава и изради такве споменике и вјештине, које се могу убарабарити са класичким споменицима старих народа. Птоломеј и његова два нашљедника изберу најбољи начин од свију осталих владалаца, да споје грчку цивилизацију с онамошњим народним елементом. Користећи се околностима учине, да Мисир постане средсреда свјетске трговине, наука и и вјештина и поникне изображење сходно ономе зема-

ману — *Вријеме Александријско.* Од Птоломеја сина Лагова, сви се мисирски цареви звали *Птоломеји* или *Лагиди*, од основача мисирске династије. Владалац мисирски Птоломеј I. Сотер, син великаша маћедонског Лага, управо копиле Филипа II, био је добар и као државник, и као војсковођа. Он наличи на Антипатра т. ј. живљео је с царем као брат, друг и први дворјанин, знатан као списатељ историје Александра. Надмашавајући памећу све војводе Александрове, не само да их је омаивао, већ су му служили као оруђа за постигнуће његових намјера. Он се назове царем 307 г. утврди се у Мисиру, одрекне се да завлада свом царевином Александровом премда у наравственом смислу не стоји више од Димитрија Полиоркета. За њ га је свако средство добродошло само да он влада т. ј. он је ради те намјере убијао, изневеравао, чинио насиља, уништавао слободу, а овамо се издавао да се бори за слободу; исто су тако њему била средства да влада: правосуђе, кротост и љубав науци и вјештини, као што се најбоље види из поступка с Антигоновим синовцем Птоломејом. Шта више, може се рећи, да је он управо све те ствари бранио и старао се унапредити, да побије цијену праве слободе, истине и напредка. Кад војводе подијеле Александрово царство, он одпочне да влада над Мисиром, убије мрзког мисирцима Клеомена, зашто ови почну на њ га да гледају, као на ослободитеља, а он заграби грдно благо, које је Клеомен стекао плачкањем, 8000 таланата (око 3,666.666 # дук.); у исто доба заграби приватно клеоменово имање, које је било много веће од ове суме. Од овога времена он гледа на Мисир, као на своју сопственост, поступа по наравима мисирског народа и стара се да задобије љубав и оданост старожилаца — мисираца. С тога изабере за престолницу Александрију, у којој су живљели мисирци и грци. Његов народ били су мисирци, јевреји, финичани, ли-

вијци и нешто мало грка. С тога постави за темељ нове државе старинске уредбе, установе и мисли религијске мисирске, као највећег дијела свога народа, а нехтједне да их уништава и да с тога на њ га омрзну мисирци; у исто доба створи добру флоту ради трговине и војску за одбрану и ступи у свезе с другим државама. Осим овога, освоји Кирену и сву обалу афричку до картагенске границе. У Кирени се изроди буна: једна га партаја позове у помоћ, он пошље војску и том згодном приликом завојује ју. Заузме Палестину и Сирију, па доцније остави те земље, насели у Мисиру мноштво јевреја и од тога земана он се стара да утврди унутарњи склоп у земљи, како би своме нашљеднику оставио склопљену и одану његовој династији државу. Он је имао 4 жене, од којих су најпознатије *Евридика* кћер антигонова и њезина рођака *Вереника*. За нашљедника изабере Птоломеја II, сина вереникинога; тада Птоломеј Керавна (син Евридикин) оде Лисимаху. Да би још боље обезбедио пријесто миломе своме сину још га за живота изабере за сауправитеља, којом је приликом била велика свечаност; двије године владао је заједно са сином и умре 283. г. имајући више од 80 година.

У оваквом поступању Птоломеја садржи се и сва срећа и несрећа његове породице. Птоломеј II владавши до 246 био је прозван из посмјевке Филаделф (братољубац) або рђавог живљења с браћом. Његов старији брат Керавна озлојеђени поступком оца, остави Мисир, дуго се скитао, чинио зла, постане маћедонски цар и погине. Другога свога брата, који је хтио дићи буну у Кипру, Птоломеј убије; трећи његов брат. *Магас*, намјестник Кирене, побуни се против Птоломеја и као зет антиохов склопи сајуз с тастом против Птоломеја. Тада Антиох отргне Сирију од Мисира. Птоломеј се помири с Антиохом, уда за њ га своју кћер *Вереницу*. С Мага-

сом се тако исто помири, и испроси његову кћер, јединицу и нашљедницу — Вереннку за свога најстаријег сина, да задобије Кирену; али како Магас умре прије свадбе (250. г.) његова жена понуди руку своје кћери брату гонатову Димитрију *Лијепоме*. Син полиоркетов, вјетрен, као и његов отац, одма ода у Кирену, гдје се ожени, али га заводе ташта, с којом он почне да живи као с милосницом, а Вереника му била званична жена. Да би се осветила мужу за увреду, Вереника се сједини с најбољим киринајцима и убије мужа у спаваћој соби своје мајке. Тада се уда за првог вереника и сједини Кирену с Мисиром. Ратовање у Сирији и догађаји у Кирени два су знатна Птоломејева спољња предузећа. Осим овога ступи у свезе с римљанима и рђаве пошљедице тога саобраћаја тек се доцније обелоданиле. Овај се Птоломеј прочуо као знатан управитељ унутра у земљи. Усавршавао је унутарње установе, намножи флоту, начини много бина у Мисиру, помагао је вјештине и науку. Он доврши грађање *Музеја*, оснује знатну Александријску библиотеку, учини те његова престолница постане огњиште грчке науке и учене радње читавог тадашњега свијета. Сам се занимао науком и био узрок да изучавање наука постане као мода и главна наслада. Његово је царовање израз и правац његовога времена, па је било углед за његове потомке. Женскиње почну да имају највећи уплив на ток државних послова и сасвијем пригрaбе управу у своје руке; овај појав стоји у свези с ондашњом покварености и био је веома шкодљив за државу. Од овога доба код мисирскога двора постане обичај да цар има много жена. По смрти Алелсандра, Птоломеј I, узме познату играчицу Таису, која му родила троје дјеце. Птоломеј II пође даље, држао је прави арем и трошио грдне суме новаца на различне своје милоснице, у броју којих било је и публичних женскиња. Осим

овога, мисирски су цареви узимали за жене своје рођене сестре, што одпочне Птоломеј II узевши за жену своју сестру Арсиноју, удовицу лисимахову, а протјера своју прву жену кћер лисимахову. Овакви бракови осим тога, што су шкодљиви због крви, јер пород мора бити рђав, у исто доба нијесу били ни политичка нужда. Послије његове смрти 246. г. завлада његов син од прве жене Птоломеј III и владао је до 221. год. Чим одпочне владу он искупи војску и крене ју у Сирију, да се освети за смрт своје сестре Веренике, коју је убила Лаодика друга жена Антиоха II. Он каштигује убицу, поврати се с војском натраг уговоривши мир са Селевком II. Птоломеј III донесе у Мисир из Азије небројено благо и допадне се мисирцима, што им поврати натраг ствари, које су били однијели из Мисира персијски цареви и за то га назову *Евергет* (доброчинац). Веле, да је он донио из Азије блага у Мисир па 20 милиуна дуката и доцније освоји западну обалу арапске и дио Етиопије, као што сведочи адулитански споменик [1]) У животу није био поштенији од свога оца и њему је сасвијем заповједала његова жена Вереника, шћер магасова. Како су стајале у то доба жене и какви су били придворни учевни људи најбоље се види из овога: Вереника објеси своју косу у једној цркви, одклен је нестане. Дворска улизица, астроном Конон, желећи да утјеши царицу, да јој се удвори, објави, да је нашао вереникину косу на небу, коју су онамо однијели богови и тим се именом прозове једна гомила звјезда на небу. Друга пак дворска улизица и удворица стихотворац Калимах опише ту измишљотину у стиховима, који су доцније били преведени

---

[1]) Тај споменик у VI. в. пос. Хр. пронашао је Kosmas Indopleustas и налази се у Fabricii biblioth. Graeca, ed. Harless t. IV. p. 261.

на латински језик. С Птоломејом трећим изумрў способни мисирски цареви, који су били корисни за државу и одпочиње се влада неваљалих и тупих царева. Три пак прва Птоломеја у напретку трговине, науке и вјештина готово су онако важни, као и атињани. Разлика је ова, што су атињани сами собом, покренути слободним установама и слободним духом, унапредили све струке умне људске радње, а у Мисиру за владе Птоломеја само правитељство и владалци трошили су грдне суме, да унапреде оно што је корисно, лијепо, сјајно и вјешто. У том су се они угледали на Александра в. и Димитрија Полиоркета, од којих је први искупљао и наручивао вјештачке рукотворине, и градио велике бине, а други проналазио разне машине па се држало, да је дужност царева, да граде велике бине, и да потпомажу вјештине, да прикупљају старе књиге и т. д. Први Птоломеј највише се морао бринути, да ојача државу и утврди династију; да припреми флоту, да наоружа војску и да тијесно споји грчку вјеру с мисирском, те да стопи оба народа у један народ. Он је ставио темељ свему ономе, што су довршили његов син и унук. Главна му је намјера да смеша у једно народност грчку и мисирску, а то је мислио постићи посредством вјере, науке, вјештина и трговине. Због тога је грчка вјера била наружена и изнакарађена посредством одвратних обреда источног богомољства и потпуно пропадне грчка народност, али он утврди своју владу, поникну нови услови живота и покрене се онај развитак, какав је био могућан у онаким приликама. Како су птоломеји вјеровали у мисирску вјеру и шта су радили, да преваре народ и да споје у једно све вјере и све обреде тамних вјера њихне државе, најбоље показује ово: *Птоломеј Сотер* живљео је у Александријској махали *Брухион*, гдје је била царска кућа, куће великаша и правителствене зграде. Прва

махала до ове махале, звала се *Ракотис*, — средсреда трговине и гдје је било много цркава, па је требало, да ту има црква и бога трговине. За бога трговине изберу *Серайиса*, коме су се грци молили у граду Синопу онаким начином, како је само могао желити Птоломеј, који је хтио стопити у једно грке и мисирце. Али да би остварио свој план, Птоломеју је био потребан пророк, божанско (лажно) одкриће и човјек свештенога чина, који би пристао да вара, да се притвара и да изтумачи чудо онако, како је сам цар желио. Образину пророка прими на себе сам цар и на мјесто „одкровенија" измисле сновиђење, а о чуду се побрине свештеник Тимотије Евмолпид, од оне фамилије од које су били нашљедствени свештеници елевсинских тајни. Кад је све било спремљено и уйдурисано, Птоломеј почне зидати цркву (Серапеон) објавивши да незна ком ће је богу намјенити. Доцније почне објављивати, како је видјео на сну некакога бога, који му заповједио, да пренесе његову слику из Азије у новонаграђену цркву. Тек тада дође ред на Тимотија: Тимотије објави, да тога бога и његову слику треба тражити у Синопу, па на мисирској лађи одплови у Синоп. Синопљани се нијесу хтјели да растану са својим богом, дуго се договарали (около три године,) док се најпосле дојади самоме божанству то дуговлачење и оно само добјегне на мисирску лађу и похита у Александрију, да се спасе бјегством. Сав је народ у Александрији и Мисиру био изван себе од радости и у сјајној свечаности пође на сусрдт богу, који сам долази, необраћајући пажњу на то, што бог није учинио оно чудо при изласку из лађе, које је учинио кад је ушао у лађу, у Синопу.

Од уједињења елемента грчког са источним, за владе три прва птоломеја, постане читава александријска школа, гдје је сва пажња била обраћена на материалне користи, а умна радња поглавито služи ономе,

на латински језик. С Птоломејом трећим изумиру способни мисирски цареви, који су били корисни за државу и одпочиње се влада неваљалих и тупих царева. Три пак прва Птоломеја у напретку трговине, науке и вјештина готово су онако важни, као и атињани. Разлика је ова, што су атињани сами собом, покренути слободним установама и слободним духом, унапредили све струке умне људске радње, а у Мисиру за владе Птоломеја само правитељство и владалци трошили су грдне суме, да унапреде оно што је корисно, лијепо, сјајно и вјешто. У том су се они угледали на Александра в. и Димитрија Полиоркета, од којих је први искупљао и наручивао вјештачке рукотворине, и градио велике бине, а други проналазио разне машине па се држало, да је дужност царева, да граде велике бине, и да потпомажу вјештине, да прикупљају старе књиге и т. д. Први Птоломеј највише се морао бринути, да ојача државу и утврди династију; да припреми флоту, да наоружа војску и да тијесно споји грчку вјеру с мисирском, те да стопи оба народа у један народ. Он је ставио темељ свему ономе, што су довршили његов син и унук. Главна му је намјера да смеша у једно народност грчку и мисирску, а то је мислио постићи посредством вјере, науке, вјештина и трговине. Због тога је грчка вјера била наружена и изнакарађена посредством одвратних обреда источног богомољства и потпуно пропадне грчка народност, али он утврди своју владу, поникну нови услови живота и покрене се онај развитак, какав је био могућан у онаким приликама. Како су птоломеји вјеровали у мисирску вјеру и шта су радили, да преваре народ и да споје у једно све вјере и све обреде тамних вјера њихне државе, најбоље показује ово: *Птоломеј Сотер* живљео је у Александријској махали *Брухион*, гдје је била царска кућа, куће великаша и правителствене зграде. Прва

махала до ове махале, звала се *Ракотис*, — средсреда трговине и гдје је било много цркава, па је требало, да ту има црква и бога трговине. За бога трговине изберу *Сераписа*, коме су се грци молили у граду Синопу онаким начином, како је само могао желити Птоломеј, који је хтио стопити у једно грке и мисирце. Али да би остварио свој план, Птоломеју је био потребан пророк, божанско (лажно) одкриће и човјек свештенога чина, који би пристао да вара, да се притвара и да изтумачи чудо онако, како је сам цар желио. Образину пророка прими на себе сам цар и на мјесто „одкровенија" измисле сновиђење, а о чуду се побрине свештеник Тимотије Евмолпид, од оне фамилије од које су били нашљедствени свештеници елевсинских тајни. Кад је све било спремљено и уједурисано, Птоломеј почне зидати цркву (Серапеон) објавивши да незна ком ће је богу намјенити. Доцније почне објављивати, како је видјео на сну некакога бога, који му заповједио, да пренесе његову слику из Азије у новонаграђену цркву. Тек тада дође ред на Тимотија: Тимотије објави, да тога бога и његову слику треба тражити у Синопу, па на мисирској лађи одплови у Синоп. Синопљани се нијесу хтјели да растану са својим богом, дуго се договарали (около три године,) док се најпосле дојади самоме божанству то дуговлачење и оно само добјегне на мисирску лађу и похита у Александрију, да се спасе бјегством. Сав је народ у Александрији и Мисиру био изван себе од радости и у сјајној свечаности пође на сусрдт богу, који сам долази, необраћајући пажњу на то, што бог није учинио оно чудо при изласку из лађе, које је учинио кад је ушао у лађу, у Синопу.

Од уједињења елемента грчког са источним, за владе три прва птоломеја, постане читава александријска школа, гдје је сва пажња била обраћена на материјалне користи, а умна радња поглавито служи ономе,

жаву и одпочиње се влада неваља...
Три пак прва Птоломеја у напретку
вјештина готово су онако важни, ка...
лика је ова, што су атињани сами
слободним установама и слободним д...
све струке умне људске радње, а у
Птоломеја само правитељство и влад...
грдне суме, да унапреде оно што је
сјајно и вјешто. У том су се они угл...
сандра в. и Димитрија Полиоркета, о...
искупљао и наручивао вјештачке рукот...
велике бине, а други проналазио разн...
држало, да је дужност царева, да гра...
и да потпомажу вјештине, да прикупљ...
и т. д. Први Птоломеј највише се мор...
ојача државу и утврди династију; да п...
да наоружа војску и да тијесно споји
мисирском, те да стопи оба народа у је...
је ставио темељ свему ономе, што су д...
син и унук. Главна му је намјера да с...
народност грчку и мисирску, а то је м...
посредством вјере, науке, вјештина и т...
тога је грчка вјера била наружена и изна...
средством одвратних обреда ...

махала до ове махале, звала се *Ракотис*, — средсреда трговине и гдје је било много цркава, па је требало, да ту има црква и бога трговине. За бога трговине изберу *Сераписа*, коме су се грци молили у граду Синопу онаким начином, како је само могао желити Птоломеј, који је хтио стопити у једно грке и мисирце. Али да би остварио свој план, Птоломеју је био потребан пророк, божанско (лажно) одкриће и човјек свештенога чина, који би пристао да вара, да се притвара и да изтумачи чудо онако, како је сам цар желио. Образину пророка прими на себе сам цар и на мјесто „одкровенија" измисле сновиђење, а о чуду се побрине свештеник Тимотије Евмолпид, од оне фамилије од које су били нашљедствени свештеници елевсинских тајни. Кад је све било спремљено и уђурисано, Птоломеј почне зидати цркву (Серапеон) објавивши да незна ком ће је богу намјенити. Доцније почне објављивати, како је видјео на сну некакога бога, који му заповједио, да пренесе његову слику из Азије у новонаграђену цркву. Тек тада дође ред на Тимотија: Тимотије објави, да тога бога и његову слику треба тражити у Синопу, па на мисирској лађи одплови у Синоп. Синопљани се нијесу хтјели да растану са својим богом, дуго се договарали (около три године,) док се најпосле дојади самоме божанству то дуговлачење и оно само добјегне на мисирску лађу и похита у Александрију, да се спасе бјегством. Сав је народ у Александрији и Мисиру био изван себе од радости и у сјајној свечаности пође на сусрдт богу, који сам долази, необраћајући пажњу на то, што бог није учинио оно чудо при изласку из лађе, које је учинио кад је ушао у лађу, у Синопу.

Од уједињења елемента грчког са источним, за владе три прва птоломеја, постане читава александријска школа, гдје је сва пажња била обраћена на материалне користи, а умна радња поглавито служи ономе,

што је пријатно и користно. С тога се намножи у пто-ломејевим земљама мношово градова. Истина је број вароши и градова, који наводе старински списатељи (више од 33 хиљаде) претјеран, али у сваком случају биле су под владом мисирском готово све обале, остри и приморски градови источнога дијела средиземског мора и арапске отоке. На тај начин, прва три птоломеја владали су царством, које је било најгушће насељено, земље најродније, у ком се трговало најскупоцјенијим и најодабранијим еспапима и гледећи на владе у другим сувременим земљама, имало је најбољу владу или управу. Овакво је царство било богато и владаоци су могли да имају велике приходе. Старински списатељи веле, да је Птоломеј II. имао у својој азни у готовом новцу много више од 3,000.000 дуката. Из описа светковина код мисирскога двора види се, да је код њих изобилно било скупоцјених судова и слика, као што данас нема ни у једној држави на свијету. Ово се лако објашњава тиме, што је Мисир био средсреда трговине и пијаца, куда су текли новци из свију крајева оданшњег историјског свијета. Сво то благо налазило се у рукама неколицине људи, којима су се покоравали и слушали их милиуни робова. Робови су све израђивали, а користили се неколицина, којима се ми чудимо, како су били богати, а у ствари су ти богаташи пљачкали сав остали свијет, који ништа није могао имати. Јер су се робови мучили и текли за неколицину: обрађивали им земље и израђивали еспапе. На тај начин главни извори богатства птоломеја били су: родна земља, вјешто обрађивање исте и трговина. Шта пак ово значи најбоље се види у Нидерландској у 17. в. и у Инглијској у данашње доба. Осим тога, на истоку трговина и друге радње обично страдају од насилничког наметања данка, отимања, арања и глобљења народа, у Мисиру су пак само, осим данка, узимали умје-

рени ђумрук и није им било супарника у то доба, кад је је средсреда трговања читавога свијета био Мисир.

Из средње Азије и Африке доношени су у Мисир товари сувпјем путем, а из арапске и Инђије црвенијем морем. Птоломеји изврше посао Нехаа сјединивши Нил с црвенијем морем: оснују у јужном дијелу те отоке два пристаништа и сједине их с Нилом — добрим путовима. Најзад они оживе старинску мисирску вјеру и имали су златне руднике.

Већи дио овога блага птоломеји су трошили на раскошно живљење сједињено с грчким вјештинама. Као што су фараони трошили народње благо на зидање пирамида и великих зграда, тако су птоломеји трошили народње благо на развиће вјештина. На сјајним свешчаностима они су показивали своје богатство и примамљивали гомилама странаца, а то је било добро за александријску трговину. Кад је Птоломеј Сотер светковао вјенчање сина на пријесто, он, његов син и жена добију од различних градова толико златних вијенаца, да су скупа коштали око 1,500.000 дуката. Царска породица даде на свој рачун светковину своме народу налик на олимпијски сабор, испоклања награде свима бољим и бољим људма, а то све доказује, да је трговачка радња и имање народа ишло на то, да се забављају и веселе цареви, као прије што је народ све давао свештенству. Вјештачки производи били су унапређени с тога, што су биле укинуте касте. У колико је учињен био напредак у механичким вјештинама види се из показаних *автомата* (начињена ствар, која поступа канда је жива). У вријеме светковине покажу се кола, на којима је била женскиња, дванајест стопа дугачка; тај је автомат редовно устајао, просипао из златне чаше млијеко и опет седао. На другим је колима била начињена пећина обрасла у траву, са начињеном справом унутра, па су из те пећине излетали голуби и текла

ност људи и уна
доброчинци цареви
зеја постану њихне
хвалиле и кадиле

Такав је права
ске династије. Так
њихне истинске поја
упропасти царство
дир с народом нара
дајућа династија не
енергичке личности
правцу створеном по
живљењем. Послије
Птоломеј IV Филопа
почне да твори нева.
ради, а управу над д
а доцније Агатоклу и
владају земљом као с
ствари користи се ца
Келосирију; али га та
пак умре 204 г. оста
меју V Епифану (до 1

иња, па када наука изгуби велики свој задатак, она
ане као наслада за читање или згода да се до-
ку материалне намјере. То се види и из самог склопа
ја: он је био онака потреба као театор или мјесто
ашање коња т. ј. није било разлике између науке и
тине и обе су биле згода, да се подмирују ћефови.
Овоме жалосноме правцу ударио је темељ познати
љали тиранин Атињски, Димитрије Фалерејски; он
основао чувену Александријску библиотеку. Ова је
иотека изгорела за вријеме бављења у Мисиру Ју-
Цезара осим оних књига, које су биле изван главне
иотеке, а доцније и ово изгори. У ту су библио-
биле скупљане књиге свију народа, а да би Пто-
јеви подајници, јевреји, који су већ почели да за-
вљају свој језик, читали своје старинске књиге и
јили грчки језик, биле су преведене њихне књиге
грчки језик а то и јесу оних „70 толковатеља."
ни су људи живили у Музеју прибављали су своме
у још и речи: „из Музеја," као што се данас пише
и академије" и т. д. За владе потоњих птоломеја
ј се „*помисири*," као што се грчко мисирска
а преокретала у старинску мисирску вјеру, а пто-
еји почну да наличе на старинске мисирске цареве.
је основан Музеј, његовијем старјешинама бивали
рви научени људи свога доба, а кад све пође на-
ке и почне наличити на старинско стање, старје-
ама у Музеју постају свештеници и наука постаје
ичка. Ово се врло лако даје разумјети: раскошлук
а, чиста мисирска вјера и старински свештенички
и најбоље томе одговарају. Свештеницима су по-
ли цареви, а они су опет цареве за то почели обо-
ати. Музеј постане налик на мисирску цркву, а све-
ници саставе научну општину. На тај начин, Музеј
је основан још у почетку као оне башче, гдје
ће чувају и зими грију, и никада није имао добар

утицај на људе, нити је могао унапредити науку, с тога су праведно још савременици упоређивали из посмјешке чланове музеја са тицама у кавезу или са животињом царских кошутњака. Наука хоће слободу и самосталност људи и унапређење њено иде својим током, а доброчинци цареви учине, те научени људи њихног музеја постану њихне улизице и удворице, које су их хвалиле и кадиле тамњаном.

Такав је правац био у Мисиру за владе птоломејске династије. Такав правац поквари људе, поквари њихне истинске појаме, убије сваку самосталност и упропасти царство мисирско, како је оно дошло у додир с народом наравственим, моћним и снажним. Владајућа династија не представља ни једне колико толико енергичке личности, већ све оне тону у том лажном правцу створеном полутанским установама и неваљалим живљењем. Послије Птоломеја III. почиње да влада Птоломеј IV Филопатор (221—204) или управо рећи почне да твори неваљалства, да лумпује и ништа нерадн, а управу над државом преда најприје Сосибију, а доцније Агатоклу и његовој сестри Агатоклеји, који владају земљом као олимпијски богови. Таким стањем ствари користи се цар сирски Антиох велики да освоји Келосирију; али га тај м'а мисирци надбију. Птоломеј пак умре 204 г. оставивши владу своме сину Птоломеју V Епифану (до 181 г.). Агатокл хтједне да влада на мјесто млађанога цара, но у Александрији букне буна и народ убије како Агатокла тако и Агатоклеју. Сада Антиох велики намисли да освоји Мисир; мисирци замоле за помоћ римски сенат и предаду се заједно са својим малолетним царем под туторство републике. Римски сенат пошље комисију у Мисир, да установи у њему туторство, у којој је био први М. Емилије Лепид; комисија намести туторе, примора Антиоха великог, који је над мисирцима одржао одсудну побједу, да се задовољи

осиријом. Поступајући тако ватрено и неразумно, мици су се уздали у свога млађанога цара, као да ће их он и усрећити и довести Мисир у боље стање, али њихно ање било је неразумно, као и поступање: Они се пре-е у њему и не оправда се њихно уздање. Први је посао ев био, кад одпочне да влада тај, што отрује свога шег тутора Аристомена, почне разсипати државно го на своје ћефове, а то му проузрокује смрт. На тај ин немогући се одупрети страним непријатељима и огући се борити с војском од робова, против Антиоха, останy под римским туторством и римљани су поступали, да се они никако нијесу могли изко-ати и ослободити тога туторства. Епифан је имао ва сина и старији Птоломеј VI Филометор (181—145) не да влада. Како је био мален, меште њега владала егова мати Клеопатра до 173 г. Одпочевши да влада ометр IV зарати се с Антиохом IV и сирјани готово је сав Мисир до саме престолнице. С тога се алексанјци побуне, збаце с пријестола Филометора и предаду у руке његовом брату Птоломеју VII Фискону. ометор пак побјегне сирској војсци и почне угро-ати отачбини и своме брату, што би и учинио, да није помирила њихна сестра и 169 г. уговоре, да днички владају, а да би се избавили од сиријаца опет замоле римљане за помоћ и заштиту и сенат ски пошље у Мисир Попилија Лената. Попилије енергички изврши своје посланство, јер управо оде огор антиохов и захте, да он одма одлази из Ми-. Када Антиох заиште времена на размишљавање, пилије начини штапом на земљи око цара круг и е му, да прије него-ли што прекорачи тај круг мора ти, шта ће моћи јавити римскоме сенату.[1]) Упла-Антиох одма остави с војском Мисир; но се браћа еђу себе заваде и то дадне могућност римљанима,

[1]) Т. *Ливије, lib XLV cap. 12.*

да не испусте мисирце из својих руку. Свађа се браће сврши деобом државе. Фискон добије Кирену и Ливију, а Филометр — Мисир и Кипар. Филометр се умијеша у сирске послове; поврати Димитрију II. пријесто, а збаце Александра Баласа, том се приликом рани и умре 145. г., а његов брат Фискон (145—117) сједини уједно Мисир. Фискон је владао над Мисиром као највећи насилник, државо се помоћу војске, насиља, а како су бивале буне, он је непрестано ратовао против подајника и у крви усмиравао буне. У исто доба сам се занимао науком и сам је писао, али и у књижевним пословима био је прави насилник и тиранин: отимао је рукописе од учевних људи, а оне који нијесу о научним стварма мислили као и он, он је протјеривао, мучио и убијао. Имао је два законита и једнога незаконитога сина. Синови му живјели у вјечитој завади и кавзи. Своме сину копилету Птоломеју Апиону дадне Кирену, који кад умре 96. г. мрзећи на браћу стави у тестаменту да он оставља своју земљу римљанима. Из тога се види, како је било стање у Мисиру, а још боље карактерише мисирско стање владање Птоломејева друга два сина, од којих Птоломеј VIII Латир (117—81) добије Мисир, а млађи Птоломеј IX Александер острво Кипар. Оба су брата између себе непрестано војштили један на другога и протеривали из земље један другог, док 88 г. Латир се одржи на влади, а Александер умре у прогонству. То протјеривање и заузимање за лица поквари људе, убије у њима право осећања и син александров по смрти оца опет прибјегне под заштиту свемоћнога Сулле, који је диктаторски заповједао у Риму у оно доба, када умре Латир у Мисиру и Сулла заповједи, да мисирци узму себи за цара Птоломеја X. Александра II., а латирови синови одрекну се власти. Како се види Мисир је био у рукама римским, а што се још којекако држао, то је била [illegible]ника римских великаша, који су имали при-

пке, да се обогате, јер тежећи постати царевима у Мисиру, толомеји су плаћали грдне новце римским великашима што су им помагали, да дођу до власти. Да је пак Мисир право зависно од римских великаша види се из овога: како умре Сулла, латирови синови протјерају Птоломеја X. Александра II. и подјеле царство: Птоломеј XI влет добије Мисир, а његов брат Птоломеј XII. остр. Кипар. У Риму непризнаду обојицу за цареве и на предлог трибуна Клодија објаве Птоломеја Кипрског за непријатеља римске републике и пошљу противу њега војском Катона, који га збаце с владе; он се отрује римљани присаједине Кипар римској провинцији Киликији. Та је иста судбина чекала и Авлета, али он одмити римске великаше, давши им више од 13 милиуна дуката и сенат га призна за мисирског цара. Ту суму новаца изцеди од народа, који како се удале римљани, устане против Авлета, проћера га и он побјегне у Рим тражећи заштите, код мисирских непријатеља римљана. Док су се у римском сенату препирали хоће-ли и како поставити Авлета за мисирског цара, александријци прогласе својом царицом авлетову старију кћер Вереннку, која се најприје уда за Селевка Кибиозакта, па пошто га 57 г. пр. хр. убије, она пође за Архелаја сина једног митридатовог војводе. Авлет пак видећи, да ништа неможе добити у Риму и да назазно троши новце, подмићујући римске великаше, оде у Сирију, да склони на своју страну римског намјестника Габинија, даде му грдну суму новаца око 10.000 таланата и овај се није дуго предомишљао, јер имајући толико новаца он се није боја ни сената, нити рјешења римскога народа. И тако Габиније с војском 56 г. напалу попне на приjесто мисирски Птоломеја, који да би утврдио своју власт, погуби рођену кћер и најзнатније њезине привирженике. Премда Габинија и против воље римскога *сената, по рјешењу* народа, позову на суд,

Авлет имао је два сина и двије кћери: Птоло
ониса, Птоломеја Неотера, Клеопатру и Арс
умре 51. г. пр. хр. наручивши да се Клеопат
Птоломеја Диониса (њој је било 17, а њему 30
а Неотера и Арсиноју одреди да се налазе по
ством римскога сената. Како су Клеопатра и
били у завади, то јо владао евнук Потин. К
пак држећи да може да управља сама, по
сирску границу, искупи војску и хтјела је већ
на Потина и брата. У то исто доба добјегне
Помпеј, кога Потин дочека и убије, да би се
цезару. Сад је дошло вријеме, да цезар пресу
владати над Мисиром — брат или сестра. К
је била у најбољим годинама и чаробно лије
јом лепотом опчини и придобије на своју ст
зара. Потин и Дионис морали су или да изги
се користе приликом и да погубе Цезара. Они
александријце против Цезара и отвори се ра
рату у Александрији изгори главна библиотека
Потин, а у битки код Пелузиума погине и Дион
синоју, коју су александријци избрали за цари
зароби, а на пријесто попне Лијепу Клеопатр

) смрти Цезара, Антоније позове Клеопатру на суд
ікију; но од онога тренутка, кад ју је видјео по-
њезин роб. Он одбаци своју жену Октавију, уз-
леопатру, њеном сину поклони царство Јерменско,
единил Мисиру Ливију, Кипар и Келосирију; Це-
а прогласи за њезиног сауправитеља, а трећем
ом сину даде Финичанску, Сирију и Киликију. Већ
ренији другови антонијеви нијесу га могли бра-
у сенату, који рјеши, да се Антоније удали
овјенштва над источним римским земљама, а
атри објави рат. Антоније непослуша сенатско
ье и узме ствар Клеопатрину, као своју сопствену.
кциума је била битка 2 сеп. 31. год. пр. хр. Кад
очела та морска битка, Клеопатра побјегне у
са својом флотом, а Антоније похита за њом неиз-
заповести војсци шта да ради. Седам дана че-
е војска заповести од свога војводе, а кад не-
іишта, она се преда Октавијану. Антоније је на-
, да се брани у Мисиру, али Клеопатра видећи,
гова звијезда већ је на заходу, изневјери га, па
се од њега избавила, распусти глас, да је умрла;
) чује Антоније, он се самртно рани и држао се
ънијим човјеком, што је могао умрјети код мнимо
тијела женскиње, коју је он тако ватрено и очај-
вољео, која га је тако подло изневјерила, кад
і срећа изневјерила. Клеопатра устане, одјене се
ьепше могла надајући се да обчини и придобије
авијана; али кад се први пут ш њиме састане,
види, да у том ладнокрвном и мудром човјеку није
е распалити ни једну страст; она увиди, да Ок-
хоће да му она буде накит триумфа у Риму. Да
избавила од такога срама и понижења, сама себе
мрт. Како је она умрла причају различно, [1]) али

[1]) Плутар. у биографији Антонија вели: τό δ'ἀληθὲς οὐδεὶς οἶδεν.

је највјероватније то, да је она пустила, те је ује
отровна змија и од тога умре. Октавијан заповједи
убију Цезариона и Антонилла, који су били за н
опасни, а *Мисир преокрене у Римско окружије* (п
винцију).

II.

Царство селевкидско (сирско).

Селевк I Никатор (побједоносац) од млађих војвода
лександрових од 312. г. одржи се у вавилонско
оснује селевкидско царство. Девет година послије
мирења Антигона с противницима 311. г. он се
мијешао у борбу за преобладањем у царству, већ
рио међе своје државе. На сјеверу је граница њег
државе била р. Јаксарт, а на истоку је даље про
него-ли и Александер. Онамо у Инђији владао је
слије Пора *Сандракотт*, с којим уговори, да грци у
ствују у његовим ратовима, а он да само изјављује с
покорност Сељевку. Сандракотт му поклони мноштво с
нова, с којима надбије Антигона у битки код Ипса.
шљедници Сандракота шест година били су васали
левкида. Због тијех свеза грци упознаду неколико
ђију, а још више напишу о Инђији причи и басни.
тијех списатеља најпознатији су Мегастен, Даимах,
несикрит и Неарх и т. д. Они су и разнијели по
ропи оне приче, да у Инђији има људи с једним о
да немају ни носа ни уста и да у Инђији има љ
који су дугачки три педи или девет стопа. Пошто
левк подчини све источне земље александрове ца
вине и пошто се утврди, он се умјеша у рат про
Антигона. 306 г. Селевк захте и од грка, да га
„царем," као што су га већ одавно звали на ист
Њему је родила персијанкиња Апама, жена његова, с

тиоха I. коме још за свога живота преда источне зе-
ље, да над њима влада. Љубав његова према сину
жазује највећу привезаност и добру слогу у поро-
ци. И ова је љубав очина била тако велика, да он уступи
ну другу своју жену Стратонику, кћер димитријеву,
кад се Антиох од љубави спрам маћије био разболео
само га могла оздравити по уверавању видара, женидба-
њоме. Син је био и сувише одан оцу и свуда му пома-
ао у ратовима. Волећи и распростирући грчке оби-
аје на истоку, освијести источне народе, који су
уготрајним насилништвом и тиранством били угу-
ени и задављени и створи једну државу, пак је зах-
тијевао, да учествују у управи сви његови подајници
народи и ондје, гдје је прећe господарило голо својево-
ство и насилништво. Усиљавање и енергија грчка оживо-
твори азијце и грчка наука и радња рашири се до Инђије.
С тога пропада једнообразни начин живота азијског и
јавља се разнообразније живљење, општа предузимања,
радње, и узвишеније тежње. Таким начином на раз-
алинама насилништва и тирјанства оснује се мноштво
градова, који постају средсреда трговања, вјештина и
људске слободе. Селевк је основао много вароши: 17
Антиохија; 5 Лаодикија; 3 Апамеје и т. д. али је од
свију најзнатнија *Селевкија* код р. Тигра, која постаје
престолница сирска за владе Антиоха I. Она је била
основана 4 миље далеко од Вавилона, који пропада из
историје, кад се његови становњици преселе у Селев-
кију. Селевк им даде потпуну самоуправу, с чега је
она и постала знатна и богата. Благостање становника
под самоуправом учини, те варвари усвоје грчки језик,
обогате се, Селевкија постане престолница царства и
била је онако знатна, као Рим и Александрија. — Ан-
тиохију код р. Оронта Селевк оснује одма послије осво-
јења источних предјела александрове државе и постане
престоница западне половине селевкове државе, кад ју

он раздијели са својим сином Антиохом, с чега се се-
левкидска држава и прозвала и „*сирска*“. То је постала
велика варош и за вријеме распростирања хришћанства
она је била престолница на истоку. Ту су варош нај-
прије населили атињани и антиохијци: свагда су били
знатни са свог оштроумља, љубави к науци и вјешти-
нама. Близу тога града било је врло лијепо мјесто *Да-
фна*, гдје је била црква тајанствене богомоље. — Апа-
меја у М. Азији знатна са своје трговине, а како је
земљотрес много оштетио становништво они се упну,
много потроше и начине од камена сводове под чита-
вим градом и т. д. Грчки језик постане званични и пле-
мићски језик у свој Селевкидској држави а језици ових
онамошњих народа постају говорни језици простог
народа или масе, коју нијесу држали ни зашто. Ово
и јесте прва несрећа и незгода те државе, што она
није била основна на народности. Друга незгода била
је та што селевкиди, на мјесто тога, да оснују своју
престолницу у средини Азије, оснују је у Сирији и гле-
дали су као на темељ своје државе на западни дио, а
не на источни. На источни дио своје државе гледали
су, као на згоду, да се утврде у западном дијелу, с
тога су били туђинци за већину својих подајника и
тиме причине, те се код народа пробуди дух народ-
ности. С тога је у њихној држави народ мрзио на владу
и поникне много мањих државица, као што су: Капа-
докија, Понт, Витинија, Пергам, Галатија, Партија и Ба-
ктрија. Кад је било такво стање у селевковој држави
то се она није могла одржати у својој цјелини и сам
једна његова лична снага и моћ могла је владати на,
свом земљом. То је истина и с тога, јер уколико је
био знатан основач селевкидске династије, утолико су
били рђави и неваљали његови насљедници. Ни један
није био налик на основача државе. Они су наличили
на источне насилнике и тирјане, код њихног се двора

азијски грчки градови постану независни. Антиох то одбаци, па је оружије морало рјешити то питање,

Рат Антиоха с римљанима одпочне се 192. г. Антиох се крене с војском из Азије у Грчку, али је чинио једну погрјешку за другом: на мјесто да придобије на своју страну маћедонског цара, он га увреди и овај пристане уз римљане; на мјесто, да Анибалу даде морску војску да удари на Талију, он није хтио дијелити ш њиме славу побједе; на мјесто да похита брже у напредак и да заузме згодна мјеста, он почне дуговлачити договарање са малим варошицама и у исто доба, на мјесто да ради, он је у Халкиди светковао свадбу са једном млађаном лијепом гркињом. Римска пак војска под заповедништвом конзула М. Ац. *Глабриона* пређе у грчку, сједини се с војском Филипа цара маћедонског и освоји сву Тесалију. Тада тек Антиох увиди своју погрешку и заузме с војском Грчку до Термопиле. У исто доба грци се препирали, ко ће бити војсковођа, на мјесто да иду у бој. Сада се Антиох уклањао од битке изчекујући помоћи из Азије, но М. П *Катон Стариј*и пређе преко брда, опколи антиохову војску и римљани надбију сасвијем сирце. Антиох побјегне у Азију, а грци почну се договарати с римљанима. На мјесто Глабриона 190. г. био је изабран за конзула Л. Кор. Сципион, с којим пође његов брат, побједитељ Анибала. Сципион пристане на мир с отелијцима за 6. мјесеци и обезбједивши се од цара маћедонског, преплови Хелеспонт с војском у Азију. Антиох на мјесто да препречи римљанима прелазак у Азију, одступи у унутрашњост земље, а у исто доба Анибала пошље да му доведе флоту из Сирије. Како му Сципион предложи такве услове мира, на које овај није могао пристати, то се и догоди битка код Магнезије (код сипилског брда) у којој римљани одрже одсудну побједу 190. г. Сада је Антиох марао да прими услове

рао се потуцати, као бјегунац. То је био *Селевк* II
ког из посмијевке прозову Калиник (увјенчан побје-
дом); морао је војевати са својим братом и са парђа-
нима, који га заробе 227. год. тада завлада његов син
Селевк III, кога из посмијевке прозову муња. Како њега
убије један гал 223. г. њему нашљеди његов брат *Ан-*
тиох III *велики* (223—187 г.). Како је Антиох био још
млађан, то се појављују буне с том намјером или да
њеки великаши владају на мјесто Антиоха или да про-
винције постану самосталне. Најзад, када се каријац
Хермије докопа туторства над царем и почне да влада,
Молон и његов брат Александер, намјесници Миђије и
Персије дигну буну, а рођак царев Ахеј прогласи се
за цара Сардесу. Молана Александра надбију и убију,
а Хермија убију по заповјести Антиоха; Ахеј се још држао
и стајао у свези с мисирским царем Птоломејом IV. Прем
да етолијац Теодот изда Антиоху Тир и Птоломанду,
али битком код Рафије 217. г. Птоломеј задобије опет
Келосирију; сада на мјесто да се користи побједом он
тако нагло похитя у Александрију да ужива, пожрт-
вује свога сајузника Ахеја, кога Антиох опколи у Сарду,
ухвати и 215. г. убије. На тај начин обезбједи западне
стране свога царства, па онда удари на парђане и ба-
ктрийце, примора их признати над собом његову вр-
ховну владу и одтален оде с војском у Инђију, те до-
веде тамошње ствари у ред. [1] Како 204. г. умре Пто-
ломеј IV он намисли да освоји не само Келосирију
већ и Мисир; али мисирски цар умирући постави ту-
торима своме сину римски сенат и Лепид примора Ан-
тиоха да остави мисирску земљу. Тај сукоб с римља-
нима озлоједи Антиоха и он радо дочека Анибала и
ступи у свезу с етолијцима и како римљани захту, д

[1] Polybius. lib. XI, cap. 14.

азијски грчки градови постану независни. Антиох то одбаци, па је оружије морало рјешити то питање,

Рат Антиоха с римљанима одпочне се 192. г. Антиох се крене с војском из Азије у Грчку, али је чинио једну потрјешку за другом: на мјесто да придобије на своју страну маћедонског цара, он га увреди и овај пристане уз римљане; на мјесто, да Анибалу даде морску војску да удари на Талију, он није хтио дијелити ш њиме славу побједе; на мјесто да похита брже у напредак и да заузме згодна мјеста, он почне дуговлачити договарање са малим варошицама и у исто доба, на мјесто да ради, он је у Халкиди светковао свадбу са једном млађаном лијепом гркињом. Римска пак војска под заповедништвом конзула М. Ац. *Глабриона* пређе у грчку, сједини се с војском Филипа цара маћедонског и освоји сву Тесалију. Тада тек Антиох увиди своју погрешку и заузме с војском Грчку до Термопиле. У исто доба грци се препирали, ко ће бити војсковођа, на мјесто да иду у бој. Сада се Антиох уклањао од битке изчекујући помоћи из Азије, но М. П *Катон Старији* пређе преко брда, опколи антиохову војску и римљани надбију сасвијем спрце. Антиох побјегне у Азију, а грци почну се договарати с римљанима. На мјесто Глабриона 190. г. био је изабран за конзула Л. Кор. Сципион, с којим пође његов брат, побједитељ Анибала. Сципион пристане на мир с отелијцима за 6. мјесеци и обезбједивши се од цара маћедонског, преплови Хелеспонт с војском у Азију. Антиох на мјесто да препречи римљанима прелазак у Азију, одступи у унутрашњост земље, а у исто доба Анибала пошље да му доведе флоту из Сирије. Како му Сципион предложи такве услове мира, на које овај није могао пристати, то се и догоди битка код Магнезије (код сипилског брда) у којој римљани одрже одсудну побједу 190. г. Сада је Антиох марао да прими услове

мира које му предложили римљани, јер су римљани били заузели најважнија мјеста у м. Азији, били у савезу са Евменом царем пергамским, родосцима и царем витинским Прузијем I. Услови мира били су да уступи римљанима сву земљу до брда Тавра т. ј. сву малу азију, кроз 12 година да исплати римљанима 15.000 таланата око 40.000000 гроша), да изда римљанима све војничке лађе и све слонове и да изда анибала заједно са његовим грчким бегунцима. Израз римских војвода у почетку рата: *„Антиох је престао царовати“* сасвим се готово испуни. Антиох пристане на све услове мира, само што даде могућност Анибалу и грчким бјегунцима да побјегну. Самртна је рана била нанешена селевкову царству, римљани се почну мијешати у унутарње послове, како се Антиох не би могао поправити. Да би пак све владаоце азијске истрошили, па послије лако задржати азију у својој власти, они подијеле међу њима отете земље. да их прилично оснаже и себи придобију: Ликију и Карију даду родосцима својим сајузницима, а Галатију Евмену пергамском, који сада постане моћан, а раздори тијех владалаца свагда ће им дати прилику да освоје Азију. Пошто их римљани таким начином ослабе, народи подчињени селевкидцима добију могућност, да се ослободе, а тиме, да сви појединце постану пљачка римска. Тако се ослободе Евреји и Партјани. Што се тиче царева сирских послије Антиоха III, они су се борили око владе, увлачили туђи уплив у земљу, па терали своје ћефове њихови љубимци, цареви поступали као безумни и нијесу имали новаца од безумног и раскошног арчења. С тога се почне држава смањивати, а римљани почну поступати с царевима, као с вазалима својим. У осталом нијесу управо то биле главне несреће и узроци, од којих је пропадала и пропала селевкидска држава, јер несрећа од споља долазећа није тако рушећа, као оне несреће и

бољке које су у самоме организму. Оживотворење персијске државе александрове управо је у томе и било, што је он изазвао пароде у живот, дао им да сами за себе и од себе раде, те да тако постану људма, члановима друштва и да им је у интересу да бране државу. Нашљедници антиохови били су најсвојевољнији насилници, који су убијали живот у народу и тровали сваку самосталну клицу и грану живота, а тиме приморали народе, да устају против звјерских владалаца, који су им крв пили и кожу здирали. Антиох III велики пристајући на мир који му римљани предложе даде им у залогу 20 таоца, у ком је броју био и нашљедник сирскога пријестола. Нашљедник антиохов живећи у риму, у кругу вишег римског друштва исквари се, проневаљали, усвоји све туђинске обичаје и постане највећи тирјанин и насилник, јер није имао ништа, што би држао, да је свето, као што су били ондашњи римски великаши. У Риму се пропије и пробекрија, као бекрија био је развратан па је у таквом стању бивао безуман. Отрезнивши се, бадава је показивао мудрост и енергију, јер је у безумном стању тако много зла и квара радио, да у трезном стању није могао поправити. С тога је морао доћи у сукоб с народима и наићи на одпор.

187 г. буде убијен Антиох III и нашљеди га Селевк IV *филопатор* 187—176 г. који одма пошље у Рим, као таоца свог сина Димитрија да би се удворио и допао римљанима, а брата свога Антиоха позове у Сирију из Рима. Тек што Антиох дође у Атину, кад добије глас, да е његовог брата цара Селевка отровао Хелиодор (један дворски великаш) похпта у Сирију и с тога неочекиваног појава прозову га Епифан. Он савлада Хелиодора и сам зграби царску власт 176—164. г. На тај начин одпочне да влада у Сирији васпитаник Рима Антиох IV Епифан. Како одпочне да влада

поара касу јерусалимску, у којој су били новци *црквени, удовица, сирочади и трговачка банка* као све старинске цркве. С тога омрзну на сирце евреји, па су чекали прилику, да устану против њих. Једанпут добивши лажан глас, да је умро Епифан, Евреји устану и поубијају све присталице сирске владе; Епифан им врати зајам и поубија велику множину Евреја у Јерусалиму. Тада јевреји сирске партаје, улизице и удворице Епифанове, који су имали велики уплив на Антиоха, користе се тим нередима и знајући, да Епифан жели, да буде једна вјера у његовој држави наговоре га да заведе грчку вјеру и у земљи Јеврејској. Ово предузеће могло се извршити насилништвом, жестокостима и стегом. Изнајцрије се јевреји покоре; али звјерско и нечовјечно поступање доведе их до очајања; Сирци униште народне обичаје, законе, спале књиге, упропасте њихну светињу, погубе многе женскиње и мушкиње, преокрену многе предјеле у пустаре, поарају и отму од кога су што могли отети, а људе слободне почну нечовјечно, да муче, да бију и да преокрећу у робове. Јеврејима није ништа остало него буна. Свештеник Матија користи се расположењем народа и дигне буну. Ствар је текла овако: свештеника Матију почну примораватн да спали жиртву сирскоме божанству, а он мачем убије сирскога старјешину, одметне се у гору и искупи око себе одважне јевреје. Једне суботе јевреји се нијесу хтјели бранити и њих све поубијају сирски војници. Матија се користи тим страшним злочинством и одушеви народ за вјеру 167. г. Јевреји се почну борити са самопрегоревањем и покажу такво јунаштво, како нијесу показали од Давида, до Макавеја, како су звали матијне потомке, те оснују јудејско царство и династију, која је све више и више напредовала, а селевкиди пропадали. Матија умре 166. г. а његов најстарији син Јуда Макавеј постане вођа народа (поги-

уо је у рату 161. г.). Тада предузме да предводи народ други син матијин Јонатан 161—143. г.), а послије вога Симон (143—135). Симонов син Јован Хиркан 135—107) примора сирце, те га признаду за самосталног владалца, а син хирканов Аристовул (107—105) назове се царем... Антиох IV није увидјео крај рату с јеврејима, јер умре у граду Табаху 164. г. идући да оара цркву елимајску. Како је Димитрије, прави нашљедник био у Риму, прогласе за цара *малољетнога његовога сина Антиоха* V *Евпатора*(164—161.). Око туторства над млађаним царем заваде се великаши Филип и Лизије и одпочну рат; Лизије у име цара помири се с јеврејима признавши их за независне. Тек што је надбио Филипа, дође у Сирију *прави* нашљедник пријестола Димитрије, који је тајно побегао из Рима 161. г. Народ пристане на његову страну и он ухвати и убије Антиоха V и Лизија и одпочне се влада Димитрија I Сотера (161-150). Како пошље војску под Бакином на јевреје, то Јуда пошље посланство у Рим молећи за помоћ и заштиту, а Александер Балас изда се, да је син Антиоха IV и дигне буну против Димитрија, који је већ био додио пароду, како се види из тога, што су многи уз Баласа пристали. Тада Димитрије предложи јеврејима велике користи само да непристану уз Баласа, а Балас им још више даде, те их за себи задобије, у другој битки убије Димитрија и одпочне да влада (150—145.). У то се доба појави против Александра нови отимач пријестола а то је био син димитријев, такође Димитрије, с помоћу Мисираца надбије Александра, који побјегне у Арапску, гдје га убије један Арабистанац и одпочне да влада у Сирији *Димитрије II Никатор* (145—141.). Влада Никаторова била је за народ тако тешка и неспосна, да га је врло лако могуће било обо-

---

¹) Polyb. lib. XXXI, cap. 11

фарисејска парта
сав народ те та
која је имала од
воји власт светск
били б.) *садукеји*
мојсијев, они су у
рејској*; па су с т
јесу могли имати
квог уплива на свет
морао је бити двор, к
кад почне да их г
фарисеја, то се од
на ону. због које с
самосталност. Арис
умре, а царица Са
млађем брату Алекс
г. пр. Хр. За његове
сејском партајом. Ф
кана родила робиња
сијеву закону неможе
ност. Тај глас тако
да кад је Александ

ви светину, да угушује буне, у којима изгине до 50.000 јевреја: 86. г. зароби 800 фарисеја и распне их на крстовима у Јерусалиму, а 8000 побјегну из земље и најзад, пред своју смрт посавјетује својој жени Александрини, да се помири с фарисејима, јер је народ на њихној страни и без њихне преданости није се могуће одржати на влади. На тај начин, послије толико учињених злочинства и насиља Александрина пређе на страну фарисеја и одели власт свештеничку од власти светске. Њезин старији син Хиркан постане првосвештеник, а светску власт она задржи у својим рукама. Тада пуште из тавнице све апсенике од фарисејске партаје, поврате се натраг бјегунци и учини се промјена у начину управе. Са преобладањем фарисејске странке дође понижење странке садукејске, у којој је било много совјетника, војвода и заповједника у градовима. Аристовул побјегне из Јерусалима; баци се у наручја садукејцима, који одма пристану уз њега, предаду му све тврдиње и он се 71. г. по смрти матерној крене с војском, на Јерусалим Код Јерихона надбије војску странке противне, коју је предводио Хиркан, који изгуби своје звање, постане приватан човек, а Аристовул II сједини обје власти уједно. Намјестник пак Идумеје, Антипатр, родоначелник дома иродова, наведе Хиркана да ступи у свезу с арапским кнезом Аретом, с помоћу кога и своје странке завоју је Јерусалим и опколи брата у Сиону. Унутарња убијства, неправде и немање сигурности доведе јевреје, да увуку туђ уплив у земљу и тај туђинац сада постане њихов судја. Баш у то доба Помпеј надбије Тиграна и Митридата, а његовом војводи Скавру обрате се Хиркан и Аристовул да им он пресуди. Обје стране подмакну силно благо, али како је Аристовул дао више, то и добије за право. Хиркан се незадовољи, а није било ни право, већ се обрати Помпеју, који изрече суд праведан т. ј. пресуди у ко-

STANFORD LIBRARIES

сјеку му *уши*, а у
аристовулову син
удружи се с римљ
поставе за цара. К
га је држао као
ском помоћу Ирод
Помпеја, и да би ј
је светина и онако
туђ начин управе у
рање светине тако
све најбоље људе и
убије своју жену, (од
ш њом изродио. То
стање, као кад су
нити. Видећи, како
преоблађују туђински
угњетаче и надање н
се свршити само пот
следње доба своје вл
намјерама, Ирод пост
губи немилице јевреје.
своме сину

ви светину, да угушује буне, у којима изгине до 50.000 јевреја: 86. г. заробп 800 фарисеја и распне их на крстовима у Јерусалиму, а 8000 побјегну из земље и најзад, пред своју смрт посавјетује својој жени Александрини,да се помири с фарисејима, јер је народ на њихној страни и без њихне преданости није се могуће одржати на влади. На тај начин, послије толико учињених злочинства и насиља Александрина пређе на страну фарисеја и одели власт свештеничку од власти светске. Њезин старији син Хиркан постане првосвештеник, а светску власт она задржи у својим рукама. Тада пуште из тавнице све апсенике од фарисејске партаје, поврате се натраг бјегунци и учини се промјена у начину управе. Са преобладањем фарисејске странке дође понижење странке садукејске, у којој је било много совјетника, војвода и заповједника у градовима. Аристовул побјегне из Јерусалима; баци се у наручја садукејцима, који одма пристану уз њега, предаду му све тврдиње и он се 71. г. по смрти материној крепе с војском, на Јерусалим Код Јерихона надбије војску странке противне, коју је предводио Хиркан, који изгуби своје звание, постане приватан човек, а Аристовул II сједини обје власти уједно. Намјестник пак Идумеје, Антипатр, родоначелник дома иродова, наведе Хиркана да ступи у свезу с арапским кнезом Аретом, с помоћу кога и своје странке завоју је Јерусалим и опколи брата у Сиону. Унутарња убиства, неправде и немање сигурности доведе јевреје, да увуку туђ уплив у земљу и тај туђинац сада постане њихов судја. Баш у то доба Помпеј надбије Тиграна и Митридата, а његовом војводи Скавру обрате се Хиркан и Аристовул да им он пресуди. Обје стране подмакну силно благо, али како је Аристовул дао више, то и добије за право. Хиркан се незадовољи, а није било ни право, већ се обрати Помпеју, који изрече суд праведан т. ј. пресуди у ко-

рист Хиркана. Аристовул II се томе успротиви, а Помпеј крене војску на Јерусалим, освоји га [1]).

Хирхан постане првосвештеник, Аристовула пошљу у Рим, да окити помпејев триумф. Од тога доба јевреји већ није су могли живјети као самосталан народ. На јеврејску земљу нападну парћани, заробе Хиркана, одсјеку му *уши*, а управу над земљом предаду Антигону, аристовулову сину. Тада Ирод син Антипатров 39. г. удружи се с римљанима, збаци Антигона и римљани га поставе за цара. Када Хиркан добјегне из плена, Ирод га је држао као приватног човјека. Држећи се туђинском помоћу Ирод је пристајао уз Антонија, послије уз Помпеја, и да би још већма се удворио римљанима, јер је светина и онако на њега мрзила, одпочне да уведе туђ начин управе у јеврејској и туђе обичаје. Одушрање светине тако га озлоједи, да он почне да убија све најбоље људе и чланове макавејске породице. Најзад убије своју жену, (од макавејске породице) и дјецу, коју је ш њом изродио. То азијско насиље доведе ствари у оно стање, као кад су селевкиди хтјели то исто учинити. Видећи, како се руше основи њихног живота и преоблађују туђински обичаи, код њих се појави мржња на угњетаче и надање на избавитеља. Та борба морала се свршити само потпуним уништењем јерејске. У последње доба своје владе. видећи свуда одпор својим намјерама, Ирод постане крвожедни човјек и почне да губи немилице јевреје. Пред смрт преда царску титулу своме сину Архелају, а осталима — Филипу и Ироду Антипи, мање области; али је Архелај тако жестоко и крвнички владао, да народ изјави жељу, да већма воле да је под непосредном владом римском, него-ли под управом жестокога иродова сина. Тада Август (друге године послије Христа) испуни им жељу: Архелаја по-

[1]) Tacitus, у hist- lib. V. cap. 9

шље у Галију у Лион, јеврејску сједини са Сиријом, само што је Император нарочитог намјестника одређивао да влада у јеврејској. — Чим су јевреји већма осјећали губитак своје самосталности и независимости, чим су више трпљели зала и увреда: тим су се већма сећали на своју прошлост, већма се прињубљивали фарисејској партаји, већма постајали фанатици и свако ново римско притешњење већма их је раздраживало и вређало. Чланове владајуће династије римљани су постављали и збацивали по својој вољи. Кај Калигула послије Филипа не преда владу његовом брату Ироду Антипи, већ брату продијадином Ироду Агрипи, а од Антипе отме све земље. Овај Ирод Агрипа био је слијепо оруђе римско и благодарећи томе слепилу и издајству доведе свој народ у сукоб с римљанима, јер је у то доба било заповјеђено, да се у јеврејску цркву мете слика Агрипина и да јој се моле. Агрипа умре а на мјесто његовог малога сина одпочну да владају римљани, а то је за јевреје било све једно, јер су они и на своју династију и на римљане мрзили подједнако. Узрујаност је била земљом преобладала и само се очекивао случај. Тај случај проузрокује намјестник Г. Флор злоупотребљењем власти. Буна се одпочне 65. г. пос. х. у Цезареји и јудеји скоче на оружје, освоје Јерусалим и поубијају приватне грађане и војнике римске. Затим надбију римску војску под предвођењем „зилота“ и устанак добије неку организацију. Као да је ватра обузела Јудеју, тако они устану сви за отачбину: сви, који су могли носити оружије ступе у војску. Они су се много уздали како у своје одушевљење, тако и у брдовите предјеле; ако се не би успјело сви су ишли да изгину у боју. С тога се римљани добро спреме и Веспасијан поведе на јудеју 60.000 војника и једва кроз годину дана покори Галилеју, гдје је предводио устанике историк Јосиф Флавије. Сва је Галилеје била опу-

као у војничком логору, опкољен замацима, на врховима брда, гдје се уведу око р. хр закони Харонда. Да би народ задржао законе у памети и знао их на памет, били су написани стиховима, па су их пјевали на саборима, скуповима и објашњавали млађаним људма сва неразумљива мјеста. Такво стање ствари могло је трајати до прве жраке нове равноправне вјере, којом се пореметe услови живљења, и неправедно икономичко стање сруши те територијалне државе. Старинска њихна вјера било је сабејство с мноштвом сујевјерства. Најзнатнија је њихна црква Комана, у којој су се кападакијци огњу молили. Од 370 до 34 г. п. х. владало је у Кападокији 10 царева Аријарата и 3 Ариобарзана. Седмог Аријарта побједи Митридат, а кад овога надбију римљани, онда и Кападокија подпадне под римску владу; али је дуго време била под римским протекторством и тек за владе Тиберија постане римска провинција. По смрти цара Архелаја њу подијеле на три округа: *Кападокија, Себаста и Мазака.*

6.) Витинија. Витинци су тракијског порекла, а Витинија је била нашљедна сатрапија персијска. Главни градови: *Пруза, Никеја, Никомидија, Хераклеја и Клавдиопољ,* од којих и до дан данашњи позната је Брусса. За ратовања Александра в. владалац витински *Биант* одржи се у брдима, а син његов *Зипет* по смрти Александра, опет освоји Витинију и одржи се негледећи на ратовање с Лизимахом. У осталом признавао га за свога господара. Лизимах сруши витинску престолницу Астаку и учини те продре у Витинију грчка цивилизација; али син зипетов *Никомед I.* по имену кога је названа Астака = *Никомидија* збаци маћедонски јарам и давањем великих повластица примами у Витинију мноштво грчких насељеника. На тај начин витински двор постане сасвијем грчки и од тога доба витински цареви поступају као да су прави грци и шире своје међе

и склопове свога политичког склопа и уређења. Од свију племена М. Азије *исаври* су наличили на данашње черкезе и очували своје обичаје и старинско живљење. Многа су од ових племена очувала републикански склоп друштвени. *Кападокија*, Пафлагонија, Понт и Витинија, бивше нашљедне персијске сатрапије, за време персијскога царства, за владе Селевкида, постану независне. Све ове државе претуре преко главе преврат Александра Великога, подчине се грчкој цивилизацији и постану знатне државе. Старински склоп друштвени, вјера и обичаји утврде њихне склопове. У Кападокији и Пафлагонији владала је једна династија и тек се доцније одвоје и у обје државе владају цареви понекад зависни, а понекад независни од царева понтијских или витинских.

а.) Кападокија. Кападокијски цареви воде своје порекло од Кира старијег и звали се *Ариарти*. По освојењу персијске државе они очувају своју власт. Кад је Селевк I освојио азијски дио александрове државе, Ариарт III, као и цареви витински и понтијски признаду га за врховног господара. По смрти Селевка она постане самостална и независна. С грчком цивилизацијом упоредо одржи се старинско стање у Кападокији и одрже се мале свештеничке територије. То су биле мале црквенске државице, престолница којих је био по једна најсветија и најчувенија црква, а становници су били робови свештенички. Такве државице имају своју нарочиту важност с тога, што су трговачки вашари бивали код цркава, а тијем путем пренесу се идеје вјере источне у Грчку. Те свештеничке државице протрајале су чак до појава хришћанства. По своме унутарњем склопу Кападокија је наличила на средњевјековне спахилуке манастирске. Осим свештеничких државица биле су светске државице налик на средњевјековна баронства. Главни цар кападокијски живљео у престолници *Мазаки*,

као у војничком логору, опкољен замацима, на врховима брда, гдје се уведу око р. хр закони Харонда. Да би народ задржао законе у памети и знао их на памет, били су написани стиховима, па су их пјевали на саборима, скуповима и објашњавали млађаним људма сва неразумљива мјеста. Такво стање ствари могло је трајати до прве жраке нове равноправне вјере, којом се поремете услови живљења, и неправедно иконочичко стање сруши те територијалне државе. Старинска њихна вјера било је сабејство с мноштвом сујевјерства. Најзнатнија је њихна црква Комана, у којој су се кападакијци огњу молили. Од 370 до 34 г. п. х. владало је у Кападокији 10 царева Аријарата и 3 Ариобарзана. Седмог Аријарта побједи Митридат, а кад овога надбију римљани, онда и Кападокија подпадне под римску владу; али је дуго време била под римским протекторством и тек за владе Тиберија постане римска провинција. По смрти цара Архелаја њу подијеле на три округа: *Кападокија*, *Себаста и Мазака*.

6.) Витинија. Витинци су тракијског порекла, а Витинија је била нашљедна сатрапија персијска. Главни градови: *Пруза*, *Никеја*, *Никомидија*, *Хераклеја и Клавдиопољ*, од којих и до дан данашњи позната је Бруса. За ратовања Александра в. владалац витински *Биант* одржи се у брдима, а син његов *Зипет* по смрти Александра, опет освоји Витинију и одржи се негледећи на ратовање с Лизимахом. У осталом признавао га за свога господара. Лизимах сруши витинску престолницу Астаку и учини те продре у Витинију грчка цивилизација; али син зипетов *Никомед I.* по имену кога је названа Астака = *Никомидија* збаци маћедонски јарам и давањем великих повластица примами у Витинију мноштво грчких насељеника. На тај начин витински двор постане сасвијем грчки и од тога доба витински цареви поступају као да су прави грци и шире своје међе

о Пафлагоније. Никомидија постане знатна варош и чувала је своје богатство док нису освојили М. Азију урци. Прузије I ступи у свезу с римљанима, а послије њега владали су: Прузије II, Никомед II и Никомед III. ви су они били удворице, улизице и присталице римљана. Никомед II убијством свога оца постане цар винскн и владао је као најжешћи насилник, мучитељ и ранин са шта омрзну на њ га и његову породицу тинци и само су га могли да одрже римљани на лади. Никомед III с почетка се почне угледати на Митридата VI. али наскоро пође трагом својих предака и најзад 75. г. пр. завјешта сву своју државу римљанима, те као роб римски учини сав свој народ римским робовима.

в,) Пергамско царство (-64—129). Пошто погине Лизимах његов хазнадар у Пергаму, ушкопљеник Фитер, као намјесник Пергама, оснује пергамско царство. Изнајприје пређе на страну Селевка, но кад влада Селевкова послије његове смрти пропадне у већем дијелу Азије, за владе његових нашљедника, Филитер дустане од Селевкида и оснује засебно царство, па ада и завојује приморске градове селевкидског царства. — Врло велику важност задобије то царство тек почетку другога столећа прије христа, јер постане редсреда изображености, која је постала од сједињења зображености грчке са источном. У пергамском царству, које је обухватало готову сву М. Азију, процвјета *Нова Грчка.* Цареви пергамски били су супарници цара мисирских у подпомагању изображења. Они су пољали повластице градова, потпомагали науке и вјештине, изкупљали књиге и вјештачке слике и потпомагали научене људе и вјештаке. Старожилска племена пергамскога царства: мизијци, фрићани и др. као сеоско становништво било је изван домашаја тога покрета и изображења, и *живљело* је по својим старинским

Витиније, Понта и Кападокије. Најзад удари с војском римски конзул Марк Перпена 131. г. зароби Аристоника, а Пергамско царство преокрене у римску провинцију иназове: „Азија."

e). Понтинско царство. Спочетка је Понт био део Кападокије, по около 520. г. пр. х. одвоји се од ње и постане сатрапија персијска. Сатрапи су понтијски били наследни, као независни, и али су били слабомоћни с тога, што су обале црнога мора били заузели грчки насељеници, а они су владали над околним предјелима. Понтијци су живљели у дивљем стању до освојења Александра и било је много таких племена, која нијесу признавали над собом ничије власти. Мало помало цареви Понта одпочну да освајају племена и грчке населбине и одпочну да заводе грчко изображење па у колико се они већма упитомљавали и постајали јелинима, у толико су више Селевкиди тонули у источном деспотизму. Пошто се унеколико цивилизирају, они као грци почну ширити своје међе и утврђавати своје господство. Управо рећи, народ, осим тога што је подлегао склопу државном, остао је онаким какав је и био живећи по својим старинским обичајима, а код двора и старјешине сасвијем узму начин живљења грчки и погрче се. Освајање грчких градова одпочне се за владе Митридата II, који освоји град Амастр — престолницу доцнијих царева понтијских. Послије 100 година, за владе Фарнака (190-180) сина Митридата IV освоје град Синоп, најбољи од грчких населбина на обалама црнога мора и од тога земана понтијско царство почиње да постаје најмоћније. Богати град Синоп постане престолница понтијскога царства, а флота понтијска преоблада на црноме мору. Најмоћнија је пак била понтијска царевина у почетку I, в. пр. х. за владе фарнакова унука Митридата VI великога, који је, чинило се, био опасан чак за римљане —

адалце читавога свијета. У осталом, значење. важ-
ост и величина понтијскога царства није зависила од
обрих установа и од ова државних; није зависила од
унутрашњег стања, друштвеног склопа, нити од ондаш-
их савремених догађаја тока ствари, већ изкључно од
ичности једнога човјека, Митридата VI, па је с тога тако
рзо и пропала та царевина. Понтијски цареви водили су
воје порекло од Кира и ... моћни онда, када су
тале пропадати и малаксавати ... зине витинска и пер-
ганска. Особито они ојачају за ... Митридата V, који
е помагао римљанима против Ари... римљанка и добије дио
Фригије и Пафлагоније, што ... присвоје за
ладе малољетнога његовога сина Ми... VI.
Митридат VI започео је да влада ... и назо-
у га „*великим*", но вели Шлосер, ми се ... чавамо
тиме у толико, у колико моћ карактера ...ија,
творство и друга таква својства заслужују да ...е
о источним појимима. По упутству његове мат...
у убијен отац, а убити своју матер, био је први ...
итридата, и као осветитељ оца добије име Евпа...
рођен од благородна оца). Његова жена постане жртв...
егове љубоморности. С почетка Митридат искаже нео-
ичне умне и физичке способности, политички такт и вје-
штину користити се околностима, па као и други источни
силници кроз сав свој живот није гледао на средства за
стижење своје намјере, као што је и своју мајку убио.

Кад је почео да влада први му био посао да раз-
ири границе државне и околности му ишле на руку:
имљани су ратовали са спољним или унутарњим не-
ријатељима; сирска се царевина због унутарњих раз-
ора распала на неколико независних области, Пергам
зависио од римљана; витинци и кападокијци под-
осили су најгоре муке од грабљивих римских старје-
шина, велика и мала јерменска нијесу ништа пиле да
своје Азију и сви су врло добро познавали користи

сајуза с Митридатом да стану на ут римљанима. Чак и парћани су разумјевали врло ро те користи. Митридат је могао сањати и рачу ги да склопа нову грдно велико азијску државу, је био већ оживотворно грчким умом и науком дивљ нагу свога народа. Све су његове тежње и намје биле управљене против Рима. С том намјером по на то, да завојује све дивље народе, и све грчке селбине на обалама и дуж црнога мора, да стане зачељу грчких населбина и од диваљих народа да с у велику државу под владом Грка. Грци живши источној и сјеверној обали ... мора трпећи нап од диваљих народа из д. Русије и Кавказа доче га као избавитеља и заштитника, а он им дад утврди сва права и повластице, које су имали ем. Азији од владе његовога дједа. На тај начин сједини својој држави још другу државу, која се прала од источне међе Понта унаоколо ц... Мор акије, које добије име *„царство босфорско“* ... јскога Босфора, гдје су били главни градови ... пеја и Фанагорија. Сада се окрене на југ д... од ... је сву м. Азију. Тај му је посао био тежи, јер ... о да има посла с царевинама склопљеним по гр... ом начину, а у исто доба морао је да ратује и ... римљанима. Митридат најприје нападне на кападокиј... ско царство, завојује га, убије кападокијскога цара свог рођеног сестрића. Римљани му стану на пут, али он користећи се опет грађанским ратовима римским у сајуз са својим зетом Тиграном II јерменским царем, осво... и опет Кападокију, Витинију, Фригију и остале дије... лове м. Азије 89. г. пр. х. Римске војводе изађу с во... ском против Митридата, но их он надбије и оглоб... притешњени римљанима старожилци помагали су Митридату и грчки градови с највећом радошћу отвори... су му врата, само Магнезија и родосци остану вјерн... римљанима. Поставши на тај начин господар м. Азиј...

он напусти озлојеђене мало-азијце, да чине подле, недостојне и гнусне пакости римљанима, па и сам заповједи метути на магарца римског војводу Маплија Аквилија, па кога је свијет особито мрзио с тога, што је досадио био људма купљењем данка и војничком тиранијом, те га, као награду проведу по свима главним варошима м. Азије и најзад му залије грло растопљеним златом. Затим нареди, да у једно вријеме свуда поубијају римљане, те их је на тај начин изгинуло од 80 — 150 хиљада, 88. г. Митридат освоји острве на јегејском мору, осим Родоса и пошље у Грчку с војском најбољега свога војсковођу Архелаја и своју флоту, да стане на пут римљанима, који се спремали да одпочну рат. Архелај најприје освоји Атину и преда философу Аристиону 2000 људи, те утврди Атину и ступи у сајуз с Митридатом. Атина постане главна квартира архелајове и он заповједи објавити слободу свима грцима, па одма беотијци, ахајци и спарћани сједине се ш њиме да ратују против римљана, и већ је власт Митридатова почела преоблађивати у свој Грчкој и Маћедонији, кад се појави Сулла с војском, освоји Атину, надбије Архелаја код Херонеје и код Орхомена. Митридат одпочне договоре са Сулом, буде још неколико пута надбијен и најзад пристане на помирење по коме Витинија и Кападокија постану слободне. Сулла добије нешто мање од милиун дуката, 70 војничких лађи, освети се малоазијцима за убијене римљане, разреди војску да живи на рачун народа и свакоме простоме солдату дневно да дају по 70 гроша, и да плате римљанима за пет година данка око 8 милиуна дуката. Правећи такав мир, Митридат је ишао на то, да се боље спреми: Он је имао 120.000 пјешака и 16.000 коњаника и 75. г. појави се случај за рат. Никомед III витински умре и завјешта царство римљанима, који пошљу М. Котту, да прими нашљедство; али га Ми-

тридат надбије и одпочне се ратовање. Римљани спреме другу војску под заповједништвом Лукула, који га надбије код Гиндака и Граника и Митридат 72. год. упропасти сву своју војску и најзад, код Кабира тако је био надбијен, да побјегне из свога царства зету, у Јерменску убивши жену и сестре, да их не би римљани заробили. Тигран изиђе са 250.000 пјешака и 50000 коњаника, али га Лукул до ока надбије с 15.000 код Тиграпуерте, а затим удари на Јерменску, али га замијени у заповједништву 66 г. Помпеј и одржи знатну побједу над њима код Евфрата, послије које горди насилник источни личним понижењем измоли себи Јерменску, а Митридат побјегне с војском преко кавкаских гора у Крим, да подигне ските и ђерманце и да нападне на Талију. Тада се побуни његова војска, одустане од њега и прогласи за цара његовога сина Фарнака. Остављен од свију, он узме отрова да се отрује, али како му отров није могао да шкоди, он потргне мач, но га старачке руке издаду и он позове у помоћ туђе руке, да га лише живота 63. г. пр. х. Помпеј прогласи да су римске провинције ове земље: Витинију, Пафлагонију, Понт, другу Витинију, Киликију, а тигранове и селевкидске земље преокрене у римску провинцију. Тада подпадне под владу римску држава митридатова негледећи на то, што је владао доцније Фарнак до 47 г. а Полемон I, његова удовица Питора и Полемон II до 35 год. Тада сва држава митридатова, како се држала личностима а не државним организмом, пропадне и над читавим зап. Азијом преобладају римљани, а само су им се одупирали још парћани.

Осим мало-азијских држава, које су одпале од селевкидске династије за владе неваљалог Антиоха II, постану на истоку још двије државе *Парћанска и Бактријска.* Прва је важна због борбе с римљанима и заузимања средине између старе и нове персијске државе,

друга одржи уплив грчке изображености у Инђији и Бухари.

е.) *Парћанска.* Парћани су били груб и чергашки народ и њихна држава проживила је око 400 година као права држава варварска. Од њих није остала никаква трага, нити гласа, осим неколико новаца, који сведоче о њихном животу. Сав народ дјелио се на гомиле (племена), између којх није било друге свезе, осим опасности, која их је преморавала да се заједнички боре против грозивше им опасности. Њихни су цареви, од све прилике, били господари феудалних државица, засебних орда, и сваки је тежио, *да* буде цар. Њихно дивље стање није било кадро учинити, да они постану господари Азије. С тога се свуда у накрст виде појави несклопљеног, неуредног организма: често пођекоји цар учини освојења, приграби у своје руке насилничку владу, опкољава се источном сјајношћу, присваја себи велике титуле и поступа, као што поступају сви насилници свију времена, али то све траје закратко. Уопште уплив царства парћанског т. ј. партиских насилника био је само шкодљив за остале људе и народе, а они су владали од Инђа до Ефрата. Они су само поштедили Селевкију на Тигру, јер им је била потребна, а иначе, свуда на свом том простору униште сваке трагове цивилизације као Турци. Усталом, како партјански цар Митридат I (око 150. г. пр. Х.) изабере *Ктезифон* за престолницу, то Селевкија сам од себе пропадне. Над парћанском су владали арсакиди, од Арсака (око 245. г.), који је подигао парћанска племена, на југо-истоку од каспискога мора, протјера из земље селевкидског намјестника и постане независан. За њим је врвило мноштво царева из породице арсакида и за владе Фрагата III они дођу у сукоб с римљанима, с којима су непрестано ратовали. Пријесто им није био нашљедствен, али су цареви бивали из једне фамилије, па с тога че-

сто бивају унутарњи метежи и буне, а то римљани вјешто употребе, те не само да надмоћају већ задобију уплив и на унутарње стање ствари. 226 год. пос. х. пропадне парћанска држава т. ј. династвја и замијене је *Сасаниди*.

М) *Бактријска* држава. Кад је Антиох II ратовао с мисирцима (око 250. г.) некакав грк Теодот или Диодот освоји Бухарију и оснује бактријску државу, а да би очувао своју државу, он склопи од онамошњих насељеника-грка нешто налик на народну војску. Нама нијесу позната унутарња дјела бактријске историје, прем да би било врлољубопитљиво знати ту историју, јер су они очували ону цивилизацију, коју су парћани уништили. За владе Теодота I бактријска је држава била тако насељена, да је у њој било до хиљаду вароши и градова. С тога самог већином су грци били искрено одани селевкидској династији. Тиме се и користи Евтидем из Магнезије да збаци с владе Теодота II (око 219· г.) Кад је Антиох велики пошао био да освоји источне земље александрове државе, Евтидем, издајући се, да хоће подчинити Бактру, скупи војску од грка, надвали Теодота и непризна Антиоха. Три је године ратовао он с Антиохом и најзад га Евтидем увјери, да ће његова држава бити бедем за антиохову државу од нападаја дивљих скитских народа, те се помире, учине савуз, Евтидем се ожени с једном књегињом сирском и буде припознат за цара. Ослањајући се на њега Антиох је ударио на Инђију, али кад се Антиох зарати с римљанима, Евтидем му освоји Инђију. Кад он умре 195. г. бактријска се држава раздијели на двоје. Евтидемов син Димитрије одржи инђијске земље, а Бактрном овлада Менандр. Овога нашљедник Евкратид I протијера Димитрија из његове земље с помоћу парћана и сједини државу уједно, али посљедица је овога била пропаст Бактрије. Син царев *Евкратид* II држећи праведно да је савуз његовога оца с парћанима политичка погрјеш-

ка збаци га с пријестола, пређе на страну сиријца, који су тада ратовали с парћанима, и који надбију сиријце, а ш њима и Евкратида, отму му све земље у Букари и земље инђијске. Ослабљено царство бктријско није могло стати насупрот скитима, који га 134. г. освоје. Бактра пропадне, али биће те државе на границама Инђије и Персије објашњава сличност новије персјиске и инђијске књижевности с грчком.

III.

Маћедонија и Грчка.

Грчки живот, сасвијем се друкчије развије у Грчкој и Маћедонији, него-ли у описаним царствима, и ова је разлика тако велика, као само што се може и замислити живљење у слободним и насилничким државама. Послије Димитрија Полиоркета преобладање над грчком мало помало пређе у руке Етољана и ахајјаца. У оно доба, када су сви грчки градови били под владом Антигона Гоната сина димитријева или других тирана, само су једини етољани сачували своју слободу и није су их бранили најамници, већ бранили сами грађани. Док се борио Антигон Гонат око пријестола Маћедоније, већином се грчки градови ослободе, а Антигон Гонат постане цар маћедонски 276. г. пр. хр.

а) *Маћедонија.* Тек што почне да влада Гонат, он ступи у савез са Никомедом I царем витанским, да се обезбједи од Никатора, но дође у сукоб с новим непријатељем, царем епирским Пиром. Епирци се дијелили на многа племена независна једна од других и враждебна једна спрам других. Најзнатнија су била племена: *Хаоњани*, *тесиотери* и *молоси*. Молосци надвладају остала племена и тада се почиње епирска историја. У дворице и улизице-списатељи, за вријеме Пира, измисле дугачку

генеалогију епирских царева, да би показили тадашњему свијету, како епирски цар Пир води своје порекло од богова и полубогова грчких — од Ахилеса и Херкула. С тога се епирски цареви почну да називљу еакиди, од Еака дједа ахилова. Негледећи на њихно божанско порекло цареви епирски били су дивљаци до четвртог стољећа пр. хр. Тек за владе адметова сина Тарисиба почпње да се увлачи у Епир грчко изображење и обичаји. Овога нашљедник Алкет I подјели царство између два своја сипа: Неоптолема и Арибанта, од којх Арибант, кад му умре брат, освоји дио својих синоваца, а кроз то се уплете у рат са Филипом ц. Маћ. који је био узео за жену Олимпијаду кћер неоптолемову, па кад он умре, то брат олимпијадин Александер збаци с владе његовога сина Еакида; али кад Александер погипе у доњ. Талијп, Еакид завлада Епиром, узме за жену кћер тесалскога војводе Менопа и она му роди сина Пира и знатну Деидамију жену полиоркетову. Послије многобројних догађаја с Пиром, како га је очувао Главкије, како је у дванајестој години проглашен за цара, коко је живљео у Мисиру и задобио наклоност Птоломеја и његове жене Веренике, како се оженио њеном кћерком, и како је с помоћу Птоломеја освојио Епир 296. г. Од тога доба постаје он знатан и као харамбаша с четом напада на Тесалију, Маћедонију и друге грчке земље. Димитрије Полиоркет тада обрани Маћедонију, али кад се крене у Азију, Пир освоји Маћедонију, коју подијели с Лизимахом, а скоро му и сву уступи. Када у Маћедонији завлада Керавна, Пир и Антигон Гонат обојица нападну на Маћедонију; но га у то доба позову тарентијци у помоћ против римљана; Керавна му понуди помоћ и он оде у Талију. У то доба нападну на Маћедонију галли, Керавна погипе и Антигон Гонат завлада Маћедонијом. Тек што се овај утврди у Маћедонији, кад се поврати из Талије Пир

пет нападне на Маћедонију, јер му је то био и за-
и потреба, јер је имао око 7000 војника и 500 ко-
ника, а није их имао чиме ранити, јер је Епир био
ен; он прикупи још војске и 274. г. нападне на Ма-
донију, добије неколико битки, подмити многе вој-
е непријатељске, учини те сви пјешаци изневјере
ата и примора га, да се прикупи код источних брда
едоских, опљачка и поара што је хтио и на мјесто
а да сатре Гоната, он се обрати да освоји Пелопо-
. Антигон освоји снова Маћедонију и како се два
ана у Аргосу препирали око владе, од којих један
ове Гоната, а други Пира и обје се војске сукобе
Аргоса, гдје Пир, као харамбаша позове на мегдан
игона, који му одговори, да он ратује, као војско-
а а не као песничар и ако му је живот додрдио, то
хиљаду начина, како га се може избавити. Аргосци
оле оба цара да се удаље из њихне земље, што они
чине, али се Пир ноћу опет врати, продре у град,
аргосци позову и Гоната, који је управљао бојем
азећи се изван града. Пира, кад је одступао, рани
ан аргосац, Пир потегне мач да га пробуразн, али
га мати уплашивши се да јој син непогине, спопа-
циглу и њоме тако јако удари Пира у главу, да
без чувства падне с коња на земљу, а један му Ан-
онов војвода одсјече главу, а други син гонатов
иноје узме је и похита оцу, који кад је видио главу
ову, удари сина, назове га дивљаком и прогна од
е, а сам је покрије плаштом и заплаче. Антигон им
тави за тирана Аристипа и направи сву своју тежњу
о, да присаједини Пелопонез и сву грчку Маћедонији.
би то извршио, да га није смео својом политиком
оломеј Филанделф, који је дао новаца сину пирову
ксандру II да удари на Маћедонију. Власт царева
о доба била је у рукама најамника, ови су пак трго-
својим *животом. То се* и покаже када Александер

удари на Маћедонију, сва војска антигонова пређе к њему, он освоји сву Маћедонију, али тако исто скоро опет се врати натраг, а Антигон опет освоји Маћедонију и владао је њоме до 240. г. но није могао да освоји Грчку. У исто доба појаве се у грчкој два сајуза, који су непрестано ратовали с Маћедонијм, што је било штетно за грке; стање се ствари у неколико поправи за владе Гоната, народ је очувао свој војнички дух и енергију, покоравао се својим ратоборним царевима, никада нерушећи и негубећи свој државни склоп, и као и грци никада није губио свијести о томе, да народна права немогу својевољно да мењају и ремете владаоци. За владе Димитрија Полиоркета, Пира и Птоломеја Керавна у Маћедонији била је неограничена монархија и почне пропадати, али за владе Гоната би повраћена разумна система и начин управе, с чега оживи народ и очврсне свијест у њему о правима својим.

По смрти Антигона Гоната нашљеди пријесто његов син Димитрије II (243-233). Да би имао уплива на Грчку, почне свакојаким начином подпомагати и обдржавати власт слабих тирана, који су још владали у њеким пелопонеским градовима, а тиме чинити штету двама републиканским грчким сајузима. Када и он умре унеколико се измијени стање ствари, јер у њега остане малољетни син Филип, а као тутор, с царском титулом почне место њега да влада Антигон II Досон, синовац Гоната (233—221). Имајући посла на сјеверним пре дјелима своје државе, није могао да помаже грчким тиранима и већина се градова избави владе њихове пристане уз републиканске грчке сајузе, но измеђ сајуза дође до рата. Спарћански цар постане моћан Арат поставши стратег с неограниченом влашћу, пред маћедонскоме цару коринтску тврдињу, а тиме и сај у руке природног његовог непријатеља. Антигон Досо објема рукама ухвати се за тај случај да поврати упли

маћедонски у Грчкој. Одма ступи у савез с ахајцима и са 20.000 војске удари на Истм, гдје се био утврдио спарћански цар; Аргос одпадне од Спарте, с чега спарћани се нијесу могли одржати на Истму и пођу у Пелопонез, а и Антигон продре у Пелопонез. Стање је спарћана било рђаво, рат се водио с жестином и најзад се обје војске сукобе код Селазије 222. г. гдје савезници (Антигон и Арат) одрже подпуну побједу. Та битка донесе првенство маћедонцима у Грчкој. Ахејски је савез сада зависио од Маћедоније, а етолијски био слаб. Антигон Досон умре наскоро после те битке и стање се ствари опет измијени, када прави нашљедник Филип III, млађан човјек, обдарен са свима својствима потребним за владалца, али рђаво васпитан и рано искварен (једним подлим дворјанином, каквих је било у то доба много у свима грчким државама), јер покварена улизица Димитрије Фароски, кога су римљани протјерали, навуче га својим савјетима да се умјеша у други пунички рат у савезу с картагењцима против римљана, да освоји Илирију и да удари на римљане. С тога се непријатељи маћедонски етолијци обрате римљанима и судбина грчке зависила је од свршетка пуничкога рата. На тај начин Димитрије Фароски наведе Филипа на такву лажну политвку из које није било изласка.[1]) Друге године своје владе Филип нападне на етолијце и у поступању ш њима покаже жестокост и насиље, јер као цар од малена, није био васпитан како би ваљало да је, и што се поводио по савјетима рђавих људи. Ратовање се сврши миром по жељи Димитрија, а у исто доба, по мисли Димитрија, Филип намисли да освоји Илирију од римљана и да ступи у савез с Анибалом; римљани пак побуне етолце, а доцније пошљу војску на Филипа, па се брзо помире, да доврше пунички рат. Сада је тре-

[1]) Полибије *lib. V. cap. 104.*

бало да Филип искупи у сајуз све грке против римљана, али он на мјесто тога, начини морску флоту, почне нападати на све морске државе, на Грчку и уведе право риба међу људе, по коме већа прождире мању. Тада атињани, родсци и цар пергамски замоле римљане за помоћ и добију одговор, да ће се постарати, почну спремати војску и пошљу посланике Филипу. 200 године одпочне рат Филип с римљанима. Филип је био тако моћан, да римљани за двије године нијесу могли готово ни у чему успјети. Да би они могли да продру у Маћедонију зависило је од грка, па с тога је потребно било послати против Филипа таквог човјека, који би придобио на своју страну, грке. Римски сенат пошље Т. К. Фламина, који придобије на своју страну грке, а битком код Киноскефала тако надбије Филипа, да пристане на услове мира предложене римским сенатом. по којима Маћедонија постане другостепена држава, а грци почну да зависе од римљана: Филип задржи само Маћедонију, одрекне се од свију других земаља; призна слободу и независимост грка и обећа се да их неће више обезпокојавати; даде римљанима сав флот и све слонове. да недржи више од 500 војника и да не смије ни с ким ратовати и најзад, да плати 1000 таланата, пола одма а пола по роковима и преда свога сина Димитрија у залогу.

Тај мир био је највеће зло за Грчку и за свагда је уништио њихну слободу. Како су све грчке државице биле објављене за слободне, то онда на све стране по грчкој плану свуда раздори и свађе. Фламин из Маћедоније оде у Коринт, и ту на сабору, гдје су се били слегли сви грци, прогласи, да су слободни и независни од туђинске владавине (liv. lib. 33. гл. 32) ова објављена заштита Рима није била ништа друго, већ освојење, но се грци нијесу ни сећали, да је за њи то зло, већ су уздизали римљане до небеса као избавитеље (ib. 33. гл. 33.). Филип пак, цар маћедонски

видећи своје несрећно стање, употреби све што је могао, само да га се курталише: доведе у ред финанцијалну струку и сву управу своје државе, добро научи војску и користи се тадашњим стањем сусједних земања, Тракије и Тесалије, да рашири своју државу. Постајући од дана на дан опаснији за римљане, они му почну свакојако сметати, потпомажући његове непријатеље, слушајући лажне тужбе на њега и рјешавајући их против Филипа. То примора Филипа да се лати оружја, а да би добио по више времена, пошље у Рим свога сина Димитрија, који је и прије живљео у Риму и допадао се римским великашима. Димитрије тако вјешто сврши препоручени му посао, да се измире с римљанима, али дошавши натраг почне хвалити римљане и поносити се тиме, како се допао римскоме сенату, чиме узбуди подозрење у грудима старијега брата Персеја. Персеј по своме карактеру наличи на Атреја и Ричарда III инглијског, стави све замке, узбуди оца да подозрева сина у издајству, и тако вјешто постави клопку, да се ухвати отац и син Димитрије погине. Мрзећи на римљане Филип отрује свога сина Димитрија, а увјеривши се, да је Димитрије био невин, прокуне старијега сина Персеја. Како га савјест непрестано гризла и није му дала мира, он постане жесток, злочинац и насилник. Стар и слаб није могао да претури преко главе све те несреће и 179 г. умре, Персеј са пријестолом нашљеди и мржњу свога оца на римљане, али није имао способности, да се одржи у борби започетој противу Рима: прва његова дјела покажу његову мржњу на римљане, у исто доба покажу и потпуну његову неспособност и безтактност. Његов је отац склопио велику војску, спремио убојне машине, и тако је добро био уредио финанцијалну струку, да је лако могао најмити и издржавати велику најамничку војску. Персеј томе дода и ово: дозове изпреко Дунава јуначки народ *бастарнски* и на-

сели га на ма маћедонској међи, а у исто доба илир-ски цар Хенције објави, да жели пристати ш њима у сајуз против Рима. Хенције био је син и нашљедник Плеврата, коме су римљани послије умирења Тевте дали сјеверни дио Илирије; он сам освоји Далмацију и могао би скупити велику војску, да Персеј није чинио погрјешку за погрјешком и непошље Хенцију новаца и када овај, надајући се на обећану помоћ, поубија римске посланике, Персеј га као тврдица превари, уздајући се, да ће он сам морати ратовати да се од-брани од нападања римљана. Рачун је био добар, али у ствари Хенције без новаца није био кадар учинити никакав одпор, нити предузеће, нити се бранити. Да-ли је пак већ и у то доба Персеј био намислио да ратује с римљанима, управо се незна: зна се, да Евмен II цар пергамски удворавајући се римљанима, напише у Рим читав списак безаконских дјела Персеја; 173 г. у Риму рат је био већ рјешен. Претор Аниције лако надбије Хен-ција и зароби га; Персеј остане сам с неравном снагом, а римљани му 171 г. објаве рат. Вјешта одбрана и не-способност римских војвода помогне Персеју, те се три године бранио. Најзад добије заповјест над војском Л. Емилије Павле и 168 г. доведе Персеја до тога, да је морао ступити у бој код града Пидна, гдје буде са-свијем надбијен. Та битка рјеши судбину не само Ма-ћедоније већ и Персеја, јер он са својим благом по-бјегне у Самотракију, старајући се више о новцима, него-ли о својој части и о држави. Онамо се саврије у цркви Диоскура и римљани нијесу хтјели оскрнавити свету цркву. Персеји ак као свагда, нестрпељив, повери се једној варалици из Крита, која га опељеши, и изда римљанима, па није имао ни толико душевне снаге да се бар избави ропства убијством. Њега као роба од-веду у Рим и послије 4 године умре у Албалонги, па су му се и сами солдати ругали и подсмјевали због

тако ниске душе. Маћедонци се покоре римљанима и они су тако поступали ш њима да им ропство изнесу пред очи као слободу, жестокост као великодушије, а нови склоп државе, као започетак новога срећног земана. Манифест, који је тада обнародовао римски сенат, доказује, да је у њему било онолико истине, колико у официалним циркуларима и новинама времена Наполеона I: „Пређе свега, вели се у прокламацији, објављујемо да је Маћедонија слободна земља. Нека зна сав свијет да римљани имају једну намјеру: дати слободу народима стењућим у ропству, а народима слободним вјековјечно и истинско обезбјеђење њихне слободе. Рим приморава цареве страхом свога имена да кротко и праведно управљају у својим царствима и свака проба дићи оружије против Рима с њихне стране, донијеће покорење њих самих и објављење њихних народа да су слободни. Римски сенат бринући се о благостању Маћедоније, нашао је за најбоље да од ње начини **четири** слободне државе. Данак ће од сада маћедонци плаћати римљанима половину онога, колико су плаћали својим царевима. Златне и сребрне руде неће се радити, а државним имањем неће се нико моћи користити, јер би маћедонски чиновници од тога учинили то, да државно имање постане извор њихног обогаћења и раздора. Рим би се могао користити рудама и државним имањем дајући их под закуп; али закупци би могли имати уплив на управу државну и шкодили би слободи Маћедоније." Под тијем лијепијем ријечима крила се страшна тиранија и насиље. Да би божем обезбједили республикански склоп државни они све најбоље и највеће маћедонце, који су имали уплива у земљи, а и све богате фамилије под страхом самртне казни преселе у Талију. Маћедонија изгуби на једанпут све оне људе, који су били познати у земљи, знали њезине потребе и нужде и били кадри да управљају земљом.

Од Маћедоније начине 4 републике са подпуним сklo-пом правитељства и народ је морао издржавати четири, на мјесто једног правителства, па је морало доћи вријеме, кад ће маћедонци жељније изгледати да над њима владају римљани, него-ли четири правителства. Мало је тога, што подијеле маћедонце на четири државе, који су имали једнаке обичаје и нарави, они забране између четири републике трговање и брачне свезе, да не би били кадри никада подићи главе против Рима. Све је то био прелазак да Маћедонија постане римска провинција. Када су те четири републике послије 20 година (послије буне) преокренули у римску провинцију и уништали те државе, за маћедонце је то било доброчинство. Како су римљани поступали у Маћедонији и Тесалији види се из казивања Плутарха, по коме римљани освојивши један град кроз неколико сахати 150.000 душа преокрену у робове, а поруше до 70 градова. Такво стање и поступање римско у Маћедонији најзад побуни народ да се лати оружја, и појави се у Маћедонији њекакав грк Андриск, изда се за сина персејева и познат је под именом *лажни-Филип*. Сав га народ маћедонски радо дочека, призна за цара и пристане уз њега. То је било 149 г. а 148 Метел надбије Андриска, зароби га и преокрене Маћедонију у римску провинцију.

г.) Грчка. Кад је у свима грчким државама пропала слобода, на све стране појави се највеће разстројство. У њеким су мјестима владали тирани, друга су били зузели маћедонски гарнизони, пређашња историјска племена или су била тако немоћна да ништа нијесу могла радити, или су њихни градови били гомила развалина или су најзад били у таквом незгодном икономичком стању, да су се државе већ биле порушиле и њихни цареви већма су наличили на разбојничке харамбаше. Само су једни етолијци, најдивљије племе грчко, очували били

своју независност. С тога двије најнезнатније земље у историји грчкој — Етолија и Ахаја постану средсреде, гдје се потоњи пут ризвио грчки живот, и ови су склопови били последње форме изумирућег, догоревајућег грчког живота, сајузи: *етолијски* и *ахајски*. Оба сајуза прекораче узке међе своје земље и придруже себи друге грчке республике. Етолијски се сајуз повећао или симахијом и симполитијом, а ахајски на потпуном политичком равенству сајузних градова, удружи под својом влашћу већину грчке земље, а нарочито пошто се њему придружи Сикион и у зачељу сајуза био постављен Арат из Сикиона. Оба су сајуза ишли на то, да сједине мале и слабе општине или градове грчке, да у спољним дјелима представљају једну велику државу, над којом управља сваке године изабрани президент, а свака је општина или варош сачувала потпуну унутарњу независимост и самосталност у својим унутарњим дјелима и у склопу. Само су се сви сајузници морали покоравати општим сајузним законима, и закони засебних ђржава, у сајузу нијесу могли противурјечити општим законима сајуза. На тај начин сајузници ишли су на то, да склопе моћну државу удруживши мађе државе, које су биле независне једна од друге, па да избјегну опште свију великих држава зло, које се састоји у централизацији, а да неувепу карактеристичке особитости живота посебних комада сајузне државе. Етолјиски је сајуз много старији, ахајски је постао доцније.

Етолијци су били груби полу-варвари — брђани, и у доцнаје вријеме били су онако исто исквареви, као и остали грци, само с том разликом, што су остали грци били исквареии и изображени, а етолијци дивљи а искварени. Они су били налик на чету хајдучку, а остали грци на гомилу покварених дворјана. Остали грци изгубивши слободу и упропастивши себе оставили су послије себе класичку науку, а етолијци су прешли

од дивљаштва у разврат и обелоданили у насладама грубоћу и звјерство. Сво своје вријеме етолијци су проводили у банчењу, арчењу или ратовању. Готово су сви били презадужени, користољубиви и грабљиви, па су због њихног грабежа на њих сви грци мрзили. У исто доба били су јуначни и чували ред војнички и они су подједнако трошили новце у насладама, а крв у рату. Етолијци су најрадије служили код сирског и мисирског двора и осим обичног издржања плаћали су им дневно по 7 дук. цес. Негледећи на грубоћу и варварство били су побожни и обично су сву скупоцјену пљачку писали цркви у Терми. Никаквих војничких усавршавања они нијесу усвојили, али се опет јуначки борили с нашљедницима Александра великог и бранили своју слободу. То је било с тога, што су они били јунаци, а у исто вријеме нарочито с тога, што су они једни имали, осим свију грка, народну војску, а не најамнике. Та прилика и сједињење у сајуз учини, те су они постали најглавнија грчка држава. —

Етолијски је сајуз постојао још у најстарије доба оснивајући се на општем порекле, једнаким обичајима, једнаком језику, вјери и саборима. Но су ове свезе биле врло слабе, како се видло у вријеме пелопонеского рата, и тек после ламијскога рата, кад им је угрожавала опасност да их Антипатр пресели у Азију, примора их да склопе сајуз и рјеше да се бране сви заједнички. Њихна брдовита земља није могла да прорани сав народ и примора их да нападају на околне земље, а остале људе — да их држе за хајдуке.

Главна им намјера била ратовање: да нападају на друге, да грабе, да арају и да пљачкају и одбранителна војна да се заштите од освете оних, које су ограбили. Они су сваке године избирали старјешину сајуза — *стратега;* друго је мјесто заузимао *хипапрх* — старјешина коњанички; треће граматејс сајуза — секретар унутарњих

и спољних послова. Сву су тројицу избирали на годину. Били су још особити званичници номографи и апоклети, који су спремали законе и предлоге за сајузну скупштину, која их је усвајала или одбацивала. Сваки етолијски грађанин имао је мјесто и глас у сајузној скупштини, скупљаној редовно једном у години, код цркве Аполона, у Терму. Та је скупштина избирала старјешине сајузне државе, примала или одбацивала предлоге апоклета и стратега, објављивала рат, мирила се, чинила сајузе с другим државама, дочекивала иностране посланике и раздавала повластице. Стратег није могао да участвује у скупштинским пословима. Етолијски се сајуз особито раширио био за вријеме борбе с галима и многи градови и државице ступе у сајуз да би се очували од нападања и грабежи. У том је сајузу била Фокида, Локрида, дио Аркађије, многи градови Тесалије, Елида и т. д.

Сајуз је ахајски био сасвијем друкчије склопљен и на друкчијим основима. Кад су доријци освојили Пелопонез, ахејци се одрже у земљи, коју назову Ахаја и склопе сајуз од дванаест градова. Спочетка су у тијем градовима владали цареви, но доцније ахејци, као и остали грци, протјерају цареве и установе републике, те тако постане 12 мањих република и склопе један сајуз.[1]) До Александра В. тај се сајуз није мијешао у опште грчке послове и живљели су између себе мирно. По смрти Александра све се то измијени и одпочну се распре и свађе између република, које су вјешто распаљивали политичари — војсковође александрове, који су се борили около владе над Грчком и Маћедонијом. Њеке освоји Димитрије Полиоркет, њеке Касандр,

[1]) Дванаест градова били су: Патра, Дима, Тара, Тритеја, Леонтион, Егира, Пеллене, Егион, Бура, Керинеја, Олен и Хелике.

а њеке Антигон Гонат, а у другима помоћу тијех вој-вода завладају тирани.[1]) Такво је стање ствари трајало до 280 г. пр. Хр. па их то побуди да склопе старински свој сајуз и прво склопе сајуз 4 града: Патра, Тритеја, Дима и Тара (281 г.); уз њих пристану и многи други градови протјеравши тиране или мађедонске солдате, па од 276 г. кад се придружи Егион, пропишу услове за опе, који су хтјели да ступе у сајуз. Главно свој-ство свију сајузних држава било је потпуно равенство и политичка самосталност унутарњег склопа сајузних градова. Свака држава имајући свој особити унутарњи склоп, са самосталним административним органима, на-родним скупштинама и судовима и само су имали неке мање опште установе н. пр. свака је држава морала да има једну општу мјеру, новце и т. д. Ахајски се сајуз ширио мало по мало, као што се види из удружења Коринта и Сикиона.

Врховна власт у држави била је скупштина, скуп-љана двапут у години, у одређене дане, у Еги; а ако је била изванредна потреба, онда и у друге дане и у другим градовима. Скупштина је трајала 3 дана и само је усвајла или одбацивала предлоге. Та је сајузна скупштина објављивала рат и закључавала мир; примала у сајуз нове чланове; надгедала за током послова ино-страних дјела, одређивала посланике и дочекивали туђе посланике, избирала државнике и рјешавала без апе-лације све сајузне послове. Једни веле, да су сви гра-ђани били законити чланови скупштине, други пак веле, да су само члановима скупштине били изборни грађани, које ако је истина, онда је ово *јдинита слика пред-ставничког начина управе у старом свијету.* Старјеши-нама сајуза упочетку били су: грамотејс и два стра-

---

[1]) Polyb. II. cap. 41. Олен и Хелица пропадну од земљотреса и наводњења.

тега, које су избирали сваке годипе. Двадесет пете године од када је основан сајуз, догоди се пзмјена у склопу државном и на мјесто два, пређе власт у руке *једнога* стратега. То се догиди у оно вријеме, кад је сикнонац Арат био изабран за стратега [1]). Сикпоп је био мали градић без особитог значења, али упливом и радом Арата, придруживши се сајузу ,постане моћан град и прослави читав сајуз. У Сикиону су владали тирани, као у многим другим грчким градовима и непрестапо су један другог прогањали. Град пак Сикион био је знатан због живописне школе тако, да је Апелес држао за потребно да неко вријеме у њему проживи. Тирани су сикионски заштићавали напредовање живописи. као што су чинили у средње вјекове талијански тирани. Како су често тирани један другог збацивали, то су грађани много страдали и трпљели штете. У вријеме преврата, који је учинио Абантид, многе грађане поубија или протјера, па убије и оца аратава, Клиниjа, а Арата другови његовога оца, од седам година једва спасу и однесу у Аргос, гдје одрасте. Онамо се и васпитавао до онога пораста, кад је могао да попомисли о ослобођењу отачбине, гдје је послије убијства Абантида и још једног тирана завладао тиранин Никокл. Арат намисли да ослободи своју отачбину, а имао је за то све потребне услове: он је био пореклом од знатне породице, имао је грдно велико имање, био је у љубави са два цара Антигоном Гонатом и Птоломејом Филаделфом и, најзад се около њега било искупило мноштво сикпонаца — бјегунаца, протјераних и злостављених грађана. Арат је могао да добије војске од два цара — своја пријатеља, али пошто зрело про-

[1]) Њега су четири године јдно за другим избирали за стратега. За 32 године Арат је 17 пута био избиран за стратега, а Филопомен осам пута.

мозга и размисли о томе, одбаци сајуз оба цара, бојећи се, да неподчини слободан град туђинскоме јарму. Он се обрати ахејскоме сајузу, кога изономја и автономија била је највећа залога и јемство независимости отачбине. И тако намисли, да ако ослободи отачбину од тиранина, да ју придружи ахејскоме сајузу, негледећи ва то, што су сикионци били доријскога порекла. Арат са завјереницима и гомилом наоружаних људи и робова продре у Сикион, заузме га, и како грађани пристану на његову страну, револуција се сврши без крви и без икаквог другог насиља осим што је спаљена кућа тиранина. То је било 252. г. Па одма ступи у ахајски сајуз. Но због повратка бегунаца и прогнаника умало Сикион непропадне. Прогнаници и бегунци већином су били од најбогатијих породица, којих су добра били канфисцирали или продали тирани; сада они захтју да им се имање поврати, а то проузрокује највеће огорчење у Сикиону. Да би одвратио опасност, Арат се користи пријатељством с мисирским царем, који му поклони више од 40.000 дуката и Арат тим новцима не само да задовољи оштећене људе. већ спомогне и многе сиромаје, које је била довела до просјачног штапа влада тирјана кроз 50 година. Сада он одма придружи Сикион ахајском сајузу и како је био знатан човјек, то за неко вријеме историја његова јесте уједно и историја сајуза. С тога је потребно, да кажемо историју његовога васпитања

У младости је Арат изкључиво изучавао гимнастику, а презирао учење ритоикере и софистике. Он је написао књигу, у којој доказује, да се може да добије знање и без учитеља. Послије ослобођења Сикиона, био је у Мисиру и дворјани мисирски налазили су, да је он врло паметан и занимљив. Научници александријски највише су говорили о старинама, што је њему врло добро било познато. Говорећи с александрицима о моди, о вјеш-

тинама и вјештацима, о театорима и цјевачима, Арат се веома допао мисирскоме двору и мисирским научницима. Волећи слободу, Арат никада није тежио на то, да приграби у руке незакониту власт. Велики дипломат, политик и уопште имајући сва својства вредног грађанина, он је имао ту ману, што је самога себе и сувише волео и мислио, да има способности војничке, а у ствари је био плашљивац и више је себе цјенио, него-ли колико је вредио.[1]) Погрјешка је његова у томе: није имао војничких способности, а хтио је да је први и у војничким пословима. Свуда, гдје је потребно било утворство и ширетлук, није га могао нико да надмаши, али му није била позната права политичка мудрост и узвишено великодушије. Срећан случај (— спољне околности) — прослави њега и сајуз, али га та срећа наскоро и остави. Унутарњи је слоп сајуза био: у сваком је граду била народна градска скупштина, савјет и судови, али су њеки закони били општи у читавом сајузу напр. у свој држави сајуза била је једнака мјера и новци. На опште скупштине сајуза, које су држане изнајприје у Егиону, а доцније у Коринту, могао је доћи сваки грађанин: сваки је имао право да говори и да доноси предлоге, нокако су могли долазити у тако далеко мјесто држања скупштине само богатији људи, управа сајуза и опет није била охлократијска. Скупштина се држала три дана, с тога се види да су кроз то вријеме само гласали. Управа сајуза била је у рукама стратега и сајузног совјета од 10, људи који се звали димиурги (*δημιοῦργοι*). Сви ови чиновници били су избирани на годину дана. Ако би стратег умро прије године или се нашло да је издајник, његово је мјесто заузимао онај, који је био стратегом прије њега. Стратег је имао извршну власт, савјет је одправљао текући пос-

---

[1]) Плутарх. Арат. *гл.* 29.

лове, а рјешење дјела зависило је од народа. Предлоге су подносили устмено и писмено. У свом раду скупштина кроз три дана поступала је овако: првог су дана претресали спољне послове, слушали посланике и давали им одговоре, другог дана слушали су нове предлоге, а трећега рјешавали. У осталом, како је стратег могао бити изабран узастопце више пута, то је наличио на президента на сав живот, а како су већином из других градова долазили у савезну скупштину изабрани најбољи људи, то је та скупштина наличила неколико на представничку управу.

Арат је био изабран за стратега 246. г. и од тога времена бивао је избиран за стратега готово сваке године, с тога је историја његова и историја сајуза. Мало прије избора Арата за стратега, Антигон Гонаг преваром заузме Коринт, који је био кључ Пелопонеза. Да би ослободио Коринт, Арат употреби још већу преварју. Једна чета лопова покравши новце из царске хазне у Коринту, пастани се у Сикиону. Арат склопи ш њима уговор, и за новце ови лопови све припреме у Коринту за нападање ноћу, и Арат без зноја и муке освоји неприступну тврдињу — Коринт 244 г. и одма објави коринћанима, да су слободни, уступи им тврдињу и они приступе ахајском сајузу, а за тим придруже се истоме сајузу мегарци, трезенци и епидаврици. Узалуд је Антигон Гонат ступао у сајуз с етолицима, да стане на пут ширењу ахејскога сајуза, који је примао у свој сајуз подједнако све грчке градове а није никога освајао, нити грабио, нити арао. Арат се сједини са спарћанима против оба непријатеља и осујети послове етолијске нестулајући ш њима у отворено ратовање. Маћедонски су пак цареви непрестано подржавали тиране у Пелопонезу, па 1) с тога, а 2) с неспособности војничких Арата, ахајци нијесу могли да солободе Аргос. По смрти цара Маћедонскога Димитрија 233. г. изми-

јени се стање ствари, јер његов нашљедник имајући посла унутра и на сјеверним крајевима свога царства, није више могао помагати тиране у грчкој. С тога, они се одрекну од тиранске власти, почем се не би могли одржати. Први Лизијад, тиранин Мегагопоља, одступи од тиранске владе, а послије њега то исто учине: Клеоним Флиунтски и Ксенон Хермионски. Исто тако атињани по смрти цара Димитрија придруже се ахајскоме савезу, давши 150 таланата маћедонским војницима (около 9. хиљ. дук.), које је им дао Арат, да оду из њихнога града, а заједно с атињцима придруже се ахајском савезу саламинци и егинци и најзад 228 и аргосци. Сада је било најбоље вријеме да се рашири ахајски савез по свом Пелопонезу и изван Пелопонеза. Ахејски савез постао је моћан и све су земље подпале под њега у Пелопонезу осим мале спарћанске. Настало је било вријеме радње вјештог дипломата, и енергичкога војсковође што Арат сасвијем није био. Нехотећи уступити другоме то мјесто, он упропасти и себе и савез и грчка подпадне под туђу владу, од које једва ли је он могао спасти, јер је ахајски савез дипломатисањем Арата и његовом спољном политиком дошао до великог значења: када се те околности промјене, а он није био човјек војничких способности и праве државничке мудрости, јер да је био такав, не би ни поставио грчке ствари у тако стање, да кад се измијене спољне околности пропадне он сам и то с тога, да се не би понизио лично, понизио је савез и на сву грчку навуче непријатеља. Управо рећи, у том су случају криви спарћани, који су пред своју пропаст хтјели да понове своју старинску гегемонију у Пелопонезу.

Сукоб са спарћанима заустави напредовање ахејског савеза, с чега је Арат предузео лажан правац у дјелима државним. Спарта је била већ упропашћена, па хотећи оживити старинске, а давној иструнувше форме

и задахнути их новим животом, Спарта поруши и уништи и оно мало тврдоће бића спарћанске, што је имала. Спарћани су хтјели да и опет постану предводитељи читавог Пелопонеза, а за постигнуће снаге и моћи нађе се два човјека, који лажним средствима измјене стање створи у Спарти, које доведе собом пропаст земље. Цареви спарћански насилнички хтједу да распростру насиље у Пелопонезу и приморају ахејце да позову у помоћ странце, који надбију цара спарћанскога, наруше нови уведени склоп и униште остатак старинског спарћанскога живота.

Спарта је изгубила своју снагу и важност у оно доба, када су тивљани постали прва грчка држава. Они су били тако омаловажени, да ништа знатно нијесу урадили ни против Филипа ни против Александра, нити за њега. Устанак против маћедонске владе 330. г. предузео је лично цар Агис а не народ, Спарта је онемоћала, што није ни могло бити друкчије, кад су закони били такви, који нијесу одговарали ни времену, ни духу народа, ни њихним потребама, кад се измијенила времена, жиљење, мишљење и сав свијет отишао у напредак, а закони су постојали и били управо зло и сметња м'а каквом напретку народа. На тај начин биле су голе форме без духа и живота, форме укочене, амбопосане, које су саме собом правце биле зло за народ. Ово доказује да се са овијем било измијенило наравствено и политичко и друштвено стање у Спарти. У Спарти је владала олигархија, а то је постало с тога, што је сво икономичко благо прешло у руке нелолико знатних фамилија, од којих су зависили оба цара и савјет пет Ефара, које су бирали сваке године. Народ је био груб, угњетен, стијешњен и пука сиротиња, а богаташи су живљели раскошно непазећи на законе ликургове. Нарави и обичаји старински измијенили се с током времена, и држава спарћанска, која је била моћна и

нажна ослањајући се на старинско стање, пошто је пропало то стање, за које је она била привезана, изгуби и своју снагу и силу и спољно значење. „Спарћани су, вели Аристотељ, надмашивали све остале грке дотлен, доклен су се непрестано упражњавали у онијем пословима, који ризвијају снагу; сада пак, кад су забацили та упражњења, они су постали гори од осталих грка, јер узрок њихног пређашњег надмоћија није био у особитим, њима својственим тјелесним упражњењима, а у томе, што су се они непрестано у томе упражњавалии и имали посла с људма, који нијесу у томе били вични.“ Треба додати и то, да су они имали илоте, које су убијали и који су им радили, а они се само вечбали у томе, како ће се борити. Преобладање ефора заједно са неколико богаташа, разслаби и убије дух народа, а од тога се почне смањивати и изумирати народ, а увећавати несаразмјерно разпределење икономичког блага. То пак убије у сиротињи љубав к отачанству и изгуби се у њему клица, која му је била понос и дика. Ратови тако униште људе у Спарти, да је често требало шиљати у бој старце од 60 година и нејаку дјецу. Већ то једно проузрокује неравенство имања. Пошто изумру многе породице, поједина лица нашљеде грдно велика имања, а погибја мноштва младића увећа број кћери и богатих нашљедница. Гледећи на то, како су спарћани почели живљети противно законима и склопу свога друштва, они су дошли у сукоб са самима собом, са својм државним склопом и главним основима државе, ап је Спарта морала венути и падати ниже и ниже. То се видило и у ствари очигледно обелоданило за владе Филипа цара маћедонског. Тада издаду закон на предлог ефора Епитадеја, којим се допушта свакком грађанину, да може поступати са својим имањем како хоће. Неправедно приписују томе закону, да је био узрок пропасти спарћанске, јер је сам закон био пошљедица про-

мјене и стање ствари, као што су и друге биједе, које су постигле спарћанску: тај је закон био плод времена и пошљедица новога зла. Неравенство имања постало је тако велико, да у половини III стољећа сва лаконска земља била је имаовина около стотине породица. Шест стотина других породица имале су онаква иста права да имају земљу као и оних сто, али нијесу имале ништа и зависиле су од оних сто баштинара, а све су остале породице биле жртва великашких породица, њихно је стање било још горе с тога, што није било никакве предузимљиве радње ни трговине. У рукама богаташа била је сва власт и много су више имали уплива на дјела државна, него-ли цареви. Неравенство економичкога блага било је куга за нравствено стање друштвено: пузити, улагивати се, самога себе непоштовати, било је с једне стране, а с друге према томе: надувеност, насиље, раскошлук и лудо арчење. Ово стање подкопа живот спарћански, као што подгриза гоља корен растињу. Архидам III син агезилајев много је радије живљео на страни; Леонид II (око 256) највише је проживљео код поквареног сирскога двора и донесе у Спарту сирске пороке и неваљалства. О општим простим објединма није било већ ни спомена. Како није било ни трговине, ни заната, дакле није било начина себи хљеб зарађивати, народ је морао тражити шта да једе, а цареви да сјајно живе, с тога видимо, да спарћански цареви постану пустахијске харамбаше и нападају на друге људе на мору и на суву. Такав харамбаша био је Клеоним, син Клеомена II, који уступи пријесто брату од стрица Арегју I. Сам пак на Тенару искупи једну чету друга, учини услугу тарентинцима, затим освоји град Метапонт и живљео је у њему као Полиоркет у Атини, опљачка грађане и с четом својом завлада престолницом Коркире и живљео је на острву као прави харамбаша. Доцније оде у Спарту, увреди га

атат син арејев, и он оде Пиру и побуди га да ри на Спарту. Спарћане обузме ужас, јер им није био парти царАреј I, него је и он као харамбаша с тахијама отишао био да опљачка Крићане. Кад Пир појави пред Спартом, грађани се нијесу хтјели бране, али скоче жене и тада мушкарци побуђени ским развратом устану да одбране Спарту. Жена онимова, која је изневјерила човјека и живљела с ататом, одала је по вароши с конопцем о врату, де- и се, да ће се одма објесити, како Пир освоји град, неће да падне у шаке Клиониму. Архидамија, од цар- породице, улети у сједницу савјета с мачем о бедру бјави, да ће да умре за оташтво и тада сви устану се одбране. У то се доба повратиАреј I са својом ом, одбрани Спарту и Пир погине. То све доказује, је у Грчкој пропала могућност сачувати слободне нове, а нарочито кад се опоменемо оне спротиње, га стања ствари, гдје је на једнога слободног чо- а било по 10 робова, а нарочито се то види из стања ави и живљења женскиња у Спарти. Дјевојке живљна гних породица имале су по неколико љубазника, а жен- ње царске породице живљеле су као публичне жен ње. Многе су женскиње и дјевојке биле богате као на- еднице и као богаташице биле су много моћније, не- и сами цареви, нар. Архидамија. [1]) Такво је било ста- ствари, кад је 244. г. нашљедио царску власт Агис Њему је било 20 година, па се ријеши да усели у је исквареие суграђане старинску доблест, да заведе ст живот и изнова да задобије своме отачаству ону ност и значење, које је негда имало у Грчкој. Васпи- у њежности и насљедивши веома велико имање од је бабе Архидамије и мајке Агезистратиде намисли

Опис неваљалства спарћанскога склопа, женскиња и т. д. види у Плутарха. гдје се описује Агис г. 5.

да уништи главно зло т. ј, да људи не живе друкчије, а да су им друкчији закони, већ да живе како наређују закони. Он се одрекне од свију навика поквареног времена и одпочне да носи старинско одијело, да једе старинска јела и да се старински влада, и објави, да жели да обнови старинску спарћанску славу. Свугди и свагда младеж најрадије усваја и прима велике мисли и идеје, почне се на њега да угледа, а за млађаним људма поведу се и најзнатније женскиње спарћанске. Овоме су били противни богаташи и сви старци — грађани. С тога, да би се увео нови ред ствари, требало је сурвати бивши ред и стање ствари, а како цареви нијесу имали никакве моћи, то је требало поступати осторожно и издати, да је то воља божанска, да су такви закони Ликурга, а у исто доба наћи међу властницима људи, који би то исто хтјели.

Власт је била у рукама ефора, с тога је било потребно придобити на своју страну једнога ефора и Агис успје, те задебије на своју страну ефора Лизандра, који пристане на агисов план. Лизандр одма предложи да се обнове старинске установе т. ј. агисов план која је био у овоме: он је хтио одузети сво имање од онијех 100 породица и подијелити га на 19.500 комата, од којих да даде 4500 спарћанским грађанима, а осталих 15.00 да постане сопственост перијека. Осим тога, да се униште сви дугови. Тим начином хтио је да умножи број грађана и да избави сиротињу од просјачења. Он сам први покаже у томе слику и даде сво своје имање на општу корист; али нијесу били тако великодушни сви његови помоћници, него су били саможиви. Лизандр предложи, да се поврати старинско стање т. ј. да нико никоме није ништа дужан, земља да се подјели међ грађанима и метесима и да се живи старински. Против тога су предлога били сви великаши, богаташи, зеленаши и други цар Леонид II; али се Агис III и његова

анка обрати народу и објави, да он сам жртвује своје новце, добра и имање своје бабе и мајке, и су му рођаци препоручили да поступи тако и с ним имањем. Савјет (герусија) одбије тај предлог име стане на пут законитом рјешењу питања, које онским путем није могуће било остварити, јер ни ш закон није могао доћи на претрес народне скупине, који нијесу одобрили савјетиици (герусије). С Агис и његова странка почну се старати 1), да ре Леонида II. цара. То је могуће било лако учи-и, што је Леонид узео био за жену туђинку. Њега це и он се сакрије у цркви од народне јарости, за-побјегне за границу, а на његово мјесто буде иза-н његов зет Клеомброт II, који је пристајао да се рши план агисов. У слози ш њиме Агис објави, да е да поврате старинску важност царевима, да неће устити да самовластно ефори управљају државом. да се новоизабрани ефори — противници новог пре-ажаја — користе прогонством Леонида да окриве и це Агиса, али се онда оба цара појаве на скупу с на-жаним људма, разагнају ефоре с њихних столица азначе нове, у броју којих је био стриц агисов Аге-ај. Саможивац, старац Агезилај, имао је велико имање ио презадужен, па употреби превару, да се користи теном тежњом синовца, да се опрости дугова, и за-га омане и упропасти. По његовом предлогу није ро да се на једанпут униште дугови и да се подјели ња, с тога буду одвојена та два питања једно од гога. Најпре спале све исправе, по којима ко што е дугује, и Агезилај се опрости дугова; зло се увећа, Агезилај свакојаким средствима постара се да се овлачи поделење земље. Агис морао је ићи у рат тив етолијца, који су напали на спарћанску. Тада илај ојача и оснажи противну партају. Он склопи чету *чувара, и на* мјесто олакшања сиротињи,

умножи им тегобе, повећа мјесечни данак, додавши години тринајести мјесец и намисли, да остане ефором и идуће године. Наравно, да народ оману, великаши приберу све што им је било потребно, свале сву кривицу, што народ страда, на Агиса, и кад великаши дигну буну 241 г. против поштеног Агиса, нико се није хтио да бори за цара. Наравно, кад је реакција одржала побједу одма поврати протјераног цара Леонида, а Агис и Клеомброт побјегну у цркву да се заштите. Клеомброта очува молбом његова жена, кћер леонидова и он сам оде у прогонство, а Агис постане жртва својих непријатеља. Вјероломно лишен слободе, он с презрењем одбаци предлог да очува живот на рачун своје части и правице и објави, да је радио не по принуђењу, већ из љубави према земљи, и тада га удаве заједно ш његовом мајком и бабом. Великаши и назадњаци излију сав свој гњев над побијеђеном партајом. Ми нећемо с Плутархом да оплакујемо судбину тијех млађаних, одушевљених и поштених људи, али мисао, која небп тада остварена, не умре, већ нађе осторожније људе, који је изврше, али је тада већ 1) било доцкан, а 2), непријатељи грчке земље видећи, да ће се благостање спарћана поправити, униште тај план.

План агисов понови син леонидов цар Клеомен III. Он је почео да влада у зрелим годинама, имао је више знања, искуства, вјештине, боље је познавао људе и био је рјешителнији и благоразумнији. Агис је хтио законитим путем, без насиља, да изврши препорођај у Спарти и да усрећи народ, али његово предузеће тако вођено пропадне и он сам плати главом. Клеомен изабере други начин. Он је видјео, да није могуће измијенити унутарње стање спарћанско без насилног уништења олигархије, без оружја — без насиља, а тадашње околности пшле су му на руку, да склопи добру и одану себи војску, а то је било у рату с ахајским

ј узом. Ахејски се сајуз разшири и обухвати готово сав елопонез и, приближавајући се међама спарћанске мисли, да придружи себи сву Аркађију, а неколико каћских градова били су у сајузу с етолијцима. На ј начин ахејци узбуде мржњу и страх и у етолијцима спарћанима, а узајмни њихни интереси побуде их да сједине да се одупру ахејцима. Ово је ратовање трало од 229 — 226 године и називље се *рат клеоменов.* ад је дошло вријеме, да се покажу војничке способности Арата. Клеомен удари с војском на земље ахејце, а Арат бојећи се рата, тек се тада рјеши, да се свети за нарушење мира, кад су се спарћани утврдили области Мегалопоља. Арат је чинио погрешку за порешном, изгуби значење, а Клеомен се прослави и достигне своју намјеру: задобије име најбољег војсковође склопи одану себи војску. Тада Клеомен намисли да зврши давно смишљени план; он с одабраном трупом своје побједносне војске, коју је већином државао од најмљеника, крене се у Спарту и изврши план агисов асвијем на други начин. По његовој заповјести поубијају ефоре, њихне столице скрха на комаде и њихне лужности уништи и 80 великаша протјера у прогонтво. Затим он и његови другари даду сво своје имање, а који баштинар није хтио тако поступити, онога приморају силом и одма подијеле земљу. Спартијати добију 4000 комата, а перијеки (лаћедемонци) остале диелове и грађана се толико умножи, да је Спарта могла звести у бој 4000 тешконаоружаних људи. Клеомен змијени оружање војске по маћедонском начину. Уведе опште једење и друге ситнице старинског спарћанског живљења. Он најприје сам протјера из своје куће раскошлук и строго изврши начин старинског одиела и јела, а да би очувао старински склоп државе а два цара, одреди за другог цара свога брата Евлида.

Извршујући те реформе Клеомен се није
никаквих законитих форми. Агис идући законитим
погину, а Клеомен извршујући исти план насиљем
да се већ закони нијесу држали ни зашта. Он
свето дјело, али то дело нису признавали за
у њега није било снаге да га одржи у животу.
ријска неправда би скрхана насилничким нач
стање ствари дође у онај ток, у ком је било
старо доба. Тим начином он постави спарћане
стање, на ком се спарћани није су могли одржа
то ни су биле старинске слике ни прилике. Клео
сада био четовођа спаћана и уздао се да предво
грчку, као што су некада до Персијски ратова.
је он хтио да га ахејски сајуз призна за игемон
његово поступање у Спарти отвори очи ахејцима.
рочито је то врло добро видјео Арат, па кад
извршио план Агисов и споља, сајуз би 1) изгуби
боду и зависио од грубих спарћана, а 2) Арат
губио значење. Обично криве Арата, што није савис
под јарам Клеомена, а заборављају, зашто није К
пристао у слободан ахејски сајуз? Послије побјед
ахејцима 225 г. Арат немогући пристати да по
ахејски сајуз Спарти ступи у сајуз с маћедонск
рем Антигоном Досоном и стави на супрот спарћ
насилнику маћедонског цара. Антигон је тражио
помогне, али да му уступе Коринт, на што Ара
могао пристати. Када предлог Клеомена подруги
баце, он објави рат ахејском сајузу, заузме земл
госке, упути се Коринту, који су му издали сам
ринћани, осим тврдиње у којој је била војска
и коју опколи с војском Клеомен, а затим опк
војском и Сикион, гдје је био Арат. То примора
те и против воље уступе Антигону Коринт и
му посланике с молбом да им помогне 224. у
којих је био и аратов син. Судбина грчке сада

висила од тога, како ће испасти ратовање између маћедонског и спарћанског цара. Спарћански цар одустане од отимања Сикиона и утврди се у Истму, на који је ишао маћедонски цар са 20.000 војника. Да-ли би се одржао Клеомен незнасе, али се он није могао држати у Истму, јер се иза његових леђа побуне и одпадну од њега аргосци, па наравно да су противу њега били сви реакционари — спарћани. С тога се он повуче у спарћанску, а за њиме и Антигон јурне у Пелопонез. С обје је стране ратовање вођено и сувише жестоко, како против приватних лица, тако и против приватног имања. Тако су спарћани опустили Мегалопољ, а Мантинеју ахејци. Од дана на дан стање Клеомена бивало горе и црње, а особито од онога доба кад му престане да помаже цар мисирски Птоломеј III Евергет, негледећи, што му је био послао у залогу мајку и дјецу. С тога Клеомен почне другчије да поступа: он је давао слободу свакоме илоту који је имао да плати 200 гроша и на тај начин искупи около 113.000 # дуката, па за те новце најми најамнике и ш њима удари на Мегалопољ, поруши га и напљачка около 130.000 дуката те с тим новцима још боље умножи своју војску. Антигон с ахејцима шкодио је Клеомену ратовањем у Аркађији. Маћедонски цар освоји Коринт, протјера спарћане из Аргоса и тада буде проглашен за војсковођу сајуза, освоји Тегеју и заузме Орхомен и Мантинеју. Мантинејце жестоко каштигује зато, што су прешли на страну Клеомена: све становнике преокрене у робове, варош опљачка, најбоље људе поубија и град преда аргосцима, који га прозову Антигонија. Негледећи на све то, до зиме 222 г. надмоћавао је Клеомен, а од зиме исте године ствари се измијене: Антигон прикупи около себе сву ахејску војску, снабде своју војску с трупама војске тракијске, илирске, епирске и акарнанске и пошто је прикупио до 29.000 војника одпочне наступајуће ратовање

у Лаконији. Клеомен је имао 14.000 спарћана и 6000 најамника и немогући их дуго вријеме издржавати и ранити, немогне се уклонити а да не ступи у одсудну битку. Обје се војске сусретну код спарћанске паланке *Селласије* и Клеомен буде до ока надбијен 222. г. Ту је побједу одржала маћедонска фаланга благодарећи јунаштву и рјешителности Филопомена из Мегалопоља. Шест хиљада спарћана изгине на бојноме пољу, с тога та битка рјеши не само судбину тадашњег ратовања, већ и судбину спарћанске државе. Најбољи дио народа спарћанског изгине у тој битки, а оно што је остало у животу постане играчка пустахија, који су владали у Спарти као тирјани. Антигон се крене одма с војском у Спарту, освоји је без боја, уништи срећне измјене Клеоменове, обнови олигаркијску владу и присаједини спарћанску ахејскоме сајузу, а затим се крене на немејски сабор, гдје га грци предусретну и поздраве, као избавитељâ и оде у Маћедонију. Клеомен пак с друговима побјегне у Мисир, гдје му Евергет одреди доста велику плату и обећа дати помоћ, да се поврати у Спарту. Када умре Евергет и завлада Птоломеј IV Филопатор, човјек безкарактеран, неувиђаван, немајући никаких својства за владалца и бивши проста играчка у рукама цареудворице Собија, Клеомена опадну, и изнесу на њега да ако он сам баш немисли да завлада у Мисиру, а оно иде да филопаторова брата попне на владу и глупи цар свему је томе повјеровао, па почне поступати с Клеоменом, као са заробљеником. И да није тога ништа било Клеомен је презирао удворице и чанколизе мисирскога двора и подсмјевао им се као и самоме цару, па када види како се ш њиме поступа, а да нема ништа од обећања, па кад је цар ишао у Каноп, Клеомен завара очи стражи и са 13. спарћана излети на сред Александрије призивајући грађане, да устану на ору-

жије и да се ослободе од такве гнусне и насилничке владе. Исквареш и замлаћени ропством Александријци, који нарочно у тој ствари, нити су што разумјевали, нити знали, нити сањали о слободи, зачуђено су гледали на позив јуначних спарћана и нико се није ни макао, кад су они пошли да ослободе заточнике и да заузму тврдињу, с тога Клеомен и његови другари кад виде шта их за то очекује сами себе лише живота 221 г. Озлојеђен мисирски насилник да би задовољио свој гњев заповједи те погубе стару матер и дјецу клеоменову, а тако исто и децу и жене осталих другара клеоменових. Како женскиње, тако и мушкиње претрпе смрт са спарћанским јунаштвом. Клеомен се рјешио на ту крајност, вели Полибије, јер је био изгубио надање на боље стање, па је тежио да умре смрћу, коју је вредно да памте потомци. Због те исте безнадежности довести ствари у боље стање у Спарти, он је учинио насилнички преврат у земљи и како га нијесу разумјели Александријци кад их позивао да се ослободе: тако исто од изумирућих и упропашћени спарћана он није могао учинити, да они постану онакима, какви су били њихни предци — савременицих битке саламинске. У Спарти сва његова новоувођења бише уништена, власт ефора поновљена, богаташи опет завладају, одпочну се партајске освете и казни и држава слаба унутра под управом тирана, који су наличили на пустахије, нијала се да за свагда пропадне.

Из овога се стања ствари види, да су грци проживљели свој самосталан живот историјски, јер се њихов живот непокреће сам од себе, него зависи од спољњих околности и од борбе маћедонаца и римљана, римљана и сирских царева. Како се маћедонски цар удружи с Анибалом против римљана, а етолијци се обрате римљанима и рјешење њихне судбине зависило је од

тока и свршетка другога пуничког рата с римљанима.[1]) Једини човјек, који се противио тој политици био је Арат, па га с тога 215. г. отрују; политика Филипова сврши се несрећно и по миру царевом с римљанима 205 г. бише унешени у договор и римски савезници.[2]) На тај се начин утврде римљани у Грчкој и почну поступати тако, како ће грчка скоро морати постати њихна провинција, јер због мноштва интереса различних државица, спажној и моћној римској државн лако је било све их савладати. Борба римљана са сирцима 195. г. скрши сајуз етолијски, који је од тога доба морао давати римљанима спомоћну војску и тиме изгубе самосталност. А ахејски сајуз извршивао је жеље римскога народа и још се којекако држао. Жалосна је судбина последњих дана грчкога живота. Пропаст Маћедоније доносила је собом и пропаст последњег политичког тијела грчкога живота — ахејскога сајуза. Да се та пропаст ускори помогле су партаје, јер чим је бивао већи уплив римљана на грчке ствари ахејскога сајуза, тим се гомилало више људи, који су својом покорношћу римљанима ишли да на рачун пропасти своје отачбине добију снагу, важност и значење. Дошло се до тога, да су ахејци морали изабрати за стратега јавног издајника земље, Калликрата. Послије освојења маћедоније римљани се користе гоњењем маћедонске партаје да онемоћају све праве грчке патриоте, а да спомогну своју странку. Хиљадама најзнатнијих ахејаца, а у том броју и историјац Полибије бише одведени у ропство у Талију и онамо проживе 17 година (167—150). На тај начин грчка је била доведена у неприродно стање спрам римљана и није могуће било мимоићи ратовање да се збаци римских јарам, а пошљедица устанка била је: уништење ахејског сајуза и пропаст грчке. Да опишемо

[1]) Полиб. lib. V. cap. 104.
[2]) Liv. lib, 29. cap. 12.

пропаст класичког народа, који је, изгубивши политички свој живот, оставио несамртна дјела свога унутарњега живота.

Послије закључења мира с маћедонским царем Филипом III 197 г. римљани објаве, да су сви грци слободни, а тиме баце пламен раздора у грчку. Фламин на истмијском сабору прогласи слободу свију грчких племена и градова. Радосни грци тако су били благодарни лажним ослободитељима, да од изјављивања благодарности у мало неудавише Фламина. Да су римљани поступали непоштено, то се видло одма послије те објаве, јер они оставе у многим градовима грчким војску и оставе на влади тиранина Набиса у Спарти, јер је био врло добро оруђе римске политике. Пређе него што ће оставити грчку, Фламин је искупљао двапут на сабор посланике свију грчких земаља: у Елатеји он је изрицао пресуде у споровима између грчких држава, а у Коринту, говорећи грчки са искупљеним грцима и учећи их да су сложни да су благодарни Риму, замоли их да ослободе све римљане, који су били заробљени у другом пуничком рату и продани у ропство у грчку. С највећом радошћу грци извршe молбу моћног војводе римског и тако су били весели и раздрагани, да су плакали од радости, па и Фламин је лио као од радости крокодилске сузе. Из Коринта Фламин пропутује по свој грчкој праћен усклицима народа, а затим оде у Рим да светкује побједе на истоку, а Римско оруђе Набис нападне на приморске градове да их освоји. Ахејци пошљу против њега Филопомена, но га овај није могао протјерати из Спарте с тога, јер је добио помоћ од етолијаца под заповједништвом Алексамена. Алексамен намисли да придружи етолијцима Спарту и убије Набиса 192 г. но на мјесто тога, да их ослободи и придружи етолијцима, он даде војсци да пљачка Спарту, а сам је тражио набисово благо. Тада спарћани скоче на оружије, убију Алекса-

мена и већину његове дружине, ослободе град и пристану у сајуз с ахејцима. Сада се чинило, да је сајуз ахејски обухватио сав Пелопонез, али римљани надбивши сирце вјешто заваде грке. У то време Динократ постане тиранин у Месенској и завлада Колонидом, а ахејци се обрате римљанима тражећи помоћи од њих; али им они одговоре, да ће спокојно гледати, да од њих одпадну аргосци, лакедомонци и коринћани. Такво поступање римско примора чланове сајуза да се постарају и одрже важност сајуза. Најзнаменитији последњи истинити грк тога пропадајућег времена био је Филопемен и он је био стратег, кад је Динократ постао тиранин у Месенској. Осамдесетогодишњи старац негледећи на старост и болест усједне на коња и поведе ахејце да протјерају из месенске тиранина, али у вријеме битке падне му коњ и он допадне ропства. И овога поштенога старца великаши и тиранин отрују. Ахејци под предвођењем Ликорта оца полибијева надбију месенце, присаједине их сајузу и каштигују убице филопоменове. Римљани су у то доба ратовали с Персејом и освајали Маћедонију, а стање осталих грка ахејскога сајуза било је најлошије с тога, што су римљани помагали својим присталицама, и с тога се створи *„народна партаја“*, која почне гледати, како ће да збаци са себе римски јарам. Много би раније грци устали против римљана, да није била ослабљења народна партаја шиљањем многих грка у Талију. То се десило овако: римски су посланици, вели Ливије, поступали у грчкој не потоме, ко је крив и ко није, већ но политичким убјеђењима појединих грађана. У Етолији, Акарнанији и Беотији, по опадању никтова и неваљалаца многи су најбољи грађани били ухваћени и послани у Талију. Тако су исто римљани поступали у држави ахејског сајуза, јер су римске присталице, подмићеници, издајници и најгори људи, којих је био вођ

Каликрат, опадали пред римским комесарима најзнатније грађане ахејскога сајуза, да они стоје у свези с Персејем. У исто доба договорили се били са римским посланицима, да униште своје противнике т. ј. народну грчку партају. У народни скуп ахејски, дођу два римска посланика са списком у коме је било записано хиљада имена најбољих грађана ахејских, а та су имена они преписали из другога списка, који је био саставио Каликрат и у ком је још много више људи било уписано и окриве их, да се они налазе у тајном договору с Персејом. Разумје се, да је то све била гола лаж и измишљотина, па како су невини људи били нападнути, одма се и догоди распра. Између окривљених био је бивши стратег *Ксенон* и знајући да је прав и невин, да није имао никаква посла са Персејом рекне, да је спреман доказати своју невиност пред сваким судом м'а гдје он био у Ахаји или у Риму. Ствар је била спремљена и тако удешена, да их протјерају из Грчке у Талију, с тога посланицима римским добродође израз Ксенона и они захту да сви означени у списку иду у Рим и онамо да се оправдају. Када оду у Талију њих задрже као таоце, разашљу их по варошима и ставе под полицајни надзор. У броју тијех заложника били су најодабранији и најбољи људи ахејскога сајуза, нпр. Ксеном и Полибије. Негледећи на све молбе ахејаца њих продрже у ропство 17 година. Та неправда и насиље сасвијем озлоједи ахајце, врло немоћне за борбу, а сувише горде и свијесне да подносе неправду. Пошто прође 17 година само се врате у Грчку њих 300 а остали су сви помрли у Талији. Повратак њихов у Грчку још више успламти мржњу грка на римљане, а у земљи су имали огроман уплив издајници и присталице Рима. Свуда је било незадовољство у Грчкој противу Рима, али у исто доба због појединих личних, мјестних и политичких тежњи у земљи је била потпуна неслога.

Римски су посланици распаљивали ту неслогу и најмања варница кадра је била да проузрокује највећи пожар. Ту варницу укрешу Калликрат и Меналкид, а обојица су били честољубиви, подли, непоштени и издајници. До повратка онијех 300 обојица су заједнички управљали сајузом; али подмићени од два бивша у свађи града, они се заваде око делења мита. Опште мишљење устане противу њих, а они опет устану један противу другога. Калликрат окриви пред скупштином Меналкида да хоће да одцијепи од сајуза Спарту. Меналкид се избави од казнге само тиме, што подмити са 3 таланата (около 1330 # дуката по курсу наших новаца) поставшег послије њега стратега Дијеја. Дијеј очува Меналкида, но њега окриве за злоупотребљење власти и уплаши се, да га неповуку на суд зато, што узима мито. Да би одклонио од себе опасност и пажњу он се ријеши да завади сајуз са спарћанима. Римљани су пак ишли на то да подијеле сајуз ахејски. Спарћани се двапут одвајали од ахејског сајуза и најзад пристану да буду у сајузу, али само тако, да ни једног спарћанина неможе да суди суд сајузни за преступљења против сајуза и овај су договор потврдили римљани. Дијеј објави, да је то потврђење лажно и крене се с војском на Спарту тражећи да му издаду 24 грађанина. Те пак грађане, спарћани су били осудили на смрт, а они оду у Рим и замоле римски сенат за заштиту, помоћ и одбрану. Одма и спарћани и сајуз пошљу у Рим своје посланике: Сајуз пошље Дијеја, а спарћани Меналкида 150 г. пр. хр. Калликрат умре путујући у Рим, а сенат римски рјеши, да римски пуномоћници рјеше ту ствар на мјесту. По повратку у Грчку Дијеј и Меналкид побуне своје суграђане, да устану једни на друге, а ахејци по савјету Дамокрита, неочекивајући римске пресуде устану на оружје против Спарте 149 г. необраћајући пажњу на предостерегавања римска. Дије

године дана држали су ахејци спарћане у стијешњеном стању и тек тада дође у Грчку римски посланик Аврелије Орест и објави народном скупу у Коринту, да је римски сенат рјешио, да се не само Спарта, већ и све друге остале неахејске државе, као Коринт, Аргос и т. д. одвоје од савуза и да су самосталне. То рјешење доведе ахејце до беснила: они јурну на спарћане, њеке поубијају, њеке окују па непоштеде и оне, који су били у кући римског посланика. Тада је био рок да се избира стратег и у вријеме те опште мржње на римљане за стратега изберу заклетог непријатеља римског Критолаја 148 г. Дијеј и Критолај почну распаљивати у Грчкој мржњу на римљане, а у то је исто вријеме буна андрискова доста успјешно напредовала у Маћедонији. Она тако ослијепи ахејце, да они нијесу видјели опасности, која им предстоји.

Критолај наведе ахејце да ратују са спарћанима и несамо да није хтио по савјету римском ствари мирно утишати, већ још увреди римског посланика. С тога Метел свршивши ратовање с Андриском крене се с војском у Пелопонез. Критолај призвавши к оружију све државе ахејског савуза искупи велику војску и на мјесто тога, да се држи код Термопиле, повуче се натраг, догоди се неред у војсци, а Метел га стигне и сасвијем надбије код локријског града Скартеје; како Критолај некуда пропадне, послије битке, то по закону постане стратегом бивши прећашње године стратег— Дијеј: Он употреби безаконска средства да попуни војску: наоружа робове, примора богате грађане да учине највећа пожртвовања, узме у војску сву младеж и нападне на оне, кој су били за мир. Кад је ахејска војска била спремна да изађе у бој, тада по заповијести римског сената 146. г. дође с војском у грчку Луциј Мумије, војвода груб, неотесан и неизображен, да доврши освојење грчке. Негледећи на то, што су грчки војници

копетра и био је до ока надбијен. Сва мла
изгине у тој битки, Дијеј побјегне у Мегало
своју жену и сам себе отрује. Више римљ
налазили ни на какав одпор. Они униште Ах
све скупове забране, у свакој вароши нам
гархијску управу налик на муниципалну, на
ударе данак и целу грчку под именом *Ахаје*
у римску провинцију. У тој општој за грке
пропасти најгора је судбина постигла Корин
битке Мумије заузме тај град, искупи све р
вјештина и заповједи однијети у Рим, премд
тој ствари није разумјевао т. ј. које су р
добре, а које-ли не. Уколико је он био у т
свијестан види се из овога: најбоље вјешт
прода на лицитацији, а с онима трговцима,
примили да одвезу остатак слика у Рим у
начини нове слике, ако би какву у путу ра
изцепали! Мноштво најбољих вјештачких сл
искупљених у Коринту пропадне упламену и
ским таласима, кад су их на лађама носили
Њеке слике купе пергамски цареви и када
лицитацији у Коринту предложили за је
10.000 дуката, груби конзул Мумије био је
од чуђења, па задржи за себе ту слику држе

Унутарња грчка историја.

Народ грчки, пошто је заузео и настанио се у својим земљама, има је три имена, која одговарају трима различним друштвеним стањима: вријеме *пелазгијско* је вријеме дивљаштва и варварства: управа им је била племенска. Из племенских склопова поједине племенске старјешине склопе другчије форме управе *царства*; за ово се вријеме грци звали *ахејцима*; ово је било јуначко вријеме у грчкој историји; у ово су вријеме грци израдили јуначка дјела, ратовали с тројанцима, насељавали населбине, очистили земљу од лопова, настанили се на појединим мјестима. Кроз ово вријеме развије се грчко друштво и они се називљу јелинима, а монархије већином се преокрену у републиканске склопове. Ово је речено у опште, а у појединостима, како се то развијало органички, наравно да није на махове преовлађивало у свима особама, па као што није могуће повући тачну границу између различних друштвених склопова, тако није могуће ни казати, када се одпочео један склоп и када се довршио. У Грчкој је било свемогућих друштвених склопова, као што се види из саме историје: монаркички склопови изметали се у тиранију; аристократски склопови изметали се у олигархију, демократија, кад се кварила изметала се у охлократију. Уопште можемо рећи, да монаркија води порекло од очинске породичке власти; деспотија и тиранија воде своје порекло од завојевања, освајања, харамбаштва и не оснивају се на вољи народа да над њиме један влада, већ на насиљу. Аристократији је природна посљедица таквих људи у рукама којих је икономичко благо, а постаје олигархија, кад неколицина насилу зграбе власт у своје руке, или тако уједуришу законе да власт од њих прелази и на њихне потомке; демократија се оснива на равенству и нагађају сви узајмним услугама

и одржава се дотлен, доклен људи свијестно и поштено хоће да буду равни и да нико ненасилује никога, а квари се, кад људи изгубе поштење и вјеру у своје стање и склоп друштвени и почињу имати важност и значење протуве и последњи људи. Тада се она прерађа у владу најгорих људи, без изображења и добрих грађанских врлина и назива се охлократија. Све те склопове ми смо видјели у историји грчкога народа и оне су (ове форме управе) израз развитка и грађанских врлина или покварености у друштву; његове напредности или грубости и неваљалства или су израз јавног окорелог насиља. Обичан је појав неваљалности каквог друштвенога склопа: кад људи надживе своје форме и законе, па их нико ни у шта не верма, него сасвијем друкчије живе, па и мора да живе сходно времену, а не сходно изанђалим и мртвим формама. Највише је ропство подкопало грчки живот и неправично поделење икономичкога блага. Развитак и напредовање свакога друштва почиње онијем појамима, које народ има о природи, њезиним појавима и о ономе, што он није у стању да изјасни. На тај начин први су појами у свакоме народу појами вјере. С тога и почињемо *вјером* описањем грчког унутрашњег живљења.

I. Вјера.

Грчка се вера заметула, поникла и развила у грчкоме народу, на земљишту грчкога живљења у њиховим околностима и под сводом неба „божанске Елладе.“ Они се молили многим боговима, који и по облику и по наравственим својствима наличе на људе, само што су им божанска својства онаква, каква требају боговима. Да се склопи таква вјера код њих помогле су им тежње и остварење слободе у друштву и природна љубав грка к ономе. што је лијепо. Њихна је вјера далека од

Унутарња грчка историја.

Народ грчки, пошто је заузео и настанио се у својим земљама, има је три имена, која одговарају трима различним друштвеним стањима: вријеме *пелазгијско* је вријеме дивљаштва и варварства: управа им је била племенска. Из племенских склопова поједине племенске старјешине склопе друкчије форме управе *царства*; за ово се вријеме грци звали *ахејима;* ово је било јуначко вријеме у грчкој историји; у ово су вријеме грци израдили јуначка дјела, ратовали с тројанцима, насељавали населбине, очистили земљу од лопова, настанили се на појединим мјестима. Кроз ово вријеме развије се грчко друштво и они се називљу јелинима, а монархије већином се преокрену у републиканске склопове. Ово је речено у опште, а у појединостима, како се то развијало органички, наравно да није на махове преовлађивало у свима особама, па као што није могуће повући тачну границу између различних друштвених склопова, тако није могуће ни казати, када се одпочео један склоп и када се довршио. У Грчкој је било свемогућих друштвених склопова, као што се види из саме историје: монаркички склопови изметали се у тиранију; аристократски склопови изметали се у олигархију, демократија, кад се кварила изметала се у охлократију. Уопште можемо рећи, да монаркија води порекло од очинске породичке власти; деспотија и тиранија воде своје порекло од завојевања, освајања, харамбаштва и не оснивају се на вољи народа да над њиме један влада, већ на насиљу. Аристократији је природна посљедица таквих људи у рукама којих је икономичко благо, а постаје олигархија, кад неколицина насилу зграбе власт у своје руке, или тако уједуришу законе да власт од њих прелази и на њихне потомке; демократија се оснива на равенству и нагађају сви узајмним услугама.

бојећи се, да му непреотму владу над свијетом, као што је он преотео од свога оца. Реја пак спасе и очува најпоследњега сина *Зевса*, који пошто одрасте, примора Кроноса да избљује своју дјецу, коју је био прождро. Тада Кронос и титани с једне стане, а Зевс олимпијци и сторуки гиганти (дивови) с друге стране одпочне се борба и ратовање богова (титаномахија). Борба је била нечувена: „страхотно је јечало у наоколо безгранично море; тутњила је силно земља; стењало је широко небо, из темеља се љуљао велики Олимп под ногама несамртника: Зевс је показао сву своју снагу: ходио је и бацао муње и с неба — с високог Олимпа; горећа светијем пламеном, пламтила је сва ранитељка земља, и океански таласи и безгранично море: пламен је допирао до ефира па и сами Хаос обухватио је био пожар. Тада сторуки, моћним својим рукама у један м'а баце триста камена и помраче титане стрелама, и сурвају их у бездану амбиса (тартара). Заједно ш њиме буде сурван и Кронос. Зевс и олимпијци одрже велику побједу. Страшни се рат богова сврши; мир свијетло, весело живљење утврди се на земљи под владом Зевса мудрог мислитеља.“

У овој појетиској измишљотини (причи) сачувано је код грка казивање о најстаријем, грубом времену вјере грчке, када су они сами живљели као дивљи и прождирали друг друга и кад су обожавали силе и појаве природне. Вјера је народна огледало његовог душевног и друштвеног развитка и стања. С тога молење Ураносу или звијездноме небу, била је најстарија грчка вјера, може бити када су још пелазги живљели у Азији, пак су се молили небеским свјетилама, која онако исто путују по небеској просторији, као што су они сами чергашили с мјеста на мјесто по земљи и били управо у дивљем стању. Молење крвожедном Кроносу, показује на вријеме, кад су људе спаљивали на жртву, као што

је то било код скита богу Јору или код семитских племена боговима Ваалу или Молоху. Ови најпрвљи појави вјере код грка о боговима били су груби и неопредјељени и појављује се у својственим источним народима животињским сликама, а то је онај степен људске свијести, гдје се обожава звијездно небо и животиња, астраљна и зооморфијска вјера.

2). Таким начином с превратом у друштвеном живљењу чини се преврат у вјери и обратно. Тај се прелазак сврши послије одсудне борбе старинских вјеровања с новим појамима вјере и нови појами одрже побједу. Настане вријеме нове вјере, по којој су грци вјеровали у Зевса и олимпијске богове, а вјеровали су у те богове у најбоље вријеме њихнога живота друштвенога и политичног, пак су те богове прославили у пјесмама и вјештачким сликама. Тај преврат у вјери извршио је се и остварио около XIII. в. прије христа, кад су грци прешли од грубог, дивљачкога живљења пелазгијскога бољем, сходнијем дружевнијем и изображенијем живљењу Еллина, а то се догодило послије великих покрета и премештаја племена и преврата у грчкој, јер су једна племена надмашила и надвисила друга у напредовању и друштвеном живљењу, пак се преокренуо и сами ток живота пелазгијских племена, по коме излазе на видик друге гране тога племена еллини и то име постаје опште читавога племена грчкога. Молење зевсу и признање њега за бога није израсло уједанпут, нити су сви о њему једнако мислили, већ се ти појами израђивали мало по мало, док се дошло до онога опредјељеног мишљења о Зевсу и до оних вјештачких форми, у каквим су га предстааљали грци. У планинама епирским код брда Томароса и јонијскога мора на јужној обали тога мора налазила се црква додонска. „Земља Хелопија еонаца окићена је зеленијем луговима гдје пасе мноштво коза, оваца и

дебелих волова. Онамо живи мноштво људских породица, које су богате овцама и рогатом марвом. На крају те земље сазидана је Додона, коју воле Зевс и изабрао је за своје пророштво један грм, који људи много поштују. Одтален долазе сви *„богоглаголиви“* људи и когођ онамо иде да пита богове по благосклоном полету тица, он носи дарове (писанију).[1]) Један старински велики грм код извора ријеке био је мјесто те светиње. По шуштању лишћа или ваздуха, увијајућу гранчица тога грма дознавала се добра или рђава благонаклоност бога и у томе светом расту био је бог *Зевс.*

Томе су се богу најприје теспотерци молили у Додони и он је био бог неба и ваздуха. Из тога се види да име Хелопија или Еллада означава свету земљу, земљу небоско-божанске свјетлости и име свештеник бога „Хеллен“ или „Селлен“[2]) значи свијетлог бога, бога виђела, као што и име људи значи свјетлост.[3]) Пелазгов је син по томе намијенио брдо Ликео у Аркађији Зевсу ликејском, јер аркађци причају, да никада није могла пасти сјенка на то брдо, а то и значи име Ликеос. Из ове приче види се да су Зевса поштовали за бога зрака и свјетлости. Зевс додонски је скупљао црне облаке по брдима епирским и приморавао их да пусте родну кишу из својих недара и у Додони су га звали „дажде-податељ“, а нимфе „даждо-падатељке“, хијаде и нимфе извора биле су сестре зевсове.[4]) У Додони су спаљивали жртве р. Ахелоосу, која је по Омиру

---

[1]) Hesiod. frag. 8. ed. Gœtting. Други опет земљу около Додоне називљу Еллада: Aristot. Meteor.

[2]) Име *τὰ ἔλη* — сунчани, свјетлост, а одтален *σέλας* — јасност и *ἥλιος*, — *σελήνη* и *ἕλενα.* Хелопија значи свјетла земља.

[3]) *Λυκαῖος* или *λύκειος* — свјетлећи се од *λυξ* — lux — свијетлост, виђело.

[4]) Pherecyd. freg. 46. ed. Mueller.

е то било код скита богу Јору или код семитских племена боговима Ваалу или Молоху. Ови најпрвљи појави вјере код грка о боговима били су груби и неопредјељени и појављује се у својственим источним народима животињским сликама, а то је онај степен људске свијести, гдје се обожава звијездно небо и животиња, астрална и зооморфијска вјера.

2). Таким начином с превратом у друштвеном живљењу чини се преврат у вјери и обратно. Тај се прелазак сврши послије одсудне борбе старинских вјеровања с новим појамима вјере и нови појами одрже побједу. Настане вријеме нове вјере, по којој су грци вјеровали у Зевса и олимпијске богове, а вјеровали су у те богове у најбоље вријеме њихнога живота друштвенога и политичног, пак су те богове прославили у пјесмама и вјештачким сликама. Тај преврат у вјери извршио је се и остварио около XIII. в. прије христа, кад су грци прешли од грубог, дивљачкога живљења пелазгијскога бољем, сходнијем дружевнијем и изображенијем живљењу Еллина, а то се догодило послије великих покрета и премештаја племена и преврата у грчкој, јер су једна племена надмашила и надвисила друга у напредовању и друштвеном живљењу, пак се преокренуо и сами ток живота пелазгијских племена, по коме излазе на видик друге гране тога племена еллини и то име постаје опште читавога племена грчкога. Молење зевсу и признање њега за бога није израсло уједанпут, нити су сви о њему једнако мислили, већ се ти појами израђивали мало по мало, док се дошло до онога опредјељеног мишљења о Зевсу и до оних вјештачких форми, у каквим су га предстаављали грци. У планинама епирским код брда Томароса и јонијскога мора на јужној обали тога мора налазила се црква додонска. „Земља Хелопија еонаца окићена је зеленијен луговима гдје пасе мноштво коза, оваца и

бог Теос (Geaa), Зевс (aeol. Deus), који живи над облацима у чистом ефиру, моћни дух јаснога неба и „даждбог“ отац извора и врела [1]); он се вози на колима и спаљивали су му бика. Зевс баца муње и громове и бије демоне мрака и суше. Борба је, по најстаријим омировским пјесмама, већ била свршена, демони су протјерани изван земље и мора или под земљу у амбис, гдје је окован дух мрака и ноћи. Духови су свјета на Олимпу, а духови таме на Отриси, а борили се над Тесалијом и свијетли су духови побједили. Та се борба продужава, али ју води Паллас с духовима таме. Паллас покреће бурју. Демон мрака Горго помрачава небо и његов поглед т. ј. тамнозагаситог неба тако је страшан да окамени; Палас покреће муњу, те просјеца мутне облаке са својим сјајним зракама, те пуштају росну кишу и плаво се небо опет ведри. Палас је предводио свијетле духове Олимпа у боју с демонима мрака и побједио Горга т. ј. пламени језици муње проникли су у тамне облаке.[2]) Осима тога грци су држали да Палас даје росу. Ови богови живе у јасноме небу, у свијетлом ефиру и њих су звали „плавооки“, „свијетли.“ Међу овим боговима један помаже, Аполон „сведржитељ“, да се побједе демони мрака (— а његово друго име Феб значи износити на видик, на углед, видјело природе). Његово оружје: сребрна дуга од које својом свирком издаје жраке сунчане и тиме протјерује ноћни мрак, црне нечастивце, драконе (аждахе), безаконике и вјероломце међ људма. Он помаже људма да нађу заштиту и постигну намјеру: у боју су грци звали Феба и побједне пјесме раздаје Аполон надмоћнику мрака — побједитељу. Он бурно, тамно море покорава богу — свјетлости, јер сунце својим жракама

[1]) Prell. Mithol. I. 78. »роси, роси љубазни Зевсе атињске њиве и поља.«

[2]) Theng. 270 seq.

вијетљује беличасте таласе, демони таме бјегају, опа-
ости нестаје и лађе опет прекриле непрегледно море.
тога су намјењивали Аполону делфина и лабуда, —
ивотињу, која се игра на сребрним таласима воде. Али
ог сунца даје моћ да стада расту, да овце имају мли-
ка и чува их од грабљиве звјериње, која напада на
тада, с тога је он највећи пастир, пастир неба, који
апаса говеда, растјерује облаке и осветљава земљу. А
ош највише зависи од сунца сазревање жита. Он са-
рева жито, њему припада првенац од жетве, који су
осили у цркву Аполону. — Бог — сунце грци су пред-
тављали у два облика: само сунце које путује на сјај-
им колима јесте особити бог — бог *Хелиос* као ин-
ијски — Сурија са седам боја и Митра са своје 4
уже; Аполону пак богу припада видјело. Све светковине
огу Аполону јасно показују да је значење Аполона у
унцу, а његова символичка природа на небу.

Зевс, Палас и Аполон најстарији богови божанскога
рчког неба, али су они тек започетак грчке митологије.[1])
оћно видјело припада божанству као и дневно, а
ожанство ноћнога видјела јесте женско божанство —
ртемида. Њу називљу видјело жракојасно, очи ноћне.
утујући на златним колима и држећи златне узде, она
оси стрељајући лук као и Аполон. Брзоходећа богиња
ртемида је богиња лова, а тиме је самим богиња
уме, марве, дивљачи. Она је богиња љепоте и пораста,
р је она богиња свијетла, висока, красна женскиња и об-
авља се као мјесец, носећи име Артемида т. ј. коју није
огуће постићи у цјелости.[2]) На тај начин Аполон и Арте-
ида божанства сунчан-мјесечна, као близнад брат и се-
ра. Духови свјетлости небеске излазе од Зевса. Свјетлост

[1]) „Чујме отац Зевс и т. д.“
[2]) Welck. a. a. 603.

мировским пје
тјерани изван з
гдје је окован Д
Олимпу, а духо
Тесалијом и сви
продужава, али
лас покреће бурј
његов поглед т. ј.
окамени; Палас п
са својим сјајним з
се небо опет ведр
хове Олимпа у боју
т. ј. пламени језиц
Осима тога грци с
богови живе у јасн
су звали „плавооки
један помаже, Апо
демони мрака (— а в
на видик, на углед,
сребрна дуга од кој
чапе и тиме протјер
драконе (аждахе), бе
Он помаже људма да
у боју су грци звали Ф

њи" (Од. 13, 143) *Нереус и Фаркис.* Грчка је земља
да готово опкољена морем, а обиталиште је бога
сејдона на дну морском. Његове груди широке, као
вршина мора, а коса тамна као мутни морски таласи.
на животиња била му је спаљивана на жртву (ilias
, 132. 20.43). Од. 3 6. Paus. 8, 7, 4.). Бог се Посеј-
н зове *Егеос* т. ј. потресати, одклен је добило име
море егејско. Земља је на води, с тога се Посејдон
ве оситељ и земљотресац. Други је свијет онамо доле
да сви људи иду пошто умру.

Земља је света богиња *Геја.* Она је велика, родна,
јепа, свеподатељка и матер свега што живи на земљи.[1]
ој се у Додони пјевало: „Земља даје родност, про-
вљајмо потоме мајку земљу." Она је и бранитељка
ља. Као душу, бранитељку берићета, усева, жетве и
стиња поштовали су грци Геју под именом Деметре.
ва је слика Геје налик на Аполона и Хелиоса. Де-
тра је научила људе да обрађују земљу, измислила
уг и ватање у плуг животиње, кола за путовање, гу-
но и вијење. За вријеме орања она је „богиња бра-
е" а за вријеме жетве, она је „жута богиња" и
д. Њој су спаљивали на жртву краву. Осим тога
а је поклањала дјецу и њој су се особито молиле
енскиње. У Мисиру су је обожавали као родну снагу
мље. Она је богиња порода и рађајуће моћи, па
њеким начином послужила, да се развије про-
титуција, но су јој се молили, као богињи вјерности у
раку.

Хера, жена зевсова, у почетку је била богиња —
мља (Paus. 11, 35, 4.) и била је пелазгијска богиња у
есалији и у Аргосу. Њој су спаљивали на жртву краву,
брдо на ком је у Аргосу била светиња ове богиње
ало се Евбеја т. ј. крава се водила или трчала и њој
било намијењено острво Евбеја. У омировој пјесми

[1] Opp. A dies 161.

мљу, поштовали су грци бога, који даје зач
ћој природи, који зачеђава прољеђње цвијеђ
родног дрвећа, хранитеља винограда и ви
влажних, росних долина, гдје је земља нај
свагда траје зеленило и гдје цвјета цвијеће.
долина и дубрава добио је тај бог име Дио
спаљивали на жртву овна и намијењивали „
сину земље и као даватељу зачедка; за њим
јаде и кишне нимфе, да су около њега. Ради
дости Зевс је давао дажд у Додони и додон
зивали као „даждодавца“ (Pherecyd. frag. 46
вријеме прољећа, збирања плода земаљског
нограда грци су светковали Диониса.

Хермес је бог пелазгијски и морао је д
гоокатога Арга, моћнога стражара који је
отерао бикове аполонове исакрио на запад
шупљаи морске обале. На глави му капа
капа мрака (Appolod. 1, 6, 2) и он надвлађ
ске својим мађијама и шиље им снове. Он
људске у царство мрака кроз врата Хадеса
њу. Он је свагдашњи посланик небески,

/ силе природне представљали у облику богова и при-
іавали, да су ти богови творци и покретачи природ-
іх појава, које видимо, гдје се чередују у природи
ед нашим очима и у нама самима. Остваравање те
ре започето је још док су грци били у једној зад-
зи с арицима и инђијцима, а затим се она још и даље
тваравала у разним предјелима грчким, и тек ови бо-
зи постају општегрчки богови послије једнога општега
едузећа грчкога у рату тројанском. С тога у омиро-
јем пјесмама и у умотворини Хезиода ми видимо, да
та вјера већ израдила и прелила у опредјељене фо-
е и сваки бог постао јасна личност са извјестним
рибутима, а то вријеме и јесте истинско вријеме раз-
ата грчке вјере (политеизма). Тада је сав народ, по-
њућн од последњег човјека до цара искрено и све-
дно био одушевљен вјером у своје богове, па је у
јавима природе и у људској историји и животу ви-
ео радњу невиђених наравствених суштаства, која
налик на људе, а пређашња вјера у авети, сатане,
досије, плашила и страшила већ је давно преминула
ј. грци су надмашили стање развића свјести источ-
іх народа и дошли до обожавања богова у људскоме
лику—(атропоформизам т.ј. представљање богова у људ-
ом облику). Што су пак ови богови били представ-
ени у најљепшој форми и сликама, то је с тога, што
се вјером занимали и остваравали је не свештеници,
ћ појети, који су јој придодали најјестетичнији кара-
ер. Пошто смо изложили почетак и начин постања
зличних богова, сада да видимо у свези грчку вјеру,
видимо њезин склоп. Скуп грчких богова који вла-
ју над свијетом и људма састоји се главним начином
једне породице, а то су три брата: Зевс, Посејдон
Андес и њихних жена и дјеце. Зевсова је жена Хера
дјеца: Атина, Аполон и Артемида, Хефест, Арес, Аф-
дита и Хермес. Ови се богови и богиње називљу „оли-

мљу, поштовали су грци бога, који даје за
ћој природи, који зачеђава пролећње цвије
родног дрвећа, хранитеља винограда и в
влажних, росних долина, гдје је земља н
свагда траје зеленило и гдје цвјета цвијећ
долина и дубрава добио је тај бог име Ди
спаљивали на жртву овна и намијењивали
сину земље и као даватељу зачедка; за њи
јаде и кишне нимфе, да су около њега. Ра
дости Зевс је давао дажд у Додони и додо
зивали као „даждодавца“ (Pherecyd. frag.
вријеме пролећа, збирања плода земаљско
нограда грци су светковали Диониса.

Хермес је бог пелазгијски и морао је
гоокатога Арга, моћнога стражара који
отерао бикове аполонове исакрио на зап
шупљаи морске обале. На глави му капа
капа мрака (Appolod. 1, 6, 2) и он надвла
ске својим мађијама и шиље им снове. О
људске у царство мрака кроз врата Хадес
њу. Он је свагдашњи посланик небески,
златна штака знак благослова (il. 2, 101)
је Арго звјездано небо, а његово је убијс

Ове су држали за „*свете* и *праведне*,“ али и богови нијесу били свагда слободни од страсти, јер и они бивају завидљиви, љуте се, нијесу кадри да се уздрже они често испитују и варају људе. Главна је пак разлика, којом се богови разликују од људи *несамртност* само би тада бог изгубио то својство, кад би се заклео подземском ријеком Стиксом, да нешто неће или ће урадити, па не би урадио и грци су вјеровали, да би у том случају бог изгубио власт над смрћу, т. ј. сами богови нијесу могли чинити што хоћеју, јер, у противном случају губе најбоље своје божанско својство без кога они нијесу богови. Што су богови *несамртни* и свагда *млађани*, они су пили несамртно пиће *нектар*, или несамртно јело, јело живота *амброзију*. Од брачне љубави богова и богиња са „*земнородним*“ рађали се ироји (јунаци), полубогови, мудраци, који свршивши добро ток свога живота на земљи, за та своја добра дјела постојали су и прибрајани бивали у број богова и бивали посредници између богова и људи. На тај начин људи поставши боговима разликовали су се од правих богова тиме, што су имали почетак, али не свршетак, постојали су *несамртни*. Како су пак грци обожавали природну моћ и појаве, то све што опкољава човјека било је пуно богова или духова: шуме, њиве, ваздух и вода. Богови су учествовали у догађајима људског живота, како приватног, тако и општинског и друштвеног. Они су "невидимо" веселили се и радовали с људма; они су се мијешали у њихне сваће и ратове, па су помагали својим љубимцима. Побједе своје грци су приписивали боговима, а тако исто и недаће, па чак су грци мислили, да су богови усељавали у људе мисли, осећања, страсти, предузећа и т. д. Кога је задануо Аполон, он је постајао појета; кога Атина —мудрац; кога је Арес, онај је постојао јунак и т. д. т. ј. ако је когођ био мудар грци су држали, да је ту

мудрост у њ уселила Атина и т. д. сви су покрет
шевни били под утицајем особитих божанства; с
науке и вјештине стајале под упливом „муза" и б
биле њихне представитељке а њихни чеовођа и цар
и вјештина био је бог Аполон. Сви главни догађ
животу свакога човјека стојали су под упливом р
божанства, као: Једно је божанство (*Диана*) пр
на своје руке чедо из материне утробе, друго је б
ство (Химeнеј) припремало и свршавало брак (св
а треће је (Хорус) заклапало очи човјеку на см
т. д. Вјерујући у богове, који имају оне исте с
које и људи, грци ако су и вјеровали у онај свјет
настаје послије самрти, слабо су мислили о д
свијету и с тога су држали, да је смрт нешто н
и најужасније, јер раздваја човјека од оних, које о
И грци су вјеровали да има на ономе свјету ра
су звали *Јелисејска поља*. Јелисејска су поља н
мљеном острву и онамо су ишли послије самрти
погдјекоји одабраници бога Зевса; све остале
послије самрти очекивало је мрачно и тамно об
ште *Аида*, гдје су сјенке људске лутале жалосн
морне без икакве утјехе. Душе злочинаца и грје
још су за живота гониле и мучиле грозне *Евмен*
оне су биле израз мучења савјести и врховног су
ског правосуђа.

Грци су се својим боговима молили у цр
носили литије и спаљивали им на жртву или жив
или давали „плодове земне" а врло рјетко још
историјско вријеме, спаљивали су на жртву бого
људе, што је заостало било од онога доба, када
били дивљи. Литурђије и богомоље биле су в
светковине. Код грка није било у историјско доб
штеничког реда, већ су свештеничке дужности из
вали најприје цареви, а доцније архонти и други
ници. Сваки се старјешина молио у својој ку

племенски старијешина, а за државу државне ста-
ie. Како су бирали старјешине на неко вријеме
али их, с тога и није могао до постане свеште-
ред и правац. Из тога се види, да је вјера ти-
била скопчана са државним склопом, пак се сама
старала о вјери. За нарушење догми вјере и уста-
них обреда биле су издане и узакоњене строге каш-
Те строге каштиге појављују се већ у оно доба,
грци далеко крочили унапредак у изображењу,
познали природу, њезине законе, и појаве. Ми-
ја почне да пропада па се јављају каштиге, да
рају људе да вјерују у вјеру, којој је већ прошао
и настаје треће доба грчке вјере вријеме њеног
дања, као што је свему на свјету својствено, да
ави, живи и умирући прерађа се у нешто ново.
штигама није могуће било одржати вјеру. Она
мала потребе да се обдржава каштигама у оно доба,
ј је било вријеме, кад је сав народ у њу вјеро-
ад су мудраци, цареви, најбољи, најнаученији и
стији људи вјеровали у богове, у ту народну умо-
ну. Када пак с порастом, освијешћењем и напретком
почне да пропада ова срдачна, проста вјера, ако
читавог народа, а оно бар код првих зналаца
де онда се старати повратити народ, да онако слијепо
е, као што је прије вјеровао, није могуће онако исто,
о није могуће учинити, да зрео човјек мисли као дије-
штигама је могуће ожесточити и озлоједити људе, а
оњу слијепила светиње, могуће је каштиговати нај-
људе, али опет није могуће вјеру повратити. Грчка
почиње пропадати и распадати се од свршетка
пр. Хр. кад јој философија и познавање при-
зададе први удар у грчким населбинама. У грчкој
ој то појави неколико доцније, као што се и знање
ело доцније, а осим овога народно ратовање и
е над персијцима обдржавале су вјеру у богове

вање у богове и сумњичање философа про
и пошто се обогате грци знањем послије А
постане општим мишљењем мњење филосо
да богови нијесу ништа друго већ људи, к
творили пошто су умрли за њихна велика
брочинство, које су они учинили људма з
вота. Осим философије и напредовања у зн
је допринела секта орфејска да се сурва сјајно
јско са његовијем боговима. Она се појавила
кад и философија. Видећи да се земља тресе
ским боговима и да су то измишљена бажа
је људски тежио да задовољи своје подтр
свјету и орфијци уметну у старе богове, *нов*
почну нове мисли да излажу о грчким бо
тиме самим униште код народа уобичајене
говима и поколебају народну вјеру, јер п
имима, народ није познавао своје старе б
чито су се орфијци старали да уселе у љ
несамртности душе и о наградама и кащтиг
свијету, па се побрину, да ту нову науку о
у *мистерије* т. ј. тајанствено богомољство
на философију, која је претресала и прец
гове, нити на мистерије, које су средств
хтјеле да васкрсну старе богове и да учи

и били свијестни својих мисли и осећања. Тада се
ну распростирати у грчкој појими о другом свијету
их народа и почне се тражити нови свијет, што се
више развије у Александрији и то тако протраје до
ва хришћанства. Још само можемо додати, да је грчка
ма поникла и постала од мимичких игри (коло) и
терија; с тога је и била намјењена богу Вахку; они
који су били *посвећени* (уведени, примљени у дру-
о таинства) представљали су страдања бога, његову
кију) смрт и торжанствено васкресење. Драма тек
а постане права драма кад престане, да је допуна
та; на народним празницима развије се свјетска
ма. Из процесија на празницима Диониса(Вакха)
икне комедија; најприје се пјевала пјесма „комос"
у су гуремом пјевали млади људи; а затим се почну
бацивати ријечма (доскочицама) и из тога поникне
лог и сцена.[1])

II.

Вјештине и књижевност.

Претресајући умно напредовање народа у општој
орији има се сасвијем друга намера, а не она, која
излаже у историјама књижевности и вјештина. У оп-
ј историји не прегледа се естетичко достојанство
творина и рукотворина, већ њихов уплив на људе
ако се односе умотворине и рукотворине к онијем
имима, који су господарили у извјесно вријеме. Да-
књижевна и вјештачка дјела морају се прегледати
израз различнога степена народног развића. И тако
општој историји не рјешавају се питања с естетичког

[1]) Histoire de la Comédie par. Edélstand Du-Méril. Tom. I. Paris г. 1864 г.

постане општ
да богови ни
творили пошт
брочинство, к
вота. Осим фи
је допринела се
јско са његовиј
кад и философиј
ским боговима
је људски тежи
свјету и орфијц
почну нове мисл
тиме самим уни
говима и поколе
имима, народ ни
чито су се орфиј
несамртности душ
свијету, па се по
у *мистерије* т. ј.
на философију, к
гове, нити на мис
хтјеле да васкрсну
народ вјерује, није

ци били свијестни својих мисли и осећања. Тада се
ну распростирати у грчкој појими о другом свијету
их народа и почне се тражити нови свијет, што се
више развије у Александрији и то тако протраје до
ава хришћанства. Још само можемо додати, да је грчка
ма поникла и постала од мимичких игри (коло) и
терија; с тога је и била намјењена богу Вахку; они
који су били *посвећени* (уведени, примљени у дру-
о таинства) представљали су страдања бога, његову
кију) смрт и торжанствено васкресење. Драма тек
а постане права драма кад престане, да је допуна
та; на народним празницима развије се свјетска
ма. Из процесија на празницима Диониса(Вакха)
икне комедија; најприје се пјевала пјесма „комос"
су гуремом пјевали млади људи; а затим се почну
бацивати ријечма (доскочицама) и из тога поникне
лог и сцена.[1])

II.

Вјештине и књижевност.

Претресајући умно напредовање народа у општој
рији има се сасвијем друга намера, а не она, која
злаже у историјама књижевности и вјештина. У оп-
ј историји не прегледа се естетичко достојанство
творина и рукотворина, већ њихов уплив на људе
ако се односе умотворине и рукотворине к онијем
мима, који су господарили у извјесно вријеме. Да-
књижевна и вјештачка дјела морају се прегледати
израз различнога степена народног развића. И тако
штој историји не рјешавају се питања с естетичког

[1]) Histoire de la Comédie par. Edélstand Du-Méril. Tom. I. Paris г. 1864 г.

или књижевног гледишта на доствојанство дјела, и
како се односе књижевна дјела писатеља његов
времену или у колико се у тијем дјелима огледа
јеме, када је то дијело писано или израђено, и кол
је оно помогло да се народ унапреди или оназади. У
творинама и рукотворинама огледа се народње напре
вање и дух свију политичких, наравствених и друштве
одношаја свакога времена. То су главни појами,
мора знати онај који приступа читању умног народ
развитка и напредовања народних вјештина, књиж
ности и науке.

1. *Вјештине.* Као и друштвена историја грчка,
чиње се и њихна, историја вјештина и књижевн
и науке причама и митологијом; али опет грци
тако развили и дотјерали вјештине, да им најб
приличи назив *народ вјештина.* Они су претвор
рукотворине у вјештине и узвисили их до најв
савршенства т. ј, они су пронашли законе и ос
рили их у архитектури, пластици, живописи,
зици и појезији. Те су вјештине тако дотјеране и
вијене да су слике неумируће љепоте. Главне и одл
црте вјештачких дјела грчких састоје се у најб
сагласију форме и садржине, спољашњег са унутр
њим, изгледа са онијем шта је у њему. Дјела гр
вјештака нијесу колосална као на истоку, гдје мат
тако убија дух, да само заплашава човјека, нити су
тако спиритуалне да се само види дух, као у мо
ству XVI вјека, већ се види најпотпуније одгова
спољашности с унутарњошћу, одговарање ције
частима, гдје одговара дух материји, види се неуми
лепота и *хармонија* (сагласије). Уопште напредо
вјештина дјели се на два времена или два степена
вића: 1.) рукотворине хијератијске или архајичке,
се рукотворине једва разликују једна од друге по

извршењу; у њима се виде трагови нечега источ-
еразвијеног, старинског, дивљег.
слободно-вјештачке рукотворине разликују се мно-
чинима стварања, али су сви већ прешли у вјештину.
) Архитектура архајскога времена представља
лне рукотворине, које човјека доводе до чуђења,
гледа се у њима унутарњи дух у спољњим фор-
Угледи су рукотворина тога земана *циклопске*,
гонске и т. д. зграде, за које се мисли, да су их
ли пелазги и у њима се виде груби започетци
ктуре. Те су зграде направљене од великог ка-
које је врло мало или нимало отесано и један
угим стоје због тежине, без пијеска и креча.
ци циклопских зграда налазе се у Аркађији, Ар-
и Епиру. Име најстаријег најмара Дедала спо-
се на острву Криту и Смилиса на ост. Самосу.
и бине доцнијег т. ј. јуначкога земана, а на-
куће царске описане Омиром, види се, да су
богато окићене, али без икаквог разлога и вкуса,
ако утрпане као што се описују куће царева
х народа Африке и Америке. У то су вријеме
ене оне зграде које су налик на кубета и које
у царским ризницама (тезаури) од којих се до
анашњи очувала од бијелога мермера ризница
а, цара орхоменског и микенска, округле форме,
идски улазак свршује се једним каменом, као
пластом сијена.
) Историја грчких вјештина саставља дио грчке
е у толико, у колико је вјештина била један од
х пројава живота грчкога народа. Развиће грчке
ине ишло је оним путем, којим и појезија, фило-
и државне установе. Вјештине се најприје раз-
од пелопонеских дорјана и на острву Сицилији,
м у Великој Грчкој, Малој Азији и на острвима
ога мора. Вјештине почну најприје напредовати

на острвима с тога, што неки од тирана н. пр. По-
крат почну подпомагати вјештине и много трош-
грађење бина. Најзад, Самос и Егина постану гл-
мјеста развића вјештине, а Атина постане сред-
развића вјештине, књижевности, појезије, фило-
читавог грчкога народа.

И тако од како се населили дорјани у Пелоп-
почиње се развијање вјештачке архитектуре: та а-
хитектура потпуно вјештачка, научна и потпуно н-
њег својства и развила се од првоначелних д-
грађевина на тројаки начин грађења: *доријски*, *јо-*
и *коринтски*. Ови се начини грађевина главним на-
разликују по врховима (капитељима) и размјерм-
бова. *Доријски* начин, сходно карактеру самијех
јаца, јесте тврд, сасвијем прост (хармоничан у
ловима), и дијелови одговарају један другом
никаквих накита, који су нешто сувишно –
грађења једар и постојан. Стубови овога начина
подставке (базиса) а горе у висину се с'ужавају и
чани су простим капитељом (врхом). Доријским
чином, с његове величанствености и простоте,
градили цркве. *Јонијски* начин, којим су одпоче
ђење бина на измаку III. в. мало-азијски јо
којим су рано одпочели градити зграде у Грчкој
доријскоме начину у величанствености и прост
се одликује гиздавошћу, раскошлуком и лакош
бови јонискога начина грађења зграда налич
жне форме женскога тијела: стубови већи од д
имају подставку (базис) налик на обућу и покр
врху, окићен завијутком налик на женске лок
шљане лепе косе на галам.[1]) Коринтски је на
стао од доријског, веома утанчан, раскошно с

[1]) Очешљала се *„на галам"* говори наш народ за с
свиње, које узчешљају у вис косу.

вани дијелови стубова и зграде, а у *читавом* једни]јелови; у зградама виде се претјераности, а то је ак упадка вјештине. Стубови су коринтски много ршенији од доријских и јонијских и врхови су им иђени лишћем.

Послије јуначкога земана, од како су установљени еспубликански склопови друштвени, а нарочито у тини од персијских ратова брзо се усавршава вјетина архитектурна, но не налази се у тијем зградама ко раскошлука, тако ни накита у израђивању појених дјелова. Архитектура је служила цјелима и наерама државним и религијским. Ко није био у Атини граду (акропољу), гдје су биле главне цркве и надња здања, једва-ли може судити о вјештачкој ноти архитектуре грчке. Код величанствених надњих здања дуго се вријеме виђале сиромашне куће Аристида и Темистокла; чак у вријеме распадања чкога живота приватне су куће грађене без претерасти. Друштвена се управа бринула о грађењу цркви, еона, портика, гимназија, театора. Грчке су цркве по ану продужене и разликовале се висином и начином ађења: зграде начина коринтског биле су веће него јоског, а јониске веће од дориских: црквени стубови ли су се унутра у црквама, а такође и около, споља и пред црквом или фасадом, или унаоколо около чиве цркве. Најстарије цркве грађене су биле без крова биле одозго непокривене, а доцније покривене окиђене. Вјештачко унапређење архитектуре поње се, казалисмо, од како се настанили доријци у лопонезу и одговара временима историјскога живота мога народа. Прије персијских ратова напредује вјеачно унапређење архитектуре у великој грчкој, маазијским јонијским населбинама, на острвима, а затим Атини и Пелопонезу. Кроз то су вријеме грађене кве у Сицилији, пропавша црква зевсова у Делфу;

чисто доријским начином била је сазидана црква Зевса олимпијског у Атини, коју је започео градити Пизистрат, а црква Диане у Ефесу — чудо од седам чудеса свијета по начину грађења бина јонијском. Послије персиских ратова, нарочито за вријеме „вијека перикловa“, архитектура достиже до највишег савршенства: сви се грчки градови надмећу ко ће начинити бољу цркву, одеон и друге зграде; атињани стоје на челу и покретачи су овога напредовања. Кроз то вријеме начињене су ове за углед бине у Атини: Партенон су начинили атињци по плану Иктина и Каликрата; Пропилеји, црква Тезеја, театор Бахуса и одеон периклов; изван Атине начињене су: црква Зевса панахејскога на острву Егини, црква церерина у Елевзису, црква Аполона на острву Делосу, црква јунонина у Аргосу, црква аполонова у аркадском граду Фигалију, велика црква Зевса олимпијскога у Агригенту: 340 фута дужине и са таким великим стубовима, да су били дебели, као кад би стало 12 људи један до другога. У то се вријеме сасвијем остваре и усаврше начини грађења бина јонијски и доријски, и поникне и коринтски. Са преобладањем Маћедоније почиње да се распада и пропада вјештачки архитектурни начин грађења бина и појављује се сјајност, раскошлук, претјераност и накит у грађењу бина, па те зграде птоломејске и селевкидске кваре и уништавају праву вјештину архитектурну; у њима се види уплив источни и богаташко разметање без правих појима вјештине архитектурне. У тијем се бинама већма износи на видик богатштина онога, који гради бину, него-ли љепота и вјештина науке, а то је налик на глупог богаташа, који се тако утрпао златом, свилом, кадивом и другим андрамољама, да се из под тога накита он не види, нити се види његов пораст и струк, нити његова душевна својства, ум, осећање, ни воља.

2.) *Рјезање* (пластика) дели се на два времена: а)

Вријеме архајско. Свуда је па и у грчкој пластика тијесно скопчана с вјером: она је поникла и одрасла из мисли религајске да се оствари мисао о божанству у виђеном облику, изрјезаном од метала, камена или дрвета и одпочела се израђивањем божанских кипова. Још изпочетка, грци су имали много јасније мисли и појаме о својим божанствима, него-ли што су те мисли могли остварити рјезањем божанских облика, и, они су им се молили као грубом, необрађеном камењу, дупљама, стубовима, грмовима, пирамидама и под изгледом других простих форми, гдје се у обрађивању није захтјевало вјештине. Такав је био првоначелно груб материјал у облику ког се они молили својим божанствима и од тога грубог материала први корак вјештини код грка јавља се у тежњи представити тај груби материјал у човјечијој форми, изгледу и облику. Божанства у форми људској не појављују се код грка у једанпут, већ мало помало, по дјеловима: пређе свега израђују главу на стубовима од камена и тиме се одпочне особити дио слика божанских, — *„херми"*; тијех божанских слика било је врло много за владе Пизистратида: херми су били разстављени по свима сокацима и пролазцима, као што су у данашње доба код латина по путовима постављене иконе или слике светаца. Тек доцније пластика се развија даље, и јавља се у њој прелаз грађењу слика (статуа) са означеним и затвореним очима, нераздвојеним, али означеним ногама и прилепљеним уз тијело пруженим рукама и сасвијем напомињу нам старинске мисирске слике, кад су људи у вјештини рјезања били само дотјерали до тога, да најбоље изрјежу главу и означе тјело, руке и ноге, али се у тим сликама не види живота, нити су потпуно налик на човечије тијело већ на повијено дијете. Тако је стање рјезања трајало чак до V. в. пр. х. с тога, главним начином, што је томе стајало на путу 1) неразвитак грка

и 2) вјера, која се држала обожавања старинских слика божанских. Кроз то дуготрајно вријеме биле су савладане све тегобе и препоне у израђивању и изрјезивању слика и већ се одпочело било израђивање слика од дрвета, или лепљење од земље, одашта су градили слике пређашњи мајстори, које су све називали једнијем општијем именом „*дедалиди*", па и од гвожђа, злата, сребра, слонове кости и мермера; али опет пластика изрјезивања слика архајскога доба није постала естетичка вјештина, као што је постало послије персијских ратова. Вјештаци архајске школе поступали су строго по старинским, светим, религијским правилима т. ј. у начину израђивања слика, као што се хришћански вјештаци средњевјековни држали правила канона у малању икона, ропски су се угледали на старински начин, најбрижљивије се старали да изрежу и најмање дјелове трупине, хаљине и оружије, а у исто доба нијесу нимало пазили на израз, изглед њихног лица, очију, у којима човјек невиди душу, ни мисао, а одтален долази мисирски мртвачки израз читавих изрјезаних слика. Најважнији су споменици архајске пластике, коју још називљу *хијератијском*, што је правила слике по свештеничком начину грађења слика „*егински мермери*". То су 17 изрјезаних од мермера слика, које су нађене 1811 г. на ост. Егини у развалинама једне цркве. Ове су слике лица из тројанскога рата; оне се сада налазе у Минхену.

в.) Пластика је код грка постала слободна и права вјештина кад је на челу владе у Атини био Перикл и продужавало се то напредно и угледно стање пластике до самрти Александра великог. Да је то тако види се из рукотворина Скопаса из Пароса, Праксигеља из Атине, Евфранора из Коринта, живљег у Атини, Лизипа из Сикиона, Полигнота и Фидија. Ови највећи вјештаци одликовали се у три начина вјештачке пластике

који се зову: *узвишен*, *раскошан* и *прекрасан* (грациозан). По начину грађења слика *узвишеном* најзнатније су рукотворине Фидијеве, у којима је спојено потпуно живостно и узвишено са љепотом. Његове су најзнатније рукотворине: облик *Зевса олимпијског* и богиње *Атине дјевојке* и *Атине ратоборне*. Ове су рукотворине имале велики утисак на грке својим јуначким изгледом, величанственом, спокојном и дивном љепотом. Али је још знатнија његова Минерва 36 фута висока и била је начињена од злата и слонове кости. Хаљина ове богиње коштала је око 240.000 дуката. Велико је упечатљење на народ имала ова богиња и тако исто упечатљење имали су на људе *партенонски мермери* на лицу цркве партенонске, у цјелости очувани; њих је однео у Инглијску лорд Елџин и сада се чувају у *Брич музеју*. Најзнатнији ученик Фидијев био је Поликлет, вјештак аргивско-сикионске школе. Најзнатније су његове рукотворине врховне богиње Хере (Јуноне). Глава богиње Хере, која је очувана до нашега времена, разликује се од других рукотворина оштрим изразом лица, а у исто доба у њој се види савршина пуноћа женска и њежне женске форме. Најзнатнија је слика Мирона вјештака, крава, која је била тако вјешто и лијепо начињена, да су за њезину част писани стихови.

Представник је разкошнога начина грађења кипова *Скопас*, који је представљао прекрасно у раздраганом стању; његове су слике узвишено-прекрасне; а да је то тако види се из његове творевине *Ниоба*, која се чува у флоретинском музеју. Милину у сликама (грација) израђивао је *Пракситељ* у његовим сликама *Афродите* (Венера) од којих држана је у старо доба за најбољу *Книдска Венера*. Њу је Пракситељ израдио у ону минуту, када богиња излази из купалишта и пренеражвала је гледаоце милином и љепотом форми обнаженога тијела. После Пракситеља долази *Лисипп*, који је живот ост-

варавао у својим сликама и најволио је да израђује слике, које показују тјелесну снагу (силу, моћ): Од његових рукотворина најзнатније су слике Херкулеса, атлета (бораца) и слике Александра маћедонског; њему је једном само цар допуштао да може градити његове слике. Доиста је он један умио, да изреже на камену и бронзи очи Александрове, наклоњену на једну страну његову главу, његов поглед у висину, некварећи тиме лећа и сјединити меки и женски израз александров са јуначким и лавовским цртама лица.... Пропадање рјезања и преобладање техничке стране над страном стварања брзо се одпочне послије Лизипа: вјештачке рукотворине изгубе озбиљност и од *светиње*, постану *играчка*. Рукотворине овога времена неодликују се истинском љепотом, узвишеношћу и милином, коју небо благосиља, већ џиновским или мајушним изгледом или разњеженим формама и распушћеношћу. У осталом, то није могло тако дуго трајати, јер су несамртне рукотворине великих рјезаца још биле пред очима. У половини II. в. пр. х. обнови се та вјештина и пречисти. Од вјештака, тога земана сачувана је већина рукотворина, као: *Лаокон* и његова два сина обвијена змијама, а то су израдили три вјештака Агезандр, Атенодор и Полидор; *Венера медичијска* рукотворина Клеомена атињца и Аполон белведерски непознатог вјештака. То није било вријеме проналазка и изнађења нових начина рјезања, већ вјештачко повторавање начина изнађених у пређашње вријеме великим вјештацима.

е) *Живопис* (молерство) се одпочела доцније од рјезања и управо у оно вријеме, кад је рјезање било у најбољем развитку. Изпочетка су малали древене и земљане слике богова. Још Омир спомиње шарене ћилиме јелеnine, штит ахилесов, што доказује, да су знали за молерство још у тројско доба. Али је оно било архајског начина, па тек за вријеме Перикла одбаце то, старинско

ье, и молерство постане вјштина и тако се скоро
е и унапреди као архитектура и рјезање. Од пер-
х ратова до смрти Александра великог молерство
пређе три степена развића. На првоме мјесту стоје
ворине атињске школе или начина малања. Нај-
ији су молери тога начина *Полигнот*, суврменик и
Кимона; родио се на ост. Тазасу, доцније постао
нин атински. Он измала дио унутарњости портика
ле догађајима из тројанскога рата и другим до-
има из грчке историје; *Панец*, који је намалао слику
онске битке. Главне су особине атинске школе чи-
и правилност малања. Други степен састављају
ворине *јонијске* или *азијске* школе у Ефесу и пред-
ицима тога начина малања јесу знатна два супа-
: *Зевксис*, из Хераклеје живили около 400 г. пр. х.
е прославио намаланом сликом „Јелена" и *Паразије*
ц („фиранге") „*завјесе*:" Паразије из Ефеса про-
о се сликама маланим атинскоме народу. Главне
не јонискога малерства састоје се у мекости мо-
ьа и врло природном освјетлењу, што је причиња-
да се гледаоци варали. Најзад трећи степен са-
іства молерства остварен је *сикионским* молер-
, а највећи је представник те школе био Апелес,
к Памфила, родом из Колофона; он је сједињавао
ју с практиком, технику с философијом вјештине и
о највећи молер старога земана. Он је малао слике
па, Александра великог и његових војвода. Нај-
је његова рукотворина лик александров, гдје га
лао са муњама као сина богова. Та је слика била
, да су у оно вријеме говорили: „Александра сина
ова нико не може побједити, а на Александра ру-
рине Апелесове нико се не може угледати" (да
а такву слику). Необична милина у једно спојена
типом и изразом јесу врлине апелесове и то се
то видјело у његовој слици Венере, која се рађа

из морске пене. Молерство је напредовало, док су се још држале грчке државе и установе државне, а са њихном пропашћу и са преобладањем грубе снаге и ратова александрових војвода опада молерство: на мјесто милине, поштења, цјеломудрија бивших молера, заступа мјесто молерство, кога је главни посао, да зада упечатљење, да примами чувственост и да искаже претераности и најбоље цвати малање таквих слика и накарадности (карикатура). Код грка нијесу могла бити израђена правила перспективе, па с тога је малање видика остало у неразвјеном дјетињскоме стању. Грци су малали воденом бојом (фреско) и бојом од воска. Они су знали за мозаику, као што се најбоље види, како се код грка развијао начин кројења и малања ликова, на њихним чинијама и судовима. Они су такође малали са различним бојама (полихромија) архитектурне грађе и слике дрвене, земљане и неколико мермерне.

Монаркички начин управе у грчкој умножи потребу у вјештинама, а богате награде вјештачких рукотворина побуђују све способне људе, да се одају вјештинама. Царски дворови, да би сјајније и величанственије изгледали у вријеме светковина, да покажу своју сјајност и да би њихна слава изашла на глас по свијету, како су узимали велике намете од народа, а у трошењу нијесу давали народима рачуна, много подигну цијену мршавој опавшој вијештини и примаме силество људи, да се одаду тој вијештини. С тога се намножи број молера не познатности рада, већ по броју, у ком се налази мноштво женскиња, па читав нараштај усвоји тај правац, који отупи вкус на спрам праве вијештине и врло се рјетко јављају истински даровати вијештаци; вјештине постану главан рад у градовима: Атини, Коринту, Сиракузи, Родосу, али се држало да су набољи вјештаци који се родили или учили у Атини. Но уопште све вјештине због сувременог правца ударе рђавим

путом и вијештином се ишло на задовољење расконог живљења и личних намјера властника. Из ријечи Демостена о архитектури јасно се види правац у свима вјештинама; он вели: „У пређашње је вријеме било другојачије. Онда је све што је било државно, било је богато и сјајно, али зато, међу грађанима није било никакве разлике по спољашности. Сваки нека погледа на куће Темистокла. Милтијада и других велихих људи, увјериће се, да њихне куће нијесу биле нимало боље од кућа осталих грађана. На против, начињени за њихно вријеме споменици и народне бине тако су лијепе, да ће остати за свагда за углед. Ја говорим о пропилеима, о оружницама, о колонадама, о зградама у пирејском пристаништу и о другим општинским зградама нашега града. Сада код нас има много државника, којих су куће много богатије од народних, има државника, који су покуповали тако велике баштине, да имање свију грађана, који су се искупили овдје као судије, неможе се с њима упоредити по опширности. Све што се гради сада на рачун државе, тако је ништавно и сиротно да је управо срамота говорити о томе.“ И тако освојења Маћедоније истина разшире предјеле грчком изображењу, али насилничке форме управе т. ј. царске владе причине пропаст вјештина, народа и самих својих царевина.

Треба још додати, да је грчка *орхестика* имала велики уплив на унапређење молерства и рјезања, а у исто доба она је заузимала велико мјесто у системи васпитања грчке младежи и била је сједињење гимнастике са онијем што се данас назива балетна вјештина. Са промјеном друштвенога склопа и орхестика почне служити царевима за средство насладе и уживања и заборави главну своју намјеру — васпитање.

е.) Музикална вјештина (топичка) била је главни услов васпитања младежи, па је то било чак и код суровних спарћана, *јер* музика, вели Аристотељ, има ве-

лики утицај на душу, помаже да се развије у човјеку душевна хармонија и усељава у њу оно, што је добро и лијепо. Да би очували такав значај музике не само спарћани него и атињани, дуго су се вријеме држали строгог доријскога начина свирања, и тек се појављује изњежена музика лиђијска и фриђијска, кад је почело да вене и да опада грчки живот. Много су више грци вољели свирке са жицама као: лиру и китару, него оне у које је морао да дува, као што је: фрула, коју ни зашто нијесу цијенили у васпитању. Ово је било с тога, што су се грци држали да дување накаради љепоту лица и није могуће уз ту свирку говорити или пјевати стихове па није могуће да садржина пјесме дјејствује на душу. Из овога се види, да музика код грка није имала самостално значење, него је била допуна орхестике и појезије. То је пак било с тога, што су грци најрадије вољели правац живота пластички. Чак само молерство већма се старало, да више изобрази спољњу љепоту и анатомичке форме, него-ли цвијет и сјенке, и тиме врло много наличило на рјезање.

f.) Грчка је појезија била првоначелна форма њихне књижевности, као и код свију народа и то: вјере законодавства, философије, историје и све се писало стиховима, а то је знак дјетињског стања народа. Као што је постао језик прије граматике, тако исто грци су имали угледе за све родова појезије, од којих је аналитичким начином доцније била изведена теорија те вјештине т. ј. то се догодило онда, кад је престало творчество народа и појавила се лична појезија, па су почели да изучавају народну појезију, да пишу појетиске створове. Сви родови појезије у свом току и развитку, сходно развитку самога народа развили су се постепено овијем начином: наприје *епос*, доцније лирска појезија и најдоцније драма.

Епос т. ј. епска појезија остварила се у праисторијско вријеме грчкога живота и то епос *митолошки*, *јуначки* и *животињски*. Углед митолошкога епоса садржи се у народњим причама о постању богова, васионства и људи, о борби божанства с новијим олимијским боговима и с богоподобним људима. У исто доба митологичке епске умотворине садрже у себи химне на похвалу богова, наравна и религијска поучења и поучења за практичну радњу и различна поучења и догађаје, да се поуче људи у вјери и својима обвезаностима. У тијем причама и умотворинама, појета говори не као појета, већ као богом задахнути пророк. Таквим је пророком у најстарије вријеме био *Талес критски*, али је најзнатнији Гезиод из Кума у Еолијској и живјео је у 10. столећу прије Христа; он је спјевао „Теогонију“ — митологију и учење вјере; у другој његовој умотворини „*труд и дани*“ садрже се поучења о сѐлској, и домаћој радњи, о морепловству, васпитању и другим потребама дневнога живота. Врх је пак савршенства и у исто доба углед за све историјске народе и нараштаје била епска јуначка грчна појезија хиоскога слијепца Омира, коме се приписује „Илијада“ и „Одисеја.“ И ово су управо дјела епске појезије праисторијскога земана. Живот је омиров покривен мраком неизвјестности, али у сваком случају било је такво лице, које се звало Омиром и пјевало јуначке пјесме. Родом је био из Јоније, али се незна гдје је рођен. Послије његове самрти седам се грчких градова препирало о мјесту његовог рођења и сви си доказивали, да је он рођен у њихноме граду. Најпоузданији су били докази грађана Смирне и Хиоса. У најноваје вријеме Ф. А. Волф је с основом доказао, да није обје књиге написао Омир, већ је он био пјевач пјесама уз лиру и највише их спјевао, пак када су доцније прикупљене оне су и назване по имену најбољег пјевача. По старинским

грчким причама умотворине је омирове донио у грчку Ликург из м. Азије, а 300 година доцније Пизистрат и Хиппарх их искупе и саберу у једно у двије појеме „Илијаду и Одисеју" и назову именом најзнатнијег пјевача народних пјесама. У обје књиге вије један исти правац и сав грчки народ једнакијем очима гледа на васионство, богове и људе. Остављајући на страну високо вјештачко значење те двије пјесме, с чега су оне биле постале углед јуначке појезије за сва времена и народе, њихна је важност у општој историји због друштвеног значења те двије појеме код грка. У њима су грци видјели изглед старинског начина живљења грка у свима одношајима и стањима, као у огледалу; они су поштовани те књиге као светињу; читањем „Илијаде и Одисеје" грци су започињали своје изображење и васпитање и свршавали га. Сви омирови јунаци, то су живи људи — грци, углед за поступање народа. „Грци су држали „Илијаду и Одисеју" као свете књиге, за историју, наравственост, како се треба владати у животу и задахнути на добра дјела и поступке. „Илијада и Одисеја" биле су за грке главни извор цивилизације. Осим овога, код грка је познат започетак животињскога епоса „Батрахиомахија", у којој се пјева ратовање миша са жабама, народни епос времена, кад се мање вјеровало у чудна дјела омировских јунака. Али још прије ових дјела епијско-религијских врло су знатни свети пјевци или пророци од којих су најзнатнији још митологијског времена: *Лин* халкидски, син Аполона и једне од девет муза. *Меламп*, који је знао шта говоре звјерови и могао да предскаже шта ће бити унапредак. *Тамирис* тракијанац, изазивао на мегдан свију девет муза да се ш њима надмеће у свирању. *Сивилле* или пророчице првобитних времена, премда нијесу све припадале грчкоме народу, а од њих је била најзнатнија сивила кумска у доњој Талији. Али су најзнатнији међу тима

митологијским појетима *Орфеј* и *Музеј*, за које веле, да су многа дјела написали, али су им та дјела подметута. За *Орфеја* се мисли да је живљео на 14 стољећа пр. христа, а био је син њеког тракијскога цара и музе Калиопе, Он је ишао с аргонавтима и тако је пјевао и свирао у лиру, да је примамљивао и питомио дивље звјериње, привлачио дрвље и дубраве да за њиме иду, па су престајале тећи воде и дувати вјетрови само да слушају Орфеја. Снажним даром своје пјесме, он је умолио једанпут неумоливе подземске богове да му поврате његову жену Евридику. О његовој се смрти прича различно, но највише веле, да су га на бијесној светковини бога Вакха растргле тракијанке, што је био противник тијех безумних церемонија. Њему приписују многе химне и пјесме о походу аргонавта. Музеј рођен у Атици и по једнима причама био је ученик, а по другима учитељ Орфеја и њему приписују њеке пјесме, које су дошле до нашег времена.

Та се религијско-епијска појезија преродила у нове форме умне радње и садржи се у умотворинама: теогонија, космогонија, химни и наравствено-религијска наука. У овај ред долази: а) наравствено-политичка појезија, а садржина јој је: практична поучења и обична мудрост или закони написани у стиховима и друштвене установе. Таке су пјесме пјеване уз лиру о празницима и на гостбама. У њеким се пјесмама исказују узвишена осећања јуначких људи, који се борили са злом или посмјевањем или исказивањем гњева. Тако су стиховима написани ликургови закони и друштвени склоп спарћански. Установе Залевка локрскога и Харонда катанског биле су написане стиховима, да се лакше запамте. Тако су писане пјесме за одушевлење грађана, да се постигну политичке намјере, као што су поступали Питагор у Кротони, Солон у Атини, а Тиртеј у Спарти.

Даљи развитак ове врсте појезије јесте *гномичка* појезија или, управо пословице, које су израз народње мудрости, философије, вјере и благоразумља, а у исто доба познати су списатељи *гномова: Теогнид* мегарски и *Токилид* милетски, који су живљели около 550 г. пр. хр. Од Теогнида сачувала се збирка пословица, а од Токилида врло је мало до нас дошло пословица. У овај ред увршћују и Питагора, који је искупио гноме у књизи „*златне ријечи*"; али се у опште види да је та књига подметута Питагору. Од гномијске појезије у даљем развитку оствариле се — умотворине опште људске мудрости у обичном животу и државним пословима што су радили *седам мудраца*, којих живот наличи на митологију, по којој се прича, да су они живљели у једно вријеме и били у дружби. Њихне изреке јесу њихно размишљање о познавању свијета и људи; оне су биле искупљене у три збирке и у три различне редакције. Сваки је мудрац исказао нешто особито, што му је као главно правило и мудрост у животу. Ово су имена тијех седам мудраца и главни изрази њихне мудрости: 1. *Солон*, знатан атински законодавац: „ништа сувише (прекомјере)." 2. *Талес*, први философ: „јемчи и пропашћеш!" 3. *Питак* милетски: „строго пази на вријеме." 4. *Клеовул* из Линда с остр. Родоса: „Знај свему мјеру." 5. *Периандр* коринтски тиранин, говорио је: „Све смисли заранije." 6. *Хилон* спарћански: „Познај себе самог и 7. *Биант* из Пријене у Јонији: „Кад многи предузму један посао, испашће наопако." У појезију, која учи гдје није слободно говорити, спадају басне, гдје се изводи животиња колико због лаке схватљивости и памтења, толико и због науке, која се тијем начином најлакше може да искаже. Од свију баснописаца највећма се прославио *Езоп* сувременик Солона. За њега се прича да је био роб у Фригији, да су га много пута препродавали. Он је саставио више

басни или је туђе причао, па као што су епске пјесме називали омировим пјесмама ,онако су басне назвали „езоповим.„ У то се исто вријеме појавио и други начин поучљиве појезије, а то је *сатира* да заплаши зле људе и да одбрани добре. Углед је списатеља сатира Архилох пароски, о коме има много причи, као и о Езопу. Изсмејавао је лична неваљалства. Он је почео да пише сатире јамбиским стиховима и изсмјевајући све што је зло и неваљало до тога дотјерао, да кад је умро, њему на гробу мету споменик и напишу: „бјежи путниче од тога гроба, да на те неоспе камењем!“ Други је сатирик Алкеј из Митилене (ок. 600 г.) одушевљен безграничном љубављу за слободу. сав је свој вијек намјенио на то, да се посмјева, потире и напада на тиране малоазијске и на острвима и непрестано је бунио народ да се буни и збацује те насилнике. Особито је сву јарост поштена срца излио, као ватру против Питака насилника појетове домовине Митилене.

Јуначка се појезија распростире по свима грчким земљама и у најмањим паланкама и селима. Сва грчка племена остваравају тај правац, а посредством населбина они разносе своју цивилизацију у све предјеле ондашњега свијета; посредством пак трговачких свеза они долазе у додир с источним народима и почну се увлачити у Грчку *источни појими* и *мисли.* Саобраћаји њихних источних населбина с Фригиом, Лиђијом, Финичанском и Мисиром јесте узрок што се појаве у грчкој погледи на природу, као код источних народа. У умотворинама послије Омира види се источна сјенка гледања на ток ствари чега нема у Илијади и Одисеји. Због трговачких свеза с истоком, Кизик, Лампсак, Самотракија и други градови и острви постану мјеста од куда се увлачило источно гледање на ствари у Грчку као што су мистерије финичанске, фригијске и лиђијске идеје у философију. С тога уђе у обичај, да највећи мудраци

и философи почну тражити мудрости у таинственим учењима истока н. пр. Талес, Питагор и т. д. С истока позајме „мистерије“ и празнике у част Церере и Вакха, које су богове држали за богове највећег ступња цивилизације. У осталом, овај страни уплив није имао никакво одсудно значење за самостално развиће грчког унутарњег напредовања и развића. Напредовање грчко остварава се послије Омира у свези с епском појезијом.

За вријеме Омира грчка је појезија цватила по градовима на обалама морским, на острвима и особито у Јонији, у м. Азији. На остр. Хиосу дуго вријеме послије Омира било је нешто налик на школу пјевача или појета, чланови које звали се *омировци* и писали су онако, као и Омир, али су се у многоме разликовали од њега, јер је само по форми била налик на омировску појезију, а по садржини већма је таинственог религијског својства; у исто доба измијени се садржина и намјера појетиских умотворина. Прије су појети пјевали оно што је било или што се сачувало по предању, и слушачи су непосредно уживали насладу слушајући јуначка дјела и догађаје, који су описивани појетским језиком, а сада се појављује тежња код појета, да уче и да су многозналице. Појезија губи карактер епски и постаје митологијско-историјска.

Митологијско-историске су умотворине *киклитских* (цикличких) појета, јер су у својим умотворинама они описивали посебне приче и на тај начин прерадили сав круг грчких предања од почетка свијета до смрти Одисеја. Угледајући се на омирова дјела они опишу у епу све друге грчке приче. Они су причали историју богова и јунака, да би у стиховима описали оно, што се причало као приповједка. На тај начин писали су без појетског одушевљења и љубави спрам онога, што су описивали, па с тога није било јединства у описивању.

њихне умотворине зову се различно гледећи на описивање предмета т. ј. зову се космогоније, кад се казује како је постао свијет; теогоније, кад се казује о постанку богова; титаномахија, аргонавтика, тиваидика, антигонија, тезеида и т. д. према описиваним предметима. Од свега тога до нас је очувано само неколико одломака.

Током историјских догађаја и саморазвићем народним послије јуначкога доба, као што се види и код низу других народа јуначкога времена, народни епос прелази у историју.

Друге је врсте поучљиве појезије, лирска појезија, која је по својој садржини тијесно свезана са гномичком или поучљивом појезиом. У обје струке поглавите су ове мисли: „човјек је самртан и слаб, а живот је кратак. С тога треба или потпуно уживати или избјегавати сваку лажњу и земаљску насладу.“ На тај начин лирска је појезија двострука: она пјева или потпуну насладу у животу или казује како су ништавне све радости земаљске, а како је срећан онај, који се од свега тога одриче, а то и јесу двије стране људске мудрости, што се обично јавља са умножењем наслада и људским развитком. У оно вријеме веома се обогате јоњани и етољани у М. Азији, пак код њих се и јављају та оба правца лирске појезије. Најзнатнији су лирици појете: *Алкман* из Сардеса у Лиђији. Он је био придворни појета у својој домовини и из његових се стихова види, да је припадао оном реду људи, којима су насладе највеће благо на свијету, а у исто је вријеме израз преданих насладама лиђијца и фригијца. Он само препоручује свакојаке насладе, јер је кратак живот. Около тога времена живљео лебзијац *Терпандр*, писао је пјесме које су пјеване за трпезом, кад се једе и пије и изишао је на глас са унапређења музике. Његов земљак *Арион* (около 600 г. пр. х.) писао је подобне стихове и о њему говори она грчка прича, која казује, како се

спасао на делфину. За вријеме Ариона живље грчка пројектиња *Сафо* из Лесбоса, од које је сачу осим њеких стихотворних одломака, и двије оде, у јима она проповједа философију наслада. Њена је и рија искварена предањем и од све прилике, прич о њезином непоштењу и самоубијству, чиста је и шљотина. Њена другарица *Ирина*, негледећи н што је прерано (у двадесетој години) умрла, про вила се као највећа женскиња појеткиња. Суврем Сафо и Ирине био је појет *Мимнерм* из Колофо кога се казује, да је почео писати стихове елегиј начином, да искаже жалосно и плачно стање д Ријеч „елегија", која код нас значи свако жалос плачно стихотворење, код грка је означавало спољашњи размјер писања. Тако се звало, независн садржине, свако стихотворење од једног гегзамет једног пентаметра. У пјесмама својим Мимнерм с кује непостојанство земских блага, краткост људ живота и мноштво људских патњи и страдања, исто доба, позивље људе да уживају. Мало до живљео је појета *Стезихор* из Гимере у Сицилији, је почео писати оде доцније усавршене и дотј Пиндаром. Савременик Стезихора био је Ибик и гије. Од свију тијех појета најзнатнији је *Анакр* Теоса у Јонији, суврееник и највећи друг и при тиранина Поликрата, Пизистрата, Хипија и Хи живљео је код дворова тијех тирана, пјевао им и умро у својој 80-ој години пр. христа. У својим пјесмама пјева насладе и његово име по тип за означење појета *љубави* и *вина*. Неколико од њега, али суврееник његов, био је Симонид из (једно кикладско острво). И он је био друг Пизист Питака митиленског и Хијеропа сиракузког; живљ 90 година и умро 649 г. Знатан је својим жалос стиховима, а у исто доба, по његовим стиховима,

бити вријеме те се наслађавати. Сто година прије ...а живљео је *Симонид* из Аморга, (једно острво од ...радских острва), сасвијем противуположан своме ...њаку, био је друг народа и противник свакојаког ...аљалства. Он је написао појему уполак сатиру на ...нскиње. У тој су појеми прекрасно описане савремене ... женскиње, гдје се с једне стране описује њихно не...љалство, ругоба и заблуде, жеља допадати се, радо...алост и блебетање, а с друге стране дивно је описано ...начење жене као домаћице, супруге, мајке и сабесјед...ице. Најзад да напоменемо Пиндара друга великаша, ...ји је пјевао оде онима, који побјеђују. Његове су ...мотворине последња ријеч лирске грчке појезије и ...глед савршенства до кога је доспјела грчка лирска ...ојезија. Он је живљео од прилике од 522—440, родио ...е у Тиви. Његово име и појеткиње Корине два су ...имена беотијска позната у грчкој књижевности, Пин...дар је живљео много година код двора сиракузког ...иранина Херона I, кога је он хвалио, прослављао и ...знео на глас за велике поклоне, а у исто је доба тако ...сто хвалио Терона агригентског тиранина и њеке друге ...ладалце Сицилије и Тесалије. Сачувало се његових ...осим одломака) 45 ода т. ј. хвалебних пјесама побје...итељима на грчким саборима.

У то доба мјесто лирске појезије заузима *драма* ...) Драматичка грчка појезија поникла из светковине у ...аст Бахуса или Диониса бога родности или изобиља. ...а врста појезије имала је много веће значење код грка, ...его-ли м'а код кога народа у свијету. По содржини је ...на поникла из вјере, а њена је спољна форма постала ...д лирске појезије и игре (танца). Грци су о празни...цима представљали богове пјевајући им хором химне. Тај ...е химна праћена играњем (као код нас, што се пјева ...јесма и по гласу се пјесме игра напр. „вишњичица ...од родила и т. д.) символичког својства, и у гледал-

цима се будила побожна осећања. Садржина је и
било њеко предање, и играње је одговарало тој са
жини и на тај начин, о празницима представљао се н
догађај у пјевању и игрању. Из тијех светковина п
помало постала је грчка драма, али како се то д
дило, незнасе. Зна се толико да је постала од диони
јевских светковина; први се пут појавила у Ати
по причању грка, појет Теспис из Атике, суврем
Солона, први је извео на ту религкјску светковину г
мца у поредо с хором, и на тај начин завео разгов
представљање. С тога Тесписа признају за творца др
500 године Есхил изведе на бину и другога глум
тиме даде драми прави драматички изглед. Остал
још ученик тесписов Фрињих представио је на би
драми освојење персијцима Милета 494. г. И такав
појезије грци назову драма т. ј. радња, дејство. У
доба појавила се и *Трагедија*, а комедија доцније
комедију се мисли, да означава сељачку пјесму
што су трагедије изигравали по варошима, а коме
дуго су вријеме представљали на селима и с тога
била то име. Ријеч „*трагедија*“ значи пјесма јарца.
је поникла или због спаљивања јарца на жртву
Вахку, или с тога, што су се на таким светкови
надметали појети, па чија је пјесма била најбоља
бијао је на поклон јарца. Уосталом тај назив мо
постати и одтален, што играње и пјевање хора
стављало је сатире, пратиоце Вахка, а они су
козје ноге. — Грчка се драма у многоме разлику
наше драме: хор, који је био лирички елеменат д
чега данас нема, био је искључива потреба код
На те представе грци су гледали, као на дио бого
с тога су у Атини само двапут у години представ
драме о празницима Вахка. Најзад, театор, као
тичка установа, код грка је био у тјесној свези са
ним друштвеним склопом. То је била народња уста

а одговара ондашњим наравима, друштвеном жив-
ну и државном склопу, и био је намијењен да рас-
остире мисли, које одговарају духу времена, м'а од-
ен била узета садржина, и управо је театор био оно,
то су у данашње вријеме публицисте. Од двије врсте
аме трагедија је достигла до потпуног савршенства
дјелима триумвирата гучке драме: *Есхила*, *Софокла*
Еврипида. Есхилом се одпочне грчка трагедија, у
јелима Софокла је достигла совршенства и почела је
а пада у дјелима евриподовијем. Вријеме њихног жи-
љења опредјељава се саламинском битком 480. г. пр.
. Есхил се борио у тој битци против персијаца имају-
и 45 година, Софокл је имао 5 година и био на свет-
ковини у част те битке, а Еврипид се родио онога дана,
ад је била битка на острву Саламину, куд му је мати
побјегла са осталим атињанима.

Есхил, знатне породице из Атике, — рођен у Елев-
сину 525. г. и борио се као војник против персијца и
одликовао се као и његов брат Кинегир у биткама код Ма-
ратона, Артемизије, Саламина и Платеје. Прв је пут
484. г. одржао побједу у драматичкој борби, добије на-
граду, и доцније добио награду још 12 пута. Под ста-
рост оде из Атине мрзећи на демократију, у Сиракузу,
Хијерону I, па је умро у Хели, у Сицилији 456. г, Он
е написао до 80 трагедија и до нашег је времена очу-
вано седам. У свима његовијем трагедијама види се ве-
лико вријеме и својствени му дух времена. У свакој ње-
говој трагедији, како у саставу, тако и у појединo-
стима види се божанска узвишеност и запечаћено је
карактером узвишености, Све су задахнуте религијским
осећањем да људи зависе од богова. Садржина је ње-
говијех трагедија: дјела политичка и религијска, ток
је дјела прост и узвишен и иде на то, да пробуди у
душама људским осећање ужаса. Мрачним карактером
својих трагедија Есхил је ишао на то, да заплаши де-

каже надмоћије грчкога склопа над пе
и држава главна је мисао у свакој т
пада појети, којом он брани величину
или аристократске установе. Основне м
трагедија или су религијске или полит
обоје. Тако у „окованом Прометеју" гла
слобода човјекова никада неможе бити
личије душе јаче је од насиља и сваког на
како он био моћан очекује освета. Ту
рба грубог насиља са слободном енерги
је описана разлика борбе између узвише
се бори за достижење умног блага и
дом презреног човјека, који је готов д
аку подлост за новце или разлику изме
која воле што је добро и мрзи на дес
али нема снаге, да му се противи или
који прегибају грбину пред сваким и ни
мију казати човјеку у несрећи, осим не
обичних ријечи. - У трагедији „Персијци"
жавни склоп грчки основан на закони
њихи друштвени слободњачки правац
достојанства у сваком грађанину, снага с
ним народом и противно стање персијс
чки склоп, немање никакве моралне с

положење и љубав због збачења отимача пријестола, што је одржала побједу правда над грубим насиљем, и ди убијство мајке као најужасније злочинство и мрачно законье против вјере и закона природе. У „Евменидама,“ гдје се прашта Аресту убијство, Есхил опије атињнима ареопаг, њихн најстари суд, ког су чланови бивали најзнатнији племићи и најмудрије старјешине. Кад се изриче суд, то се појављу у суду најглавнија атинска божанства Минерва и Аполон са својем оцијем, што је најдражније атињскоме народу. Намјера је појете да покуди демократске установе, а да до неба уздигне старински аристократски склоп. Он је хтио, да се одрже у Атини старинске суднице, старински обичаји вјере, нашљедственост црквених служитеља и аристократија, којој је претила пропаст. С тога је срећа атинскога народа у томе, да му богови поврате старински склоп с аристократијом, а сваки који иде против тога, иде против богова. Послије тога није чудо, што је Есхил мрзио на демократију и отишао тирану Хијерону, јер није могао живљети у Атини, гдје су тада преобладали највећи демократи и тада излази на глас други велики трагедијац.

Софокл. Он се родио 495. г. у једној атичкој паланци и умро 405. г. Тада је Атика била најмоћнија држава. 468 год. он одржи побједу над Есхилом. Њега су звали страни властници, али он им никада није хтио ићи и вас је свој вијек проживљео у Атини. Био је у рату кад су атињци ратовали са Самосом и по избору заузимао је знатно мјесто на флоти. иЊеки веле да је он написао од 70 до 130 трагедија, али се очувало њих само седам. У погледу на живљење људско види се огромна разлика између Есхила и Софокла и оно што је код првога страшно и ужасно, код другога је кротко, а то се највише види у описању дјела вјере и женских карактера. Свуда у његовим трагедијама дише дух ви-

јека перикдова, а нема ни трага ни гласа оног
стократичког правца, који се види у Есхила. Па в с
шне богиње освете, (од гледања којих су жен
побацивале дјецу у трагедијама Есхиловим) код
су мирне. У трагедијама Есхила женскиње се не
шају у државне ствари, а у Софокла оне имају
значење, како је имала Аспазија и друге одреше
енергичке женскиње. Да покажемо главне мисли
његових трагедија из који се види, како појет,
и његово вријеме. У двема трагедијама, гдје је опи
судбина едипова, и пр. евмениде, које у Есхила прои
ужас на људе, у Софокла се и нејављају на бин
тога се види, како се за тако кратко вријеме из
нило мишљење и стање друштва: није су хтјел
знаду за оно, што плаши и што порађа ужас, јер
штво основано на разумном основу, није веро
у оно што задаје ужас. У „Електри" је описано
чење женскиња, како су имале за његово вријем
лицу једне јунакиње трагедије описан је узвише
њежни карактер обичне женскиње, а овакав се кар
развија у свакој изображеној женскињи у извије
добрим друштвеним условима демократије. У траг
„Ајакс" појета куди атињце, што су рђаво посту
са многим својим великим људма; а у „Улису" је
сан државник перикдова времена, који ради за
рист државе и наравствености. У „Филоктету
описан државник перикдовог времена с друге ст
гдје велики државник жртвује наравственост пол
У „Антигони је" описано како стоје мушкиње на
женскиња онако, како бива свуда, гдје је дотј
друштвено живљење, а у исто доба доказује, да
њани недолазе у противосдовље својим установа
народним обичајима и божанским законима и да б
вање доводи човјека до тога, да се заборави и
о себи врло много, да је већи и бољи од остали

ојанство доводи до својевољства, а обезбјеђеност ивање до презирања других. У „бијсеном Херкулесу" зује, како се права женскиња може дотјерати у до- околностима, да стави више свега љубав, и т. д.

Сасвијем су друкчије описане нарави, правац и те- пропадајућег атињског народа у умотворинама Ери- а, који је живљео послије пелопонескога рата, кад од атињана било главно судско и адвокатско бесје- штво и софистичко изображење. Еврипидови су и учитељи: Анаксагор, Протагор, Продик и Сократ. пређашња трагијца гледали су на живот онако, о је сам живот доносио, а овај је поцрпио своје по- де изван самога живота, у погледима савремених чењака. Он се није мјешао у државне послове, а чавао је философију и савремено бесједништво. У рости оде из Атине — (пошто је његов правац и дњу изнео на смеј Аристофан у својим комедијама,) ћедонскоме цару Архелају и онамо у Пелли умре. За та веле, да је написао 120 трагедија од којих се вало 19.

По своме изображењу и животу Еврипид предузме ијем други правац и почне примјењавати за театор , што је изучио у школи. На тај начин почне да е по *правилима*, јер није био онако способан, као ови предходници, који су писали по унутарњем по- јском уодушевљењу. Еврипид се старао, да научи шаце својим мислима и да их задовољи измајсто- аним, дотјераним језиком пишућ по измајсториса- , правилама, а Есхил и Софокл само радњом драме рали су извор за науку, а ријеч је била просто сред- . Еврипид пак своје софистичке мисли хтио је да ии у људе измајсторисаним начином, с тога су ге- ални људи, као Аристофан праведно на њега напали. рипид је угађао моди и имао шкодљив уплив на на- . Из његових умотворина дознајемо, да је „*лијепого-*

се узимала сенти
блебетати за љуб
људи постали сла
истину и изгубил
тину, а све се ос
боље да ријечима
нов правац и, кад
најљубазнији спис
гом, али они, који
гда бива дотјера
сурда). На тај на
човјек, с тога се
стичком правцу а
допадне слушачим
шати дугачке го
вјерењем зборити,
оснивати се на оп
изриче каравоучењ
плач од онога, шт
оно што — тако р
иста потреса човје

STANFORD LIBRARIES

стику и извјештио се да превратно тумачи ријечи.
су бесједе пунане наравствених сентенција, којих
било у души сикофанта. У „Оресту“ опет изводи
бину театора суђење, гдје и сведоке испитују и дуге
једе говоре обадвије стране, а у исто се вријеме
софира тако, да се уништи народна вјера. Осим
а драматичка је вјештина у овој трагедији понижена
скварена напр. на бину је изведен цар Менелај с
им гнусним правцом, да само гледа гдје што може
ити, а Јелена се брине, како ће да докопа његово
ање, када он умре. Како је велика разлика између
ећашњег есхиловог и овог времена набоље се види,
д се упореде трагедије: Есхилова „Седам код Тиве“
Еврипидова „Финичанке“ а предмет им је један. Код
схила је главно држава и вјера, а код Еврипида суд-
на засебних личности мушкиња и женскиња. У своју
трагедију опет упео суђење, а у бесједама, којесу
исане по риторичким правилима и то најприје при-
уп, затим измајсторисано изложење дјела и врео
ршетак — и у овоме је потрошено сво фишкалско
троумље и доскакање, Противници, као адвокати ста-
ју се да изврну смисао противниковог говора, да по-
еде доскочицама, или да изврну ријечи противника,
су смијешне. Ако је тако низка трагедија еврипи-
ва кад се упореди са трагедиом есхиловом, она је и
више висока и добра кад је упоредимо са сенекином
агедиом о истом предмету. У овом случају не само
се одма види како високо стоји Еврипид над Се-
ком, већ и његов начин је говора сјајан и узвишен
сенекин надувен. Код Еврипида је језик обрађен,
лађен, витак и вјештачки, а сенекин је надувен, пун
гуралних израза и све је преувећао. У „Тројанкиње“
казују се најбоље његове појетске способности; сти-
ови су различног размјера тако вјешто размјештени
уређени, да човјек одма види појета, који зна све

STANFORD LIBRARIES

чистог заданућа
види се, да је ст
појета пише. То
„Медеја“ „Ифиге
ликих списатеља
мјене стање ства
показивали су с
милост владалачк
тим самим сапели
гедија не одустан
ликом, што су влад
својим присталица
гледећи на то, шт
су писали трагеди
ређивали са бивша
се о њима зна, док
духа и одушевљењ
три трагичла: Јон,
трву Хиосу, живљео
Софокла. Његова д
из Евбеје још је ман
комедије, него-

или у државним пословима атински глумци: Ари-
дем, Неоптолем и Сатир. Александер је највољео
мце — Атенодора и Тессала. Глумци су добијали
ику плату тако, да се Полус, — живши у вријеме
постена — хвалио, да за два вечера добија (око
дуката) један талант, а у то су вријеме држали,
је онај богат, који има имања на 15 таланата.
.) У Сицилији се у то вријеме појавила нова врста
аме, тако названа *мимика* т. ј. мали разговори у
има се изстављају на углед различне нарави, страсти,
гађаји и типови различних сталежа људских. Већина
тијех диалога написана особитом стихотворном про-
. Те су *миме* говорили веселим и посмјевачким је-
ком, као код нас поскочице и њих је унео у књи-
вност сиракузанац Софрон, около 450 г. пр. Хр. и
сао такве разговорне миме, с чега се још у његово
ијеме преокрену у њеке комедије, које можемо упо-
дити са онијем нашим комичким играма уз бијелу
дељу нпр. с чуварицом конопаља, али у тијем коме-
ијама није било замршаја или интриге, нити хора
ре грчке комедије. Ми смо само овдје узгредно на-
менули миме; оне се нијесу преокренуле у драматичку
штину, која се зове „*комедија*“ и која се појавила
напредак учинила у Атини.

Вријеме пропасти трагичке вјештине, било је за-
четак напредка вјештине комичке. Ова је вјештина
никла као и трагедија на светковинама бога Вахка,
је су бивале за вријеме брања винограда, кад су
вање веселе пјесме за част богова и да се веселе
, који беру виноград. Ове су пјесме клице комедије;
х су пјевали идући путем или у виноградима и у
има су често изсмевали сувремене догађаје или лица.
ким су се начином те пјесме и игранке преокренуле
драматичку форму, управо се незна, Најстарији тра-
ви комедије, у драматичкој форми, налазе се у Ме-

гарп, гдје је Сузарион около 570 г. писао посмјешн
стихове да се пјевају о светковини Вахха, а то се ист
чинило и на острву Сицилији. Тек у половини V.
комедија се појави као драматичка вјештина у Атин
Најстарији списатељи комедија били су атињани: *Кра-*
тин, *Кратес* и *Еupол*, који су живјели у то доба. Нај-
знатнији међу њима *Еupол* негледећи на његов гру
начин писања, прославио се јуначком одважношћу којо
је исмејао прве државне људе свога доба. Но је највећ
комик атињанин Аристофан, за вријеме пелопенеског
рата, кад је пролазило вријеме трагедије. Тај појав
грчкој књижевности лако се даје схватити, ако се узм
у рачун грчки карактер, својства атинског народа
ред појезије. Комедија је била израз живота, а ни
стајала у противслављу с духом времена, као трагедиј
људи се нијесу бојали већ есхилових плашила, не
људске посмјевке и атињани су, као изображени гр
ђани, врло лако увиђали смијешне стране савремен
друштва. На тај начин комедија одговара духу вре-
мена и околностима људским. Због описивања пред-
мета и форме како се описивало, комедија се дјел
на — *стару*, *средњу* и *нову*.

Стара је комедија описивала и представљала
театору савремено живљење у његовим главним поја
вима, наводећи поименце људе, које су исмевали
гледећи да су глумци управо налик на оне, које су и
смјевали. Државна управа, појезија, философија и с
живот атинског народа уколико није одговарао угле
доброг, постане предмет комедије. У „*средњој*" ко-
медији почну да умекшавају то исмјевање и изводи
су на бину лица из прошлости, и то је трајало д
времена Александра великога. Списатељи тога доба н
падали су још на познате савремене људе и догађај
али су им давали измишљена имена. Описујући рђа
стране живљења својих савременика они су поћеш

вали, што је измишљено и често су писали „нара-
ења“, која неиду онамо. — Пошто се измијени по-
чки склоп друштвени и завладају цареви и насил-
, а то је од Александра великог, настаје вријеме
е комендије, у којој се није говорило о државним
овима и, немогући говорити о сувременом животу,
ну да описују *измишљене догађаје*. Као у комедијама
пских народа почну изводити на бину ситнице и
лаштине друштвене и смијешне сукобе, описујући
ште људске страсти, па се старали да зачуде гле-
це смршеношћу и размршајем интриге. Тада су на-
па правила и почну учинити нове нараштаје тој
тини да ломе главу и измишљавају смијешне пред-
е код онолике комендије у животу. Предмети су
комедије били већином непоштени случаји и
гале па се старали да то забашуре наравоучењима
су зборили јунаци. У канону комичких списатеља
ављеном у Александрији на 20 година пр. х. спо-
у се, осим оних, чија смо имена навели, још ови:
еменик Аристофана, Ферекрат и Платон (не фило-
и они су живљели за вријеме писања *старе* ко-
је. У канону *средње* комедије спомињу се: Ан-
н и Алексис из Турије. Први је живљео у првој
уги у другој половини IV, в. Од њихних комедија
ли су само одломци, негледећи на то, што је
ксис написао около 245, а Антифон около 280 ко-
ја. Списатељи *нове* комедије живљели су чак
ије александрове самрти и то у Александрији и
не комедије одговарају ономе оштроумљу и заба-
ма вишег сталежа грчког, јер није било могуће
ати предмете из живота народњег, који је стајао
же природи и држао се својих старинских обичаја и
ка. С тога народ није марио за те комедије и
постану средства да се — гледајући их — смије
ода и великаши својим комичким поступцима. Нај-

Они су изсмејавали само страсти уопш
свуда налазе у њихним комедијама але
воучења, дугачке бесједе и врло су удес
уче дјецу у школама. Остали појети але
земана писали су такве смијешне ствари,
гуће причислити никаквој врсти вјештине
веле мудрих мужева александријско ропс
састави седам „сазвјездија“ (плејаду), кој
виђела распростирала таму и мрак. С тог
је представник и геніални списатељ комед
до савршенства, *Аристофан*, атињац. О њег
готово се ништа незна, пак ни година к
пити када је умро. Био је грађанин Ати
риј еме пелопонеског рата и умро на 2
слије свршетка тога рата. Он је написао
а очувано је само 11. Аристофан је живл
распадања грчкога живота и највећег н
распадања друштвеног. Из његових се д
је он припадао у ред оних људи, који с
поврате старинско стање ствари, и који
суврмену софистику и неваљалство друш
у колико је Еврипид хвалио своје врије
га Аристофан кудио и нападао на њ га.

ости, јер он није хтио придобијати пажњу гледача ајсторски скројеном интригом, већ снагом праве поезије, изсмјевањем рђаве и лажне стране живота и стинским описањем суврeменога живота. С тога из егових комедија лако можемо проучити различне тране суврeменог му грчкога живљења. Његова комедија „Плутос" (богатство) (на коју се угледао Плавт Мољер да опишу тврдицу) почиње се изсмјевањем рипидове трагедије и посмјевачким повторавањем рипидових стихова. Он му се посмјева не као појети, ји унутарњом садржином придобија народ, већ који јсторијом и занимљивошћу добија одобрење гледаоца. и је главна мисао, не трагедија Еврипида, већ жеђ пњаца за парама. Он обраћа пажњу гледача на невенство економичких блага. Обично се држи, да је гатство награда добродјетељи, с тога Аристофан тежи изјасни грађанима, да прво и прво треба праведно се расположи икономичко благо. У старо су вријеме ивљели просто, а сада су тако раскошни, да и сага бога Зевса нетреба држати за бога који плива у обиљу, јер на олимпијском сабору побједитељима дају награду грану од маслинке; а сада дају свуда атне вјенце. У исто вријеме посмјева се онима, који ду у судове и изводи на бину фишкале и адвокате, ји, притварајући се да бране опште благо, а у ствари аде због личних интереса најгнуснија дјела. У исто ријеме обелодањује нитковлуке и подлости служитеља кквених, који су гледећи по опадању религиозности стали без срама и без стида. У „облацима" — најатнијој његовој комедији, предмет му је покварест нарави, неваљало и гадно воспитање, које се почело са софистиком. Сви теже да се м'а чему уче, мо да знају да о свачему блебећу, да се науче мајорији вјешто и оштроумно ставити у тупих супарника, доказују и куде шта гођ хоћеш гледећи на то, како

ни се хоће. јер сами нити у шта вјерују, нити с
тврдо држе. Такви су били софисти, а Аристо
држао и Сократа за софисту, па га је извео на
свој комедији, као главно лице. јер, не гледећи
гову смрт за своја убјеђења, он је највећма доп
да се сурвају олимпијска божанства. Сократ је
свој посао по науци, убјеђењу и у интересу сав
претка; али је и Аристофан као прави грк
своје дјело бранећи грчки живот и стару вјеру.
начин Аристофан је исмијао *моду* по којој су
стару вјеру и митологију. Да би стао томе на пут
прадједовске обичаје и васпитање. Заблуда Арист
је у томе, што је мислио да с пропашћу вјере, п
и држава. У осталом је то и било тако у старо
јеме; али зар због тога, што је сујевјерство пев
користи, да се на њега ненапада?

Пошто у „облацима“ изпрескаче новомодну ф
фију, он, у „жабама“ нападне на *новомодно* стих
ство. Предмет је комедије Еврипид и покварена
гледаоца, којима је он ласкао. Изводе се на бин
тора Есхил и Еврипид као представници
истинске поезије, говоре се звечеће безсмислене
Еврипида, у којима има *свашта* и *ништа*, па се
зују, као највећа будалаштина. У тој се ко
Еврипид хвали, да у његовим трагедијама и роб
и господин и женскиња говоре сви једнако и
Есхил пресеца с ријечма: „и то сте допустили?
нијесу убили за то, што си се осмјелио да тако
зиш достојанство драме?“ он одговара: „Тако м
лона! ја сам то учинио сходно савременој моди!“
му одговарају да свијет то воле, Аристофан од
да је сада врло мало људи, који што знаду, а
лети да што зграби и само јој се допада оно,
глеђајисано и што блешти. У комедији се исме
магогија и њезин вођ Клеон. Он тумачи грађан

гози све што раде, раде као за грађане, а у
ри раде за саме себе; показује, како је шкодљива
а клеонова и опијех, који су налик на њега и вели,
средња класа људи истинско срце народа и је-
подпора и одбрана домовине. У комедији „акар-
н“, која је представљана 425 г. Аристофан изводи
ину млађане атињце какав је био н. пр. Ламах, који
елили да се продужи ратовање да се сами заба-
у оружијем и да парадирају у војничким хаљинама.
лијепо објашњава Аристофан како је шкодљиво
вање за раднике и добре пошљедице, кад би се
ило. Из тога се види да је Аристофан био на страни
ја и оне партаје, која је била за мир са Спартом.
медији „оспце“ Аристофан изводи на бину театора
арено атинско суђење. Ту изсмева страст старих
ских грађана засједовати у судовима и слушати
равајуће се бјеседе и улагивања парничара, фи-
а, адвоката и смијешну гордост и високо држање
чиновника — судија. Он доказује атињанима, да
да „велеважно“ мудрују ови поштовани старци и др-
ао да они доиста нешто важно, у корист државе раде
државају је добијајући три обола за сваку сјед-
, да они чине велику услугу држави, а у ствари,
су робови демагога, и да за неколико грошића за-
вајући и судећи много већу штету трпе у својим
овима, а сва добит иде фишкалима, адвокатима и
лој фурди — писарији. Да би показао, како лаж-
ци и ниткови варају и омањују народ, Аристофан
ди неколика извјестија, која су шпијуни и сико-
и измислили, само да имају од чега живљети и
да и они нешто раде. При свршетку он шиба
ском својом посмевком сав гнусни, груби и ништа
дећи виши клас друштва са свима будалама и
сузима, који имају снагу и уплив на свијет само с
, што свијет није освешћен и обавешћен.

„најзнатнија знатна плејада од које је на н
долазила таква, у којој су били: Аполониј
рат, Ликофрон, Теокрит и т. д. почиње се
стирска) појезија. Представник је те поје
окрит сиракузски, који је живљео и код
Хијерона II и код двора Птоломеја Фила
свога цара. Он је узимао за предмет п
онога дијела људи, који је највећи ж
рода. Он је писао на сицилијском наречј
Није чудо то што је Теокрит писао *иде*
тога види, да је још у своме срцу знао
поту и простоту, а већма се мора човјек
како се могла така појезија допадати они
су били развратни, раскошни, навикнути
на церемоније, код двора александријско
допада описивање простих људи и просто
Ако боље разгледамо тај појав и размис
не само да ћемо га разумјети, већ убје
љубав придворних тадашњих људи спрам
идила сасвијем одговара људској природ
гда повторава у онакијем околностима. С
њеженост и раскош најнесноснија је опи
највише одају, а најмање могу да је избј

иљења, кад људи незнају за преврате и не-
ва у друштву. Како код тадашњега изображе-
ксандријског свијета ништа није било просто,
опачке живљели, гдје није било ништа светог
јног поштовања, због тога им се отвара воља и
а оно што може да их покрене, а то су осе-
оетих и добрих пастира и просте природе. С
идилска појезија била једина вјештина, која је
васти у Александрији. И доиста је у умотво-
еокрита она дотјерана до савршенства и грци
гој вјештини надмашили све друге народе: Те-
у идилској појезији оно, што је Омир у епиј-
а њега су се доцније угледали сви списатељи
Појета природе и пастирске љубави, који се
сто улизивао силнима овога света као и остали
рци његовога земана, није заузимао прво мје
сувременим појетама. Цар је александриских
био *Калимах* родом од знатне породице из Ки-
живљео је за владе Птоломеја II. Његови сти-
говарају вкусу времена Птоломеја. Прилично
човјек, он није имао ни трага ни гласа од по-
дара. Његов ученик *Аполоније родоски* исто је
ао мало појетскога дара, као и учитељ, али
заповједала и он напише појему о походу ар-
која је имала велики уплив на доцнију поје-
ску. Он се угледао на Омира пишући свој Еп,
гледао на сваки звук, врсту, израз и сравнење
појете и тиме олакшао римљанима изучавање
Његова је појема важна за изучавање предјела и
ондашњих народа и њихних нарави, у исто доба
едини од грка добро угледао на Омира. Од
позајмио Виргилије читава мјеста. Стихове дру-
вдворног појете Птоломејева *Ликофрона* из Ев-
еба споменути као углед најгаднијега стихопи-

сања. Главна је врлина његове појезије у двосмислености и неразумљивости и у томе што воле тамна мјеста и многе тачке. Њега држе да је пронашао анаграм, а то је, да из њеке ријечи мијењајући писмена излази нешто друго, а стои у свези с првим. Како је живљео у оно вријеме, кад је погађање загонетки, игра појмима и изјаснења тамних места било главна наука, а вјеру замијенили сујевјерством и тајнствима; Ликофрон је написао двосмислено и тамно „стихотворење“ да га учени мужеви тумаче и тиме покаже рђав примјер онима, који су живљели послије њега. Та будалаштина од почетка до краја садржи њека предсказивања Касандрина и створи мноштво загонетки; чак богове и јунаке он непазива правим именима, већ их означава њеким њихним својством или особином (атрибут). У пјесништву његовом људи „*муњу чују*“ а „*звуке виде.*“ У опште је у његовом пјесништву изказана необуздана фантазија, нагађање и самохвалисавост. Његова фантазија негрије читаоца појетијском живошћу, него мрзне; у њој се види учен муж, који мучи и себе и друге, као што је код нас „Ромoранка.“ Савременици и доцнији списатељи неимајући људске способности за оно што је природно и доиста лијепо и узвишено, могли су с удовољством да читају такву умотворину, коју треба непрестано тумачити па је и онда тешко у њој људског смисла наћи. У свима својим дјелима, као и у Касандри он је сам тако помрачио оно, што је хтио казати, да нико није кадар изнаћи прави смисао израза. И тако грчка појезија у свом пропадању дошла је до тога, под владом нашљедника александрових, а под пером улизица дворских, да је нико није могао разумјети. То су потоњи изданци грчке појезије одпочете Омиром, која је онако славно и дивно цветала у слободној Атини под небом Еладе и потонула у мраку насилника и улизица,

II.

Наука.

1. *Историја* грчка одпочела се казивањем о боговима и јунацима. Први ступањ и форма историје то је — епска пејезија Омирова и кикличких појета. Други је прелазни ступањ у развићу историје *логографија*, гдје преоблађује над правом историјском науком баснословље и измишљотине, али се виде клице истинског излагања историјског предмета по земљописноме начину. Логографија заузима средину између епске појезије и праве историје и названа је тако с тога, да се стави на супрот *митографији* т. ј. простом записивању прича и епских пјесама. До Иродота сви су историописци били логографи. Од њих, као и од кикличких појета, очувани су само одломци, па је тешко траг за трагом пропратити како се логографија преокренула у историју. Они су писали прозом и први је логографијац био Ферикид, философ јонијске школе, с кикладског острва Скироса и живљео у половини VI. в. пр. х. Осим њега, веле, да је старији од њега био, Кадм милетски, који је написао историју своје домовине. Још су познати *Маник* лесбоски и *Гекатеј* милетски и најстарији географ грчки. На тај начин, како је се из вјере и гномистике заједно с митологијом развила философија, тако је исто из појетијскога излагања причи поникла логографија, а од ње се дошло до истините историје, коју је одпочео писати Иродот. Све што су прије њега писали као митологиске приче или сухопарне хронолошке или генеолошке биљешке, када су их писали, био је изван њихног схватања главни задатак историје — да опише ток развића и напредка људског, узајамно подпомагање људи и онога, што им је помагало, а шта-ли је сметало њихном напредовању. Иродот је први почео да записује факте и да чини изводе по памети, по мјестима,

времену; да доводи факте у свезу и постане творац историје зашто га назову: „*отац историје.*“ Између њега и логографа много је већи простор, неголи у развићу драме између Есхила и његових предходника, јер су већ били изнашли: Теспис форму, а Фриних садржину њезину. С тога се права историја и почиње од Иродота, јер нема прелазних списатеља између њега и логографа, он ју је створио и то је трећи ступањ у развитку историје; развитак пак историје као науке има своје ступње напредна: Код Иродота је Историја била створ природе и уодушевљења; у Тукидида је она створ вјештине и философије као трагедија код Софокла и најзад, у Ксенофонта она пада с те висине, долази у свезу с моралом и није могла крочити даље унапредак. Ксенофонт, а још више они историјци, који су ишли послије њега црпили су из живота народњег „*правила наравоучења*“ на мјесто свестраног разумјевања природе људске и напредка. У току људских догађаја они нијесу видјели развиће човјечанства, неизбјежне законе покретања унапредак људства, већ смршену радњу страсти по коме све што раде људи, они раде из *освете*, *мржње*, *љубави* и т. д. и најзад, на изучење историје гледали су као на средство да изобразе и спреме људе за државну радњу. Није овдје мјесто да доказујемо, како је жалосно и ниско то схваћање, али је мјесто рећи, да је тај поглед имао најубитачније и најжалосније пошљедке у животу окром што је по себи лажан, јер је историја наука о људским друштвима, која живе по необходним законима удруживања, па изјаснити и уразумјети те законе и јесте предмет историје и она је с тога наука, тиме се уразумјева судбина друштва. Како ће се пак ко тиме користити, зависи од његове личне памети, као у свима другим знањима.

а.) Иродот се родио около 484 г. пр. Хр. у Халикарнасу, доријској населбини, у Карији, у југо-за-

западном дијелу М. Азије. Још у младости пропутује по Грчкој, Маћедонији, Тракији, ишао је до утока Дњепра, затим је био у Вавилону и другим земљама на исток, у Мисиру и околним земљама. Пошто се врати из путовања стани се у Самосу и одпочне да пише историју, гдје се казује о ратовима грка с азијским народима, ратовање с персијцима за слободу и у многим је мјестима описао земље и народе. 444. г. Иродот пристане у атинске грађане, који су пошли у доњу Талију и обновили град Сибарис назвавши га Турија. Од све прилике туна је он проживљео потоње дане свога живота и умро је около 408 у 77 години од рођења. Иродот је читао публично један дио своје историје први пут 456 г. на олимпијском сабору, други пут у Коринту и трећи пут 446 г. у Атини.

Због времена, када је живљео, Иродот, у многоме наличи на Есхила, јер му је главна намјера била да опише разлику, која постоји између грка и источних народа. План његове историје показује ту разлику, јер он описује истините догађаје у хронолошком реду и описује само оне догађаје за које држи, да су истинити, а источни историци блуде у безконачном и баснословном простору времена и у својим историјама описују свакојаку збрку казивања и басни без критике и претреса. У осталом, једва-ли је сам Иродот свијесно сазнавао ту разлику, а пређе треба мислити, да је он усвојио тај план писања под упливом општег тока ствари у Грчкој. Он држи, да је све источно старије а тако је био занешен источним појавима, а особито источном теократиом, тајнама и фантастичком вјером, да му је то шкодило. С тога описује све источне ствари са напред склопљеним мишљењем, да је оно истина, па му није могуће вјеровати у томе, не с тога што би намјерно хтио омапути и преварити читаоца, већ с тога, што

су њега омануди на истоку. Високо поштујући мисте
источне, свугдје их хвали и уздиже до неба.

Главна је мисао читаве иродотове историје у ово
да су Грци одржали побједу над источним ропским
родима, над афричким раскошлуком и фантастичн
њихним плановима с тога, што су слободни и љубе с
боду, разумност, просвету, што се држе поредка и
су умјерени. Његова се историја почиње описива
ратовања грка с персијцима за слободу, а у
доба напомиње прве сударе грка са источним народ
С тога спомиње како је отимана Европа, говори о
деји, Јелени, говори како је Крез освојио малоази
Грке и ту се описује историја лиђијска, а освојење
ђијаца персијцима наводи га да говори о персиј
лиђицима, асирцима и вавилоњанима. О њима он
вори онолико, колико му је потребно да изјасни
што жели да проприча. Говорећи о Дарију Хиста
његовом ратовању са Скитима он описује скитске
роде и тек у 5-ој од 9 његових књига, долази те
сује буну мало-азијских Грка против Дарија и рато
између Грка и Персијаца. Затим се описује то рато
до битке код Платеје и Микале и тиме се свршава
гова историја. —

Иродот често прекида своје казивање и до
погдјекакво казивање, са стране, чим је хтио, да
мори читаоца или очигледно да опише разлику из
грка и азијских народа. Његова је историја *нар*
књига. Да би се боље читала навео је много анек
и чудесних причи, што је много занимљивије за чит
а у исто доба да докаже, да су боље грчке уста
и идеје од азијских. Најугледнији пример, да је то
јесте оно место, гдје он описује, како се Солон ви
са Крезом, гдје се описује разлика између грчке
дрости и уљудности упоредо са источном надувено
која се само поноси материјалним благом. Описујући

историју он има ту исту намјеру, јер их описује како
љели просто и божијом помоћу освојили читаву
а да би још већма показао њихну силу и снагу
читавој једној књизи описује Мисир и његову
на и њега освајају персијци и остале дијелове
е; да се неби заборавило на Грке, пише о Поли-
самоском, о спарћанима и њихним установама.
опет говори о персијцима, но онако, како само
грци, и, како се у оно доба у Грчкој водила
између олигархије, аристократије и демократије,
зује, како су персијци *избрали* на царство Дарија
приликом говори о разним формама управе онако,
у могли да говоре само најизображенији Грци.
ћи о даријевом лекару грку Демокеду, Иродот
ебљава прилику да покаже, како су грци учевни,
сијци — варвари; с том истом намјером описује
кса и Мандрокла самоског, који је начинио ћу-
преко Дунава. Најзад у историји иродотовој опи-
е много басни и причи, па с тога се може по-
ти и о ономе, што је он о другом писао; али је
књига писана за народ и оне се басне држале
истините, као што се многе и потврдиле н. пр. о
би около Африке, а у исто доба треба знати оно,
је главно: он је писао историју за грке, а није
намјеру да их учи вјери и осим овога, код сваке
приче он сам додаје: „они веле" или „мени су
казивали", из чега се види, да и он сам у те
није вјеровао и није никад издавао лаж за истину.
и душевни начин писања чини, да читање ње-
сторије дира човјека у срце и буди у њему чиста
а осећања. Како је немамо преведене на наш је-
о ко хоће да зна, како је писао Иродот своју исто-
јека чита описање нашег ратовања с турцима
Карађића, четири прве године, што је наштампано
ници."

По политичким својим убеђењима, Иродот је демократ, у најстрожијем смислу поштен човјек, к вјеровао да наравствени закони и прст божи вл свуда и у свима појавима историјским.

б) Тукидид напротив, био је више на ст умјерене аристократије, него-ли демократије и на сто иродотове вјере у олимпијске богове, код ње јавља природна свеза узрока и пошљедица у рисском току ствари. Родио се у Атини 471 г. и ратовао са спарћанима, осме године ратовања б заповједник једног оделења војске на флоту и зат није одбранио Амфипољ од Бразида, био је зба мјеста и протјеран из Атине. Од тада се он на у једном тракијском граду, одклен му је била гдје је проживљео около 20 година и писао ист *пелопонеског* ратовања. Кад Лизандр освоји Ат објави се опроштај свима прогнаницима, он се тим ристи и поврати натраг у домовину. Које је године незна се, али како је доживљео до свршетка пелопон рата, имао је близу около 70 година. Његова ист пелопонеског рата обима 21 годину ратовања и му недопусти да ју сврши. Његова је историја нап за освијешћен свијет и не толико за суврем колико за потомство. Отуда излази, да се Ту разликује од Иродота намјером, погледом и обр вањем предмета, који сам незнајући описује да је кав свршетак персиских ратова пошљедица сло благоразумља, нарави и закона грчких, а Тукид стара да постигне и уразумје узроке пређашњега с и живљења грчког народа и да опише суврс државе са свима њихним разнообразним теж и стањима. Друкчијим рјечма рећи, устима Ир збори вријеме кад је он живљео, а Тукидид ниј ган свога времена већ његов рад, производ, с Он је прибрао философију, сувремено знање и

ipост живота па неприча просто ток живота, већ изјашњава зашто је и како што текло. Иродот свагда има у обзиру уображење и осећање читалаца, са шта оживотворава ток историјских догађаја прелажењем од предмета на предмет и зачињава га чудесним причама. Тукидид претреса ток историјских догађаја по унутарњем току живота, који је покретач догађаја и сав му је интерес историјска истина.

Што се тиче уметања у историјско описање бесједа то је код грка, а доцније код римљана било неизбјежна потреба. Та су два народа живјела правим друштвеним начином живљења, гдје народ није мртва масса, коју покреће неколико или један покретач, нити извршује политичку радњу један властник или моћно племство. Код грка је, у маленим републикама, сваки дио народа живљео самосталним живљењем и имао самостално развиће. С тога се врло рано појавила потреба устног бесједништва у свима струкама радње, сав је народ у свему свагда био активан и свагда има у себи много драматичке радње. С тога је врло природно дометање различних бесједа у грчкој историографији. Земан је био томе писању бесједа — вријеме кад је живљео Тукидид и нико их у историји није умјестније наводио него-ли Тукидид. Бесједе наведене иродотом веома су „*наивне*", — а бесједе наведене тукидидом јесу израз суврмених убјеђења или потреба; — ксенофонтове бесједе садрже морал и замјењују вјеру, а у доцније вријеме, нијесу ништа друго, већ празно декламирање и адвокатске доскочице, као код римљана; у римској империји, то је подло удводавање. Тукидид жели да изјасни и опише унутарњи живот радника своје историје, њихна начела и начин исказивања мисли. Тако из бесједе Перикла ми дознајемо сва својства душе тога необичног човјека, и објашњава нам се зашто је могао он имати онако велики уплив на своје суврменике, ако

сам Перикл и ненабраја та своја својства: увиђавне и философски поглед ни ствари и постулање његово показује ученика анаксагорова; спомињање народних завода, бина, зграда и вјештачких рукотворина показује државника, који држи вјештине и науку, за главни основ атинске демократије и најзад његов начин ласкати демократском поносу народа и упоређивати атинске установе са спарћанским, очигледно показује да он познаје људе и — показује вјештину великога државника, који је умјео да руководи најслободнији и највише захтевајући способности први народ у свијету. Исто тако бесједе бразидове, које наводи Тукидид, показују нам двије стране тога човјека — јунаштво и строг спарћански начин мишљења у рату, кротост и добру душу у њему, кад му је било потребно задобити или привезати савезнике. Желећи описати душу и начин радње тога великога човјека, који је имао одсудан уплив ма сав ток пелопонескога рата, он наводи двије његове бесједе. У овом случају Тукидид врло вјешто избјегава погрјешку, коју су доцније чинили многи историјци. У ријечима Бразида огледа се врло дивно самоувјерење, његово убјеђење да је спарћански склоп живљења много бољи, — у исто доба показује његов спарћански понос, јунаштво и истински енергичког војводу у вријеме опасности. У обје бесједе нема нимало реторике, нити ласкавих, нити раздрагавајућих израза. Он неизмишљава угледне бесједе; код њега људи говоре онијем језиком, којим је књига писана и на тај начин види се, да није измишљен Бразид и од све прилике у оним околностима сам је Бразид доиста онако говорио.

c). Ксенофонт је написао историју Грчке до мантинејске битке, те тиме као продужио историју Тукидида; али он тако стоји спрам Тукидида, као Еврипид на спрам Софокла; у његовој се књизи огледа стање

грчкога живота у потоње вријеме пелопонеског рата. У исто доба, треба обратити пажњу на његов философски рад, јер се тиме изјашњава главна намјера његових историјских дјела. Ксенофонт се родио у Атики около 445 г. био ученик сократов и ступио у војску грчку, која је ишла да помогне Киру млађем против Артаксеркса; — постане војвода војске по смрти Клеарка и изврши знатан повратак грка у домовину, а затим је по други пут ишао у рат против Персије са свјим другом Агезилајем, а послије или му поклоне спарћани или је сам купио велико имање у Елиди, гдје се стани са женом и дјецом и ту је проживљео 21 годину пишући своја дјела и најзад је морао побјећи у Коринт, гдје у деведесетој својој години 355 год. умре. Написао је историју Грчке од онога времена, гдје је престао Тукидид и довео ју до мантинејске битке; „Анабазис“ или повратак 10.000 грка, похвалу Агезилају, Киропедију у 8 књига, республике — Спарта и Атина и т. д. По својим свезама са спарћанима, правцу времена и политичним убјеђењима био је пристрастан присталица спарћанског начина управе и васпитања. Његов философски поглед на ствари, то је мерило, којим се изјашњавају дјела ксенофотова. У овом случају Ксенофонт је изложио свој поглед на ток ствари у „достопаметностима Сократа.“ Главна је намјера код људи корист, с тога је предмет философије оно, што је доступно нашим осећањима и што доноси корист. Код њега нема разлике између знања добивеног анализирањем и онога, што се добија задахнутим одушевљењем, него држећи се начела *користи* он мисли, да је намјера историје практичко мудричење, политичко лавирање и наравоучење. У пређашње вријеме поштена се радња називала „благочестије“, а Ксенофонт упоређује ове појиме са осталим обичним стварма и свјетском мудрошћу. То показује, да у његово доба и у

њега, није било узвишених намјера, душевног и одушевљеног побуђења, него да су људи дубоко огрезли у неваљалству, и да у души немају ништа свето, ништа поштено, већ их руководи у животу корист, трбу. У оваква су времена људи срећни, кад изађу на глас као мудрице, држе се *званичне* наравствености и умију да да блебећу о свачему. Ових својстава и недостатака пунане су књиге ксенофонтове. — Пошто смо видјели његов правац, још више ћемо се упознати с погледом Ксенофонтовим на историју, кад претресемо његову „Киропедију", у којој је он, као у роману, описао живот основача персијске државе. У Киропедији он описује владаоца, на основу сократове науке и дотјерује до тога, да владалац може да управља државом као машином, па љубављу и мудрошћу да усрећи своје поданике. У вријеме Иродота, кад је енергија и самосталност грађана била главна покреталица свакога грађанина на рад и тек сви слободни грађани проузроковали су опште напредовање, а вјера и закони били стражари наравности и реда, оваке мисли као што су ксенофенове, никоме нијесу могле ни доћи у главу. С тога Иродот неописује углед владара, као Ксенофонт, у чијим је рукама закон, — право и мир, која обуздава страсти и ствара у својој држави глуво мртвило. С тога Иродот непрестано хвали склоп, у коме сваки грађанин прима учешће у управи, а над државом влада божанство и закон, гдје неваљалце каштигује немезида или завист богова. За вријеме Ксенофонта, друштво је морално малаксало, иде на то да ужива, радо се одаје идилама, гдје се све покреће мирно, спокојно, у полицајском реду и пада у *једнако* поступање и тада вене и неосетно изумире. Треба се сетити тадашњег друштвеног стања, насиља тирана у Атини, поступања демагога, учења софиста и страха од шпијуна и сикофанта, и да су духови изгубили енергију.

зум се претворио у мудровање, вјера постала звачна нравственост, па се лако даје разумјети сањање еиофонтово о држави, у којој би било заведено и дорано као на машину и због шта људи воле идиле, го-ли озбиљан рад; али је машина мртва па ће и ди постати мртви, кад се тако укалупе, а овоме баш енофонт жели да научи Грке киропедиом. Да је та сао лажна, види се из историје персијских ратова, је слободни грађани надбијају хиљадама срећних поника кирове државе, која је налик на машину, јер вријеме опасности, такве су државе најслабије и ећан војвода са 30 хиљада осваја читаву царевину. овом случају, види се велика нелогичност и протисловље у дјелима самога Ксенофонта, јер његов „Анаазис", у ком се описује повратак из Персије 13.000 грка сте најјаснији доказ, јер се у тој књизи најсвјеније осведочава да су боља сва наравствена преимућва грка, над персијцима, а да су персијскога влаица срећни подајници дивљи, робови тупи и глупи. овој књизи Ксенофонт у свему надмашује друге спиатеље коментарија, као н. пр. Цезара, који пише тако о да је он све и сва; Ксенефонт напротив јавља се ез никаквих претензија и казује како дјела грка нису била посао војводе, већ посао укупне енергије, вијести и надмоћија духа народњег и напретка. Из вога се види, да је „Анабазис" написао из дневника, оји је сваки дан писао Ксенофонт, па и против његове оље и философије написан је онако, како је било. То се отврђује и упоређењем „анабазиса" са његовом грчком сторьјом, којом је продужио Тукидида до мантинејске итке. Сва је књига пуна философирања, мудровања, а и само описивање примера чињено је с намјером да окаже своје философијске основе. Дакле он је имао ругу намјеру кад је писао грчку историју: он има *обиту* наравствену или политичку намјеру. Из овога

се види, да он држи историју за згоду да ус
читалца своје појаме или да га научи њекој нарав
ности или да уздигне до неба неке друштвене
пове, а друге да покуди, а у ствари је то, да по
како је много боља Спарта, њезин војничко-олигарх
склоп основан наназадњаштву и убијству свако
крета унапредак, а да понизи све друге друш
склопове. Достићи пак ту намјеру, историјац не
друкчије, него да жртвује истину; с тога Ксен
старајући се да докаже превасходство Спарте,
ток њезинога склопа и установа пада у грубе погр
хвали оно што неваља, а оно што је добро оби
покрива. То со види од прве стране његове
када он описује Лизандра и Алкивијада. Ис
историјац јарко би описао генијалне способности
вијада и пиљарску вјештину и ситну мајстор
извртање Лизандра. Описујући повратак Алкивиј
Атину описао би онамошње стање и друкчији по
самог Алкивијада по повратку и т. д. Ксенофон
против, прећутно мимоилази знатнога атињца и
мајсторски се стара да уздигне Лизандра; он пре
или мимогред описује подле поступке лизандрове
описујући како је Лизандр освојио Атину, он ни
неговори о гнусном договору с Тераменом, што ј
важан и несумљив факт. Због такве његове мајс
сва кривица пада на олигаркијску (великашку) п
атинску и т. д. Још се више види начин писања
рије ксенофонтове, кад описује завјеру против
лаја, гдје неописује ни поступање спарћанских ол
са грађанима, нити оне паклене поступке управ
какве су употребљавали да се одрже у власти
зад ни једне ријечи није речено о свеопштем
ломству, које је било неизбјежна пошљедица
стања ствари. Продужавајући своју историју он
пише биографију Агезилаја, а како му је била

а мјера да га уздигне до небеса, он ништа непише о ромјенама у Атини, нити о насилничком поступању изандра над свима грчким градовима и олигарка, које у разним градовима поставио Лизандр, а ђоја пише сторију Грчке. На другом мјесту описује, како је Меон ослободио Тиву, а не Пелопид, кога он заједно с памимондом држи у сјенки. Због пристрастија Агезиају, он је тако далеко дотјерао, да подпуно губи авну жицу разумјевања тока главних догађаја за дуђи двадесет година! У том су времену тивци преобладали над свом грчком и преобладање је Спарте ропало без повратка, али се томе свему Ксенефонт и евјешт чини . . . . . Тако, причајући о договору спарана с атињцима, он их изводи на бину радње, куди х и доказује, да су они криви, што од тог договарања није ништа могло бити, а не с тога, што су спарћани хтјели насилнички поступати над свом грчком. Тај његом поглед, оснивајући се на свјетској користи и философијском мудричењу, још се више показује у *„ријечи о Агезилају“*, кога он хвали; — у „Иконокомикосу“, гдје он описује домаћу икономију и устима Сократа збори најситније ствари, а у „Хијерону“ опет проводи ону мисао, коју је препоручивао у „Киропедији“, да може бити она држава сретна, у којој влада и носи бич у руци неограничени владалац и, како такав владалац може бити добротвор народа, јер он за њих мисли и ради, а они су мртве машине. Још је написао „апологију“ (одбрану) Сократа и „Пир“ у коме доказује ди из разума долази љубав и дружба.

Кад скупимо у једно све што је написао Ксенофонт, то видимо, да је он био син свога пропадајућег времена и да се у његовим књигама исказују све главне стране грчкога живота, послије пелопонеског рата. Право вјеровање, одушевљење т. ј. оданост вјери и домовини било је пропало и људи су постали ситне ум-

нице и званични поштењаци, јер је главна намје
дске радње — корист и корист. У ово долази б
честије, дружба, љубав, и т. д. С тога за њ га
персијске насилничке установе углед за људе
само персијским начином живљења могло доћи до
покоја и уживања немислећи. То му је главна
читаве његове историје, јер заведени мандаринск
макар и вонички, (као код спарћана, што је би
и опако како за спарћанску, тако и за грчку сл
заслужује, по Ксенофонту, безмјерне похвале. С
он за Спарту онако адвокатски и заузимао. Так
чином пропадне правац тукидидов писања ист
Ксенофонт јој даје тај задатак да учи људе
чењу политичком и наравственом. С тога прест
торија да је самостална наука, већ постаје ср
да се из ње науче политичкој мудрости они, који с
мају за државнике. Послије Ксенофонта ист
књижевност добије нови правац и ускори се ње
паст, као науке. С једне стране Исократ претв
сједнишво у мајсторију лијепо говорити и уведе
уку у школе, те таким начином учини, да
жност писанога дјела мјери не по садржини,
форми. Ово је имало утицаја и на историју
гледати, да пишу историјска дјела најслађим р
Сваки, који се занимао историом почне се бри
га похвале што лијепо прича, па била причања
љотина или не, свеједно. Главним постане
форма, а не садржина. С тога историја постане
реторике и мајсторије лјепог и сладког говорен
свјем изгуби и изглед науке о друштвима љу
његовом наредовању по законима дрштвеног
икономичком и праведном распределењу матер
и умних блаћа, па побјегне с видјела у мрачн

Да то све тако буде, довели су догађаји т
дскога живота. Атињци, најбоље суђаје у књи

јелима, изгубе са самосталношћу и умно напредовање главном науком постала је реторика, да се допадају господарима; маћедонски двор и други царски дворови ради својих политичких интереса помагали су и награбивали историјце улизице, удворице и људе, у грудима који није било никаквог патриотства. Ове су околности задале самртни удар грчкој историјској науци. С тога доцнији историјци стоје спрам Ксенофонта, као они трагедијци спрам Еврипида, који су живљели доцније од њега. Од њих су остали само одломци, али нити су важни за изучавање времене, нити за историјску науку. Јединито њихно значење по несрећи, састоји се у томе, што су се на њих угледали римски историјци. Такови су: Филист, Теопомп и Ефор. У даљем свом развитку грчка историографија александријског времена, под владом Птоломеја тако је далека од праве историје, као што је далека од праве љепоте стара набјељена и нарумењена баба. Сав живот александријца био је измајсторитано-ропски и у том времену нити је било историјског мудричења, ни критичког смисла, ни разумјевања живота људског и карактера, нити схваћања закона развитка друштава људских. Биљешки о сувременом стању није било, и риторички списатељи несмијући писати сувремену историју, бојећи се презирања и исмјевања публике ако буду превратно и лажно описивали сувремени ток живљења, а да праведно и истинито пишу, бојали се да неувреде цареве и да неизгубе њихно благоволење. С тога се обрате митолошкој историји и јуначком земану грчке историје и безобзирце су причали измишљене или изопачене мифе, приче и приповјетке инђијске, асирске, финичанске, мисирске чак јеврејске, о којима до тога доба ништа и нигдје није се говорило. Историју Александра маћедонског причали су као што је причао Неарх, Онесикрит и други. Ово су радили за то, да измишљотинама и

рања истока и грчких старина. За б
томе што смо рекли и да би описали т
александријску доста је да прегледамо
њих свјетала-историјана: Тимеја, Ев
Манетона. Тимеј из Тавроменије, живл
п. пр. Х. и знатан је са своје хронол
Грчке и Сицилије. Он прича најневје
шљотине говорећи о најстаријем земану
Његов сувременик Евгемер из Месине,
за познавање начина писања историје у т
написао „свету историју," у којој оманом
се да сатре измишљотине, којима су х
да су грци позајмили с истока своје у
да постане згода за варање народа.
сланству Касандра у инђијски океан,
штво надписа, за које каже да их је
Панхаји, кога нема; почне доказиват
и Сатурн и сво њихно потомство бого
људи, који су оманом постављени за б
су га средњевјековни хришћански спи
а сувременици га наруже и из посмјев
божник." Његови надписи и измишљот
његовијех противника јесу најбољи д

логију, на (грчком језику) да лакше варају и омајују народ за своју корист, као што сада код нас штампају рјечите календаре и саповнике. Бероза не припада ни грчкој, ни Мисиру, али је на њему ударен печат александријског земана, и с тога се о њему овдје и говори. Тај халдејац Бероза написао је историју вавилонску, која се започиње прије Алек. Великог на 473.000 година, препуњена је најгорих измишљотина и прича. Та књига није очувана, а само се од ње очували њеки одломци, за које се сумња да-ли су његови. Он је живљео код двора селевкидских царева. Такво пак мјесто заузме код двора мисирских царева, у кругу александријских учених мужева, мисирски свештеник. *Манетон.* Придворни историограф селевкидски доказује, како селевкиди владају првобитном домовином богова и људи, а владалци су извор сваке мудрости; Манетон пак у својој књизи доказује птоломејима, да цареви Мисира имају да објаве своју власт на нешто још важније, него-ли сирски цареви. Манетон је био свештеником најстарије мисирске цркве, од касте свештеничке, знао је грчки као и Бероза и написао на грчком језику Историју Мисира од најстаријег времена до Ал. великога објаснивши религијске обичаје мисирске. Од ње имамо само одломке. Он је њу написао, веле, по књигама нађеним у мисирским црквеним библиотекама. У колико му се може вјеровати види се из овога: *он наводи надпис Меркурија,* а то је доста за онога, ко зна да историјац мора имати стварног знања, мора знати изворе, људе и критички претрести хронике и извјешћа.

2. *Философија.* Клица и започетак грчке философије налази се у религијским и митолошким умотворинама које су написане стиховима. У њима се казује од куда је постао свијет, и мало помало појави се физика, астрономија, математика и философија и то све укупно. То је био започетак или основ праве философије, која се

тек доцније на различне гране наука разграна. Пре
мет је изучавања био прве философске *школе-јониј*
груба материја, како се јавља нашим очима; дру
школа *елеатска* занимала се унутарњим покрета
ствари и трећа сјединивши те обје мисли уједн
трећем вишем изводу занимала се математиком — шк
питагорејска. а) Јонијска је школа постала у Јонији ок
600 г. пр. Хр. Она је најближа митологији и к
могонији и ишла је да путем мишљења и умних изв
изнађе главни узрок свију ствари, које се исказив
у митилогијским причама. *Талес* милетски, један од
дам мудраца, био је први философ те школе и с т
се и признаје за творца грчке философије. Како се
јавља из влаге, то је он признао воду за најпрвац
материју или тачније говорећи, начело је свега што
стоји мислено представљао као начело влажно. Та
је први пут из Мисира у грчку пренео изучавање
тематике и астрономије и први је од грка погодио
ће и кад ће се јести сунце. Но су одма примјети
да жива створења немогу обстати без *ваздуха*, с т
Анаксимен и вели, да је главно начело свега пост
њег ваздух, коме приписује живот, покретање и
мишљење, но друг и ученик талесов Анаксимандр
ворећи, да *из ништа не бива ништа*, вели, да је
чело *свега безконачно*, а њега није могуће измјерити, п
се оно мијења, а заузимље средину између воде и
дука. И најзад последњи преставник те школе Хе
лид Ефески, разлаже, како је огањ основна стих
подставка и општи дјелатељ у природи. Свијет
створ богова или људи, јер се од вјековјечног за
нућа огња оживљавају и руше све ствари. „Предм
су, вели Хераклит, налик на буриотекући поток, „
пут није могуће загазити у једну исту воду,“ јер је
текла. Из овога учења постане теорија о свеопштој
мјени, прелажењу и непрекидном преображају су

да сви појави природе стоје у противностима
, јер различност и противност јесу закони појави,
вјечни и непромјенљиви. На тај начин био је
извод ове школе: да је свјет материјалан, ми-
и се и крећући се по вјечним законима. Такав
оствари у науци *Левкип* и *Демокрит* у философији
ичкој.

мокрит је био савременик Хераклида. Он се сва-
јао гледајући на појаве, у свјету а други је (Херак-
гда оплакивао судбину свјета, с тога их обично ма-
едно и један да пукне од смија, а други да цркне од
За Левкипа се незна гдје је рођен, а Демокрит
о у Абдери. Тадашња је тежња философа била
ђу основ васиљене и да изјасне произлазак свију
природи: ова два атомиста и изјасњавали су про-
свију тјела посредством атома (*ἄτομα*), који
ростору и склапају се у безконачно различна
а покретање —то је њихно својство. Каквоће
ене тијела зависе од положаја и реда, од сједи-
раздјелења атома. Душа је израз округлих а-
огњеног је својства. Атоми су *вјечни*, јер им
почетка, и *прости*, јер се тијела немогу даље
и, кад се распадну атоми т· ј. кад нестане осе-
друкчије није могуће да буде, јер или остаје
у ком су атоми, или је мјесто без простора, или
У простору ће настати нове измјене, а друго
бити, јер неможе бити простора и ондје, гдје
ростора, а последње није могуће ни да буде. И
пратварке проста тијела. Како пак атоми могу
на друге да дејствују, кои су налик по створу
а друге, то је покретање производ додирања. Па
ка се тијела крећу и од њих се одељују атоми,
х постају друга тјела додирајући се једна до
стварају осећање, а од осећања рађају се ми-
штаства су различна, у разним областима, и т. д.

Види се да су се сви философи ове школе зани
материалном природом. Супротног је правца школа
ска поставша у Елеји у доњој Талији. Наученјаци Е
ски споје све што постоји у једно, те на тај на
сматраху и божанство и васионство као нешто је
Ксенофан вели, да медвједи имају руке и да могу
малају божанство, они би бога измалали у оваком
лику какви су они. Они су свијестно сазнали и
граничили чувствене упечатке и умно познавање
веле, да су осећања и упечатци лаж и неистина.
јелејаца су најзнатнији Парменид и Зенон из Еле
ученици Ксенофанови. Парменид дијели васиље
својој појеми о *Природи* на оно, до чега допи
чулима и оно, до чега не могу да допру чула. С
има двојако знање: оно, које нама дају чувства и
стављa множину, сложност, многобројност и случај
а оно друго доводи до јединства, простоте, нео
ности и незмјењајести. С тога су чувствена знања
љива, то је обмана наших чувства, а друга су по
истинита. Почињући од чистога бића, он вели, да
истоветно, нема почетка нити краја и вазда је
простору. С тога свака измјена, кретање јесте
само за наша чувства, а не у ствари, јер у ствар
шта нити пропада нити непропада, већ се само у
стору васиљене мијењају изгледи. Мелис самоски
је боље дотјерао и развио ту систему у томе п
Зенон, (при свршетку шестог вјека) најпре био в
изучио Елејску философију, учествовао у рату за
бођење Грчке од тирјана; био је у броју оних фил
који су написали законе Елејима и најзад га ти
Неарх, завладавши у Елеји, ухвати и убије. За
заједно с Парменидом путовао у Атину да бране
философијску науку од нападања јонијских филос
публично је бранио своју науку овако: „Ви дока
(вели јонијцима) да постоји само оно, што ми в

шим чулима, дакле једна множина; ви се поносите
ебрајајући различности, које стављате насупрот на-
и о безусловној јединици, поносите се свагдашњим
етањем, које стављате на супрот вјечној непокрет-
сти, која излази из безусловне једнине парменидове;
и ја обраћам противу вас самих, ваше сопствене до-
зе и велим вама, да у самим различностима, које ви
водите, садржи се сличност, а у кретању-покој, па
тога ваша система, доводи вас до пошљедица про-
вних вашој сопственој системи. Емпиризам је подврг-
т непрестаном противсловљу. То се противсловље
држи у вашој васиљени множине и видимога о коме
умствујете (судите) по сведочби ваших чувства и
ако, као што проста светина држи. Треба вјеровати
дном разуму, а разум држи ту множину да је вар-
ива; дакле множине нема.* Таким начином победе
ијске философе и Зенон својом рјечитошћу и са
тири доказа против кретања, а особито описјем при-
ром трчања корњаче и Ахилеса докаже лажност сис-
ме јонијске, јер је множина могућа тек у јединици. На
ј начин они су држали суштину ствари и вјечне за-
не за главну основу своје философије.

Средњи је, даљи извод из овога, извела школа
лијска или *питагорејска*. Ову је школу основао фи-
соф *Питагор* и први није хтио, да га зову *софосом*
ј. мудрацом, а философосом т. ј. човјеком, који воле
дрост. Он је унео у философију наравствено начело
одјене своју науку у математичке формуле, називљући
чело свега у васељеној — *јединица*, материју —
војицом; добродјетељ — хармонијом или јединством
војице: 1=1=2; 2=1+3=4 и т. д. Васионство је
гласно склопљена цјелина, од десет великих тјела,
ја се хармонички крећу около сунца —свога цент-
ма. Божанство је, по њиховој науци, душа васиљене
људске су душе изливање божанске зраке његове,

као што сунце има своје зраке. И тако су б
начела свари, — узрок ствари. Њихна својства
својства самих предмета, а формуле математичк
позитивни закони природе. Душе људске, као
божанства из кога истичу, никада нестану, већ п
самрти бивају основи других тјела. Уосталом, о
ука није била метапсихозис. Како је Аристотел
снио питагорејску науку, душа свагда предходи по
тјела . . . . . Питагор је први дао тврд темељ м
тичким наукама у Грчкој и изнашао је тако н
„теорему питагорову." Доцније су многи питаг
обрађивали астрономију, механику и друге матем
науке.

Ове три школе тежиле су да мишљењем
основу и узајамне свезе мислимих предмета
одношај према стварноме свијету. *Јонијска* и
онда су постале важне за грке, кад се научен
тијех школа преселили у Атину, јер од тога до
лософија се почиње да развија и дотјерује. Поч
развијања философије, почетак пропадања мит
Трећа т. ј. питагорејска није имала никаква зна
унапређење науке у Атини, већ за математичке
и мистерије. Јонијска и Елејска имале су ути
развиће појима код доцнијих грка. „Атомизам"
што је код философа 18 ст. материјализам; ат
сједињавају и развијају, али ко је узрок, да
бива? На ово питање нема одговора, већ *случ*
случајност незадовољава људски разум. Ову је
ност, као „биће и небиће Елејско и Јонијско ос
Анаксагор из Митилене, поставивши за начел
мисао, ум (νοῦς). 459. г. досели се он у Атину
стане учитељ и друг Перикла и Еврипида. У ис
стекне се у Атини још много других философа
елејске и наука ове обје школе почне се распрос
по грчкој из онога града, који је до тога време

вно средиште вјере грчке. Анаксагор одпочне да
ђаје своју науку, по којој разум постаје покретач
роде и на тај начин ум се јавља у природи и ис-
је у мишљењу. Он се у природи остварава у по-
ностима, које живе у времену и простору, а по
је самом општи и вјечан. „Анаксагор је први“,
Аристотељ: здравомислени философ, па и ако није
ав исказао, да је васионство разумно, које дјествује
ним процесом, то га он уразумјео као самопокре-
ћу се душу. Намјера је кретања да изврши све што
добро у души. Цјел његова није изван њега, а у
у самоме: свака је ствар сама себи цјел. На тај
ин Анаксагор прима за основу свега „бића и пе-
а“ разум. Он даље није развио своја филофијска
ела; али његов ум — садржавајући у себи у мо-
ности све што је добро, — ум, који сам себе чува
оме развићу, који сам у себи има мјеру свечано
ацари над бићем и управља покретом. Јонијско је
е главно начело — логичко; у њему бивају без-
ше и безнамјерне промјене, а Анаксагор уноси ум
ано биће и тиме у самом бићу налази цјел, сакри-
у мисао у васионскоме процесу. која тежи да по-
е остварена мисао. Вјечити ток хераклитов и ум
ксагора нијесу исцрпили читаву садржину. Елејско
љење довело је хераклидовом течењу свега и анак-
ровом уму у природи.

Када је мисао људска достигла до такве свијести
наге, и познала непобједну снагу, појави се у грчкој
днћска светковина мисли, кад се искаже у мишље-
самодјелателност и јунаштво мисли; јављају се
ци који тек што су постали слободни од тутор-
а, но немају самосталног мишљења, већ поступају
својој вољи, а тиме доказују, да за њих ништа
свето на свијету: они свјесно знају слабоштину
аве вјере грчке и, разумију слабоштину самих опре-

вјером и подкопавала основу вјере. А
из Атине, а као безбожнике гонили с
философе: Диагора мелоског гонили
доказивао да нема богова; он побјег
јене његову главу и поставе му срамни
абдерског протјерају из Атине с тога
изразио да сумња да-ли има богов
спале његове књиге и забране, не само
већ и да их ко има. Ово је први примјер
вања књига и забрана мишљења људск
напише књигу, у којој се доказује, да
бове нема разумне основе и вјера се
што су људи обоготворили корисне з
роде. Њега осуде као безбожника и
ових гонили су и друге, као Критију
Елејског поносног и знатног диалект
да су закони измишљотина слабих и
и сваки поштен човјек, мора се пос
са себе њихи јарам. Његовог су миш
ликсен, Терамен, Пол, Евтидем —
да су политичари измислили ријечи
правица.

Таким начином сасредсређење ф
ни, донесе нове погледе на ствари

дишта. На тај начин диалектика преобрне философију у њеку вјештину (мајсторију) т. ј. у средство за свакојаке тежње и правце. С помоћу ове диалектичке вјештине философијско изображење и код енциклопедијста у XVIII. в. задобије веома велики значај за државно живљење, а особито у републиканским државама. Највише пак, а нарочито у оним друштвима, гдје је народ заједно са напретком и дотјераношћу установио, развио и утврдио демократске установе, диалектика је постала неопходна наука за људе, који су хтјели да учествују у државним пословима. Кад је диалектика добила такав правац, философија постане главна државна наука. Диалктику, философи Елејске школе (у доњој Талији) преокрену у философијски *занат* а људи, који су живљели од тога заната узимајући новце за своју науку, добију име „*софисти*“ а њихна наука прозове се *софистика.* Софистика је на тај начин била вјештина, мајсторија, доказивати или одбацивати што је коме вођа или друкчијим ријечма, софистика је мајсторија посредством различних логичких финоћа и умозакључења преокретати и издавати лаж за истину и истину за лаж, и таким начином софисте се користили диалектиком да постигну своје личне и користне намјере. Кад је било два мњења, они су својевољно једно или друго усвојали нестарајући се о правој или предметној истини. „Софијстика је лажна, а не истинска мудрост, и софист је скупитељ новаца за привидну мудрост, а не за истиниту [1])“; на другом мјесту: „добро каже Платон шта је софистика, јер софисти, могуће је рађи, већином говоре о ономе, што је случајно.[2]) Они се користили незнањем и неразвитошћу народа, предикујући лажну науку и преокренули су

[1]) Arist. Soph. El. 1.
[2]) Met. V. 2.

философију у најгори занат. Као учитељи реторике и
штине препирати се, софисти су били на услузи
коме, ко је хтио задобити преобладање у држави.
су предиковали своју науку у Атини, код банкер
контора, на олимпијским праздницима и уопште с
гдје се купио народ и предлагали су да говоре
доказују или одбацују штогођ хоћете и како хоћете,
јом мајсторијом зарађивали су много новаца и одоб
народа. Ко им је гођ плаћао они су за њега говор
писали и бранили га: опи нијесу имали ништа
у души и свагда су били на страни онога, ко
више новаца. Од свију грчких градова Атина је
најбоље мјесто за њих; јер се народ занимао држа
пословима, а они су били учитељи у том занату
тога се они скоро обогате што примами у Атину м
софисте, те су имали смртоносан утицај на држ
послове и књижевност. Јавна свјетовања постану
фистичка, бесједништво у рукама софиста постане
ишарлук, а назоре софиста усвоји народ. Дијалект
реторика и софистика постану главне науке већ
кварених атињаца, а оне су биле најбоља згода д
задобије површно знање и глеђансаност, богатст
уплив на ток државних дјела, без праве науке и
тарње вредности. Њихна се наука оснивала на је
од двије супротне основе: или на хераклитовој нау
вјечном току појава, што не зависи ни од ка
стварног бића, или на Елејском појму о једном, не
мељивом бићу, којим се одриче стварност појава.
основу првог софисти су говорили, да је све ист
како је гдје, а на основу другога — нигдје
истине. Оваквог је мишљења био Горгиас, а онога
раклитовог Протагор. Остали нијесу ништа важни,
су само у животу остваравали ове појме. Горгиа
Леонтине, учепик емпедиклов, живљео је около

година и надживио Сократа.[1]) Друге године 88 олимпијаде он дође у Атину, због државних послова, гдје се због говора допадне народу и од млађаних људи добије много новаца. (Diod. Sic. XII. 53.) Он се старао о спољној углађености ријечи и нарочито је употребљавао антитезе. Његове лекције нису биле наука; јер је он својим ученицима предавао само начин лијепоговорења (Arist. de Sophis. 1, 9,) „Хоћеш-ли, да ти одговорим, као Горгијас" вели Сократ (Plat. Men. p. 76.)? Зар није истина, да ви допуштате неко истечење из свега *што је* по науци Емпедокла? и т. д. Главне су основе његове науке: нема ништа. То он доказује овако (b. Sext Emp. VII): „ако има штогођ, оно је биће или небиће, или и јесте и није укупно. Али онога, чега нема, — нема га; јер ако би оно било, то би и било и неби га било. То је потпуно лудо. Дакле онога чега нема, то га доиста нема. И тако небића нема. — Уосталом нема и бића; јер ако има бића: то је оно од вјечности или је произашло, или је и од вјечности и произашло." Туна се он користи доказима Мелиса и Зенона о безконечном, о простору, покретању и атомијца о дијелењу тијела, па вели: „И тако нема ни бића и небића. Јер ако су биће и небиће заједно, онда је биће оно исто, што и небиће по суштини; а с тога нема ни једног, нити другог. Ако-ли кажемо да има једно или друго, онда они неће бити једно и исто, онда неће бити ни једног ни другога. Дакле нема ни бића, ни небића, нити обојих заједно."

Друго је његово мишљење ово: ако штогођ и има, то га неможе човјек познати, јер оно биће које може бити помислимо, оно мора бити равно бићу или ће бити само биће, јер у противном случају биће не би могло се ни замислити. „Ако-ли оно што мислимо није само биће, онда се биће немисли. Али треба замислити, да мишљење

[1]) Quint instit. III. 8, 9.

није биће; јер ако је биће оно што се мисли, онда би све што би помислио већ би и било, али видимо да то тако небива. Осим тога, ако је оно што се мисли биће, онда небића није могуће ни помислити, јер је противним предметима својствено противно. Нека когођ мисли да по мору иду кола: макар да он то није никада ни видјео, опет мора вјеровати да доиста кола иду по површини мора. Али је то будалаштина; дакле биће се немисли и неможе се постићи шта је.“ И најзад: „*ако што и може бити познато, неможе се пронаћи нити показати.*“ Ево доказа (Arist. I.): „Хајде-де, да рекнемо, да се познаје биће (стварност): него како ћемо га саопштити другоме? Хајде, нека неко нешто зна: али како ће он то саопштити ријечима? Којим начином за слушача ствар може бити јавна, ако је он није видјео? Како очи не виде гласове, тако и уши не чују боју (фарбу), а само звукове. Говорећи — говори; али туна нема ни боје, ни звука, ни ствари; ако се и предаје појам, то како ће слушач уразумјети и схватити оно исто? По томе оно само у једно исто вријеме неможе бити у многим и отдјелитим особама. Иначе једно би било двоје. Хајде-де нека би то једно и исто било у многим особама: али му ништа несмета да се учини неједнаким онако исто, како спрам њега нијесу једнаке све те особе. Чрвјек и за се, у једно исто вријеме осећа, по изгледу не једно и исто, него једно ушима, друго очима, данас друкчије него-ли пређе. Дакле ни један неосећа једнако с другим, па му неможе ништа ни предати.“

Протагор из Абдере по ријечима Епикура (Athen. VIII.) носио је котарице и дрва, доцније био слуга Демокрита, коме се допадне како он лијепо слаже дрва, узме га к себи у село и научи граматици, затим софистици и он се први почне јавно да назива софистом (Plat. Prot. 311, 13). Аполодор вели, да је он најзнат-

нији био около 84 олимпијаде (Diog. l. IX. 56.) и најприје је учио другe у Сицилији, затим у Атини и за своје лекције узимао грдно велику плату, по 100 мина од ђака (ib. 52): „Ја сам знао једнога човјека — Протагора, — вели Сократ (Plat. men. 91.), који је својом мудрошћу стекао много више новаца, него-ли Фидијас и ш њиме још десет каменорјезца." Једну књигу Протагор започиње рјечма: „О боговима ја немогу рећи нити да их има, нити да их нема; јер много ми смета да то знам: и тама самог предмета и кратак човјечији живот." Због ове књиге њега протјерају из Атине а његове књиге искупе и спале на сред вароши.

Наука протагорова устаје противу стварног знања дакле је ишао на то, да знање тако понизи, *да нам се све тако чини, а како је у ствари: то нико незна*. Он је мислио као и Хераклит да све једнако тече и произлази и да ништа несуштаствује, већ само бива т. ј. ништа није само по себи, већ се све налази у одношају печему другоме (Sext. Emp. Hypot. 1.). Од тога начела он прелази на природу и вели, „*да је* мјера свију ствари — човјек: мјера бића, да оно јесте; — мјера небића — да га нема." (Diog. l. IX. 51.). Тим је хтио казати, да је за свакога истина оно, што му се *чини* да је истина; он вели: „каквим ми се нешто јавља, оно је онако за мене, а каквим се теби јавља, онако је оно за тебе, — истина. Ко дркће од зиме, њему је зима; ко не — њему није. Дакле осећање бића, као знање никада невара." Он ставља осећање на мјесто мишљења и оно је критеријум (основа) истине за свако лице и одбацује опште знање својствено људском разуму.

С тога је, по Протагору, врло чудновато препирати се м'а о чему. У чему је бољи човјек један од другога што се тиче истине и знања? „Ко је мудар, а ко није?" „Ја невелим, да нема мудрости и мудраца,

но је онај мудар који умје да измијени начин нашега мишљења, да оно што се чинило и било за нас зло, да се учини и доиста постане, добро. Болестник штогођ једе, њему се чини да је горко, а здравоме се чини да му је, па и јесте слатко. Неговори да је когођ од њих мудрији; па то није могуће ни рећи. Никако није могуће извести, да је болесник незналица, што му се ствари онако представљају; а онај, који је здрав да је мудар за то, што се њему чине да су друкчије. Треба преокретати једно стање у друго с тога, што је оно боље од другога.“ О васпитању вели, да треба преводити човјека из бољега у још боље стање. Љекар мјења стање љекарствима, а софиста ријечма.“ Из тога се види, да није мјера ствари у опште човјек, него посебице — софист. руководитељ младежи и народни оратор.

Ове се двије гране софистике наскоро сједине у једну науку против самосталности науке и разлике између добра и зла. Знање, наравност, вјера, слобода, отачбина, поштење и т. д. постану предмет подсмјеха. Од мноштва софиста најзнатнији су: Диагор, Критиас (донције тирјанин), Помис, Каликлес, који су доказивали, да нема бога (Sext. Emp.) говорећи: „да су бога, као надгледача људских доброчинства и порока измислили старински законодавци.“ Евтидем, Дионисодор и Ликофрон доказивали су, да нема општељудског знања, а само су Хипијас и Продик, савременици Протагора, искреније тражили истину, јер о првом, као о хвалцији вели Сократ, да је знао Астрономију, Геометрију, Диалектику, филологију и појетику, а о другом вели Платон, да добро зна филологију и дјела политична (Hi pp. m. p. 282). Уплив софијста на науку и на ток дјела у грчкој био је смртоносан за државу, јер се она оснивала на вјери и извјестним установама старинским, које није могла измјенити, а софисти оборе, како ту вјеру, тако и саме старинске установе, уопште на-

у и створи се надркњишки нов нараштај, који је ао површно знање и у ствари доприносио зло. За ијеме неверовања да има истине, јавља се човјек, ји све те елементе стапа у једну науку, а то је био *крат.* Он се појављује у оно вријеме, кад су суврениици изгубили вјеру у старинску мудрост праотаца, ја је постала просто орган самохвалства и користоубља и да ће те софисте по ријечма Аристофона:

„Научити одма (свему) само им дајте новаца
„Неправду и правду подједнако побјеђавати. [1])"

Тако су савременици сматрали софисте да су они пропастили наравственост и вјеру грчкога народа; но је рчки живот био чврсто скопчан са одредбама вјере и Грке установе држале се на основу олимпијске вјере и они гледали на ствари са гледишта времена Омира, с ога самога, све што се држало да је утврђено, јако, сновно у појмима, законима и вери-све то пропаде ред логичким мишљењем, а с тиме падне и наравственост изведена из тијех начела, и мисао људска, ао анђео самрти све поруши и весели се на развалиама прошлости немислећи су чим ће замјенити поруену зграду. Ту побједну борбу с прошлосћу изнели на видик софисти, кад што су у 18. в. енциклопеисти срушили осамнајестовјековне појаме и основе ришћанскога свјета и склапати ново друштво без тих појима, на основу новијих израђених мисли. Ови су ј. енциклопедисти и изнели мисли о новој згради, и софисти то нијесу учинили. Код софиста је, као од енциклопедиста 18. вјека била немилосрдна одровеност и многостручност знања; они су народни, и живе у животу, они се занимају свима питањима оруме (скупштине) и науке: они су оратори, државици, народни учитељи, учени људи; њихна је наука

[1]) *Nub. 98.*

била ватра, њихн језик дрзак. С тога су, они ја
изказали оно у науци, што су остали грци тајно св
дан радили у практичном животу; за њих није важ
ништа наравственост и они изнесоше на виђело гр
породичко живљење. Грци перикдова времена ни
могли да се рахат крећу у формама времена живљ
омировскога и нарушавајући сваки дан те форме,
су готови били камењем убити свакога, који би ви
на те старинске форме или би хтио да искаже и
кони нови ред ствари. Крећући се у сасвијем дру
формама а љубећи срцем старинску наравственост,
су поступали као робови. Сва је дакле кривица со
ста у томе, што су они унели у закон наравствен
оно, што су грци држали да се ради случајно; шт
они потврдили дјелима, да је човјек наравствено
бодан и што су плашљивост од омировскога неба
звали плашљивошћу; они све почну да претреса
високе науке основане на омировском појетијском
сматрању разлете се у пра и пепео од медузина
гледа логичке мисли. Тада се већ више није м
чути сладак смјех олимпијских богова. За-о-то
зачује смех људски због одржане побједе. Софист
занесу на томе весељу и пливајући у радости по
бацати муње на све стране и рушити све, па и
мишљење; али се јавља човјек, који на развалин
мртвог неба грчког поставља оно, што никада не
и што постепено расте и развија се, *знање*, и нар
ствена начела, која вјечно стоје непомична. Софист
научили људе да се у свима питањима ослањају на с
да се уздају у себе, да све мјере наспрам себе, да
држе за самосталну тачку-стожер, около кога се окр
у своме току све на свјету. Ово је исто проповједа
Сократ и дотлен је ишао једним путем са софист
зашто га и видимо у комедији Аристофона; али у
име, на основу чега и зашто да човјек држи себе т

..жером около кога се све окреће? Софисти нијесу ..говорили на ово питање, а Сократ надмашивши их ..мом мисли и великошћу духа, одговори на то пи..ње, положивши нов темељ, на мјесто старога изтру..лога темеља и тиме убије бивше старо стање ствари ..рчкој, које су софисти само били заљуљали и показали .. нема небожитеља; софисти су жирандисте, а Сок..т наравствени монтањар. Он је ставио тврд темељ ..шљењу. Софисти се зауставили признавши да је чо..ек мјера истине. Но човјек, као личност умире и гину ..егове личне мисли. Сократ је спасао мисао, очистио .. од личнога елемента, од онога, што је случајно, ка..вши, да није суштина приватно *ја*, већ *опште*, неза..исно од *бића* јонијског. Човјек је мјера ствари, али ..вјека нестаје, а остаје оно што је *истинито* и *добро*. ..ога блага и добра нема, као нечега готовог, и човјек ..ора створити своју вјечну и непралазну садржину, мора ..остати свијестан, да би био слободан и тако се истина ..езависно развија мишљењем. Овај темељ несамртности ..овјека на земљи и слободна свјест и знање јесте она ..елика зграда људскога напретка и предмет философ..кога разума. Развијајући ове мисли Сократ није саста..ио систему, већ само има методу, начин, а то је људ..ко мишљење, које се развија самосвјешћу. Ма о ка..вом предмету он почео да збори, вазда почиње од по..диности и долази до општих појама. Човјек треба сам .. себи да нађе, да развије, да појма, шта је он, зашто ..иви, и нашто је овај свјет — човјек мора доћи до ис..ине. Због тога у развићу мишљења и свијести про..ада све што је случајно, лично и остаје вјечита ис..ина. Сви су сократови разговори борба са онијем, што ..остоји: он је устао против светих атинских прађедов..их предања, у име права вјечне наравствености и само..алности мишљења; устао је против готових истина, ..оје сви признају, — у име прогреса и напретка људ-

војник, судија, грађанин,
питањима и свагда је и сву
за оним што је добро, све
све ослобођава у наравстве
црпило из живота и одма с
лосифи су били учитељи н
раклиду предлагали круне;
Питагора су обожавали; Пе
Филип је благосиљао судби
вријеме Аристотеља, Плато
жанствени.“ Због свога на
праведник у очима људст
пред атињским законима.
Грчкој у ондашње доба
ведан Сократ пред људско
ским законима. С тога он
с тога се они нијесу могли
су и сами увидјели да су
чно, што слијепи гонитељи
послије свршеног мучења
шкодљиво самоме друштву.

Сократ се родио у А
син каменорјезца Софрониск
тка је радијо занат свога оц

ковођа доцније говорио, да су се сви атињани бо-
ли као Сократ, доиста би побједили непријатеље.
је служио у државној служби као најбољи грађанин
пазећи на опасност или користи поступао је онако
ко је мислимо да је најбоље и кад је судио и кад је
сао у народној скупштини. Кад су атињани (послије
тке код аргенуских острва) судили оставшим у жи-
ту војводама, што нијесу сахранили мртве, Сократ се
дан противио осуди и одвојио је своје мњеније. За
аде 30 тирана био је под полицајским надзором, за-
ањено му је било дружити се с млађаним људма и
о је поштеђен с тога, што није био ни једне партаје
и како сам вели с тога, што није био славољубив.
приватном животу сократовом доцнији су списатељи
мислили мноштво анекдота о њему и његовој жени
антипи, као да је његова жена била веома зла и не-
осна. Ово је све гола измишљотина, јер о томе нико
шта од сувремених списатеља неговори. Само казује
енофонт, како је Сократ поштовао своју жену и како
она била завадила са својим сином и од све при-
ике то је био узрок измишљеним анекдотима. О вас-
тању Сократа зна се, да је темељно изучио све су-
емене науке: математику, физику, граматику, музику,
језију и философију. Продик га научио софистичкој
ештини, а као познаник Аспазије и других знатних
енскиња био је потпуно свјетски изображен човјек.
хвативши врло добро лажан начин знања и разумје-
ања, којим су сувременици дошли до увјерења, да све
нају и да одбацују темељне законе наравствености и
ако знање, он се постара да изучи законе наравности
људске природе. Држећи пак да се не могу да схвате суш-
ине ствари и надприродне силе, он је почињао говор са
бичним појавима. Он је мислио да разум ништа не добија
д надприродних појима, због чега је о њему још Цице-
он рекао: он је први свео философију с неба у градове

и куће, унео је у истински живот људски, научио их да мисле о себи, да дају себи рачун о својој радњи и намјерама, у добру и злу и сазнати праву намјеру живота. Тако је Сократ разумијевао надпис на делфиској цркви: „Познај себе." Како је главна наука сувремена зборила о знању *бића* или *небића* или о томе, да све знају или да се неможе ништа знати, Сократ је говорио, да је он паметнији од других за то, што зна да ништа незна. Начин је његовог учења разговорни и како није оснивао школе, он је искупио около себе млађане људе и усели у њих нов правац; од ових младића најзнатнији су: Ксенофонт, Алкивијад, тиранин Кратије, философ Платон, сократовац Есхин (не бесједник), Евклид мегарски, Аристип Киринајски и Антистен атински. Много се прича о познанству Сократа с његовим ученицима. Тако једном сретне млађаног Ксенофонта и запита га, зна-ли он гдје се продаје брашно и друге ствари потребне за јело. Кад му овај каже да зна, Сократ, га упита: „а зна-ли, гдје се може добити мудрост и добродјетељ.?" и видећи, да се Ксенофонт зачудио рекне му: „хајде за мном, ја ћу ти показати." За Антистена причају да је чак из Пиреја долазио да слуша Сократа, а Евклид чак из Мегаре, па како су атињци били у рату с мегарцима и било им забрањено да долазе у Атину, Евклид се преодјевао у женске хаљине и долазио да слуша свога учитеља. Млађани Есхин, сирома и није смио ићи Сократу, кога су опкољавали богати младићи, које кад Сократ дозна, рекне му: „*Зар ти тако мало себе цијениш и за ништа држиш* поклон, који ми подносиш, т. ј. твоју личност?"

Сократ није систематички излагао своју философију, није се држао ни једне од ондашњих философијских школа и није признавао појетијску народну митологију, која је била и државна вјера. У излагању својих мисли, највише се користовао ироијом (посмјевком),

доводећи противника до тога, да је сам признавао или да говори којешта или да призна да ону ствар неразумије о којој говори. Сократ је продужио своју радњу и науку и под владом тирана, неговорећи ништа о политици. У том су времену пострадали најбољи грађани. С превратом и прогонством тирана измјени се његов положај: софисти, свештеници и користољубиви људи, почну да разпаљују против њега опште мњеније и изнесу, да су били његови ученици Критије и Алкивијад безбожник, негледећи на то, што је Критије био највећи непријатељ свога учитеља. Непријатељи Сократови изнесу, како је Сократ често рђаво зборио о вођама ондашње демократије и тако га изнесу као безбожника и противника владе. Тада предаду формалну тужбу суду противу Сократа три неваљала човјека: Мелит, Анит и Ликон, у којој се вели: Сократ доказује да нема богова и квари младеж, с чега заслужује да се убије. Бранећи се пред судом Сократ не само да није употребио начин осталих људи, да се оправдава — он је поступао, као што је свагда радио и говорио енергички потпуно схваћајући своју невиност, као свијестан човјек. Помоћу обичне своје ироније, он надвлада своје тужилце и одбивши будаласту тужбу осрамоти и изсмије своје непријатоље, а судијама је говорио смјело и рјешитељно ни најмање не ласкајући, те ово и постане главни узрок окривљења: „Хеферон је“ рекне Сократ судијама: „питао о мени Пифију делфијску, какав сам ја човјек и она му одговорила: да нема паметнијег човјека од Сократа. Али ја знајући, да немам мудрости ни велике ни малене, дуго нијесам могао разумјети израз пифије. Најзад из разговора са људма, државницима, појетима, мајсторима, ја се увјерим, да многи људи, који сасвијем нијесу паметни држе, да су мудри. Тек сам тада разумјео ријечи пифине: оне су значиле, да сам ја мудрији од других с тога, што

ја не држим да знам оно, што незнам. Да би оправдао изреку оракула ја сам држао за дужност доказивати онима, који мисле да су мудраци, ди ништа незнају, и тиме узбудим против себе мржњу. Но може бити, неко ће ме прекорети и рећи, да је то безумље, да могу навући на себе мржњу света и да ме то може погубити. Њему одговарам (т. ј. Мелиту): ти нијеси праведан, ако мислиш да човјек који приноси макар и најмању корист друштву, да мора у својим поступцима смишљати, да-ли му за то негрози смрт; он мора гледати само на то, да-ли праведно или неправедно поступа, радьли као поштен или као непоштен (рђав) човјек. Јадни су по томе мишљењу, сви они, који су живот жртвовали за спасење домовине — и умирали свршујући знатна дјела. И тако атињани, ево у чему је ствар: ако тко сам изабере прилично мјесто, или га ондје поставе старјешине, онај, ја мислим, дужан је ондје поднијети сваку опасност и бојећи се једино безчасћа (непоштења, рђавства), небојати се ни смрти, нити чега другога и т. д." доказује, како је свагда вршио своје дужности, како нико незна шта је смрт а мож да је највеће благо за људе: „али радити против закона, неслушати онога које бољи од нас, па био то бог или човјек, то је и гнусно и срамно. С тога хајде сада да помислимо, да ћете ме и ослободити са условом, да више непоступам као што сам поступао, ја би вама одговорио: атињани! ја вас волем и почитујем, али се више богу покоравам, него-ли вама, и доклен гођ дијам и доклен могу, нећу се оканути тражења мудрости, и сваком ћу од вас говорити, по моме обичају: као атињац, као становник великога града, који има све што је велико и лијепо на земљи, ти најбољи човјече на свијету, и ти се нестидиш усрдне радње да изађеш на глас, да стечеш новаца, а овамо не бринеш се о познању истине и о благу твоје душе? Ако ми

когођ од вас почне доказивати, да то није тако, ја ћу пристати уз њега, испитиваћу га, распитивати и изслеђивати. И ако нађем, да ако он и збори, а не твори добро, изобличићу га и доказаћу му, да он држи најбоље за рђаво, а зло за добро. Тако ћу да поступам с младићима, старцима, кога сусретнем, јер ми то налаже бог. И ја мислим да извршујем заповјести божије, и приносим суштаствену корист домовини."
Послије овога пита очеве, мајке, браћу, ученике жалили се ко од њих, да их је покварио и продужава: „Судија је постављен не за то, да кога оправи из милости, већ да суди о правди и неправди људској, — да твори суд по законима. С тога неочекујте од мене атињани, да ја учиним нешто такво, што држим да неваља, да је неправедно, да није богоугодно, а нарочито с тога, што ме Мелит тужи чак за безбожије. Ако би вас, моје судије, ја почео молити, тада би признао, да неверујем у богове и бранећи се од те тужбе сам би се изобличио у том преступлењу. Но тога нема. Тако атињани, вјерујем у богове онако, како неверује ни један од мојих тужилаца и представљам вам и божанству, да рјешите ту ствар." Како је по атинским законима било допуштено свакоме окривљеноме, да прије рјешења, сам објави, каку каштигу он заслужује и тим се користили кривци, да ублаже каштигу, па како је Сократ признавао, а у ствари и био невин, он за награду, што се бринуо о срећи атињаца, заслушује *право ручавати у Пританеју (на рачун државе).* Судије већином три гласа пресуде да Сократ умре од отрова. Спокојно и тврдо прослуша Сократ самртну пресуду и у краткој бесједи докаже им, како би се лако могао спасти, али волије прије погинути, него-ли одступити од својих убјеђења. Њему су доиста доставили сва средства и могућност да побјегне у Маћедонију, али он није хтио и како је самртна пресуда над њиме била

извршена послије 30 дана, јер су били послали лађу са писанијом цркви Аполона на Делосу, а по законима нико није могао бити убијен прије повратка лађе. Кроз то вријеме он је живљео са својим ученицима и на молбу да живот спасе бјегством, одговори: „Какав би ми био живот, да у старости оставим отачбину и да се потуцам у туђинству од града од града?“ А на питање, зар не би могао живљети тијо и спокојно, одговори да ништа недаје право човјеку да се непокорава законима. „Много је боље умријети, послије онакве одбране, него-ли живљети послије изнуђеног оправдања.“ Своју последњу бесједу народу свршио је овако: „Само вас молим за једно: „*Кад одрасту моја дјеца, осветите им се, трзајте их онако, као што сам ја вас мучио, ако увидите, да се она више старају о новцима, а мање о добродјетељи.* И ако они уврте себи у главу њека достоинства, којих немају — изобличите их, као што сам ја вас изобличавао, да се она (његова дјеца) нестарају о најпотребнијем и уображавају да све знају, а невреде ништа. *Али је вријеме ићи, мени — на смрт, вама — да живите. Чија је судбина боља, то само зна један бог, а више нико.*“ Аполодор рекне: „Страшно је и помислити да ти умиреш *невин*!“ „Зар би ти хтио“ рекне Сократ са осмјејом: да ја умрем као кривац?“ Изјутра рано, кад ће умријети најпоштенији човјек — философ, искупе се у тавници код њега његови ученици и пријатељи и застану код њега жену му Ксантипу, гдје Сократ држи на рукама најмлађега сина. Жена је плакала и Сократ рекне да је уклоне и тада је говорио о несамртности душе. Кад се сунце клонило западу да сједа, уђе унутра слуга онијех 11 људи, који су га чували и објави му, да је настао сахат смртни, додавши: „Ти ме нећеш клети, као други, јер ја извршујем заповјест старијих. Ја сам се увјерио да си ти најбољи од свију који су овдје долазили. Због тога и постарај се лако претрпити

оно што се мора поднијети." и плачући изађе на поље. „Какав је добар човјек! рекне Сократ: како је био добар од како сам овдје у тавници, кад ми је долазио! но дајте ми отров ако је спремљен?" Слуга му донесе сок од кукуте у чаши — а Сократ га запита: „Шта морам радити?" „Попити, послије одати, док ноге отежају, па послије лећи." С ведрим челом, без најмање промјене у лицу, погледавши около стојеће рекне: „је-ли допуштено принети жртву изливањем боговима?" Њему кажу да у чаши нема више, него колико је потребно да он попије. „Добро, бар да се помолимо, да срећно пређемо у други живот" — и искапи чашу, па почне да ода, док није осјетио умор, тада легне на леђа и покрије лице рукама. Онај слуга што је донио отров опипа му ноге, и упита га, осећа-ли. „Не" одговори Сократ и тјело је његово мало помало ладнило и кочило се, па када му и трбу почне да ладни, Сократ отвори очи и рекне Критону: „Ви сте дужни пјетла Асклепију (т. ј. богу спалити на жртву петла што је лако умро), спалите, незаборавте." Критон га упита, има-ли још што да наручи, али није било одговора. „Тако је свршио" вели Федон: наш добри друг, најбољи, најпаметнији и најправеднији човјек у читавом свијету — Сократ."

Сократ није саставио систему философије, нити је основао школу, али је утемељио право разума, у животу живљео сходно својој науци и умро бранећи право разума. Његови ученици да би изложили систематички и догматички његову философију, створе неколико школа т. ј. или су пренели у школу и претворили у науку оно, што је Сократ држао за потребно у животу, или су развили његова начела у правој науци и унапредили саму науку. Прву страну његове философије остварили су различно, како је ко схватио његову науку, а другу страну унапреди и развије његов ученик Платон. У оба

случаја философија замијени вјеру и постане потреба државника и свију људи, који су свијешћу наджививљели олимпијске богове. С тога је философија имала онако велику важност код грка и, припадали овај или онај човјек овој или оној школи, имало је тако велику важност, каогођ што је било прење од важности какве је вјере овај или онај човјек. Осим овога философија је код грка била, у таквој великој важности, као лијепа књижевност код нових народа. Ученици сократови пренесу у науку различне стране сократове философије. Ксенофонт унесе у живот практичку наравственост и дадне државним пословима значај државноикономички. Аристип усвоји практичка начела сократова и оствари их у задовољном живљењу, а Антистен преокрене у науку простоту и сиромашно живљење без унижавања и робовања богаташима. Један Платон унапреди саму науку и створи од ње систематичку философију догматичке садржине.

Платон се родио у Атини 420 г. и умро је 348 г. О животу се његовом врло мало што зна. Све приче о њему своде се на то, како је он дивно и вјешто излагао своје мисли н. пр. причају, да када је био још малев, да су га пчеле брда Химете нараниле медом. Изнајприје је учио појезију и писао епска, лирска и драматичка дјела. У двадесетој години упозна се са Сократом и до самрти је био његов ученик. Затим је путовао у Кирену, у Мисир, био је у доњој Талији и у Сицилији. За историју су важнија његова три путовања у Доњу Талију и Сицилију, која су имала уплив на његово мишљење о друштвима људским и о самој философији. Први пут ишао је у Талију, да изучи природне науке и тајне друштва питагорејскога. Тајних се друштава било намножило у Талији с неправилног склопа самих држава и друштва. У великој Грчкој т. ј. доњој Талији склопи се друштво, које је гледало на философске

ве, као на монопол мудрости, коју могу да знају
они, који су допуштани у тајно друштво. То се
друштво занимало природним и математичким на-
а. Оно се звало „*друштво питагорејско*", јер је
иљено од одломака, питагорове философије. Нај-
нији члан у томе друштву био је *Архит* тарентски.
тона приме за члана друштва и био је до своје
ти члан тога друштва. У исто доба, преко Диона,
на питагорејског друштва, Платон ступи у свезу са
онисијом I. владалцом сиракуским, који се старао да
ђе на глас међу грцима заштитујући науку, пишући
ихотворна дела, па дозове Платона у свој двор. Дион
други чланови уздали се у Дионисија, да ће с помоћу
латона завести нови бољи ред ствари у Сицилији и
и Талији израде, да Платон оде двору дионисијеву и
ће чувени философ много допринети, да се њихов
лан оствари. Платон је предлагао, да Дионисије по-
стане цар свију грка у Талији и да протјера туђинце
картагењане, но да сви грчки градови сачувају своју
унутарњу самоуправу, као самосталне республике, под
управом олигаркије, која би зависила од питагорејског
сајуза. План није могао бити остварен, јер човјек од
кога је то зависило, није тежио да буде боље за све
људе, него да буде боље за њега једног. Ово је био
Дионисије, који се завади с питагорејцима и Платон је
морао одма ићи из Сиракузе. Али увређени тиранин
вјешто се освети философу неизгубивши ништа од сво-
јега гласа: он подмити и наговори заповједника лађе
спартанца, да Платона утопи или прода у ропство.
Жеђ за новцима одржи вр и тај спарћанин прода Пла-
тона египцима као роба, јер су египци ратовали са
атињанима. Другови платонови одкупе га из ропства и
он оснује у Атини школу. По смрти Дионисија I. за-
влада Дионисије II. Дион желећи да увуче у сајуз но-
вога владара, опет дозове Платона у Сиракузу, гдје је

царски био дочекан као Волтер у Берлину. У
доба дођу у Сиракузу и многи чланови питагоре
сајуза и двор је изгледао налик на кућу фил
скоро се у осталом то све поремети и поквари,
Дионисије II више вољео раскошна весеља, кађи
и пијанчење, него-ли философију. Платону је пок
поштовање само с тога, што није хтио, да о
рђаво зборе атињани, који су давали правац сво
браженом свијету. Дворским улизицама и камарил
је предводио Филист, дојаде питагорејци, који не
живе дворски и она их надвлада, протјера и д
Аристипа, који је био человођа философије „умје
наслада.“ Како је био протјеран од двора и
Платон оде из Сиракузе обећавши, да ће опет
кад поврате Диона. Негледећи на Филиста, Арист
остале цареудворце: опет пријатељи платонови усп
Дионисије опет дозове Платона у Сиракузу. Платон
хтио ићи, док небуде поврађен Дион, али Ар
други питагорејци га убједе, да ће то бити добр
да се с једне стране поврати Дион, а с друге — д
тагорејци неизгуби уплив на тиранина, с помоћу
су мислили, да изврше свој план. Дионисије сам п
лађу у Атину за философа, дочека га сјајно, смје
дворцу у башчи, који је нарочито за њ га начини
је у двору Платон живљео као заробљеник; код
башче била је постављена стража и без нарочито
пуштења нико му није смио одлазити, нити је
он излазити. Сво старање платоново — да поврати
она било је узалудно и он се на скоро за свагда
вади с Дионисијем, који му се освети, као и н
отац. Изговарајући се да му је потребно због пра
да смјести своје жене у кућу начињену за Платона
тјера га из града и преда га грубим солдатама, ко
гледали на философе, као на непријатеље. Они
убили, да га нису спасли његови земљаци, који су

…ли у Сиракузи: он јави, (у каквом се стању налази) …ентијским старјешинама, а то су били чланови пита…ејскога сајуза и они га одма избаве. Платон оде у …ину и више није никуд путовао из домовине. Опи…сати важност Платона за философију *као науку* није …едмет опште историје, с тога ћемо ми о томе укратко … кажемо неколико ријечи, али описати необичан …лив његов на правац времена и на унапређење грчке …ивилизације, то је дужност историка.

Сократ је учио да је самопознање и разумјевање …оначна намијера људске тежње. Платон изпочетка ста…ља, да је мишљење суштина васиљене, која иде на то, …а освоји и надвлада биће јонијско. С тога је духовни …вјет науке јединито истинит, а *биће* је (виђени свијет) …привидрак. Тај се свјет духовни, свјет мишљења раскрива … дознаје мишљењем, које током *спомињања* буди и …развија истину, уснувшу и заборављену у души, која је …обузета тјелесношћу. Кад се једном сазна у души иде…ални свјет, он постаје истина свијета стварног, његово …савршенство и пребива у свечаном спокојству ослобо…дивши се од брига временог живљења и чува га у себи …као светињу. С тога је „вид" истина појединих; *опште* …истина дијела (части), а *идеја* истина васионства. Душе …у људске биле при стварању богом васиљене па раз…вићем свијести, сазнавањем и опомињу се, какво је ва…сионство. Ово привремено тјелесно биће јесте прег…рада безусловом знању. У осталом, овијем ријечма није …изцрпљена суштина идеалности платонове: он је створио …дијалектику, у њојзи је основа његовога идеализма. Ме…тода платонова строго је скопчана са дијалектиком, раз…говорним начином излагања мисли. Започетак миш…љења код њега састаља непосредан додир с природом, …што прелази у чулно представлење — *мњење*; други …ступањ знања између мњења и науке, то је област пре…расуђујућега познавања, разсудка, рефлексије и она по-

ложења. Код њих мисао није у предмет
и предмети били једно и исто. Најзад,
чисто мишљење, које је само себи пред
разумјева; предположења за њ га нијсе
полазна тачка нечему, гдје нема пре
овоме ступњу стоји диалектика. У обич
стварним се зове оно знање, које долази до
и с тим знањем има посла разсудак. Пл
да није истинито чулно и разсудачно
истинито тек стварно разумно, идеално
лази у прелазном оно, што је непрел
појединог — опште, од недјелимих — р
да спасе опште и род од суноврата
и да помири једно с другим. Опште, р
мислима и јесте *идеја*, у којој се мире с
судачног схваћања. Идеја је једино у ми
чулно је пак многобројно, коначно, односн
то се све тек разјашњава у идеји. Идеја
предмета; она је оно, што тежи самооп
личностима; оно, што је слободно и
различностима. „Тешкоћа је истина,
томе, да се покаже у другом оно исто

том, а у анатомском — велика гомила различних пра-
варки; наше је тијело у једно и наше ја, и наше не-ја;
нико се не чуди гледајући процес клијања и развића, који
се свршава около нас (а то је глуха борба бића с неби-
ћем) без чега не би било супротности, а назовите истин-
ским ријечма све, добричине неће познати своје зна-
чење. За Платона је безусловно оно, што је уједан мах
свршено и безконачно — што може поднети и надма-
шити и побиједити различности; тијело гине у борби
супротности; дух не гине, и' само је један безконачан
више коначног, јер је неопредијељен. Коначно има мјеру
и циљ, безконачно — изведено биће, једно у многораз-
личностима и долазећи у свијест узвишава се над ко-
начним и ствара средину вјечног успокојења и само-
гледања. Даље Платон неиде. У тој почивајућој и себе
гледајућој идеји његова је узвишеност и једностраност.
На спрам предходника, он представља свијетло, ши-
роко море, у које утичу сви потоци различних школа:
он их успокојава у опширном своме наручју. Парменид,
Хераклид, Анаксагор, Питагор, софисти, Сократ, сви су
нашли мјесто у платоновој мисли, али је то мисао пла-
тонова. Поглед је платонов на природу више аскети-
чки, него-ли научни. У „Тимеју" он почиње да излаже
своје мисли о томе овако: Демиург — творац, који даје
облик, доводи у ред хаотичку материју, оживотворава
је и даје јој душу свијета (космоса): „желећи створити
свијет налик на себе, Демиург је у средини свијета (ва-
сељене) ставио душу васељене која прониче свуда." Ва-
сељена је за Платона једно одушевљено умно животно
и једно, јер да их има више, они би били у одношају
и опет би били једно. Најпрвље су стихије огањ и зе-
мља т. ј. у физичком свијету супротности су тврдоћа и
огањ: „тврдоме су потребна два елемента, јер оно није
само широко, већ и дубоко, с тога је између земље и
огња ваздух и вода и то тако, да како стоји огањ

се од другога.“ Коначном је својствено им
разлике; спољност није за себе већ за др
за васиљену сви су предмети. И тако у иде
дјеленост, различности, ограниченост, и д
њој јединина и супротности неизлазе из с
сајузно (спојно, слепио) узето од суштине вје
себи и недељиве, са узетим од материје тј
љиве; у овоме уједињењу природа, која је
вна са собом спонла се с другим, са прир
ном од ње, и у ову уједињену јединину с
живу душу као уједињавајућу средсреду
ротности (разтргнутости).“ Све пак скупа с
дињавају се у идеји. Царство идеје у његов
неможе да постигне свјет који тежи да ост
Овај је коначни свијет облик или одтисак
јалног и тежећи идеалном свјету има св
И тако вјечни свијет стављен у времену,
двијема формама: у свијету помирења са со
јету блудећег њему-супротнога свијета. У
има три ступња: 1) аморфизам невиђеност,
се оствари м'а у каком облику, васиљена, м
дина која прима, рани — свеопшта ранитељк

не може да се узвиси до начела божанскога, а у томе је самосталност божанства. У човјеку Платон разликује божанствено — несамрту душу, и неопходно — самртно, куда припадају све страсти, а „да не би оне замутиле божанствену душу, бог их је одијелио вратом од несамртне душе, и тиме раздвојио срце и главу. Срцу је придодао џигерицу, која нема крви, која је мека, да му олакша, кад се оно облива крвљу јарости; џигерица је шупљикаста, као сунђер, да усише у себе влагу и ваздух и да охлађава палећи зној срца". Говорећи даље о тијелу Платон говори о слезини (за коју су у његово доба мислили, да је она извор санова): „неразумна страна душе не чује разума и зато је створена слезина, која прима силазећу снагу разума и одбија, као огледало на мјесто првообраза, призраке и страшне сјенке; намјера је тијех призрака та, да неразумна страна човјекова постане посредством сна саучастница привиђења. Налик на то. богови су дали души могућност врaжања и прорицања ; да је врaжање и предказивање дано неразумној страни душе, види се јасно из тога, што ни један човјек у кога је разум сасвијем при себи непредказује, а чине то људи или када спавају или кад су болестни или кад се човјек изванредношћу изведе из обичног стања. У прорицању потребан је свијестан разум другога, да разумје оно, што је изречено; јер онај који бунца, неразумје своје бунцање. Пређашњи мислитељи праведно су говорили, да радња и свијест припадају само свијесноме човјеку." Из овога се види, да Платон праведно говори, да је нормално стање човјеково по тијелу и души не исказано више, него-ли ма никакво ненормално стање, каталепсија, мјесечарство и т. д. Има и данас много мудрица, који држе болесно стање више од нормалног, као што има мудрица, који држе да је оно најпаметније, што се не може рјечма да изрече, што је тако лично, случајно, да га

STANFORD LIBRARIES

..., до какво
у старо доба.
сократоваца.

Платон је
колико садржи
форме, у коју
никада не би
да он није умје
ним формама.
написаних разгов
важност давали
боље се види из д
роди богова. Цип
бесједник и поjета
ске намјере, има
сва лица, сталежи,
као у трагедији пл
Платона изучавали
тори и сви људи, ко
људе, јер се у дјел
елементи грчкога изо
тарњи и спољни пот
Описивању спољашње
списатеља старе коме

гуи широкој фантазији и могао је слободно прекорачити међу чула и чулног знања и лако му било наговјестити оно, што није смио отворено да каже. Да за јасније описао своју науку Платон у свима разговорима изводи Сократа и свуда се види надмашујући, спокојан поглед сократов, а насупрот види се слијепило, надрикњиштво, несталност, недовољство и лаковјерност његових супарника. Од свију умотвора платонових најважнији су за разумијевање људи и грчке културе и онога што Платон разумије, у три књиге под речију „Политикосу“ т. ј. државном човјеку; у „Полији“ т. ј. држави и „законима.“ У овим је књигама Платон потпуно развио свој поглед на те предмете.

„Политикос“ је као приступ „Политији.“ Главна је мисао као у Руссо, да су људи прије били срећнији и повратак те изгубљене среће јесте коначна цијел свакога државнога склопа. Таква наука потпуно одговара учењу источних народа, мистеријама и науци питагорејскога друштва. Но као атињанин, грк, Платон, дубоко поштује људску слободу, с тога неоставља свој идеал у срећном сану и покоју, у вјечној укочености, као што је на истоку, већ сам вели, да је неизмјењајемост немогућна за тјелесно суштаство, јер је то противно самој његовој природи. Платон је мислио о првобитном стању људи овако: У најпрвља времена људма је управљала непромјенљива воља божанства, па није ни било неопходне потребе да се што мијења. Људи онда нијесу имали потребе да имају м'а какве установе и законе. Када је преминуло то стање, људске ствари почну се развијати самостално. За неко вријеме људи су памтили онај божански закон, али га на скоро забораве и забаце. Поникну нереди и буне, и сва суштаства осјете потребу да имају законе и власти — животињи и људма потребни су били заштитници и чобани. Нарочито људи осјете, да им је потребан човјек, који би управљао њихним

пословима, који се појаве усљед новог стања ствари и узму на себе дужности, које је прије извршивало божанство. То је идеални — угледни — државни човјек или како га зове Платон, цар — управитељ.

Изпочетка Платон доказује како науку „државоправленија“ може разумјети веома мали број људи, с тога да би била добра управа, потребно ју је исказати, остварити у законима и, већ у тој форми предати онима, који су најспособнији и најбољи да управљају државом. Старајући се очигледније да искаже облик и начин поступања истинског државника, он објашњава како стоје једна на спрам друге различне силе и способности човјека на спрам његовог угледа (идеала) живота, и потом, како стоје спрам његовог идеала, гдје је цар — упритељ, форме управе монархичка, аристократска и демократска; затим описује суштину та три начина управе и показује како се оне кваре. „Истинска је аристократија, вели он, она, гдје влада непарушимо чува законе и нарави (т. ј. оно, што је дуго вријеме састављало суштину форме управе); а како се то неизвршује, онда аристократија постаје олигаркија. Тако исто у монархији: ако владалац строго набљудава правосуђе и закон, ништа нерадећи своjевољно, онда је он монарх; ал ако он, напротив, гази законе и правду, постављајући више њих своје својевољство, онда је то насилник (деспот).“ Мало се осврће Платон на трећи — демократски — начин управе, јер тај начин управе питагорејци нијесу трпљели држећи да је немогуће, да маса може ненарушимо чувати законе и право. — Говорећи о личности идеалног управитеља, Платон вели, да у свакој форми управе, за обдржавање њезине суштине, т. ј. за обдржање закона и правде, небходно су потребне двије добродјетељи: постојанство и разумна умјереност. Те се двије врлине рјетко дешавају заједно у једноме човјеку и мало је људи, који имајући у себи

е обје врлине, имају својства добрих управитеља. Разумна умјереност учи чувати и обдржавати оно, што је праведно и добро, а постојанство даје снагу обдржавати ненарушимо ред. Идеални разум цара — правитеља, оснивајући се на та два својства, има потребу за достижење својих намјера, да има још два средства, а то су божанска и људска. Божанска се средства садрже у вјери, богомољи и сујевјерству, а људска су — награде и каштиге. И тако својства су доброга управитеља по Платону строгост и кротост, постојанство и мекоћа, снага и уступање, а главно му је својство *правда*.

У „Политији" или држави Платон описује правилне идеалне државе и углед истинскога човјека. Остварење такве државе тако је немогуће, као и остварење свију других идеала, јер склоп државни зависи од народности, земљописних и других услова, што философ није хтио узети на ум, па с тога и сам вели, да се његова мисао неможе остварити, док се људи непрероде. Његова је држава тако далека од стварне државе, да још и досада, кад се хоће за нешто да каже, да је фантазија, говори се „республика платонова." Платон је имао намјеру да опише истинске појме о правици и да окарактерише истиског управитеља; и доиста проматрање његове республике изјашњава појиме људске о тима стварма. — Почињући да описује државу за углед, Платон вели, да она наличи на савршеноге човјека. Држава је, као и човјек, хармоничко (сагласно) сједињење свију способности и наклоности, како виших тако и нижих. Дијелови друштва узети у појединостима одговарају страстима, наклоностима, осећањима, умним способностима људским. Како је свакоме човјеку потребно за извршење његовог назначења да има физичке и умне способности и, како страсти и наклоности, ако само непрестунију одређене

уображење и разум: тако су различите н
корисне за цјели државне. Разликовати
собности и дати им сходно њихним способ
сто, то је први задатак и брига истинске
жаве. „Свако друштво“, вели Платон: „мор
рено у својој безопасности и трајашност
тврдоћи), па како се та безопасност може
подвргавати опасности од спољних и ун
пријатеља, то чланови државе, одређени
морају бити најпаметнији и најјачи. Ови
управитељи јесу први орган добро склоп
штва т. ј. они су у државп оно, што је г
у човјеку.“ Платон недопушта нашљедну а
или кастички склоп друштва и вели: „п
корен већином рађа добар род, али врло
трули, па с тога при избору правител
свагда треба пазити на род (плод), а не
оваквој аристократији способности и поште
немају мјеста, у платоновој државп. Нера
која долази од неједнаког уживања, уништ
штењем уживања, јер немајући мамца уж
неће тежити да скупља богатство. Уздр
бити добивено уништењем наклоности у с
не забрањивањем да се не ужива. Најбоље

ују равенство, Платон у својој држави, уништава дно и друго и барабари сва лица без разлике пола ду и васпитању.

Но установе, ред и закони немогу се одржати у ави, ако старјешине небуду израз закона т. ј. како вели: „држава може бити сретна само онда, када у владају философи.“ Философом пак Платон називље ва, који је по својим начелима умјерен, штедар, шан, великодушан, смирен и тврдо брани да се рушава закон. Упоређујући савремене му држав- у грчкој куди софистички правац, у ком је главна препирање и саможивство, владавше у судовима руштвеном животу. Он изсмјева јавне бесједе, у ма се виде лијепе ријечи, али се нетичу самога мета. Отвореним бојама описује он разлику између ена и узвишена човјека, који је свијестан свога ојанства и снаге, и обична човјека, који незна за аду науке. Он то описује у символима: чиста душа надвишује животињске нагоне, упоређује се са одним суштаством, које никада није носило окова раво гледа у сунце; а човјек са животињским на- ма, који тежи да задовољи своје страсти и зависи њих, наличи на заробљеника, који је много година у затвору, па се навикао на окове и таму. Међу вим је људма онака разлика, као између сјенке и . Платон вели, да управитељи морају бити учени актични људи, јер ће тек тада бити кадри да је и предаду знање. Таким начином Платон раз- идеалну државу и идеалнога човјека, па добавља, ни једна држава неможе бити налик на ту идеалну аву, а то не с тога, што се не би могла така др- остварити, већ с тога, што се скоро свака аристо- ија поквари и најприје постане олигаркија а доцније роди у деспотију (насилништво). Платон опширно ује, како *то бива: први* је корак — неразумију

установу, по којој најбољи грађани морају рук
државом, јер за најбоље грађане држе се оии,
од старинских фамилија. Одтален постају у др
касте и друге рђаве и гадне установе, а ово на
како је далека спарћанска држава од идеалне држа
казавши како се израђа аристократија у олигархи
када владају неколицина великаша, он вели, да
насилно преокрене у демократију, када народ већ
стању да подноси притесњења и тегобе. Али
влада неможе бити разумна демократија, јер
неможе створити истинску слободу. Говорећи
кратији Платон описује суштину атинског др
склопа, као што је прије описао склоп друшт
Спарти. Он подсмјевајући се вели, да је демо
склоп најбоља форма управе, јер ју је могуће
барити са шареном хаљином свакојаких боја; то
кав државни склоп, вели он, у ком могу живље
свакојаких нарави и карактера један поред д
Светина која гледа на спољни изглед, обично
мисли о том склопу онако, као што мисле
женскиње о шареним хаљинама. Међутим из
описа атинске демократије види се разнообразно
вљења, кретања, независност и простор живљ
Атики. Послије тога изјашњава, како демократ
степено прелази у насилништво. С тога је демокр
склоп друштва врло шкодљив, вели Платон,
страсти необуздане и скоро преоблађују. Светин
изсмјева све више насладе, узвишена осећања
мисао, која надмашује њезине појиме. А то ће п
тим пре, чим се заведе софистика, која изсмеја
што је озбиљно и важно. Изсмјевање узвишени
ћања означава ће изображење, необузданост — с
протувство означава ће генијалност; немање срама
несујевјерства, накратко оправда ће се свака под
гнусност. Када се тако изквари и суноврати демок

ржави пропада сваки ред, свуда преотима м'ах: мито, иље и народ пада у ропство и низко клањање. Го-у сиротиње лако је подмитити, и она постаје ро-ба саможиваца и славољубаца, који заграбивши у руке ст насилничку, употреби ће, да се одрже, све згоде е им даје власт. Описујући таквог насилника Платон ши сво своје бесједништво и неможе довољно да из-и гнушавање и презирање на самовлаштину, као нај-у и најгнуснију управу, гдје се људма управља као скотовима. Нацртавши карактер насилника Платон треса својства државних управитеља, упоређује их својим идеалним управитељем и вели, да таквог чо-ка нема да влада нигдје, јер се у животу нико не-рече сасвијем својих саможивних намјера. У последњој изи „Политије“ Платон говори о души као о делу људ-га суштаства, која сама себе познаје и разумјева и ка-како је тешко познати праву истину и узвисити се од ачнога безконачноме, па се даље упушта у Митологију.

У књизи „о законима“ Платон описује за углед аву слободну од свију погрешака, које су биле у онима Спарте и Атине и тјера до најмањих ситница. ници платонови створе секту или школу, која се а *академија*. По различним измјенама у погледима ствари, она се дјели на *стару*, *средњу* и *нову* акаде-у. Мјесто платоново заузме његов синовац *Спевсипп* овач старе академије. Учио је за новце као и со-ти и преокрене платонову академију у школу, гдје учили људи да постану бесједници и државници. Да постигао ту намјеру, веле, да је Спевсипп купио не исократове, а оне се састојале у правилима, с моћу којих је сваки могао постати бесједник и др-вник т. ј. лијепо зборити. Те тајне могу се сравнити појетикама, које уче како се пишу стихови, ако се нема појетскога дара. Државну науку Спевсип је у адемији предавао онакву, каквој су учили у Талији

живши д
За његов
јој су се
свију стра
сандер ве.
пословима
таланата (
философ н
били су јед
мон, Кратес
Полемон је
веће блажен
вљети иоште
Кратес је на
да припреми
темељна. Њег
318, а умрши
и сва школа д
демијске школе
какву апсолутну
више истине, а
Али није толико
прећење науке

ога људства, него што је имао Аристотељ ученик
тонов, а учитељ Александра великога. Његово се
чење исказује у свима струкама људскога знања и
јом философијом он постане законодавац не само
адних народа и хришћанске вјере, већ и истока и
амедове вјере. Родио се у маћедонском граду Ста-
и; његов отац Никомах био је љекар, од племена
клипијадова. У младости се учио видарској науци, у
амнајестој години оде у Атину и около 20 година
по се у Атини. По смрти Платона живљео је њеко
ијеме код Ермија владалца атарискога у Мизији, чију
тру или кћер узме за жену. Остало је вријеме жи-
ео у Митилени, у Малој Азији, док га није дозвао
лип II маћедонски да учи Александра великог. Ари-
отељ је дошао филипову двору, кад је Александру
ло 12—14 година и разстао се са својим учеником,
д се он кренуо да освоји персијску царевину. Учитељ
е у Атину и оснује школу у зданију Ликеј (Лицеј),
д цркве бога Аполона ликејскога, која је била налик
академију са придруженом јој гимнастичком школом.
и због тога, што су путање башче Лицеја свагда
ле прекриљене ладовином, што се зове грчки пери-
тоја т. ј. мјеста за ходање, или због аристотељевог
ичаја ходајући предавати лекције, његова се филосо-
ја назвиље *перипатетичка*. По смрти Александра не-
ијатељи аристотељеви почну га окривљивати пред
инском владом и народом, да је безбожник и да
верује у државну вјеру, с тога је морао оставити
ину, да се неби атињци још једном огрјешили про-
в философије и послије тога скоро умре у евбејском
аду Халкиди 322 г. пр. х.

Значајна је та околност, што се у једно исто
ијеме појавило два ђенија, од којих је један обимао
е науке и сва сувремена знања и дао сасвијем нови
глед свима наукама, а други је дао други изглед

тадашњему свијету. Они су оба обимали духом: ј
свијет унутарњи, а други спољњи и између њих б
је јака свеза. Аристотељ је избирао за Александ
људе, који су били кадри да остваре његове намј
свјетовао га у државним пословима и слао му књиге
читање, а Александер никада није жалио новаца, н
личног труда и ишао на руку Аристотељу у његов
научним пословима. Александер је хтио да сједин
једну државу све што је знатно у историји, чуд
првашњих времена, снагу јуначкога доба и грчку м
дрост за будућа времена па је тежио, да слије у јед
форме живота запада и истока, да их свеже узајам
интересима народа, земаља, климе и помоћу грчке
вилизације да сједини сав свијет у једну државу, г
би владао разум, а не груба сила. На то је исто н
Аристотељ у науци: хтио је систематичком философи
да сједини у једно духовне тежње свестручног з
ња, свију времена и свију знања. Вријеме приро
појезије било је прошло и настало вријеме раз
шљавања и нова појезија морала је бити сведена
науку са угледима, на основу народне појезије.
Аристотељ је написао прву теорију појетске
штине. Природословно знање добијало се или
чином теоричким или практичким, а оба начина ни
били доведена у свезу један с другим: Аристотељ
сједини, и скупи сво пређашње знање у тој стр
попуни га, створи научни језик и систему и пост
творац природословних наука. Државне су науке
њега обрађиване теоретички и практички: Аристо
сједини теорију с практиком и изврши нов зад
током догађаја предложени тим наукама. Историја
минувшега времена јасно је показала, да покварено
народних форми, нарави и обичаја живљења, увећа
државе и развићем спољњег живљења, већина нар

аје мртво оруђе у туђим рукама, дакле и демокра- постаје једна жеља, а аристократија понижава ско достојанство. С тога се јавља тежња за државу рквијску са законима и владом разума и Аристотељ зује средства, како је то могуће остварити. Он је гресао начине управе и законе свију држава, упоређи- их једне с другима и предложи начела, на којима је уће склопити државу, коју могу усвојити већина др- ва. Такве је исте услуге учинио за бесједништво, за равствене и философске науке и у опште изнашао је ве форме мисли, раширио област душевног знања, им тврд темељ и нов правац и створио је фило- фију, која је кроз толике вијекове била учитељка удства. Ми ћемо најпре у кратко да прегледамо ње- ову философију.

Идеја платонова није могла да остане мирна од сваких покрета, налазећи своје блаженство у самогледању себе или да свим васионством влада непокретност. Та идеја платонова негледећи на њезин аскетички карактер, у ствари она се морала разкрити, отворити, изразити даљим самоостварењем, али се још налазила у блаженом спокојству... Аристотељ пође даље: он ју изведе у активни процес и све што је било, или се чинило да је тврдо, покрене се васиљенским покретом, оживи, опет постане временим, задржавши у себи дио своје вјечитости. Идеја по себи, у општности, још није стварно, она је општност, предполагање стварности, али није стварност. Она представља нешто непомично, лењиво: тек активност даје потпун живот. Она је мирно изведено разсудком, она нехита него је спокојна и лакше је разумјети, а активност — дјелатељност — теже се разумије, јер је нешто сложно, живо, тече, иде, ради.... Аристотељ управо почиње своја проматрања у животу, и идеје платонове јављају се код њега споље, основе и циљ у природи. Он је емпирик и узима све из пред-

стојеће и опкољавајуће природе као посебне ствари, онакима какве су; али оно што он узимље из природе неможе да се отргне из његове моћне деснице, и ово неможе очувати своју самосталност, да је противно мисли: он неоставља предмет, доклен га неиспита, непозна у свима његовим опредјелењима, докле се неотвори његова суштина и непостане јасна и незаблиста јасношћу мисли, с тога је Аристотељ у исто доба највећи емпирик и спекулативни мислитељ. Хегл вели, да је емпиричко, узето у своме синтезу, најспекулативнији појам т. ј. анализ у своме синтезу јесте идеални појам и суштина ствари. Појам се изналази пошто се промотри и претресе предмет или појав, са шта Аристотељ почиње своје проматрање са емпиричког узетог предмета, са самога факта и то му је тачка од које полази (initium); она је неопходна — факт. Даље он уводи предмет у процес (радњу) мишљења, претапа га анализирањем и доводи до освјешћења. Код њега нема пусти опредељења, непокретности, нечега тврдога, нема да се зауставља на мислимим схемама, нема ништа мртво, као Платонове идеје, јер су оне у васиљени, у животу. Аристотељ тражи истину премета у цјели, у томе шта остварава предмет; а из цјели предмета изналази узрок предмета. Цјел и захтева покрет, унапређење, а унапређење развиће предмета, а развиће остварење предмета најсавршенијим начином — „остварење благога колико је могуће“ из самог предмета. Та цјел јесте активно начело (*λογος*) који креће свеопшту масу; логос (разум) је покреће и достиже посредством ње и у њој — савршенство, креће и креће се у процесу природе, но влада над њоме да очува *опште* у промјенама. Активност је непрестана промијена, али се чува у самом помицању. Кретање, мијењање, радња предпolажу просторију, страдатељност, гдје би се свршавало кретање и развиће, а то и јесте субстрат, не-

...мично, изведено вештаство, које је само могућност, ...е општа спремност, која даје радњи практичну стварност: вештаство је услов развића. Одтален се изводе два ...ренућа: динамија и енергија, могућност и стварност, субстрат и форма, па се спајају у општем вишем јединству, гдје је цјел и остварење т. ј. оно што је било у могућности остварило се у вештаству (ентелекија). Динамија и енергија то су процеси стварности и истините у само у остварењу, а иначе, само голи појими и најгрубија фалинка, гдје се дијели материја и форма; биће без форме — није истина, а форма је немогућна без бића — вештаства; како у ствари, тако у процесу нема бића без форме, нити форме без бића и живот се састоји у њихним узајамним одношајима и у томе вјечном току Аристотељ схваћа идеју. Идеја је платонова у покоју, јер се он држао суштине, а суштина сама по себи нити је стварност нити активност: она тежи да се пројави, као што пројав указује да има суштине. С тога је код Аристотеља суштина спојена с бићем, па није спокојна идеја, него остварени ток у природи, у историји, у стварности. Потпуно је и истинско јединство радње и могућности у идеји; у нижој сфери иде се на помирење активности и могућности. Све што можемо опипати и чувствима дознати, то је коначна суштина; и у томе је смисао коначног и с тога је оно коначно: суштина надмоћена радњом, прелази из једне форме у другу и тврдим остаје вештаство (грунт) промјена и нема мјеста хармонији у томе чувственом спојењу. Кад радња има у себи оно, што мора у њој бити, има цјел тежње, тада ток постаје радња; енергија — ум, — и постаје форма — јединство двије крајности: материје и мисли — општега страдатељнога и општег дјелателног. У чулној материји још је одјељено начело дјелателно од вештаства, и тек логос савлађује ту материју, јер му је потребно вештаство, и он га има, иначе у њега нема земље под но-

гама и ум није ништа друго, него појам, који оживотворава и разчлањава појам у његовом остварењу. Тада је појам душа, која се сама покреће и сама се остварава. Ту је потпуно јединство динамије, енергије и ентелехије и у њему је примирена могућност и стварност, непокретност и вјечно покретање, помицање, развиће, а то је вјечна непроходност временога, разум сам о себи свјестан — actus purus. Из овога се види, да код Аристотеља није начело могућност, изведено, обстракција, идеја. Не; ево шта он вели: „Много, што је могуће, непостаје стварност; па ако примимо за начело оно, што је могуће, онда морамо допустити случај неостварења истог, усљед чега могло је ништа не бити." Оваква се будалаштина уништава сама од себе. С тога даље вели: „Не, не од једнога хаоса, не од ноћи, која је трајала безконачно вријеме, као што изјашњавају наши свештеници — богослови, није се од тога одпочело начело; одклен би могло постати штогођ, ако у самој стварности није било узрока. Енергија је највише и прво. Стварност (вештаство) страдателна и чиста дјелателност предупређују могућност, али не по времену, већ по суштини." Да је то тако доказује се тиме, што свашта има у себи циљ. Држећи се тога правца Аристотељ почиње физику с покретања и његових момената простора и времена и прелази од општега на особитост и појединости стварног (матерјалнога) васионства, нигдје негубећи животнога тока, покретања, процеса. Не само да он природу разумје, као живот, а у томе је основ његовог знања природе, већ још тај живот усваја као јединити, који има циљ своју у себи и раван је, само себи; својим помицањем он непрелази у други већ развија промјене из своје садржине у њима и чува себе: „све се налази у узајмној свези између себе: пливајуће, цватеће, све то није туђе једно другоме, она су између себе у свези и своде се у једну јединицу." Он изводи

једну страну предмета за другом, без унутарње неопходности, развијајући свако до спекулативног синтеза, али их несвезује. Свезу тијех предмета налази у самоме животу, у природи, а то је живот и кретање; али је тога мало за науку, јер живот није пуноћа самосталне идеје.

Старајући се да опредјели мисао природе, Аристотељ је проматра, као узрок, који има цјел ради које и којој тежи; а доцније говори о неопходним њеним односајима. Обично обратно поступају: говоре најприје о неопходном, и суштаственим држе не оно, што се цјељу опредјељава, већ оно, што је изашло из спољне неопходности. Аристотељ сматра цјел за „унутарњу опредјеленост самога предмета.“ „У њој се садржи дјелателност природе, њезино самочување, које је постојано, непрекидно, и дакле независи од случаја и среће (даће).“ Цјел изједњачава узрок и пошљедицу, пређе бивше и доцније бивше; све су частности однесено јединству и производ је управо природа ствари. „Нешто постаје, како је оно предходило.“ „Ко прима случајно постајање, онај одбацује природу, јер је њезино начело у томе, што она сама себе покреће; природа је оно, што постиже своју цјел.“ Природа је ствари — опште, које је свагда истоветно, које само себе остварава; али оно што се остварава и ниче, већ је било у основу, а то је: цјел, рад, пређе бивше као могућност. Послије цјели Аристотељ збори о средини, о средству овако: „Ластавица вије гњездо, паук плете паучину, дрво зараста у земљу — у њима је самима узрок *такве* дјелателности.“ Нагон их приморава да се држе средине за самоочување; средство је *особито представљање, цјели; живот је цјел самога живота*; он достиже, возпроизводи и чува остварени свој организам. Растиње, животиња таква је због постанка у таквој средини и остварава се на онолико, колико одговара унутарњем појаму животиња. „Понекад природа недостиже оно

што хоће; њене су погрјешке — изроди (парадокси); не грјешити (варати се) може онај, ко ради с цјељу (намјерно).“ Природа носи у себи, има своја средства и та су средства — цјел: „она наличи на човјека, који сам себе љечи.“ Говорећи о неопходности дивно одбацује мисао спољње неопходности наводећи прилику грађења куће. У склопу куће сви су закони механички, али је главно мисао у самој згради: у материји неопходност, у основу цјел, па су и једно и друго начело, али је цјел више. Она је покреталица зашто је неопходност неопходна и чини да је она неопходност.

Поглед на природу човјечију налази се у његовој психологији, коју би боље било назвати физиологијом. Аристотељ не говори о души метафизички, нити као доцније схоластичари стављa преда — се душу и спокојно је разгледа каква-ли је она ствар, да-ли је проста или сложна, духовна или материална, нити тражи шта је душа у старинским догматичким књигама. Он прегледа, разсматра и претреса у својој психологији управо дјелателност у живом тијелу и више ништа. Одма с почетка се види, како његов поглед на душу неналичи на поглед дуалиста метафизичара и вели, да на душу гледају као на нешто одвојено од тијела у мишљењу с логичке стране, а као на неодвојену од тијла са физиологијеске стране и одма додаје: „С једне стране, наприлику, гледају на гњев, као на ток и кипљење крви, с друге стране као на жељу праведне накнаде: то наличи на оно, кад би разгледали кућу са стране њезине заштите од дажда и вјетра, а с друге стране — грађе од какве је направљена, — један са стране форме а други са стране грађе и неопходности.“ Душа је енергија прелазка из могућности у стварност, суштина органскога тијла, његова (тијела) *ειδος* чиме она по могућности постаје одушевљено тијело; душа постиже онај изглед (облик), који јој набоље одговара, а с

кога је она и дјелателна. „Није могуће питати," вели Аристотељ: „јесу-ли душа и тијело једно или различни онако исто, као што није могуће запитати: восак и његов облик јесу-ли једно." Није то главно питање јесу-ли душа и тијело једно, већ је главно питање по Аристотељу: је-ли истоветна дјелателност унутарње радње с органом. Материјална страна представља само могућност, нестварност душе; субстанција је ока— виђење; лишити га способности виђења — материја (грађа) остаје иста, али је смисао изгубљен; око, његова грађа, акт виђења, припадају цјелини и у тој је цјелини њихна потпуна истина; тако душа и тијело састављају живу нераздвојност. Аристотељ троструко опредјељава душу: као душу, која рани, осјећа и умује, сходно трима главним радњама (функцијама) душе, које одговарају трима царствима природе: царству растиња, животиње и људском; у човјеку се сједињава растињска и животињска природа у вишем јединству. Говорећи о узајамној свези тростручности душе Аристотељ вели: „растињска и осећајућа душа налазе се у мислећој; ранећа душа састављa природу растињску; растињска је душа прва степен дјелателности, налази се у осећајућој души, али онако, као њезина могућност." Она је у њој као непосредно биће; оно што је опште и суштаствено њој припада, али она без ње неможе бити; од узвишеније дјелателности долази назначење носиоца. Исто тако стоји душа животињска спрам разумне: више биће животињско силази у мислећем суштаству у једно од његових природних опредјелења, у његову општу могућност, али је она и једно и друго покорила за своје самостално биће, да она постоји. „Осећање је уопште могућност, али је у исто доба и дјелателност. Права промјена осећајућег произлази од долазећег упечатка; али кад се оно догодило, тада ми имамо упечатак, као знање." У овој „страдателној" страни осећања Аристо-

тиљ налази разлику осећања од знања. Узрок је овога знања у томе, да осећајући дјелателност има својим предметом појединичне ствари, а знање је *опште*, које на њеки начин састављa суштину душе. С тога сваки може да мисли, када хоће и, мишљење је слободно: осећати није у човјечијој вољи, јер је за осећање свагда потребан узроковалац. Осећање је опда у могућности, кад је осећано у стварности; но је страдателно, док се неизравња са упечатком; но претрпивши упечатак оно готово постаје истоветно са онијем, што се већ осећало. Као суштина звук су и чувење различни, али су у основу једнаки;* дјелателност чувења — њихно је јединство; осећање то је форма њихне истоветности, гдје престају супротности између предмета и органа: осећање усваја осећане форме без матерније, као што восак усваја печат, захватавајући не метал, већ само форму. Ово упоређење било је узрок, те су дуго вријеме говорили о души, као о шупљој просторији (tabula rasa), коју пуне само једни спољњи упечатци; но се ово упоређење неможе тако далеко тјерати; восак доиста од печата неусваја ништа друго, већ форму; удубљена форма, као спољни притисак на њему, није суштаствена његова особина; у души се напротив форма усваја самом суштином, претвара се њоме, те тако душа представља живу и усвојену себи укупност свега осећаног. Душа скида са себе страдателност, ослобођава се; рефлексија опет понавља разлику; оно што се осећа спрам мишлења, представља његову материјалну страну, без које оно није могуће, спољњу варницу, која распаљује мишлење и једанпут изазвавши мишљење, више се неможе зауставити и неможе се односити предмету без цели; предмет мисли јавља се у форми мисли, лишеној објективности осећаног. За мисао нема другог бића, већ дјелателно биће за себе; она није сама собом биће и материјално осећање, ово је њезино друго.

„Разум је сав у себи, он све мисли, али он нема стварности без мишлења, он је *ништа* прије него-ли што мисли", он је жив у дјелателности „разум је књига са бијелим лишћем, на којима доиста није ништа написано." Ову прилику нијесу разумјели, као и ону о воску; дјелателност тупа припада само књизи, а спољње је тек побуђење. Доиста је разум — неисписана артија прије мишљења; разум је динамија свега мислимога, али он није ништа без мишљења; опет пак мисли све сам разум; *спољност неумије да пише на бијелој артији, она само буди писара.* „Разум је „страдателан" у чувству и у представљењу, но у томе по себи бићу његовом, он још није развијен; ум (нус) себе мисли преко усвојења мислимога (онога што се и о чему се мисли), то мислимо постаје уједно оно, што побуђује, оно постаје у оно вријеме кад се узбуђује. Разум је дјелателност; она се креће, она је дјелатедна, она тражи, моли; цјел, тражено, напротив пребива у покоју, али у мишлењу предмет је сам мислим, он је производ мишљења, тежи к себи, а с тога је и безконачан и слободан и истоветан са својом дјелатедношћу, с тога он нема друге стварности изван свога бића." Ако ми узмемо да је разум способност спољњег знања, а не дјелателност и мишљење, подчињено резултатима, такво знање и мишљење ће бити горе од онога, што достиже — јадна и скучена понављајућа способност. Свој претрес мишлења Аристотељ свршава овима чисто јелинским ријечма: „У системи васиљене нама је дат кратак рок пребивања — живот; овај је дар прекрасан и узвишен. Бдити, осјећати и мислити — ово су највећа блага препуна насладе. Мишлење које има за предмет себе, претвара предмет у себе тако, да мишлење и мислимо сливају се и предмет постаје његова дјелателност и енергија. Такво је мишлење врх блаженства, радост у животу, и најузвишенија радња човјекова." По

Аристотељу је енергија мишљења виша од мислиоца, за њега је живо мишљење најузвишеније стање великога процеса васиљенскога живота! Такав је Аристотељ, као философ, али је он још много важнији због своје радње, јер је довео у систему сво тадашње знање и да нијесу изгубљене многе његове књиге, ми би имали потпуно његова дјела по свима наукама. Судбина је његових књига била овака: Аристотељ даде своме ученику Теофрасту, да их очува. Овај пак пред смрт преда их Секпсису и овога нашљедници чували су те књиге, као највеће благо. Бојећи се царева пергамских, чији су они били подајници, да им непреотму књиге аристотељеве, они их сакрију у свој земљани подрум, гдје су биле више од 100 година, докле их некупи атињанин Апелликон, пошто је већ била већина дјела аристотељевих пропала од мемле и мољаца. Библиотека апеликонова допадне у шаке Сули, који ју пренесе у Рим, па заповједи, те се препишу аристотељева дјела и нека поклони Андронику родоском, који их је издао на свијет. Од тијех књига доцније се још многе погубе. Својим књигама Аристотељ је прокрчио нови пут у свима гранама знања, новим начином (методом) изтраживања и проматрања предмета. На мјесто тога, да најприје склопи теорију (измишљотину) пак онда да под њу подводи радњу, он је најприје разгледао, познао предмет, анализирао га, па је на основу анализа склапао систему. Арапи и хришћани у средњим вјековима оставе његов *начин анализирања*, већ су гледали на његове књиге као на критериум истине и изврну радњу великога философа у једнострано умовање и ништаву силогистику и до тога су дотјерали, да је Рамус у 16. в. доказивао, да је све аристотељево лажно т. ј. изврнути и искварени Аристотељ.

У свима наукама Аристотељ има велике заслуге! Тако је математичким наукама он први дао научну

основу. Математику и све друге науке, које немогу напредовати без ње, Аристотељ тачно разграничи по њихним струкама. На његовим научним проматрањима унапређене су науке математичке у доцније вријеме. До њега су те науке тијесно биле уплетене и испрекрштане са философијом природе, што је сметало њиховом напредовању. Аристотељ први одијели чисту математику од приложне, одијели од исте рачуницу (аритметику), коју су мјешавали са геометријом и тиме подпомогне, те се развију стручни дијелови математике. Практичко математичко знање т. ј. механика, статика и оптика, које су прије држали као просту мајсторију (еснафлук) доведе Аристотељ на ступањ науке. Хемију, физику и теоричку астрономију, које нијесу имале темеља, одпочео је да обрађује као науке и доцније су унапређене у Мисиру, Сирији, Родосу и Пергаму. Најзад, књиге аристотељеве о природи, које су кроз толико вјекова биле основа знања природних појава пробудиле су људску мисао да испитује и изтражује појаве васиљене. — У јестаственици су му предходници дали много више материјала, него-ли у математичким и физичким наукама и нарочито му у томе послу много помагао Александер. У овој струци имао је он проматрања учених људи многих вјекова: у књигама појета, историјаца, у другим књигама, у којима се описивала земљорадња и лов, и у њима је он могао наћи биљешке о животињи и о начину поступања са животињом. Шта више још се прије њега знало поњешто о унутарњем склопу тијела животиње. То се види из вражања свештеничког над унутарњошћу животиње. Али опет јестаствена историја није имала ни термина, ни системе, нити је била наука т. ј. није се знало за класе, родове, видове и т. д. То је остварио Аристотељ и задобијо у тој грани онаку важност, каку Иродот у људској историји. Он је обратио пажњу на разређивање

животиње, т. ј. шта је главно а шта-ли споредно, како ће се разграничити видови животиње од рода и т. д.

Аристотељева философија је причинила средњевјековном људству много зла, но су за то криви сами људи и тамно вријеме, а не велики философ. Ми његову философију већ знамо, а сада обраћамо пажњу само на логику, која је имала велики уплив на спремање људи за државну службу. Његова је логика тако унапређена да се још до најновијег времена није могла маћи у напредак и прима се још многима онаквом, каквом је склопио Аристотељ. У својој логици Аристотељ се старао (и у реторици) да спреми добре бесједнике и државнике, јер без философијских наука ријеч постаје празно бенетање. Па кад су се старали у другим школама да питомца спреме да је само добар бесједник, Аристотељ је гледао на логику, као на припремну науку, која мора бити темељ даљег усавршавања, учења и с тога напише особиту књигу о реторици. За Аристотеља је био углед државника Демостен. У својој реторици он незбуњује онога ко се учи „красноријечију" као Цицерон и Квинтилијан, већ показује начин, како ће *учен човјек* излагати мисли, а не удворице или дјеца, која немају никаква знања, а већ су оратори! Његова појетика разјаснила је законе грађења стихова јелинске, а доцнији се народи почну угледати на те законе и кварити законе развића стихотворства свога народа. Али су најважније његове књиге о наравствености и политици.

Етика или наука о наравности не само да претреса шта је добро и зло, већ је на њеки начин и приступ науци аристотељевој о државп. Списатељ почиње тиме, да живљење државно и домаће тежи на то, да постигну једну исту намјеру, а та се намјера (цјел) у оба случаја достиже једним истим средствима. Наука се о државп, мора оснивати на етици, вели Ари-

стотељ или на учењу о врлини (добродјетељи), о истин ској срећи и о онијем својствима, која мора имати сваки човјек, који хоће да постигне врлину и срећу. Да би се видло, како Аристотељ мисли да ова наука стоји на спрам науке о држави, за коју је она приступ, доста је претрести свршетак његове етике. Казавши шта је срећа и начине којима се постаје сретним, он вели, да сва његова наука о томе бити ће некористна, ако се неоствари у животу, а могуће ју је остварити само онда, када држава у којој живе људи буде склопљена тако, да ниједан човјек несмета другоме да постигне срећу, што они сви желе и на што теже. Да би се видло како Аристотељ рјешава питање о срећи, врлини, и својствима неопходним човјеку, ако хоће да постигне и једно и друго, доста је навести оно мјесто, гдје он описује безумље људи, који лове само сјенку среће, па с тога немогу никада да буду срећни. „Срећа није само својство људске природе; она није некаква радња, која има њеку материјалну цјел, већ наличи на врлину; она припада онијем својствима, које треба тражити ради њих самих, а не ради материјалних користи; суштина је истинске среће у томе, да се она задовољава сама собом и ненуждава се ни у чему другом. Како се добро и правда остваравају само ради себе самих, тако исто треба рећи, да бива и са срећом. Чак и насладе траже људи ради њих самих: али човјек уживајући њеке насладе, шкоди себи још прије, него-ли што добија од њих какву гођ вајду и често арчи своје здравље и имање. Обично мишлење о срећи доводи многе у заблуду, јер већина људи, за које се уопште држи да су срећни, налазе своју срећу у томе, да троше своје вријеме у разним насладама; ти људи имају или богатство или власт и држе се од већине људи за углед среће. Али нетреба тако гледати на те ствари, јер ни високо звање, ни богатштина, немају сами од себе ни разум-

ности, ни врлине, којима се обуслављава истинске и потпуно достојанство дјелателности човјека. Много прије треба рећи, да знатни и богаташи с тога баш и трче да се погњуре у насладе, што неразумјеју истинских чистих задовољства (наслада), која су достојна благородног и слободно-изображенога човјека. Нетреба мислити, да те насладе чим год заслужују да се више почитују; већ и дјеци се чини, да оно што им се највише допада, да је у оно исто доба и најбоље (најљепште). Али како дијете и човјек пунољетан различно цијене ствари, тако исто разликују се појмима о срећи обични људи и онај, ко је благородне природе (поштен) и изображен.“

Аристотељ је написао књигу о склопу и установама државним, која се изгубила, а у њој су биле описане све ондашње државе и њихно стање и то около 150 разних држава. До нас је дошла његова књига „Политика“, у којој се описују не бивше форме државне, већ теоријско претресање, какав је државни склоп најбољи. С тога му ова књига и наличи на „Политију“ платонову. Но Аристотељ пишући је имао сасвијем друкчију намјеру: он неописује углед државе и несклапа људско живљење по њеким калупима, већ се строго држи могућности, стварности и онога, што се може остварити па претреса какав је најбољи склоп државни, од бивших државних склопова, у његово вријеме, и управо иде на то, да докаже да платонову државу није могуће остварити. Теорија аристотељева о државном склопу изведена од установа њеких народа, врло близу подилази или наличи на бивше склопове државне, врло је важна кад се изучава историја; та књига његова у неколико попуњава онај губитак описања склопова савремених му држава. Он наводи доказе за потврђење своје теорије из склопова различних грчких држава и историјску основу установа. У „Политици“ Аристотељ нај-

прије говори о најпростијим људским одношајима, како је било прећe склопа друштвеног, а то је стање темељ државе у доцније доба н. пр. о одношајима мужа и жене, оца и дјеце, господара и слуге и т. д. Послије описује различне форме државних склопова друштва и аномалије истих, показује са-шта пропадају, предлаже средства за њихно обдржавање и најзад, на основу дата добивених из живота и разума описује државу, као најбољу и која најбоље одговара угледу државнога склопа. „Има свега“ вели Аристотељ: „три форме државних склопова друштвених, али свака од њих може се изметути у нешто неорганично, аномално и тако скупа има свега шест форми друштва државнога склопа: три нормална, а три су аномалије (измети) та три склопа. У држави влада или један, или њих неколико или много. Ако је у сва три случаја главни задатак владе опште благо, опште добро, то им одговарају државни склопови: монархија, аристократија (и како погрешно вели Аристотељ, *политија*) и *демократија*. Ако један, или њих неколико или многи нагле само да постигну своје личне користи, форме се државне измећу, кваре, одступају од своје нормалности и појављује се деспотизам (насилништво), олигархија или охлократија. Од свију шест државних склопова Аристостељ вели, да је најбоља политија т. ј. демократија, гдје је такав склоп државни, да се преимућства дају не онима који су знатног рода, већ онима који су способни и заслужни и гдје владају многи, али баш не сви. Таква би држава најбоље одговарала ономе, што се зове углед (идеал) државе. Сви склопови државни имају своје узроке пропасти: Демократија пропада, по мишљењу Аристотеља, од лако шириће се искварености нарави народних вођа, или демагога. Олигаркији грозе два главна узрока пропасти: или сами управитељи тако угњетавају народ, да је појединном човјеку врло лако постати вођ народа за осло-

бођење од угњећења или с тога, што олигархи нијесу и немогу да се сложе или што нијесу сви подједнако силни и моћни, тада један од њих стаје у зачељу народа и захвата власт у своје шаке. У аристократичком склопу јављају се буне и немири онда, када власт мало по мало прелази у руке немногих, или управитељи вређају подручне им поштоване и знатне са свога уплива људе, или недају знатније мјесто снажном, способном и предузимљивом човјеку, или кад се створи велико неравенство блага материјалног у реду чланова правителства. Политији т. ј. најбољем и најслободнијем склопу друштва и владе, као и аристократичком склопу грози пропашћу свако уклањање од закона и правице. Аристотељева политија напомиње нам у неколико представничку систему новијега доба, за коју старинци нијесу знали. Поглед Аристотеља на монархију и измет монархије тиранију или насилништво заслужује особите пажње. Његова монархија такође неможе бити упоређивана са новим монархијама, јер у оно доба о представничко-монаркичком начину владе нико ништа није знао. Одпочетак монархије Аристотељ налази у жељи бољих људи, да се одбране од горих. С тога се и цар избира из средине најбољих, где се гледа на његове државне способности, којима он надмашује остале људе, гледа се на његова јуначка и знатна дјела, која је починио, што сведочи да има узвишену душу или најзад гледа се од које је фамилије, у којој се чланови породични често одликовали таким преимућствима. Сасма противно овоме бива, вели Аристотељ, у деспотији гдје управитеља избира народ против богаташа и великаша. ради заштите народа од угњећења богатих и знатних. Да то доиста тако бива, Аристотељ доказује из грчке историје, из које се види, да су сви деспоти грчких држава били спочетка демагоги и добили су власт у своје руке, пошто су довели

у подозрење код народа аристократски дио становника. Два су главна узрока пропасти монархије: „Тај државни склоп пада или с тога, што старјешине немају између себе једнодушнија или због тога, што се између и дотјерују своју управу, те постане налик на деспотичку управу т. ј. старају се против закона захватити више и више власти у своје руке.“ При описивању тираније и деспотства или насилничке владе Аристотељ показује, каким се начином може одржати тиранин и насилник и средства, згоде и начине, које употребљују насилници, тирјани и деспоти описана су врло добро и онако, као што бива у ствари, а то пробуђује ужас и страх у свакоме човјеку, који није био још таке среће да испроба на својој грбини, шта је тиранија и насилништво деспота. „Све мисли и усиљавања“, вели Аристотељ: грчкога деспота, морају бити управљена на то, да озлоједи и завади један сталеж људства с другим, да сију у народу неповјерење једног човјека спрам другога тако, да они никада немогу устати против њега или их васпитавати и навикавати на ропска и унижавајућа их осећања, а највише треба да употребљује лагање, обману и варање.“ У овијем подсмјевачким ријечма аристотељевим обелодањују се душе и унутарње мисли грчкога деспота, да тај склоп дружтвени постаје тако мрзак, опак и страшан, да се спроћу њега мора породити мржња у свачијим грудима, онако исто као кад се чита платоново описивање тирјанина, гдје он вјерно као анатом износи на видик срце и душу насилника. Пошто је на тај начин претресао све државне начине и склопове држава у грчкој и на основу тока ствари склапа државно друштво, које би било најбоље по његовом мишлењу. Али прије тога задаје питање: зашто, за каку цјел живе људи и каким средствима они могу постићи оно, ради чега живе? Он налази, да је та цјел и темељ наше среће у унутарњем достојанству

и врлинама и исказује то кратко, јасно и логи
„Сваки вели Аристотељ: „лако долази до убјеђењ
је он довољно добродјетељан, м'а како да је ма
ствари такав; сви пак до безконачности теже и
да су прекомјерно богати, моћни, славни и друго
лик на то. Ја хоћу да кажем људима који се нал
тој заблуди, — и то ће им доказати свакидашње
вљење, — да ми неможемо очувати врлине посред
материјалнога блага, а напротив, сама та матери
блага чувајмо посредством врлина (добродјетељи).
ће им показати, на чему се оснива срећан живот
вјека — да-ли на добродјетељи или на срећном н
материјалних блага. Они ће се убједити, да срећа с
постиже људе, који се одликују добрим својствима с
душе, премда и нијесу бог те пита како богати
ријалним благом, а не оне, који, ако су и богати
теријалним благом али су спромашни врлинама."
тим доказавши, да се у животу државном као и
маћем све свршава по једним истим законима, Ар
тељ вели, да државне установе морају имати
намјеру, једну цјел да постигну, а та је цјел ово
сви грађани живе и остваре свој живот на темељу п
и уколико је могуће веће среће т. ј. да иду на т
је свима добро и у колико је могуће, да је у др
већина срећна. Државе, као и поједини људи, вели
стотељ, врло често имају то лажно убјеђење,
срећа састоји у једним само освојењима и господар
а с тога и у онијем државама, које су највећи
гласу са својих установа, као што су установе кр
и спарћанске све је управљено на то, да преобл
над другима. Сваки може лако увидјети, да је то
ђење лажно, али је врло тешко показати, како је м
склопити државу таким начином како би била г
тежња државе и грађана — врлине и истинска с
У остатом, он врло опширно описује како би

било склопити државу, али је већ било доцне за грке. Аристотељева философија и његова политичка и научна убјеђења скоро побједе платонов идеализам, који је био врло згодан за нерадне аристократе. Кад умре Аристотељ човођом је перипатетичке школе постао Теофраст, родом из Ефеса на остр. Лисбосу и једни веле, да је умро, кад му је било 85 година а други кад му је било 106 година, 286 године. Теофраст је продужавао науку свога учитеља и старао се да попуни пропланке у књигама његовијем. Тако је саставио рачуницу, историју математике и довршио аристотељеву ботанику. Аристотељ је разсматрао растиња с физиолошке стране: како су склопљена и како живе, али их није описивао, нити дијелио на класе; Теофраст их опише и подјели т. ј. учини за растиња оно, што је Аристотељ учинио за животињу. Осим тога, Теофраст је написао „наравне карактеристике“, да примјерима изјасни аристотељеву систему наравствености уједно са науком о држави. Осим тога, књига теофрастова важна је с тога, што се у то вријеме појавило у грчкој изображено друштво на које су се угледали други кругови и друштва; то се друштво није толико гнушавало рђавства, порока и неваљалства, колико се бринуло да их у себи необелодани и стидило се а и бојало посмјевања. Пишући своју књигу за такво друштво, које се нестиди неваљале радње, Теофраст се старао да очува своје читалце не од тога, да не живе порочно и неваљало, већ да их очува од врло смијешнога стања у које доводе човјека пороци, другим ријечма, он је учио своје читалце, да буду с поља глеђаисани, учтиви, сковани у правила етикета.

II.

Платон и Аристотељ довели су до савршенства философију и унапредили је; али осим Платона у Со-

су једне основали непосредно његови уче
посредно доцнији философи. Поглавито с
скога мудраца, сина софронискова ишло
живљење људско сродни са умом посре
равствене радње т. ј. да су поступци људ
са знањем посредством врлина т. ј. да
жавајући у себе елеметне знања и дјела,
израз практичне радње наравног живље
суштаства, а такав га живот приближава
зуму, који је сам по себи истина и благо,
— он је извор знања и блаженства. Но
пуно развио и разгранао своје мисли, кој
своме разгранењу постају крајности. Он
је тјело тавница духа и једина је филосо
очисти душу од тјелесног зла. Та аске
била је основа дуализма и његови је уче
Одма послије сократове смрти **Антистен**
усрднији бранилац и распростирач те ми
велику важност и оснива школу *наравст*
тизма, познату у историји *киничку* (цин
Аристип пак уступајући против наравств
дене до крајности, долази у противну крај

јелејском чистом бићу и саопштивши философији дијалектички карактер оснује школу мегарску.

1. *Школа кинична* (цинична). Антистен се родио у Атини и био веома сирома. Та околност, као и презирање сиротиње богаташима, развију у њему наклоности такој философији, која би проповједала чисту наравственост. Прије него-ли што је постао ученик сократов слушао је Горгијаса, пак је и сам друге људе учио софистици (Diog l. VI. 1.). Послије тога постане сократов ученик, а по смрти учитеља оснује школу у Киносаргу, гимназији, близу херкулесове цркве, од чега његови ученици, које су најприје називали *антистеновци* добију име „*киници.*“ Он је налазио цијену човјека у разумности и са презрењем је гледао на спољње одијело. С тога су киници ходали као просјаци, издрпани, са штапом у руци и изцепаним плаштем, кроз рупе кога вирила је њихна гордост и њихн понос. Антистен је врло много писао и подијелио своју умотворину на 10 књига, у којој се говорило о етици, политици, дијалектици, риторици и физици. Али су старинци налазили у његовим књигама више оштроумља, него-ли науке и назвље га Тимон Силограф многоговорљивцем (Diog. I. 18.). Он је развио само наравствена начела свога учитеља и стављајући на супрот измајсторисаноме начину живљења богаташа, природни начин живљења, он склопи науку *којом се крјепи у сиромаху осећање свога људског достојанства, и говорио је сиротињи да је срећа сиротиње у самопознању и душевној независности и да свијест о лажности богаташког живљења и ништавности онога, чиме се богаташи поносе, чува сиромахе да се неунижавају и да их богаташи неврећају.* Он се старао да покаже презреној, тлаченој, угњећеној и задављеној сиротињи да онај, кога незаслепљава трошна сјајност богаташа, кога непримамљују насладе и разврат људи живећих на туђ рачун и ту-

мајсторисаном живљењу богаташа; надм
њих достоинства над спољњом сјајношћу
поштењем над високоумљем и занешенош
који се копече и хвале спољном сјајношћ
су робови моде, приличија и наслада. На
срамота, што је ко сирома, него је стид
кад сирома пузи пред богаташом и велик
себе унижава, а нема толико свести, да с
јом самосталношћу и врлинама. Анекдо
најбоље карактерише оно узвишено и пон
и мисли, којима се он руководио оснивајућ
Он се носио много сиромашније, него-ли
стању и носио изадран плашт. „Антист
Сократ: гордост ти вири кроз твој изце

Суштина је антистенове науке ово:

„Врлине су једне исте како код му
код женскиња (Diog. l. VI. 12.). Шта ра
све ради свесно. Врлина је циљ људско
знања, с тога се може изучити (VI. 104).
то дјела врлине? Од све прилике онај чо
нама, који нечини никоме зла, јер на пит
најнеопходнија наука?“ Антистен је одго

ити се књизи, јер се човјек смета туђим мислима. До-одјетељ нема потребе да се спољашношћу препору-је. С тога су киници презирали обичаје, моде и ко-тно живљење. „Они су презирали богатство, славу и лагородство, јели су оно, што лако зараде, пак су есто јели воће и пили ладну воду, ноћивали под ту-м стрејом и у бурадма. Али како је врлина знање, а даје право мудрацу и туђе држати за своје, кад то слаже са знањем. Мудрацу ништа и ничије није ђе; све што припада другоме, припада и њему и није нота узети штогођ из цркве (Diog. l. VI. 73). Ништа треба радити наобум (ослањајући се на случај), већ реба поступати по разумним узроцима. С тога су ки-ици били космополити

Антистен је непрестано учио, да *„је боље померити амећу, него-ли уживати насладе, па с тога треба само живати оно задовољство, које човјек осећа послије иоја, рада, а никако оно, које би било прије радње — аћи задовољство у души.* (Xenoph. sump. VI. 41.). — Народних је богова много“ учио је Антистен (Cicer. de Nat. deor. 1. 13): а у ствари је један бог, па и он ни а кога неналичи и нико бога по облику неможе по-нати (cl. Ol. Shom. V.)“ Како Антистен признаје да ма по етици само једна добродјетељ, по физици — је-ан бог, тако по диалектици он признаје само *једно:* ни о чему се неможе правце изрећи, разма говорећи у отпуном смислу само *о једном,* а одтален изилази, да ротивурјечити или лагати готово није могуће (Arist. Met. 29.). О ствари се може казати само нешто једно, а с тога није могуће опредјелити штогод, јер се тре-ује више ријечи за то, а само је могуће показати ствар. Из тога се види, да је Антистен био противник пла-оновнх идеја, који држи, да је свака ствар по идеји.

Најзнатнији ученик антистенов био је *Диоген си-опски;* родио се 414 а умро 324. г. Он је још даље

у оволико ријечи предаје Диогем Лаорциј
случајности стављати рјешителност; на су
— природу; на супрот страстима ум — (VI. 3
гова философија; али је он изишао на гла
свијету због свога оригиналног, самостал
живљења и управо остварио философију по
зависне сиротиње и животом својим учио
У исто доба, нема ни једнога човјека у
јету, чија би историја толико била исквар
тима као што је диогенова историја. Ови
доти показују његову философију живота.
бавио у Атини на науци код Антистена, вел
шао лекције философа Парменида, који је
нема кретања. Диоген почне да хода и на
што хода? одговори: „опровргавам твоју
У доцније вријеме живљео је у Коринту
начела кинички философије бринуо се о т
мање има потреба и сви се анехдоти тичу његов
У Коринту је живљео у једном земљаном б
јима су грци држали вино. Сво његово до
била је једна чаша, којом је воду пио. У в
вања у Сицилију заробе га морски хајдуци
у ропство једноме коринћанину, који га

ст само друкчије сорте." Кад се вратио с алимпијс-
га сабора на питање, је-ли било много људи на са-
ру, одговори: „много гледача, но мало људи." Нека-
в богаташ неваљалац начинио био велику кућу и
писао на вратима: „да у ову кућу неуђе никакво зло."
је кад види Диоген рекне: „незнам, како ће газда
њу ући!" Једном је био у најраскошније меблираној
ћи, где је свуда сјало злато, а газда био обичан са-
тни и ћелав; Диоген му је цљуне на главу и на пи-
ње зашто, одговори: да је у целој кући нашао, да
његова ћелава глава најгоре мјесто где се може пљу-
ти." Једном у сред бијела дана Диоген је ишао са
паљеном буктињом по Атини, „Шта ти радиш?"
ита га неко: „Тражим човјека!" одговори Диоген.
осталом сви ови анекдоти само доказују дивну ње-
ву мудрост, због које га запамтило потомство, а у
то доба описују га као неки ванредан појав тадаш-
ега већ исквареног људства. Али је тога мало, Дио-
н је израз самосталности духовне и у исто доба пад-
шује све сувремене философе, што своју науку није
еокренуо у мајсторију, да добије новаца и хтио је
тати сирома, јер једини бог нема ни у чему потребе.
иоген је с тога и могао а и подигао на смеј све су-
емене му науке и вјештине, школске учитеље и му-
аце, с тога су на њега његови непријатељи излили
у своју мржњу оштроумља, да га представе, као нај-
ћег занешењака. Незна се поуздано, да-ли се видио
Александром великим, али је цјела истина, да се
ександер дивио великоме човјеку и исказао своје
штовање томе човјеку у противност његовој сјајној
ти, која се посмјевала Диогену и то му чини више
части, него-ли најзнанија побједа. У исто доба
је то био некакав занешењак, не би га посјетио уче-
к Аристотеља. У вријеме народњега грчкога конгреса
Коринту искупљеног Александром, он оде да види

ми сунце.“ Пратиоци александрови навикн
шају једно ласкање и удворавање, почну
Диогена за такав презирући одговор. Али
схвати великот човјека, који је могао опако
обиће без свијета као што је он покоравао
говори им: „Он је прав, рекне цар пратио
да нијесам Александер, то би хтио бити Д

Од диогенових ученика најзнатнији је
Тиве и његова жена Хипархија, — пропов
ничке философије и најпоштованије личнос
ницима. У Атини су их сви поштовали, ал
гова жена нијесу хтјели основати школу,
људи рјетки, а киничка је философија — на
По смрти Кратеса кинијска философија пад
се, јер су философи киници послије Кратеса
границе приличија и пристојиности и постав
лук на основ своје науке. Њихни поступц
поступке сиротињских редора калуђерских
у 14. в. који су хришћански киники. Из кин
софије поникне стоичка философија пошто
Зенон учивши у *стоји* или портику Пикеле
којој ћемо да говоримо у римској историји.

2. *Киренајска школа. Аристип* из Ки

ута т. ј. пута власти и ропства" вели Аристип (Xenoph. emor. II. 1. 8. 11): „чини ми се има средњи пут слооде, ја се старам њиме ићи и он нарочито доводи до реће." С тога му рекао Платон: „Теби је једноме дато а носиш порфиру и дроњке" (Diog. l. II. 67). На пиање: „какву му је корист донијела философија!" Арисип одговори: „могућност са свима смјело бесједити"; Diog. l. II. 68). Судећи по науци аристиповој може се рећи, да нема ништа опште између науке наслада и ауке о суровим врлинама; али у ствари Аристип је тупио у борбу са киниjском школом ослањајући се на ачела сократова, као и Антистен и на основу самопознања сократовог старали се рјешити питања наравсвена. Антистен је дуалист и стара се утећи од зла, оје се налази у тјелесној страни људској, а Аристип де позитивним путем и показује знаке добра и зла, колико их човјек познаје, као оно што је пријатно и епријатно. По рјечма Секста Емпирика (adv. math. II. 191): „киренејци веле да су знаци добра и зла сећања и да су она разумљива и неварљива; предмети ак, који узбуђују осећања нијесу нешто јасно и вјерно пр. ми осећањима схватамо бијело и слатко, и то моемо рјешително и без обмане доказивати, а да-ли је твар, — која узбуђује да је видимо бјелом и да је латка, — доиста бјела и слатка, то није могуће доазати." Признаци су добра и зла по учењу киренејика ви: непријатност и пријатност. Удовољство је тихо, а епријатност неспокојна и покретна (Diog. l. 11. 86.). ли знаци осећања добра и зла имају важност позиивну и односну ,с тога су киренејци говорили, „да опега призната добра и зла код људи нема и у пресању, људи употребљују само опште ријечи (Secs — mp. adv. Math. VII. 195), које, као производ осећања еприпадају у број стварних ствари.

То је темељ науке киренејске; и из њега се раз-

само дно етички, а физички и логички, к
човјеку да срећно живи, одбацивали су, је
науку о добру и злу човјек може и добро
избјегавати несрећу и не бојати се самрти
2). Нарочито су мислили о математици, д
и од „заната чизмарског, јер и у овоме за
и боље, а у матетаци се о добру и злу н
говори“ (Arist. math. 13. 2.).

б) Како осећање показује задовољств
јатност и прво је пријатно. а друго непр
цјел живота задовољство, по њихном мишл
жимо к задовољству незнајући зашто, јо
ства и када га постигнемо, више ништа
ни одашта тако се неклонимо као од неп
туге (Diog. 1. 88).“ Цјел је људскога жив
вољство, и они су га разликовали од сре
свако задовољство појединце, а срећа је *ск*
јединце задовољства (i. b. 87). За првим т
ради њега самог, а за последњим не сам
самог, већ и ради првих.“

в) Из своје теорије осећања киренејци
да задовољство није прошавше нити будуће
благо и по рјечма Елиана (V. 11. XIV. 6.):
навалице убјећивао: немислити о прошлости

живање истог несастављa задовољство како је мислио Епикур, јер вријеме ослабљава покретање душе“ (Diog l. 11. 20). „Сва су задовољства једнака и задовољство је добро макар долазило од нечега срамног“, а то су оправдавали софистичком науком, по којој: „похвално, праведно и срамотно није по природи такво, већ по закону и обичају.“ (Diog. l. 11. 93).

е). Сравњавајући задовољства тјелесна са душевнима, киранејци су више ставили прва, него-ли друга. „Удовољства тјелесна“ вели Аристип (Diog. l. 11. 90): много су боља од удовољства душевних; напротив неудовољства тјелесна много су гора од душевних, С тога кривце и бију по тијелу, држи се т. ј. да је теже подносити тјелесну бол и да је пријатније уживати тјелеие насладе. У осталом, неоснивају се све душевне насладе на тјелеснима н. пр. ми се радујемо кад само мислимо о благостању домовине или о нашем сопственом (Diog. l. 11. 80). Друкчије рећи: задовољства се неограничавају једним гледањем или слушањем н. пр. нама је мило кад гледамо гдје глумац плаче, али у ствари нама је плач непријатан“, а то је доказ, да удовољства зависе не од чувства гледања и чувења већ од мишљења (Plat. Symp. V. 1. 2). И пак у киренејској философији све је у реду и на своме мјесту, по њихном мишљењу осим ове околности (Diog. l. 11. 20): „Када човјек избира удовољства, те пошљедице њеких удовољства бивају непријатне и противуслове задовољству; с тога је врло тешко сједините удовољства међ собом, да би она могла саставити срећу.“ А одавлеп су изводили „да и мудраци не живе у свему пријатно, и будале не у свему недовољно, а већином тек. Довољно је, кад когођ проводи пријатно вријеме, м'а због каквог једног задовољства (ib. 91). Да би се могло склопити и саобразити задовољство, потребна је човјеку мудрост, па су доказивали „да је мудрост благо, али она незаслужује сама по

Аристипови су били ученици и постали
беници: Арета његова кћер, етиопљани
киренејац Антипатр. Арета је у тој нау
свога сина Аристипа *μητροδίδακτος-α*, а
учио Теодор безбожник, кога доцније из
зову „богом" (Diog. l. 11, 27). Антипатр
био киренејац Епименид, који васпита Пе
Хехезија и Аникериса (Diog. l. 11, 86),
били:

а). Теодор. Он је признавао, да је ц
дост, али има и жалости. Прва долази о
мија, а друга од неблагоразумља. С тога су
такви, због благоразумља и правичности, а
тивуположног стања. Удовољство и неудо
су средња стања. Из тога се види, да се
вратио на гледиште ствари сократово, а
држао *идонизма*, одбацивао је дружбу ј
неможе бити ни код будала нити код мудр
вих дружба није ништа без употребе, а д
дри људи сами собом задовољни, немају
имају другове." Исто је тако одбацивао љу
јер „благоразумље забрањује подвргавати
сности за отачбину, а то с тога, што не
вати благоразумљем за корист неблагораз

разликовању нијесу тачна и све треба саображавати намеђу; али у ствари нема ништа ни пријатног, нити епријатног, а што једни осећају удовољство, а други еудовољство, то зависи било од рјеткости, било од овости, било од тога, што се човјек пресити (Diog. l. II. 9 . 14. 95.) Није могуће да људи буду срећни, јер а тјело нападају многе болести, а душа воле тијело и мућава се, а и случај често руши сва наша надања", а је све безразлично, па и сами живот: „Будали је орисно живљети, вели он, а мудроме — све једно."[1]) – Аникерис и они, који су усвојили били његову философију нијесу учили, да има нека општа намјера ивљења на земљи, јер за сваки поступак човјек има осебичну цјел т. ј. има у виду задовољство, које долази од поступка. Производећи удовољство из дјелаелности они су „признавали дружбу и благодарност и оштовање спрам родитеља и љубав спрам отачбине; а о с тога, што ако би се с тога и подвргао мудрац безокојству, он ће бити срећнији и добиће не мало притних осјећања" (Diog. l. 11. 96). На 80 година послије мрти Аристипа ту философију преобрази, доведе у ред унеколико измијени Епикур, и она се почне називати пикурејска философија и владала је у животу римљана . ј. знатни римљани или су се гушили у насладама ли су се држали стоичке науке и по њојзи поступали оклен се могло, а кад је престајала могућност, они у сами себе убијали ка н. пр. Катон млађи.

За историка нема толико важности да упозна своје талце са садржином њихне философије и да оцијени илософијску важност тијех школа, колико да опише вај уплив, који су имале те двије школе на људска бјеђења, на поступање у животу и обрт самога живота. ове тачке гледишта обје су системе ових двеју школа

[1]) Cicer. Tuscul. 1. 34. Amalis igitur et. c.

и сувише важне у историји људства, оне су исв
и оствариле оне погледе, који се дубоко хране у
роди људској, па с тога у свима временима и у с
земљама, у подолним околностима, опет ничу и о
ђују људством. Потпуно уживање наслада и ју
одбијање и лишење нислада или друкчијим ри
говорећи, пливање низ воду и уживање или пов
у природно стање: ово су два правца супротна ј
другоме, који у сва времена, кад се људи проневал
и наравствено понизе, постају највеће благо, нај
први задатак живота, коначна цјел људства. У
времена преобладајуће непоштење, рђавство, нева
ство и утанчано, измајсторисано живљење преокр
систему и уче јој се људи као највећој мудрости,
протно тој покварености друштвених односа
наука природнога стања и живљења, која прези
гнуша се чувствених наслада. Та два правца мо
видјети у читавој историји људства. У инђији ви
у поредо са раскошлуком и насладама пропов
сурове науке аскетизма. То исто видимо код мало
ских грка, кад су се обогатили и једне појете п
кују насладе, а други — одвратност и пиштавство
ствених наслада. То ћемо исто видјети доцније у
ској историји, да већина римљана давећи се у на
дама и чинећи нечувена неваљалства и неваљало
вљење философијом; у исто доба поштени људи по
тарњој самосталности и строгом живљењу одвр
лице од опште покварености и правдају своје пос
философијом. То ћемо исто видјети у доцније вр
у римској државн, у вријеме жестоког гоњења х
ћанлука (прво хришћанско калуђерство). Пустињаш
аскетско живљење највише се распрострло у оно
када су се људи били тако искварили, да се чи
да ће се људство утаманчити. Тиме се изјашњава
колико строгост калуђерства и брзо се намноже к

ђери, јер је то била опозиција противу владајућега духа времена. То исто видимо код муамедоваца, гдје је раскошлук калифа и неваљатно живљење изазвало факире, дервише и асасине. У вријеме грубе владе Меровинга, свуда су поштовали строго живљење британских калуђера. У средње вјекове када је грубост и разбојништво била главна црта живота, калуђерство изгуби своју строгост, ритери живљеше раскошно и неваљало, свештенство и тамплијери тонуше у најгнуснијем разврату и сав се тај гнусан живот свештенства и ритера пјевао у пјесмама, а у исто доба поничу на западу сиротински калуђерски редови, који су живљели и учили противно тадашњем времену и свуда их поштовали. У 14. и 15. в. разви се благостање и богатство и донесе са собом поквареност наравствености и одма се појаве благочестиве секте, као „бегини и бегарди", који су проповједали и учили да је главно у животу *„кајати се"* и није било у земљи паланке или вароши, гдје их не би било, и доцније се нарочито прослави Тома Кампејски. У Инглијској за владе раскошни стуарта и њихног неваљалог живљења појављују се квакери и индененденти, а у Француској за владе Луја XIV и регенства појављују се јансенисти; за владе Луја XV у једно исто доба распростре се у Француској наука киренејаца и циника у књигама Хелвеција, Руссо и других, првог је наука наслада и уживања, а другога о природном стању.

На тај начин основи науке аристипове и антистенове јесу појав од велике важности у историји људства. Њихов је уплив био дуготрајан на људе, јер су остваравали философију живота. Аристип је проповједао философију наслада т. ј. учи људе, да уживају и раде шта хоћеју небојећи се и незазирући ни одашта. Он научи ладолеже, богаташе и великаше, како ће утанчано и учтиво да живе; учио је силне овога свијета,

како ће да презиру сиротињу, почем су јој отели сваку могучност да се користи насладама свијета. Он је био философ богаташки и склопио богаташку философију т. ј. остварио у науци оно и озаконио од чега су прије презали. Вјешто сједињење чувствених и умних наслада — његова је философија, али је то већма тон, такт живота, да човјек ужива све па и најгрубље насладе, да му то нешкоди здрављу и да непонизи достојанство човјека. Антистен пак својом философијом учио је сиротињу, да се не стиди, већ нека се поноси тиме, што живи сиромашки, но да се не унижава, неробује, неулизује, јер је срећа у унутарњем самопознању и независимости од спољашности. Он је учио људе, да је тек онај срећан и слободан и свакоме сме слободно погледати у очи, ко неживи на туђ рачун, кога немами бљештећа сјајност, ко не тоне у неваљалству и разврату, ко није лажа, утвора, непоштен, ко је господар од себе и задовољава се и најмањим, али што је сам зарадио: те је свугди срећан и слободан човјек! . . .

3. Најзад ученик сократов оснује школу философску мегарску. У тој су школи претресали и проматрали законе људскога мишљења, и ријечи. Они су се држали науке сократове и јелејске и изразили су своју науку у голом препирању тако, да су их још грци назвали „препирачи.“ Ову је школу доцније у скептицизам преобразио Пирон и, положио за основ знања *„сумњу“*, те напредак знања постане немогућ. Таким се начином грчка философија завршила скемптицизмом. Ми би требало још да изложимо философску науку стојика, Епикура и неоплатоничку, али су се ове системе оствариле тек у доцније вријеме и описаћемо их у римској историји. Да кажемо unеколико ријечи сву грчку философију: школа јонијска изучавала је управо елементе природе и изучивши све различности у васионству, које су сложне и коначне, држала је, да нетреба даље њи, јер је знање

добивено. Како пак то све припада материји, то се све састоји из атома, а нема више ништа. Школа италијска заузела се за основе суштине, али није обраћала пажњу на васионство појава, што дознајемо чувствима и за истинито је усвојила оно, до чега их је довело разсудка извођење. Прву школу можемо назвати материализам а другу идеализам; једни су одбацивали духовну страну природе, а други тјелесну, видиму. Требало је тражити излазка и помирења те двије крајности и ми га налазимо у школи питагорејској. Анаксагор први уноси у науку разумно начело, ум, које мири те противности и даје стварма ток природан, разуман. Тако израђена мисао људска и познана природа софистима руши сав пређашњи склоп људског знања и живљења. Сократ иде још даље, полаже разумно начело наравствености и из тога начела помоћу идеја Платон изводи страну идеалну васионства — тип и углед по коме је овај свијет постао, а Аристотељ уводи у васионство платонове идеје и све се јавља разумним, све има своје мјесто и зна рад чега живи. Стара вјера срушена, стари богови покошени а ш њима и она наравственост, која је истицала из старе вјере и на мјесто вјере долази наравствена философија најприје киренајска и цинијска, а доцније стоичка и епикурејска а знање о духовној страни васионства и ономе свијету исказују неоплатоници у продужењу кога времена одгајавају се нови појими, израђују се нове мисли и скоро ће се јавити у државн читавога свијета нова вјера и нова наравственост основана на тој вјери братства и јединства рода људскога.

Ораторство (бесједништво.)

Да се развије грчко ораторство и да постане наука, узрок је друштвени склоп држава грчкога народа. То је била необходна струка за свакога грка, који је

хтио да буде познат и знатан државник. У прво вријеме оно није било наука, а дар природних способности и тек у петом вијеку, кад је требало публично доказивати и опровргавати ово или оно у народној скупштини, онда се оно и развија. На тај начин унапређење те науке свагда стоји у свези са друштвеним склопом, слободом, друштвеношћу и потребама скупштинског начина државне радње. У петом столећу (прије Христа) унутарњи одношаји грчкога народа постану тешњи, замршенији, органичнији, па се захтјевало много више знања, начина придобити на своју страну људе или народе, и дјелателност публичног оратора захтевала је познања философије, политичних наука, историје и т. д. чега није могло дати практично говорење. Грчки оратори, то су вође већине у народним скуповима, то су велики државници, који руководе државне послове, то су знатни дипломати, који знањем и бесједништвом одржавају побједу на међународним конгресима, то су дипломатски агенти, који бране поступке својих држава пред туђим народним скупштинама, то су државници и управитељи у изображеним државама републиканским, гдје се захтјевало да он има знање и да може знањем преокренути народ на њеку радњу или нерадњу, да може стајати на врху управе. Тада бесједништво постаје наука. Први државник и вођ народа са таким изображењем био је Темистокл, али су у то доба судили о бесједама само по садржини. Како се појавила потреба да они морају знати и науке политичке и бити изображени људи и умјети зборити, то се оснује и школа у којој би се припремали такви људи.

Први почне учити политичким наукама и ораторству савременик Перикла, Антифон, и оснује таку школу у Атини 470 г. Тај Антифон био је један од завереника, који су у Атини увели олигаркијску (великашку) управу, али кад је била сурвана олигаркија, њега осуде, про-

тјерају и умре у прогонству. Он је први почео да пише бесједе за новце онима, који су били под судом, да се бране тијем бесједама или за старјешине, које нијесу умјеле да саме разлажу ствари, да зборе и да се одрже. На тај начин он оснује у Атини фабрику „*лијепог зборења*.“ Тај исти Антифон још прије тога отвори дућан у Коринту са надписом на вратима „*овдје се продаје утјеха несретнима*“, а из тога се види, да је у почетку био прост протува, који је за паре продавао философско утјешење. Ми о њему не би ни говорили, да он није први отворио у Атини школу учења бесједовати и преокренуо у занат оно, што је прије њега било појав природне способности. Он установи да се спремају у његовој школи пишући реторичка упражњена; напише књиге за учење ораторству и пренесе дар гогорења из живота у школу, што је до тога доба било у свези са државним склопом и установама. У његовој се школи учили: Тукидид, Алкивијад и оратор *Лизиј*. У то исто доба, када је Антифон преокренуо дар бесједништва у школску науку, у Сицилији то исто учине у философији. Сицилци: *Коракс* и *Тисије* напишу књиге за ораторску вјештину, а софисте ватрено се заузму за ораторство и доведу га у свезу са својим излагањем философије. Они се стеку у Атини, гдје је било највише слободе и гдје је Антифон продужавао учење титрати се са ријечма. Таким нач. како је већ била потреба да се добро, лијепо, разговјетно и убјеђујући говори у скупштинама, судовима и другим скуповима, сваки се морао учити и имати знања; и знати своје знање излагати по њеким правилима. Тада се прославе и обогате учитељи политичких наука и ораторства н. пр. Горгијас, Протагор и други софисти. Али софисти нијесу могли тако скоро успјети, да унизе саму науку и да злоупотребе најљепши дар људски. — Било је мноштво здравомислених људи и појаве се прави оратори т. ј. људи

са знањем, политичком важношћу и стварним знањем доброга говора. Најзнатнији су били:

а). Знатан оратор Андокид, рођ. 468, био је окривљен заједо с Алкивијадом да је изсмевао вјеру, трипута је бјегао из Атине и најзад 400 године умре у прогонству. Он је био само оратор — државник, а не вјештак, говорио је само о стварности дјела; он не употребљава софизме нити се користи општим мјестима. Мало је било људи, који су као Андокид били зналци политичких наукаи оратор и у самој ствари, а већина пође трагом Антифона и софиста злоупотребљујућа ораторством, као што је чинио Еврипид кога разговори постану углед, како треба писати.

б). Лизије син сиракузанца, рођен у Атини 459 г. Кад му је било 15 година оде у доњу Талију и тамо је проживљео 32 године, и онда се врати у Атину. У Талији се он научи вјештачком ораторству, а у Атини се учио код Антифона и Сократа. Како није био атински грађанин, он није могао да постане државник у Атини. Како није мого непосредно да се мјеша у државну радњу, он почне да пише бесједе за друге, од којих се сачувало 34. Побјегне из Атине од 30 тирана, помагао је Тразибулу да сурва тиранију, поврати се у ослобођену Атину и на скоро умре. Радећи државне послове, као списатељ, Лизије преокрене ораторство у науку, јер непосредно није могао радити. Он је био слободан од софистике као и Андокид и прокрчи пут по коме идући, постану великим ораторима Демостен, и Есхин. Он пише просто, природно, кратко, слободно од сваких узвика и театорских досетака и довијања; старао се да учини утисак на слушаче излажући саму ствар и желећи да се они сажале или да их на што побуди; никада није употребљавао као софисти довијања, натезања и претераности.

Послије Лизија ораторство добије још веће значење, јер настане вријеме, када ораторство са философијом постаје најважнији и неопходан дио изображења, јер добију полет науке, које су се оснивале на практици и радњи и развијају се само теоретично. Умна радња добије надмоћије над другим елементима живота, који се крше и пропададају и учини, да постану онако важне мисли, појими, параграфи, као што су прије били важни сами предмети и дјела. Најзад измајсторисани живот и тегобе бивше на сваком кораку, учине, те је сваки државник морао постати вјеш, практичан, досетљив и да се умје извући из тегобе. Вријеме од свршетка пелопонеског рата до херонејске битке, било је вријеме дипломатије. Ствари се већином рјешавале не на бојноме пољу, већ на конгресима пуномоћника и код двора персиског и маћедонског. Надмоћије над другим државама није могуће било задобити само једним оружјем, него је требало знати све дипломатске замке и доскочице кад се водили договори. Људи, који су дрмали државама нијесу долазили у народне скупштине, као у славно доба републиканскога живљења грчкога народа, а дрмали су државама или из своје собе или дворова иностраних владалаца. На тај начин вјештачко бесједништво није било само спомоћно средство већ неизбјежна потреба тадашњих дипломата. Исто тако стеку се мало по мало у струку ораторску сва знања и науке потребне за управитеља државног. И тако у IV. в. кад се каже „оратор“ нетреба мислити, да је то био само човјек, који умје лијепо и добро да говори, већ је то био и политични радник, државник, теоријски и практички изучивши све гране државних наука. Оратор онога доба не само да је био вођ свога народа или народних посланика, већ и државник у најширем смислу те ријечи. Он је морао знати историју, сву финансијску струку и административну, морао је

знати тачно стање земље и партаја; требало је да уједно да обдржава политичку равнотежу и да буде онолико вјешт у својој соби (кабинету), као и у друштву и на говорници у народној скупштини. Осим овога, сократова је философија имала велики уплив на унапређење ораторства. Философи, изучавајући различне стране људскога живота и односења људска, морали су високо цијенити вјештину излагања мисли да дјејствују на разум и страсти људске, главне покретаче људске радње. С тога је оратор морао знати и философију. Театорска вјештина, као и философија учинила је, да се унапреди ораторство у грчкој. Тек тада се могао и појавити онакав оратор какав је био Демостен.

Прелазно стање ораторства од пређашњег начина бесједништва невјештачког, ненаучног, потпуном научном и вјештачком, види се у

д) Исократа. Он се родио у Атини 436 г. пр. х. и није могао од жалости преживљети грчку слободу, па с тога послије битке херонејске сам себо отрује. Учио је код Продика и Горгија. Сам је писао бесједе и отворио школу за спремање оратора, јер због гласа и природне страшљивости никада није смио изаћи на трибину да говори публичне бесједе. Од 21 бесједе његове, које ми имамо, држи се да је најбоља његова бесједа или панегирик атињанима да уодушеви грке, да се боре с персијцима. Он ју је писао најмање од 10—15 година и држе га за углед грчког књижевника. Учинивши да се у школи изучава ораторство и написавши угледе ораторства, Исократ је имао уплив не само на ораторство већ и на напредак грчке изображености уопште. Доцније, грчки оратори, историјци, већина списатеља грчких, као и Цицерон и римски оратори писали су своје књиге и бесједе по исократовим правилима. Велики уплив на савременике и потомке исократових бесједа садржи се у ритму и музикалности језика, у чему му

нема равног списатеља. Вјештачки склоп периода, раздвајање ријечи и мисли, хармонички изрази, логичност заустављања и ударења (акцента), главне су врлине исократових бесједа, којима су се чудили сувременици и на што се угледали потомци. Негледећи на све то, бесједе исократове наличе на непомичне кипове, које није створило одушевљење, већ дуготрајно размишљавање и много прерађивање и сједење. Те су бесједе и сувише измајсторисане и немају у себи живота. У његовим бесједама невиди се никаква практичка цјел и он сам неосећа оно, што пише и канда жели, да се други људи чуде његовој књизи и њему. Државник Демостен не пада у ту погрјешку, јер он говори своје бесједе у скупштини под упливом околности, које имају значење и практичку вредност. Важност пак и значење Исократа је у томе, што је он спремао своје ученике за стварни живот. Он није поступао, као ондашњи учитељи реторике и софисте, да учи ученике финоћама и досјеткама, приморавајући их да доказују некорисне философске измишљотине, нити их учио да лијепо говоре о стварма, које невреде ништа и нијесу ни зашта, као што се данас уче дјеца реторици, већ је Исократ својим дјелима устао против тога злоупотребљења, навикавајући своје ученике да се држе стварног свијета и практичкога живота, а то и јесте јединита цјел изображења. Најзнатнији ученици исократови били су: *Исеј*, *Ликург*, *Хиперид* и *Демостен;* историјци — Ефор, Теопомп, Филист и Тимотије син кононов. Околности су ишле на руку ученицима исократовим, да се јаве, као велики државници — оратори и отворе им опширну просторију за радњу. Грчкој слободи угрожавала је опасност од Филипа маћедонскога цара; тивљани, послије смрти Епаминонда, нијесу могли да одрже своје надмоћије у Грчкој, Спарта није могла да схвати нову опасност од Филипа, једни само атињци, против којих је и

управио био Филип сву своју снагу, изнова оживе и као за вријеме ратова персијских постану прва држава грчка и стану у зачељу грчкога народа да се боре са новим непријатељом грчке слободе. Тако се у старости Исократа пробуди у атињцима политичко одушевљење и значење и усавршено ораторство пређе у живот народни. Из самоће, мрака и школе оно пређе у кипећи живот народни, у народну скупштину, на агору и мртав као исократов постане жива слика. Филип је постизавао и остваравао своје планове дипломатијом, а војска му служила за обдржање снаге. Његови противници по невољи морали се латити истоветног оружија и грчком је државнику потребна била вјештина у вођењу договора, потпуно знање узајамних односаја и политичког стања држава и народа. Таким начином грци живо осјете потребу знања државних наука и хитали су да се спреме за ораторство, које је Исократ учинио енциклопедијом политичкога знања. Атина је била средсреда умнога грчког живота и изображења, сада постане средсреда политичке мудрости свега грчкога народа. Сви се грци учили у Атини и Филип није жалио злата да домами у своју службу људе, који се изобразили у Атини.

Најзнатнији људи, који су сасредсредили у себи сву државну науку тога времена и радили као државници, под именом оратора, били су:

о) *Исеј*; незна се које се године родио нити када је умро, а учио се код Лисија и Исократа и био учитељ Демостена. Како није био државник, оснује школу за ораторство и као Лисије писао је бесједе другима људма. Да би се навикли његови ученици да пишу бесједе, он им је давао задатке искључиво из стварних односења у животу, и тим се разликује од већине оратора па и од Исократа, који су вољели задавати митологијске задатке напр. написати „похвалу Јелени" и т. д. а софисте су о ништавним стварма говорили високо-

парним и надувеним језиком. Исеје обрати сву пажњу искључиво на друштвене одношаје обичнога живота.

е) Демостен се родио 385. г. у Атици, а у 63-ој години сам себе отрује, пошто је пропала његова отаџбина. Ми већ знамо како је он стрпљење имао да ојача свој глас, да оснажи груди и да добро изговара ријечи. Философију је учио у школи Платона; ораторство у школи Исократа, а домаћи његов учитељ био му је *Исеј*, од кога је научио не само научне начине ораторства, већ усвоји исејев практички поглед и правац на људски живот. Притом Демостен је одрастао у оно вријеме, кад је ораторство било практичка наука, а народна скупштина и судови — истинске школе ораторства. Особито се старао да се изображи читањем, па је приљежно читао дјела знатних оратора историјаца и сопственоручно је осам пута преписао историју тукидидову. Како да говори и да се држи учио се код знатних глумаца Сатира и Неоптолема, а нарочито Андроника.

До нашега се времена сачувало његових политичких и судских бесједа 61. Дванајес његових бесједа тичу се атињаца и маћедонскога цара Филипа *II*. За најбољу се признаје његова бесједа против Есхина, који је устао против рјешења сената, по коме се подноси вјенац Демостену за заслуге отаџбини. Како стари, тако и нови списатељи признају, да је Демостен био необичан и геніалан човјек. Није он важан као добар бесједник, већ његов уплив на савременике и његова политичка радња, као државника даје му велико значење у историји и цивилизацији грчкога народа. Он је био моћан и страшан својим способностима, као што је био Филип моћан оружјем. Моћ Демостена није се оснивала само на његовим бесједничким својствима усавршеним и дотјераном науком, већ и на томе, што је био носилац знања и изображености грчкога народа,

добро сватио тежњу времена, потребе отачбине, па је остваравао своје мисли олимпијским изразом дивне ријечи. Оратор је и наставник свога народа и он је извршио радњу пређашње трагедије и лирске појезије. Он је био израз свију суврмених му питања, жива средсреда народних тежњи, извор одклен је народ црпио знање, које му је било потребно. Његове су бесједе биле основ прктичне наравствености и замијениле вјеру. Политичка радња Демостенава позната је из грчке сувремене историје, а критичко прегледање његових бесједа било би засебним предметом, с тога ћема уопште да кажемо о њему наколико ријечи.

Како је био као њека библиотека сувременог знања и вођ атинског народа, често је собом замјењивао сав народ нпр. у вријеме пошљедњег нападања Филипова на грчку. Његова су дјела огледало тадашњег грчкога живљења и јасно се из њих види практичка радња Демостена, школска научност Исократа, адвокатско ораторство Исеја и уплив Лисија, на ток ствари преко других. Демостен је једини оратор, који тако живо описује сувремене догађаје, капда их човјек види. У својим бесједама учи атињане политичким дјелима и историји свога времена, показује узроке свију сувремених догађаја и то тако јасно и логични, као да је хтио да његови слушачи постану државницима. За све што говори, наводи доказе из атињске историје, и говорећи о чему наводи оргиналне документе и тиме даје одмор себи и слушачима. Таким разнобразијем обдржава пажњу својих слушача. Често говори комички и иронички, а затим озбиљно, излажући народу забатаљена начела политике и грађанских обвезаности и разведрава све тајне сувремене мутне дипломатије. Својом енергијом тек он једаи умјео је распалити патриотство и старинску даблест у изњеженим атињанима напомињући им славна јуначка дјела њихних предака и напомињући им

како су они пошљедња потпора и представници слободе грчке. Што се тиче грубости у изразима овога великога човјека, треба знати, да је то сасвим природна ствар према ондашњим обичајима и наравима. С тога чудно звоне по некад његове ријчи у ушима људи са етикетом 19. вијека.

f) Највећи је оратор послије Демостена, Есхин, глава маћедонске партаје. Како је устао против рјешења атинскога сената, да се даде вјенац Демостену за заслуге и није одржао побједу, њега осуде да плати глобу, коју је по законима атињским сваки атињац морао плаћати, кад је износио кривицу на другог атињца, а није на његовој страни било пети дио гласова у нарадној скупштини; како пак није имао новаца да плати глобу, морао је оставити Атину 330. г. и најприје оде у Родос, а доцније у Самос, гдје у 75-ој години умре 317 године. —

Његових је бесједа очувано три и признају их као углед бесједништва. Есхин није имао ни смјелости, ни ватрености, ни драматизма, ни дубоких мисли, знања, ни науке свога супарника, али је боље од Демостена умјео да опише људске крактере. Он је друкчије гледао на суврeмено стање, него-ли Демостен, помагао је Филипу за новце, гледао је на корист као главно у животу, па није могао бити одушевљен узвишеном љубављу за истину, није имао патриотизма демостеновог, а ни јунаштва ни самопрегоревања. Како је сам поступао по рачуну и за новце, тако је исто мислио и о другим људма и у његовим карактеристикама описује се најгаднија покњареност савремених му грка. Сам непоштен, свуда проповједа поштење и доказује, како без те врлине није могуће очувати републикански склоп друштва. Као и други политични радници и оратори он се занимао државним склоповима и по његовим мишљењу има три чудновата начина склопа државног: монархија

т. ј. таков начин управе по Есхину, гдје влада воља једнога; аристократија, коју Ескин разумје у смислу олигархије и демократија или управо оно, што се зове ахлократија. У тима тројаким склоповима, вели он, постоје особити извори закона: У монархији и олигархији влада непрестано мијењајућа се воља једнига или неколицине људи, а у демократији све се основа на закону, и треба пазити да нарушитељ закона добије одма и сходну каштигу. „Дотлен ћете ви бити моћни атињци, доклен су у цјелости ваши прекрасни закони и доклен ненаравствени људи не раскину ону свезу, која вас свезује,“ говорио је Есхин атињцима, а у исто доба добијао од Филипа мито и поступао управо, као нарушитељ закона.

3) Налик на Есхина био је атињац Демад, који се кроз сав свој живот одликовао тиме, да није имао никаквих политичких нити наравствених убјеђења. Он је бивао оне пртаје, која му више давала новаца и клањао се, улагивао и улизивао свакој новој звијезди. У битци код Херонеје њега заробе маћедонци, али га ослободи Филип, као свога агента у Атини. По смрти Филиповој он постане улизица Александра великог, а кад овај оде у Азију он се подвуче под кожу Антипатру и постане његов удворица и заједно са подлим као што је био и сам појетом Архијем, био је узрок смрти Демостена и Хиперида. Доцније га убију по заповјести Касандра. Ни једна његова бесједа није очувана.

Ј) Оратор Ликург рођен у Атини 40 , а умро кад му је било 80 година; био је ученик Платона и Исократа и заједно с Хиперидом и Демостеном главни противник Филипа. Очуване његове бесједе спадају у ред најбољих дјела ораторских; оне су задануте духом Демостена, али се види, да се у израђивању бесједа много више трудио, него-ли генијални Демостен. И као ора-

тор и као државник и као човјек био је углед поштења, као Аристид. У његовим бесједама нема грубог ружења; свака је ријеч строго измјерена и дотјерана, а то је све скупа чинило, да је био гром и ужас за све државне преступнике и касоаралице. Непоштедност, с којом је Ликург нападао као громом на неваљалце, који су чинили зло атињском народу својим непоштењем и неспособностима, најбоље се види из његове бесједе, у којој доказује, да треба погубити неваљалца Лисикла, који је командовао војском код Херонеје и својом неспособношћу учинио те непријатељи одржали побједу; он вели: „Хиљада атињских грађана пало је у боју, двије хиљаде заробљено, непријатељ, на срамоту нашег града, начинио споменик у славу побједе и подчинио је под свој јарам читаву грчку. Узрок си свега тога ти, убједивши да те изберу за војсковођу и заповједавши над војском; и ти си се осмјелио и послије тога да живиш, да се наслађаваш сунчаним видјелом и да се јављаш међу нама у народној скупштини? Ти, кои си постао живи споменик стида и срама твоје отачбине? “..... Ликург је био човјек, који је живљео онако, како је мислио и мислио као прави атињанин слободне республике. С тога су га изабрали за управитеља полиције и финанције, а за поштено и уредно вршење дужности неколико пута удостоијо се публичне почасти. Петнајест је година био казначеј т. ј: министар финанције у республици и стекао у државној азни од 14.000 до 18900 таланата, (а то је около 8.000.000 дуката и више), начинио је много лађи, оградио много државних зграда, довео у боље стање ђумручку систему и завео строги ред у полицији. Колико су га атињци почитовали и цијенили види се из тога, да када он умре, слију од бронзе његову слику, а старијем његовом сину даду право да ручава у Пританеју на државни рачун.

д) Хиперид, ученик Платона и Исократа, дуго је вријеме живљео у љубави с Демостеном. Од његових дјела ни једно се није очувало, али из онога, што су дуго вријеме држали двије бјеседе демостенове, да су његове, види се, да је Хиперид по изображењу, науци и патриотству мало у чему уступао Демостену. Послије пропасти грчке слободе и самосталности, ораторство пропада и преокрене се у риторско удворавање. То пропадање одпочело се оратором Динархом, а за тим је пренешено у школе и почну учити ученике да умију да склапају различне бесједе, које нијесу ни од какве важности, разма да се коме удворе или да брбљају оно што не разумију.

Пошто је преминуо самостални, стварајући дух грчкога народа, много се више прикупило стварног знања; пошто је нестало општег јелинског патриотства и раскомадана била држава Александра маћедонског, грци постали господари над туђим племенима и народима и у свему на првом мјесту стала корист, а философске школе замијене вјеру, појавио се рушећи скептицизам, онда се зауставило напредовање наука, вјештина, поезије, философије и људи се обазрели да прокритизирају, да претресу сав проживљени живот и да изучавају науке, које су најтачније, а то је александријско вријеме. То је Александријско вријеме било вријеме корисних пролазака и проза живота и да се усврше оне науке које су од користи људма у трговини, медецини и уопште корисним предузећима. Напредовање реалних наука јесте најсветлија страна александријског времена и уплив тијех наука био је тим знатнији што су римљани већ остваравали мисао освојења читавога свијета. У свима осталим струкама александријско је вријеме жалосна слика заустатуве, упадка и покварености, књижевност постане празно банетање, или неродна ученост, голо мудричење, спољно многознаство, само-

вољна академијска ученост, служивша онима, који нијесу имали нити знали шта да раде, живећи туђим знојем и муком; она је била средством провођења времена великаша или се занимали у својим кабинетима. То вријеме представља обичан појав у историји људства: источник мудрости, на мјесто живота, постану књиге, а библиотеке и двор-средсреде около којих се окретала александријска ученост, а таква је била књижевност сирска, пергамска, римска послије Тиберија, француска за владе Луја XIV и ђермаска код кнежевских дворова у то исто вријеме; народна благајница у рукама владара распаљивала је уображење мудрих мужева, који су производили на свијет ученост на утјеху богаташа и ситничарског частољубља. Друштво и живот, јасност памети и вјечно млађана природа — једини извори мудрости и појезије, у подобна времена, као што је александријско, постају и јаљају се у надуvеном кругу великаша и богаташа набјељене и нарумењене у накарадном (комендијашком) одијелу; а у књигама мутан и мртав одблесак стварности. С тога у свима књигама тога земана нема истиности, енергије, основности и природности, јер је то плод мртвачке учености, голога мудричења, раздраженог уображења, сујетности и улагивања. Тежња бити чувен код двора, потреба наћи заштиту и средства за живљење, љебарство па м'а с робовањем, тежња изаћи на глас, да се умноже приходи, сувопарно истраживање предмета и препирање о ситницама да се изађе на глас, кварећи природу жртвују наравственост сувопарној учености, која би обратила на себе пажњу. Досјетке и безсмислено скупљање дата и бројева, као безумно фантазирање и игра уображења свагда су израз мртвила људске мисли. У таква времена или се пишу дворске историје и причају скандалне приче; обично пишу увећано све или гнусно ласкање или волшебне приче, конфузије и ба-

јанима, као што им
нечовјечно рђавство
александријску историј
зати о александријским
укама.

1.) Под *граматиком*
разумјевали новопоникшу
сав круг знања потребн
грчких списатеља. На т
матика била је наука о
себи сву тадашњу научен
вни основ све александри
учне радње, за коју се пр
су спадале и све тачне
боље карактерисање алекс
разумјевати под именом а
чавање језика најстаријих
ства т. ј. обичаја, нарави,
и народа, који се спомињ
тику грчке књижевности
вјеровања старинскога тек
незнања оних, који су пр
је била

о и у Александрији: тада су почели прикупљати и
одити у ред књижевна дјела и знање пређашњих
мена, старајући се пронаћи законе онијех форми,
ма се служили да изразе живу људску мисао људ-
г духа, па су у исто доба пошли даље неимајући
и стварајућег духа, наметну те форме, као закон
ућим нараштајима, да се у њима крећу; непроиз-
ећи и ништа нестварајући. они су упутили људе, да
ају класичка дјела прошлога земана и тиме су учи-
и, да кад су настала варварска времена и тамно
дњевјековно вријеме, да је класичка мудрост, енер-
и одушевљење уносила виђело философије и грчке
бражености у средњевјековни мрак; класичке су ми-
осветљавале школе, манастире и страшна времена
потизма и војничког насиља и то радњом духовном
ега времена и земана. Много је било тијех грама-
аца и не би било ни од какве користи спомињати
хова имена, а доста је казати, да их је било не само
лесандрији већ у свима знатнијим варошима грчким
ајзнатнији су били: Зенодот ефески, директор алек-
дријског музеја; његов ученик Аристофан византиј-
(около 240 пр. х) и овога ученик Аристарх с острва
отракије. Аристофан и Аристарх саставили су *Канон*
ринских грчких списатеља. Они су довели у ред ве-
у масу знања, разредили списатеље по предметима
ња и васкрсли критичким начином прави текст спи-
еља, с тога и имају особиту важност, која се раз-
ује од остале булументе граматијаца без критике,
троумља и учитеља мртвила. У осталом, и најбољи
матијци имају рђаву страну, јер су изгубили гледи-
е с кога је требало посматрати старинске списатеље
њихна укочена наученост изузимала је сваку могућ-
т истинскога знања и примјене у животу, а критика
тресајући спољне форме заборавила је садржину и
ободну радњу ума. Та њихна рђавштина долази уоп-

ште од општег правца онога земана, када су они живљели. Александријско је изображење прелазак од грчког практичког изображења православном и аристократском римском живљењу.

Колико се види у александријским наукама, о којима смо до сада говорили, назадњаштво и поквареност, у толико је учињен напредак у реалним наукама, благодарећи освојењима Александра великога. Темељ су тијем наукама поставили грци а нарочито учитељ александров, Аристотељ, што је продужено и дотјерано у Александрији. Доцније римљани и сви средњевјековни народи нијесу једнога корака крочили унапредак од онога, што се у реалним наукама успјело у Александрији изузимајући Хемије, Алгебре и њеких дјелова астрономије код Арапа. Изучавајући природу, научењаци александријскога времена, највише су обраћали пажњу на лечење и на оне науке, које су у свези са науком лечења, као што је Физиологија т. ј. наука о природи и животу органских створења, Анатомија, Хемија и Ботаника. Природна историја неможе постати наука без физиологије, као и хемија без физике. Без обичне и упоредне Анатомије неможе физиологија, ни медецина имати тврдих основа, биле би збрке и нагађања без доказа. Ове пак науке стари грци нијесу изучавали, негледећи на то, што су Ипократ с острва Коса и његови ученици претворили вјештину лечења у праву медицинску науку. Но благодарећи обичају старих мисираца, што су балсамирали тијела, овај обичај помогне људма, те почну да изучавају анатомију и хемију и учине велики напредак људи у тијем наукама. *Херофил* Халхедонски, придворни видар Птоломеја Сотера, и *Ерасистрат* из Кеоса извршавши исту дужност код Птоломеја Филаделфа, негледећи на сво сујевјерство мисираца, по заповјести та два цара, почну добијати мртва тијела да их сјеку и анатомирају. У доцније су вријеме казивали,

да су им давали и живе преступника да над њима чине пробе, а то је измишљено с тога, што су на њих мрзали, као у доцније вријеме што су причали о Модину и Везалију. Та два прва анатомијца Херафил и Ерасистрат о многим су стварма друкчије мислили, с тога у Мисиру и другим земљама поникну различне школе медицинске, које се називале њихним именима. Херофил је уз анатомију изучавао још и батанику, а и његови ученици, и послије њих појави се знатни *Диоскорид*, који је написао књигу, бившу у доцније вријеме извор свега знања о растињу код арапа и средњевјековних хришћана.

Много су више унапређене у Александри *математичке науке*, него-ли природне. Неузимајући у рачун практичку примјену математике, она као наука свагда ће остати на онијем основима и темељу израђеном у Александрији, гдје су их напредно предавали и изучавали около хиљаду година (до 8. ст, пос. Хр.) У реду људи који су изучавали и учинили напредак у математици на првом је мјесту:

а) Евклид. Живљео је и трудио се у математичким наукама за владе Птоломеја Сотера и створи науку математичку, којој је био положио темељ Аристотељ. Програм се евклидов граничи аритметиком (рачуницом), геометријом и стереометријом или науком о мјерењу тврдих тјела, али је он учинио оно за те дјелове математике, што је Аристотељ за логику. Евклид створи научну систему, расположи у логичком реду све теореме, изнађе начин (метод) предавања математике, који до данданашњи сви најбољи математици држе за једино истински начин предавања математике. Доцнији математичари налазили су да су доказн математички евклидови, дугачки, тешки мало разумљиви и измишљавали су друге начине простије, лакше и држећи за главно резултат логички, признавали су практичне доказе за најбоље, али сваки онај

да изучи геометрију? На што му
одговори кратко и јасно: „*За цара*
бизог пута у геометрију.“ Каква је
се из тога, што незгледећи на сва
праве њене његове недостатке ни
надмашио Еуклида. — Пошто је м
у систему и постала права наука,
градови почну схваћати огромну ва
чење математике за трговину и мор
новије вријеме за трговину били
глијска, оно су били у оно доба гра
Родос, Византија, многи приморск
дови и већи дио грчких наседбина С
свима се тима градовима установе
наука и вјештина за примјену у жив
продрле у масу народа, многи су у
зију, да у стихотворној форми омп
математичким наукама. Први је у

2.) *Арат* из града *Соли* у К
двора Антигона Гоната. Он је св
појемом пробудио и распалио у гр
математичке науке, какву је распа
стварни интерес у Александрији, Р

3.) *Ератостен* из Кирене био је директор музеја за владе Птоломеја Евергета. Појета, граматичар, тумач старина, философ, географ, математичар и астроном, био је слика ондашњег наученога човјека и израз оних наука и изображености, коју су у средњим вјековима називали „слободне науке.“ Он је много унапредио знање географије (земљописа) и опитне астрономије: он је први измјерио градус ширине, пронашао бројевима наклон еклиптике и опредјелио обим наше планете — земље, ако баш и нијесу била најтачнија дата. Он је написао, — по ондашњем адету писања стихова — једно стихотворење, у коме се садрже истинска математичка знања са загонетним и чудноватим начином и склоношћу тадашње појезије говорити о чудесима. То стихотворење врло добро показује, каква је била александријска књижемност. Тим стихотворењем рјешио је један математички задатак у стиховима, а склапао је стихове те су наличили на сјекиру, жртвеник и т. д. а писао је и друге стихотворне доскочице налик на те.

4.) Много више има значења у математичким наукама *Архимед* механичар старога времена. Он је створио и пронашао све примјене математике односно на вјештине и предузимљиву радњу. Архимед се родио у Сиракузи около 287. г. учио се у Александрији, затим се врнуо у Сиракузу, али је кроз сав свој живот стајао у свези с александрицијма. Како су мање били изображени потомци од њега, он је више познат због случајне околности, кад је Марцел (213 и 212 г. пр. хр.) био напао на Сиракузу, гдје је Архимед својим талентима и науком врло велике заслуге стекао, али кад су римљани освојили Сиракузу, њега убије један римски војник. Тешко је могуће вјеровати у све оно, што су доцније списатељи измислили и причали да је Архимед изнашао и употребљавао н. пр. стакло, да запали римску флоту. Ово једно доказује, како је упечатљење

тичне теорије, а у исто доба доказ, да
наука била тијесно скопчана са практ
најтеоретичнијим дјелима н. пр. одред
између диаметра и окружности круга
заборављао практичну примјену матема
изналазио начин мјерења, тако названих
лучења, показивао начин како се мож
јесак али је највад нерадно њихну ма
чакала или бројевима. Изпрва се чин
[illegible], али у ствари садржи чрезви
примјене у вјештини мјерења, што је им
на напредовање аритметике — у старо
астрономи прије Архимеда држали, д
сунчани 18 пута већи од мјесечног, а
даје 3/4 пута већи и приближно се ис
велике његове заслуге у астрономији
је пронашао планетаријум т. ј. вјештачки
очигледним начином показује кретањ
тијела. Он је пронашао одношај између
разних попречника, и то му се учи
важно, да је заповједио да му оките
метричким фигурама. Архимед је створи
т. ј. науку равнотеже тијела; салинао је

)емда се сумња да је он пронашао начин подизања)де. То пак и да није он изнашао, али како му то)онађење приписују, ово је доказ, да је био најбољи ихаппк старога земана. — Било је још неколико знаних механичара, али је само један од њих унапредио орнјску страну науке — *Херон* александријски, а сви се други занимали практичном страном механике. ерон и његов учитељ *Ктеосибије* учинили су њека ажна пронађења у физици, н.пр. сифон, водени орган,)га назову по имену онога, који га је пронашао т. ј. эронов водоскок.

Други геометричар послије Архимеда, његов учеик Аполоније из града Перге у Памфилији, живљео Пергаму и Александрији; но осим коничних сјечења и је знатан тиме, што је усавршио и распростро оно, то је већ било познато.

5.) Још нам остаје, да кажемо о напредовању строномије. Јединити и најзнатнији астроном старога оба био је Хипарх, рођен у Никеји у Витинији, у друм стољећу пр. х. није спадао у круг александријаца ао ни Арат из Соли. Већину времена проживљео је на стрву Родосу, чинећи астрономичка набљудавања и само посјетио Александрију. Најважније су његове књиге згубљене, а очуване су двије, мање знатне: 1) каталог епокретних звијезда и 2) коментари на појему аратову. вклид и Архимед нијесу имали ни најмањег појама о авној и сферијчкој тригонометрији т. ј. о науци мерења амних површина и тијела налик на шар, посредством јелења њих на триугље; ова два дијела геометрије ропашао је Хипарх. Осим тога, склопио је први аблице покретања мјесеца, први је изнашао тачна равила да се дозна, када ће се јести сунце и мјец и изнашао је начин праведно опредјелити разтојање сунца од мјесеца. Он је основао своја промарања на проматрањима прије њега на 100 година

ков прије долажења равнодневност
видимом кретању непокретних звијез
непромењљивом односу једна на с
се, канда се крећу од истока на зап
несавршанство инструмената он је
тачности, да се велики Лаплас чудио
Благодарећи пронађењима Хиппарха
опет пронаћи звијезде, положење кој
дјелено неколико стотина година
науку, која, да би се развијала, захтје
дења у продужењу читавих стољећа
имао велики уплив на унапређење
земљознања, етнографије и трговин
Први је показао начин тачно опред
ширину и дужину некога мјеста пос
мије и помогне, да се направе добре
бројали готово његове мале заслуге
номију и познавање земље. По своме
ностима он надмашава све послије њег
до Кеплера и астрономија није се ни
унапредак послије њега за три стоти

О икономичком стању ми ћемо говорити по свр-
тку римске историје, а сада ћу само рећи ово: сло-
дне установе грађана атинских кадре су биле да од-
је велике људе. Но то је била мајушна државица у
едини општега варварства а да и не говорим о уну-
шњим варварима — робовима, с којима су посту-
ли, као са животињом, живећи од робскога рада,
уке и суза. С поља варварство, унутра ропство и
тале неприлике и софистика сруше грчку вјеру, а
ме поремете и остале установе и јавља се кварež
администрацији и судовима, а надмоћније царске и
ранске владе покоси оне врлине, којима се одлико-
ло племе јонијско. Ево два три примера:

Војсковођа Тимотије закуне се у народној скуп-
тини, да ће доказати да је кривац и безаконик Ифи-
ат и да га треба протјерати из Атине; не докаже-ли,
да је проклет његов (тимотијев) пород. И на мјесто
а одржи ту страшну клетву, он из саможивства уда
воју кћер за Ификратова сина, а на клетву заборави.
емостен бранећи једну парницу против Тимотија за
колико хиљада гроша, објави, да невјерује Тимотију,
р он нема ништа што би држао за светињу и готов
да се за свашто лажно закуне;

Дионисије старији, сиракузки тиранин, поара и
љачка све цркве у доњој Талији и Сицилији. У исто
вријеме подсмјевао боговима. Тако заповједајући да
ину златну хаљину с Јупитера рекне, да је богу тај
шт тежак љети, а зими му је у њему зима.

Кад је Ификрат освојио Корkиру, упита солдате,
а ће да ради са светим црквеним утварима, на што
они рекну, да се он не стара о божијим стварима,
ю нека промисли чиме ће њима да исплати.

И тако, послије софистике, вјера изгуби сваки зна-
и у њу је само вјеровала проста светина и то бла-
дарећи церемонијама, тумачењу и таинствима.

Негледећи на сву спољњу углађеност
науке, најзнатнији људи н. пр. Домостен и
се грдили и псовали, као пиљари. Или н.
једном заповједи својим млађима, те жест
Демостена и т. д.

Кад ове факте убарабаримо са пређашњ
и људма, онда се јавно види, да је било дош
пропасти Грчке.

У Атици су за једног коња куповали 5

Епикрат је митом стекао више од 50 .0

У судовима није било правице.

STANFORD UNIVERSITY LIBRARIES
LELAND STANFORD JUNIOR UNIVERSITY • ORGANIZED 1891

D 21 .S7
Sveopsta istorija.
Stanford University Libraries
3 6105 041 351 680

D
21
S7

Stanford University Libraries
Stanford, California

Return this book on or before date due.